BÍDNÍCI II

Victor Hugo

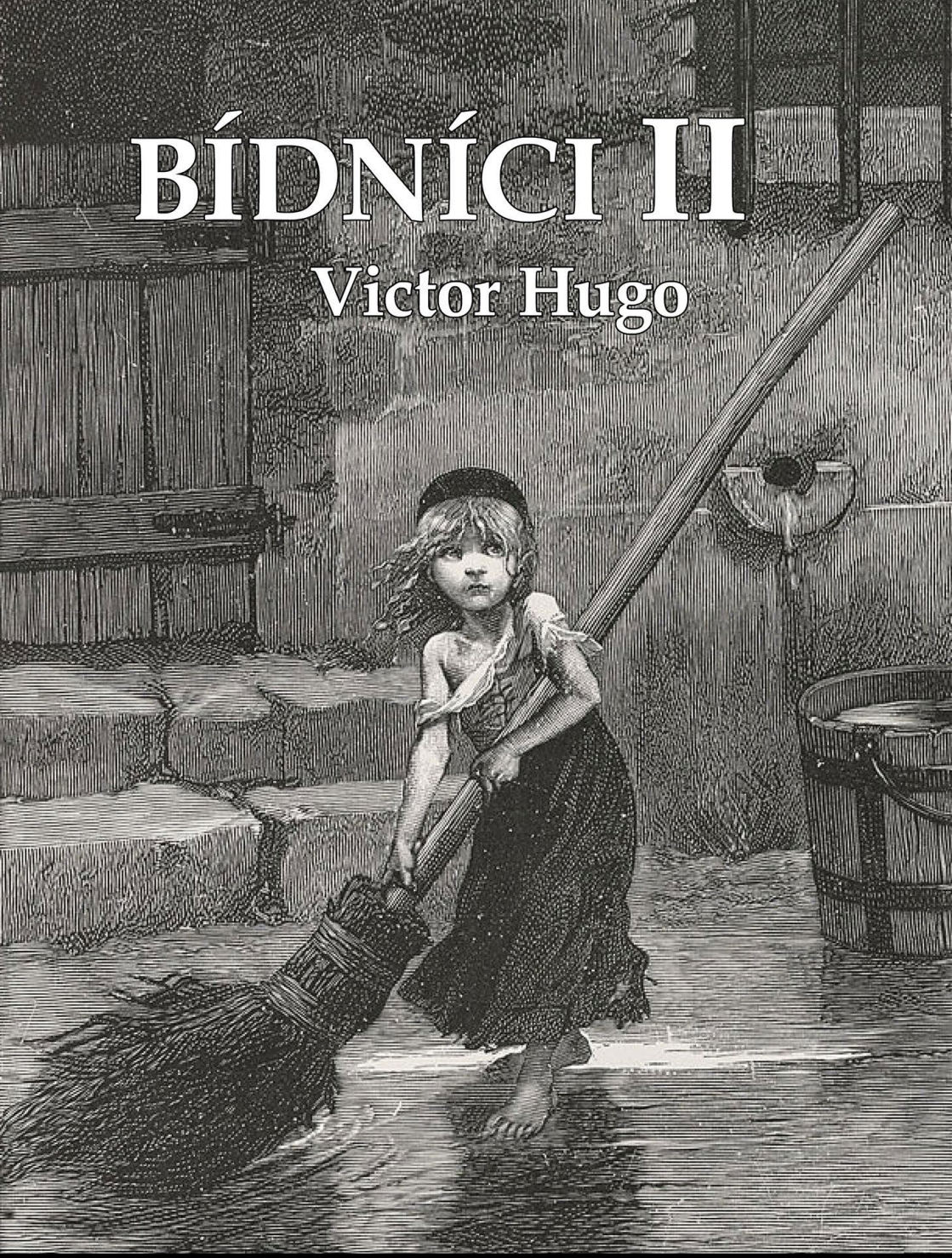

Městská knihovna v Praze

e-kniha • Praha 2019

Hledáte místo, kde...

... můžete celý den studovat nebo pracovat?

... seženete knížku pro zábavu, do školy, k poučení?

... stahujete e-knihy, posloucháte hudbu, tisknete 3D?

... osobně potkáte české i světové autory?

... můžete zajít na koncert, filmy artové i 3D?

Právě jste ho našli!

Městská knihovna v Praze

**43 poboček, 3 pojízdné knihovny, 4 000 akcí ročně,
2 000 000 dokumentů, 60 Kč za registraci**

www.mlp.cz

knihovna@mlp.cz

www.e-knihovna.cz

www.facebook.com/knihovna

Městská knihovna v Praze

PRAHA
PRAGUE
PRAGA
PRAG

Bídníci II

Victor Hugo

Přeložila Zdeňka Pavlousková

Znění tohoto textu vychází z díla Bídníci_II tak, jak bylo vydáno nakladatelstvím Odeon v Praze v roce 1975. Pro potřeby vydání Městské knihovny v Praze byl text redakčně zpracován.

§

Text díla (Victor Hugo: Bídníci II), publikovaného Městskou knihovnou v Praze, je vázán autorskými právy a jeho použití je definováno Autorským zákonem č. 121/2000 Sb.

Vydání (obálka, upoutávka, citační stránka a grafická úprava), jehož autorem je Městská knihovna v Praze, podléhá licenci Creative Commons Uveďte autora-Nevyužívejte dílo komerčně-Zachovejte licenci 3.0 Česko.

Verze 1.0 z 29. 8. 2019.

OBSAH

KNIHA SEDMÁ Patron–Minette 12
(1) Podkopy a podkopníci 12
(2) Mravní spodina 14
(3) Babet, Gueulemer, Claquesous a Montparnasse 16
(4) Složení tlupy 19
KNIHA OSMÁ Zlý chuďas 22
(1) Marius hledá dívku s kloboukem a nachází muže s čepicí 22
(2) Nález 24
(3) Muž se čtverou tváří 25
(4) Růže v bídě 30
(5) Okénko prozřetelnosti 37
(6) Divoch v pelechu 39
(7) Strategie a taktika 44
(8) Paprsek v pelechu 48
(9) Jondrette skoro pláče 50
(10) Sazba drožek: dva franky za hodinu 54
(11) Bída nabízí služby žalu 57
(12) Jak se využilo pětifranku od pana Leblanka 60
(13) „Solus cum solo, in loco remoto, non cogitabuntur orare Pater noster“ 65
(14) Policista dává dvě bambitky advokátovi 67
(15) Jondrette nakupuje 71
(16) Píseň na anglický nápěv, oblíbená v roce 1832 74
(17) Jak se využilo Mariova pětifranku 78
(18) Dvě Mariovy židle stojí proti sobě 82
(19) Pamatujme na temné pozadí 83
(20) Úklad 87
(21) Vždycky by se mělo začínat zatčením oběti 111
(22) Chlapec, který v druhém díle plakal 115

ČÁST ČTVRTÁ Idyla ulice Plumet a Epopej ulice Saint-Denis 118
KNIHA PRVNÍ Několik stránek dějin 119
(1) Dobře střiženo 119
(2) Špatně ušito 124
(3) Ludvík Filip 128
(4) Trhliny v základech 135
(5) Události, ze kterých se dějiny rodí a jež dějiny přehlížejí 142
(6) Enjolras a jeho poručíci 155
KNIHA DRUHÁ Eponina 160
(1) Skřiváncí pole 160
(2) Vězení – líheň zločinů 166
(3) Vidění otce Mabeufa 170
(4) Mariovo vidění 174
KNIHA TŘETÍ Dům v ulici Plumet 180
(1) Tajemný dům 180
(2) Jean Valjean národním gardistou 184
(3) Foliis ac frondibus 187
(4) Výměna mříže 190
(5) Růže shledává, že je nebezpečnou zbraní 195
(6) Bitva začíná 200
(7) K jednomu smutku se přidruží ještě větší smutek 203
(8) Galejní řetěz 209
KNIHA ČTVRTÁ Pomoc zdola může být pomocí shora 219
(1) Rána ještě krvácí, ale zevnitř se hojí 219
(2) Matka Plutarchová vysvětluje bez rozpaků zázrak 221
KNIHA PÁTÁ Konec se nepodobá začátku 230
(1) Samota a kasárny 230
(2) Cosettiny obavy 232
(3) Domněnky obohacené Toussaintčinými poznámkami 235
(4) Srdce pod kamenem 238

(5) Když si Cosetta přečtla psaní 242
(6) Údělem stáří je včas odejít 245
KNIHA ŠESTÁ Malý Gavroche 249
(1) Svévolné šibalství větru 249
(2) Malý Gavroche těží z Napoleona Velikého 252
(3) Zvraty útěku 276
KNIHA SEDMÁ Hantýrka 289
(1) Původ 289
(2) Kořeny 296
(3) Hantýrka, která pláče, a hantýrka, která se směje 306
(4) Dvě povinnosti: bdít a doufat 310
KNIHA OSMÁ Okouzlení a zármutek 315
(1) Jasné světlo 315
(2) Opojení dokonalým štěstím 320
(3) Počátek stínu 322
(4) Cab v angličtině jede a v hantýrce štěká 325
(5) Noc 333
(6) Marius se tak vžívá do skutečnosti, že dává Cosettě adresu 334
(7) Staré a mladé srdce proti sobě 340
KNIHA DEVÁTÁ Kam jdou? 353
(1) Jean Valjean 353
(2) Marius 355
(3) Pan Mabeuf 357
KNIHA DESÁTÁ 5. června 1832 361
(1) Povrch otázky 361
(2) Podstata otázky 364
(3) Pohřeb – příležitost k obrození 371
(4) Vření dávných dob 376
(5) Zvláštnost Paříže 381
KNIHA JEDENÁCTÁ Atom se bratří s uragánem 385
(1) Několik vysvětlivek ke Gavrochově poezii. Akademikův vliv na tuto poezii 385

(2) Gavroche na pochodu 387
(3) Vlásenkářovo spravedlivé rozhořčení 390
(4) Chlapec se diví starci 392
(5) Dědula 394
(6) Nováčkové 396
KNIHA DVANÁCTÁ Korint 399
(1) Dějiny Korintu od jeho založení 399
(2) Staré veselé kousky 404
(3) Nad Grantairem se sklání noc 414
(4) Pokus o uklidnění matky Hucheloupové 417
(5) Přípravy 421
(6) V očekávání 423
(7) Muž, který se přidal k povstalcům v ulici Billettes 427
(8) Několik otazníků týkajících se jakéhosi Le Cabuka, který se snad ani Le Cabuc nejmenoval 430
KNIHA TŘINÁCTÁ Marius vstupuje do stínu 435
(1) Z ulice Plumet do čtvrti Saint-Denis 435
(2) Paříž ze soví perspektivy 437
(3) Na samém kraji 440
KNIHA ČTRNÁCTÁ Vznešenost zoufalství 447
(1) Prapor – První jednání 447
(2) Prapor – Druhé jednání 450
(3) Gavroche by byl lépe učinil, kdyby byl přijal Enjolrasovu karabinu 452
(4) Soudek prachu 454
(5) Konec veršů Jeana Prouvaira 456
(6) Agónie smrti po agónii života 458
(7) Gavroche, výtečný odhadce vzdáleností 463
KNIHA PATNÁCTÁ Ulice Homme-Armé 467
(1) Pijavý papír všechno vyzvonil 467
(2) Gamén, nepřítel světel 475
(3) Zatímco Cosetta a Toussaintka spí 479
(4) Gavrochova přílišná horlivost 481

ČÁST PÁTÁ Jean Valjean 488
KNIHA PRVNÍ Válka mezi čtyřmi stěnami 489
(1) Charybda předměstí Saint-Antoine a Scylla předměstí Temple 489
(2) Co si počít v propasti, ne-li rozprávět 496
(3) Vyjasnění a zatemnění 500
(4) O pět méně, o jednoho více 502
(5) Jaké obzory se otvírají z výšin barikády 509
(6) Duchem nepřítomný Marius, stručný Javert 513
(7) Postavení se horší 515
(8) Dělostřelci se vážně zakousli 519
(9) Jak bylo použito starého pytláckého nadání a neselhávající rány, která roku 1796 přitížila odsouzenci 522
(10) Svítání 524
(11) Rána z pušky, která všechno zasáhne, ale nikdy nezabíjí 527
(12) Nepořádek, stoupenec pořádku 528
(13) Pomíjející záblesky 532
(14) Kde se dočteme jméno Enjolrasovy milenky 533
(15) Gavroche venku 536
(16) Jak se z bratra stává otec 539
(17) „Mortuus pater filium moriturum expectat“ 548
(18) Sup, který se stal kořistí 550
(19) Jean Valjean se mstí 554
(20) Mrtví mají pravdu a živí nemají nepravdu 557
(21) Hrdinové 566
(22) Krok za krokem 570
(23) Hladový Orestes a opilý Pylades 573
(24) Zajatec 576

KNIHA DRUHÁ Vnitřnosti obra 580
(1) Mořem ochuzená země 580
(2) Dějiny staré stoky 584
(3) Bruneseau. 587
(4) Neznámé podrobnosti 590
(5) Nynější pokrok 594
(6) Budoucí pokrok 595
KNIHA TŘETÍ Bláto, ale duše 601
(1) Stoka a její překvapení. 601
(2) Vysvětlení 607
(3) Stopovaný muž 609
(4) Také on nese kříž 613
(5) Jemnost písku a jemnost ženy bývá někdy zrádná 616
(6) Fontis 621
(7) Někdy člověk ztroskotá právě tam, kde chtěl přistát. 623
(8) Utržený kus kabátu 625
(9) Marius je pokládán za mrtvého někým, kdo se v tom vyzná 630
(10) Návrat ztraceného syna, který promarnil svůj život. 634
(11) Zviklání svrchované moci. 636
(12) Děd 638
KNIHA ČTVRTÁ Javert vyšinutý z kolejí 644
(1) Javert vyšinutý z kolejí. 644
KNIHA PÁTÁ Vnuk a děd 657
(1) Opět uvidíme strom se zinkovou náplastí. 657
(2) Marius se vrátil z občanské války a připravuje se na válku domácí 660
(3) Marius útočí. 665
(4) Slečně Gillenormandové se nakonec nezdá špatné, že pan Fauchelevent přišel s čímsi pod paží 668

(5) Uložte své peníze raději v lese než u notáře. 673
(6) Dva starci dělají každý svým způsobem všechno, jen aby Cosetta byla šťastná. 675
(7) Do štěstí se mísí důsledky snu 683
(8) Dva muži, kteří nejsou k nalezení 685
KNIHA ŠESTÁ Probdělá noc 690
(1) Dne 16. února 1833. 690
(2) Jean Valjean má stále ruku na pásce 700
(3) Nerozlučný 709
(4) Immortale jecur 711
KNIHA SEDMÁ Poslední doušek z kalicha 716
(1) Sedmý kruh a osmé nebe 716
(2) Nejasnosti, které mohou být v odhalení 733
KNIHA OSMÁ Navečerní stmívání 742
(1) Pokoj v přízemí 742
(2) Další kroky zpátky 747
(3) Vzpomínají na zahradu v ulici Plumet 749
(4) Přitažlivost a dohasínání 754
KNIHA DEVÁTÁ Nejhlubší beznaděj a nejzářivější svítání 757
(1) Mějte slitování s nešťastnými, ale buďte shovívaví k těm, kdo jsou šťastni 757
(2) Poslední zablikání lampy bez oleje 759
(3) Ten, kdo zdvihl Faucheleventovu káru, neunese už ani pero 761
(4) Láhev černidla, kterému se podaří leda očistit 764
(5) Noc, po níž přichází den 782
(6) Tráva kryje a déšť smývá 792

KNIHA SEDMÁ
Patron–Minette

(1)
Podkopy a podkopníci

V každé lidské společnosti najdeme to, čemu se na divadle říká třetí propadliště. Společenská půda je všude poddolována – buď k dobrému, nebo k zlému. Úsilí se vrší jedno na druhé. Jsou štoly horní a dolní. Někdy se horní i spodní vrstvy v temném podzemí hroutí pod tlakem civilizace a my po nich lhostejně a bezstarostně šlapeme. Encyklopedie minulého století byla dolem téměř odkrytým. Temnoty, ponuré kolébky prvního křesťanství, čekaly jenom na příležitost, aby vybuchly pod nohama Caesarů a zaplavily lidstvo světlem. Neboť v posvátných tmách je utajeno světlo. Sopky jsou plny dýmu, z něhož mohou vyšlehnout plameny. Valící se láva je nejdříve nocí. Katakomby, v nichž byla sloužena první mše, nebyly jenom římskými sklepy, nýbrž podzemím celého světa.

Pod stavbou společenských řádů, pod tímto zázrakem, jenž je zároveň zbořeništěm, jsou štoly nejrůznější. Je tu sloj náboženská, sloj filozofická, sloj politická, sloj hospodářská, sloj revoluční. Ten kutá myšlenkou, onen číslem, třetí hněvem. Všichni na sebe navzájem volají a odpovídají si z jedné štoly do druhé. Utopie se šíří pod zemí štolami, které se tu větví na všechny strany. Někdy se tu setkávají a sbratřují. Jean Jacques Rousseau půjčuje svůj rýč Diogenovi a ten mu půjčuje lampu. Někdy se pouštějí do křížku. Kalvín kráká Socina[1] za vlasy. Nic však nezastaví a nepřeruší napětí všech sil směřujících k cíli a nic neztlumí rozsáhlou a souběžnou

1 Italský teolog v 16. stol., popírající některé věroučné články církve.

činnost, která vře, vzdouvá se a klesá a opět se dme v temnotách a pomalu se přetváří navrch i vespod, zvenčí i zevnitř. Nesmírné, tajuplné hemžení. Společnost nemá ani tušení o tom hloubení pod zemí, které mění její útroby, kdežto povrch nechává nedotčen. Kolik podzemních slojí, tolik různého úsilí, tolik odlišných výsledků. Co vzchází z ražení těchto hlubinných chodeb? Budoucnost.

Dělníci jsou tím tajuplnější, čím hlouběji se zavrtávají. Až do určitého stupně, jejž dovede sociální filozof rozpoznat, je práce dobrá; překročí-li ten stupeň, stává se pochybnou a spletitou; jde-li ještě hlouběji, je přímo strašlivá. V jisté hloubce jsou šachty, kam duch civilizace nepronikne, hranice dýchatelnosti je překročena; tam už začíná pásmo příšer.

Sestupný žebřík je podivný; každý jeho stupeň odpovídá patru, v němž se filozofie může uchytit a v němž potkáme jednoho z těch dělníků, někdy božských, jindy beztvarých. Pod Janem Husem je Luther; pod Lutherem je Descartes; pod Descartesem je Voltaire; pod Voltairem je Condorcet; pod Condorcetem je Robespierre; pod Robespierrem je Marat; pod Maratem je Babeuf. A tak to pokračuje. Ještě hlouběji, matně a na hranici, která odděluje nezřetelné od neviditelného, tušíme další temné postavy, které snad ještě ani neexistují. Ty včerejší jsou přízraky, zítřejší jsou teprve kuklami. Duchovní zrak je nejasně rozeznává. Práce, jež je zárodkem budoucnosti, je jednou z vizí filozofa.

Nevyzrálý zárodek světa – jaký ohromující náčrt!

Saint-Simon, Owen, Fourier jsou v bočních štolách.

Ačkoliv neviditelný božský řetěz netušené pojí navzájem všechny průkopníky, kteří se téměř vždycky – ale neprávem – považují za osamocené, přesto jsou jejich díla velmi odlišná a světlo jedněch se liší od plápolu druhých. Jedni jsou postavami rajskými, druzí tragickými. Ale ať jsou tito dělníci – od nejvyššího k nejnižšímu, od nejmoudřejšího k nejpošetilejšímu – seberozdílnější, přece jsou si v jednom podobni: v nezištnosti. Marat zapomíná na sebe jako

Ježíš. Všichni sebe stavějí stranou, pomíjejí svou osobu, vůbec na sebe nemyslí. Vidí jiné věci než sebe. Ano, dívají se, ale jejich pohled hledá absolutno. První má celé nebe v očích; poslední, ať je sebezáhadnější, přece má ještě pod řasami tlumený záblesk nekonečna. Ctěte každého, ať je to kdokoliv a cokoliv dělá, má-li zvláštní znamení: zářivou zřítelnici.

Jiné znamení je temná panenka.

Odtud začíná zlo. Střežte a třeste se před člověkem, který se vám neumí podívat zpříma do očí. Společenský řád má své černé podkopníky.

Existuje bod, za nějž se ponořit znamená se pohřbít a v němž světlo hasne.

Pode všemi podkopy, o kterých jsme se právě zmínili, pode všemi chodbami, pod celou nesmírnou podzemní žilnou soustavou pokroku a utopie, mnohem hlouběji v zemi, než kam se dostal Marat a než kam se dostal Babeuf, ještě mnohem a mnohem hlouběji, bez jakékoliv souvislosti s hořejšími slojemi, je štola nejposlednější. Místo hrůzy. To, čemu jsme již řekli – třetí propadliště. Je to jáma temnot. Sklepení slepců. *Inferi.*[2]

Odtud se jde k propastem.

(2)
Mravní spodina

Tady mizí nezištnost. Matně se tu rýsuje démon; každý na svou pěst. Bezoké já tu vyje, hledá, hmatá a hlodá. V této propasti je sociální Ugolino[3].

2 Peklo.

3 Piský tyran, jejž nepřátelé uvěznili ve věži i s dětmi, aby zahynuli hladem. V Dantově Pekle hryže hladem lebku svého kata.

Nelidské stíny, zpola zvířata, zpola příšery, se v této jámě plouží, nezajímají se o světový pokrok, neznají to slovo, ani jeho význam, a mají jedinou starost – jak ukojit své osobní potřeby. Žijí téměř neuvědoměle a v jejich duších je jakési příšerné odcizení. Mají dvě matky, dvě macechy: nevědomost a bídu. Mají jen jednoho našeptávače – potřebu, a jedinou formu uspokojení – plný žaludek. Jsou hrubě žraví, to znamená divocí, ne snad jako tyran, ale jako tygr. Utrpení vede tyto příšery ke zločinu; osudová souvislost, závratné plození, logika stínu. Příšery plazící se ve třetím společenském propadlišti nejsou již přidušeným voláním po absolutnu, nýbrž protestem hmoty. Člověk se tam stává netvorem. Začíná to hladem a žízní, končí přeměnou v Satana. Z tohoto sklepení vychází Lacenaire[4].

Ve čtvrté knize jsme právě nahlédli do jednoho oddělení horní štoly do velkého podkopu politického, revolucionářského a filozofického. Tam, jak jsme již řekli, je všechno ušlechtilé, čisté, důstojné a poctivé. Lze se zajisté i tam mýlit, ale omyl je tam hoden úcty, neboť je podložen hrdinstvím; veškerá práce, jež se tam koná, má jediné jméno – Pokrok.

Teď nastala chvíle, abychom nahlédli do jiných hlubin, do hlubin ohyzdnosti.

Dokud nebude zaplašena veliká nevědomost, bude vždycky pod společností vrstva, která je ohromnou peleší zla.

Toto sklepení je pode vším a je nepřátelsky zaujato proti všemu. Je to nenávist bez výjimek. Toto sklepení nezná filozofů, jeho dýka si nikdy nepřiřezávala péro; jeho čerň nemá žádný vztah k vznešené černi psacího náčiní. Temné prsty, které se tam zatínají pod dusivým stropem, nikdy nelistovaly v knize, nikdy nerozevřely noviny. Cartouche pokládá Babeufa za vykořisťovatele; v očích Schinderhannesových[5] je Marat aristokratem. Toto sklepení si vytklo za cíl vše zbořit.

4 Básník z poč. 19. stol., zloděj a vrah.

5 Náčelník tlupy zlodějů.

Všechno, i horní podkopy, které se jí hnusí. Nepodkopává ve svém ohyzdném hemžení jenom soudobý společenský řád; podkopává i filozofii, vědu, právo, lidskou myšlenku, civilizaci, revoluci, pokrok. Jmenuje se prostě krádež, prostituce, zabití a vražda. Je ztělesněním temnoty a chce všude způsobit zmatek. Nevědomost je její klenbou.

Všechny vyšší podkopy mají jediný cíl – potlačit ji. O to se snaží všemi svými orgány zároveň, chtějí zlepšit skutečnost uvažováním o absolutnu, filozofií a pokrokem. Zničte sklepení Nevědomosti, a zničíte peleš Zločinu!

Shrňme několika slovy, co jsme tu právě řekli. Jediným společenským nebezpečím je Stín.

Lidstvo, to je naprostá rovnost. Všichni jsme uhněteni z téže hlíny. Žádný rozdíl – alespoň zde na zemi – v předurčení! Táž tma před zrozením, totéž tělo za života, týž popel po smrti. Ale nevědomost ve spojení s člověčinou poskvrňuje duši. Nevyléčitelná zhouba zachvátí nitro člověka a stává se v něm Zlem.

(3)
Babet, Gueulemer, Claquesous a Montparnasse

Čtyři lupiči, Claquesous, Gueulemer, Babet a Montparnasse, ovládali v letech 1830–1835 třetí pařížské propadliště.

Gueulemer byl padlý Herkules. Jeho jeskyní byla stoka Arche-Marion. Měl šest stop výšky, hrudník z mramoru a ocelové svaly, dech jako kovářský měch, tělo obra a slepičí mozek. Každý by si byl řekl, že vidí fameského Herkula v cvilinkových kalhotách a bavlněné kazajce. Gueulemer se svou sošnou postavou by byl mohl krotit netvory; raději se však stal jedním z nich. Měl nízké čelo, široké spánky, a ač mu bylo teprve čtyřicet let, i vrásky u očních koutků; vlasy měl krátké a drsné, na tváři zježené vousisko, na bradě štětiny; to je jeho věrný obraz. Svaly toužily po práci, ale hloupost ji odmítala. Jeho obrovská

síla ležela ladem. Byl vrahem z pohodlnosti. Byl považován za kreola. Pravděpodobně měl prsty ve vraždě maršálka Bruna[6], protože v roce 1815 byl nosičem v Avignonu. Po tomto křtu se stal lupičem.

Vychrtlost Babetova byla pravým opakem Gueulemerových svalů. Babet byl hubený a učený. Byl takřka průhledný, ale neproniknutelný. Skrze kosti mu bylo vidět, ale z očí se mu nic vyčíst nedalo. Prohlašoval, že je chemik. Kdysi byl kejklířským pomocníkem u Bobèche a paňácou v divadle Bobino. Hrával vaudevilly v Saint-Mihiel. Měl stále mnoho plánů, byl krasořečník, který podtrhával své úsměvy a náležitě zdůrazňoval své posuňky. Měl i vlastní obchod; na ulici prodával sádrová poprsí a podobizny „hlavy státu". K tomu ještě trhal zuby. Na jarmarcích ukazoval všelijaké zrůdy; měl boudu, trumpetu a vývěsní tabuli: „Babet, zubní umělec, člen několika akademií, provádí pokusy s kovy i nekovy, trhá zuby, odstraňuje kořeny, které tam jeho kolegové zanechali. Cena: jeden zub – frank padesát centimů; dva zuby – dva franky; tři zuby – dva franky padesát. Využijte příležitosti."

Toto „využijte příležitosti" znamenalo – dejte si vytrhnout pokud možno nejvíc zubů. Oženil se a měl dvě děti. Nevěděl však, co se s nimi stalo. Ztratil je jako kapesník. Babet četl noviny, což bylo velkou výjimkou ve světě temnot, ke kterému patřil. Jednou, v době, kdy s ním rodina ještě žila v boudě, četl v *Messageru,* že jistá žena porodila životaschopné dítě s telecí hlavou, a zvolal: *To je přece štěstí! Mou ženu by ani nenapadlo porodit mi takové dítě!*

Potom všeho nechal, kvůli „pařížskému podnikání". To byl jeho výraz.

Kdo byl Claquesous? Noc. Než se ukázal, čekal, až potemní obloha. Večer vylézal ze svého brlohu a se svítáním se vracel. Kde byl jeho brloh? Nikdo nevěděl. I za největší tmy hovořil se svými komplici,

6 Obhájce trojbarevného praporu, jejž udržel v Toulonu až do července 1815, byl pak v srpnu zavražděn roajalisty.

jenom když k nim byl otočen zády. Jmenoval se Claquesous? Ne. Říkával: „Nejmenuji se vůbec nijak." Jakmile někdo rozsvítil svíčku, zakrýval si obličej maskou. Byl břichomluvec. Babet o něm říkával: *Claquesous je dvouhlasé nokturno.* Claquesous byl neurčitý, těkavý, strašný. Nikdo nevěděl, má-li vůbec jméno, protože Claquesous byla jenom přezdívka; nevědělo se, zdali má vůbec hlas, protože mluvil břichem více než ústy; nevědělo se, zda vlastně má obličej, protože všichni viděli jenom jeho masku. Mizel, jako by se rozplýval; objevoval se, jako by vystupoval ze země.

Montparnasse byl neblahé stvoření, téměř ještě dítě; nebylo mu ještě dvacet, měl hezký obličej, rty jako dvě třešně, pěkné černé vlasy, v očích záři jara; měl všechny neřesti, byl pohotový ke všem zločinům. Jak tak v sobě zlo přemílal, dostával chuť na to nejhorší. Byl to gamén, který se zvrhl v pepíka a z pepíka se stal všeho schopný hrdlořez. Byl roztomilý, zženštilý, půvabný, statný, zchoulostivělý, surový. Střechu klobouku nosil po levé straně nazdviženou, aby měl pod ním dost místa pro načechrané vlasy, jak bylo v módě roku 1829. Žil z krádeží a neštítil se přitom násilností. Jeho redingot měl výtečný střih, ale byl ošumělý. Montparnasse byl panák z módních listů, ale měl bídu a vraždil. Tento mladík přepadal své oběti, protože se chtěl dobře šatit. První grizeta, která mu řekla: „Jsi hezký," potřísnila temnou skvrnou jeho srdce a přeměnila Ábela v Kaina. Byl přesvědčen, že je hezký, ale chtěl být také elegantní; prvním znakem elegance je zahálka, a zahálka chudého člověka je zločin. Málokterý tulák byl tak obávaný jako Montparnasse. V osmnácti letech měl již na svědomí několik mrtvých. Ve stínu tohoto bídníka ležel nejeden chodec s rozpřaženýma rukama a s tváří v kaluži krve. Nakadeřený, napomádovaný, štíhlý v pase, v kyčlích rostlý jako žena, s poprsím pruského důstojníka, takže se mu dámičky z bulvárů šeptem obdivovaly, s bohémsky uvázanou kravatou, zabijákem v kapse, kytičkou v knoflíkové dírce, takový obraz poskytoval ten zlověstný hejsek.

(4)
Složení tlupy

Ti čtyři zločinci tvořili dohromady jakéhosi Prótea; jako hadi uhýbali policii a snažili se uniknout nešetrným pohledům Vidocqovým[7] v různých podobách, „v podobě stromu, plamene, studánky". Propůjčovali si jména a dovednosti, ukrývali se ve vlastním stínu, vzájemně si byli kouzelnou skříňkou i útočištěm, odvrhovali svou osobnost, jako se odkládá falešný nos na maškarním plese, často se odosobnili do té míry, že byli jedinou bytostí, a jindy se tak rozmnožili, že i Coco-Lacour je považoval za velkou bandu.

Ta čtveřice vlastně nebyli čtyři muži; byl to záhadný zloděj se čtyřmi hlavami, který v Paříži pracoval ve velkém; byl to netvorný polyp zla, uhnízděný v podzemí lidské společnosti.

Díky rozvětvené a tajné síti vzájemných vztahů stáli Babet, Gueulemer, Claquesous a Montparnasse v popředí všech zločineckých podniků v seinském okrese. Prováděli hotové převraty, ale jenom zdola a na chodcích. Lidé s ohavnými nápady a temnou obrazotvorností se na ně obraceli s přáním, aby provedli to či ono. Na téma, jež ti čtyři ničemové dostali, bez váhání dovedně improvizovali. Pracovali podle připraveného scénáře. Byli stále hotovi opatřit potřebné a vhodné mužstvo pro všechny násilnosti a ochotni všude přispět, jen když byla práce dostatečně výnosná. Potřeboval-li zločin paži, povolala čtveřice své spolupracovníky. Měli po ruce skupinu herců tmy pro všechny tragédie podzemních doupat.

Scházeli se obvykle kvečeru, kdy se také probouzeli, v opuštěných končinách sousedství Salpêtrière. Tam rokovali. Měli před sebou dvanáct temných hodin; umlouvali se, jak jich použijí.

Patron-Minette bylo jméno, které se v podzemním světě dávalo tomuto spolku čtyř lidí. Ve staré, podivné, pomalu zanikající lidové

7 Velitel oddílu bezpečnostní policie, bývalý zloděj a podvodník.

mluvě znamená *patron-Minette* dobu před úsvitem, kdy se kocour vrací z nočního lovu, zrovna tak jako *entre chien et loup* znamená za soumraku. Název *Patron-Minette* měl asi původ v hodině, kdy jejich práce končila, protože svítání je okamžik, kdy se přeludy rozplývají a zločinci mizí. Čtveřice byla známa pod tímto označením. Když předseda porotního soudu navštívil ve vězení Lacenaira, otázal se ho na zločin, který Lacenaire popíral. „Kdo to tedy provedl?“ zeptal se předseda. Lacenaire dal odpověď, která byla záhadná soudci, ale jasná policii: „Snad Patron-Minette.“

Podle výpovědí jednotlivých osob si často domyslíme celý výjev, právě tak jako můžeme ocenit bandu podle seznamu lupičů. Zde je seznam předních členů bandy Patron-Minette a těch, kteří s ní byli ve spojení:

Panchaud, řečený Printanier, nebo Bigrenaille.

Brujon (Brujonů byla celá dynastie, neodpustíme si krátce se o ní ještě zmínit).

Boulatruelle, cestář, kterého jsme již poznali.

Laveuve.

Finistère.

Homér Hogu, černoch.

Mardisoir.

Dépêche.

Fauntleroy, řečený Bouquetière.

Glorieux, propuštěný trestanec.

Barrecarrosse, řečený pan Dupont.

Lesplanade-du-Sud.

Poussagrive.

Carmagnolet.

Kruideniers, řečený Bizarro.

Mangedentelle.

Les-pieds-en-l’air.

Demi-liard, řečený Deux-milliards.

Atd. atd.

Ostatní, ne nejhorší, vynecháme. Tato jména mají svou tvář. Neoznačují pouze jednotlivce, ale celé rody. Každé odpovídá určitému druhu nádorů prorůstajících vrstvami, které leží pod civilizací.

Tyto bytosti nepatřily k těm, které vídáme přecházet po ulicích. Ve dne bývali muži unaveni po divokých nocích a spali buď ve starých vápenkách, nebo v opuštěných lomech, na Montmartru, v Montrouge, často ve stokách. Zalézali do děr.

Co se s nimi stalo? Jsou stále mezi námi. A vždy mezi námi byli. Horatius o nich mluví. *Ambubaiarum collegia, pharmacopolae, mendici, mimae*[8]*;* a dokud bude společnost taková, jaká je, potud budou oni tím, čím jsou. Pod temnou klenbou svého sklepení věčně se obrozují tím, co prosakuje z lidské společnosti. Stávají se věčně stejnými přízraky, jenom jméno mají jiné a nevězí stále v jedné kůži.

Jedinci jsou vyhlazeni, ale rod trvá dál.

Mají vždycky stejné schopnosti. Od tuláka k pobudovi udržuje rasa svou ryzost. Tuší váček v kapse, čenichají hodinky ve vestě. Zlato a stříbro rozpoznají čichem. Někteří měšťané vypadají tak hloupě, že by se o nich mohlo říci, že si přímo říkají o to, aby byli okradeni. Uvedení lidé je trpělivě stopují. Když kráčí mimo ně cizinec nebo venkovan, třesou se jako pavouk na mouchu.

Potkáte-li je o půlnoci na liduprázdném bulváru, jsou hrozní. Nevypadají jako lidé, ale jako sama oživlá noc; řeklo by se, že jsou z jednoho kusu jako tma, že se od ní neliší, že nemají duši, nýbrž jen stín, a že jenom na okamžik vystoupili z noci, aby po několik minut žili příšerným životem.

Jak chceme zahnat tyto nestvůry? Světlem. Přívalem světla. Ani jeden netopýr neodolá úsvitu. Osvětlujte společnost od nejnižších vrstev.

8 Tlupy flétnistek, obchodníci omamnými jedy, žebráci, komediantky.

KNIHA OSMÁ
Zlý chuďas

(1)
Marius hledá dívku s kloboukem a nachází muže s čepicí

Léto minulo a po létě podzim; přišla zima. Ani pan Leblanc, ani dívka už do Lucemburské zahrady nevkročili. Marius měl jednu jedinou myšlenku: spatřit sladkou zbožňovanou tvář. Stále hledal, hledal všude, ale nenalézal. To již nebyl Marius, nadšený fantasta, odhodlaný muž, odvážný, pevný a smělý bojovník s osudem, mozek, který stavěl budoucnost na budoucnosti, mladá mysl přetížená plány, záměry, hrdostí, ideály a vůlí; teď to byl zaběhlý pes. Zapadl do hlubokého smutku. Všemu byl konec. Práce ho odpuzovala, procházka unavovala, samota nudila; příroda, kdysi naplněná tvary, jasem, hlasy, radami, průhledy, obzory a poučením, mu teď neříkala nic. Zdálo se mu, že se z ní všechno vytratilo.

Stále přemýšlel, protože to jinak nedovedl, ale myšlení ho už netěšilo. Na všechno, co mu neustále a bez hlesu našeptávalo, zachmuřeně odpovídal: K čemu?

Stokrát si vyčítal: Proč jsem ji jen sledoval?! Byl jsem šťastný už tím, že jsem ji viděl. Dívala se na mne; nebylo to ohromné? Zdálo se, že mě miluje. Nestačilo to? Co jsem vlastně chtěl? Teď nemám nic. Byl jsem hloupý. Je to má chyba atd. atd. Courfeyrac, jemuž se podle svého zvyku s ničím nesvěřoval, ale který zase podle svého zvyku všechno uhodl, mu začal blahopřát, že je zamilovaný, ačkoli se tomu divil; když potom viděl, že Marius propadl zádumčivosti, řekl mu: „Vidím, že jsi byl prostě hlupák. Víš co, pojď do ‚Chaloupky'!"

Jednou, v důvěře v krásné srpnové slunce, se dal Marius zavést od Courfeyraca, Bossueta a Grantaira na taneční zábavu v Sceaux; doufal, že ji tam snad spatří. Pochopitelně tam neviděl tu, kterou hledal. „Tady se přece najdou všechny ztracený ženský," bručel Grantaire pro sebe. Marius nechal své přátele na plese a vrátil se domů pěšky, sám, unavený, rozpálený horečkou, s kalnýma a smutnýma očima, šel nocí, omámen hlukem a zaprášený povozy plnými veselých a zpívajících lidiček, kteří se vraceli ze slavnosti a míjeli ho, nešťastníka, jenž vdechoval peprnou vůni ořechů podél cesty, aby se osvěžil.

Zmatený a zarmoucený se samotářsky uzavíral a soustřeďoval na svou duševní bolest, přecházeje sem tam jako tygr v kleci a zmámený láskou hledal všude nepřítomnou dívku. Jednou se setkal s mužem, který ho podivně dojal. V úzkých uličkách sousedících s bulvárem Invalides předešel člověka, který byl oděn jako dělník a jemuž pod čepicí s velkým štítkem vyčnívaly prameny nápadně bílých vlasů. Marius si povšiml krásy těch bílých vlasů a zadíval se na muže, jak si tak kráčí pomalým krokem a jakoby zaujatý bolestným přemítáním. Bylo to podivné, ale Mariovi se zdálo, že poznává pana Leblanka. Byly to tytéž vlasy, týž profil, pokud ho čepice nezakrývala, týž obličej, jenomže smutnější. Ale nač ten oblek dělníka? K čemu? Co to znamená? Marius byl velmi překvapen. Když se vzpamatoval, bylo jeho první myšlenkou muže sledovat; kdoví, zda nepadl konečně na hledanou stopu? Ostatně bylo třeba se podívat na muže zblízka a vysvětlit záhadu. Jenomže ho to napadlo pozdě; muž zatím zmizel. Dal se malou příční uličkou a Marius ho už nenašel. To shledání mu leželo několik dní v hlavě, potom na ně zapomněl. „Možná," řekl si, „že je to jenom nápadná podoba."

(2)
Nález

Marius stále bydlil v Gorbeauově baráku. Nikoho si tam nevšímal. V tu dobu tam vlastně nebydlil nikdo jiný než on a Jondrettovi, za které již jednou zaplatil nájemné, ačkoliv nikdy nepromluvil ani s Jondrettem, ani s jeho ženou, ani s jejich dcerami. Ostatní nájemníci se buď vystěhovali, nebo zemřeli, nebo byli vyhnáni, protože neplatili.

Jednoho zimního dne vysvitlo odpoledne trochu slunce, ale bylo 2. února, starobylý svátek Hromnic, a zrádné slunce, jež toho dne věští půldruhá měsíce mrazů, nadchlo lutyšského kanovníka Matyáše Laensberga k těmto klasickým veršům:

Když na Hromnice svítí slunce,
medvěd se schoulí ve špelunce.

Marius právě vyšel ze své komůrky. Stmívalo se. Byl čas povečeřet; však už bylo svrchovaně třeba, aby také zasedl k jídlu. Ó, křehkosti ideální lásky!

Právě se chystal překročit práh dveří, jejž matka Bručavá zrovna zametala, broukajíc si pro sebe tento pamětihodný monolog:

„Co je dnes laciné? Všechno je drahé. Jenom trampoty jsou levné, soužení je zadarmo."

Marius kráčel zvolna po bulváru k bráně, aby se dostal do ulice Saint-Jacques. Šel zamyšleně, se skloněnou hlavou.

Náhle v mlze ucítil, že se ho někdo dotkl loktem; obrátil se a spatřil dvě dívky v hadrech, jednu dlouhou a štíhlou, druhou menší, které ho rychle minuly; byly udýchané, vyděšené a jako když před někým prchají; běžely proti němu, nevšimly si ho a vrazily do něho. V soumraku Marius rozeznal jejich bledé obličeje, nepokryté hlavy, rozcuchané vlasy, roztrhané sukně a bosé nohy. V běhu si cosi povídaly. Větší říkala tichounce:

„Fízlové jsou nám v patách. Málem by mě byli lízli."

Druhá odpověděla: „Zahlídla sem je taky. A to sem si to, panečku, frčela!“

Z příšerné hantýrky Marius pochopil, že by je byli četníci nebo strážníci málem sebrali a že holky utekly.

Zamířily pod stromy bulváru a chvíli tam ve tmě tvořily beztvarou bělavou skvrnu, která se po chvíli vytratila.

Marius se na chvilku zastavil.

Už chtěl jít dál, když na zemi u svých nohou zpozoroval šedý balíček. Sklonil se a zdvihl jej. Byla to velká obálka, pravděpodobně plná listin.

„Podívejme se,“ řekl si, „ty nešťastnice jej asi ztratily.“ Vrátil se, volal, ale nedohonil je, byly už asi hodně daleko; strčil tedy balíček do kapsy a šel k obědu.

Cestou spatřil ve stromořadí ulice Mouffetard rakvičku pokrytou černým suknem; stála na třech židlích a vedle ní hořela svíčka. Vzpomněl si na dvě otrhaná děvčata utíkající v soumraku.

„Chuděrky mámy!“ pomyslil si. „Jak je smutné, když musí vidět, jak jim umírají vlastní děti; ale vidět je špatně žít, to je ještě smutnější.“

Za chvíli vyvanuly smutné myšlenky, které ho načas odvedly od jeho trampot, a Marius se znovu zabral do svého obvyklého přemítání. Zase vzpomínal na šest měsíců lásky a štěstí pod širým nebem v plném jasu pod krásnými stromy Lucemburské zahrady.

„Jak mi život potemněl!“ říkal si. „Dívky se mi stále zjevují. Jenomže kdysi to byli andělé; dnes jsou to příšery.“

(3)
Muž se čtverou tváří

Když se večer před spaním svlékal, nahmatal v kapse kabátu balíček, který zdvihl na bulváru. Zapomněl na něj. Pomyslil si, že by bylo záhodno jej otevřít a že snad v něm bude adresa děvčat, jestliže jim skutečně patří, a že se z něho jistě dozví, kam jej vrátit.

Otevřel obálku.

Nebyla zapečetěna a byly v ní čtyři rovněž nezapečetěné dopisy. Byly opatřeny adresami.

Všechny čtyři odporně páchly tabákem.

První psaní bylo určeno *Paní markýze Grucherayové, na náměstí proti poslanecké sněmovně, číslo…*

Marius si řekl, že se snad z obsahu dozví potřebné a že mu nic nebrání nezapečetěné psaní si přečíst.

Dopis zněl:

Paní markýzo!

Ctnost dobrotivosti a soucytu pojí úzce celou lidskou společnost. Dokašte svou křesťanskou lásku a soucytně se podiveje na nešťastného Španěla, oběť věrnosti a oddanosti, který zaplatil krví a obětoval jmění, aby hájil svatou věc legitimity, a dnes žije ve velké bídě. Nepochybuje, že Vaše ctihodná osobnost poskytne pomoc v krajně trapném postavení vojínovi, zahrnutému poctami a pokrytému ranami. Předem spoléhán na Vaše dobré srdce a na soucyt, který má paní markýza s národem tak nešťastným. Jeho prozba nebude marná a zachová milou vzpomínku na Vás.

S nejhlubší úctou mám čest se znamenat,

milostivá paní,

DON ALVAREZ, setník španělské jízdy, roajalista, který utekl do Francie a je právě na cestě do vlasti, ale nemá dostatečných prostředků, aby v cestě pokračoval.

K dopisu nebyla připojena adresa. Marius doufal, že ji najde ve druhém dopise, který byl adresován

Paní hraběnce Montvernetové, ulice Casette č. 9.

Marius v něm četl:

Paní hraběnko!

Jsem nešťastná matka šesti dětí; nejmladšímu je teprve osm měsíců. Od posledního porodu stůňu, muš mně opustil přet pěti měsíci a žiju sama na světě, bes prostřetků a v hrozném nedostatku.

V naději ve Vás, paní hraběnko, zůstávám vaše

BALIZARDOVÁ.

Marius přešel ke třetímu listu, který byl jako předešlé prosbou o almužnu, a četl:

Pan Pabourgeot, volič, obchodník s punčochami ve velkém, ulice Saint-Denis na rohu ulice Fers.

Dovoluji si Vám poslat tento dopis a požádat Vás, abiste vlídně věnoval soucyt a zájem spysovateli, který právě poslal drama francouzskému divadlu. Námět je hystorycký a děj se odehrává v Auvergne za doby císařství. Styl je, jak se domnívám, přirozený, stručný a jistě by měl úspěch. Na čtyřech místech jsou v něm zpěvní vložky. Komyka, vážné myšlenky, nečekané události se tam mísí s růzností povach a romantické zabarvení lechce halí všechny zápletky, které tajně pokračují a rosuzlují se skvělými obraty uprostřet spousty efektních výjevů.

Mým jediným přáním bilo uspokojit chuť, kterou se vyznačuje člověk našeho století, to jest MÓDU, tu rozmarnou a podivnou korouhvičku, která mění směr skoro při každém zavanutí větru.

Ačkolif kus má přednosti, přece se obávám, že žárlivost a sobectví privylegovaných spysovatelů se přičiní, aby můj kus zamýtli, protože dobře vím, jaké překážky se kladou do cesty začátečníkům.

Pane Pabourgeote, Vaše pověst chvalně známého ochránce literátů mi dodává odvahy, abych vám poslal cerku, která Vám vyloží naše hrozné poměry, nedostatek chleba a tepla v nastalé zimě. Dovolte, abych Vás poprosil, abyste přijal poctu, kterou Vám hodlám prokázat svým dramatem a všemi ostatními; toužím po cti uchýlit se pod Vaší ochranu a ozdobyt svá díla Vaším jménem. Ráčíte-li mně obdařit sebenepatrnějším příspěvkem, pustím se hnet do psaní, abych vám projevil svou vděčnost. Drama si Vám dovolým poslat, než bude ohlášeno a provozováno na jevišti.

Panu a paní Pabourgeotovým
s projevem nejpokornější úcty

GENFLOT, spysovatel

PS. Stačilo by i čtyřicet sou.

Promiňte, že posílám tceru a že nepřicházím sám, ale smutné nedostatky v oblečení mi bohužel nedovolují vycházet…

Konečně Marius otevřel čtvrtý dopis. Byl adresován:

Panu dobrodinci z kostela Saint-Jacques-du-Haut-Pas.

Ten dopis měl jenom několik řádek:

Dobrodinče!

Ráčíte-li doprovodit mou tceru, uvidíte hroznou bídu a já Vám ukáži svá vysvědčení.

Až schlédnete tyto řádky, vaše srdce pocýtí dojemný soucyt, protože praví filozofově vždycky zakoušejí nejhlubší pohnutí.

Jako soucytný člověk uznáte, že jsme-li nuceni potvrdit bídu úřadem, abychom dosáhli nějaké pomoci, je to kruté a bolestné;

jako by nebožák nemohl svobodně trpjet a umírat f očekávání, že někdo jeho bídu umenší. Osud je často zlý k jedněm a velmi štědře poskytuje záštitu druhým.

Očekávám Váš příchod nebo Váš dar, ráčíte-li mi něco věnovat, a prosím Vás, abyste přijal výraz mé nejhlupší úcty, s nímž se znamenám muži skutečně velkodušnému.

Váš nejponíženější a nejoddanější služebník

P. FABANTOU, dramatický umělec.

Když si Marius přečetl ty čtyři dopisy, nevěděl o mnoho víc než předtím.

Předně nikdo z podepsaných neudával svou adresu.

Potom se zdálo, že jsou od čtyř různých osob, od dona Alvareze, od Balizardové, od básníka Genflota a od dramatického umělce Fabantoua, ale bylo na nich divné to, že všechny psala jedna ruka.

Co jiného měl usoudit, než že dopisy pocházejí od téže osoby?

K tomu, a to jeho domněnku posilovalo, všechny čtyři dopisy byly napsány na témž laciném a nažloutlém papíru, stejně páchly tabákem, a třebaže se pisatel zřejmě pokoušel o odlišný sloh, objevovaly se tam s naprostou bezstarostností tytéž pravopisné chyby, spisovatel Genflot jich neudělal méně než španělský kapitán.

Bylo však zbytečné uvažovat a luštit toto malé tajemství. Kdyby balíček nebyl sám našel, byl by si myslil, že si z něho někdo dělá blázny. Marius byl příliš smutný, aby porozuměl žertu náhody a zúčastnil se hry, ke které ho vyzvala dlažba. Připadal si jako slepá bába mezi čtyřmi listy, které se mu posmívaly.

Nic ostatně nenasvědčovalo tomu, že by dopisy patřily děvčatům, jež Marius potkal na bulváru. Byly to zřejmě bezcenné cáry papíru.

Marius je dal do obálky, odhodil do kouta a ulehl.

Když v sedm hodin ráno vstal, posnídal a právě se pokoušel dát do práce, někdo tiše zaťukal na dveře.

Protože Marius nic neměl, nevytahoval klíč ze zámku – to dělal, jenom když měl neodkladnou práci. I když odcházel, nechával klíč v zámku.

„Vás jednou někdo okrade," říkávala matka Bručavá.

„O co?" tázal se Marius.

Přece však mu jednou někdo vzal starý pár bot, a tak matka Bručavá byla na koni.

Někdo zaklepal podruhé a zase tak jemně jako poprvé.

„Vstupte!" zvolal Marius.

Dveře se otevřely.

„Co chcete, matko Bručavá?" ozval se Marius, aniž zvedl oči od knih a rukopisů, které měl na stole.

Hlas, který nebyl hlasem paní Bručavé, řekl:

„Odpusťte, pane…"

Byl to hlas dutý, puklý, stísněný, chraptivý – hlas starého muže, sípavý pitím kořalky a pálenky.

Marius se chvatně ohlédl a spatřil děvče.

(4)
Růže v bídě

V pootevřených dveřích stála docela mladičká dívka. Vikýř podkrovní komůrky byl přesně naproti dveřím a osvětloval postavu mdlým světlem. Byla to bytost bledá, zbídačelá a vyhublá; jenom košile a sukně zakrývaly nahé tělo, třesoucí se a promrzlé. Místo pasu provázek, ve vlasech provázek, z košile vyčnívající špičatá ramena, nažloutlá, chudokrevná bledost, zemitě zbarvené klíční kosti, zarudlé ruce, pootevřená a zpustošená ústa, v nichž chybělo několik zubů, oko kalné, drzé a vyzývavé; tělo nedospělé dívky, ale pohled staré zkušené ženy; padesátnice spojená s patnáctiletou dívkou – jedna z těch

bytostí, které jsou slabé i hrozné zároveň a nad nimiž se zachvěje ten, kdo nad nimi nezapláče.

Marius vstal a s úžasem pozoroval stvoření podobné spíše stínu, který se mihne snem.

Žalostné bylo, že dívka asi v dětství nebyla ošklivá. V nejútlejším mládí mohla být docela hezká. Půvab ještě bojoval s ohyzdným stárnutím, které uspíšila zhýralost s chudobou. Zbytek krásy na šestnáctiletém obličeji jako bledé slunce pod hrozivými mraky za úsvitu zimního dne.

Obličej nebyl Mariovi tak docela neznámý. Zdálo se mu, že je nedávno někde zahlédl.

„Co chcete, slečno?“ otázal se.

Dívka odpověděla hlasem opilého galejníka:

„Mám pro vás dopis, pane Marie.“

Oslovovala ho jménem, bylo tedy jisto, že jde k němu. Ale kdo je ta dívka? Jak zná jeho jméno?

Vstoupila, aniž počkala na vyzvání. Vešla odhodlaně a s klidem, při němž se svíralo srdce, se rozhlédla pokojem a podívala se na rozestlanou postel. Dírami v sukni bylo vidět její dlouhé nohy a vyzáblá kolena. Třásla se zimou.

V ruce skutečně držela dopis a podala jej Mariovi.

Když jej Marius otvíral, povšiml si, že velká a široká oplatka na zalepování listů je ještě vlhká. Poselství tedy nepřicházelo zdaleka.

Četl:

Milý sousede a mladý muži!

Dovjeděl jsem se, jakou laskavost jste mi projevil, když jste za mne před půl rokem zaplatil nájemné. Žehnám vám, mladý muži.

Má starší tcera Vám řekne, že už dva dny nemáme chleba a že má manželka je nemocná. Nejsem-li naprosto na omylu,

doufám, že Vaše šlechetné srce bude dojato touto podivnou a probudí přání obšťastnit mě nepatrným dobrodiním.

S obzvláštní úctou, kterou jsme povinni dobrodincům, zůstávám váš

JONDRETTE

PS. Tcera počká na Vaše rozkazy, drahý pane Marie.

Tento dopis pomohl rozluštit temnou příhodu, která Mariovi od včerejška nedala pokoje, jako bys rozsvítil ve sklepě svíčku; rázem se všechno vysvětlilo.

Přišel z téhož místa jako ostatní čtyři. Bylo to totéž písmo, týž sloh, tytéž pravopisné chyby, ba dokonce i týž papír a týž tabákový zápach.

Bylo tu pět listů, pět báchorek, pět jmen, pět podpisů, ale jedna podpisující osoba. Španělský kapitán don Alvarez, nešťastná matka Balizardová, dramatický spisovatel Genflot, starý herec Fabantou, a všichni se jmenovali Jondrette, jestliže se Jondrette skutečně Jondrette jmenoval.

Za dosti dlouhou dobu, co Marius bydlil v baráku, se mu, jak jsme již řekli, jenom zřídkakdy naskytlo zahlédnout podivné sousedstvo. Jeho duch hleděl jinam, a kam je obrácen duch, tam se obrací i zrak. Jistě Jondrettovy několikrát potkal na chodbě nebo na schodech; ale pro něho to byly jenom stíny; znal je tak málo, že minulého večera vrazil na bulváru do Jondrettových dcer, aniž je poznal, a že to byly ony, věděl nyní jistě, protože když vstoupila dívka do pokojíku, vzbudila v něm s pocitem nechuti a soucitu i matnou vzpomínku, že ji někde spatřil.

Teď všechno viděl jasně. Porozuměl, že soused Jondrette ve své bídě využitkovává dobročinnosti lidí, jejichž adresy si obstarává, a že píše pod různými jmény lidem, které pokládá za bohaté

a milosrdné; jeho dcery, jak se zdá, roznášejí dopisy na svou odpovědnost a nebezpečí, protože jejich otec je už tak daleko, že je s klidem nechává pohrávat si s ohněm: hrál odvážnou hru s osudem a dcerám ponechával nejisté tahy. Marius se také podle včerejšího útěku, zadýchání, strachu a hantýrky, kterou zaslechl, domyslil, že nešťastnice pravděpodobně provozují ještě jiné smutné řemeslo, které z nich uprostřed lidské společnosti učinilo dvě ubohé bytosti; nejsou to ani děti, ani dívky, ani ženy, ale nečisté a přitom nevinné stvůry, které plodí bída.

Smutná bezejmenná stvoření bez věku, bez pohlaví, která už nejsou schopna ani dobra, ani zla a která, ačkoliv se teprve vyzouvají z dětských střevíčků, nemají v tomto světě ani svobodu, ani ctnost, ani odpovědnost, jsou to duše, které se teprve včera rozvily, ale dnes již uvadly; podobají se květům pohozeným na ulici, které každé bahno potřísní, než je nějaké kolo rozdrtí.

Zatímco Marius pozoroval dívku udiveným a bolestným pohledem, přecházela po mansardě směle jako upír. Pohybovala se, aniž se starala o svou nahotu. Chvílemi jí rozepjatá a roztrhaná košile spadla téměř až k pasu. Dívka přestavovala židle, přerovnávala předměty na prádelníku, dotýkala se Mariových šatů a slídila v koutech.

„Podívejme se," řekla, „vy máte zrcadlo!"

Prozpěvovala si, jako by byla sama v místnosti, úryvky z operet, rozpustilé popěvky, které při jejím hrdelním a drsném hlasu zněly žalostně. Pod její drzostí pronikalo něco docela opačného, něco neklidného a pokořeného. Drzost je jakýsi druh studu.

Nikdy se mu nenaskytla chmurnější podívaná, než byly pohyby dívky, která přecházela po pokojíku a pohybovala se jako pták, jehož vyplašilo denní světlo nebo má zlomené křídlo. Bylo jasné, že při jiné výchově a údělu by byla mohla dívčina veselost a nenucenost mít v sobě cosi něžného a roztomilého. Tvor, který se zrodil holubicí, se ve světě zvířat nikdy nepromění mořského orla.

S tím se shledáváme jenom u lidí.

Marius přemýšlel a dovolil jí dělat, co chtěla.

Přiblížila se ke stolu.

„Ach, knihy!“ řekla.

Jakýsi svit se mihl jejím skelným okem. Pokračovala a její přízvuk vyjadřoval spokojenost, že se může něčím pochlubit, pocit, kterému ostatně žádný člověk neodolá.

„Já umím také číst.“

Chvatně vzala otevřenou knihu se stolu a četla dosti plynně:

„Generál Bauduin dostal rozkaz, aby s pěti prapory své brigády dobyl zámek Hougomont, který leží uprostřed waterlooské pláně…“

Odmlčela se.

„Ach! Waterloo! To znám. Tam byla kdysi bitva. Otec tam byl. Sloužil ve vojsku. My jsme věrní bonapartisté! U Waterloo se bojovalo proti Angličanům.“

Odložila knihu a vzala péro:

„A psát také umím!“

Namočila péro do inkoustu a obrátila se k Mariovi:

„Chcete se přesvědčit? Podívejte se, něco napíši, abyste mi věřil.“ A než mohl Marius odpovědět, napsala na kus bílého papíru, který ležel uprostřed stolu: *Fízlové jsou tu.*

Potom odhodila péro.

„Chyby tam nejsou. Podívejte se. Já i moje sestra jsme dostaly vychování. Nebyly jsme vždycky tím, čím jsme dnes. Nebyly jsme…“

Tu se zarazila, upřela vyhaslý zrak na Maria, rozesmála se, a jako by chtěla svou úzkost zakrýt cynismem, řekla:

„Eh, co!“

A počala si na veselou melodii pobroukávat tato slova:

Tati, mně kručí v bříšku,
já ti mám hlad.
Ach mami, bez kožíšku
já zmrznu snad.

Mráz na ptáče
jde po tělíčku
a pacholíčku
je do pláče.

Sotva dozpívala, zvolala:

„Chodíte někdy do divadla, pane Marie? Já tam chodívám. Mám malého bratra a ten se přátelí s umělci a někdy mi dává lístky. Já například nerada sedám na galérii. Není to tam pohodlné. Bývá tam velký nával a jsou tam často lidé, kteří zapáchají."

Potom si prohlédla Maria a s podivným výrazem řekla:

„Víte, pane Marie, že jste velmi hezký hoch?"

A zároveň oba přišli na stejnou myšlenku, která stáhla dívčinu tvář do úsměvu a Mariovu zapálila ruměncem.

Přistoupila k němu a položila mu ruku na rameno.

„Vy si mě nevšímáte, ale já vás znám, pane Marie. Potkávám vás na schodišti a vídám vás chodit k pánovi, který se jmenuje otec Mabeuf a bydlí nedaleko Slavkovského mostu, kde se často procházím. A ty rozcuchané vlasy vám velmi pěkně sluší."

Snažila se, aby její hlas zněl něžně, ale docílila jenom toho, že byl přidušený. Část slov se ztrácela v hrdle a na rtech jako na klavíru, kterému scházejí struny.

Marius lehce ustoupil.

„Slečno," řekl s chladnou vážností, „mám tu obálku, o které se domnívám, že patří vám. Dovolte, abych vám ji odevzdal." Podal jí obálku, v níž byly čtyři dopisy.

Zatleskala rukama a zvolala:

„Co jsme se jí nahledaly."

Potom prudce uchopila balíček, otevřela obálku a pokračovala:

„Panebože! Co jsme se toho se sestrou nahledaly! A vy jste to našel! Na bulváru, viďte, určitě na bulváru? Asi nám to upadlo, když jsme utíkaly. To má maličká sestra provedla tuhle hloupost! Když

jsme se vrátily domů, už jsme to neměly. Protože jsme nechtěly dostat bití, to by bylo zbytečné, to by bylo docela zbytečné a nemělo by to vůbec smysl, řekly jsme, že jsme dopisy odevzdaly a že nám všude řekli: Nic! A teď jsou chudinky dopisy na světě! A jak jste poznal, že jsou mé? Podle písma, ne? To jsme tedy včera večer vrazily do vás? Nebylo vidět, že? Řekla jsem sestře:

‚Je to pán?' A sestra odpověděla: ‚Zdá se mi, že je to pán z našeho domu.'"

Mezitím rozložila žádost adresovanou dobročinnému pánovi z kostela Saint-Jacques-du-Haut-Pas.

„Podívejme se!" řekla. „To je tomu starému pánovi, který chodí na mši. Teď je právě čas. Donesu mu to psaní. Snad nám dá na snídani."

Potom se rozesmála a dodala:

„Víte, co to znamená, když se dneska najíme? To do sebe naráz vpravíme předvčerejší snídani, předvčerejší oběd, včerejší snídani a včerejší oběd. Hrome, jestliže se vám to nelíbí, chcípněte, mrchy!"

To Mariovi připomnělo, proč vlastně děvče přišlo.

Hledal v kapsách u vesty, ale nic nenašel.

Děvče pokračovalo a zdálo se, že mluví, jako by si neuvědomovalo, že Marius je přítomen:

„Kolikrát jdu večer ven! Kolikrát se nevrátím! Loni v zimě, než jsme přišli sem, jsme bydlili pod oblouky mostu. Tiskli jsme se k sobě, abychom nezmrzli. Sestra plakávala. A ta voda, jak je to smutné! Když mě napadlo, abych se utopila, říkala jsem si: Ne, je příliš studená. Chodím sama, kdy se mi zlíbí, a často se vyspím v příkopě. Víte, když jdu v noci po bulváru a vidím rozsochaté větve stromů a domy vysoké a černé jako věže Notre-Dame, představuju si, že bílé stěny jsou řeka, a říkám si hele, tady je voda! Hvězdy jsou jako lampióny na nějaké slavnosti, zdá se, že čadí a vítr je zháší, celá jsem vyjevená, je mi, jako by mi do uší funěli koně; ačkoliv je noc, slyším kolovrátek, tkalcovské stavy a kdovíco ještě. Zdá se mi,

že po mně házejí kamením, já utíkám, všechno se točí, všechno se točí. To je vám divné, když člověk nejí."

Plaše se podívala na Maria.

Marius hledal po všech kapsách a konečně našel pět franků, šestnáct sou. To bylo všechno, co v té chvíli měl. „Na oběd přece ještě mám, a zítra uvidíme, co bude." Nechal si šestnáct sou a pět franků dal děvčeti.

Dívka chtivě peníze přijala.

„Sláva!" zvolala. „Slunce vysvitlo!"

A pokračovala, jako by jí v mozku slunce rozehřálo lavinu hantýrky:

„Pětifrank! Svítivý! Monarcha! V téhle díře! To je fajn. Vy jste ale dobrý kluk. Srdce vám věnuju. Sláva, kluci! Dva dny bude co žrát! Maso! Báječná polívka! To si dáme do frňoly!"

Upravila si košili na rameni, hluboce se Mariovi uklonila, důvěrně na něho zamávala hubenou rukou a zamířila ke dveřím se slovy:

„Tak se mějte, pane. Teď vyhledám toho starýho."

Když odcházela, spatřila na prádelníku suchou kůrku, která tam v prachu plesnivěla; vrhla se na ni, zakousla se do ní a zabručela:

„Ta je dobrá; ale tvrdá; zuby si na ní vylámu."

Potom vyšla z místnosti.

(5)
Okénko prozřetelnosti

Už pět let žil Marius v chudobě, v nedostatku, v tísni, ale všiml si, že vůbec nepoznal pravou bídu. Teprve teď ji spatřil. To ubohé stvoření, které mu právě přešlo před očima, ji ztělesňovalo. Kdo viděl bídu muže, neviděl vlastně nic. Je třeba poznat bídu ženy; a kdo spatřil bídu ženy, nepoznal nic; je třeba poznat bídu dítěte.

Když je muž dohnán k nejzazší hranici, sahá k posledním možnostem záchrany. Běda bezbranným bytostem, které ho

obklopují! Práce, mzda, chléb, jiskra, odvaha, dobrá vůle, všechno mu chybí najednou. Hasne mu světlo denní i světlo v duši. V tom setmění se muž setkává se slabostí ženy a dítěte a strhává je do mravní špíny.

Pak jsou možné všechny ohavnosti. Zoufalství je odděleno jenom křehkými stěnami od neštěstí a zločinů.

Zdraví, mládí, čest, svaté a plaché něžnosti ještě neporušeného těla, srdce, panenství, cudnost, tato pokožka duše, jsou odporně zpracovávány doteky, které si hledají cestu; narazí-li však na zhnusení a odpor, smiřují se s porážkou. Otcové, matky, děti, bratři, sestry, muži, ženy, dívky se spojují a seskupují jako nerostné drůzy v mlhavé směsici pohlaví, příbuznosti, věku, špatnosti i nevinnosti. V mizerné díře osudu se choulí opřeni jedni o druhé. Žalostně se na sebe dívají. Nešťastníci! Jak jsou bledí! Je jim zima! Zdá se, že žijí na planetě mnohem vzdálenější od slunce než my.

To děvče bylo pro Maria poselkyní temnot.

Odhalilo mu ošklivou stránku noci.

Marius si vyčítal, že byl tak zaměstnán myšlenkami a toužením, že dosud neměl kdy, aby se podíval na sousedy. Zaplatil za ně nájemné jakoby mimochodem; to by byl udělal každý; ale Marius by jim chtěl prokázat něco lepšího. Bože! Vždyť ho jenom zeď dělila od těch opuštěných lidí, kteří tak mimo všechen svět tápou ve tmě; chodil kolem nich a vlastně byl posledním článkem lidského rodu, s kterým přišli do styku; tušil sice, že vedle něho žijí, spíše živoří, a přece si jich nevšiml. Po celé dny, každou chvíli je slyšel chodit, přecházet, vstupovat, odcházet, mluvit, a nikdy toho nedbal! V jejich slovech zněly vzlyky, a on je ani nezaslechl! Jeho myšlenky byly jinde, utápěly se ve snu, v nemožném záření, v neskutečné lásce, v bláhovostech; a zatím vedle něho skomírali lidé, bratři v Ježíši Kristu, příslušníci jeho národa! A skomírali zbytečně. On byl dokonce částí jejich neštěstí a zvětšoval je, protože kdyby byli měli jiného souseda, souseda, který by neměl hlavu stále v oblacích a byl všímavější, kdyby to byl obyčejný člověk dobrého srdce, byl by si jejich bídy všiml,

byl by slyšel jejich volání o pomoc, a bylo jim už dávno pomoženo a oni zachráněni! Zdálo se sice, že jsou hodně zkažení, hodně zvrhlí, hodně zdeptaní, dokonce odporní, ale jak málo je těch, kdož padli a neztratili přitom lidskou důstojnost; ostatně je hranice, kde se nešťastníci, zbědovaní ubožáci a lidé špatní mísí a spojují v jediné označení, jež jim vtiskuje osud: bídníci. Čí je to chyba? Nemá potom být láska k bližnímu tím větší, čím větší byl jeho pád?

Marius, který byl sám sobě učitelem, jak se děje u ryze poctivých duší, vyplísnil se víc, než zasluhoval; hleděl ustavičně na zeď, která ho dělila od Jondrettových, jako by tam mohl proniknout pohledem plným soucitu a nešťastníky zahřát. Stěna byla pouhou přepážkou z latí a trámů ohozených maltou, a jak jsme právě řekli, pronikal jí každý hluk a každé slovo. Jen fantasta jako Marius si mohl toho nevšimnout. Ani ze strany Mariova pokoje, ani u Jondrettových nebyla příčka polepena papírem; bylo vidět její obnaženou plochu. Marius si docela bezděčně prohlížel tu přepážku; někdy ve snění zkoumáme, pozorujeme a bádáme, aniž si uvědomíme, že při tom přemýšlíme. Pojednou se vzpřímil, protože nahoře u stropu mezi třemi latěmi zpozoroval trojhrannou díru. Sádra, která pravděpodobně kdysi zaplňovala tento otvor, opadala, takže by ten, kdo vystoupil na prádelník, viděl do Jondrettova obydlí. Soustrast je a má být zvědavá. Díra byla jakýmsi okénkem. Je dovoleno potajmu si prohlédnout nešťastníka, aby mu mohla být poskytnuta pravá pomoc. „Podívejme se trochu na ně," pomyslil si Marius, „a jak daleko to s nimi došlo."

Vylezl na prádelník, přiblížil ke škvíře oko a podíval se.

(6)
Divoch v pelechu

Jako lesy, tak i města mají doupata, v nichž se ukrývá všechno, co mají nejhrozivějšího a nejobávanějšího. Jenomže to, co se takto

ukrývá v městě, je divoké, nečisté a nízké, to znamená odporné, kdežto tvor, který se ukrývá v lese, je divoký, plachý a velký, tudíž krásný. Brloh jako brloh, ale zvířatům dáme před lidmi přednost. Doupata jsou tedy lepší než pelechy.

Marius spatřil pelech.

Marius byl chudobný a místnost, v níž bydlil, se mu v tom podobala. Jeho chudoba však prozrazovala ušlechtilost, a proto také jeho podkrovní světnička dojímala čistotou.

Naproti tomu brloh, do kterého se v té chvíli Marius zahleděl, byl odpuzující, čpěl nečistotou, byl jaksi zamořený, ponurý a odporný. Všechen nábytek tvořila jediná slámou vypletená židle, neforemný stůl, několik starých střepů a ve dvou koutech dvě nepopsatelně ubohá lůžka; světlo dopadalo jen vikýřovým oknem se čtyřmi tabulkami opředenými pavučinou. Vikýřem ho vnikalo do brlohu právě tolik, aby lidský obličej vypadal jako tvář přízraku. Zdálo se, že zdi jsou stiženy leprou. Vyrážely na nich zářezy a jizvy jako na obličeji znetvořeném nějakou strašnou nemocí. Potily se a hnisaly vlhkostí. Na zdech byly uhlem hrubě načmárané nechutné obrazy.

Světnice, v níž bydlil Marius, měla podlahu z potlučených dlaždiček, kdežto tahle světnice nebyla ani vydlážděná, ani neměla dřevěnou podlahu; chodilo se tam po původní do černa zašlapané sádrové maltě, která pod nohama úplně zčernala. Na nestejnoměrně vyšlapané podlaze, do níž se zažral prach – zůstal neporušený jen proto, že se ho nikdy nedotklo koště –, se v podivném neladu válely staré ponožky, sešlapané střevíce, hadry a odporné cáry. Zato měla komora krb. Však taky nájemné činilo čtyřicet franků ročně. V krbu bylo všechno možné: ohřívadlo, hrnec, rozštípaná prkna, hadry na hřebících, ptačí klec, popel a dokonce i trochu ohně. Dva kusy ohořelého dřeva tu smutně čadily.

A ještě něco zvyšovalo hrůznost doupěte: jeho prostornost. Střídaly se tam výběžky a zákoutí, černé zející díry pod svahem střechy s výklenky a výstupky. Tím vznikaly neprozkoumatelné

kouty, v nichž se, jak se zdálo, usadili pavouci velcí jako pěst, sviňky široké jako chodidlo, a snad i dokonce jakési lidské příšery.

Jedno lůžko stálo u dveří, druhé u okna. Obě se dotýkala krbu, právě naproti Mariovi.

V rohu vedle otvoru, kterým se Marius díval, visela na zdi barevná rytina v rámu z černého dřeva, pod níž bylo velkými písmeny napsáno: SEN. Na obraze byla dřímající žena se spícím dítětem na klíně a orel v mracích s korunou v drápech. Žena jako by ze sna odsouvala korunu od hlavičky dítěte. V pozadí ve vší slávě stál Napoleon a opíral se o sytě modrý sloup, ozdobený tímto nápisem:

MARINGO
SLAVKOF
JENA
WAKRÁM
JÝLOVÉ

Pod tímto obrazem byla o zeď opřena dřevěná deska, spíše delší než širší. Vypadala jako obraz obrácený pomalovanou stranou ke stěně, nebo jako zrcadlo, které někdo sundal a zapomněl pověsit.

U stolu, na němž Marius viděl péro, inkoust a papír, seděl asi šedesátiletý muž, malý, hubený, zsinalý, těkavého pohledu, s neklidným, prohnaným a krutým výrazem; odporný lump.

Kdyby se byl na tento obličej zadíval Lavater, byl by v něm jistě našel společné rysy supa a prokurátora; dravý pták a svárlivý pletichář se tu zohavovali navzájem, doplňujíce tak jeden druhého – pletichář obviňuje dravce z mrzkosti a dravec odhaluje hroznou tvář hádavého tyrana.

Muž měl dlouhou šedou bradku. Zpod ženské košile mu bylo vidět zarostlou hruď a paže zježené šedými chlupy, kalhoty měl zablácené a z bot mu čouhaly prsty.

V ústech měl dýmku a kouřil. Chleba v doupěti neměli, ale na tabák přece jen zbylo.

Psal dopisy, podobné asi těm, které Marius četl.

V rohu stolu ležela stará, načervenalá kniha s vytrhanými listy; podle dvanácterkového formátu se dalo soudit, že je to román. Na deskách byl velkým písmem vytištěn titul BŮH, KRÁL, ČEST A DÁMY. NAPSAL DUCRAY-DUMINIL, 1814.

Muž psal, mluvil nahlas a Marius slyšel tato slova:

„Když si člověk uvědomí, že ani po smrti není rovnost! Podívejte se na Père-Lachaise! Velcí, to znamená ti, kdo jsou bohatí, mají na kopci vydlážděnou cestu v akaciovém stromořadí. Přijedou si tam vozem. Ale obecný lid, chudáky a nešťastníky, ty strčí dolů, kde je bláta až po kolena, do děr, do vlhka. Dávají je tam, aby rychleji shnili. Ani navštívit je člověk nemůže, ledaže by se chtěl utopit v blátě."

Tady se zarazil, uhodil pěstí na stůl a zaskřípal zuby:

„Ach, nejraději bych sežral celý svět!"

Tlustá, asi čtyřicetiletá ženská, které však mohlo být také sto let, seděla u krbu naboso.

I ona měla na sobě jenom košili a pletenou sukni, vyspravovanou kusem starého sukna. Polovinu sukně zakrývala hrubá zástěra. Ačkoliv žena byla přikrčena a schoulená, přece bylo patrno, že je velmi vysoká. Vedle svého manžela vypadala jako obr. Měla odporné ryšavé prošedlé vlasy, do nichž si co chvíli zajela ohromnýma a mastnýma rukama s ploskými nehty.

Vedle ní na zemi ležela dokořán otevřena kniha téhož formátu, jaká byla na stole; pravděpodobně jiný díl románu.

Na jednom lůžku spatřil Marius vyčouhlou holčičku, s nohama spuštěnýma k zemi; byla téměř nahá a zdálo se, že ani neposlouchá, ani nevidí, ani nežije.

Pravděpodobně mladší sestra děvčete, které přišlo k němu. Bylo jí asi jedenáct nebo dvanáct let. Když si ji blíže prohlédl, poznal, že je jí dobrých čtrnáct. Bylo to děvče, které včera večer na bulváru

říkalo: „To sem si to, panečku, frčela!“ Patřila k neduživému druhu lidí, kteří dlouho zůstávají zakrnělí, ale potom náhle vyrostou. Nouze pěstuje takové smutné lidské rostliny. Tyto bytosti nemají ani dětství, ani mládí. V patnácti letech vypadají na dvanáct a v šestnácti na dvacet.

Dnes jsou dětmi a zítra ženami. Dalo by se říci, že přeskakují životní období, aby dříve skončily.

V tuto chvíli vypadalo to stvoření jako dítě.

Nikde v bytě nebylo vidět, že by se na něčem pracovalo; ani stopa po nějakém řemesle, žádný kolovrat či jiný nástroj. V koutě se válely podezřelé kusy starého železa. Panovala tam tupá lenost, která přichází po zoufalství a předchází smrtelný zápas.

Marius chvíli prohlížel to neutěšené prostředí, mnohem strašnější než vnitřek hrobu, protože zde se dosud pohybovaly lidské duše a blikal život.

Podkrovní komora, sklep, hluboká jáma, ve které se na samém spodku společenské budovy plazí ubožáci a nuzáci, není ještě tak docela hrobem, je to teprve předsíň hrobu, a jako bohatí vystavují svou nádheru při vstupu do paláců, tak se zdá, že i smrt, která je docela blízko, ukládá nejhorší bídu do tohoto předsálí.

Muž umlkl, žena nepromluvila a děvče snad ani nedýchalo. Ozývalo se jenom skřípání péra po papíru.

Muž zabručel, aniž přestal psát:

„Holota! Holota! Všechno je holota!“

Tato obměna Šalomounova zvolání vynutila ženě povzdech.

„Přítelíčku, uklidni se,“ řekla. „Netrap se tím, chlapče! Nestojí to za to, abys všem těm lidem psal.“

V bídě se těla tisknou jedno ke druhému jako v chladu, ale srdce se odcizují. Tato žena podle všech známek zřejmě kdysi milovala svého muže veškerou láskou, jíž byla schopna, ale v denních potyčkách a hádkách zaviněných strašnou bídou, tísnící rodinu, v ní tento cit úplně odumřel. Pro manžela jí zbyl jenom vyhaslý popel

lásky. Jak tomu často bývá, něžná oslovení přežila zamilovanost. Žena mu říkala „drahoušku, chlapče, přítelíčku“ atd. jenom ústy; srdce mlčelo.

Muž se znovu pustil do psaní.

(7)
Strategie a taktika

Marius, jemuž tato podívaná svírala srdce, chtěl právě sestoupit se své improvizované rozhledny, když jeho pozornost připoutal a zadržel ho na místě jakýsi hluk.

Dveře komory se prudce otevřely.

Na prahu se objevila starší dcera.

Na nohou měla velké mužské střevíce, zamazané blátem, které jí vystříklo až na zarudlé kotníky a na starý, rozedraný plášť, který Marius na ní před hodinou neviděl: patrně jej odložila za dveřmi, aby vzbudila větší soustrast, a teprve při odchodu jej za dveřmi opět oblékla. Vstoupila, zabouchla za sebou dveře, zastavila se, aby nabrala dechu, a s výrazem triumfu a radosti vykřikla:

„Už jde!“

Otec se na ni podíval, žena obrátila hlavu, sestřička se ani nehnula.

„Kdo?“ otázal se otec.

„Pán.“

„Dobrodinec?“

„Ano.“

„Z kostela Saint-Jacques-du-Haut-Pas?“

„Ano.“

„Ten starý?“

„Ano.“

„A přijde?“

„Jde za mnou."

„Víš to jistě?"

„Jistě."

„Tak tedy opravdu přichází?"

„Přijíždí ve fiakru."

„Ve fiakru? To je Rothschild!"

Otec vstal.

„Jak to víš tak určitě? Jak je možné, že jsi tu dřív, přijíždí-li on ve fiakru? Dalas mu alespoň adresu? Řekla jsi mu, že jsou to poslední dveře na konci chodby vpravo? Aby se nezmýlil! Tedy jsi ho přece zastihla v kostele? Co ti řekl?"

„No, no, no!" pravila dívka. „Jak pospícháš, tatínku! Tak poslouchej: vešla jsem do kostela, byl na obvyklém místě, poklonila jsem se, odevzdala dopis, on si jej přečetl a řekl mi: ‚Kde bydlíte, drahé dítě?' Řekla jsem mu: ‚Pane, povedu vás.' Řekl mi: ‚Ne, dejte mi adresu; dcera chce ještě něco nakoupit; vezmu si povoz a přijedu zároveň s vámi.' Dala jsem mu adresu. Když jsem mu řekla, v kterém domě bydlím, byl jaksi překvapen a chvíli váhal, potom však přece jen řekl: ‚To je jedno; přijdu.' Po mši jsem viděla, jak s dcerou vychází z kostela, a všimla jsem si, jak vstupují do fiakru. A nezapomněla jsem mu připomenout, že to jsou poslední dveře na konci chodby vpravo."

„A proč myslíš, že přijde?"

„Právě jsem viděla, že ulicí Petit-Banquier přijíždí fiakr. Proto jsem tak běžela."

„Jak víš, že je to právě ten fiakr?"

„Přece jsem si všimla čísla."

„A jaké je to číslo?"

„440."

„Dobrá, jsi chytrá holka."

Drze pohlédla na otce a ukázala boty, které měla na nohou.

„Chytrá holka, to je možné, ale říkám ti, že si už nikdy nenatáhnu ty škrpály a že je nechci, předně proto, že by v nich člověk přišel

o zdraví, a za druhé, že se mi strašně hnusí. Není nic hroznějšího než podrážky, které se promáčejí a ještě k tomu při každém kroku čvachtají. To chodím raději bosa."

„To máš pravdu," odpověděl otec mírným tónem, který se lišil od dceřiny hrubosti, „ale nezapomeň, že tě do kostela bez bot nepustí. Chudí lidé tam musí mít na nohou boty. K dobrému Pánubohu nesmíš bosa," dodal trpce. Potom se vrátil k předmětu, který ho nadobro zaujal: „Víš určitě, že přichází?"

„Je mi v patách," odpověděla holka.

Muž se vztyčil. Obličej mu zazářil.

„Ženo!" zvolal. „Slyšíš! Dobrodinec přichází. Udus oheň."

Polekaná žena se ani nepohnula.

S mrštností kouzelníka popadl Jondrette na krbu hrnec s uraženým uchem, a chrstl na řeřavé kusy uhlí vodu.

Pak se obrátil k starší dceři:

„Ty vytrhej slámu ze židle!"

Děvče neporozumělo.

Uchopil tedy židli a jedním kopnutím protrhl vypletené sedadlo. Noha mu projela židlí. Když ji vytahoval, otázal se: „Je venku zima?"

„Veliká. Sněží."

Otec se obrátil k mladší holce, která seděla na lůžku u okna, a hromovým hlasem na ni křikl:

„Rychle! Dolů z postele, lenochu. Co nic neděláš? Rozbij jednu tabulku."

Třesouc se zimou seskočila holčička z postele.

„Rozbij tabulku!" opakoval.

Děvče zůstalo zaraženě stát.

„Slyšíš mě?" opakoval otec. „Říkám ti, abys rozbila tabulku!"

S jakousi poděšenou poslušností vystoupilo dítě na špičky a pěstí uhodilo do okenní tabulky. Sklo se rozbilo a hlučně se sesypalo na zem.

„Dobře," řekl otec.

Byl vážný a příkrý. Chvatně přeletěl pohledem všechna zákoutí komory jako generál udílející před bitvou poslední rozkazy.

Matka, která dosud neřekla ani slova, vstala a zeptala se dutým hlasem protahujíc slabiky, jako by jí vázly v hrdle:

„Drahoušku, co chceš dělat?“

„Lehni si do postele,“ odpověděl muž.

Přízvuk nedovoloval námitku. Matka poslechla a těžce se vrhla na bídné lůžko.

Zatím se v koutě ozvalo vzlykání.

„Co je?“ zvolal otec.

Mladší dcera, aniž vystoupila ze stínu, kde byla přikrčena, ukázala zakrvácenou pěst. Pořezala se při rozbíjení okenní tabule; přistoupila k posteli, na níž ležela matka, a tichounce vzlykala.

Teď bylo na matce; zdvihla se a křičela:

„Tak vidíš, jaké děláš hlouposti! Pořezala se, když rozbíjela tvou tabulku.“

„Tím líp,“ vzkřikl muž, „tak jsem to také myslil.“

„Jakže – tím líp?“ zvolala žena.

„Ticho,“ rozkázal muž, „ruším svobodu slova.“

Potom roztrhl ženskou košili, kterou měl na sobě, utrhl z ní cár a chvatně jím zabalil krvácející pěst maličké.

Pak se spokojeně podíval na svou rozdrbanou košili.

„Košile by ušla,“ řekl, „teď je všechno v nejlepším pořádku.“

Rozbitou tabulí fičel ledový vítr a dral se do komory. Mlha pronikala dovnitř a rozlézala se jako bělavá vata, nestejnoměrně rozhazovaná neviditelnými prsty. Roztlučeným oknem bylo vidět, že padá sníh. Mráz, přislíbený sluncem na Hromnice, se přesně dostavil.

Otec se ještě rozhlédl, jako by se chtěl přesvědčit, že na nic nezapomněl. Vzal starou lopatku a popelem posypal dříví v krbu, aby zastřel každou stopu.

Pak se vztyčil a opřel se o krb.

„Teď mužem dobrodince přijmout,“ řekl.

(8)
Paprsek v pelechu

Větší děvče přistoupilo k otci, přitisklo mu svou ruku na jeho a řeklo:

„Vidíš, jaká je mi zima."

„Ach," odpověděl otec, „mně je ještě větší zima."

Matka zuřivě vykřikla:

„Ty máš vždycky všeho víc. I zlého."

„Kuš!" řekl muž.

Matka utichla, protože postřehla, že tentokrát se manžel na ni podíval docela jinak.

V brlohu bylo chvíli ticho. Starší dcera lhostejně loupala bláto z okraje pláště, mladší plakala; matka jí vzala hlavu do obou rukou, pokryla ji polibky a řekla:

„Drahoušku, prosím tě, neplač; vždyť to nic není a otec se bude zlobit."

„Ne!" zvolal otec. „Breč, breč, to dělá dobře!"

Pak se obrátil k starší holce:

„Poslouchej, on nepřichází! Co když vůbec nepřijde! To bych pro nic za nic uhasil oheň, roztrhal košili, zkazil židli a rozbil okno!"

„A poranil maličkou!" šeptala matka.

„Víte," pokračoval otec, „že tady v tý mizerný díře je psí zima? A jestli ten člověk nepřijde! To se ví; nechá nás čekat. Říká si: jen ať si počkají; k ničemu jinému nejsou. Ach, jak nenávidím ty boháče; s jakým jásotem a radostí, nadšením a zadostiučiněním bych je všechny zardousil, všechny, kdo předstírají lidumilnost, chodí ke zpovědi, na mši, dají na kněžoury, na užvaněné flanďáky, a protože si tito lidé myslí, že stojí nad námi, přicházejí nás ponižovat, přinesou nám chleba a šatstvo, jak říkají; zatím to jsou hadry, které nemají cenu ani čtyři sou.

A to já nechci, holoto! Chci peníze. Ach peníze, ty nám nikdy nedají, protože říkají, že jsme opilci a povaleči a že bychom je propili.

A co jsou oni a čím byli po celý svůj život? Zloději! Jinak by nebyli zbohatli. Eh, celá společnost by se měla popadnout za šos a vyhodit do povětří. Pravda, všechno by se rozmlátilo, ale aspoň by nikdo nic neměl, a už to by byl pokrok!… Ale co dělá ten tvůj pan dobrodinec? Přijde? Asi zapomněl adresu, hlupák! Vsadím se, že to staré hovado…“

V té chvíli někdo zaklepal na dveře; muž se vrhl ke dveřím, otevřel je, hluboce se klaněl a přeuctivě se usmívaje volal:

„Vstupte, pane! Račte vstoupit, ctihodný dobrodinče, a vaše roztomilá slečna také!“

Na prahu komory se objevil postarší pán a mladá dívka.

Marius neodstoupil ze svého místa. To, co v tuto chvíli pocítil, není možno lidským jazykem vyslovit.

Byla to Ona.

Kdo miloval, ví, kolik zářivých významů mohou obsahovat tři písmena slova *ona.*

Skutečně to byla ona. Marius ji stěží poznával světelným oparem, který se mu najednou rozprostřel před očima. Bylo to vskutku to ztracené sladké stvoření, hvězda, která mu po šest měsíců svítila, byly to skutečně její oči, čelo, ústa, ta krásná, tak dlouho postrádaná tvář, která mu kamsi zmizela a jeho zanechala černé beznaději. Ztracené štěstí se znovu vynořilo!

Zjevilo se v tom stínu, v té díře, v odporném brlohu, v takové hrůze!

Marius se celý chvěl. Opravdu, byla to ona! Bušení srdce mu bránilo jasně vidět. Cítil, že nepotřebuje mnoho, aby se rozplakal. Konečně ji vidí po tolikerém marném hledání! Bylo mu, jako by byl ztratil duši a právě ji našel.

Byla stále stejná, jen trochu bledší. Jemný obličej byl orámován kloboukem z fialového sametu a pod černým atlasovým kabátkem se rýsovala její postava. Zpod dlouhé sukně vyhlížela malá noha, sevřená v hedvábném střevíčku.

Přišla v doprovodu pana Leblanka.

Učinila několik kroků a položila na stůl dosti velký balík.

Starší Jondrettova dcera ustoupila ke dveřím a zachmuřeně zírala na sametový klobouk, na hedvábný kabátek a okouzlující a šťastný obličej.

(9)
Jondrette skoro pláče

Obydlí bylo tak temné, že lidem, kteří přicházeli zvenčí, jistě připadalo jako sklepení. Oba příchozí postupovali váhavě, protože stěží rozeznávali předměty okolo sebe, zatímco si je obyvatelé, zvyklí na šero, důkladně prohlédli.

Pan Leblanc se s dobrým a smutným pohledem přiblížil a řekl Jondrettovi:

„Pane, v tomto balíku najdete nové obleky, punčochy a vlněné pokrývky."

„Andělský dobrodinec nás zahrnuje laskavostí," pravil Jondrette a uklonil se až k zemi. Potom se naklonil k uchu starší dcery, a zatímco pan Leblanc s dívkou prohlíželi žalostný vnitřek, zašeptal jí rychle do ucha:

„Tak co jsem říkal? Obnošené hadry! Žádné prachy! Všichni jsou stejní. Poslechni, jak byl podepsán dopis tomu starému hlupákovi?"

„Fabantou," odpověděla holka.

„Dramatický umělec. Dobrá!"

Ještě štěstí, že se na to Jondrette zeptal, protože v příštím okamžiku se pan Leblanc k němu obrátil a s výrazem člověka, který si nemůže vzpomenout na jméno, mu řekl:

„Vidím, že jste skutečně hoden politování, pane…"

„Fabantou," odpověděl Jondrette chvatně.

„Pane Fabantou, ano, ano, vzpomínám si."

„Dramatický umělec, pane, a umělec, který měl úspěchy."

Jondrette usoudil, že nastala chvíle, aby dobrodince dojal. Hlasem, v němž zněla laciná sláva jarmarečního komedianta i poníženost pouličního žebráka, zvolal: „Žák Talmův. Jsem žák Talmův! Kdysi se na mě smálo štěstí. Běda! Teď mám jenom bídu. Vidíte, dobrodince, nemáme chléb, nemáme oheň. Mé ubohé dětičky nemají tepla. Má jediná židle je k nepotřebě, okenní tabulka rozbitá! Všechno se časem zničí. Manželka na lůžku nemocná!"

„Ubohá žena!" řekl pan Leblanc.

„A dítě je zraněné!" dodal Jondrette.

Příchod cizích lidí děvče rozptýlil tak, že přestalo vzlykat a prohlíželo si „slečinku".

„Breč, řvi přece!" řekl Jondrette tiše.

Zároveň je štípl do zraněné ruky. To všechno provedl s obratností kejklíře.

Maličká hlasitě vyjekla.

Zbožňovaná dívka, které Marius v srdci říkal „má Uršula", rychle přistoupila.

„Ubožátko," řekla.

„Podívejte se, krásná slečno," pokračoval Jondrette. „Jak jí ruka krvácí! Stalo se jí to při práci u stroje, kterou vydělává šest sou denně. Možná že bude nutno uříznout jí celou paži!"

„Skutečně?" řekl starý pán rozčileně.

Maličká se domnívala, že otec mluví vážně, a proto se znova rozplakala.

„Bohužel ano, dobrodinče," odpověděl otec.

Jondrette si již chvíli prohlížel dobrodince zvláštním pohledem. Při hovoru ho pronikavě pozoroval, jako by pátral ve vzpomínkách. Náhle použil okamžiku, kdy se oba návštěvníci se zájmem vyptávali maličké na poraněnou ruku, poodešel k ženě, která ležela se sklíčeným a tupým výrazem v tváři, a rychle, ale velmi tiše jí řekl:

„Dobře si ho prohlédni!"

Potom se otočil k panu Leblankovi a pokračoval v nářku:

„Podívejte se, pane! Mým jediným oblekem je košile mé manželky, roztrhaná, teď uprostřed zimy! Nemohu vycházet, protože nemám kabát. Kdybych měl jen trochu slušný kabát, došel bych si k slečně Marsové, která mě zná a má mě velmi ráda. Nebydlí v ulici Tour-des-Dames? Víte, pane, že jsme spolu hráli na venkově? Dělil jsem se s ní o vavříny. Célimena by mi pomohla, pane! Elmira by dala almužnu Belizarovi! A zatím nic, pranic! V domě jako vymeteno! Žena je nemocná, a nikde ani sou. Dcera nebezpečně zraněná, a nikde ani sou. Manželka má záduchu. Věk a špatné nervy mají na tom svůj podíl. Potřebovala by ošetření a dcera také. Ale lékař! A lékárník! Jak je zaplatit? Scházejí nám groše. Před deseti centimy bych poklekl, pane!

Vidíte, kam až je zatlačeno umění! Vidíte to, krásná slečno, a vy, můj vzácný ochránče, vy, kteří vdechujete ctnost a dobrotu a plníte jí chrám, v němž vás má dcera denně vídá, protože se tam chodí modlit… Své dcery vychovávám v náboženství, pane. Nechtěl jsem, aby se chytily divadla. Nedej Bože, aby jako nějaké poběhlice na této cestě klopýtly! Nežertuju. Vtloukám do nich čest, morálku a ctnost! Zeptejte se jich. Musí jít přímou cestou. Mají přece otce. To nejsou nešťastnice, které začínají tím, že nemají rodinu, a končí tím, že se provdají za veřejnost. Nejdřív je to slečna Nicková, a potom je paní Veřejná. Hrome! To se ve Fabantouově rodině nedělá! Hodlám je vychovat počestně, aby byly ctnostné, aby byly něžné a aby, sakra! věřily v Boha! – Nuže, vzácný pane, víte, co se zítra stane? Zítra je 4. února, osudný den, poslední lhůta, kterou mi domácí dal; jestliže dnes večer nezaplatím, pak já, moje starší dcera, moje manželka a to zraněné dítě s horečkou, všichni čtyři budeme vyhozeni na ulici, na bulvár, pod širé nebe, na déšť, do sněhu. Vidíte, pane! Jsem dlužen za čtyři kvartály, za rok! To je šedesát franků!“

Jondrette lhal. Činže za rok stála čtyřicet franků a nemohl být dlužen za čtyři období, protože před půl rokem Marius za něho dvě zaplatil.

Pan Leblanc vytáhl z kapsy pětifrank a hodil jej na stůl. Jondrette měl dosti času, aby starší dceři zavrčel do ucha: „Vidíš ho, lakotu! Co si počnu s pěti franky? Tím mi neuhradí ani židli ani okenní tabulku! A pak si dělej výlohy!“ Zatím pan Leblanc svlékl důkladný hnědý redingot, který měl přes lehčí modrý kabát, a přehodil jej přes opěradlo židle.

„Pane Fabantou,“ pravil, „mám jenom pět franků, ale doprovodím dceru a přijdu večer; dnes večer musíte zaplatit činži, viďte?“

Jondrettův obličej podivně zazářil. Chvatně odpověděl:

„Ano, vzácný pane. V osm hodin musím být u domácího.“

„Budu zde v šest hodin a přinesu vám šedesát franků.“

„Dobrodinče!“ zvolal Jondrette radostí bez sebe.

A tiše dodal:

„Ženo, dobře si ho prohlédni!“

Pan Leblanc nabídl rámě mladé krasavici a zamířil ke dveřím.

„V šest hodin?“ ozval se Jondrette.

„Přesně v šest.“

V tom okamžiku si starší Jondrettova dcerka povšimla redingotu na židli.

„Pane,“ řekla, „zapomněl jste redingot.“

Jondrette se obrátil na dceru se zdrcujícím pohledem a hrozivým pokrčením ramen.

Pan Leblanc se obrátil a s úsměvem odpověděl: „Nezapomněl, nechal jsem jej zde.“

„Ach, ochránče!“ řekl Jondrette. „Vzácný dobrodinče! Rozplývám se v slzách! Dovolte, abych vás alespoň doprovodil k fiakru.“

„Půjdete-li ven,“ odpověděl pan Leblanc, „oblečte si ten svrchník. Je skutečně velká zima.“

Jondrette se nedal dvakrát pobízet. Rychle si navlékl hnědý redingot.

Když všichni tři vycházeli, Jondrette oba cizince hbitě předešel.

(10)
Sazba drožek: dva franky za hodinu

Z toho výjevu Mariovi nic neušlo, a přece ve skutečnosti nic neviděl. Uchváceně se díval na mladou dívku a v duchu ji objímal od té chvíle, co vstoupila do komory. Celou dobu návštěvy prožil ve vytržení, všechno jeho hmotné vnímání se zastavilo a celá duše se soustředila k jedinému bodu. Nevnímal dívku, nýbrž světlo, které se šířilo okolo atlasového kožíšku a sametového klobouku. Kdyby hvězda Sírius vletěla do komory, nebyl by více oslněn.

Zatímco dívka rozvazovala balík, rozbalovala šaty a pokrývky a dobrotivě a něžně se vyptávala nemocné matky a poraněného děvčátka, číhal Marius na každý její pohyb a snažil se zachytit její řeč. Znal ty oči, čelo, krásu, postavu, chování, ale neznal zvuk jejího hlasu. Jednou v Lucemburské zahradě se domníval, že zachytil několik slov, ale nebyl si naprosto jist. Byl by dal deset let života, kdyby byl mohl slyšet a odnést si v duši trochu z té hudby. Ale všechno se ztrácelo v křiklavém nářku a vřeštivém bědování Jondrettově. To mísilo hněv do Mariova obdivu. Něžně se na ni zadíval. Nedovedl pochopit, že skutečně vidí božské stvoření v strašném doupěti uprostřed nečistých. Připadala mu jako kolibřík mezi ropuchami.

Když vyšla, jeho jediná myšlenka byla sledovat ji, jít po její stopě, nepustit ji z očí, dokud by se alespoň nedověděl, kde bydlí, neztratit ji znovu, když ji tak zázračně našel! Seskočil z prádelníku a vzal si klobouk. Sotva položil ruku na kliku a chystal se k odchodu, zastavil se. Chodba byla dlouhá, schody nepohodlné, Jondrette povídavý a pan Leblanc tedy jistě dosud nenasedl do fiakru; kdyby se na chodbě nebo na schodech nebo v domovních vratech otočil a Maria spatřil, jistě by ho to zneklidnilo a už by našel prostředek, jak znova a možná navždy uniknout. Co dělat? Počkat? Zatím však může fiakr odjet. Marius byl v rozpacích. Konečně se odvážil a vyšel ze světnice.

Na chodbě už nikdo nebyl. Marius běžel ke schodům. Na schodech už také nikdo nebyl. Spěšně seběhl a dostal se na bulvár právě v okamžiku, kdy fiakr zabočil za roh ulice Petit-Banquier a vracel se do Paříže.

Marius pospíšil tím směrem. Když přišel na roh bulváru, zahlédl, jak fiakr ujíždí ulicí Mouffetard; byl již velmi daleko a nebylo jej možno dohonit; má běžet za ním? To nešlo; ostatně, kdyby z vozu spatřili, jak za nimi upaluje, jistě by ho otec poznal.

Šťastná, neslýchaná náhoda mu přála, po bulváru v tu chvíli jela prázdná drožka. Jen do ní rychle naskočit a pustit se za fiakrem, bylo to jisté, snadné a bezpečné.

Dal kočímu znamení, aby zastavil, a zvolal:

„Na hodinu!“

Marius byl bez nákrčníku, měl starý pracovní oblek, u kterého chyběly knoflíky, a košili v záhybu na prsou roztrženou.

Kočí zastavil, zamrkal, natáhl k Mariovi levou ruku a jemně zamnul palcem o ukazováček.

„Co chcete?“ pravil Marius.

„Zaplatit předem,“ odpověděl kočí.

Marius si vzpomněl, že má jenom šestnáct sou.

„Kolik?“ otázal se.

„Čtyřicet sou.“

„Zaplatím, až se vrátíme.“

Kočí místo odpovědi zahvízdal nápěv písničky o nehorázné lidské prostoduchosti a rozhorleně švihl koně. Marius se zděšeně díval, jak drožka mizí. Pro čtyřiadvacet sou, které mu chyběly, ztrácel svou radost, štěstí, lásku, klesal zpátky do noci! Prohlédl a znovu oslepl! Musíme říci, že si trpce a s lítostí vzpomněl na pětifrank, který ráno dal té ubohé holce. Kdyby měl pět franků, byl by zachráněn, vrátil by se životu, vyjel by z utrpení, z temnot, ze samoty, z nudy a omrzení z opuštěnosti; užuž navazoval černou nit svého osudu na krásnou,

zlatou – ta mu zavlála před očima a znovu se přetrhla. Zoufale se vrátil do baráku.

Byl by si mohl říci, že pan Leblanc slíbil přijít opět a že ho tedy může stopovat večer, ale propadl takovému zoufalství, že si to v první chvíli neuvědomil.

Právě když vstupoval do baráku, zahlédl na druhé straně bulváru vedle opuštěné zdi ulice Barrière des Gobelins Jondretta, zabaleného do dobrodincova redingotu. Mluvil s člověkem znepokojujícího zevnějšku, jakým se říká na předměstí pobudové: patří k nim záhadní lidé, kteří vedou podezřelé monology, mají špatné myšlenky, spí obyčejně ve dne, což vzbuzuje podezření, že pracují v noci.

Oba v chumelenici nehnuté stáli a hovořili, tvoříce dvojici, které by si byl strážník jistě povšiml, ale kterou Marius zahlédl jen letmo. Ať byl jakkoliv sklíčen, přece postřehl, že se pobuda, s nímž Jondrette hovoří, podobá jistému Panchaudovi, řečenému Printanierovi, jinak Bigrenaillovi, kterého mu jednou Courfeyrac ukázal a o němž šla ve čtvrti pověst, že je nočním chodcům nebezpečný. V předešlé knize jsme četli toto jméno. Panchaud, řečený Printanier, jinak Bigrenaille, se později objevil v nejedné vraždě a proslavil se jako světoznámý lotr; zatím byl znám jako darebák. Ještě dnes žije v ústním podání lupičů a zlodějů. Měl mnoho následovníků na sklonku minulého režimu. Večer s blížící se nocí, v hodině, kdy se tvoří hloučky a hovoří se potichu, se o něm mluvívalo ve „vlčí jámě“ ve Force. V tomto vězení, na místě, kde se pod obchůzkovou cestou táhla odpadová roura, která v roce 1843 za bílého dne posloužila třiceti vězňům k neslýchanému útěku, jste si mohli na klenuté stěně kanálu přečíst jméno PANCHAUD, které tam odvážně sám vyryl při jednom ze svých pokusů o útěk. Již v roce 1832 byl pod dohledem policie, ale na jeviště zločinu dosud vážně nevystoupil.

(11)
Bída nabízí služby žalu

Marius vystoupil zvolna po schodech baráku; právě když se chystal vstoupit do své světničky, zahlédl na chodbě, že za ním jde starší Jondrettova dcera. Nechtěl ji ani vidět, jak mu byla protivná; měla jeho pět franků, ale bylo už příliš pozdě, aby je chtěl zpátky; drožka již dávno zmizela a fiakr byl daleko. Ostatně by mu je jistě nevrátila. Také by bylo zbytečné se ptát, kde bydlí lidé, kteří je právě navštívili; bylo zřejmé, že to nevěděla, neboť dopis byl adresován: *Panu dobrodinci z kostela Saint-Jacques-du-Haut-Pas.*

Marius vstoupil do pokoje a přirazil za sebou dveře.

Nezavřely se však. Marius se obrátil a viděl, že čísi ruka přidržuje dveře pootevřené.

„Co je?“ otázal se. „Kdo je tu?“

Byla to starší Jondrettová.

„To jste vy?“ ozval se Marius téměř tvrdě. „Stále jenom vy. Co ode mne chcete?“

Vypadala zamyšleně a nedívala se na Maria. Již nebyla tak jistá jako ráno. Nevstoupila a stála ve stínu chodby, kde ji Marius viděl pootevřenými dveřmi.

„Tak co? Odpovíte?“ vyhrkl Marius. „Co chcete?“

Pozdvihla k němu smutné oči, v nichž se zablesklo cosi neurčitého, a řekla:

„Pane Marie, vypadáte smutně. Co je vám?“

„Mně?“ otázal se Marius.

„Ano, vám.“

„Nic mi není.“

„Ale ano.“

„Ne.“

„Já ale říkám, že je.“

„Dejte mi pokoj.“

Marius se znovu pokusil zavřít dveře, ale dívka je nepustila z ruky.

„Poslyšte," řekla, „neděláte dobře. Nejste sice bohatý, a přece jste dnes ráno dokázal, že jste hodný člověk. Buďte tak hodný pořád. Dal jste mi peníze, abych se najedla, a teď mi řekněte, co vám je. Vás něco trápí, to vidím. Nechci, abyste se soužil. Co bychom mohli proti tomu učinit? Mohla bych pro vás něco udělat? Neodmítejte mou pomoc. Nechci znát vaše tajemství, ani mi nic nemusíte vysvětlovat, ale mohu vám být užitečná, vždyť otci také pomáhám. Nosím dopisy, chodím od domu k domu, ptám se od dveří ke dveřím, najdu adresu, vystopuji, koho budete chtít. Můžete se mi s klidem svěřit se svými starostmi a já půjdu a promluvím s těmi lidmi. Někdy stačí, abyste s lidmi promluvil, a ostatní se již poddá. Použijte mých služeb."

Mariovou myslí probleskla myšlenka. Tonoucí se i stébla chytá.

Přistoupil k děvčeti.

„Poslyš…," řekl.

Přerušila ho a oči jí zablýskaly.

„Ano, ano, tykejte mi; tak se mi to líbí."

„Nuže," pokračoval, „tys přivedla sem starého pána se slečnou?"

„Ano."

„Znáš jejich adresu?"

„Ne."

„Zjisti mi ji."

Kalné oko mladé Jondrettové se na chvíli zablesklo radostí, ale hned posmutnělo.

„To tedy chcete?"

„Ano."

„Vy je znáte?"

„Ne."

„To znamená, že je neznáte, že však ji chcete poznat?"

To *je,* z něhož se stalo *ji,* mělo v sobě cosi významného a hořkého.

„Můžeš to udělat?" naléhal Marius.

„Dostanete adresu té krásné slečny."

Ve slovech „krásná slečna“ byl odstín, který Maria zamrzel. Pokračoval:

„Konečně na tom nezáleží – adresu otce a dcery. Tedy jejich adresu.“

Upřeně se na něho zadívala.

„Co mi za to dáte?“

„Co budeš chtít.“

„Co budu chtít?“

„Ano.“

„Dostanete adresu.“

Svěsila hlavu a prudkým pohybem přitáhla dveře, které se zavřely.

Marius byl sám.

Klesl na židli a hlavu a lokty zabořil do postele. Propadl myšlenkám, které nemohl pochopit a které mu působily závrať. Všechno, co se od rána zběhlo, zjevení anděla, který vzápětí zmizel, nabídka, se kterou právě přišlo to děvče, zásvit naděje uprostřed nesmírného zoufalství, se mu zmateně honilo v hlavě.

Náhle byl ze snění drsně vyrušen.

Slyšel vysoký a tvrdý hlas Jondrettův; pronášel slova, která měla pro Maria neobyčejný význam:

„Povídám ti, že jsem si jist. Poznal jsem ho.“

O kom to Jondrette mluví? Koho poznal? Pana Leblanka? Otce jeho „Uršuly“? Je možné, že by ho Jondrette znal? Dozví se Marius tímto nešetrným a nečekaným způsobem věci, bez kterých je jeho život jenom temnotou? Zví konečně, koho vlastně miluje a kdo je ta dívka a kdo je její otec? Rozplyne se konečně hustý mrak, který je zahaluje? Roztrhne se konečně tajemná rouška? Ach, nebesa!

Spíš vyskočil, než vylezl na prádelník a zaujal opět místo u malého otvoru v pažení.

Znovu spatřil vnitřek Jondrettova brlohu.

(12)
Jak se využilo pětifranku od pana Leblanka

Zatím se v rodině změnilo jenom to, že žena i děvčata vybalily z balíku punčochy a vlněné kazajky a navlékly si je a že na postele hodily nové pokrývky.

Jondrette se asi právě vrátil. Byl ještě udýchaný. Děvčata seděla na zemi u krbu a starší obvazovala sestře ruku. Žena ležela jako schvácená na posteli vedle krbu; ve tváři se jí zračil zřejmý úžas. Jondrette měřil komoru dlouhými kroky. Oči mu nezvykle svítily.

Ohromená manželka se odvážila říci:

„Skutečně? Víš to jistě?“

„Jistě! Je tomu sice už osm let, ale přece ho poznávám! Ach, a jak ho poznávám! Hned jsem ho poznal! Tebe to nenapadlo?“

„Ne.“

„Vždyť jsem ti přikázal: Dávej pozor! Je to jeho postava, jeho obličej. Trošinku zestárl: někteří lidé nestárnou, ačkoliv nevím, jak to dělají. Je to jeho hlas. Je jenom líp oblečený, to je všechno. Ach, tajemný ďáble, konečně tě držím!“

Zastavil se a řekl děvčatům:

„Jděte ven… To je divné, že tě to nenapadlo.“

Dívky poslechly a vstaly.

Matka zakoktala:

„S bolavou rukou?“

„Čerstvý vzduch jí udělá dobře,“ řekl Jondrette. „Už běžte!“

Bylo jasné, že Jondrette patří k lidem, kterým se neodporuje. Děvčata se měla k odchodu.

Když byla ve dveřích, chytil otec starší holku za ruku a s podivným přízvukem ji přikázal:

„Budete tu přesně v pět hodin. Obě dvě. Budu vás potřebovat.“

Marius zbystřil pozornost.

Když Jondrette zůstal s manželkou o samotě, znovu počal chodit po komoře a mlčky ji dvakrát třikrát obešel. Potom promarnil několik minut úpravou a zastrkováním ženské košile, kterou měl na sobě.

Náhle se otočil k Jondrettové, založil si ruce a zvolal:

„Chceš, abych ti něco řekl? Slečinka…“

„Nu?“ vyzvídala žena. „Slečinka?“

Marius nepochyboval, že hovoří o dívce. Naslouchal s palčivou úzkostí. Celý život závisel teď na tom, co uslyší.

Ale Jondrette se naklonil a šeptal ženě něco do ucha. Pak se vzpřímil a dokončil nahlas:

„Je to ona.“

„Ta…?“ řekla žena.

„Ano, ta!“ potvrdil muž.

Nikdo na světě nevypoví, co všechno bylo obsaženo ve slůvku *ta,* které pronesla Jondrettová. Bylo v něm překvapení, vztek, nenávist, zlost, všechno smícháno a spojeno v obludném přízvuku. Stačilo několik slov, snad dokonce jenom jméno, které jí manžel do ucha pošeptal, aby se ta tlustá ženská probudila a z odporného stvoření se rázem proměnila v dračici.

„To není možné,“ křičela. „Když si pomyslím, že mé děti chodí bosy, že nemají co na sebe. Bože! Atlasový kožíšek, sametový klobouk, střevíčky, všechno! Jistě za víc než za dvě stě franků! Člověk by řekl, že je to dáma! Ne, ty se mýlíš! A potom, ta holka byla tehdy přece hrozná, a tahleta nevypadá nejhůř! Opravdu nevypadá nejhůř! Ba ne! To nemůže být ona!“

„Říkám ti, že je. Uvidíš.“

Po tomto nezvratném ujištění zdvihla Jondretka širokou zřídlou tvář nazrzlé blondýny a se strašným výrazem se zadrala ke stropu. V tu chvíli se zdála Mariovi ještě hroznější než její manžel. Byla to svině s pohledem tygřice.

„Co?“ křičela. „Je to možné, že by tahle protivná slečinka, která se na mé děti tak soucitně dívala, byla ta otrhaná žebračka? Ach, nejraději bych jí to panděro vlastníma dřevákama rozkopala!“

Vyskočila z postele, zůstala chvíli stát, rozcuchaná, s vzdouvajícím se chřípím a s pootevřenými ústy, pak rozhodili ruce a zaťala pěsti. Potom sebou zase hodila na ubohou postel. Muž chodil sem a tam a běsnící ženy si nevšímal.

Po chvilce mlčení se znovu přiblížil k Jondrettové, zastavil se před ní a zkřížil ruce jako před chvílí:

„A chceš, abych ti ještě něco řekl?“

„Co?“ otázala se.

„Čeká nás velké štěstí.“

Jondrettová si ho změřila pohledem, který říkal: Nezbláznil se ten chlap, že tak mluví? Jondrette pokračoval:

„Hrome! Už dost dlouho patřím farností do Nemanic a postrkem do Hladova. Dost dlouho se nuzuju a starostí, těch mám nad hlavu, jak o sebe, tak o rodinu. Už vůbec nešpásuju a do smíchu mi taky není! Už dost vtipů, božíčku, těch frašek a trampocení mám už po krk! Věčný otče! Chci se už jednou dosyta nažrat, nachlastat, nacpat si břicho a spát! A nic nedělat! Teď došlo na mě, a než pojdu, chci být aspoň na chvilku milonářem!“

Obešel pelech a dodal:

„Jako druzí.“

„Co tím myslíš?“ zeptala se žena.

Potřásl hlavou, přimhouřil jedno oko a zvýšil hlas jako pouťový šarlatán, který se chce ukázat.

„Co tím myslím? Tak poslouchej!“

„Pst!“ zamumlala Jondrettová. „Ne tak nahlas! Jsou to věci, které nemusí každý slyšet.“

„Prosím tě! Kdo? Soused? Právě jsem ho viděl odcházet. A potom, i kdyby to ten velký hlupák slyšel, co na tom? A vůbec – vždyť ti říkám, že jsem ho viděl odcházet.“

Přece však Jondrette pudově snížil hlas, ale ne natolik, aby Marius neslyšel. Padající sníh tlumil hluk povozů na bulváru a umožnil Mariovi neztratit z rozhovoru ani slůvka.

Slyšel toto:

„Poslouchej! Krésus je v pasti! Tak jako tak. Už je to hotovo. Všechno jsem zařídil. Mluvil jsem s lidmi. Přijde v šest hodin a přinese šedesát franků, darebák! Viděla jsi, jak jsem ho obalamutil s šedesáti franky, s domácím a se čtvrtým únorem? Ani kvartál není, je to ale hlupák! Přijde tedy v šest hodin! To je doba, kdy soused chodí na večeři. Matka Burgonová myje ve městě nádobí. V domě teď nikdo nebydlí. Soused se nikdy před jedenáctou nevrací. Holky půjdou na číhanou. Ty pomůžeš, a on otevře tobolku."

„A když neotevře?" otázala se žena.

Jondrette naznačil zlověstné gesto a řekl:

„My už mu pomůžeme."

A hlasitě se rozesmál.

Bylo to poprvé, co ho Marius slyšel se smát. Při jeho studeném nasládlém smíchu probíhal mráz po zádech.

Jondrette otevřel almárku zasazenou ve zdi u krbu, vytáhl z ní starou čepici, otřel ji rukávem a posadil si ji na hlavu.

„Tak," prohlásil, „už jdu. Musím si promluvit s kamarády. S dobrými kamarády. Uvidíš, jak to půjde. Zdržím se co nejmíň. To je báječná příležitost. Zůstaň doma."

Zastrčil obě ruce do kapes u kalhot, zůstal chvíli zamyšleně stát a potom dodal:

„Víš, je přece jen dobré, že mě nepoznal! Kdyby mě byl poznal, jistě by neřekl, že odpoledne přijde. Unikl by nám! Vousy mě zachránily! Má romantická kozí bradka! Má hezounká romantická bradička!"

Znovu se zasmál.

Přistoupil k oknu. Padající sníh kreslil bílé pruhy na našedlé obloze.

„Psí počasí!" řekl.

A zapínaje si kabát:

„Ta slupka je moc volná. Ale nevadí," dodal, „a po čertech dobře udělal, že mi ji tu nechal. Starý lump! Nebyl bych mohl vyjít a všechno by bylo pro kočku! Na jakých maličkostech někdy všechno závisí!"

Stáhl si čepici do očí a vyšel.

Sotva učinil na chodbě několik kroků, znovu otevřel dveře a vsunul mezi ně svou dravou a prohnanou tvář.

„Ještě na něco bych byl málem zapomněl. Opatříš uhlí do ohřívadla."

Hodil ženě do zástěrky pětifrank, který mu dobrodinec daroval.

„Uhlí do ohřívadla?" otázala se žena.

„Ano."

„Kolik?"

„Dobré dvě měřice."

„To je třicet sou. Ze zbytku koupím ještě něco k obědu."

„U čerta, nekoupíš!"

„Proč?"

„Neopovažuj se všechno utratit!"

„Proč?"

„Protože si musím taky něco koupit."

„Co?"

„Něco."

„Kolik budeš potřebovat?"

„Je tu někde blízko železář?"

„V ulici Mouffetard."

„Ach, ano, na rohu, vím o tom krámu."

„Řekni přece, kolik budeš potřebovat?"

„Padesát sou – snad tři franky."

„To na oběd mnoho nezbude."

„Dnes nejde o oběd. Máme lepší věci na starosti."

„Dobře, dobře, moje zlato."

Po tomto něžném oslovení Jondrette zavřel dveře; tentokrát Marius slyšel, jak se vzdaluje chodbou baráku a spěšně sestupuje po schodech.

Na Saint-Médardu právě tloukla jedna hodina.

(13)
„Solus cum solo, in loco remoto, non cogitabuntur orare Pater noster“[9]

Jak jsme již řekli, byl Marius, třebaže velký snílek, přece jenom pevná, energická povaha. Samotářské hloubání ho naučilo citlivosti a účastenství s bolestmi druhých; snad i mírnilo jeho vznětlivou povahu, ale přece mu nevzalo schopnost pohoršovat se nad zlem: byl laskavý jako brahmán, ale přísný jako soudce; měl soucit s ropuchou, ale rozdrtil zmiji. A právě teď padl jeho zrak na zmijí hnízdo; nahlédl do doupěte netvorů.

„Ty bídníky je nutno zašlápnout," řekl si.

Doufal, že se záhady rozluští, ale ani jedna se nevysvětlila, naopak, všechny byly nepochopitelnější; o krásné dívence z Lucemburské zahrady a o muži, kterému říkal pan Leblanc, se dověděl jen to, že je Jondrette oba zná. Z nesrozumitelných slov, která byla prohozena, pochopil, že se chystá úklad, tajný a strašný úklad, a že jsou oba ve velkém nebezpečí, ona snad, její otec zcela určitě; že je nutno je zachránit; a že je nutno zmařit Jondrettovy výpočty a potrhat síť těch pavouků.

Chvíli pozoroval Jondrettovou, která z kouta vytáhla staré plechové ohřívadlo a hrabala se ve starém železe.

Marius slezl s prádelníku, jak mohl nejtišeji, dávaje přitom pozor, aby nezpůsobil hluk.

---

9 Mezi čtyřma očima na odlehlém místě nebudou zamýšlet modlit se Otčenáš (lat.).

Vzdor strachu před tím, co se chystalo, a vzdor hrůze, kterou ho naplnila Jondrettova rodina, pociťoval cosi jako radost, že se mu snad naskytne příležitost prokázat službu té, kterou miluje.

Ale jak? Upozorní ohrožené? Kde je najde? Neznal jejich adresu. Zjevili se mu na chvíli, a potom se znovu ponořili do nesmírných hlubin Paříže. Má snad čekat u dveří, až pan Leblanc v šest hodin přijde, a varovat ho před nastraženou léčkou? Ale Jondrette a jeho lidé by ho spatřili, místo je opuštěné, byli by silnější než on a našli by způsob, jak ho chytit nebo zneškodnit, tak by byl ztracen i ten, koho Marius chce zachránit. Tloukla jedna hodina a úklad byl nastrojen na šestou. Marius měl pět hodin času.

Mohl učinit jenom jedno.

Oblékl si lepší kabát, uvázal si okolo krku šátek, vzal klobouk a vyšel tak tiše, jako by kráčel bos po mechu.

Ostatně Jondrettová se stále hrabala ve starém železe.

Jakmile byl z domu, zamířil k ulici Petit-Banquier.

Byl už asi uprostřed této ulice, u velmi nízké zdi, kterou je možno v některých místech překročit a za kterou jsou nezastavěné pozemky; šel pomalu, protože byl zamyšlen, a sníh tlumil jeho kroky; náhle zaslechl hlasy, které se ozývaly docela blízko něho. Obrátil hlavu, ulice byla prázdná; nikoho neviděl, byl jasný den, a přece docela dobře rozeznával hlasy.

Napadlo ho, aby se podíval za zeď, podél níž kráčel.

Byli tam skutečně dva muži; zády se opírali o zeď, seděli na sněhu a mluvili docela tiše.

Ani jednoho z nich neznal. Jeden byl vousáč v haleně a druhý vlasáč v hadrech. Vousáč měl řeckou čapku, druhý měl holou hlavu a sníh ve vlasech.

Marius mohl slyšet jejich rozhovor, když trochu vystrčil hlavu.

Vlasatý dloubl do druhého loktem a řekl:

„Neselže to, protože Patron-Minette pomůže."

„Myslíš?" řekl vousáč a vlasatý chlap pokračoval:

„Každý shrábne pět set kulatých a nejhorší, co se může stát, je pět, šest, nanejvýš deset let.“

Druhý mu odpověděl, jako by váhal, a přitom se třásl zimou pod svou řeckou čapkou:

„To je na beton. Nic proti tomu.“

„Vždyť povídám, že se to povede,“ pokračoval vlasatý. „Vůz starého Tentočky bude připraven.“

Potom se rozhovořili o operetě, kterou minulého dne viděli v divadle Gaîté.

Marius šel dál.

Zdálo se mu, že nejasná slova mužů tak podivně ukrytých za zdí a sedících ve sněhu nějak souvisí se strašnými Jondrettovými plány. To asi byl ten podnik.

Zamířil k předměstí Saint-Marceau a v prvním krámě, který zahlédl, se přeptal, kde je policejní komisařství.

Označili mu ulici Pontoise číslo 14.

Marius se tam vydal.

Když šel kolem pekaře, koupil si za dva sou chleba a snědl jej, protože předvídal, že nebude obědvat.

Cestou vzdal dík prozřetelnosti. Napadlo ho, že kdyby ráno nebyl Jondrettově dcerce daroval pětifrank, byl by stopoval fiakr pana Leblanka a nebyl by se tedy dozvěděl, co se chystá, nic by nebylo překazilo Jondrettovy úklady, pan Leblanc by byl ztracen a jeho dcera bezpochyby s ním.

(14)
Policista dává dvě bambitky advokátovi

Když Marius přišel do čísla 14 v ulici Pontoise, vystoupil do prvního poschodí a ptal se po policejním komisaři.

„Pan policejní komisař tu není," řekl mu kancelářský sluha, „ale je tu inspektor, který ho zastupuje. Chcete s ním mluvit? Je to nutné?"

„Ano," odpověděl Marius.

Sluha ho uvedl do komisařovy kanceláře. Tam za pažením stál vysoký muž, opíral se o kamna a rukama zvedal šosy volného anglického pláště se třemi límci. Byl to ramenatý muž, měl drobná, ale pevná ústa, husté prošedlé vlasy, divoké licousy a pohled, kterým jako by člověku obracel kapsy na ruby; nemohlo se o něm říci, že jeho pohled pronikal. On slídil.

Vypadal však stejně divoce a krutě jako Jondrette. Někdy vám setkání s dogou nažene tolik strachu jako setkání s vlkem.

„Co chcete?" otázal se muž Maria, ale oslovení „pane" nepřidal.

„Pan policejní komisař?"

„Nepřítomen. Zastupuji ho."

„Přicházím ve velmi tajné záležitosti."

„Mluvte."

„Je také velmi naléhavá."

„Tedy mluvte rychle."

Ten klidný a prudký muž naháněl strach a zároveň povzbuzoval. Vnukal bázeň i důvěru. Marius mu pověděl svůj příběh. Řekl, že nějaký muž, kterého osobně nezná, má být večer vlákán do léčky, a že on, Marius Pontmercy, advokát, který bydlí v sousední světnici, slyšel za přepážkou celé jejich umlouvání, že darebák, který to všechno zosnoval, se jmenuje Jondrette, že má snad spoluviníky, předměstské tuláky, mezi nimiž je jakýsi Panchaud, řečený Printanier nebo Bigrenaille, že Jondrettovy dcery budou číhat, že nijak nelze onoho muže varovat, protože Marius ani neví, jak se ten člověk jmenuje, a konečně, že se to všechno má stát v šest hodin večer na nejopuštěnějším místě bulváru Hôpital, v domě číslo 50–52.

Při tomto čísle zdvihl inspektor hlavu a chladně řekl:

„Tedy v pokoji na konci chodby?"

„Zcela správně," odpověděl Marius a dodal: „Znáte snad ten dům?"

Inspektor chvíli mlčel, načež řekl, zahřívaje si podpatek o otvor u kamen:

„Tak trochu."

Pak pokračoval a hovořil spíše ke své kravatě než k Mariovi:

„V tom má jistě prsty také Patron-Minette."

To slovo Maria popíchlo.

„Patron-Minette," řekl. „To jméno jsem tam také slyšel."

A vypravoval inspektorovi obsah rozhovoru vlasatého nuže s vousáčem, jejž vedli ve sněhu za zdí v ulici Petit-Banquier.

Inspektor zabručel:

„Vlasatý bude Brujon a vousatý Demi-Liard, řečený Deux-Milliards."

Znovu přimhouřil oči a přemýšlel.

„Pokud se týká otce Tentočky, také asi vím, kdo to bude. Ach, spálil jsem si plášť. Tolik mi vždycky zatopí v těch zatrolených kamnech. Číslo 50–52. Patřívalo kdysi Gorbeauovi."

Pak se podíval na Maria.

„Vy jste viděl jenom toho vlasatého a vousatého?"

„A Panchauda."

„Neviděl jste tam také mladého šviháka?"

„Ne."

„Ani velkého hranatého chlapa, který připomíná slona z Botanické zahrady?"

„Ne."

„Ani mazaného lišáka, který vypadá, jako by neuměl do pěti počítat?"

„Ne."

„Čtvrtého nikdo nikdy nevidí, ba dokonce ani jeho spolupracovníci a pomocníci ho neznají. Nepřekvapuje mě, že jste ho nezpozoroval."

„Kdo jsou všichni ti lidé?" otázal se Marius.

Inspektor odpověděl:

„Vlastně to není jejich hodina."

Znovu se odmlčel a teprve po chvíli pokračoval:

„50–52. Znám ten barák. Nemůžeme se uvnitř ukázat, sice by nás ti ‚umělci' zpozorovali. Prostě by odřekli představení. Jsou báječně skromní! Obecenstvo je jim na závadu. Jen to ne; jen to ne. Rád bych si však poslechl jejich zpěv a pobídl je k tanci."

Když dokončil tento monolog, obrátil se k Mariovi, zadíval se na něj a otázal se:

„Bál byste se?"

„Čeho?" řekl Marius.

„Těch lidí?"

„Ne víc než vás!" odvětil Marius drsně, protože si dobře všiml, že mu policista ještě neřekl „pane".

Inspektor se zadíval na Maria ještě ostřeji a slavnostně a mravoučně řekl:

„Mluvíte jako statečný a počestný člověk. Odvaha se nebojí zločinu a počestnost se nebojí autority."

Marius ho přerušil:

„To je správné, ale co hodláte učinit?"

Inspektor mu odpověděl:

„Nájemníci u vás mají jistě klíče od domu? Vy ho asi také máte?"

„Ano," řekl Marius.

„Máte jej s sebou?"

„Ano."

„Dejte mi jej," řekl inspektor.

Marius vytáhl z vesty klíč, podal jej inspektorovi a řekl: „Věříte-li mi, pak přijdete po zuby ozbrojeni."

Inspektor se podíval na Maria, jako by se byl podíval Voltaire na venkovského akademika, který by mu byl navrhl verš; jedním pohybem ponořil obě ohromné ruce do nesmírných kapes pláště a vytáhl dvě ocelové bambitky, kterým se říká pěstnice; podal je Mariovi a ostře a úsečně řekl:

„Vezměte si je. Vraťte se domů. Ukryjte se v pokoji. Ať se sousedé domnívají, že nejste doma. Jsou nabité, v každé je po dvou nábojích. Pozorujte, co se děje – řekl jste mi přece, že ve zdi je díra. Až přijdou, nechte je chvíli jednat. Až uznáte za vhodné, je zarazit, vystřelte z pistole. Ne však příliš brzy. Ostatní si už vezmu na starost já. Střelte do stropu, do podlahy, na tom nesejde. Ale ne příliš brzy. Počkejte, až přikročí k činu; jste advokát, víte, co to znamená."

Marius vzal bambitky a dal si je do kapes kabátu.

„To vám nápadně nadouvá kabát," řekl inspektor. „Dejte si je raději do náprsní kapsy."

Marius uschoval bambitky v náprsních kapsách.

„Teď," pokračoval inspektor, „nesmíme ztratit ani vteřinu. Kolik je hodin? Půl třetí. Je to ujednáno na sedmou?"

„Na šestou," řekl Marius.

„Máme ještě čas," ozval se opět inspektor. „Ale nic víc. Nezapomeňte, co jsem vám řekl. Bum! Rána z bambitky!"

„Spolehněte se," odpověděl Marius.

Když se Marius chystal k odchodu a bral za kliku, inspektor ještě na něho zavolal:

„Abych nezapomněl, kdybyste mě snad do té doby potřeboval, přijďte nebo sem pošlete. Ptejte se na inspektora Javerta."

(15)
Jondrette nakupuje

O něco později, okolo třetí hodiny, šel Courfeyrac náhodou s Bossuetem ulicí Mouffetard. Sníh padal hustěji a bránil rozhledu. Bossuet se právě chystal říci Courfeyracovi:

„Když vidím padat sněhové vločky, hned bych řekl, že v nebi řádí mor mezi bělásky." Náhle Bossuet spatřil Maria přecházet ulicí k bráně. Vypadal prapodivně.

„Podívejme se!“ řekl Courfeyrac. „Nezastavujme se s ním.“

„Proč?“

„Je zaměstnán.“

„Čím?“

„Což nevidíš, jak vypadá?“

„Jak?“

„Jako kdyby někoho sledoval.“

„Máš pravdu,“ řekl Bossuet.

„Podívej se, jak vyvaluje oči!“ upozorňoval Courfeyrac. „Ale koho, u čerta, stopuje?“

„Nějakou fešandu s mohutným popředím a kudrnatými lokýnkami. Je zamilovaný.“

„Ale,“ poznamenal Bossuet, „nevidím ani fešandu, ani popředí, ani kudrnaté lokýnky. Daleko široko žádná ženská.“ Courfeyrac se podíval a zvolal:

„Sleduje muže!“

A skutečně, asi dvacet kroků před Mariem kráčel muž s čepicí, jehož šedivý vous byl patrný i při pohledu zezadu.

Muž měl na sobě nový a příliš velký redingot a hrozné roztrhané a celé zablácené kalhoty.

Bossuet se dal do smíchu.

„Co je to za člověka?“

„Tenhleten?“ řekl Courfeyrac, „to je básník. Básníci nosí rádi kalhoty jako kůžičkář a redingot jako francouzský vévoda.“

„Podívejme se, kam ten chlap má namířeno. Pojďme za nimi. Co tomu říkáš?“

„Bossuete!“ zvolal Courfeyrac. „Orle z Meaux! Jsi strašný nezpůsoba. Stopovat muže, který sám muže stopuje!“

Vrátili se.

Marius skutečně zahlédl Jondretta na ulici Mouffetard a vydal se za ním.

Jondrette šel dál, aniž tušil, že je hlídán.

Vyšel z ulice Mouffetard a Marius viděl, jak vstoupil do nejstrašnějšího baráku v ulici Gracieuse, zůstal tam asi čtvrt hodiny, načež se vrátil do ulice Mouffetard. Zastavil se u železáře, který měl tehdy krám na rohu ulice Pierre-Lombard, a za několik minut vyšel s velkým dlátem s dřevěnou rukojetí a ukryl je pod kabátem. Na konci ulice Petit-Gentilly zahnul doleva a rychle se dal ulicí Petit-Banquier. Chýlilo se k večeru a sníh, který na chvíli ustal, se znovu začal sypat. Marius se ukryl za rohem ulice Petit-Banquier, která byla jako vždycky opuštěná, a nešel již za Jondrettem. Dobře udělal, protože když Jondrette došel ke zdi, kde Marius slyšel mluvit vousáče s vlasatcem, ohlédl se, aby se přesvědčil, zda ho nikdo nesleduje; pak překročil zeď a zmizel.

Pozemek, který byl ohraničen touto zdí, navazoval na zadní část dvora starého, nechvalně známého povozníka, který přišel na mizinu a měl pod kolnami ještě několik starodávných kočárů.

Marius si pomyslil, že by bylo dobře, aby využil Jondrettovy nepřítomnosti a vrátil se domů; vždyť hodiny ubíhaly a blížila se chvíle, kdy matka Bručavá při odchodu za posluhou zamyká dveře, které se vždycky po soumraku zavíraly. Marius dal svůj klíč inspektorovi; bylo tedy třeba, aby si s návratem pospíšil.

Byl už večer a tma zhoustla; na obzoru se objevil jenom jediný bod osvětlený sluncem – měsíc, krvavě vycházející za nízkou salpétrièrskou kupolí.

Marius chvatným krokem dospěl k číslu 50–52. Když došel až k domu, byly dveře ještě otevřené. Po špičkách vystoupil po schodech a proplížil se dlouhou chodbou až k svému pokoji. Snad si čtenář vzpomíná, že chodba byla po obou stranách vroubena malými podkrovními jizbami, v té době vesměs prázdnými a nabízenými k pronajmutí. Matka Bručavá nechávala obyčejně všechny dveře otevřené. Když se Marius plížil mimo jedny z těchto dveří, zdálo se mu, že v neobydlené jizbě zahlédl čtyři nehybné mužské hlavy; bělaly se nejasně ve zmírajícím světle, které dopadalo vikýřem. Marius se nepokusil blíž na ně pohlédnout, protože sám nechtěl

být spatřen. Podařilo se mu dostat se nepozorovaně a bez hluku do svého pokojíku. Byl právě čas. Za chvíli slyšel, jak matka Bručavá prochází domovními dveřmi a jak je za sebou zavírá.

(16)
Píseň na anglický nápěv, oblíbená v roce 1832

Marius usedl na postel. Bylo asi půl šesté, jenom půl hodiny ho dělilo od všeho toho, co se mělo stát. Slyšel, jak mu bije srdce, jako v temnotě slyšíme tikot hodin. Myslil na dvojí pohyb, který se dál ve skrytu, na postup zločinu z jedné a spravedlnosti z druhé strany. Nebál se, ale nedovedl pomyslit na věci příští bez patrného zachvění. Jako každému, kdo znenadání přišel na překvapující dobrodružství, i jemu celý den připadal jako sen, a aby se ujistil, že ho netlačí noční můra, potřeboval cítit chlad bambitek v náprsních kapsách.

Už nesněžilo. Měsíc jasněji a jasněji vystupoval z mlh; v jeho světle, které se odráželo od napadlého sněhu, vypadal Mariův pokojík potemněle.

V komoře Jondrettových bylo světlo. Marius viděl, jak trhlinou ve zdi proniká rudá záře, která mu připadala krvavá.

Bylo zjevné, že záře nepochází jenom od jednoho plamene svíčky. Ale u Jondrettů se nikdo nehýbal, dokonce ani jako by tam nikdo nedýchal; vládlo tam ledové, nerušené ticho; kdyby tam nebylo světlo, mohl by se člověk domnívat, že je vedle hrobky.

Marius si tiše zul boty a postavil je pod postel.

Uběhlo několik minut. Slyšel, jak domovní dveře ve veřejích zaskřípaly a jak někdo těžkým a rychlým krokem vystupuje po schodech a běží chodbou. Klika vedlejší komory hlučně cvakla; vstoupil Jondrette.

Hned nato se ozvalo několik hlasů. V komoře byla celá rodina, jenomže v nepřítomnosti otce mlčela, jako mlčí vlčata v nepřítomnosti vlka.

„To jsem já," řekl.

„Dobrý večer, tatínku!" zaječely holky.

„Co je nového?" řekla matka.

„Všechno jde jako na drátku," odpověděl Jondrette, „ale zebou mě nohy. Dobře, že ses oblékla. Bude třeba, abys budila důvěru."

„Jsem připravena k odchodu."

„Nezapomeneš, co jsem ti řekl? Provedeš všechno správně?"

„Buď bez starosti."

„Totiž…," pravil Jondrette. Nedokončil větu.

Marius slyšel, jak položil něco těžkého na stůl, pravděpodobně dláto, které koupil.

„Ach," pokračoval Jondrette, „už jste jedly?"

„Ano," řekla matka. „Měla jsem tři velké brambory se solí. Využila jsem ohně a uvařila jsem je."

„Dobrá," řekl Jondrette. „Zítra vás zavedu na oběd. Dáme si kachnu a všechno, co k ní patří. Naobědváte se jako Karel X. Všechno se daří znamenitě."

Potom tlumeným hlasem dodal:

„Past na myši je nalíčena. Kočky jsou zde."

Ztlumil hlas ještě víc a pokračoval:

„Dej to do ohně."

Marius slyšel rachocení uhlí, prohrabovaného buď kleštěmi, nebo jiným železným nástrojem.

„Namazala jsi veřeje, aby tolik nevrzaly?"

„Ano," odpověděla matka.

„Kolik je hodin?"

„Za chvíli bude šest. Na Saint-Médardu už odbilo půl."

„Safra!" pravil Jondrette. „To by už měly holky jít na číhanou. Pojďte sem a dávejte pozor."

Marius slyšel jenom šepot.

Pak se znovu ozval Jondrettův hlas.

„Burgonová už odešla?"

„Ano," řekla matka.

„Víš jistě, že soused není doma?"

„Po celý den se nevrátil, a pak, jak dobře víš, v tuto dobu chodí na večeři."

„Víš to jistě?"

„Jistě."

„To je jedno," pokračoval Jondrette, „neuškodí, jestliže se k němu podíváme a přesvědčíme se. Vezmi svíčku a jdi tam." Marius se sklonil, spustil se na ruce a na kolena a tiše vlezl pod postel. Sotva se tam přikrčil, již mezerami ve dveřích spatřil záblesk světla.

„Táto," ozval se křiklavý hlas, „je pryč."

Poznal hlas starší dcery.

„Byla jsi až v pokojíku?" otázal se otec.

„Ne," odpovědělo děvče, „ale klíč je ve dveřích, a to znamená, že je pryč."

Otec se rozkřikl:

„Přece jen se podívej dovnitř."

Dveře se otevřely a Marius viděl starší Jondrettovu dceru se svíčkou v ruce. Vypadala jako ráno, ale v záři svíčky byla ještě strašnější.

Zamířila přímo k posteli. Marius zakusil chvíli nevýslovné úzkosti; ale u postele na zdi viselo zrcátko a dívka k němu přistoupila. Vystoupila na špičky a podívala se na sebe. Ve vedlejší jizbě zařinčelo železo.

Děvče si dlaní přihladilo vlasy, usmálo se na sebe do zrcadla a zazpívalo si puklým, zastřeným hlasem:

Jen týden lásky! Což i tentokrát se
čas blaha odměří tak skrblicky?
To za to stálo, hořet jen tak krátce!
Když milovat, ať je to navždycky,
ať je to navždycky,
ať je to navždycky.

Marius se chvěl. Není přece možné, aby neslyšela jeho dech.

Holka zamířila k oknu, podívala se ven a řekla nahlas se svým obvyklým výrazem polovičního blázna:

„Ta Paříž je ale ošklivá, když si navlékne bílou košili." Vrátila se k zrcátku, znovu se na sebe zadívala a postupně se ze všech stran prohlížela.

„Tak co tam děláš?" rozkřikl se otec.

„Dívám se pod postel a pod nábytek," zavolalo děvče a neustále si urovnávalo vlasy. „Nikdo tu není."

„Huso!" zařval otec. „Hned sem pojď! Neztrácejme čas."

„Už běžím, už běžím!" řekla. „Tady člověk nemá na nic kdy."

Prozpěvovala:

Opouštíš mě a jdeš si hledat slávu,
můj smutný duch však provází tvůj krok.

Ještě jednou pohlédla do zrcátka, vyšla a zavřela za sebou dveře.

Za chvíli Marius slyšel na chodbě kročeje bosých nohou a hlas Jondretta, který volal:

„Dejte dobrý pozor, jedna se postavte k bráně a druhá na roh ulice Petit-Banquier. Ani na okamžik nespouštějte oči z domovních dveří, a jak něco uvidíte, ať jste tu na to tata. Schody berte po čtyřech. Klíč od domu máte."

Starší dcera zabručela:

„Ve sněhu máme stát bosé?"

„Zítra máte botky z měňavého hedvábí," odpověděl otec. Potom holky seběhly po schodech a bouchnutí domovních dveří ohlásilo, že už jsou venku.

V domě byl teď jenom Marius, manželé Jondrettovi a pravděpodobně i čtyři záhadní muži, které Marius v šeru zahlédl za dveřmi neobydlené komory.

(17)
Jak se využilo Mariova pětifranku

Marius usoudil, že nastala chvíle, aby zaujal místo na své pozorovatelně. V mžiku a s pružností mládí se ocitl u otvoru v přepážce.

Podíval se.

Vnitřek Jondrettova bytu vypadal prapodivně a Marius ihned pochopil, odkud to prudké osvětlení, jež zpozoroval. Ve starém, měděnkou pokrytém svícnu sice hořela svíčka, ale bylo-li v bytě světlo, nebylo to její zásluhou. Celé doupě bylo přímo zaplaveno září z velkého litinového ohřívadla vestaveného do krbu, v němž hořelo uhlí. Jondrettová je už dopoledne nachystala. V rozpáleném kotli řeřavělo uhlí a nad ním tančil namodralý plamen. V jeho světle bylo vidět dláto, které Jondrette koupil v ulici Pierre-Lombard. Část dláta, zahrabaná do uhlí, už byla do běla rozžhavena. U dveří v koutě se válely dvě kupy starého haraburdí, jakoby záměrně k něčemu nachystané: jedna vypadala jako hromada starého železa, druhá jako hromada provazů. Kdo by nebyl tušil, co se tu chystá, byl by ve svých dohadech kolísal mezi představou čehosi zlověstného, a hned zase zcela všedního. Takto osvětlený brloh vypadal spíše jako kovárna než jako pekelný jícen, ale Jondrette se v té rudé záři podobal spíše satanovi než kováři. Žár z řeřavého uhlí byl tak silný, že svíčka ze strany k němu obrácené roztávala a hořela šikmo. Na krbu stála nerozsvícená stará měděná zlodějská lucerna, hodná Diogena, z něhož se stal Cartouche.

Z uhlí v ohřívadle – postaveném přímo do ohniště vedle už jen doutnajícího dříví – šel kouř přímo do komína, takže ho nebylo v místnosti ani cítit.

Svit měsíce pronikal čtyřmi okenními tabulkami, vrhaje bělostné světlo do rudě ozářené jizby, a Mariovi, v němž byl i básník, i muž činu, připadly měsíční paprsky jako nebeské poselství, mísící se s nestvůrnými sny země.

Závan čerstvého vzduchu, táhnoucí rozbitou tabulkou, pomáhal zahánět zápach uhlí a tak zatajit ohřívadlo.

Vzpomínáte-li si, co jsme již řekli o Gorbeauově baráku, uznáte, že Jondrettův brloh byl skvěle vybrán za jeviště násilného skutku a tajného místa zločinu. Byla to nejzazší světnice domu stojícího docela stranou na nejopuštěnějším bulváru Paříže. Kdyby lidé neznali pasti na lidi, tam by je vynalezli.

Celá šířka domu se spoustou neobydlených místností dělila Jondrettovu komoru od bulváru, a jediné okno, které měla, vedlo na opuštěný dvůr, obehnaný zdí a dřevěným plotem.

Jondrette si zapálil dýmku, usedl na židli s vytrhaným slaměným výpletem a kouřil. Žena mu něco potichu vypravovala.

Kdyby byl Marius Courfeyracem – posměváčkem, který se v životě směje při každé příležitostí, byl by jistě vyprskl smíchem, kdyby uviděl Jondrettovou. Měla černý klobouk s péry, velmi podobný kloboukům heroldů z korunovace Karla X., velký skotský šál přes pletenou sukni a mužské boty, kterými její dcera ráno pohrdla. To byl ústroj, který vyloudil Jondrettovi výkřik: „Výborně! Ty ses ale vyparádila! Správně! Je nutné, abys budila důvěru!“

Jondrette nesvlékl nový a příliš volný redingot, který mu dal pan Leblanc, takže v jeho oblečení byl nápadný rozdíl mezi novým redingotem a roztrhanými kalhotami, rozdíl, který Courfeyrac považoval za rys básníka.

Náhle Jondrette zvýšil hlas:

„Abych nezapomněl! Za téhle nepohody jistě přijede fiakrem. Vezmi lucernu, rozsviť ji a jdi dolů. Schovej se dole za dveřmi. Jakmile uslyšíš, že se vůz zastavuje, ihned otevřeš, on vystoupí, ty posvítíš na schodiště a na chodbu, a zatímco bude vstupovat dovnitř, pospíšíš dolů, zaplatíš fiakristovi a pošleš ho pryč.“

„A peníze?“ otázala se žena.

Jondrette prohledal kapsy a vytáhl pětifrank.

„Co je to?“ zvolala žena.

Jondrette důstojně odpověděl:

„Monarcha, kterého nám dnes ráno dal soused."

Potom dodal:

„Poslyš, potřebovali bychom tu dvě židle."

„Nač?"

„Abychom se mohli posadit."

Marius cítil, jak mu přeběhl mráz po zádech, když slyšel, jak Jondrettová klidně navrhuje:

„Hrome! Dojdu si pro židle k sousedovi."

Rychlým pohybem otevřela dveře komory a vyšla na chodbu.

Marius neměl kdy slézt s prádelníku, vklouznout pod postel a ukrýt se tam.

„Vezmi si svíčku," zvolal Jondrette.

„Ne," řekla, „překážela by mi. Ponesu dvě židle. Svítí měsíc."

Marius slyšel, jak těžká ruka matky Jondrettové tápe a ve tmě hledá klíč. Dveře se otevřely. Marius zůstal stát leknutím a strachem jako přibitý.

Jondrettová vstoupila.

Mezi dvěma plochami stínu padal do světnice podkrovním vikýřem proud měsíčního světla. Jeden z těchto stínů naprosto zakrýval stěnu, o kterou se Marius opíral, takže v něm mizel.

Matka Jondrettová zdvihla oči. Maria neviděla, vzala dvě židle, jediné, které Marius měl, a nechala dveře za sebou prudce zapadnout.

Vstoupila do komory.

„Tady jsou dvě židle."

„A tady je lucerna," řekl manžel. „Běž rychle dolů."

Spěšně poslechla. Jondrette zůstal sám.

Postavil židle po obou stranách stolu, obrátil dláto v ohřívadle, postavil před krb starou zástěnu tak, aby ohřívadlo zakryla, potom odešel do kouta, kde byla hromada provazů, a sklonil se, aby si něco prohlédl. Marius pochopil, že to, co pokládal za hromadu zmotaných provazů, je velmi důkladný provazový žebřík s dřevěnými příčkami a dvěma háky k zachycení.

Žebřík a důkladné železné nářadí, které se mísilo s hromadou starého železa u dveří, v Jondrettově doupěti dnes ráno nebyly, přinesli je tam zřejmě odpoledne, když Marius nebyl doma.

„To je zámečnické nářadí," pomyslil si Marius.

Kdyby byl Marius s tímto oborem poněkud obeznámenější, byl by poznal, že to, co pokládal za zámečnické nářadí, jsou různé nástroje k vylamování zámků nebo vysazování dveří, nástroje, které mohou řezat i sekat, dva druhy zlověstných nástrojů, kterým zloději říkají páčidla a hasáky.

Krb a stůl se dvěma židlemi stály přesně proti Mariovi. Ohřívadlo bylo zakryto, takže místnost byla osvětlena jenom svíčkou. Nejnepatrnější hrbolek na stole vrhal ohromný stín. Konvice s uraženým hrdlem zakrývala takto polovinu stěny. Ve vzhledu celé komory bylo cosi ohyzdného a hrozivého. Tušil něco strašného.

Jondrette nechal vyhasnout dýmku, což je vždycky známkou mocného zaujetí mysli, a znovu usedl. Světlo svíčky zdůrazňovalo kruté a prohnané rysy jeho tváře. Chvílemi svrašťoval obočí a prudce roztahoval pravou ruku, jako by si odpovídal na poslední rady chmurného niterného monologu. Při jedné z těchto temných odpovědí, které dával sám sobě, prudce k sobě přitáhl zásuvku stolu, vzal odtamtud velký kuchyňský nůž a přiříznutím nehtu zkusil ostří. Potom odložil nůž do zásuvky a prudce ji přirazil.

Marius zatím uchopil bambitku, kterou měl v pravé náprsní kapse, vyndal ji a natáhl kohoutek.

Při natahování vydala bambitka jasný a ostrý zvuk.

Jondrette se zachvěl a napolo vstal se židle.

„Co je?" zvolal.

Marius zadržel dech. Jondrette chvíli naslouchal, potom se zasmál a řekl:

„Jsem to hlupák! To praskla dřevěná přepážka."

Marius si ponechal bambitku v ruce.

(18)
Dvě Mariovy židle stojí proti sobě

Vzdálené a smutné zaznění zvonu zadrnčelo náhle okenními tabulemi. Na Saint-Médardu tlouklo šest hodin.

Jondrette každý úder potvrdil přikývnutím. Při šestém úderu zamáčkl knot. Potom začal přecházet po komoře, naslouchal v chodbě, chodil a znovu naslouchal:

„Jen aby přišel!“ bručel si; potom se vrátil k židli.

Sotva se posadil, otevřely se dveře.

Otevřela je matka Jondrettová; zůstala na chodbě a stáhla obličej v rádoby vlídný, ale strašný pošklebek, který díra v lucerně osvítila odspodu.

„Vstupte, pane,“ řekla.

„Vstupte, dobrodinče,“ opakoval úlisně Jondrette a chvatně vstal.

Objevil se pan Leblanc.

V tváři měl výraz laskavého klidu, který mu dodával zvláštní důstojnosti.

Položil na stůl čtyři louisdory.

„Pane Fabantou,“ řekl, „zde jsou peníze na činži a na nejnutnější potřeby. Později uvidíme.“

„Bůh vám odplať, šlechetný dobrodinče!“ řekl Jondrette, chvatně přistoupil k ženě a pošeptal jí:

„Propusť povoz!“

Žena odešla, zatímco se Jondrette rozplýval v poklonách a nabízel panu Leblankovi židli. Za chvíli se Jondrettová vrátila a zašeptala manželovi:

„Hotovo.“

Sněhu, který od rána nepřestal padat, leželo teď tolik, že vůbec nebylo slyšet povoz přijíždět ani odjíždět.

Zatím se pan Leblanc posadil.

Jondrette usedl na židli naproti panu Leblankovi.

A teď, aby čtenář mohl pochopit, co se vzápětí stalo, musí si představit mrazivou noc, opuštěné zasněžené pláně v okolí Salpêtrière, které v měsíčním světle vypadaly jako přikryté bělostným rubášem, tu a tam svítilny, vrhající načervenalé světlo na tragické bulváry a dlouhé řady černých jilmů, na čtvrt míle ani živé duše. Gorbeauův barák ponořený do naprostého ticha, hrůzy a tmy, a v tom baráku, uprostřed samoty, uprostřed stínu si čtenář musí představit Jondrettovu prostornou komoru, osvětlenou svíčkou, a v tom doupěti dva muže sedící u stolu, klidného pana Leblanka, usmívajícího se a hrozivého Jondretta, vlčici Jondrettovou v koutku a za přepážkou neviditelného Maria, který mlčí, sleduje každičký pohyb v doupěti, číhá s pistolí v ruce.

Marius pociťoval jen hrůzu, ale ani trochu bázně. Svíral hlaveň bambitky a to ho uklidňovalo.

„Zarazím toho padoucha, kdy se mi zachce," myslil si.

Cítil, že nedaleko je ukryta policie, která čeká na smluvené znamení a je připravena zasáhnout.

Doufal také, že z prudší srážky Jondretta s panem Leblankem vytryskne trochu světla na všechno to, co se chtěl dozvědět.

(19)
Pamatujme na temné pozadí

Sotva se pan Leblanc usadil, pohlédl na bídné postele, které byly prázdné.

„Jak je té malé raněné holčičce?" otázal se.

„Špatně," odpověděl Jondrette se smutným a vděčným úsměvem, „velmi špatně, ctihodný pane. Starší sestra ji odvedla do Bourbe k převazu. Uvidíte ji, hned tu budou."

„Paní Fabantouové je, jak se zdá, již lépe?" pokračoval pan Leblanc a letmo se podíval na podivný ústroj Jondrettové, která stála

mezi ním a dveřmi, jako by hlídala východ, a zírala na něj v hrozivém, téměř bojovném postoji.

„Je na smrt nemocná," pravil Jondrette. „Ale co chcete, pane? Má obdivuhodnou sílu. To není žena, to je tur."

Jondrettová, dojata poklonou, zvolala s upejpavostí polichocené nestvůry:

„Jsi ke mně vždycky tak hodný, můj drahý Jondrette."

„Jondrette!" řekl pan Leblanc. „Domníval jsem se, že se jmenujete Fabantou."

„Fabantou, řečený Jondrette!" odvětil manžel chvatně. „Umělecké jméno."

Pokrčením ramene dal ženě znamení tak, aby to pan Leblanc nezpozoroval, a pokračoval medovým hlasem:

„Ach, my jsme spolu vždycky dobře vycházeli, můj ubohý drahoušek a já! Co by nám bylo zbylo, kdybychom neměli ani to! Jsme tak nešťastní, vzácný dobrodinče! Máme ruce, ale žádnou práci! Máme odvahu, ale zaměstnání není! Nevím, jak to vláda dělá, ale – na mou čest, pane, nejsem jakobín, nejsem radikál a také nechovám k vládě nenávist – ale, čestné slovo, kdybych já byl ministrem, šlo by všechno jinak. Podívejte se, pane! Chtěl jsem dát děvčata na lepenkářství. Řeknete: ‚Jakže? Na řemeslo?' Ano, na řemeslo! Na obyčejné řemeslo, aby si vydělala na živobytí! Jak jsme klesli, drahý dobrodinče! Jaký je to pád pro toho, kdo byl tím, čím my jsme bývali! Běda! Nic nám nezbylo z dob blahobytu! Nic, vyjma obraz, na kterém lpím, ale se kterým se přece musím rozloučit, protože je třeba žít – item, je třeba žít!"

Zatímco Jondrette mluvil se zjevným neklidem, který však nesetřel nic z jeho zamyšleného a bdělého výrazu, rozhlédl se Marius a spatřil v pozadí komory někoho, jehož tam dosud neviděl. Jakýsi muž vstoupil tak tiše, že veřeje dveří ani nezaskřípaly. Měl starou fialovou pletenou vestu, odřenou, zamazanou, ve všech záhybech prodřenou, a široké manšestrové kalhoty; na nohou měl vlněné

punčochy, byl bez košile, krk i tetované paže nahé, obličej začerněný. Tiše se usadil na nejbližším lůžku, zkřížil paže, ale nebylo ho jasně vidět, protože se ukrýval za Jondrettovou.

Jakýsi magnetický instinkt pobídl pana Leblanka, aby se ohlédl téměř zároveň s Mariem. Neubránil se překvapení, které Jondrettovi neušlo.

„Ach, díváte se na redingot?“ zvolal Jondrette a se zalíbením se zapínal. „Díváte se na svůj redingot? Sluší mi, namouvěru mi sluší.“

„Kdo je ten muž?“ řekl pan Leblanc.

„To?“ odvětil Jondrette. „To je soused. Nevšímejte si ho.“ Soused vypadal věru podivně. Předměstí Saint-Marceau však oplývá továrnami na chemické přípravky a mnoho dělníků z hutí může mít začerněný obličej. Ostatně vzezření pana Leblanka vydychovalo upřímnou důvěru a odvahu. Otázal se:

„Promiňte, co jste mi to říkal, pane Fabantou?“

„Říkal jsem vám, drahý pane a dobrodinče,“ odpověděl Jondrette, opřel se o loket a zadíval se na pana Leblanka něžným pohledem hroznýše, „říkal jsem, že mám na prodej obraz.“

U dveří něco zašramotilo. Druhý muž právě vstoupil a posadil se na lůžko za Jondrettovou. Měl jako ten první nahé paže a obličej začerněný buď inkoustem, nebo sazemi.

Ačkoliv se do místnosti doslovně vplížil, přece nešel tak tiše, aby ho pan Leblanc nezpozoroval.

„Nevšímejte si jich, to jsou lidé z domu,“ pravil Jondrette. „Řekl jsem vám tedy, že mi zůstal ještě vzácný obraz… Prosím, pane, podívejte se.“

Vstal, došel ke stěně, o kterou byl opřen obraz, o němž jsme se již zmínili, obrátil jej a znovu postavil ke zdi. Vypadalo to skutečně jako obraz jenom nejasně osvětlený svíčkou. Marius však nerozeznával nic, protože Jondrette stál mezi ním a obrazem, ale zahlédl hrubou mazanici, z níž vystupovala hlavní postava s křiklavou hrubostí jarmarečních obrazů a maleb na zástěnách.

„Co je to?“ otázal se pan Leblanc.

Jondrette zvolal:

„Mistrovské dílo, obraz nesmírné ceny, drahý dobrodince! Lpím na něm jako na svých dvou dcerkách. Mnoho mi připomíná! Jak jsem vám už řekl, neodloučil bych se od něho, ale jsem v takové nouzi, že bych obraz rád prodal.“

Ať náhodou, ať probouzející se nedůvěrou, pohled pana Leblanka, který si prohlížel obraz, padl do zadního koutu pelechu. Byli tam už čtyři muži – tři seděli a jeden stál a opíral se o veřeje. Všichni měli nahé paže, začerněné obličeje a nehýbali se. Jeden z těch, kteří seděli na posteli, se opřel o zeď a zavřel oči, jako by dřímal. Byl starý; jeho bílé vlasy nad začerněným obličejem vypadaly strašně. Druzí dva byli mladí. Jeden vousatý a druhý vlasáč. Ani jeden z nich neměl boty, ti, kdo neměli vlněné punčochy, byli bosi.

Jondrette zpozoroval, že pohled pana Leblanka zabloudil k mužům.

„To jsou přátelé. Sousedé,“ řekl. „Jsou umazaní, protože pracují se sazemi. Jsou to kamnáři. Nevšímejte si jich, drahý dobrodinče, ale kupte ode mne obraz. Mějte smilování s bídou. Neprodám vám ho draho. Kolik byste dal?“

„Ale,“ pravil pan Leblanc a pohlížel Jondrettovi upřeně do očí, jako by se měl na pozoru, „to je nějaká vývěsní tabule z krčmy a má cenu nanejvýš tři franky.“

Jondrette přívětivě odpověděl:

„Máte tobolku při sobě? Spokojil bych se s pouhým tisícem tolarů.“

Pan Leblanc prudce vstal, opřel se o zeď a rychlým pohledem přeměřil světnici. Jondretta měl po levici směrem k oknu, a Jondrettovou a čtyři chlapy po pravici směrem ke dveřím. Ti čtyři se nehýbali, zdálo se, že ho ani nevnímají. Jondrette se rozhovořil žalostným hlasem s přízvukem tak naléhavým a s očima tak nepřítomnýma, že si pan Leblanc mohl prostě myslit, že má před sebou muže, který se z bídy pomátl na rozumu.

„Nekoupíte-li ode mne obraz, drahý dobrodinče," pravil Jondrette, „jsem naprosto bez peněz a nezbývá mi nic jiného, než abych se šel utopit. Když si pomyslím, že jsem chtěl dát dcerky na jemné lepenkářství, na výrobu krabic k novoročním dárkům! Nuže! K tomu je třeba stolu s prknem, aby nádobky nepadaly na zem, je třeba zvláštních kamen, potom hrnce s trojím oddělením pro různě rozředěný klih, který musí být jiný na dřevo, jiný na papír a jiný na látky, dále nože na řezání lepenky, kovových ozdůbek k adjustování, kladívek na přibíjení obroučků, štětců a kdovíčeho ještě; přitom pracujete čtrnáct hodin denně, abyste vydělal čtyři sou! Každá krabička projde rukama dělnic třináctkrát! Papír se musí vlhčit, nic nesmíte zamazat, klih musí být ustavičně horký! A jak vám říkám, za to dostanete čtyři sou denně. Co myslíte, je možné se tak uživit?"

Jondrette se při tomto výkladu nedíval na pana Leblanka, který ho pozoroval. Pan Leblanc se díval na Jondretta a Jondrette s napjatou pozorností na dveře. Mariův pohled sledoval jednoho i druhého. Zdálo se, že se pan Leblanc v duchu ptá: „Je to idiot?" Jondrette opakoval dvakrát nebo třikrát různými odstíny unylého a prosebného hlasu: „Nezbývá mi nic, než abych se šel utopit! Onehdy jsem již proto sešel po třech schodech pod Slavkovským mostem."

Náhle jeho vyhaslé oko vzplanulo strašnou září: malý človíček se vzpřímil, hrozivě přistoupil k panu Leblankovi a zahřměl:

„O to všechno teď nejde! Poznáváte mě?"

(20)
Úklad

Dveře komory se prudce otevřely a v nich se objevili tři chlapi v modrých plátěných halenách; na obličejích měli masky z černého papíru. První byl hubený a v ruce držel dlouhý pobitý obušek,

druhý byl vyslovený obr a měl palici na porážení volů, kterou držel uprostřed rukojeti hlavicí dolů. Třetí, ramenáč, nebyl tak hubený jako první, ani tak hřmotný jako druhý, a třímal v pěsti ohromný klíč, ukradený asi někde ve vězení.

Zdálo se, že Jondrette na příchod těch mužů čekal. Dal se s hubeným mužem s obuškem do úsečného rozhovoru:

„Je všechno připraveno?“ otázal se Jondrette.

„Ano,“ odvětil hubený muž.

„Kde je Montparnasse?“

„První milovník se zastavil a hovoří s tvou dcerou.“

„S kterou?“

„Se starší.“

„Je dole povoz?“

„Ano.“

„Je zapřaženo?“

„Zapřaženo.“ „Pár dobrých koní?“

„Výborných.“

„Čeká tam, kde jsem naznačil?“

„Ano.“

„Dobrá,“ řekl Jondrette.

Pan Leblanc byl bledý jako křída. Rozhlížel se po doupěti jako člověk, který pochopil, do jaké pasti vlezl, a otáčel hlavu z jednoho na druhého s pozorným a udiveným klidem; v jeho chování nebylo však nic, co by svědčilo o strachu. Ze stolu si udělal improvizované opevnění, a ačkoli ještě před chvílí budil dojem dobráckého dědouška, rázem se proměnil v atleta a neočekávaně a hrozivě položil mocné pěsti na opěradlo židle.

Zdálo se, že stařec, pevný a statečný v takovém nebezpečí, patří k povahám, které jsou statečné právě tak, jako jsou dobré – bez obtíží a docela prostě. Otec dívky, kterou milujeme, není pro nás nikdy cizí osobou. Marius byl na neznámého starce hrdý.

Tři chlapi s obnaženými pažemi, o nichž Jondrette řekl: to jsou kamnáři, si z hromady starého železa vybrali nůžky na plech, kleště a kladivo, a beze slova se postavili před dveře. Čtvrtý zůstal na posteli, ale otevřel oči. Jondrettová se posadila vedle něho.

Marius si pomyslil, že již brzy přijde chvíle, kdy bude třeba zakročit; pozdvihl pravici ke stropu směrem k chodbě, aby byl připraven vystřelit.

Když Jondrette dokončil rozmluvu s mužem třímajícím obušek, obrátil se znovu k panu Leblankovi a opakoval otázku; doprovodil ji tichým, potlačovaným, ale strašným smíchem:

„Vy mě tedy nepoznáváte?"

Pan Leblanc se mu zpříma podíval do očí a řekl:

„Ne."

Nato Jondrette přistoupil ke stolu, naklonil se nad svíčkou, zkřížil paže a přiblížil svou hranatou a posupnou tvář ke klidnému obličeji pana Leblanka, přistoupil, jak nejblíže mohl, ale pan Leblanc neustoupil; v tomto postoji nebezpečného hada, který se chystá uštknout, Jondrette zasyčel: „Nejmenuji se Fabantou, nejmenuji se Jondrette, jmenuji se Thénardier, jsem hostinský z Montfermeil! Slyšíte mě? Thénardier! Teď mě poznáváte?"

Téměř neznatelná červeň se rozlila panu Leblankovi po čele. Hlas se mu ani nezachvěl, ani ho nezvýšil a se stejným klidem jako dřív řekl:

„Ani trochu."

Marius odpověď neslyšel. Kdo by byl viděl ve tmě jeho tvář, byl by si povšiml, že je bledá, vyděšená a udivená. Jakmile Jondrette zasyčel *Jmenuji se Thénardier,* Marius se zachvěl na celém těle a opřel se o zeď, jako by ucítil ostří studeného meče v srdci. Potom pravice, připravená k signálu, pomalu klesla, a když Jondrette opakoval: *„Slyšíte dobře, Thénardier?"* – byly by Mariovy umdlévající prsty málem upustily bambitku. Tím, že odhalil své pravé jméno, se Jondrette nedotkl pana Leblanka, ale rozrušil Maria. Zdálo se,

že pan Leblanc vůbec nezná jméno Thénardier. Marius je však znal dobře. Vzpomeňte si, co pro něho znamenalo! To jméno nosil v srdci, bylo napsáno v závěti jeho otce! Myslil na ně, vzpomínal na ně jako na posvátný odkaz: „Muž jménem Thénardier mi zachránil život. Jestliže ho můj syn kdy potká, prokáže mu dobrodiní, seč bude." To jméno, jak si vzpomínáme, bylo pro Maria svaté; uctíval je; pojil je ke jménu otcovu. To je tedy ten Thénardier, hostinský z Montfermeil, kterého marně a tak dlouho hledal! Konečně ho našel, ale jak! Otcův zachránce je lupič! Člověk, jemuž se Marius z hloubi duše toužil odvděčit, je netvor! Zachránce plukovníka Pontmercyho se právě chystal provést zločin, jehož formu Marius stále ještě nechápal, který se však velmi podobá vraždě! A koho že to chce zavraždit? Panebože! Jaká souvislost! Jaký trpký výsměch osudu! Otec mu z hrobu přikázal prokázat Thénardierovi jen dobro; Marius po celá čtyři léta nemyslil na nic jiného, než jak by splatil otcův dluh, a ve chvíli, kdy chce spravedlnosti vydat lupiče dopadeného při činu, mu osud připomene: To je Thénardier! Za otcův život, zachráněný z krupobití granátů na hrdinném poli u Waterloo, by se měl syn konečně odvděčit, a zatím odmění zachránce šibenicí! Slíbil si, že najde-li jednou Thénardiera, bez jediného slova se mu vrhne k nohám. A když ho teď skutečně našel, má ho vydat katovi! Otec mu přikázal: „Pomoz Thénardierovi!" – a on tomu milovanému a svatému hlasu odpoví tím, že Thénardiera zničí! Má vlastním přičiněním nachystat otci, který už dávno spí věčným spánkem, podívanou, jak člověka, který ho s nasazením vlastního života zachránil před smrtí a jehož odkázal synově vděčnosti, popravují na náměstí Saint-Jacques! Jaká ironie, nosit tak dlouho v srdci otcovo poslední přání, načrtnuté jeho vlastní rukou, a pak udělat pravý opak. Má však přihlížet úkladu a nezabránit mu? Má odsoudit oběť a ušetřit zločince? Může být člověk vázán vděčností k podobnému netvoru? Všechny Mariovy myšlenky posledních čtyř let byly otřeseny nenadálou ranou. Chvěl se. Všechno záviselo na něm. Bezděčně držel

v ruce osud všech bytostí, které se mu míhaly před očima. Jestliže vystřelí, bude pan Leblanc zachráněn a Thénardier zničen. Jestliže nevystřelí, bude Leblanc obětován a Thénardier snad unikne. Má jednoho srazit a dovolit, aby druhý padl? Výčitky na obou stranách. Co má učinit, co si má vybrat? Má nedbat nejnezapomenutelnějších vzpomínek, tolika hlubokých předsevzetí, nejsvětějších povinností, nejvznešenějšího příkazu! Má neuposlechnout otcovy poslední vůle, nebo má netečně přihlížet zločinu? Zdálo se mu, že z jedné strany oroduje za svého otce „jeho Uršula", a z druhé mu plukovník přikazuje zachránit Thénardiera. Div se nezbláznil. Kolena se pod ním podlamovala. Na úvahy už ani nebylo dosti času, tak zběsile se před jeho očima valily události. Vichřice, kterou doufal zvládnout, ho strhávala s sebou. Téměř omdléval.

Zatím Thénardier – nebudeme ho už jinak jmenovat – jako pomatený přecházel sem a tam před stolem a tvářil se vítězoslavně.

Popadl svícen a tak prudce ho postavil na krb, že knot málem uhasl a rozpuštěný lůj vystříkl na stěnu.

Potom se obrátil k panu Leblankovi a – hrozný napohled – vychrlil ze sebe:

„Opálím, vyudím, na rožeň napíchnu, na cucky rozsekám!"

A celý rozzuřený znovu se dal na pochod.

„Ach," křičel, „konečně vás mám, pane dobrodinčce, to jste vy, ten odrbaný milionář, co rozdává panenky, vy starý prezente! Tak vy mě tedy nepoznáváte? Ne, to vy jste tedy před osmi lety nepřišel do mé hospody v Montfermeil na Štědrý večer 1823! Vy jste neodvedl ode mě Fantinino dítě, Skřivánka! Vy tedy nejste ten pán ve žlutém kabátě? Vy jste neměl tehdy balík hadrů pod paží, jako dnes ráno u mne! Tak řekni, stará! To on tak dychtivě roznášel do chudých baráků ohromné balíky vlněných punčoch! Starý lidumile! Nemáte snad obchod s punčochama, pane milionáři, že rozdáváte chuďasům neprodejné zásoby? Vy jeden svatoušku! Komediante! Vy mne ještě ani teď nepoznáváte? Za to já, já vás poznávám, a moc

dobře jsem vás poznal, jen co jste sem poprvé strčil čumák. Ach! Konečně jednou ucítíte na sobě, že není všechno růžové a že se člověk nesmí jen tak vetřít do cizího domu, jako by to byla hospoda, a k tomu ve starých hadrech jako chudák, kterému by člověk dal krejcar; že už jednou musíte přestat balamutit lidi, hrát si na šlechetného, a přitom jim brát výdělek a obírat je v lese; tím se nic nespraví, když se lidem, kteří jsou na mizině, přinese redingot jako pro slona a dvě mizerné nemocniční deky. Ty starý lumpe, ty nestoudný zloději dětí!"

Zastavil se a chvíli se zdálo, že hovoří jenom pro sebe. Jeho vztek opadl, jako když se řeka propadne do propasti; potom, jako by dokončoval nahlas, co si říkal potichu, vykřikl a praštil pěstí do stolu:

„A přitom vypadá jako dobrák!"

Potom se znovu obrátil k panu Leblankovi:

„Hrome! Co jste se mi kdysi naposmíval! Všechny moje trampoty jste zavinil vy! Dostal jste za patnáct set franků děvče, co bylo u nás, a bylo to určitě dítě nějakých bohatých rodičů; už tehdá mi vynášelo pěkný peníze, a byl bych se z ní měl dobře až nadosmrti; holka by mě byla odškodnila za všechno, co jsem prošustroval v té hrozné putyce, kde se pořádaly pitky a kde jsem jako blbec roztočil celé jmění. Ach! Kčertu! Ať všechno to víno, kolik se ho u mě vychlastalo, zjedovatí! Ale, co na tom konečně sejde! Poslyšte! To jste se mi asi nasmál, když jste odcházel se Skřivánkem, viďte? Tehdy v lese jste měl pořádný obušek. Byl jste silnější. A teď přišla odplata. Dnes mám všechny trumfy v ruce já! Jste v koncích, člověče! Teď je na mně, abych se smál. Teď se směju já! Kdo se směje naposled, ten se směje nejlíp! A jak jste mi krásně sedl na lep! Řekl jsem mu, že jsem herec a že se jmenuju Fabantou, že jsem hrával v divadle se slečnou Marsovou, se slečnou Stydlivkou, že domácí chce, abych mu zaplatil činži zítra čtvrtého února, a ani si nevzpomněl, že termín je až osmého, a ne čtvrtého. Nemožný osel! A teď mi donese čtyři pitomé filipy! Krkoun! Ani se natolik neustrnul, aby vytáhl stovku!

A jak pěkně se dal obalamutit mým kecáním! To byla ale zábava! Říkal jsem si: ‚Hlupáku, už tě mám; ráno jsem ti lízal pracky a večer ti zakroutím krk!'"

Thénardier se odmlčel. Byl celý udýchaný. Jeho ubohá prsa se nadýmala jako kovářský měch. V oku mu svítilo podlé štěstí nicotného, krutého a zbabělého tvora, jenž konečně srazil na kolena toho, jehož se bál, a který teď mohl urážet člověka, jemuž předtím lichotil; radost trpaslíka, který užuž šlápl na Goliášovu hlavu, radost šakala, který číhá, aby se vrhl na nemocného polomrtvého býka, neschopného se už bránit, ale přece ještě natolik živého, aby trpěl.

Pan Leblanc ho nepřerušoval, jakmile však chlap skončil, řekl:

„Nechápu, co mi to tu povídáte. Mýlíte se. Jsem chudý člověk a mnohem méně než milionář. Neznám vás. Pokládáte mě za někoho jiného."

„Ach!" zachroptěl Thénardier. „Teď nevíte kudy kam! Pořád ještě žertujete? Žvaníte, dědku! Vy se tedy nepamatujete? Vy nevíte, kdo jsem?"

„Dovolte, pane," odpověděl pan Leblanc se zdvořilým přízvukem, který v tomto okamžiku byl projevem něčeho nezvyklého a mocného, „vidím, že jste lupič."

Kdo by nebyl v životě zpozoroval, že špatní lidé jsou nedůtkliví a netvoři choulostiví? Při slově lupič seskočila Thénardierka z postele. Thénardier chytil židli, jako by ji chtěl v rukou rozdrtit: „Ani se nehni," vzkřikl na ženu; obrátil se k panu Leblankovi a pokračoval:

„Lupič! Ano, pane, vím, že vy boháči nám takhle říkáte! Máte pravdu, udělal jsem bankrot, skrývám se, nemám chleba, nemám ani sou, jsem lupič! Ach! Vy si hřejete nohy, máte botičky od Sakoského, máte vatované redingoty jako arcibiskup, bydlíte v prvních poschodích domů, kde máte vrátného, jíte lanýže, jíte chřest, který v lednu stojí až čtyřicet franků, jíte zelený hrášek, cpete se, a když chcete vědět, jestli je zima, podíváte se do novin, kolik ukazuje teploměr inženýra Chevaliera. A my! My jsme si sami teploměrem,

my nepotřebujeme jít až na nábřeží a tam se na věži Horloge dívat, kolik je stupňů mrazu. Cítíme, jak nám krev tuhne v žilách a srdce se mění v kus ledu a říkáme: Není Boha! A pak přijdete vy do našich sklepení, ano, sklepení, a řeknete lupič! Ale my vás máme! My vás sežerem! Ubožáčkové! Pane milionáři, vězte toto: Měl jsem slušné postavení, měl jsem živnost, byl jsem volič; jsem měšťan, ano měšťan, a ten vy snad ani nejste!“

Zde se Thénardier odmlčel, přistoupil k mužům u dveří a rozechvěle jim řekl:

„Když pomyslím, že se opováží přijít a mluvit se mnou jako s příštipkářem!“

Pak se obrátil k panu Leblankovi s novým přívalem vzteku:

„Poslyšte ještě toto, pane lidumile! Já nejsem podezřelý člověk, jehož jméno nikdo nezná a který po domech krade děti! Jstem starý francouzský voják. Měl bych vlastně dostat vyznamenání! Byl jsem u Waterloo. Já! V bitvě jsem zachránil generála a hraběte – čert ví, jak se jmenoval. Řekl mi své jméno, ale jeho zatracený hlas byl tak slabý, že jsem ho neslyšel. Zaslechl jsem jenom *merci* – ‚děkuji‘. Byl bych raději slyšel jeho jméno než jeho poděkování. To by mi bylo pomohlo při hledání. Víte, koho představuje obraz, který jste viděl a který namaloval David v Bruselu? Představuje mě! David chtěl zvěčnit můj hrdinský čin. Mám tady na zádech generála a v nejprudší palbě jej odnáším do bezpečí. To je historie! Ten generál pro mě nikdy nic neudělal a nebyl o nic lepší než ostatní! Zachránil jsem ho s nasazením života a mám na to kupu dokladů! Jsem voják od Waterloo, tisíc kulí a granátů! A teď, když jsem byl tak laskav a všechno vám pověděl, skončíme; potřebuji peníze, potřebuji mnoho, nesmírně mnoho peněz, a nedáte-li mi je, tak vás, hrome, vyřídím!“

Marius už trochu opanoval svou úzkost a naslouchal. Poslední možné pochyby se právě rozptýlily. Byl to skutečně onen Thénardier, o němž byla zmínka v otcově závěti. Marius se zachvěl, když byla otci vytknuta nevděčnost, kterou se chystal tak osudně na-

pravit. Jeho nerozhodnost vzrostla. Ostatně každá Thénardierova věta, každý jeho pohyb, přízvuk a pohled, který při každém slově sršel blesky, byl výbuchem zlé povahy a odhaloval všechno: směs chvastounství a sprostoty, pýchy a nízkosti, vzteku a hlouposti, chaos skutečných křivd a falešných citů, nestoudnost zlého člověka, rozkošnicky vychutnávajícího násilí, drzou nahotu ošklivé duše, v níž vzplanulo všechno utrpení spojené s veškerou nenávistí, tu směsici ohavnou jako zlo i dojemně pravdivou.

Mistrovský obraz, dílo Davidovo, které nabízel panu Leblankovi na prodej, nebylo nic jiného, jak čtenář jistě uhodl, než vývěsní tabule, kterou si Thénardier sám namaloval, a jediná věc, kterou zachránil po bankrotu v Montfermeil.

Protože se Thénardier vzdálil z Mariova zorného pole, mohl si Marius klidně prohlédnout tabuli a skutečně rozeznal v mazanici bitevní pole se zakouřeným pozadím a muže, který nese jiného muže. Měl to být Thénardier a Pontmercy, zachránce seržant a zachráněný plukovník. Marius byl jako omámen; obraz jaksi oživil jeho otce; nebyl to vývěsní štít krčmy v Montfermeil. Bylo to vzkříšení, otevření hrobu, ze kterého se vztyčil přízrak. Marius slyšel, jak mu ve spáncích buší krev, v uších mu duněla waterlooská děla, krvácející otec, nejasně namalovaný na neblahém obrazu, ho děsil; zdálo se, že ho beztvará silueta upřeně pozoruje.

Když Thénardier nabral dechu, zahleděl se na pana Leblanka krvavýma očima a tiše, ale úsečně řekl:

„Co ty na to, než tě rozsekáme?“

Pan Leblanc mlčel. Za naprostého ticha si v chodbě krutě zavtipkoval chraptivý hlas:

„Tady jsem, chcete-li štípat dříví.“

To se bavil muž s palicí.

Zároveň se mezi dveřmi objevila ohromná zarostlá a špinavá tvář, v níž se se strašným smíchem odkryly ne zuby, ale tesáky.

To byla tvář muže s palicí.

„Proč sis sundal masku?“ vzkřikl Thénardier divoce.

„Abych se mohl smát,“ odsekl chlap.

Zdálo se, že pan Leblanc již chvíli pozoruje všechny pohyby Thénardiera, který oslepen a omámen vztekem přecházel po komoře v důvěře, že dveře jsou střeženy, že on, ozbrojený, zadržel člověka neozbrojeného a že je jich devět proti jednomu, počítal-li Thénardierovou jenom za jednoho muže. Při oslovení chlapa s palicí se obrátil zády k panu Leblankovi.

Pan Leblanc využil této příležitosti, nohou odkopl židli, rukou odhodil stůl a jedním obdivuhodně mrštným skokem byl u okna, ještě než se mohl Thénardier obrátit, otevřít je, vylézt na ně a překročit rám bylo dílem vteřiny. Byl už napolo venku, když ho uchopilo šest silných pěstí a vtáhlo zpět do brlohu. Tři „kamnáři“ se na něho vrhli, zatímco Thénardierka ho chytila za vlasy.

Hlomoz přilákal ještě několik lupičů z chodby. Starý, který seděl na posteli a vypadal jako opilý, slezl z lůžka a vrávoravě se přiblížil. V ruce držel cestářské kladivo.

Světlo svíčky na okamžik osvítilo obličej jednoho z „kamnářů“ a Marius v zamazaném obličeji poznal Panchauda, řečeného Printaniera, jinak Bigrenaille, který zamával panu Leblankovi nad hlavou jakýmsi kyjem, železnou tyčí s olověnými koulemi na koncích.

Marius nemohl tomu všemu pasivně přihlížet.

„Otče,“ říkal si, „odpusť mi!“ Jeho prst hledal spoušť bambitky. Rána by už byla vyšla, když Thénardier vykřikl:

„Neubližujte mu!“

Zoufalý pokus oběti Thénardiera spíše uklidnil, než rozčilil. Byl v něm dvojí člověk: surovec a chytrák. Surovec měl vrch, dokud slavil vítězství nad poraženou, zdeptanou a nehybnou kořistí; jakmile se však oběť vzepřela a chtěla se pustit do boje, objevil se chytrák a ovládl pole.

„Neubližujte mu!“ opakoval. A aniž co tušil o svém prvním úspěchu, zarazil ke střelbě připravenou bambitku a ohromil Maria, který byl přesvědčen, že nastává nová chvíle a že by nebylo nevhodné, kdyby ještě vyčkával! Kdoví, zda ho nějaká nepředvídaná událost nezbaví rozhodnutí mezi dvojí možností – nechat Uršulina otce osudu, nebo zničit plukovníkova zachránce.

Strhl se herkulovský zápas. Důkladnou ranou pěstí do prsou odhodil pan Leblanc cestáře až doprostřed komory, potom dvěma ranami odrazil další dva útočníky a přidržoval je každého jedním kolenem; bídníci chroptěli pod tím tlakem jako pod žulovým mlýnským kamenem; ale čtveřice lupičů uchopila obávaného starce za obě paže a za šíji a strhla ho na poražené „kamnáře“. Ti, kteří byli nahoře, opanovali a dusili ty, kteří byli dole, a pan Leblanc, setřásaje marně všechnu tíhu, která se na něho navršila, zmizel pod lupiči jako štvaná zvěř pod smečkou vyjících dog a stopařských psů.

Posléze se jim podařilo přitisknout ho na lůžko nedaleko okna a tam ho přidržet. Thénardierová ho stále držela za vlasy.

„Ty se do toho nepleť,“ okřikl ji Thénardier. „Roztrháš si šál.“

Thénardierka poslechla, jako když vlčice se zavrčením poslouchá vlka.

„A vy ho prohledejte,“ pokračoval Thénardier.

Zdálo se, že se pan Leblanc přestal vzpírat. Prohledali mu kapsy. Neměl nic jiného než tobolku se šesti franky a kapesník.

Thénardier si dal kapesník do kapsy.

„Jakže? Nemá náprsní tašku?“ otázal se.

„Ani hodinky,“ odpověděl jeden z „kamnářů“.

„To je jedno,“ zašeptal břišním hlasem maskovaný muž, který držel velký klíč. „Je to ale silný dědek!“

Thénardier zašel do kouta ke dveřím, vzal tam balík provazů a hodil jim ho.

„Přivažte ho k noze postele,“ pravil. Potom si všiml, že starý cestář zůstal ležet na místě, kam ho srazila pěst pana Leblanka, a že se nehýbá.

„Není snad Boulatruelle mrtvý?“ otázal se.

„Ne,“ odpověděl Bigrenaille, „je opilý.“

„Hoďte ho do kouta,“ nařídil Thénardier.

Dva „kamnáři“ odkopli opilce k hromadě starého železa.

„Babete, proč jsi jich přivedl tolik?“ řekl Thénardier muži s palicí. „To přece bylo zbytečné.“

„Co chceš?“ odpověděl muž s palicí, „chtěli být při tom. Je zlá doba; moc se toho neděje.“

Lůžko, na kterém ležel pan Leblanc, vypadalo jako nemocniční postel a spočívalo na čtyřech hrubých kusech sotva otesaného dřeva. Pan Leblanc se nebránil. Lupiči ho důkladně svázali, posadili ho, nohy mu spustili na zem a připoutali u hlav postele, k pelesti nejvzdálenější od okna, ale nejblíže krbu.

Když byl poslední uzel zatažen, přinesl si Thénardier židli a posadil se přímo před pana Leblanka. Thénardier si nebyl podoben; jeho tvář v několika okamžicích přešla od výrazu běsnivého vzteku ke klidné a vychytralé přívětivosti. Ve zdvořilém, podlézavém úsměvu Marius stěží poznával téměř zvířecí ústa, která se před chvílí ve vzteku plnila pěnou, a s úžasem pozoroval tu fantastickou změnu nevěštící nic dobrého; měl pocit, jaký by měl každý, kdo by viděl, jak se tygr proměňuje v právního poradce.

„Pane…,“ začal Thénardier.

Mávnutím odehnal lupiče, kteří dosud drželi pana Leblanka.

„Vzdalte se trochu a nechte mě, ať si s pánem promluvím.“

Všichni ustoupili ke dveřím. Thénardier pokračoval:

„Pane, to nebylo moudré, že jste chtěl skočit z okna. Byl byste si zlomil nohu. Nyní, dovolíte-li, si pohovoříme v klidu. Především je třeba, abych vám řekl, že jste se, jak jsem zpozoroval, ještě ani trochu nepokusil volat o pomoc.“

Thénardier měl pravdu; ačkoliv nápadná, tato podrobnost rozčilenému Mariovi unikla. Pan Leblanc sotva pronesl několik slov, aniž zvýšil hlas, a dokonce v boji se šesti lupiči, ačkoliv se odehrál

u okna, zachoval naprosté a docela nevysvětlitelné mlčení. Thénardier pokračoval:

„Panebože, kdybyste byl trochu volal o pomoc, nebyl bych to nikterak považoval za nevhodné. Pomoc! Vrah! Tak se přece při podobné příležitosti křičí; já bych vám to nikterak nezazlíval. Je přece docela přirozené, že člověk tropí nějaký ten hluk, když se octne mezi lidmi, kteří v něm nevzbuzují dost důvěry. A ani bychom vás nevyrušovali při rámusení, ani bychom vás neumlčovali roubíkem. A hned vám také řeknu proč. Tato jizba je hluchá. Má jen tuto jedinou dobrou vlastnost, ale má ji v dokonalé míře. Jsme tady za větrem. Kdyby tu někdo odpálil bombu, na nejbližší policejní strážnici by to vypadalo jen jako chrápání opilého. Dělová rána by zněla jenom jako „bum" a hrom jako pouhé „bác". Ale konečně, vy jste nekřičel, tím lépe, klaním se vám proto a řeknu vám, co jsem z toho usoudil: drahý pane, kdo přijde, když křičíme o pomoc? Policie. A po policii? Spravedlnost. Nu, a vy jste nekřičel, protože ani vy – ani my – netoužíme vidět, jak přichází spravedlnost a policie. To znamená – a delší dobu už to tuším –, že máte zájem něco skrývat. My máme stejný zájem. Můžeme se tedy dohodnout."

Jak tak Thénardier mluvil, s očima upřenýma na pana Leblanka, snažil se zabodnout ostré dýky svého pohledu až do zajatcova svědomí. Ostatně jeho řeč, se známkou jakési umírněné a potměšilé drzosti, byla jinak zdrženlivá a téměř vybraná a za bídníkem, který byl před chvílí obyčejným lupičem, jste cítili „člověka, který kdysi studoval na kněze".

Mlčení, které vězeň zachovával, opatrnost, která šla tak daleko, že až zapomínal chránit vlastní život, skutečnost, že se nebránil a nekřičel, jako by to učinil v jeho situaci kdekdo, všechno to se – od chvíle, kdy padla o tom poznámka – Mariovi vtíralo do duše a bolestně ho to udivovalo.

Celkem odůvodněná Thénardierova poznámka zatemnila Mariovi ještě víc neproniknutelné tajemství, které houstlo a zahalovalo

vážnou a neobyčejnou postavu pana Leblanka, jak ho přezval Courfeyrac. Ale ať byl tento stařec kdokoliv, třebaže svázán provazy, obklopen zabijáky a již napolo pohřben, přece chladnokrevně přehlížel jak Thénardierův vztek, tak jeho laskavosti. Marius se nezdržel, aby se v tak vypjatě dramatické chvíli neobdivoval jeho tváři plné melancholické vznešenosti.

Byla to zřejmě duše, která se hned tak nevyděsí a nezná, co to je zbabělost. Pan Leblanc byl jedním z těch, jež situace – jakkoli zoufalá – nepřivede z míry. I když krize vrcholila a katastrofa se zdála nevyhnutelná, přece tu nebylo nic z agónie tonoucího člověka, který pod hladinou se smrtelnou úzkostí otvírá oči.

Thénardier klidně vstal, došel ke krbu, odsunul zástěnu, opřel ji o vedlejší lůžko, takže odkryl ohřívadlo, plné řeřavého uhlí, v němž mohl vězeň dobře vidět do běla rozžhavené dláto, které bylo místy jako poseté šarlatovými hvězdičkami.

Pak se Thénardier znovu posadil k panu Leblankovi.

„Pokračuji," pravil. „Můžeme se dohodnout. Dohovořme se po dobrém. Chybil jsem, že jsem se před chvílí dal strhnout; nevím, kam jsem dal rozum, zašel jsem trochu daleko a napovídal jsem spoustu výstředností. Řekl jsem vám například, že žádám peníze, mnoho a mnoho peněz, protože jste milionář. To by však nebylo ode mne rozumné. Panebože, vy jste třeba bohat, ale máte své závazky – kdo by je neměl! Nechci vás ničit, nejsem vydřiduch. Nepatřím k lidem, kteří využitkují výhod svého postavení a zesměšní se. Hleďte, přinesu vám oběť a vyjdu vám vstříc. Potřebuji jenom dvě stě tisíc franků."

Pan Leblanc ani nehlesl. Thénardier pokračoval:

„Vidíte, že hodně ředím své víno. Neznám stav vašeho jmění, ale vím, že nelpíte na penězích, a lidumil jako vy může dát nešťastnému otci rodiny dvě stě tisíc franků. Jste jistě také docela rozumný a nepředstavujete si, že bych si dal tolik práce, jako je tato, a nastrojil podobnou věc jen proto, abych se nakonec spokojil s mizernou částkou, kterou bych měl jenom na červené víno za patnáct a na

porci telecího u Desnoyerse. Dvě stě tisíc franků za to stojí. Jakmile tato maličkost vyjde z vaší kapsy, nemusíte se obávat, že by vám byl zkřiven jediný vlas. Vy mi řeknete: vždyť já nemám dvě stě tisíc franků s sebou! Ach, nepřeháním! Nevyžaduji to, žádám od vás jenom jedno: buďte tak laskav a napište, co vám nadiktuji."

Zde Thénardier umlkl: potom se významně zahleděl na ohřívadlo a s důrazem dodal:

„Upozorňuji vás, že byste se marně vymlouval, že neumíte psát."

Velký inkvizitor by mu byl mohl ten úsměv závidět.

Thénardier přistrčil stůl až k panu Leblankovi, vzal péro, inkoust a kus papíru ze zásuvky, kterou nechal pootevřenou a kde se leskla dlouhá čepel nože. Papír položil před pana Leblanka.

„Pište," řekl.

Tu teprve spoutaný stařec promluvil.

„Jak chcete, abych psal? Jsem spoutaný."

„To je pravda, odpusťte!" řekl Thénardier. „Máte úplně pravdu."

Obrátil se k Bigrenaillovi:

„Uvolněte pánovi pravou ruku."

Panchaud, řečený Printanier, jinak Bigrenaille, vykonal Thénardierův rozkaz. Když byla pravá vězňova ruka volná, namočil Thénardier péro do inkoustu a podal je panu Leblankovi.

„Pane, uvědomte si dobře, že jste v naší moci, že jste nám vydán na milost a nemilost, že žádná lidská moc vám odtud nepomůže a že bychom byli velmi zarmouceni, kdybychom byli dohnáni až k nejzazším hranicím. Neznám ani vaše jméno, ani vaši adresu, ale upozorňuji vás, že zůstanete přivázán, dokud se nevrátí osoba pověřená doručením dopisu, který napíšete. Teď račte psát."

„Co?" otázal se spoutaný.

„Diktuji."

Pan Leblanc vzal péro.

Thénardier počal diktovat:

„Dcero…"

Pan Leblanc se zachvěl a pozdvihl oči na Thénardiera.

„Napište: Moje drahá dcero," řekl Thénardier. Pan Leblanc uposlechl a Thénardier pokračoval:

„Přijď ihned…"

Umlkl.

„Tykáte jí, viďte?"

„Komu?" otázal se pan Leblanc.

„Hrome!" řekl Thénardier. „Malému Skřivánkovi přece."

Pan Leblanc řekl bez nejnepatrnějšího pohnutí:

„Nevím, co tím myslíte."

„Jen pište," poznamenal Thénardier a počal znovu diktovat:

„Přijď ihned. Velmi nutně tě potřebuji. Osoba, která ti odevzdá tento lístek, je pověřena dovést tě ke mně. Čekám tě. Přijď s důvěrou."

Pan Leblanc napsal všechno. Thénardier pokračoval:

„Ach, vynechte *přijď s důvěrou;* mohlo by ji napadnout, že věc není tak jednoduchá a mohlo by to vzbudit její podezření."

Pan Leblanc přeškrtl tři slova.

„A teď," pokračoval Thénardier, „podpište. Jak se jmenujete?"

Vězeň odložil dopis a otázal se:

„Komu je ten dopis?"

„Však vy dobře víte," odpověděl Thénardier. „Pro tu vaši slečinku. Právě jsem vám to řekl."

Bylo zřejmé, že se Thénardier vyhýbá jmenovat dívku, o kterou šlo. Říkal „Skřivánek", říkal „slečinka", ale její jméno nevyslovil. Byla to opatrnost prohnaného člověka, který střeží své tajemství před svými pomocníky. Kdyby jim byl řekl jméno, vyzradil by jim celou ‚věc' a naznačil jim víc, než je zapotřebí.

Pokračoval:

„Podepište se. Jak se jmenujete?"

„Urbain Fabre," řekl zajatec.

Thénardier s kočičí mrštností strčil ruku do kapsy a vytáhl z ní kapesník, který vzal panu Leblankovi. Vyhledal monogram a přidržel jej u svíčky.

„U. F. Urbain Fabre. Dobrá! Podpište se tedy U. F.“

Zajatec podepsal.

„Protože k přeložení listu potřebujete obou rukou, podejte mi jej, přeložím jej sám.“

Jakmile Thénardier složil dopis, řekl:

„Napište adresu. *Slečna Fabrová,* a kde bydlíte. Vím, že to není daleko odtud, někde v okolí Saint-Jacques-du-Haut-Pas, protože tam denně chodíváte na mši, ale ulici nevím. Vidím, že jste pochopil své postavení. Nepřelhal jste mě při jméně, nepřelžete mě jistě ani při adrese. Napište ji sám.“

Zajatec se na okamžik zamyslil, načež vzal péro a napsal: Slečna Fabrová u pana Urbaina Fabra v ulici Saint-Dominique d'Enfer čís. 17.

S horečnou křečovitostí popadl Thénardier dopis.

„Ženo!“ vzkřikl.

Thénardierová přiběhla.

„Zde máš dopis. Víš, co máš dělat. Dole stojí fiakr. Ihned jeď a okamžitě se vrať!“

A obrátil se k muži s palicí:

„Ty ses už odmaskoval, tak ji doprovoď. Pojedeš vzadu. Víš, kdes nechal vůz?“

„Ano,“ řekl muž.

Odložil palici do kouta a vyšel za Thénardierovou.

Když odcházeli, Thénardier vystrčil hlavu pootevřenými dveřmi a zvolal za nimi:

„Neztrať dopis. Nezapomínej, že máš v rukou dvě stě tisíc franků.“

Drsný hlas Thénardierové odpověděl:

„Spolehni se. Schovala jsem si ho za ňadra.“

Neuběhla ani minuta a už bylo slyšet práskání biče; vzdalovalo se a rychle utichlo.

„Dobrá," bručel Thénardier. „Jedou naplno. Pojedou-li takovou rychlostí, bude žena za tři čtvrtě hodiny zpátky."

Přistavil židli ke krbu a posadil se na ni; zkřížil ruce a zablácené nohy dal k ohřívadlu.

„Zebou mě," řekl.

V pelechu zůstalo s Thénardierem a zajatcem pět trhanů. Chlapi pod maskami nebo s černidlem, které jim zakrývalo tváře a pro strach dělalo z nich uhlíře, černochy nebo démony, vypadali lhostejně a zasmušile, takže bylo patrno, že zločin vykonávají jako nějakou práci, klidně, bez hněvu, bez slitování, ba dokonce jaksi znuděně. Všichni byli natěsnáni do kouta jako zvěř a mlčeli. Thénardier si ohříval nohy. Zajatec znova upadl do své zamlklosti. Po divokém hluku, který před několika okamžiky plnil komoru, následovalo zlověstné ticho.

Svíce, na které se pomalu vytvořil velký oharek, jen s bídou ozařovala rozlehlé doupě; ohřívadlo pohaslo a všechny obludné hlavy vrhaly nestvůrně stíny po zdech a po stropě.

Bylo slyšet jenom pokojné oddychování spícího starého opilce.

Marius čekal s úzkostí, která rostla. Záhada byla ještě neproniknutelnější než předtím. Kdo byla ona „slečinka", kterou Thénardier jmenoval také „Skřivánkem"? Byla to jeho „Uršula"? Nezdálo se, že by byl zajatec pojmenováním „Skřivánek" nějak rozrušen. Vždyť odpověděl co nejpřirozeněji: „Nevím, co tím myslíte?" Naproti tomu písmena U. F. byla vysvětlena – znamenala Urbain Fabre a jeho Uršula se již nejmenovala Uršula. To bylo jediné, čemu Marius jasně rozuměl. Jakési zlověstné kouzlo ho přibilo na místo, odkud pozoroval a ovládal celou situaci. Stál, a ohromen strašnými obrazy, které viděl zblízka, nebyl téměř schopen ani myšlenky, ani pohybu. Čekal, že se něco stane, doufal v cokoliv, ani sám nevěděl, co by si přál, nemohl sebrat myšlenky a rozhodnout se, co má udělat.

„Ať je to tak nebo onak," říkal si, „dozvím se, je-li ona ‚Skřivánkem', protože ji sem Thénardierová přivede. Tím bude všechno

vysvětleno, dám svůj život i krev, bude-li to třeba, ale osvobodím ji! Nic mě nezastaví."

Takto minulo asi půl hodiny. Thénardier se zdál zabrán do ďábelských úvah. Zajatec se nehýbal. Přesto se však Mariovi zdálo, že z místa, kde leží vězeň, už chvíli slyší jakýsi tlumený šelest.

Náhle Thénardier oslovil zajatce:

„Pane Fabre, ještě něco vám povím."

Tato slova vypadala, jako by po nich mělo přijít vysvětlení. Marius zbystřil sluch. Thénardier pokračoval:

„Moje manželka se za chvíli vrátí, nebuďte netrpělivý. Myslím, že Skřivánek je skutečně vaše dcera, a je docela přirozené, že ji chráníte. Ale poslechněte si mě. S vaším dopisem ji žena najde. Jak jste viděl, řekl jsem manželce, ať se trochu vystrojí, aby s ní vaše slečna šla bez starosti. Obě nastoupí do fiakru a můj kamarád se postaví za ně. Tady někde u brány čeká povoz tažený dvěma dobrými koňmi. Až přivezou vaši slečnu, a ona vystoupí z fiakru, kamarád s ní přesedne do připraveného vozu a žena nám sem přijde vyřídit: Je to hotovo. Co se týká vaší slečny, nic se jí nestane. Povoz ji zaveze na místo, kde bude v klidu, a vrátíme vám ji, jakmile mi dáte nepatrných dvě stě tisíc franků. Jestliže mě dáte zatknout, stiskne kamarád Skřivánkovi krček. Teď to víte."

Zajatec neřekl ani slovo. Po chvilkové pomlčce Thénardier pokračoval:

„Je to jednoduché, jak vidíte. Nepokusíte-li se o něco nerozumného, nic zlého se nestane. Vysvětlil jsem vám to, abyste měl o všem jasno."

Thénardier se odmlčel; zajatec ticho nepřerušil a Thénardier pokračoval:

„Jakmile se manželka vrátí a řekne, že Skřivánek je na cestě, pustíme vás a můžete se vrátit a vyspat se doma. Vidíte, že jsme neměli zlé úmysly."

Mariovou myslí probleskly strašné obrazy. Jakže! Dívku, pro kterou poslali, tedy nepřivedou? Jeden z lumpů ji zatáhne do temnoty? Kam…? A je-li to skutečně ona! A bylo jasné, že to ona je! Marius cítil, jak mu srdce přestává tlouci. Co dělat? Má vystřelit z bambitky? Má všechny ty darebáky vydat spravedlnosti? Jenomže strašný muž s palicí je s mladou dívkou mimo dosah, a Marius si vzpomněl na Thénardierova slova, jejichž krvavému smyslu porozuměl: *Jestliže mě dáte zatknout, stiskne kamarád Skřivánkovi krček.*

Teď už nebyl zadržován jenom plukovníkovou závětí, nýbrž i láskou, nebezpečím, které milované dívce hrozilo.

Tato strašná situace, trvající už víc než hodinu, se měnila každým okamžikem. Marius měl ještě tolik síly, aby probral všechny nejpalčivější domněnky; hledal naději, ale nenalézal ji. Bouře myšlenek vířících mu hlavou kontrastovala s ponurým tichem brlohu.

Potom se v tichu ozvalo zavrznutí domovních dveří, které se otevřely a potom zase zavřely.

Zajatec se v poutech pohnul.

„Žena už je tu," řekl Thénardier.

Jen domluvil a Thénardierová se vřítila do komory, celá rudá, upachtěná, sotva dechu popadala, oči jí svítily; vykřikla a plácla se obrovskýma rukama do stehen:

„Falešná adresa!"

Lupič, který se vypravil s ní, se objevil ve dveřích a znovu se ujal své palice.

„Falešná adresa?" opakoval Thénardier.

Žena vysvětlovala:

„Nikdo! V ulici Saint-Dominique, číslo 17, žádný pan Urbain Fabre nebydlí! Nikdo ho tam nezná!"

Na chvíli ustala, protože jí došel dech, a pak pokračovala:

„Pane Thénardiere! Ten tě převez! Vidíš, moc se s každým mazlíš! Já bych mu byla hned na začátku roztrhla hubu na všechny čtyři strany, a kdyby se byl bránil, byla bych ho zaživa usmažila! Musil

by povědět, kde ta holka je, kde je ta opice! Tak bych byla jednala já! Mají přece jen pravdu ti, kdo říkají, že muži jsou hloupější než ženy! Nikdo v čísle 17! Tam jsou velká vrata! Pan Urbain Fabre nebydlí v ulici Saint-Dominique! Jeli jsme tryskem, podmazala jsem kočího. Mluvila jsem s domovníkem a domovnicí, hezkou a statnou ženskou, neznají ho!"

Marius si oddychl. Ona, Uršula, Skřivánek, ta, jejíž pravé jméno nezná, je zachráněna.

Zatímco rozvzteklená žena nadávala, posadil se Thénardier na stůl. Zůstal několik vteřin sedět, aniž pronesl jediné slovo, kýval pravou visící nohou a v divokém zamyšlení pozoroval ohřívadlo.

Konečně zvolna, ale s podivně divokým přízvukem řekl zajatci:

„Nepravá adresa? S čím jsi počítal?"

„Chtěl jsem získat čas," vykřikl zajatec pronikavě.

Zároveň setřásl pouta; byla přeřezána. K posteli byl přivázán už jenom za nohu.

Než si to mohlo sedm lidí uvědomit a vrhnout se na něj, sklonil se pod krb, natáhl ruku k ohřívadlu a vztyčil se. Thénardier, Thénardierka i lupiči se zděšeně shlukli v pozadí pelechu a dívali se na něho, jak volný a v hrozivém postoji mává nad hlavou rozžhaveným dlátem, z něhož se šíří zlověstná zář.

Soudním vyšetřováním, jehož podkladem byl úklad v baráku Gorbeauově, se zjistilo, že v komoře byl při policejní prohlídce nalezen dovedně zpracovaný měďák; tento měďák je div, který trpělivost plodí v temnotách věznice pro temný záměr, div, který není ničím jiným než nástrojem k úniku. Takové hrůzné a jemné nástroje jsou v klenotnictví tím, čím lidová metafora v poezii. I káznice mívá svého Benvenuta Celliniho, jako jazyk má své Villony. Nešťastník, který chce uprchnout, najde si cestu, aby i bez nástrojů, kudlou nebo starým nožem přepiloval měděný peníz na dvě tenké destičky, aby je pak vyhloubil, aniž porušil ražbu, vyryl do nich závit šroubu a oba plátky zase spojil. Lze je pak podle libosti rozšroubovat a zašroubovat: je to

vlastně krabička. Do ní se vejde hodinové péro a ten, kdo jím dovede vládnout, jím může přeřezat i silná galejní pouta nebo i železné mříže. Všichni si myslí, že nešťastný galejník má jenom měďák; chyba lávky, má svobodu. Při policejní prohlídce byl tento měďák nalezen rozpadlý na dvě části pod postelí u okna. Rovněž byla nalezena drobná pilka z modré oceli, která mohla být ukryta v měďáku. Právě když lupiči starce prohledávali, měl tento měďák při sobě; podařilo se mu skrýt jej v ruce a později se obratně osvobodit, protože měl jednu ruku volnou. Pilkou přeřezal provazy, kterými byl spoután; tím by se dal vysvětlit šelest a nepatrné zajatcovy pohyby, kterých si Marius povšiml.

Pouta na levé noze nepřeřezal, protože se nemohl sklonit, aby se neprozradil.

Lupiči se konečně vzpamatovali z překvapení.

„Jen klid," řekl Bigrenaille Thénardierovi. „Je přivázán ještě za nohu. Z toho neuteče. Za to ručím. Tu tlapu jsem mu přece zašněroval já."

V tu chvíli zajatec zvýšil hlas:

„Jste nešťastníci, ale můj život nestojí za to, abych ho tolik bránil. Myslíte-li si, že mě přinutíte, abych řekl něco, co nechci říct, abych napsal, co nechci napsat, abych prozradil, co nechci prozradit…"

Vysoukal si levý rukáv a dodal:

„Podívejte se!"

Zároveň napřáhl paži, a položil na ni rozpálené dláto, které pravou rukou držel za dřevěnou rukojeť.

Bylo slyšet, jak se spálená kůže škvaří a po brlohu se rozšířil zápach jako z mučírny. Marius hrůzou zavrávoral; i lupiči se zachvěli. Tvář nevšedního starce se sotva stáhla, zatímco se rudé železo nořilo do dýmající rány. Pan Leblanc, klidný a téměř vznešený, upíral bez nenávisti na Thénardiera své krásné oči, z nichž se vytrácela bolest a měnila se v majestát.

U velkých a ušlechtilých povah schvácených fyzickou bolestí odboj těla a smyslů přivolává na pomoc duši, která se objeví na čele, jako vzpoura soldatesky přinutí velitele, aby se ukázal.

„Bídníci," pravil, „nemějte ze mne strach, jako já ho nemám z vás."

Vytrhl dláto z rány a vyhodil je oknem, které zůstalo otevřené; strašný rozžhavený mučící nástroj v letu zavířil a zmizel ve tmě, dopadl někam daleko a ve sněhu vychladl.

Zajatec pokračoval:

„Učiňte se mnou, co chcete."

Byl odzbrojen.

„Chopte se ho!" pravil Thénardier.

Dva z lupičů mu položili ruce na ramena a maskovaný muž s hlasem břichomluvce se před něho postavil, jsa hotov při nejnepatrnějším pohybu rozrazit mu lebku klíčem.

V tu chvíli Marius uslyšel šepot tak blízko pod sebou za příčkou, ale hovořící neviděl. Mluvili potichu:

„Teď nám zbývá jenom jedno."

„Zabít ho."

„Správně."

To se Thénardier radil s manželkou.

Pomalým krokem přistoupil ke stolu, otevřel zásuvku a vzal nůž.

Marius si pohrával s rukojetí bambitky. Byl zmítán neslýchaným vnitřním nepokojem. Už hodinu se mu v duši přely dva hlasy: jeden mu říkal, aby ctil otcovu závěť, a druhý, aby pomohl zajatci. Dva hlasy neochabovaly v zápasu, který Maria naplňoval smrtelnou úzkostí. Až do této chvíle nejasně doufal, že najde cestu, jak vyhovět oběma povinnostem, ale dosud ho nic příhodného nenapadlo. Nebezpečí zatím kvapilo, poslední mez čekání byla překročena, a Thénardier zamyšleně a s ohromným nožem v ruce stál několik kroků před zajatcem.

Marius se zděšeně rozhlédl, jako by hledal poslední útěchu v zoufalství.

Náhle se zachvěl.

U jeho nohou, na stole, osvítil prudký paprsek úplňku kus papíru. Na něm velkým písmem stála slova, která ráno napsala starší Thénardierova dcera:

„FÍZLOVÉ JSOU TU.“

Jako blesk mihla se Mariovým mozkem myšlenka; to byl prostředek, který hledal, to bylo rozluštění strašného problému, který ho trýznil: ušetří vraha a zachrání zajatého starce. Poklekl na prádelník, natáhl ruku, uchopil papír, z přepážky opatrně uloupl kus omítky, zabalil ji do papíru a hodil otvorem doprostřed komory.

Právě včas. Thénardier překonal poslední výčitky svědomí a zamířil k zajatci.

„Něco spadlo!“ zvolala Thénardierová.

„Co?“ otázal se manžel.

Žena přiskočila, sklonila se a zdvihla omítku, zabalenou do papíru.

Podala ji manželovi.

„Jak se to sem dostalo?“ otázal se Thénardier.

„Hrome,“ řekla žena. „Jak se to sem mohlo dostat? Oknem!“

„Viděl jsem, jak to letělo,“ řekl Bigrenaille.

Thénardier chvatně rozbalil papír a přiblížil jej ke svíčce.

„To napsala Eponina. U čerta!“

Pokynul ženě, a když rychle přistoupila, ukázal jí slova napsaná na papíře a dutě řekl:

„Rychle! Žebřík! Nechrne slaninu v pasti a práskněme do bot!“

„A nepodřízneme mu hrdlo?“ otázala se Thénardierová.

„Nemáme kdy.“

„Ale kudy ven?“ otázal se Bigrenaille.

„Oknem,“ odpověděl Thénardier, „Protože nám Eponina oknem hodila výstrahu, znamená to, že z této strany je dům v bezpečí.“

Maskovaný břichomluvec položil na zem obrovský klíč, zdvihl obě ruce do výšky a mlčky je třikrát rychle zavřel. To bylo jako poplašné znamení posádce na lodi. Lupiči, kteří drželi starce, ho rázem pustili, provazový žebřík byl v mžiku vyhozen z okna a silnými železnými háky zachycen na okenní rám.

Zdálo se, že zajatec si hluku okolo sebe nevšímá, že buď přemýšlí, nebo se modlí.

Jakmile byl žebřík upevněn, zvolal Thénardier:

„Pojď, stará!“

A vrhl se k oknu.

Když se je však chystal překročit, uchopil ho Bigrenaille drsně za límec.

„Co si to myslíš, starý šibale. Až po nás!“

„Po nás!“ řvali lupiči.

„Jste děti,“ řekl Thénardier, „neztrácejme čas. Policajti jsou nám v patách.“

„Dobrá,“ namítl jeden z lumpů, „ať rozhodne los, kdo poleze první.“

Thénardier zvolal:

„Jste blázni! Přišli jste o rozum! Jste houf pitomců! Mařit čas, viďte? Rozhodovat losem, že jo? Naslinit si prst, lámat slámu na kousky, psát jména, dávat je do čepice…!“

„Chcete snad na to můj klobouk?“ ozval se hlas na prahu.

Všichni se obrátili. Byl to Javert.

V ruce držel klobouk, a s úsměvem jej nabízel.

(21)
Vždycky by se mělo začínat zatčením oběti

Za soumraku rozestavil Javert hlídky a sám se skryl za stromy v ulici Barrière-des-Gobelins, která se z druhé strany bulváru táhne naproti Gorbeauově baráku. Začal tím, že se pokusil „uvolnit“ si cestu a „sebrat“ holky, které měly střežit oba příchody k doupěti. Chytil však jenom Azelmu, protože Eponina nebyla na svém místě; zmizela a zatím nebyla polapena. Potom se Javert znovu postavil na číhanou a čekal na smluvené znamení. Fiakr pojížděl sem a tam a to ho znepokojovalo. Konečně mu došla trpělivost a rozhodl se vniknout do baráku bez smluveného signálu; *byl přesvědčen*, *že*

hnízdo tam skutečně je a že *se mu je podaří vybrat.* Poznal totiž několik lupičů, kteří vcházeli do baráku.

Jak si vzpomínáte, měl Mariův klíč.

Přišel právě včas.

Poděšení lupiči se honem chopili zbraní, které ve chvíli, kdy pomýšleli na útěk, odhodili do všech koutů komory. Ani ne ve vteřině bylo sedm hrozných chlapů připraveno k boji – jeden měl palici, druhý klíč, třetí kyj, ostatní měli nůžky na stříhání plechu, kleště a kladiva. Thénardier svíral v ruce nůž. Thénardierová sebrala v koutě u okna ohromný kus dlažby, který sloužil dcerám za židličku.

Javert si nasadil klobouk na hlavu a o dva kroky postoupil vpřed, ruce zkřížené, hůl pod paží, šavli v pochvě.

„Stůjte!“ rozkázal. „Oknem nepůjdete. Půjdete dveřmi. To je méně nebezpečné. Vás je sedm, nás patnáct. Nepopereme se přece jako venkovani. Všechno půjde po dobrém.“

Bigrenaille vytáhl bambitku, kterou měl ukrytou pod halenou, dal ji Thénardierovi do ruky a zašeptal:

„To je Javert. Na toho muže se neodvažuju vystřelit. Odvážíš se ty?“

„Hrome!“ odpověděl Thénardier.

„Tak střel!“

Thénardier vzal bambitku a namířil na Javerta.

Javert byl od něho na tři kroky; upřeně se podíval na Thénardiera a poznamenal:

„Nestřílej! Bambitka selže.“

Thénardier stiskl spoušť. Rána skutečně nevyšla.

„Neříkal jsem ti to?“ poznamenal výsměšně Javert.

Bigrenaille hodil palici k Javertovým nohám.

„Jsi pánem všech ďáblů! Vzdávám se.“

„A vy?“ otázal se Javert ostatních.

Odpověděli:

„My taky.“

Javert klidně pokračoval:

„Tak je to dobře, jak jsem řekl, jste fešáci!“

„Žádám jen jednu věc,“ ozval se Bigrenaille. „Aby mi nechávali tabák, až budu v chládku.“

„Povoleno,“ řekl Javert.

Obrátil se a zvolal do chodby:

„Nastoupit!“

Na Javertův povel se nahrnula do komory četa městských strážníků s vytasenými šavlemi a po nich policisté s obušky a olověnými palicemi. Chopili se lupičů. Brloh bídně ozářený svící, se ještě více zatmíval od hromady lidí, kteří se tam natlačili.

„Všem pouta!“ vykřikl Javert.

„Jen si na mě troufněte!“ ozval se hlas, který nepatřil muži, ale o němž by nikdo neřekl, že je to ženský hlas.

To zařvala Thénardierka, ukrytá v koutě u okna.

Strážníci i policisté ucouvli.

Thénardierová odhodila šálu, klobouk si nechala; její manžel seděl na bobku vedle ní a téměř mizel pod spadlým šálem; kryla ho svým tělem a jako obr, chystající se mrštit skálu, oběma rukama nad hlavou držela kámen.

„Pozór!“ vykřikla.

Všichni couvli k chodbě. Uprostřed místnosti vznikl velký prázdný prostor.

Thénardierka se opovržlivě podívala na lupiče, kteří se dali spoutat, a drsným hrdelním hlasem zavrčela:

„Zbabělci!“

Javert se ušklíbl, postoupil na volné místo, z kterého Thénardierová nespouštěla oči.

„Táhni pryč, pal odtud!“ křičela. „Nebo tě zmaluju!“

„To je granátník,“ poznamenal Javert, „ženská, ty máš vousy jako chlap, ale já mám pazoury jako ženská.“

A přistupoval blíže.

Thénardierka, rozcuchaná a strašná, se rozkročila, prohnula se dozadu a jako šílená hodila dlažebním kamenem po Javertově hlavě. Javert se rychle shýbl. Kámen ho přeletěl a narazil na zeď, z níž se odloupl pořádný kus omítky, proletěl naštěstí skoro prázdným místem, odrážeje se od jednoho, rohu ke druhému, až se nakonec zastavil těsně u Javertových nohou.

Mezitím už Javert přistoupil k manželům Thénardierovým. Jedna jeho široká ruka dopadla na rameno ženy a druhá na hlavu jejího manžela.

„Želízka!“ zvolal.

Policisté se znovu nahrnuli do brlohu a v několika vteřinách byl Javertův rozkaz vyplněn.

Thénardierová se podívala na svoje a na manželovy spoutané ruce, klesla na zem a s pláčem zvolala:

„Mé dcery!“

„Jsou v chládku,“ poznamenal Javert.

Zatím policisté zpozorovali, že za dveřmi spí opilec, a zatřásli jím. Probudil se a vykoktal:

„Už je to hotovo, Jondrette?“

„Ano,“ odpověděl Javert.

Policisté spoutali šest mužů, kteří stále ještě měli své strašidelné přestrojení; tři byli začernění a tři maskovaní.

„Ponechte si masky,“ řekl Javert.

A přešel kolem nich s výrazem Bedřicha II. při vojenské přehlídce v Postupimi; třem „kamnářům“ řekl:

„Dobrý den, Bigrenailli! Dobrý den, Brujone! Dobrý den, Deux-Milliards!“

Pak se otočil ke třem maskovaným a k muži s palicí a oslovil je:

„Dobrý den, Guelemere!“

Muži s kyjem pravil:

„Dobrý den, Babete!“

A břichomluvci řekl:

„Servus, Claquesous!“

Vtom si povšiml, že zajatec, který od příchodu policie neřekl jediného slova, stojí se skloněnou hlavou.

„Odvažte toho pána,“ řekl Javert, „a ať nikdo neodchází.“

Potom se jako vládce usadil u stolu, kde zůstala svíčka a psací náčiní, vytáhl z kapsy orazítkovaný arch papíru a chystal se sepsat protokol.

Když napsal první řádky, které jsou ustálenou a vždy stejnou formulí, pozdvihl oči a řekl:

„Ať přistoupí pán, kterého tito pánové svázali.“

Policisté se rozhlédli.

„Nuže?“ otázal se Javert. „Kde je?“

Zajatec lupičů, pan Leblanc, pan Urbain Fabre, otec Uršuly čili Skřivánka, mezitím zmizel.

Policie hlídala dveře, ale ne okno. Jakmile byl zbaven pout, využil stařec neklidu, zmatku, tlačenice a temnoty a ve chvíli, kdy pozornost nebyla upjata k němu, prchl oknem.

Policista přiskočil k vikýři a podíval se ven, ale už nikoho nespatřil.

Provazový žebřík se ještě nepatrně komíhal.

„U čerta,“ poznamenal Javert mezi zuby, „ten z nich byl asi nejpovedenější!“

(22)
Chlapec, který v druhém díle plakal

Nazítří po dni, ve kterém se zběhly tyto události na bulváru Hôpital, šel tudy po pravé straně směrem k bráně Fontainebleau chlapec, který přicházel asi od Slavkovského mostu. Už se setmělo. Chlapec byl bledý, úplný hadrníček, a třebas byl únor a on měl na sobě jenom plátěné kalhoty, prozpěvoval si z plných plic.

Na rohu ulice Petit-Banquier se při světle pouliční lampy hrabala sehnutá stařena v hromadě odpadků; chlapec do stařeny vrazil, potom couvl a zvolal:

„I heleme se! A já ji pokládal za velikánského, velikanánského hafana!“

Slovo „velikanánského“ znělo podruhé mnohem plněji a mělo posměvačný tón, a snad by bylo lépe vystiženo, kdybychom je napsali velkými písmeny: velikánského, VELIKANÁNSKÉHO hafana!

Stařena se rozzuřeně vzpřímila.

„Ty parchante, ty klacku jeden,“ vybuchla. „Kdybych nebyla zrovna sehnutá, věděla bych, kam tě kopnout!“

Kluk už byl mimo dosah.

„Kiš, kiš,“ strouhal mrkvičku. „Tak jsem se přece nezmýlil.“ Stařena se dusila rozhořčením. Vztyčila se a načervenalý svit lucerny spoře osvítil její bledou tvář, která byla samá vráska od očních důlků až k ústům. Postava se ztrácela ve stínu, bylo jí vidět jenom hlavu. Vypadala jako Maska sešlosti, osvětlená noční září.

Chlapec si ji prohlížel.

„Ta panička,“ řekl, „není zrovna krasavice, do které bych se zamiloval.“

Šel dál a prozpěvoval si:

Korunu na stranu,
na chůdách po svém vkusu
si na lov havranů…

Po třech verších ustal. Došel před číslo 50–52, a protože našel dveře zavřené, začal do nich kopat. Rány byly přímo heroicky zvučné a prozrazovaly spíš vzrostlého chlapa než nohu dítěte, která vězela ve velkých mužských botách.

Zatím stařena, kterou potkal na rohu ulice Petit-Banquier, přiběhla za ním, nadávala a hrozila mu.

„Copak se tohle dělá? Copak se tohle dělá? Panenko skákavá! Vždyť mi rozkopeš vrata! Zbořís mi dům!“

Ale kopání nepřestávalo.

Stará se div nedusila.

„Chceš mi rozkopat barák?“

Náhle se zarazila; poznala gaména.

„Jakže! To je zase ten malej satan!“

„A podívejme se! To je ta má bába,“ řekl kluk. „Dobrý den, paní Bručavá. Přišel jsem navštívit své předky.“

Stařena odpověděla pošklebkem, obdivuhodnou složeninou nenávisti a ošklivosti, který se naštěstí ztratil v temnotě.

„Nejsou doma, parchante.“

„Ale jděte. Kde je táta?“

„Ve Force.“

„Ale! A máma?“

„V Saint-Lazare.“

„Ale, ale! A sestry?“

„V Madelonettes.“

Chlapec se poškrábal za uchem, podíval se na matku Bručavou a vzdychl:

„Ach jo.“

Pak se otočil na podpatku a stařena, která zůstala u vrat, zanedlouho slyšela, jak si v aleji černých jilmů, třesoucích se v zimním větru, zpívá jasným hlasem písničku:

Korunu na stranu,
na chůdách po svém vkusu
si na lov havranů
vyšel Král slamotrusů.
Kdo ho chtěl podlézti,
dal mu groš pro štěstí.

ČÁST ČTVRTÁ

Idyla ulice Plumet
a
Epopej ulice
Saint-Denis

KNIHA PRVNÍ
Několik stránek dějin

(1)
Dobře střiženo

Oba roky, 1831 a 1832, které přímo souvisí s červencovou revolucí, jsou jedním z nejpodivuhodnějších a nejnápadnějších okamžiků dějin. Ona dvě léta uprostřed těch, která předcházejí a která následují, se tyčí jako dvě hory. Mají revoluční velikost. Rozeznáváme tam propasti. Společenské vrstvy, samotné základy civilizace, pevná skupina nadřazených a souhlasných zájmů, věkovité profily starobylého francouzského útvaru se tam objevují a mizejí v bouřlivých mracích systémů, vášní a teorií. Tato zjevování anebo mizení byla nazvána odbojem anebo hnutím. Chvílemi tam zasvitne pravda, světlo lidské duše.

Tato pozoruhodná doba je dost vyhraněna a máme už k ní dostatečný odstup, abychom mohli už nyní vystihnout její hlavní rysy.

Pokusíme se o to.

Restaurace byla jedním z oněch přechodných a velmi těžko vystižitelných údobí, v nichž se objevuje únava, hučení, repot, umdlenost, ruch a která jen nasvědčují, že velký národ dospívá k nové etapě. Tato údobí jsou nevyzpytatelná a matou politiky, kteří z nich chtějí těžit. Zpočátku si národ přeje jen klid; žízní jen po míru; zůstat malým je jeho jediná ctižádost. To znamená tolik, jako mít od všeho pokoj. Pěkně děkujeme za velké události, velké náhody, velká dobrodružství, velké muže, dost jsme už užili a máme toho všeho až nad hlavu. Dali bychom Caesara za Prusia[10] a Napoleona za krále z Yvetot.

10 Bithynský král, chtěl zabít Hannibala, aby se zalíbil Římanům.

„Ach, jaký to byl dobrý králíček!“[11] Pochodovali jsme od svítání do večera za dlouhého krušného dne; první úsek jsme urazili s Mirabeauem, druhý s Robespierrem, třetí s Napoleonem a jsme z toho celí polámaní. Každý touží po posteli.

Co hledají, co vymáhají, oč prosí, oč žadoní unavené oddanosti, zestárlá hrdinství, nasycené ctižádosti a dosažená bohatství? O místo, kde by spočinuly. Mají je. Získaly mír, klid a odpočinek; jsou spokojeny. Ale mezitím zároveň vyvstávají nová fakta, která žádají o uznání a buší na dveře. Skutečnosti vzešlé z revolucí a válek jsou tu, žijí, mají právo usadit se v lidské společnosti a usazují se tam; a většina z nich jsou ubytovatelkami a hlasatelkami, které chystají půdu novým zásadám.

Vizte, co se zjevuje politickým myslitelům:

Zatímco unavení mužové touží po odpočinku, to, co je dovršeno, si vymáhá záruky. Záruka daná hotové věci znamená klid lidu.

To žádala Anglie na Stuartovcích po protektorově vládě; to žádala Francie na Bourbonech po pádu císařství.

Takové záruky jsou nutností doby. Je třeba je dát. Panovníci je „oktrojují“, ale ve skutečnosti je přináší tlak poměrů. Je to hluboká pravda, o níž je užitečné vědět, pravda, kterou v roce 1660 Stuartovci nevytušili a kterou Bourboni ani v roce 1814 nepochopili.

Z „boží milosti“ předurčená rodina, která se vrátila do Francie po zhroucení Napoleonovy vlády, věřila s osudnou prostomyslností, že je jediná, která rozdává, a že si může vzít, co kdysi dala; že bourbonský rod má právo božské a Francie žádné; a že politické právo postoupené chartou Ludvíka XVIII. bylo jen větví božského práva, kterou bourbonský rod odlomil a milostivě propůjčil lidu do dne, kdy se králi zlíbí znovu se jí zmocnit. Ale již z nepříjemností, které mu ten dar přinášel, mohl bourbonský dům vycítit, že nepochází od něho.

11 Refrén z Bérangerovy písně *Král z Yvetot*, posmívající se Napoleonovi.

Bourboni se mrzeli na devatenácté století. Tvářili se nevlídně ke každému dalšímu rozkvětu národa. Řekněme to prostě, lidově a pravdivě: ohrnovali nos. Národ si toho všiml.

Myslili si, že mají moc, protože císařství bylo před jejich očima odklizeno jako divadelní kulisa. Ale nevšimli si, že se sami na jevišti objevili týmž způsobem. Neviděli, že jsou v týchž rukou, které odklidily Napoleona.

Věřili, že mají kořeny, protože znamenali minulost. Mýlili se; byli částí minula, ale celou minulostí byla Francie. Kořeny francouzské společnosti netkvěly vůbec v Bourbonech, ale v národu. Tajemné a živoucí kořeny nikterak netvořily právo jen jednoho rodu, ale dějiny celého národa. Byly všude, jen ne pod trůnem.

Rod Bourbonů byl pro Francii slavným a krvavým článkem jejích dějin, ale nebyl už hlavní podstatou jejího osudu a nutným základem její politiky. Bylo možné se obejít bez Bourbonů; země se bez nich obešla dvaadvacet let; spojitost byla přerušena; ale Bourboni si toho nepovšimli. A jak to mohli tušit, oni, kteří si namlouvali, že Ludvík XVII. panoval 9. thermidoru a že Ludvík XVIII. vládl v den bitvy u Marenga? Nikdy od počátku dějin nebyli vládcové tak zaslepení k událostem a k božské svrchovanosti, kterou události v sobě tají a hlásají. Úzce sobecké nároky, kterým říkávají právo králů, nikdy tolik nepopíraly právo sloužící vyššímu zájmu.

Tato zásadní chyba přiměla bourbonský rod, aby vztáhl ruku na „oktrojované“ záruky roku 1814, na ústupky, jak je nazývali! Smutný nápad! Co Bourboni nazývali ústupky, byly naše vymoženosti; co prohlašovali za přehmaty, byla naše práva.

Restaurace, která se domnívala, že zvítězila nad Napoleonem a zakořenila se v zemi, měla pocit síly a hloubky. A když se Bourbonům uzdálo, že je vhodná chvíle, nenadále se rozhodla a odvážila se převratu. Jednoho dne se postavila tváří v tvář Francii, pozvedla svůj hlas, upřela právo celku i jednotlivci; národu upřela svrchovanost, občanovi svobodu. Jinými slovy, restaurace upřela

národu to, co jej činilo národem, a občanovi to, co ho činilo občanem.

To je podstata pověstného vládního výnosu, jemuž se říká „červencová nařízení".

Restaurace padla. Padla spravedlivě. Ale přiznejme si, že nebyla tak docela nepřátelská ke všem formám pokroku. Po jejím boku byly vykonány velké věci.

Za restaurace si národ zvykl na klidné rokování, jaké chybělo za republiky, a na vznešenost v míru, jaká chyběla za císařství. Svobodná a silná Francie byla nabádavou podívanou pro ostatní evropské národy. Za Robespierra měla slovo revoluce; za Bonaparta hovořila děla; za Ludvíka XVIII. a Karla X. se však dostala k slovu vzdělanost. Ustal vítr a pochodeň se znovu rozeplála. Na jasných vrcholech bylo vidět jiskření čistého světla velkých duchů. Skvělá, nádherná a užitečná podívaná: v hlubokém míru a před zraky celé veřejnosti pracovaly celých patnáct let velké zásady, tak staré pro myslitele a tak nové pro státníka: rovnost před zákonem, svoboda přesvědčení, svoboda slova, svoboda tisku, přístup všech schopných lidí do všech úřadů. Tak to šlo až do roku 1830. Bourboni byli nástrojem civilizace, který se polámal v rukou prozřetelnosti.

Pád Bourbonů byl plný vznešenosti, ne pokud jde o ně, nýbrž pokud jde o národ. Opustili trůn vážně, ale autoritu už dávno neměli; jejich sestup do tmy nebyl z těch slavnostních ústupů do nicoty, které zanechávají chmurné pohnutí v dějinách; nebyl to ani přízračný klid Karla I. Anglického, ani orlí skřek Napoleonův. Prostě odešli. S korunou odložili i aureolu. Byli důstojní, ale nebyli vznešení. Jejich neštěstí chyběla do určité míry velikost. Když Karel X. na cestě do Cherbourgu[12] dal ořezat kulatý stůl na čtverhranný, prokázal tím větší zájem o ohroženou dvorní obřadnost než o hroutící se království. Úpadek majestátu zarmoutil oddané muže, kteří milovali své

12 Po červencové revoluci z tohoto přístavu odplul.

představitele, i muže vážné, kteří ctili jejich původ. Zato národ byl obdivuhodný. Národ, který byl jednoho rána napaden ozbrojenou mocí, vedenou jakousi královskou vzpourou, cítil v sobě tolik síly, že se ani nerozhněval. Bránil se, opanoval se, vykázal všechno na patřičné místo, vládu do mezí zákona, Bourbony do vyhnanství, a běda!, zůstal stát. Zpod baldachýnu, který kdysi bezpečně chránil Ludvíka XIV., vzal národ starého krále Karla X. a opatrně ho snesl k zemi. Dotýkal se královských osobností jen se zármutkem a šetrností. To nebyl jen jeden člověk, to nebylo několik lidí, to byla Francie, Francie celá, vítězná, úspěchy opojená Francie, která jako by si připomněla a uvedla v život před zraky celého světa důstojná slova Guillauma du Vair, která pronesl po dni barikád:[13]

„Těm, kdo ze zvyku požívají přízně mocných a poskakují jako pták z větve na větev, od osudu zármutkem stiženého k osudu šťastného člověka, těm není zatěžko postavit se proti vlastnímu králi, pronásledovanému protivenstvími; já však budu vždycky ctít osud svých králů, zejména osud vládců zármutkem sklíčených."

Bourboni si odnášeli úctu, nikoliv lítost. Jak jsme právě řekli, jejich neštěstí bylo větší než oni sami. Zmizeli z obzoru.

Červencová revoluce měla okamžitě přívržence i odpůrce po celém světě. Jedni se k ní připojili s nadšením a radostí, druzí se od ní odvrátili; každý podle své povahy. Evropská knížata v první chvíli zamhouřila oči jako sovy při svítání, byla tím svítáním zasažena a oslněna, a otevřela je teprve při hrozbách. Takové zděšení je pochopitelné a hněv omluvitelný. Tato podivná vzpoura byla sotva otřesem; poraženému království dokonce neprokázala ani tu čest, aby s ním nakládala jako s nepřítelem a prolila jeho krev. V očích násilnických vlád, jimž vždycky jde o to, aby se svoboda sama znemožnila, chybila červencová vzpoura tím, že byla hrozná a zůstala shovívavou. Proti ní

13 12. května 1588 projevili odpor členové ligy proti Jindřichu III. Řeč proslovil G. du V., strážce pečeti a biskup lisicuxský.

se ostatně nic nepodnikalo ani neosnovalo. Nejnespokojenější, nejpodrážděnější, největší bázlivci ji vítali; ať jsou naše sobectví a naše řevnivost jakékoliv, tajemná vážnost se line z událostí, v nichž tušíme součinnost někoho, kdo pracuje výš než člověk.

Červencová revoluce je úspěchem práva, které umlčelo skutečnost. Zjev plný vznešenosti.

Právo umlčující skutečnost. Z toho vzplála revoluce roku 1830, odtud je také její umírněnost. Právo, které vítězí, nemá žádnou příčinu k násilí.

Právo je spravedlnost a pravda.

Význačnou vlastností práva je věčná krása a čistota. Skutečnost, byť i zdánlivě nezbytná, je neodvratně odsouzena, aby se časem zošklivila, aby znemravněla a dokonce i znestvůrněla, je-li pouhou skutečností a má-li v sobě jen málo práva nebo nemá-li je vůbec. Chceme-li rázem zjistit, kam až může ve své ohavnosti skutečnost klesnout, podívejme se s odstupem několika století na Machiavelliho. Machiavelli není zloduch nebo démon, není ani podlý a bídný spisovatel; je jen pouhou skutečností. A není to skutečnost jenom italská, je to skutečnost evropská, skutečnost šestnáctého století. Zdá se ohyzdná a opravdu ohyzdná je, srovnáme-li ji s mravní ideou devatenáctého století.

Tento boj práva se skutečností trvá od počátku lidské společnosti. Úkolem mudrců je ukončit zápas, sloučit ryzí myšlenku s lidskou skutečností, pomoci míruplnému pronikání práva do skutečnosti a skutečnosti do práva.

(2)
Špatně ušito

Nicméně – jiné je úsilí mudrců a jiné je úsilí chytráků.

Revoluce roku 1830 se rychle zastavila.

Jakmile revoluce uvázne na mělčině, chytráci rozeberou vrak.

V našem století si chytráci sami přisvojili titul státníků, takže slovo státník se nakonec stalo skoro hantýrkou. Nezapomínejme, že tam, kde je jenom chytráctví, je nezbytně i malichernost. Řekneme-li chytráci, je to asi tolik, jako bychom řekli průměrní lidé.

Rovněž tak slovo státníci znamená mnohdy tolik jako zrádci.

Kdybychom věřili chytrákům, považovali bychom všechny revoluce, i červencovou, za podřezávání tepen; je třeba rychle přiložit obvaz. Příliš honosně vyhlašované právo se viklá. A tudíž – je-li vydobývané právo jednou stvrzeno, je třeba upevnit stát. Jakmile je zajištěna svoboda, je třeba pamatovat na moc.

Tady se mudrci ještě nerozcházejí s chytráky, ale klíčí v nich nedůvěra. Moc, budiž. Ale za prvé, co to je moc? Za druhé, kde se bere?

Chytráci předstírají, že neslyší šeptané námitky, a pokračují ve svých pletichách.

Podle těchto politiků, kteří pilně vymýšlejí, jak by výnosné výmysly zamaskovali nutností, je první nutností národa po revoluci, náležel-li tento národ k monarchistické pevnině, opatřit si novou dynastii. Jen tak prý může národ mít po revoluci mír a čas k vyhojení ran a k opravě domovů. Dynastie zakryje popraviště a zastře ambulanční vůz.

Ale není vždycky snadné nalézt dynastii.

Přísně vzato, králem lze učinit kteréhokoliv geniálního muže, nebo muže, jemuž přeje štěstí. V prvním případě je to Bonaparte, v druhém Iturbide.[14]

Ale k založení dynastie se nehodí jakýkoli rod. Nutně je třeba jisté dávky starobylosti rodu a vráska staletí se tak lehce nenahradí.

Jaké jsou podle náhledu „státníků“ nutné vlastnosti krále vycházejícího z revoluce, přirozeně se všemi výhradami? Může být a je užitečné, aby to byl revolucionář, to jest, aby se osobně zúčastnil revoluce, aby do ní zasáhl, aby byl do ní zapleten nebo aby se v ní proslavil, buď že se chopil sekery nebo meče.

14 Mexický generál, který se prohlásil r. 1821 za císaře; 1824 zastřelen.

Jaké jsou vlastnosti dynastie? Musí být národní, to jest zpovzdáli revoluční, ne snad že proslula vykonanými činy, ale že přijala revoluční myšlenky. Má v ní být něco z minulosti, aby byla historická, a něco z budoucnosti, aby se stala sympatickou.

To všechno vysvětluje, proč se první revoluce spokojují s tím, že nacházejí muže, Cromwella nebo Napoleona; a proč pozdější revoluce chtějí nalézt starý rod – brunšvický nebo orleánský.

Královské rody se podobají indickým fíkovníkům, jejichž každá větev, která se skloní až k zemi, zapustí kořeny a vyroste v nový fíkovník. Každá větev se může stát dynastií. Ovšem za jedné podmínky, že se skloní až k lidu.

To je teorie chytráků.

Velké umění záleží v tom, že se úspěchu dodá třebas malého nádechu pohromy, aby se také třásli ti, kdo z něho mají užitek, že se okoření strachem každý krok činu, že se vyklene ještě více křivka přechodu, což povede až k zpomalení pokroku, že se zlehčí duchovní svítání, že se dá do klatby a vymýtí dychtivost nadšení, že se hrany otlučou a nehty ořezají, vítězství se zabalí do vatičky, právo se zamotá do bavlnky; lid velikán se zavine do flanelu a uloží co nejrychleji do postele, symbolu zdraví se vnutí dieta, s Herkulem se jedná jako s člověkem, který se uzdravuje po těžké nemoci, událost se rozředí ve chvilkovém léku, duchům nakaženým ideály se nabídne nektar zředěný odvarem, příliš velký úspěch se prohlásí za nevítaný a revoluci se nasadí stínidlo.

Rok 1830 uskutečnil teorii, které použila Anglie v roce 1688.

Rok 1830 je revoluce, která se zastavila na poloviční cestě. Je to jen polovina úspěchu; jakés takés právo. Logika ovšem stejně nezná přibližnosti, jako slunce naprosto přehlíží svíčku.

Kdo zastavuje revoluci na půli cesty? Měšťanstvo.

Proč?

Protože měšťanstvo je ukojená lačnost. Včera bylo při chuti, dnes je nasyceno a zítra bude přejedeno.

Úkaz z roku 1814 po pádu Napoleonově se opakoval v roce 1830 po vládě Karla X.

Neprávem chtěli utvořit z měšťanstva třídu.

Měšťanstvo je prostě upokojená část lidu. Měšťan je člověk, který má kdy, aby se posadil. Židle není kasta.

Ale chceme-li se usadit příliš brzy, můžeme dokonce zastavit kroky lidstva. To byla častá chyba měšťanstva.

Dopouštíme-li se chyb, nejsme proto ještě třída. Sobectví není dělítkem společenského řádu.

Ostatně musíme být spravedliví i vůči onomu sobectví, stavu, po němž část národa, kterou nazýváme měšťanstvem, toužila po otřesu roku 1830 a který neměl znamenat netečnost spojenou se lhostejností a pohodlností a v níž je i trochu studu; to nebyl spánek, který předpokládá, že se na chvíli úplně zapomene a člověk se poddá snům; byla to jen zastávka.

Slovo zastávka je utvořeno ze dvojí podivné a téměř si odporující představy; nejdříve vyvolává představu pohybu, skupiny na pochodu, a pak rozkazu „zastavit stát!“, výzvy k odpočinku.

Zastávka je načerpání nových sil; je to ozbrojený klid ve střehu; je to dovršený čin, při němž se rozestavují hlídky a člověk se má na pozoru. Zastávka předpokládá včerejší boj a zítřejší bitvu.

To je doba mezi rokem 1830 a 1848.

Co zde nazýváme bitvou, můžeme také pojmenovat pokrokem.

Měšťanstvu a státníkům bylo třeba muže, který by zosobňoval představu „zastavit stát!“. Nějakého Ačkoliv, Protože. Složitou osobnost, která by zosobňovala i revoluci, i stálost, jinými slovy muže, který by utvrzoval přítomnost smířením minulosti s budoucností.

Ten muž byl šťastně nalezen. Jmenoval se Ludvík Filip Orleánský.

Dvě stě jedenadvacet hlasů zvolilo Ludvíka Filipa králem. Lafayette se pověřil korunovací. Nazval ho *nejlepší republikou.* Pařížská radnice nahradila posvátnou remeškou katedrálu.

To podvržení polotrůnu za celý trůn bylo „dílem roku 1830“.

Když byli chytráci hotovi se svou prací, objevila se nesmírná vada jejich řešení. Všechno bylo vykonáno bez ohledu na svrchovanost práva. Svrchované právo zvolalo:

„Protestuji!“

Potom, což bylo strašné, ustoupilo do stínu.

(3)
Ludvík Filip

Revoluce mají hrozné paže a šťastnou ruku; těžce dopadnou, ale dobře volí. I když jsou nedokončené, nebo dokonce zakrnělé a zpanchartělé a donucené stát se revolucemi podřadnějšími, jakou se stala revoluce v roce 1830, zbude jim vždycky ještě tolik prozíravé jasnozřivosti, že nedopadají špatně. I když časem ochabují, nikdy se nevzdávají.

Nechlubme se však příliš; i revoluce se mýlí a zažili jsme i vážná nedopatření.

Ale vraťme se k roku 1830. Rok 1830 měl štěstí i ve svém poblouznění. Pokud jde o uspořádávání poměrů po revoluci ukončené naráz, jemuž se říkalo pořádek, byl král lepší než království. Ludvík Filip byl vzácný člověk.

Byl syn otce, kterému dějiny jistě přiznají polehčující okolnosti, ale byl také stejně hoden úcty, jako byl jeho otec hoden hany; měl všechny ctnosti soukromé a několik ctností veřejných; pečoval o své zdraví, o svůj majetek, o svou osobu, o své záležitosti; znal cenu minuty, ale ne vždycky znal cenu roku; byl střídmý, vlídný, mírný, trpělivý, dobrý člověk a dobrý vladař, spal se svou ženou a ve svém paláci měl sluhu, který byl pověřen, aby ukazoval manželské lože měšťanům: ta vychloubavost spořádaným soukromím byla užitečná po starých nemanželských okázalostech větve starší; znal všechny evropské jazyky, a co je vzácnější, znal i řeč, kterou se vyjadřují všechny zájmy, a uměl o nich pohovořit; skvělý představitel „střední

vrstvy“, kterou však předstihoval a v každém směru byl výše než ona; muž bystrého ducha, který sice oceňoval krev, ze které pocházel, ale vážil si více své vnitřní hodnoty, a dokonce velmi podivně se zachoval ve věci svého rodu, prohlásiv se za člena rodu orleánského a nikoliv bourbonského; byl z nejpřednějších knížat po krvi, dokud byl jenom nejjasnější Výsostí, ale když se stal králem, byl upřímný měšťan; rozvláčný na veřejnosti, stručný v soukromí; považovali ho za lakomce, ale nebylo to dokázáno; v jádře byl jedním z hospodářů, kteří snadno marnotratně vyhazují. aby ukojili své choutky nebo povinnosti: byl vzdělaný, ale neměl zvláštní zálibu v literatuře; byl šlechtic, ale nebyl kavalír; prostý, klidný a silný; jeho rodina i dvůr ho zbožňovaly; jako svůdný řečník a střízlivý státník, v nitru chladný, ovládaný bezprostředními zájmy, šel vždycky nejkratší cestou, neuměl nenávidět ani být vděčný, bez milosti používal silnějšího proti slabšímu, a většinou parlamentu dovedl zastřít tajemné jednohlasné hučení, které se tlumeně ozývá pod trůny; byl sdílný, ve své sdílnosti často až neprozřetelný, ale i ve své nerozvážnosti obdivuhodně obratný; vynalézavý v prostředcích, výrazech tváře, ve škraboškách; Francii naháněl strach Evropou a Evropu strašil Francií; nepopiratelně miloval svou vlast, ale dával přednost svému rodu; hodnotil výše vliv než svrchovanost, a svrchovanost výše než důstojnost; takový sklon je neblahý proto, že všechno zaměřuje k úspěchu, připouští lest a nezavrhuje úplně nízkost, zato však chrání politiku před prudkými otřesy, stát před rozpadnutím a společnost před pohromami; byl puntičkářský, přesný, bdělý, pozorný, důvtipný, neúnavný, někdy si odporoval a odvolával, co řekl; byl neohrožený proti Rakousku v Anconě, umíněný proti Anglii ve Španělsku, ostřeloval Antverpy a podplatil Pritcharda; Marseillaisu zpíval s přesvědčením; nepodléhal malátnosti, únavě, neměl smysl pro krásu a ideál, pro odvážnou velkodušnost, pro utopie a chiméry, pro hněv, ješitnost a strach; byl osobně neohrožený v každém směru; byl generálem u Valmy, vojákem u Jemmapes; usmíval se,

ačkoliv mu kralovrazi osmkrát ukládali o život; byl statečný jako granátník a zmužilý jako myslitel; znepokojený jen před možnými otřesy Evropy a nezpůsobilý k velkým politickým dobrodružstvím; ochoten kdykoli nasadit život, nikdy však obětovat své dílo; vůli zakrýval vlivem a přál si, aby ho poslouchali spíš pro jeho rozum než pro královskou hodnost; byl nadán pozorovací schopností, ale jasnozřivý nebyl; byl málo pozorný k velkým duchům, ale vyznal se v lidech, potřeboval totiž vidět, aby mohl soudit; měl zdravý názor a pronikavý a rychlý úsudek, užitečnou moudrost, výmluvnost, zázračnou paměť; z této paměti neustále čerpal, to byl jeho jediný styčný bod s Caesarem, Alexandrem a Napoleonem; znal události, podrobnosti, vlastní jména, ale nevšímal si směrů, vášní, geniálních jednotlivců z lidu, vnitřních přání, skrytých a temných duševních odbojů, jedním slovem všeho, co bychom mohli nazvat neviditelnými proudy svědomí; horní vrstva ho přijala, ale málo s ním souhlasila spodní vrstva Paříže; z toho si pomáhal zchytralostí; příliš vládl a ne dost panoval; byl sám sobě ministerským předsedou; z malicherných skutečností dovedl znamenitě vytvořit překážku nesmírných myšlenek; ke své opravdové tvůrčí civilizační schopnosti pořádku a organizace přidával nevysvětlitelného ducha okolkování a tahanic; byl zakladatel a obhájce dynastie; měl něco z Karla Velikého a něco z advokáta; vcelku to byla postava vznešená a původní, vládce, který si dovedl zjednat moc přes neklid Francie i přes žárlivost Evropy; Ludvík Filip bude zařazen mezi vynikající muže svého století, ale byl by zařazen mezi nejslavnější vládce dějin, kdyby byl jen trochu bažil po slávě a kdyby byl měl stejné pochopení pro vznešenost jako pro věci užitečné.

Ludvík býval krásný muž a do stáří si uchoval půvab; třebas nebyl vždycky vítán národem, byl vždycky vítán lidem. Měl dar osobního kouzla. Nedostávalo se mu královské vznešenosti; ačkoliv byl králem, korunu nenosil, a ačkoliv byl stařec, nebyl bělovlasý. Měl chování staré doby, ale moderní zvyky, byl směsí šlechtice a měšťana, jak se

to hodilo do roku 1830; Ludvík Filip byl vládnoucím přechodem; zachoval si starofrancouzskou výslovnost i pravopis a dával je do služeb novodobých názorů; měl rád Polsko a Maďarsko; ale psal *les polonois* a vyslovoval *les hongrais.* Nosil kroj národní gardy jako Karel X. a stuhu Čestné legie jako Napoleon.

Málokdy chodil do kostela, nikdy na hon, nikdy do opery. Nedal se pokazit ani kostelníky, ani psovody, ani tanečnicemi; to bylo všeobecně známo, a proto byl u měšťanstva oblíben. Neměl dvůr. Vycházíval s deštníkem pod paží a ten deštník dlouho tvořil část jeho aureoly. Rozuměl trochu zedničině, zahradnictví a lékařství; jednou pustil žilou postiliónovi, který spadl z koně; Ludvík Filip nevycházel nikdy bez lancety jako Jindřich III. bez dýky. Roajalisti si dobírali tohoto legračního krále, prvního krále, který prolil krev, aby léčil.

Ve výtkách dějin proti Ludvíku Filipovi je záhodno něco opravit; leccos zavinilo království, leccos vláda a něco král; tři sloupce – a každý dává jiný součet. Království má na svědomí tato fakta: zrušení demokratických práv, odsunutí pokroku na druhé místo, přísný zákaz srocování lidu, zavedení stanného práva namířeného proti vzpourám, rebelii smetenou zbraněmi, ulici Transnonain, válečné soudy, pomíjení skutečného občanstva voličstvem a rozdělení vlády na polovinu se třemi tisíci obdařených výsadami. Vláda má na svědomí odmítnutí Belgie, příliš tvrdě dobyté Alžírsko, získané – podobně jako dobyli Angličané Indii – spíše barbarstvím než civilizací, věrolomnost k Abd-el-Kaderovi, Blaye, koupení Deutze[15] a podplacení Pritcharda.[16] Králova chyba byla, že dělal spíše politiku rodinnou než národní.

Jak vidíme, po řádném odpočtu se králův účet zmenší.

---

15 Za 100 000 franků vydal v roce 1832 Thiersovi vévodkyni berryjskou; byla pak internována v Blaye.

16 Angl. konzul na Tahiti: v roce 1844 byl z ostrova vyhnán a obdržel od franc. vlády 25 000 franků odškodného.

Chybil, že byl skromný jménem Francie.

Kde je chyba?

Řekněme to.

Ludvík Filip byl králem příliš otcovským; to vysedávání na vejcích, ze kterých se měla vyklubat dynastie, se bojí všeho a nechce být vyrušováno; z toho pak pochází neustálá bojácnost, která se zdá nevhodná lidu, jenž má ve své občanské tradici 14. červenec a ve své vojenské tradici Slavkov.

Ostatně, odmyslíme-li si veřejné povinnosti, které si žádají, aby byly plněny na prvním místě, musíme přiznat, že si rodina Ludvíka Filipa zasluhovala jeho něžnou lásku. Byla to obdivuhodná rodinka. Ctnosti tam narážely na nadání. Jedna z dcer Ludvíka Filipa, Marie d'Orléans, zapsala jméno své rodiny mezi výtvarné umělce, jako je Charles d'Orléans vřadil mezi básníky. Svou duši vdechla mramorové soše, kterou pojmenovala Johanka z Arku. Dva ze synů Ludvíka Filipa sklidili tuto Metternichovu demagogickou chválu: *Jsou to mladíci, jací se hned tak nenajdou, a princové, jací se už dnes nevyskytují.*

Taková je pravda o Ludvíku Filipovi, aniž chceme něco zakrývat nebo mu přitěžovat.

Štěstím Ludvíka Filipa v roce 1830 bylo, že byl princ Rovnost, že se v něm svářely restaurace s revolucí a že měl znepokojující revoluční sklony, které však u panovníka budí důvěru; nikdy se nikdo víc nepřizpůsobil okolnostem; jedno prostoupilo druhé a vtělení se stalo skutečností. Ludvík Filip je muž, do něhož se vtělil rok 1830. Navíc byl poznamenán vyhnanstvím, které mu pomáhalo k trůnu. Byl psancem, bez domova a bez prostředků. Žil ze své práce. Ve Švýcarích prodal starého koně, aby se mohl najíst, on, kníže, který měl ve Francii nejvyšší důchody z královských panství. V Reichenavě dával hodiny matematiky, zatímco jeho sestra Adelaida vyšívala a šila. Podobné vzpomínky na krále budily nadšení měšťanstva. Vlastníma rukama rozbořil poslední železnou klec na Mont-Saint-Michel, kterou dal postavit Ludvík XI. a kterou využíval Ludvík XV. Žil v něm

duch Dumouriezův, býval přítel Lafayettův a člen jakobínského klubu; Mirabeau mu poklepal na rameno; Danton mu řekl: Mladý muži! Když mu bylo v roce 1793 čtyřiadvacet let, byl přítomen jako pan de Chartres v hloubi přítmí lóže konventu trestnímu řízení proti Ludvíku XVI., jemuž se vhodně říkalo *chudinka tyran.* Pozoroval slepou prozíravost revoluce, která v království drtila krále a v králi království, a ani si nepovšimla člověka drceného divokou myšlenkou. Zažil bouři soudního shromáždění, hněv vyslýchající veřejnosti, viděl Kapetovce, který nevěděl, co odpovědět, viděl, jak se zděšeně a překvapeně zakymácela královská hlava v oné chmurné vichřici, uvědomil si poměrnou nevinu všech zúčastněných na té pohromě, těch, kdo soudili, i toho, který byl souzen, a rozjímal o té zaslepenosti; viděl, jak se za mříží konventu míhají staletí; viděl, jak se za Ludvíkem XVI., náhodným nešťastníkem, na něhož byla svalována všechna odpovědnost, tyčí z temnot ohromný stín – obžalovaná monarchie; a v duši mu utkvěl posvátný děs z nesmírné spravedlnosti lidu, téměř tak neosobní jako spravedlnost boží.

Stopa, kterou v něm zanechala revoluce, byla zázračná. Jeho vzpomínky byly živoucím otiskem velkých let, minutu za minutou. Jednou odříkal před svědkem, o jehož hodnověrnosti nelze pochybovat, ze seznamu ústavodárného shromáždění nazpaměť všechna jména začínající písmenem A.

Ludvík Filip byl král, který miloval jas. Za jeho vlády byla svoboda tisku, svoboda projevu, svoboda přesvědčení a svoboda slova. Zářijové zákony jsou řídkou výjimkou. Ačkoliv dobře věděl o rozkladném působení jasu na výsady, nechával svůj trůn v plném světle. Dějiny ocení tuto otevřenost.

Jako všichni mužové dějin, kteří odešli z jeviště, je dnes i Ludvík Filip podroben soudu lidského svědomí. Jeho pře je projednávána teprve před první instancí.

Ještě neudeřila hodina, kdy dějiny promluví důstojně a svobodně v jeho prospěch; ještě nenastala chvíle, aby nad králem byl

vynesen konečný soud; i sám přísný a slavný dějepisec Louis Blanc nedávno zmírnil svůj první soud; Ludvík Filip byl zvolen dvěma nedokonalostmi: dvěma sty jedenadvacíti poslanci a rokem 1830, to jest polovičním parlamentem a polovičatou revolucí; na všechen způsob z vyššího hlediska, na kterém má stát filozofie, bychom se mohli odvážit soudu – jak jsme už výše vytušili – jenom s určitými výhradami ve jménu absolutních demokratických zásad; z hlediska absolutna je všechno uchvatitelstvím, vyjma dvojí právo, především právo člověka, a potom právo národa; ale už dnes, když jsme si tyto výhrady vytyčili, ať ho pozorujeme z kterékoliv strany, můžeme říci, že Ludvík Filip sám o sobě a po stránce lidskosti zůstane přece jenom nejlepším vladařem, jaký kdy dosedl na trůn, abychom se vyjádřili starobylým úslovím, jehož se užívá v historii.

Co mu vyčítají? Trůn. Odmyslete si krále od Ludvíka Filipa, a zbude člověk. Ten člověk je dobrák. Je tak dobrý, že je až obdivuhodný. Často, uprostřed nejvážnějších starostí, po celodenním zápase s veškerou pevninskou diplomacií vracel se večer do svých komnat, a co tam činíval, vyčerpaný únavou, přemáhaje spánek? Brával do rukou spisy a probděl noc přehlížením trestní pře, protože měl za to, že je sice důležité celit Evropě, ale že je důležitější vyrvat člověka katovi. Odporoval svému ministru spravedlnosti; s generálními prokurátory, s *těmi tlachaly zákona,* jak jim říkával, bojoval o každou píď popraviště. Někdy se vršily listiny po celém stole; všechny je prozkoumával; svírala ho úzkost ze sražených hlav ubohých nešťastných odsouzenců. Jednou řekl témuž svědkovi, o němž jsme se před chvílí zmínili: *Tuto noc jsem jich vyhrál sedm.*

V prvních letech jeho vlády byl trest smrti jakoby zrušen, a byla-li kde postavena gilotina, bylo to proti vůli králově. Když zmizelo popraviště Grève se starší královskou větví, jakási nová Grève byla zřízena pode jménem Barrière Saint-Jacques; „praktičtí lidé“ cítili, že je nutné mít zákonitou gilotinu; a bylo to vítězství Casimira Périera,

který představoval úzkoprsou politiku měšťanstva, nad Ludvíkem Filipem, představitelem strany liberální.

Ludvík Filip vlastnoručně vepsal poznámky do Beccariovy knihy. Po atentátu pekelným strojem, který spáchal Fieschi, zvolal: *Jaká škoda, že jsem nebyl zraněn! Byl bych mu mohl udělit milost.*

Jindy zase, narážeje na odpor svých ministrů, napsal v souvislosti s odsouzením jednoho politického provinilce větu, která patří k nejušlechtilejším projevům naší doby: *Milost je mu udělena, zbývá mi jenom ji prosadit.*

Ludvík Filip byl laskavý jako Ludvík IX. a dobrý jako Jindřich IV.

Nuže, my dáváme přednost muži dobrému před velikým, protože v dějinách je dobrota vzácnou perlou.

Ludvík Filip byl jedněmi souzen přísně a druhými snad tvrdě, a je pochopitelné, že člověk, který je už také stín a znal toho krále, přichází, aby o něm vydal svědectví před soudem dějin; ať je toto svědectví jakékoliv, je jasné a především nezištné; náhrobní nápis, jejž si napsal mrtvý, je upřímný; jeden stín může potěšit druhý stín; sdílení téže temnoty dává právo k chvále a nemusíme se obávat, že by se o dvou hrobech ve vyhnanství mohlo říci:

„Tento lichotil tomu druhému."

(4)
Trhliny v základech

Než vypravované drama pronikne do shluku tragických mraků, které zahalují počátek vlády Ludvíka Filipa, nesmí tu být nic nejasného; proto jsme se musili vyslovit o králi.

Ludvík Filip nastoupil na královský trůn bez násilí, bez vlastního přímého zasahování, jakýmsi revolučním odbočením, zřejmě velmi odlišným od pravého cíle revoluce, ale které on, vévoda Orleánský, nijak osobně nepodnítil. Byl rodem princ a domníval se, že byl

vyvolen k hodnosti královské. Sám si onu hodnost nedal; nevzal si ji; nabídli mu ji a on ji přijal; přesvědčen, třebas neprávem, ale přece přesvědčen, že nabídka byla učiněna právem a že má povinnost ji přijmout. Držení moci bylo tedy bezelstné. A řekněme to s čistým svědomím: protože Ludvík Filip věřil ve své oprávněné držení moci a protože se demokracie domnívala, že má právo útočit, nemohou být hrůzy vzešlé ze sociálních bojů přičítány k tíži ani králi, ani demokracii. Střetnutí zásad se podobá zápasu živlů. Oceán brání vodu, orkán brání vzduch; král brání království, lid brání demokracii; monarchie, to jest relativnost, odporuje absolutnosti, kterou představuje republika; společnost lidská při takovém sporu trpí, ale co je dnes utrpením, bude později záchranou; buď jak buď, není proč kárat ty, kdož bojují; jedna ze stran se zřejmě mýlí; právo není jako rhodský kolos na obou březích najednou, jednou nohou v republice a druhou v království; je nedělitelné a celé stojí jenom na jedné straně; ale ti, kdo se mýlí, mýlí se upřímně; slepec může za svou slepotu právě tak málo jako Vendéan za účast v občanské válce. Připočtěme tedy tyto obávané kolize na vrub osudovosti věcí. Ať jsou bouře jakékoliv, jsou spojeny s lidskou neodpovědností.

Ukončeme tento výklad.

Vláda roku 1830 měla už od počátku krušné postavení. Ačkoliv se nedávno zrodila, musila hned bojovat.

Sotva byla nastolena, už cítila všude neurčité škubání v červencovém stroji, tak nedávno postaveném a tak málo upevněném.

Odpor se zrodil nazítří; možná že se zrodil dokonce ještě v předvečer.

Nepřátelství rostlo měsíc po měsíci a z utajovaného se proměnilo ve zjevné.

Červencová revoluce, přijatá králi za hranicemi Francie málo příznivé, byla ve Francii různě vykládána.

Bůh zjevuje lidem svou zřejmou vůli v událostech, které jsou nečitelným textem, napsaným tajemnou řečí. Lidé je ihned překládají;

jsou to uspěchané, nepřesné překlady, plné chyb, mezer a rozporů. Velmi málo lidí rozumí řeči boží. Nejmoudřejší, nejklidnější a nejhloubavější duchové ji luští jen pozvolna, a když přijdou se svým textem, jejich těžká práce je už dávno vykonána; na veřejnosti je už dvacet překladů. Z každého překladu se rodí strana a z každého nesprávného výkladu se rodí odpůrci; a každá strana se domnívá, že má pravý text, a každý odboj má za to, že vidí jasně.

Často je i sama vláda odbojnou stranou.

V revoluci plavou někteří proti proudu; to jsou bývalé strany.

Staré strany, které tvrdošíjně lpí na dědičném právu z boží milosti, se pošetile domnívají, že mohou použít téhož práva odporu, z něhož se rodí revoluce. Omyl. Vždyť v revolucích se nestaví na odpor lid, nýbrž král. Revoluce je přímo opakem odporu. Každá revoluce je jen přirozeným dovršením skutečnosti, má své oprávnění, které falešní revolucionáři někdy zneuctí, ale přežije svou dobu, i když je zbrocena krví. Revoluce nevycházejí z náhody, nýbrž z nutnosti. Revoluce je návrat od uměle vyvolaných poměrů do poměrů skutečných. Je, poněvadž je třeba, aby byla.

Nicméně staré legitimistické strany zaútočily na revoluci roku 1830 se všemi náruživostmi, které tryskají z nesprávného usuzování. Omyly jsou skvělé střely. Zasahovaly ji úmyslně tam, kde byla zranitelná, kde byla díra v krunýři, kde jí chyběla logika; napadaly revoluci útokem na království. Křičeli na ni:

„Revoluce, k čemu ten král?“

Buřiči jsou slepci, kteří dobře míří.

Republikáni křičeli podobně. Ale u nich byl tento pokřik logický. Co se považovalo za slepotu u legitimistů, u demokratů se považovalo za prozíravost. Rok 1830 nestál v slově lidu. Rozhorlená demokracie mu to vyčítala.

Červencová revoluce se zmítala mezi útokem minulosti a přítomnosti. Představovala okamžik, který zápasil na jedné straně s monarchistickými stoletími, na druhé s věčným právem.

Mimoto monarchie, protože v roce 1830 už nebyla revolucí, musila se navenek přizpůsobovat Evropě. Snaha po zachování míru zápletku jen zvětšovala. Vynucený a protismyslný soulad je často obtížnější než válka. Z takového němého, stále na uzdě drženého, ale stále reptajícího konfliktu se zrodil ozbrojený mír, ten zkázonosný prostředek civilizace, která sama sobě nedůvěřuje. Červencové království se vzpínalo, přestože mělo v zápřeži evropské kabinety. Metternich by je byl nejraději uvázal na dlouhou opraťˇ. Monarchie ve Francii byla poháněna pokrokem a sama v Evropě poháněla lenošné monarchie. Vlekla, a přitom byla vlečena.

Ale zatím se uvnitř jako olověné mraky kupily sociální otázky: chudinství, proletářství, mzda, výchova, tresty, prostituce, osud ženy, bohatství, bída, výroba, spotřeba, rozdělení národního důchodu, obchod, peníze, úvěr, právo kapitálu a právo na práci – strašné zatížení!

Mimo vlastní politické strany byla tu ještě jiná hnutí. Demokratickému kvasu hovělo hnutí filozofické. Vyšší třídy byly znepokojeny jako lid; jinak sice, ale právě tolik.

Myslitelé hloubali, zatímco země, to jest lid, prosáklý revolučními proudy, se zmítal jejich vlivem v jakýchsi epileptických záchvatech. Myslitelé, z nichž jedni jsou samotáři, druzí sdruženi ve skupinách a téměř ve spolcích, přemílali sociální otázky mírumilovně, ale do hloubky jako chladnokrevní horníci, kteří klidně hloubí šachty uvnitř sopky a sotva se dají rušit tlumenými otřesy a záblesky výhně.

V té pohnuté době byl klid tohoto druhu neméně krásnou podívanou.

Tito muži přenechali politikům otázku práva a zaměstnávali se otázkou lidského štěstí.

Chtěli na společnosti vydobýt pro lid blahobyt.

Přetřásali hmotné otázky, otázky zemědělské, průmyslové a obchodní a povznášeli je bezmála k důstojnosti náboženství. V civilizaci, jak je právě tvořena, trochu Bohem a z valné části člověkem, se zájmy skládají, slučují a spájejí tak, že tvoří opravdovou pevnou skálu,

kterou podle dynamického zákona trpělivě probádávají národohospodáři, tito političtí geologové.

Muži, kteří se pod různými označeními sdružili a které můžeme šmahem označit společným jménem *socialisté,* hleděli tuto skálu navrtat, aby z ní vytryskla živá voda lidské blaženosti.

Zabývali se všemi záležitostmi od otázky popraviště až po otázku války. K právu člověka, vyhlášenému francouzskou revolucí, připojovali právo ženy a právo dítěte.

Nebudete se divit, když se zde z různých důvodů nebudeme důkladně z teoretického stanoviska obírat otázkami, které socialismus rozvířil. Omezíme se na jejich vyjmenování.

Všechny úkoly, které si socialisté vytyčili – odmysleme si kosmogonická vidění, mysticismus a sny – mohou být shrnuty do dvou hlavních cílů.

První úkol:

Vytvářet bohatství.

Druhý úkol:

Rozdělit je.

První úkol v sobě skrývá otázku práce.

Druhý v sobě skrývá otázku mzdy.

V prvním úkolu jde o využití pracovních sil.

V druhém o rozdělení výsledků práce, tj. důchodů.

Z určitého rozložení sil vzniká veřejná moc.

Ze správného rozdělení vzniká blahobyt jednotlivců.

Správným rozdělením nerozumíme rozdělení rovné, ale spravedlivé. Spravedlivost je první rovnost.

Tyto dvě věci, veřejná moc navenek a osobní štěstí uvnitř, tvoří společenský blahobyt.

Společenský blahobyt přináší člověku štěstí, občanu volnost, národu velikost.

Anglie řeší první z těchto problémů. Obdivuhodně hromadí bohatství: špatně je rozděluje. Takové řešení je jen zčásti dokonalé

a vede osudně ke dvěma krajnostem: obludnému nadbytku a obludné bídě. Jedněm všechny požitky a všechna strádání druhým, to jest lidu; výsady, výjimky, monopoly, feudální zřízení, to všechno se tam rodí z práce. Jsou to falešné a nebezpečné poměry, které budují veřejnou moc na soukromé bídě, a zakotvují velikost státu v utrpení jednotlivců. Velikost, v níž se slučují všechny hmotné prvky bez jediného prvku mravního, je však špatně zbudována.

Socialismus a pozemková reforma myslí, že rozřeší druhý problém. Mýlí se. Jejich dělení zabíjí výrobu. Rovnoměrné rozdělení vylučuje soutěživost. A tím i práci. To je dělení jako u řezníka, který zabíjí to, co čtvrtí. Není možno trvat na takových klamných řešeních. Zabít bohatství neznamená rozdělit je.

Mají-li být oba problémy rozřešeny správně, musí být řešeny společně. Obojí řešení musíme sloučit v jediný celek.

Rozřešte jen první z obou problémů, a budete v Benátkách, budete v Anglii. Budete mít jako Benátky umělou moc nebo jako Anglie moc hmotnou; bude z vás zlý boháč. Skončíte násilně jako Benátky nebo finančním krachem jako Anglie. A svět vás nechá umřít nebo padnout, protože svět nechá umřít a padnout všechno, co je pouhé sobectví, a všechno, co nepřináší lidstvu nějakou ctnost nebo myšlenku.

Je samozřejmé, že Benátkami nebo Anglií zde nemíníme lid, ale společenské útvary, oligarchie nadřazené národům, a ne národ sám. Národy mají vždycky naši úctu a naši náklonnost. Benátky jako národ se obrodí. Aristokratická Anglie padne, ale Anglie jakožto národ je nesmrtelná. A teď pokračujme.

Rozluštěte oba problémy, povzbuďte bohatého a ochraňujte chudého, potlačte bídu, učiňte přítrž nespravedlivému vykořisťování slabšího silnějším, přibrzděte nemístnou řevnivost toho, kdo teprve kráčí k cíli a žárlí na toho, kdo už k němu došel, matematicky správně a bratrsky upravte mzdu za práci, provázejte vzrůst dětí bezplatným a povinným vyučováním, z vědění učiňte základ mužnosti, rozviňte ducha, abyste zaměstnávali ruce, buďte mocným národem a zároveň

rodinou šťastných lidí, zdemokratizujte majetek, ne však tím, že ho zničíte, nýbrž že neustanete, dokud každý občan bez výjimky nebude vlastníkem, což je snadnější, než si myslíte, zkrátka hleďte vytvořit bohatství a správně je rozdělte: a tak budete mít všechno pohromadě, velikost hmotnou i mravní; a budete hodni zvát se Francií.

Hle, to je vyznání socialismu, vyjma několika sekt, které sešly z cesty; tohle socialismus hledal ve skutečnostech a vtiskoval do duší.

Obdivuhodné úsilí! Posvěcené snahy!

Tyto pravdy a teorie, odboje, nenadálá nutnost přihlížet k úsudkům filozofů, s jejichž účastí státníci nepočítali, spletité samozřejmosti v dohledu, nutnost vytvořit novou politiku, která by byla v souladu s názory starého světa a nelišila se příliš od revolučního ideálu, zvláštní poměry, za kterých bylo nutno použít Lafayetta, aby byl obhájen Polignac, tušení pokroku prokmitávající pod vzpourou sněmovny i ulice, soupeřství, která musil Ludvík Filip ve svém okolí přivádět do rovnováhy, jeho víra v revoluci, snad i jakási možná rezignace zrozená z uznávání práva nejvyššího, vůle zůstat věren svému rodu, jeho rodinný smysl, jeho upřímná úcta k lidu, jeho osobní poctivost zaměstnávaly ho téměř bolestně a chvílemi, byť byl sebesilnější a sebeodvážnější, ho skličovaly, když si uvědomoval svízele své královské hodnosti.

Pod nohama cítil hrozící rozklad, který však nebyl prachnivěním, protože Francie byla Francií víc než kdy jindy.

Temné shluky mraků se kupily na obzoru. Podivný stín, který se poznenáhlu blížil, se ukládal na lidi, na věci a na ideje; stín vycházející ze zloby a z různých soustav. Co bylo nakvap udušeno, hýbalo se a kvasilo. Svědomí poctivého muže občas nabíralo dechu, ale ovzduší, v němž se sofismata mísila s pravdou, bylo příliš nasáklé špatnostmi. Mysl se chvěla v sociálním neklidu jako listí před blížící se bouří. Elektrické napětí bylo tak silné, že chvílemi zazářil leckdo neznámý. Pak zas ulehla soumračná temnota. V přestávkách bylo možno v hlubokém a dutém hřmění tušit spousty blesků, které se tajily v mračnech.

Uplynulo sotva dvacet měsíců od červencové revoluce, a už se otvíral s nepřátelským a hrozivým vzezřením rok 1832. Zuboženost lidu, nezaměstnanost, poslední princ Condé mizející v neznámu, Brusel, který vyhání rod nasavský jako Paříž Bourbony, Belgie, která se nabízí francouzskému princi a rozhoduje se pro prince anglického, ruská nenávist k Mikulášovi, za námi dva démoni jihu, Ferdinand ve Španělsku a Miguel v Portugalsku, otřesy země v Itálii, Metternich, vztahující ruku na Bolognu, Francie, která napadá Rakousko v Anconě, na severu zlověstné údery kladiva zatloukajícího rakev Polska, Francie sledovaná podrážděnýma očima celé Evropy, podezřelá spojenkyně Anglie, schopná ještě popostrčit to, co se nachyluje, a vrhnout se na to, co padá, pairové, kteří se schovávají za Beccariu, aby nemusili vydat čtyři hlavy propadající zákonu, bourbonské lilie, které byly seškrabány s královského kočáru, stržení kříže z chrámu Notre-Dame, upadání vlivu Lafayettova, Laffitte na mizině, smrt Benjamina Constanta v bídě, smrt Casimira Périera, který ztratil všechen svůj vliv; současný výskyt choroby politické a choroby sociální v obou hlavních městech království, jedna v městě myšlenky, druhá v městě práce; občanská válka v Paříži a v Lyoně válka otroků; v obou městech stejná zář výhně, odlesk sopečného purpuru na čele lidu; zfanatizovaný jih, vzrušený západ, vévodkyně berryjská ve Vendésku, pikle, vzpoury, pozdvižení, cholera – to všechno se přidávalo k temnému jitření myšlenek s neblahou bouří událostí.

(5)
Události, ze kterých se dějiny rodí a jež dějiny přehlížejí

Ke konci dubna se všechno zhoršilo. Kvašení se proměnilo ve var. Od roku 1830 objevovaly se tu a tam malé dílčí vzpoury, které byly snadno potlačeny, ale rodily se opět, což bylo příznakem rozsáhlého

podzemního hnutí. Doutnalo cosi strašného. Občas bylo možno zahlédnout ještě málo zřetelné a špatně osvětlené obrysy pravděpodobné revoluce. Francie pozorovala Paříž, Paříž pozorovala předměstí Saint-Antoine.

Tajně podpalované předměstí Saint-Antoine přicházelo do varu.

Krčmy v ulici Charonne byly vážné a bouřlivé, ačkoliv ve spojitosti s hospodami zní tyto dva přívlastky podivně.

Diskutovalo se tu zkrátka a dobře o vládě. Docela veřejně se mluvilo o tom, *je-li třeba se bít, či zachovat klid.* V zadních místnostech byli dělníci vybízeni, aby přísahali, „že se dostaví na ulici na první výzvu a že *se budou bít bez ohledu na počet nepřátel".* Když dělník odpřisáhl, v tu chvíli muž, který seděl v koutě hospody, pronesl mocným hlasem: *„Porozuměls! Přísahal jsi!" Někdy* vystupovali do prvního poschodí do uzavřeného pokoje a tam se postupovalo téměř po zednářsku. Zasvěcovaný musil přísahat, že bude *pracovat pro blaho celku i otců veliké rodiny.* Tak zněla formule.

V nízkých přízemních místnostech se četly „podvratné" brožury. *Pralo se v nich do vlády,* říkala tajná policejní zpráva z oněch dob.

Bylo tam slyšet různé výroky jako tento: *Neznám jména našich vůdců. Stanovenou chvíli se dozvíme teprve dvě hodiny předem.*

Jeden dělník řekl:

Je nás tři sta, dejme každý deset sou, to bude sto padesát franků na výrobu kulek a na prach.

A jiný zase:

Nechci čekat šest měsíců ani dva. Do čtrnácti dnů máme tolik sil jako vláda. S pětadvaceti tisíci mužů se jí můžeme postavit tváří v tvář.

Jiný pravil:

Nespím, protože v noci dělám náboje.

Občas přicházeli lidé „po městsku pěkně oblečení", „tvářili se důležitě" a dělali, „jako by měli velet", podávali ruce *nejčelnějším* a odcházeli. Zůstávali nanejvýš deset minut.

Docházelo k významným hovorům.

Spiknutí je zralé, naše věc vrcholí.

„A všichni zasvěcení si to šeptali," – abychom použili přesného označení jednoho z účastníků.

Nadšení bylo takové, že jednoho dne se jakýsi dělník rozkřikl na celou hospodu:

Nemáme zbraně!

Jeden z jeho druhů odpověděl:

Vojáci je mají! paroduje takto, aniž to tušil, Bonapartovo povolání k vojsku v Itálii.

„Když měli něco tajnějšího," dodává jedna policejní zpráva, „nemluvili o tom veřejně." Nechápeme, co mohli ještě skrývat, když už všechno řekli.

Schůzky byly občasné. Na některých nebylo víc než osm nebo deset lidí a vždycky to byli titíž. Do jiných schůzí mohl přijít každý, kdo chtěl, a sál byl tak plný, že účastníci musili stát. Jedni sem chodili z nadšení a vášně; druzí proto, že *to měli na cestě do práce.* Jako za velké revoluce přicházely do těchto krčem národně uvědomělé ženy, které líbaly nově příchozí.

Dály se věci ještě nápadnější.

Do krčmy vstoupil chlap, napil se, a když odcházel, řekl:

Vinárníku, revoluce zaplatí můj dluh.

U krčmáře naproti ulici Charonne volili revoluční aktivisty. Hlasovací lístky se dávaly do čepic.

Dělníci se scházeli u jednoho mistra šermu, který vyučoval v ulici Cotte. Byla tam celá snůška zbraní sestavená z dřevěných končířů, tyčí, holí a rapírů. Jednoho dne z rapírů sňali ochranné knoflíky. Jeden dělník řekl:

Je nás pětadvacet, ale se mnou se nepočítá, protože se myslí, že jsem stroj. Tímto strojem byl později Quénisset.

Ať se uvažovalo o čemkoli, ponenáhlu to vešlo ve známost. Žena, která metla přede dveřmi, řekla druhé ženě:

Už dávno se vyrábějí patrony ostošest.

Na ulicích se čtla veřejně provolání k národním obvodovým gardám. Jedno z těchto povolání bylo podepsáno:

Burtot, vinárník.

Jednou se přede dveřmi kořalečníka Lenoira postavil na patník jakýsi muž s věnečkem vousů a s italským přízvukem hlasitě četl podivné provolání, které pravděpodobně pocházelo od tajného velení. Kolem něho se utvořily skupinky a tleskaly. Místa, která lid nejvíce pobuřovala, byla sebrána a zaznamenána:

„… Naše učení je potlačováno, brzděno, naše provolání jsou strhávána, lepiči našich návěští jsou sledováni a žalářováni…"

„Pohroma, která se objevila v bavlnářství, k nám přivedla nejednoho z těch, kdo šli zlatou střední cestou."

„… Budoucnost národů klíčí v našich tajných řadách."

„… Jsou dvě možnosti: čin nebo zpátečnictví, revoluce nebo kontrarevoluce. Neboť v naší době se už nevěří v netečnost ani v nehybnost. Pro lid nebo proti lidu, tak zní otázka. Jiná volba není."

„… Až vám už jednou nebudeme vhod, zničíte nás, ale do té doby nám pomáhejte na pochodu."

To všechno se dálo za bílého dne.

Jiné, ještě odvážnější činy, byly lidu podezřelé právě svou udatností. Dne 4. dubna 1832 vystoupil jakýsi chodec na patník, který chrání roh ulice Sainte-Marguerite a volal: *Jsem babeufovec*! Ale pod Babeufem větřil lid Gisqueta[17].

Ten chodec řekl ještě mezi jiným:

„Pryč s majetkem! Levá opozice je zbabělá a proradná. Aby měla pravdu, hlásá revoluci. Je demokratická jen proto, aby nebyla poražena, a roajalistická, aby nemusila bojovat. Republikáni jsou pěkní ptáci! Střežte se republikánů, občané dělníci."

„Ticho, občane špicle!" vykřikl jeden dělník.

17 Policejní prefekt v letech 1831–36.

Ten výkřik ukončil rozhovor.

Vyskytovaly se záhadné případy.

Na sklonku dne potkal dělník u průplavu „dobře oblečeného“ člověka, který ho oslovil:

„Kam jdeš, občane?“

„Pane,“ odpovídal dělník, „nemám čest vás znát.“

„Já tě však znám dobře.“

A člověk dodal:

„Neboj se. Jsem jednatel výboru. Podezírají tě, že nejsi dost spolehlivý. Víš, že tě pozorujeme, abys něco neprozradil.“

Pak podal dělníkovi ruku a odcházel se slovy:

„Uvidíme se brzy.“

Policie na číhané sbírala podivné rozhovory nejenom v hospodách, ale už i na ulicích:

„Honem se přihlas,“ řekl tkadlec truhláři.

„Proč?“

„Budeme zatápět.“

Dva chodci v cárech si vyměňovali pozoruhodné věty, nasáklé zřejmým buřičstvím:

„Kdo nám vládne?“

„Pan Filip.“

„Ale kdepak, měšťáci.“

Mýlil by se, kdo by si myslil, že slovo buřičství bereme ve zlém. Buřiči, to byla chudina. Neboť právo je na straně hladu. Jindy kdosi zaslechl, jak jeden mimojdoucí řekl druhému: „Máme dobrý plán útoku.“

Z důvěrného rozhovoru čtyř mužů, kteří seděli na bobku v příkopě louky u brány Trône, bylo zachyceno jen toto: „Přičiníme se všemožně, aby se už neprocházel po Paříži.“

Kdo, *on*? Hrozivá nejasnost.

„Hlavní vůdcové“, jak se říkalo na předměstí, se drželi stranou. Věřilo se, že se scházejí v krčmě nedaleko Saint-Eustache, aby se

dorozuměli. Jakéhosi Aug.-, předsedu společnosti pro podporu krejčích v ulici Mondétour, považovali za hlavního prostředníka mezi vůdci a předměstím Saint-Antoine. Tito vůdcové byli nicméně stále v pozadí a žádná skutečnost nemůže oslabit podivnou hrdost odpovědi, kterou později pronesl jeden z obžalovaných před soudem pairů:

„Kdo byl vaším vůdcem?“

Neznal jsem ho a žádného jsem neuznával.

Zatím to byla jen průhledná, ale nejasná slova; nezaručené pověsti, takové „říká se“, nebo „slyšel jsem“. Objevily se však i jiné příznaky.

Jakýsi tesař, který v ulici Reuilly přibíjel prkna na dřevěný plot kolem pozemku, na kterém stavěli dům, našel tam roztrhaný dopis, kde se ještě daly číst tyto řádky:

„… Je třeba, aby výbor učinil opatření a zamezil přijímání nových členů do různých společností…“

A douška:

„Dověděli jsme se, že v ulici Faubourg-Poissoniére, číslo 5 a u puškaře ve dvoře je pět až šest tisíc pušek. Sekce nemá zbraně.“

To tesaře rozrušilo a věc ukázal svým sousedům, načež hned po několika krocích zvedl druhý, rovněž roztrhaný a ještě významnější papír, jehož tvar a podobu zde přinášíme, protože takové podivné doklady mají svou historickou cenu:

Q	C	D	P	*Naučte se nazpaměť tomuto seznamu. Potom jej roztrhejte. Přijaté osoby to učiní právě tak, až jim odevzdáte rozkazy.* *Pozdrav a bratrství.* *L.* *u og a*[1] *fe*

Lidé, kteří se tehdy o záhadném nálezu dověděli, teprve později porozuměli skrytému smyslu oněch čtyř velkých písmen: quinturioni, centurioni, decurioni, průzkumníci; a smysl oněch písmen: u og a[1] fe bylo datum, které znamenalo 15. dubna 1832. Pod každým velkým písmenem byla napsána jména s velmi typickým označením. Tak například:

Q. Bannerel: 8 pušek, 83 kartáčů. Spolehlivý člověk.

Boubière: 1 pistole, 40 nábojů.

Rollet: 1 rapír, 1 pistole, 1 libra prachu.

P. Teissier: 1 šavle, 1 nábojnice. Přesný.

Terreur: 8 pušek. Statečný, atd.

Konečně našel tesař na témž místě třetí papír, na němž byl napsán tužkou, ale velmi čitelně, tento záhadný seznam:

Jednota. Blanchard. Arbre-sec 6.

Barra. Soize. Salle-au-Comte.

Kosciuszko. Aubry řezník?

J. J. R.

Caius Gracchus.

Právo revize. Dufond. Four.

Pád girondistů. Derbac. Maubuée.

Washington. Pinson. 1 pist. 86 kartáčů.

Marseillaisa.

Svrch. lidu. Michel. Quincampoix. Šavle.

Hoche.

Marceau. Platón. Arbre-sec.

Varšava. Tilly, kamelot *Populairu.*

Počestný občan, v jehož rukou tento seznam zůstal, znal jeho význam. Zdá se, že tato listina byla úplným seznamem Společnosti pro lidská práva čtvrtého okresu se jmény a adresami vůdců dílčích odborů. Dnes, kdy všechny činy, které zůstaly ve stínu, jsou už jen částí dějin, je můžeme uveřejnit. Musíme dodat, že Společnost pro lidská práva byla založena později, než se papír nalezl. Snad to byl jenom náčrtek.

Ale po řečech a slovech, po různých písemnostech počaly sem tam pronikat činy.

V ulici Popincourt zabavili u jistého vetešníka v zásuvce prádelníku sedm archů šedého papíru; každý byl složen po délce a potom na čtyřikrát. Archy přikrývaly šestadvacet čtverců téhož šedého papíru, které byly složeny jako náboje, a lístek, na němž bylo napsáno:

Ledek 12 uncí
Síra 2 unce
Uhlí 2 $^{1}/_{2}$ unce
Voda 2 unce

Zápis soudního řízení zjistil, že zásuvka silně páchla prachem.

Jakýsi zedník, který se vracel z práce, zapomněl na lavici u Slavkovského mostu malý balíček. Balíček odnesli na strážnici. Otevřeli ho a našli tam dvě vytištěné scénky podepsané *Lahautière,* píseň *Dělníci, spojte se,* a krabici z bílého plechu plnou patron.

Jeden dělník, který popíjel se svým kamarádem, ho vybídl, aby si sáhl, jak je mu horko; druhý mu pod vestou nahmátl pistoli.

V příkopu na bulváru mezi hřbitovem Père-Lachaise a bránou Trône, na opuštěném místě, odhalily hrající si děti pod hromadou třísek a smetí pytel, v němž byla forma na lití kulek, dřevěný válec na patrony, miska, ve které bylo ještě trochu zrnek střelného prachu a malý litinový hrnek, jehož vnitřek nesl stopy po tavení olova.

Když jednou v pět hodin ráno nenadále vnikla policie k jakémusi Pardonovi, který byl později členem oddílu barikády Merry a padl v dubnovém povstání roku 1834, zastihla ho u postele, jak drží v ruce patrony, které právě dělal.

Mezi bránou Picpus a bránou Charenton na okružní cestičce, mezi dvěma zdmi, blízko krčmáře, který má přede dveřmi kuželnu, bylo v době, kdy dělníci odpočívají, pozorováno setkání dvou mužů. Jeden vytáhl zpod haleny pistoli a postoupil ji sousedovi. Když mu

ji odevzdával, zjistil, že mu střelný prach trochu provlhl, jak se potil na prsou. Otevřel pánvičku a přisypal trochu prachu k tomu, který už byl v pánvičce. Potom se oba muži rozešli.

Jakýsi Gallais, zabitý později v ulici Beaubourg při dubnových potyčkách, se vychloubal, že má doma sedm set patron a čtyřiadvacet křesacích kamenů do pušek.

Jednou dostala vláda hlášení, že na předměstí právě rozdali zbraně a dvě stě tisíc patron. Týden nato jich bylo rozdáno třicet tisíc. A podivná věc, policii se nepodařilo zabavit ani jedinou zbraň.

V zachyceném dopise stálo:

„Není daleko den, kdy ve čtyřech hodinách povstane osmdesát tisíc ozbrojených vlastenců."

Celé to kvašení bylo veřejné a mohlo by se říci klidné. Blízká vzpoura chystala pokojně svou bouři před očima vlády. Žádná zvláštnost nechyběla tomuto dosud podzemnímu hnutí, které se však už stávalo zjevným. Měšťan hovořil pokojně s dělníky o tom, co se chystá. Věta: „Co dělá povstání?" se říkala týmž tónem, jako když se ptáme: „Jak se vede paničce?"

Obchodník s nábytkem v ulici Moreau se ptal:

„Tak co, kdy udeříte?"

Jiný obchodník řekl:

„Udeříte brzy, vím to. Před měsícem vás bylo patnáct tisíc, teď je vás pětadvacet tisíc."

Nabídl svou pušku; jiný soused nabízel malou pistoli, kterou chtěl prodat za sedm franků.

A revoluční horečka stoupala. Žádné středisko Paříže a Francie se jí neubránilo. Tepna bila všude. Jako mázdry, které vznikají při některých zánětech v lidském těle, počala se rozprostírat po zemi síť tajných společností. Ze Společnosti přátel lidu, která byla veřejná a zároveň tajná, se zrodila Společnost pro lidská práva, která takto datovala jeden ze svých denních rozkazů:

Pluviôse, roku čtyřicátého revolučního letopočtu.

Tato společnost přežila všechny soudní rozsudky, které ji prohlašovaly za rozpuštěnou, a neváhala pojmenovat své odbory významnými jmény jako:

Píky.
Poplašný zvon.
Poplašné dělo.
Frygická čapka.
21. leden.
Gueuzové.
Tuláci.
Vpřed.
Robespierre.
Úroveň.
Půjde to.

Společnost pro lidská práva zplodila Společnost činu. Byli to netrpělivci, kteří se odtrhli a běželi napřed. Jiné společnosti se snažily získat členstvo ve velkých původních spolcích. Vůdcové odborů si stěžovali, že se jednoty trhají. Tak vznikly *Galská společnost* a *Komitét pro organizaci samosprávy.* Stejně *Sdružení pro svobodu tisku, pro svobodu jednotlivce, pro vzdělání lidu,* a *Sdružení proti nepřímým daním.* Dále Společnost dělnických přátel rovnosti, která se rozpadla na tři skupiny: přátele rovnosti, komunisty a opraváře. Potom vojsko Bastily, jakýsi druh vojensky organizované kohorty, kde byli čtyři muži vedeni kaprálem, deset seržánem, dvacet poddůstojníkem, čtyřicet důstojníkem; znalo se nanejvýš pět mužů. Tento útvar, v němž se obezřelost snoubila s odvahou, se zdál nést pečeť benátského génia. Ústřední výbor, jenž byl hlavou, měl dvě paže, Společnost činu a vojsko Bastily. I jedna legitimistická společnost, Rytíři věrnosti, si čile vedla v republikánských vodách. Kdosi ji udal a byla rozpuštěna.

Pařížské společnosti se rozvětvovaly po hlavních městech. Lyon, Nantes, Lille a Marseille měly své Společnosti pro lidská práva, karbonáře a Volné muže. Aix měly revolucionářskou společnost zvanou Cougourda. Její jméno jsme už vyslovili.

Paříži nehučelo méně předměstí Saint-Marceau než předměstí Saint-Antoine, a vysoké školy nebyly méně pobouřeny než předměstí. Kavárna v ulici Saint-Hyacinthe a výčep „U sedmi kulečníků" v ulici Mathurins-Saint-Jacques byly dostaveníčkem studentů. Společnost přátel abecedy spojená s mutualisty z Angers a s Cougourdou z Aix se scházela, jak jsme viděli, v kavárně Musain. Tito mladí lidé docházeli také, jak jsme řekli, do jedné hospody blízko ulice Mondétour. které se říkalo Korint. Schůzky byly tajné. Jiné byly jak jen možno veřejné a podle zlomku soudního výslechu z pozdější doby můžeme posoudit jejich troufalost:

„Kde se koná ta schůze?"

„V ulici de la Paix."

„U koho?"

„Na ulici."

„Které odbory se zúčastnily?"

„Jediný."

„Který?"

„Odbor Manuel."

„Kdo je vůdcem?"

„Já."

„Jste příliš mladý, abyste se mohl sám o sobě odhodlat a útočit na vládu. Odkud jste dostával instrukce?"

„Od ústředního výboru."

Vojsko bylo podminováno zároveň s lidem, jak později dokázala hnutí v Belfortu, v Lunéville a v Épinalu. Spoléhalo se na pluk dvaapadesátý, na pátý, na osmý a na sedmatřicátý a na dvacátý pluk švališérů. V Burgundsku v jižních městech sázeli *Strom svobody,* totiž stožár s červenou čapkou na vrcholu.

Takové byly poměry.

Tuto situaci, jak jsme už řekli, prožívalo a přiostřovalo předměstí Saint-Antoine víc než kterákoliv jiná část obyvatelstva. Tam byl střed hnutí.

Starobylé předměstí, zalidněné jako mraveniště, pilné, statečné a dráždivě jako úl, třáslo se v očekávání a v touze po převratu. Všechno tam vřelo, aniž byla proto přerušena práce. Ničím nelze vzbudit představu jeho živé a zachmuřené tvářnosti. V tomto předměstí jsou pod střechou mansard skryta srdce sklíčená utrpením; ale jsou tam i žhavé a vzácné duše. A u svrchované bídy a vzdělání je setkání protikladů obzvlášť nebezpečné.

Předměstí Saint-Antoine mělo ještě jiné důvody, aby se zachvívalo; trpí totiž nárazy obchodních krizí, úpadků, stávek, nezaměstnaností, které provázejí velké politické otřesy. Za revoluce je bída zároveň příčinou i následkem. Rány, které rozdává, se jí vracejí. Obyvatelstvo, plné tvrdé ctnosti, schopné udržet v sobě nejvyšší měrou utajený žár, stále připravené chopit se zbraní, snadno vznětlivé, zjitřené, nevyzpytatelné, hotové ke vzpouře, jako by očividně čekalo jen na to, až mezi ně padne zápalná jiskra. Kdykoli jiskry hnané větrem událostí zasrší na obzoru, není možné nemyslit při tom na předměstí Saint-Antoine a na strašnou náhodu, která u bran Paříže postavila tuto prachárnu utrpení a myšlenek.

Krčmy předměstí Saint-Antoine, které se už kolikrát mihly v črtě, kterou čteme, jsou v historii pověstné. V dobách zmatků se tam lidé opíjejí slovy více než vínem. Vane tam prorocký duch a výrony budoucna naplňují srdce a povznášejí ducha. Tyto hospody se podobají krčmám na aventinském pahorku, které se usadily nad Sibylinou jeskyní a nasávají posvátné závany z jejích hlubin; hospodské stoly se podobaly věšteckým třínožkám; pilo se tam víno, jež Ennius[18] nazývá sibylským.

18 Latinský básník.

Předměstí Saint-Antoine je nádrž lidu. Revoluční otřesy v ní vytvářejí trhliny, jimiž tryská jeho svrchovanost. Tato svrchovanost může působit zhoubně; může se mýlit jako každá jiná; ale i když se dostala na scestí, zůstává veliká. Můžeme o ní říci jako o slepém kyklopovi, Ingens[19].

Roku třiadevadesátého, podle toho, zda se v ovzduší chvěla dobrá nebo zlá myšlenka, podle toho, byl-li to den fanatismu nebo nadšení, vycházely z předměstí Saint-Antoine buď legie divochů, nebo tlupy hrdinů.

Divoši. Vyjádřeme se o tom slově. Co chtěli ti naježení muži, kteří se ve dnech zrodu revolučního zmatku, otrhaní, řvoucí, divocí, s pozdviženým kyjem a napřaženou píkou vrhali na starou vydšenou Paříž? Chtěli konec útisku, konec tyranie, konec vlády meče, chtěli práci pro muže, vzdělání pro dítě, společenskou shovívavost pro ženu, volnost, rovnost, bratrství, chléb pro všechny, myšlenku všem, vytvoření ráje na zemi, pokrok; a té svaté dobré a mírné věci – pokroku – se dovolávali, dohnáni do krajnosti a celí bez sebe, strašliví, polonazí, s kyjem v ruce a s řevem na rtech. Byli to divoši, ano, ale divoši civilizace.

Zuřivě hlásali právo; násilím, hrůzou nebo strachem chtěli vehnat lidské pokolení do ráje. Vypadali jako barbaři, a byli to zachránci. Žádali světlo, byť měli na tváři škrabošku noci.

Vedle těchto divokých a děsných mužů – to uznáváme –, ale divokých a děsných ve své snaze po dobru, jsou jiní muži, usměvaví, plní vyšívání, zlata, pentlí, ohvězdění, v hedvábných punčochách, s bílými péry, ve žlutých rukavicích, lakýrkách, kteří se u mramorového krbu loktem opírají o stůl potažený sametem, jemně trvají na uchování minulosti, středověku, božského práva, fanatismu, nevědomosti, otroctví, trestu smrti a války, polohlasně a zdvořile oslavují šavli, hranici a popraviště.

19 Nesmírný. Ve Vergiliově *Aeneidě* (kn. III, verš 658) charakterizuje básník obra Polyféma tímto slovem.

Kdybychom se my měli rozhodovat mezi barbary civilizace a civilizovanými představiteli barbarství, vybrali bychom si barbary.

Ale díkybohu je ještě jiná volba. Není třeba žádného srázného pádu ani dopředu, ani dozadu. Ani despotismus, ani teror. Chceme pokrok na mírném svahu.

O to pečuje Bůh. Mírnit příkrosti, to je veškerá politika boží.

(6)
Enjolras a jeho poručíci

Asi v téže době vykonal Enjolras, předvídaje možné události, tajemnou přehlídku.

Všichni přátelé se sešli na tajné poradě v kavárně Musain.

Enjolras řekl, proplétaje svá slova několika polozáhadnými, ale významnými metaforami:

„Patří se, abychom věděli, na čem jsme a s kým můžeme počítat. Chceme-li mít bojovníky, musíme si je udělat, aby bylo čím udeřit. To nemůže škodit. Mimojdoucí mohou být vždycky spíš potrkáni, je-li na silnici stádo dobytka, než není-li tam. Tak si trochu to stádo spočítejme. Kolik je nás? Neběží o to, abychom tu věc odkládali na zítřek. Revolucionáři musí mít vždycky naspěch; pokrok nemá času nazbyt. Střežme se věcí neočekávaných. Nedejme se překvapit. Musíme teď přehlédnout všechny švy, které jsme udělali, a podívat se, drží-li. Tuto záležitost je třeba dnes důkladně vyřídit. Courfeyracu, ty se podíváš na polytechniky. Dnes mají volno. Dnes ve středu. Feuilly, viďte, že se podíváte na ty z Glacière? Combeferre mi slíbil, že půjde do Picpusu. Tam je to jako v mraveništi. Bahorel navštíví Estrapadu. Prouvaire, pozor, zednáři ochabují; přineseš nám zprávy z lóže v ulici Grenel-le-Saint-Honoré. Joly půjde na Dupuytrenovu kliniku a zjistí tep lékařské fakulty. Bossuet si trochu obejde Palác spravedlnosti a promluví si s auskultanty. Já si beru na starost Cougourdu.“

„Tím je všechno zařízeno," řekl Courfeyrac.

„Ne."

„Co ještě?"

„Velmi důležitá věc."

„Co je to?" otázal se Combeferre.

„Brána Maine," odpověděl Enjolras.

Enjolras se na okamžik zamyslil a pak dodal:

„U brány Maine jsou kameníci, a pak malíři a sochařští pomocníci. Je to nadšená cháska, ale velmi snadno zchladne. Nevím, co se s nimi v poslední době děje. Myslí na jiné věci. Jejich nadšení pohasíná. Maří svůj čas hrou v domino. Je nutné, aby jim někdo promluvil do duše. Scházejí se u Richefeua. Našli byste je tam mezi polednem a jednou hodinou. Bylo by třeba trochu ten popel rozdmýchat. Tady jsem počítal s tím roztržitým Mariem, který je celkem dobrý chlapec, ale už mezi nás nechodí. Potřeboval bych někoho pro bránu du Maine. Už nemám nikoho."

„A co já?" řekl Grantaire. „Jsem tu také."

„Ty?"

„Já."

„Ty – a zasvěcovat republikány! Ty a rozdmýchávat ve jménu zásad vychladlá srdce!"

„A proč ne?"

„Jsi ty vůbec k něčemu?"

„Alespoň po tom nejasně toužím," řekl Grantaire.

„Vždyť ty v nic nevěříš."

„Věřím v tebe."

„Grantaire, chceš mi prokázat službu?"

„Všechno, co budeš chtít. Vyleštím ti boty."

„Nestrkej tedy nos do našich záležitostí. A hleď si svého absintu."

„Ty jsi nevděčník, Enjolrasi."

„Ty jsi ten pravý, kdo by šel k bráně Maine! Ty bys tak byl toho schopen!"

„Jsem schopen projít ulicí Grès, přejít po náměstí Saint-Michel, zahnout do ulice Monsieur-le-Prince, jít ulicí Vaugirard, minout Carmes, zajít do ulice Assas, dostat se do ulice Cherche-Midi, nechat za sebou Vojenský soud, mílovými kroky přeměřit ulici Vieilles-Tuileries, přejít bulvár, sledovat silnici, projít branou a vejít k Richefeuovi. Toho jsem schopen. Mé boty jsou toho schopny."

„Znáš trochu kamarády u Richefeua?"

„Moc ne. Jenom si tykáme."

„Co jim řekneš?"

„Budu jim vykládat o Robespierrovi, k čertu. O Dantonovi. O zásadách."

„Ty!"

„Já. Nejste ke mně spravedliví. Když se do něčeho dám, jsem strašný. Četl jsem Prudhomma, znám Společenskou smlouvu, znám nazpaměť konstituci z roku Druhého. „Svoboda občanova končí tam, kde svoboda druhého občana počíná." Považuješ mě za hovado? V zásuvce svého stolu mám starý asignát. Práva člověka, svrchovanost lidu, saprlote! Jsem také tak trochu hébertista. Mohu žvanit celých šest hodin s hodinkami v ruce o vznešených věcech."

„Mluv vážně."

„Jsem člověk náruživý," odpověděl Grantaire.

Enjolras se na chvíli zamyslil a učinil posunek, jako by se k něčemu odhodlal.

„Grantaire," řekl vážně, „budiž, zkusím to s tebou. Půjdeš k bráně Maine."

Grantaire bydlil v penziónu docela blízko kavárny Musain. Vyšel a vrátil se za pět minut. Zaskočil si domů, aby si oblékl vestu à la Robespierre.

„Rudá," řekl při svém vstupu a zadíval se na Enjolrase.

Potom důrazně připlácl plochou dlaní obě šarlatové špičky vesty na tělo.

„Buď klidný."

Odhodlaně si narazil klobouk a odešel.

O čtvrt hodiny později byla zadní místnost kavárny Musain prázdná. Všichni Přátelé abecedy odešli, každý svou cestou, za svou prací. Enjolras, který si vymínil Cougourdu, vyšel poslední.

Členové aixské Cougourdy, kteří byli v Paříži, se scházeli na pláni Issy, v jednom z opuštěných lomů, jichž je v tu stranu Paříže tolik.

Jak se tak Enjolras ubíral k místu schůzky, promýšlel v duchu celou situaci. Její závažnost byla zjevná. Když se události, které jsou předzvěstí utajené společenské choroby, příliš vlečou, sebenepatrnější překážka je zastaví a zaplete. Je to zjev, který provází zhroucení i obrodu. Enjolras tušil pod temnými záhyby budoucnosti zářivé pozdvižení. Kdo ví? Snad už nadchází očekávaná chvíle. Lid se znovu chopí práva, jaká nádherná podívaná! Revoluce se znovu vznešeně ujme Francie a prohlásí světu: Zítra budeme pokračovat! Enjolras byl spokojen. Pec byla rozpálena. Právě v této chvíli se hrstka jeho přátel rozptyluje po celé Paříži. V duchu spojoval Combeferrovu filozofickou a pronikavou výmluvnost s mezinárodním nadšením Feuillyho, vervu Courfeyracovu, Bahorelův smích, zádumčivost Jana Prouvaira, vědeckost Jolyho, Bossuetovy jízlivosti, ono zvláštní elektrické jiskření, které podpaluje tak trochu všude. Všichni při práci! Výsledek bude jistě roven námaze. Tak je to správné. Tu si vzpomněl na Grantaira.

„Vida," řekl si, „bránu Maine mám téměř na cestě. Což abych zašel až k Richefeuovi? Podívejme se, co dělá Grantaire a jak se tuží."

Když došel Enjolras k Richefeuově hospůdce, odbíjela na Vaugirardské zvonici jedna hodina. Strčil do dveří, vstoupil, založil si ruce, nechal lítací dveře za sebou zapadnout tak, až ho praštily do ramene, a zadíval se do sálu, kde bylo plno stolů, mužských a kouře.

V mlze vybuchoval hlas, který byl živě přerušován druhým hlasem. Byl to Grantaire a vedl rozhovor se svým protivníkem.

Za stolkem ze svatoanenského mramoru s bělavými vločkami a obloženým kostkami domina seděl Grantaire s jakýmsi mužem a tloukl pěstí do mramoru. Enjolras zaslechl tento rozhovor:

„Dvakrát šest.“
„Čtyři.“
„Vole. Už je nemám.“
„Ty jsi v tom. Dvě.“
„Šest.“
„Tři.“
„Jedna.“
„Sázím.“
„Čtyři oka.“
„Jen taktak.“
„Teď ty.“
„Udělal jsem strašnou chybu.“
„To se spraví.“
„Patnáct.“
„Sedm navíc.“
„To je dvaadvacet.“ (Zadumaně.) „Dvaadvacet.“
„Nebyl jsi připraven na dvakrát šest. Kdybych je byl hodil hned ze začátku, bylo by to změnilo celou hru.“
„Zase dvě.“
„Jedna.“
„Co jedna! Tak tedy pět.“
„Už nemám.“
„Tys myslím sázel?“
„Ano.“
„Bílá.“
„Ten má štísko! Ach! Máš ty ale štěstí.“ (Dlouhé zadumání.) „Dva.“
„Jedna.“
„Ani pět, ani jedna. Máš to nahnutý.“
„Domino.“
„Hrome!“

KNIHA DRUHÁ
Eponina

(1)
Skřiváncí pole

Marius byl svědkem neočekávaného rozuzlení úkladu, na jehož stopu uvedl Javerta; sotva však Javert opustil barabiznu, odvážeje si zatčené ve třech fiakrech, odplížil se z domu i Marius. Bylo teprve devět hodin večer. Marius šel ke Courfeyracovi. Courfeyrac už nebyl tak neochvějným přívržencem Latinské čtvrti; odstěhoval se z ulice Verrerie z politických důvodů. Tato čtvrt byla jednou z těch, v nichž se v těch časech ráda ubytovávala vzpoura. Marius řekl Courfeyracovi:

„Přišel jsem se k tobě vyspat."

Courfeyrac vytáhl z postele žíněnku, měl dvě, rozprostřel ji na zemi a řekl:

„Tu máš."

Nazítří v sedm hodin ráno se Marius vrátil do baráku, zaplatil nájemné a své dloužky matce Bourgonové, dal naložit na ruční vozík své knihy, postel, stůl, prádelník, dvě židle a odešel, aniž zanechal adresu, takže když se Javert vrátil, aby vyslechl Maria o událostech předešlého večera, našel jenom matku Bourgonovou, která mu odpověděla:

„Vystěhoval se!"

Matka Bourgonová byla přesvědčena, že Marius byl tak trochu spolčen se zloději, kteří byli v noci zatčeni.

„Kdo by to byl řekl?" hrozila se u všech domovnic ve čtvrti. „Takovej mládeneček – a vypadalo vám to jako holka."

Marius měl k svému skoro zbrklému přestěhování dvě příčiny. Za prvé se teď hrozil domu, kde tak zblízka a v nejodpornější

a nejdravější formě viděl sociální ošklivost, snad ještě horší, než jakou vzbuzuje zlý boháč; viděl zlého chudáka. Za druhé nechtěl svědčit v jakémkoliv velmi pravděpodobném procesu a vypovídat proti Thénardierovi.

Javert si myslel, že mladík, jehož jméno si nezapamatoval, dostal strach a utekl nebo se snad ani nevrátil domů v době přepadení; namáhal se sice, aby ho našel, ale nepodařilo se mu to.

Uběhl měsíc, pak druhý. Marius bydlel stále u Courfeyraca. Od advokátního koncipienta, který byl takřka stálým návštěvníkem v soudní budově, se dověděl, že Thénardier je ve vazbě. Každé pondělí posílal Marius pro Thénardiera do kanceláře ve Force pět franků.

Protože už neměl peníze, vypůjčoval si těch pět franků u Courfeyraca. Bylo to poprvé v životě, co si dlužil peníze. Těch pět franků, které si pravidelně půjčoval, bylo dvojí hádankou: pro Courfeyraca, který je dával, a pro Thénardiera, který je přijímal.

„Kam ty peníze jdou?“ přemýšlel Courfeyrac.

„Odkud mi asi ty peníze přicházejí?“ ptával se Thénardier sám sebe.

Jinak byl Marius hluboce zarmoucen. Všechno jako by se znovu propadlo do země. Nevěděl kudy kam; jeho život se zase ponořil do záhad, tápal ve tmě. Na chvíli sice zahlédl velmi zblízka dívku, kterou miloval, starce, který pravděpodobně byl jejím otcem, dvě neznámé bytosti, o které se zajímal a ve které jedině na světě věřil; a tu, zrovna ve chvíli, kdy po obou těch stínech vztahoval ruku, zmizely jako pára. Ani jiskřičku jistoty a pravdy nevykřísl z nejděsnějšího otřesu. Nebylo možno se dopídit ani toho nejmenšího. Vždyť neznal ani její jméno. Jistě však se nejmenovala Ursula. A Skřivánek – to byla jen přezdívka. A co si myslet o starci? Skrýval se opravdu před policií? Marius si vzpomněl na bělovlasého dělníka, kterého potkal v okolí Invalidovny. Teď se zdálo pravděpodobné, že onen dělník a pan Leblanc jsou jedna osoba. Přestrojoval se tedy? Ten muž měl

vlastnosti hrdinné i podezřelé. Proč nevolal o pomoc? Proč uprchl? Byl či nebyl otcem mladé dívky? Konečně, byl to opravdu muž, kterého, jak se domníval, v něm poznal Thénardier? Nemohl se Thénardier mýlit? Bludiště otázek bez odpovědi. Je pravda, že všechno to nikterak neumenšovalo andělský půvab dívky z Lucemburské zahrady. Bolestná sklíčenost! Marius měl v srdci vášeň a v očích tmu. Byl hnán, byl váben, a nemohl se hýbat. Všechno vyvanulo, jen láska zůstala. A v lásce ztratil podvědomá vnuknutí a náhlá osvícení.

Plamen, který v nás hoří, nás obyčejně také trochu osvětluje a vrhá i několik užitečných paprsků navenek. Marius však už ani neslyšel tyto tiché nápovědi vášně. Už si neříkal: „Co kdybych šel tam a tam? Co kdybych se pokusil o to a ono?“ Dívka, kterou už nemohl nazvat Uršulou, jistě někde je; kde však ji má hledat? Celý život se mu teď shrnoval do dvou představ: naprostá nejistota v neproniknutelné mlze. Znovu to děvče uvidět – to bylo jeho neustálou touhou, ale už nedoufal, že se mu splní.

K dovršení všeho zla se k němu vracela bída. Její ledový dech cítil docela blízko. Ve všech těch trampotách, a už dlouho předtím, přerušil práci. A není nic nebezpečnějšího než přerušit práci; odvykáme si. Odvykáme si snadno, ale těžko si zvykáme.

V mírné dávce je snění dobré narkotikum. Utišuje někdy úporné horečky pracujícího mozku a probouzí v duchu hebké a svěží opojení, které otupuje příliš ostré rysy původní myšlenky, sem tam zaplňuje mezery a štěrbiny, pojí všechno dohromady a ohlazuje hroty představ. Ale přílišné snění myšlenku zaplavuje a utápí. Běda duševnímu pracovníku, který propadne snům a opustí půdu přemýšlení! Domnívá se, že se z nich snadno vymaní, a ujišťuje se, že je to vlastně koneckonců jedno. Omyl!

Myšlenka je dílo rozumu, snění je jeho rozkoš. Nahrazovat myšlenku sněním znamená nahrazovat potravu jedem.

Jak si vzpomínáme, Marius tím začal. Pak se objevila vášeň a strhla ho do prázdných a bezedných mátoh. Člověk chodí bez cíle,

ponořen jenom do svého snění. Porody bez bolesti. Bouřlivý, a přece stojatý vír. A čím méně bylo práce, tím více rostly nároky. Zákon zní: člověk, který se oddává snění, je přirozeně marnotratný a změkčilý; uvolněný duch nedovede žít ukázněně. V takovém způsobu života se mísí zlo s dobrem, neboť je-li změkčilost zhoubná, je velkodušnost zdravá a dobrá. Nepracuje-li však člověk chudý, velkodušný a ušlechtilý, je ztracen. Prameny vysychají a přichází bída.

Je to osudný svah, který strhává člověka nejčestnějšího a nejpevnějšího stejně jako člověka nejslabšího a na jehož konci je dvojí propadliště: sebevražda nebo zločin.

Kdo chodí ven jen proto, aby snil, tomu se jednou stane, že vyjde, aby se šel utopit.

Přemíra snění zahubila Escousse a Lebrase[20].

Marius sestupoval po svahu pomalu, s očima upřenýma na tu, kterou už neviděl. Co jsme právě popsali, se zdá podivné, a přece je to pravdivé. Vzpomínka na vzdálenou bytost ožívá v mrákotách srdce; čím víc mizí, tím více září; nešťastná a zastřená duše ji vidí jako světlo na svém obzoru; je to hvězda temné noci našeho nitra. Uršula byla jedinou Mariovou myšlenkou. Nemyslil na nic jiného; matně cítil, že jeho starý oblek začíná chátrat a nové šaty že se mění ve staré, že se mu košile trhají, že má otřepaný klobouk, ošlapané boty a že jeho život je jaksi obnošený, a říkal si: „Jen kdybych ji aspoň uviděl, než umřu!“

Zůstala mu jediná blažená myšlenka, že Ona ho kdysi milovala, prozradil mu to její pohled, že sice neznala jeho jméno, ale pochopila jeho duši, a možná že tam, kde se teď skrývá, ho dosud miluje. Kdoví, nemyslí-li na něho právě teď jako on na ni? Někdy, v nevysvětlitelných okamžicích, které zná každý zamilovaný, třebas měl jen důvody k žalosti, jím prochvěla tajemná radost a říkával si:

20 Dramatičtí autoři, kteří po neúspěchu svých děl spáchali roku 1832 sebevraždu.

„Její myšlenky mě obletují!“

A pak dodával:

„Možná že i moje myšlenky se k ní dostávají.“

Tato představa, nad níž hned zavrtěl hlavou, přece jen vnesla do jeho duše trochu světla, které se často podobalo naději. Chvílemi, zejména za soumraku, který snivce nejvíc rozteskňuje, vpisoval do sešitku, který vyhradil jen jí, nejčistší, nejosobnější, nejideálnější sny, jak mu je vnukala láska, jíž měl plnou duši. Říkal, „že jí píše“.

Nesmíme si však myslit, že byl pomatený. Naopak. Ztratil schopnost pracovat a jít pevně za vytčeným cílem, zato však byl jasnozřivější a přímější než kdy jindy. V klidném a pravém, trochu podivném osvětlení viděl Marius všechno, co se odehrávalo před jeho očima, dokonce i nejlhostejnější události a osoby; všechno správně posuzoval s nádechem počestné sklíčenosti a s cudnou lhostejností. Jeho usuzovací schopnost, zbavená téměř naděje, se držela a vznášela vysoko.

V tomto duševním stavu mu nic neunikalo, nic ho nesvádělo k falešnému usuzování, a Marius každou chvíli odhaloval hloubku života, lidskosti a osudu. Šťasten ten, byť v úzkostech, jemuž Bůh dal duši hodnou lásky i neštěstí! Kdo nepoznal věci tohoto světa a srdce lidská v tomto dvojím světle, nic opravdového neviděl a nic neví.

Duše, která miluje a trpí, je ve stavu vznešené milosti.

Ostatně dny míjely a nic nového nepřicházelo. Zdálo se jen, že temný prostor, kterým musil projít, se každým okamžikem zmenšuje. Jako by už jasně rozeznával okraj srázu bezedné propasti.

„Už ji skutečně nikdy nespatřím!“ opakovával si.

Vystoupíme-li ulicí Saint-Jacques, necháme-li stranou bránu a jdeme chvilku po levé straně starého vnitřního bulváru, dostaneme se k ulici Santé, pak Glacière, a než dojdeme k říčce Gobelins, narazíme na jakési pole, které je v dlouhém a jednotvárném pásu

bulvárů jediným místem v Paříži, které by lákalo Ruisdaela, aby se tu posadil a maloval.

Je zde cosi nepostihnutelného, z čeho vane nevýslovný půvab; je tu zelený palouk s napříč nataženými šňůrami, na nichž se ve větru suší prádlo, je tu starý zelinářský dvůr z doby Ludvíka XIII., s velkou střechou malebně prolamovanou mansardami, jsou tu polozbořené tyčkové ploty, trochu vody mezi topoly, ženy, smích, hlasy; na obzoru Panteon, strom v zahradě ústavu Hluchoněmých, Val-de-Grâce, černý, podsaditý, bájný, zajímavý, vznešený, a v pozadí přísné vrcholy věžních čtverhranů chrámu Notre-Dame.

Pozoruhodné místo, a přesto tam nikdo nechodí. Sotva jednou za čtvrt hodiny tam spatříš káru nebo formana.

Jednou se stalo, že se Marius na svých bludných cestách dostal až sem, k rybníčku. Téhož dne se tu objevila na bulváru zvláštnost: chodec. Marius podvědomě okouzlen téměř divokým půvabem prostranství, se chodce zeptal:

„Jak se jmenuje to místo?“

Chodec odpověděl:

„To je Skřiváňčí pole,“ a dodal: „Tady zabil Ulbach pastýřku z Ivry.“[21]

Ale po slově Skřiváňčí už Marius nic neslyšel.

Blouznivé duši stačí často slovo a náhle jako by zamrzla. Všechno myšlení se naráz zhustí okolo jediné myšlenky a není schopno dále vnímat. Skřivánek bylo oslovení, které v hlubinách Mariova smutku nahradilo jméno Uršula.

„Hleďme,“ řekl si v jakémsi nepříčetném údivu, jímž se obvykle vyznačují tajemné samomluvy, „to je její pole. Tady se dozvím, kde bydlí.“

Bylo to bláhové, ale neodolatelné.

A každý den přicházel na Skřiváňčí pole.

21 Pověstná pařížská vražda, spáchaná v květnu 1827.

(2)
Vězení – líheň zločinů

Javertovo vítězství v Gorbeauově baráku se zdálo úplné; nebylo.

Předně, a to byla největší starost, nechytil Javert toho, kdo měl být chycen. Uniká-li vražděný, je podezřelejší než vrah: a je pravděpodobné, že by vzácná kořist lupičů byla neméně dobrým úlovkem policie.

A potom, Javertovi uklouzl i Montparnasse.

Bylo nutné čekat na jinou příležitost, aby polapil toho „čertovského šviháka." A vskutku, když Montparnasse potkal Eponinu, která hlídala pod stromy na bulváru, chtěl být raději Némorinem[22] s dcerou než Schinderhannesem s otcem a odvedl ji. Vzal to za dobrý konec. Zachránil si svobodu. Eponinu však přesto ‚přiskřípli'. To byla ovšem slabá náhrada. Eponina se dostala k Azelmě do vězení Madelonnettes.

A pak se během transportu z Gorbeauova baráku do la Force ztratil jeden z nejvýznačnějších zatčených, Claquesous. Nikdo nevěděl, jak se to stalo, zřízenci ani strážníci „to nemohli pochopit", snad se vypařil, snad vyklouzl z „náramků", snad se protáhl štěrbinou prasklého vozu a uprchl; nevěděli, co říci, jen tolik bylo jisto, že když přijeli do vězení, Claquesous byl pryč. Buď za tím vězely čáry, nebo policie. Rozplynul se Claquesous v temnotách jako sněhová vločka ve vodě? Byla to snad nepřiznaná shovívavost policistů? Patřil snad k obojživelné záhadě pořádku a nepořádku? Setkaly se v jeho osobě zločin s trestem? Měla tahle sfinga přední tlapy ve zločinu a zadní v úřední moci? Javert nebral vůbec na vědomí takovou možnost a naježil se při pomyšlení na podobný kompromis; ale v jeho oddílu byli ještě jiní inspektoři, snad zasvěcenější než on, kteří, ačkoliv byli jeho podřízenými, se lépe vyznali na prefektuře; a Claquesous byl tak prohnaný lump, že by mohl být

22 Hrdina Florianova románu *Estelle*.

i dobrým policejním špiclem. Kdo je v tak důvěrných kouzelnických vztazích s nocí, ten je výborný pro lupičství a nezbytný pro policii. Jsou tací lotři s dvojím ostřím. Ať tomu bylo jakkoliv, uprchlý Claquesous se nenašel. Zdálo se, že tato příhoda Javerta víc dráždí, než udivuje.

Javertovi sešlo málo na Mariovi, „na tom advokátském nedochůdčeti, které se patrně bálo" a jehož jméno Javert zapomněl.

Ostatně takového advokáta najdou vždycky. Ale byl to doopravdy advokát?

Pátrání započalo.

Vyšetřující soudce uznal za užitečné nedávat jednoho mužského tlupy Patron-Minette do užší vazby, doufaje, že něco vybrebtá. Byl to Brujon s bujnou kšticí z ulice Petit-Banquier. Pustili ho do nádvoří Karla Velikého a stopaři z něho nespouštěli oči.

La Force má vzpomínky na Brujonovo jméno. V ošklivém dvoře řečeném „nová budova", jejž správa nazývala dvorem svatého Bernarda a kterému zloději říkali „lví jáma", na zdi, jež byla pokryta prašivinou a olezlinou a která se tyčila nalevo do výše střech, u starobylých dveří ze zrezivělého železa, vedoucích od bývalé kaple vévodského paláce la Force, přeměněné v cely lupičů, bylo ještě před dvanácti lety možno vidět jakýsi nákres tvrze hrubě vrytý hřebíkem do kamene a nad ním tento podpis:

BRUJON 1811

Brujon z roku 1811 byl otec Brujona z roku 1832.

Tento druhý Brujon, jehož jsme jen letmo zahlédli v léčce nastražené v Gorbeauově baráku, byl mladý chlapík, velmi lstivý a obratný, který vypadal vyděšeně a žalostně. Vyšetřující soudce dal na jeho vyděšený vzhled a pustil ho, doufaje, že bude užitečnější ve dvoře Karla Velikého než v samovazbě.

Zloději se nedávají vyrušovat z práce, ani když jsou v rukou spravedlnosti. Nikdo se na takovou maličkost neohlíží. Být ve vězení pro

jeden zločin nevylučuje, aby nebyl spřádán zločin další. Jsou to umělci, kteří mají jeden obraz na výstavě a v ateliéru pracují na novém.

Brujon byl vězením jaksi zaražen. Celé hodiny ho vídali na dvoře Karla Velikého; stával pod okénkem kantiny a jako přihlouplý pozoroval ušpiněný kantinský ceník, který počínal:

kuřecí křídlo 62 centimů

a končil:

doutník 5 centimů.

Nebo svůj čas mařil tím, že se třásl, jektal zuby, tvrdil o sobě, že má horečku, a vyptával se, neuvolnila-li se náhodou jedna z osmadvaceti postelí na marodce.

V druhé polovině února 1832 policie najednou vypátrala, že ten ospalec Brujon použil vězeňských sluhů, ne však za sebe, ale jménem svých tří druhů, ke třem různým posílkám, které ho stály celkem padesát sou; to bylo příliš velké vydání a vzbudilo pozornost velitele věznice.

Poptávali se, a když prohlédli sazebník poplatků za pochůzky, který byl vyvěšen ve vězeňské hovorně, usoudili, že se těch padesát sou dalo rozvrhnout na tři pochůzky: jedna k Panteonu, deset sou; jedna do Val-de-Grâce, patnáct sou; a jedna ke Grenellské bráně, pětadvacet sou. Poslední pochůzka byla nejdražší z celého sazebníku. Právě u Panteonu, u Val-de-Grâce a blízko Grenellské brány bydlili tři velmi obávaní tuláci, Kruideniers zvaný Bizarro, propuštěný trestanec Glorieux a Barre-Carrosse, na něž tento případ policii upozornil. Tušilo se, že tito muži jsou spolčeni s bandou Patron-Minette, jejíž dva náčelníky, Babeta a Gueulemera, držela spravedlnost v chládku. O Brujonových vzkazech, doručovaných ne do bytu, ale lidem čekajícím na ulici, policie předpokládala, že obsahují pokyny k nějakému nově osnovanému

zločinu. Vyskytovaly se ještě jiné indicie; policejní aparát zatkl ony tři tuláky a domníval se, že přišel na Brujonovy tajné spády.

Jednou v noci, asi týden po těchto opatřeních, zahlédl dozorce, který měl službu v přízemní ložnici nové budovy, právě když vkládal do schránky svou kontrolní známku – tímto způsobem se správa přesvědčuje, konají-li dozorci přesně své povinnosti: do všech schránek přibitých na dveřích ložnic musí být každou hodinu vhozena kontrolní známka –, tedy tento žalářník spatřil špehýrkou, jak sedí Brujon na posteli a něco píše při světle nástěnné lampy. Dozorce vešel, Brujona vsadili na měsíc do temnice, ale nikdo se nedopátral, co tehdy Brujon psal. Ani policie z toho nebyla moudrá.

Bylo však jisto, že nazítří byl ze dvora Karla Velikého do lví jámy, přes pětipatrovou budovu, která oddělovala obě nádvoří, hozen moták, kterému se říká posel.

Posel říkají vězňové dovedně uhnětené kuličce z chleba, kterou posílají *do Irska,* to jest přes vězeňské střechy, z jednoho dvora do druhého. Etymologie: přes Anglii; z jedné země do druhé; *do Irska.* Taková kulička padne na dvůr. Kdo ji zdvihne, rozloupne ji a najde v ní dopis určený některému z vězňů na dvoře. Najde-li ji vězeň, odevzdá ji, kam patří; najde-li ji dozorce nebo některý z podplacených vězňů, kterým se říká „skopci" ve věznicích a „lišky" na galejích, putuje lísteček do kanceláře a je postoupen policii.

Tentokrát se posel dostal do pravých rukou, i když ten, komu bylo poselství určeno, byl právě v *separé.* Adresát nebyl nikdo menší než Babet, jedna ze čtyř hlav tlupy Patron-Minette.

V poslu byl stočený papír a na něm jen dvě řádky:

„Babete, máme práci v ulici Plumet. Mříž kolem zahrady."

To byla zpráva, kterou Brujon napsal v noci.

Navzdory všem prohledávačům a prohledávačkám se Babetovi podařilo dopravit lístek z Force do Salpêtrière jakési „dobré přítelkyni", která tam byla uvězněna. Holka propašovala lísteček dál své dobré známé, která se jmenovala Magnonová, osobě velmi

střežené policií, dosud však na svobodě. Magnonová – jejíž jméno je čtenáři povědomé – se znala s Thénardierovými, což později objasníme, chodívala za Eponinou, a proto mohla dělat spojku mezi Salpêtrière a Madelonnettes.

Právě v tu dobu byly Eponina s Azelmou propuštěny pro nedostatek důkazů při vyšetřování, které bylo zavedeno proti Thénardierovi.

Když Eponina vyšla, Magnonová, která číhala u východu z Madelonnettes, jí odevzdala Brujonův lístek adresovaný Babetovi a uložila jí, aby tu věc *obhlídla.*

Eponina zašla do ulice Plumet, poznala mříž a zahradu, prohlédla si dům, slídila, číhala a po několika dnech odnesla Magnonové, která bydlila v ulici Clocheperce, suchar, a Magnonová suchar postoupila Babetově milence v Salpêtrière. Suchar znamená v temné náznakové hantýrce vězení: nedá se nic dělat.

A když se za necelý týden od onoho dne míjel Babet s Brujonem na obchůzkové cestě ve Force, na níž šel jeden „k výslechu" a druhý se odtamtud vracel, padla tato slova:

„Tak co," zeptal se Brujon, „ulice P.?"

„Suchar," odpověděl Babet.

Tak zmetl zárodek zločinu, zplozený Brujonem ve Force. Přesto však měl tento nezdar následky, které Brujon nepředvídal. Uvidíme.

Často si myslíme, že zauzlujeme určitou nit, a přitom navazujeme jinou.

(3)
Vidění otce Mabeufa

Marius už nikoho nenavštěvoval, jen občas potkával otce Mabeufa.

Zatímco Marius zvolna sestupoval po truchlivých stupních vedoucích do míst bez světla, kde člověk slyší nad sebou kročeje šťastnějších, šlo to s panem Mabeufem také z kopce.

Cauteretzská květena už vůbec nešla na odbyt. Pokusy s indigem v malé austerlitzské zahrádce se vůbec nedařily, protože neměla dost slunce. Pan Mabeuf v ní mohl pěstovat jen několik vzácných květin, které milují vlhko a stín. Ale přesto se nevzdával naděje. V Botanické zahradě mu přenechali kousek půdy na výsluní, a tam mohl ‚na své útraty' pokusně pěstovat indigo. Proto odnesl mědirytiny své *Květeny* do zastavárny. K snídani míval už jen dvě vejce, a to ještě jedno přenechával staré služebné, které už patnáct měsíců neplatil mzdu. Snídaně přitom byla často jeho jediným jídlem. Už se nesmál dětinským smíchem, stal se z něho mrzout, ani návštěvy nepřijímal. Marius už nepomýšlel na to, že ho navštíví – a dobře činil. V době, kdy pan Mabeuf ještě chodíval do Botanické zahrady, se stařec potkával s mladým mužem na bulváru Hôpital. Nedali se do řeči, pokaždé jen zádumčivě pokývli hlavou. Je žalostné, že bída může vůbec někdy rozvázat přátelství! Kdysi dva přátelé, najednou dva navzájem si cizí mimojdoucí.

Knihkupec Royol byl mrtev. Pan Mabeuf znal už jenom knihy, zahradu a indigo; to byly tři formy, které pro něho znamenaly štěstí, radost a naději. To mu stačilo k životu. Říkával si:

„Až budu mít svou modř, zbohatnu, vyplatím ze zastavárny mědirytiny, *Květenu* zas s velkou reklamou, bubnem a oznámením v novinách uvedu ve známost a koupím si, vím dobře kde, výtisk *Mořeplaveckého umění* od Pedra de Medina, vydání z roku 1559 s dřevoryty."

Zatím pracoval celý den na svém indigovém záhonku a večer se vracel, aby zalil zahradu a pročítal své knihy. Panu Mabeufovi bylo tehdy už k osmdesátce.

Jednou večer měl podivné vidění.

Vrátil se skoro ještě za světla. Matka Plutarchová, které nesloužilo zdraví, byla tehdy nemocná a ležela. K večeři měl kost s trochou masa a kus chleba, který našel v kuchyni na stole, a po večeři se posadil na převrácený patník, který ležel v zahradě místo lavičky.

Nedaleko sedátka stála, jak to bylo tehdy zvykem ve starých štěpnicích, velká, hodně sešlá bouda z trámů a prken; dole byla králíkárna a v patře místo na ukládání ovoce. V králíkárně nebyli králíci, ale nahoře bylo trochu jablek, zbytek zimních zásob.

Pan Mabeuf si nasadil brýle, pustil se do listování a četl ve dvou knihách, které ho nesmírně zaujaly a jejichž obsahem, což je v jeho věku na pováženou, se pilně obíral. Jeho přirozená plachost připravovala půdu pověrám. První z knih bylo slavné pojednání prezidenta Delancra *O nestálosti démonů,* druhá – kvartového formátu – byl Mutor de la Rubaudière: *O vauvertských čertech a o skřítcích z la Bièvre.* Poslední svazek ho zajímal tím spíše, že jeho zahrada byla na pozemcích, kde kdysi strašilo. Se soumrakem začínala blednout obloha a černat země. Při čtení pozoroval otec Mabeuf přes okraj knihy, kterou držel v ruce, své květinky a s nimi i nádherný rododendron, který byl jeho potěšením; právě uplynuly čtyři parné větrné dny, plné slunce, bez jediné kapičky deště; stonky se ohýbaly, poupata vadla, listí opadávalo, všechno potřebovalo zalít; zejména rododendron byl smutný. Otec Mabeuf byl z těch, kdo věří, že květiny mají duši. Stařec pracoval celý den na svém záhonu indiga, byl zmožen únavou, ale přece vstal, položil knihy na lavici a shrbený se potácel až ke studni; když se však chopil řetězu, neměl již ani tolik síly, aby jej stáhl z háku. Tu se obrátil a pozvedl úzkostlivé oči k obloze, která prokmitávala hvězdami.

Večerem vládla jasná pohoda, která konejší lidské trampoty jakousi chmurnou a věčnou blažeností. Zdálo se, že noc bude právě tak suchá, jako byl den.

„Samé hvězdy!“ pomyslil si stařec. „Ani vlažičky! Ani slza vody!“

A jeho ustaraná hlava, kterou na chvíli zvedl, klesla mu zpět na prsa.

Zvedl ji opět, zahleděl se k nebesům a zašeptal:

„Jen slzu rosy! Trochu smilování!“

Pokusil se ještě jednou sejmout řetěz, ale nedokázal to.

V tu chvíli slyšel hlas, který mu pravil:

„Pane Mabeufe, chcete, abych vám zalila zahrádku?“

Zároveň zašustilo něco v křoví, jako by jím proklouzla plachá zvěř; z houští vyšla štíhlá velká dívka, vztyčila se před ním a nebojácně na něho hleděla. Vypadala v šeru spíš jako přízrak než lidské stvoření.

Než mohl otec Mabeuf, který se snadno vyděsil, a jak jsme řekli, byl bojácný, promluvit jediné slůvko, bytost, jejíž pohyby měly v přítmí podivnou horlivost, sňala řetěz, spustila a vytáhla okov, nalila vodu do konve, a dobrák stařec sledoval zjevení v roztrhané sukni, které naboso pobíhalo mezi záhonky a rozdávalo kolem sebe život. Šumění vody, která skrápěla listy, unášelo duši otce Mabeufa. Zdálo se mu, že jeho rododendron je teď šťastný.

Když vypotřebovala a vylila první vědro, načerpala dívka druhé, pak třetí. Zalila celou zahradu.

Jak chodila po pěšinkách, kde se černě odrážela její silueta s hranatými rameny a potrhaným šátečkem, měla v sobě něco netopýřího.

Když skončila, přiblížil se k ní otec Mabeuf se slzami v očích a položil jí ruku na čelo.

„Požehnej vám Pánbůh,“ řekl, „jste anděl, protože se staráte o květiny.“

„Ne,“ odpověděla, „jsem čert, ale je mi to jedno.“

Stařec, aniž vyčkal a vyposlechl její odpověď, zvolal:

„Jaká škoda, že jsem tak ubohý a tak chudý, že pro vás nemohu nic udělat!“

„A přece můžete,“ řekla.

„Co?“

„Řekněte mi, kde bydlí pan Marius.“

Stařec vůbec neporozuměl.

„Jaký pan Marius?“

Podíval se na ni skleněným pohledem, zdálo se, že hledá v paměti cosi zmizelého.

„Mladý muž, který k vám kdysi chodíval."

Zatím pan Mabeuf pátral ve své paměti.

„Ach, ano…," zvolal, „vím už, koho myslíte. Počkejte… Pan Marius… ano… pan baron Marius Pontmercy, u všech čertů! Bydlí… nebo spíše už nebydlí… Namouvěru nevím." Jak mluvil, sehnul se, aby upevnil větévku rododendronu, a pokračoval:

„Počkejte, už si vzpomínám. Chodívá často po bulváru směrem ke Glacière. Ulice Groulebarbe. Skřivánčí pole. Tam jděte. Tam ho nejspíš najdete."

Když pan Mabeuf vstal, nikoho už nespatřil, dívka zmizela. Opravdu se trochu vylekal.

„Namouvěru," pomyslil si, „kdyby nebyla má zahrádka zalita, věřil bych, že to byl duch."

A za hodinku, kdy už ležel, vzpomněl si na ten zjev znovu, a když usínal, v onu mátožnou chvíli, kdy myšlenka – jako pohádkový pták, jenž se mění v rybku, aby se dostal přes moře – se pozvolna proměňuje v sen, aby prošla spánkem, si zmateně říkal:

„Skutečně, to se velmi podobá tomu, co o skřítcích vypravuje la Rubaudière. Že by to byl skřítek?"

(4)
Mariovo vidění

Několik dní po návštěvě „skřítka" u otce Mabeufa, jednou ráno – bylo pondělí, den, kdy si vypůjčoval u Courfeyraca pětifrank pro Thénardiera – strčil Marius pětifrank do kapsy, a než jej odnesl do kanceláře, šel se „trochu projít" s nadějí, že až se vrátí, pustí se s větší chutí do práce. Ostatně tak to šlo stále. Jakmile vstal, posadil se ke knize, vzal arch papíru, aby odbyl nějaký překlad; pracoval

tehdy na francouzském překladu slavného sporu dvou Němců, polemiky Ganse se Savignym[23]; bral do ruky Savignyho, bral Ganse, přečetl čtyři řádky, pokusil se jednu napsat, ale nesvedl to, jiskřilo se mu před očima, vstal ze židle a říkal:

„Vyjdu si. To mě vzpamatuje."

A šel na Skřivánčí pole.

Vracíval se, pokoušel se pokračovat ve své práci, ale nebyl s to; nebyl schopen navázat jedinou z přetržených nitek ve svém mozku; řekl si tedy:

„Zítra nepůjdu ven. Vadí mi to v práci."

Ale vycházel denně.

Bydlel na Skřivánčím poli víc než v Courfeyracově bytě. Jeho pravá adresa zněla: bulvár Santé, sedmý strom za ulicí Croulebarbe.

Onoho rána sedmý strom opustil a usadil se na zábradlí říčky Gobelins. Sluníčko vesele pronikalo svěže rozpučelým a prozářeným listím.

Myslil na „Ni". A jeho snění se měnilo ve výčitky, které na něho doléhaly; bolestně myslil na svou lenost, na duševní ochromení, které ho zachvacovalo, a na tmu, která co chvíli houstla a houstla, takže už ani slunce neviděl.

Těžce a matně vybavované myšlenky už nebyly ani samomluvou, všechna chuť k činu v něm tak ochabla, že už neměl sílu utěšovat ani sám sebe. Do mysli zaujaté melancholií se prodíraly dojmy zvenčí. Slyšel za sebou, pod sebou a na obou březích říčky, jak pradleny z Gobelins tlučou prádlo, a nad hlavou v jilmech slyšel šveholit a zpívat ptáčky. Z jedné strany šum svobody, blažené bezstarostnosti a okřídlené volnosti; z druhé strany ruch práce. Oba tyto veselé zvuky ho nutily, aby se hluboce zamyslil a rozjímal.

Uprostřed vytržení, které ho zavalilo, náhle zaslechl známý hlas:

„Vida! Tady je!"

23 Němečtí právníci, kteří se přeli o definici pojmu vlastnictví.

Zvedl oči a poznal nešťastnou dívku, která k němu přišla jednou zrána, Thénardierovu starší dceru Eponinu; už věděl, jak se jmenuje. Podivná věc, pohubla a zkrásněla, dvě okolnosti, které u ní nikdo nepokládal za možné. Pokročila dvojím směrem, k světlu a k bídě. Byla bosa a v cárech jako tehdy, kdy tak rozhodně vkročila do jeho pokoje, jenomže hadry byly o dva měsíce starší; díry byly větší, cáry špinavější. Hlas byl stejně chraptivý, totéž sluncem osmahlé a vrásčité čelo, pohled stejně bezstarostný, těkavý a nejistý. Proti dřívějšku měla navíc její tvář vyděšený a žalostný nádech, jaký k ubohosti přidává přestálá vazba.

Ve vlasech měla stébla slámy a sena, ne snad proto, že se jako Ofélie nakazila Hamletovým šílenstvím, ale že spala někde na seně v konírně.

A i tak byla hezká. Ó mládí, jaká jsi to hvězda!

Před Mariem se zastavila s troškou radosti na chorobně bledé tváři a s čímsi, co se podobalo úsměvu.

Chvilku jako by nemohla promluvit.

„Přece jen jsem vás potkala!“ řekla. „Pan Mabeuf měl pravdu, že vás najdu právě tady! Co jsem se vás nahledala! Kdybyste věděl! Víte to? Byla jsem v chládku. Čtrnáct dní. Pustili mě! Pustili mě, protože mi nic nedokázali a protože jsem nezletilá. Chybějí mi dva měsíce. Ach! Co jsem se vás nahledala! Celých šest neděl jsem po vás pátrala. Vy už tam ledy nebydlíte?“

„Ne,“ řekl Marius.

„Ach! Chápu. Pro tu věc tehdy. Takové výtržnosti jsou nepříjemné. Přestěhoval jste se. Vida! A pročpak nosíte tak staré klobouky, jako je ten váš? Mladý muž jako vy se má pěkně šatit. Víte, pane Marie, že vám pan Mabeuf říká baron Marius, a dál už to nevím. Viďte, že nejste baron? Baroni, to jsou takoví staří páni, chodívají do Lucemburské zahrady před zámek, kde je nejvíc slunce, čtou *Quotidienne* za sou. Jednou jsem takovému baronovi nesla dopis. Bylo mu jistě víc než sto let. Neřekl byste mi, kde teď bydlíte?“

Marius neodpověděl.

„Ach!“ pokračovala, „máte roztrhanou košili. Měla bych vám ji spravit.“

A pokračovala s výrazem, který se ponenáhlu stával smutnější:

„Nezdá se, že mě rád vidíte!“

Marius mlčel; i ona na chvilku zmlkla a pak vykřikla: „Kdybych chtěla, však bych vás už donutila, abyste vypadal spokojeně!“

„Co?“ ptal se Marius. „Co tím chcete říci?“

„Ach! Dřív jste mi tykával!“ odpověděla.

„Nu tak, co tím chceš říci?“

Zahryzla se do rtů; zdálo se, že váhá, jako by v duchu sama se sebou zápasila. Konečně se rozhodla.

„Tím hůř, je to jedno. Vypadáte smutně a já chci, abyste byl spokojený. Jenom mi slibte, že se usmějete. Chci vidět, jak se usmíváte a jak mi řeknete: Dobře! Výborně! Ubohý pane Marie! Vzpomeňte si! Slíbil jste mi, že mi dáte všechno, co budu chtít…“

„Ano, tak tedy už mluv!“

Zadívala se Mariovi přímo do očí a řekla mu:

„Mám adresu.“

Marius zbledl. Všechna krev se mu nahrnula k srdci.

„Jakou adresu?“

„Adresu, kterou jste na mně chtěl!“

A dodala, skoro s námahou:

„Adresu… však vy dobře víte, čí adresu, ne?“

„Ano,“ koktal Marius.

„Slečninu!“

Když pronesla to slovo, hluboce vzdychla.

Marius seskočil se zídky, na níž seděl, a celý bez sebe ji chytil za ruku.

„Ach! Výborně! Doprovoď mě tam! Mluv! Řekni si o všechno, co chceš! Kde to je?“

„Pojďte se mnou," odpověděla. „Nevím přesně ulici a číslo; je to na docela jiném konci, ale znám dobře dům, doprovodím vás tam."

Odtáhla ruku a pokračovala tónem, který by hluboce dojal kohokoliv, ale který se ani nedotkl opojeného a uneseného Maria:

„Bože! Jak jste šťastný!"

Po Mariově čele přeletěl mrak. Chytil Eponinu za rameno.

„Přísahej mi!"

„Přísahat?" řekla. „Co to znamená? Ale, ale, vy chcete, abych přísahala?"

A zasmála se.

„Je tu tvůj otec! Slib mi, Eponino, přísahej mi, že mu tu adresu neřekneš!"

Obrátila se k němu všecka udivená.

„Eponino! Jak víte, že se jmenuji Eponina?"

„Slib mi, oč tě prosím!"

Ale nezdálo se, že by slyšela.

„To je miloučké! Řekl jste mi Eponino!"

Marius ji chytil za obě ramena.

„Tak mi přece odpověz, proboha! Dávej pozor, co ti říkám, přísahej mi, že adresu, kterou znáš, neprozradíš svému otci!"

„Svému otci?" řekla. „Ach tak, svému otci! To můžete být klidný. Ten je v chládku. Ostatně, copak se starám o svého tátu?"

„Ale ty mi nic neslibuješ!" vykřikl Marius.

„Tak mě přece pusťte!" řekla a zasmála se. „Jak se mnou třepete! Ano! Ano! Slibuju vám to! Přísahám! Co je mi do toho? Tu adresu tátovi neřeknu. Tak! Je to tak dobře? Je to ono?"

„A vůbec nikomu?" přidal Marius.

„Vůbec nikomu."

„A nyní," pokračoval Marius, „mě veď."

„Hned?"

„Ihned."

„Tak pojďte. – Ach! Jak je šťastný!" řekla.

Po několika krocích se zastavila.

„Jdete, pane Marie, příliš blízko za mnou. Pusťte mě napřed a jděte za mnou jen tak, nenápadně. Není třeba, aby takový slušný mladý muž byl viděn s ženskou jako já."

Nikdo nevypoví, co všechno bylo ve slově „ženská", jak je to děvče proneslo.

Udělala ještě asi deset kroků a znovu se zastavila. Marius ji došel. Promluvila k němu jen tak stranou, aniž se k němu obrátila:

„Abych nezapomněla, víte, že jste mi něco slíbil?"

Marius hledal v kapse. Ale celý jeho majetek bylo těch pět franků pro otce Thénardiera. Vzal je a strčil je do ruky Eponině.

Rozevřela prsty a pustila peníz na zem; podívala se zasmušile na Maria a řekla:

„O vaše peníze nestojím."

KNIHA TŘETÍ
Dům v ulici Plumet

(1)
Tajemný dům

Uprostřed minulého století si prezident pařížského soudního dvora, který měl milenku a tajil se s tím, protože v té době velcí páni své milenky ukazovali a měšťané je skrývali, dal postavit „domeček" na předměstí Saint-Germain, v opuštěné ulici Blomet, která se teď jmenuje ulice Plumet, nedaleko místa, jemuž tehdy říkali *Combat des Animaux.*

Byl to jednopatrový zahradní pavilón; v přízemí byly dva pokoje a v poschodí také dva; dole byla kuchyně, nahoře salónek, pod střechou komora, a před tím vším zahrada s velkou mříží do ulice. Zahrada měla asi jedno jitro. To bylo všechno, co mohli mimojdoucí zahlédnout; ale za pavilónem bylo úzké nádvoří a v hloubi nádvoří stálo nízké stavení se dvěma podsklepenými světnicemi, jakýsi útulek pro nahodilou potřebu, kde by se mohlo ukrýt dítě s kojnou. Do toho bytu vedla zezadu skrytá vrátka otvírající se do úzkého a dlouhého vydlážděného průchodu, který se všelijak kroutil, byl nekrytý, po obou stranách lemovaný vysokými zdmi, s ohromnou dovedností schovaný a téměř ztracený mezi ohradami sadů a školek, jejichž všechny hrany a zákruty sledoval, aby končil stejně tajnými vrátky, která se otvírala čtvrt míle od domu, téměř v jiné čtvrti na konci ulice Babylone.

Tudy chodíval pan soudní prezident, takže i ti, kdo by ho byli stopovali a sledovali, i ti, kdo by pozorovali, že se pan předseda denně někam v tajnosti vypravuje, by nebyli tušili, že jde-li do ulice Babylone, chodí vlastně do ulice Blomet. Obratnými koupěmi

pozemků mohl si důmyslný úředník postavit tajnou cestu domů, která vedla po jeho vlastní půdě, a proto zcela mimo cizí dozor. Později odprodal na zahrady a školky malé kusy půdy, které hraničily s průchodem, a majitelé těchto dílů se domnívali, že mají před sebou hraniční zeď a ani netušili, že se mezi jejich záhony a štěpnicemi vine klikatá stuha dláždění. Jedině ptáčkové věděli o té zvláštnosti. Je pravděpodobné, že si pěnkavky a sýkorky minulého století na vrub pana soudního prezidenta hodně poštěbetaly.

Dům vystavěný v Mansartově slohu, s vydřevením a nábytkem podle watteauovského vkusu, tedy rokokově titěrný uvnitř a důstojný zvenčí, obehnaný trojnásobným květinovým houštím, vypadal tajemně, koketně a slavnostně zároveň, jak to odpovídá milostným rozmarům a úřední důstojnosti.

Dům a chodba dnes už neexistují, ale před patnácti lety tam ještě byly. V roce 1793 dům koupil nějaký kotlář, aby ho strhl, ale protože ho nemohl zaplatit, byl na něj vyhlášen konkurs a dům tak vlastně strhal kotláře. Od té doby v něm nikdo nebydlil a dům pomalu chátral jako každý příbytek, který je opuštěn. Byl stále ještě vybaven starodávným nábytkem a stále na prodej nebo k pronájmu. Zažloutlý a nečitelný nápis, pověšený na zahradní mříži o něm informoval těch deset nebo dvanáct lidí, kteří tudy od roku 1810 přešli.

Ke konci restaurace mohli tíž chodci pozorovat, že nápis zmizel a že v prvním patře jsou dokonce otevřené okenice. Dům byl opravdu obydlen. V oknech byly „záclonky“, znamení, že tam bydlí žena.

V říjnu roku 1829 se objevil starší muž a najal dům, jak byl pochopitelně i s nízkým stavením a chodbou, která ústila do ulice Babylone. Dal také opravit tajné zámky u obou dveří onoho průchodu. Právě jsme řekli, že téměř celý dům byl zařízen starožitným nábytkem pana soudního prezidenta; nový nájemník nařídil nějaké opravy, sem tam přidal, co chybělo, vydláždil znovu dvůr, vyměnil staré cihly na chodbách, schody na schodišti, objevila se nová prkénka v parketách a tabulky v oknech, a nakonec se tam

nastěhoval s mladou dívkou a obstarožní služkou, beze všeho hluku, spíš jako by se tam vplížil, než stěhoval do svého domu. Sousedé o tom nemluvili, protože žádní nebyli.

Tento tak málo okázalý nájemník byl Jean Valjean, mladá dívka byla Cosetta. Služka byla stará panna zvaná Toussaintka, kterou Jean Valjean zachránil z nemocnice a od bídy, žena stará, venkovská a koktavá, což byly tři vlastnosti, které rozhodly u Jeana Valjeana, aby ji vzal s sebou. Najal dům jako pan Fauchelevent, soukromník. Ve všem, co jsme právě vypravovali, poznal čtenář Jeana Valjeana jistě dřív než Thénardier.

Proč opustil Jean Valjean klášter Petit-Picpus? Co se stalo?

Nic se nestalo.

Pamatujeme se, že Jean Valjean byl v klášteře šťastný, tak šťastný, že se jeho svědomí začalo nakonec znepokojovat. Cosettu vídal denně, cítil, jak se v něm probouzí a roste čím dál tím víc otcovská láska, choval tu holčičku v srdci, namlouval si, že je jeho a že mu ji nikdo nemůže vzít, že to tak půjde donekonečna, že se jistě stane jeptiškou, jsouc k tomu denně vlídně vedena, že jí bude klášter od nynějška celým světem jako jemu, že tam sám zestárne a ona doroste a že tam on zemře a že zkrátka – jaká úchvatná naděje – žádné odloučení nebude možné. Když o tom přemýšlel, upadal do rozpaků. Zpytoval sám sebe. Ptal se v duchu, patří-li vskutku ono štěstí jen jemu, neskládá-li se také ze štěstí někoho druhého, ze štěstí oné dívenky, ze štěstí, které si on, stařec, přisvojuje a o něž ji obírá; není to vlastně krádež? Říkal si, že to dítě má právo poznat život, než se ho zřekne, a kdyby mu odepřel, aniž se s ním poradil, předem všechny radosti pod záminkou, že je zachraňuje před všemi životními zkouškami, a těžil by tak z jeho nevědomosti a jeho osamělosti, aby mu vnutil zájem o takové nepřirozené povolání, pokřivil by lidskou bytost a lhal by samému Bohu. A kdyby si to jednou Cosetta uvědomila a litovala, že se stala jeptiškou, kdoví, zda by ho nezačala nenávidět? Poslední myšlenka, téměř sobecká

a méně statečná než ostatní, mu byla nesnesitelná. Rozhodl se z kláštera odejít.

Rozhodl se a s lítostí shledal, že je to nutné. Námitky nebyly žádné. Pět let pobytu mezi čtyřmi stěnami, jakož i ta okolnost, že zmizel ze světa, pochopitelně zaplašilo jakékoliv obavy. Mohl se klidně vrátit mezi lidi. Zestaral a všechno se změnilo. Kdo by ho teď poznal? A pak, bude-li nejhůř, nebezpečí hrozí jenom jemu, a on nemá právo odsoudit Cosettu do kláštera jen proto, že sám byl kdysi odsouzen na galeje. Ostatně, co znamená nebezpečí před povinností? Přece mu nic nebrání, aby byl opatrný a stále ve střehu.

Cosetta už byla téměř dospělá.

Když se k tomu kroku odhodlal, čekal jenom na příležitost. Naskytla se brzy. Starý Fauchelevent zemřel.

Jean Valjean požádal o slyšení u velebné matky převorky a řekl jí, že po bratrovi zdědil něco peněz, které mu dovolí žít od nynějška bez práce, že opouští službu v klášteře a odvádí svou dcerku; protože však by nebylo spravedlivé, aby Cosetta, která nesložila řeholní slib, byla vychovávána zadarmo, poprosil pokorně velebnou matku představenou, aby laskavě přijala pro klášter pět tisíc franků jako náhradu za pět let, které tam Cosetta prožila.

Takto vyšel Jean Valjean z kláštera Ustavičného klanění.

Když odcházel, nesl si malý kufřík, který nechtěl svěřit žádnému nosiči a jehož klíček měl stále u sebe. Ten kufřík dráždil Cosettu, protože z něho vycházela vůně balzámu.

Řekněme ihned, že se od té doby se zavazadlem nikdy nerozloučil. Měl je vždycky ve svém pokoji. Byla to první a často jediná věc, kterou si odnášel, kdykoliv se stěhoval. Cosetta se tomu smála a nazývala tento kufřík *nerozlučným,* říkajíc:

„Žárlím na něj."

Ale Jean Valjean se nevracel na svobodu bez hluboké úzkosti.

Našel dům v ulici Plumet a tam se zavrtal. Od nynějška se jmenoval Ultime Fauchelevent.

Zároveň si najal v Paříži dva jiné byty, aby budil méně pozornosti, než kdyby bydlil stále v téže čtvrti, aby mohl měnit svůj pobyt při nejmenším znepokojení, které by se ho zmocnilo, a konečně aby nebyl znenadání tak úplně bez přístřeší jako v onu noc, kdy tak zázračně unikl Javertovi. Tato dvě obydlí byla velmi ubohá a napohled chudobná, a byla ve dvou od sebe velmi vzdálených čtvrtích, jedno v Západní ulici a druhé v ulici Homme-Armé.

Občas se nastěhoval buď do ulice Homme-Armé, nebo do Západní ulice, aby tam pobyl s Cosettou pět nebo šest neděl, aniž bral s sebou Toussaintku. Dával si tam posluhovat vrátným a vydával se za soukromníka z okolí Paříže, který potřebuje pobýt v městě.

Tento vysoce ušlechtilý muž měl v Paříži tři byty, aby unikl policii.

(2)
Jean Valjean národním gardistou

Jinak žil v ulici Plumet a svůj život si tam uspořádal takto:

Cosetta se služkou bydlila v pavilóně; měla velkou ložnici s malovanými pilíři mezi okny a budoár s pozlacenými lištami, bývalý salón pana předsedy, s čalouny a prostornými křesly; měla zahradu. Jean Valjean dal postavit do Cosettiny ložnice postel s nebesy z trojbarevného damašku a rozložil v něm starý překrásný perský koberec, který koupil v ulici Figuier-Saint-Paul u matky Gaucherové; aby zmírnil přísnost skvělých starožitností, přidal ke starým věcem vlídné a rozkošné kusy dívčího nábytku, etažér, knihovničku s knihami se zlatou ořízkou, psací potřeby s podložkou z pijavého papíru, šicí stolek vykládaný perletí, kartáče, hřebeny a flakóny z pozlaceného stříbra a toaletní stolek z japonského porcelánu. Dlouhé damaškové záclony v trojí barvě, ladící s damaškem nad postelí a s červeným základem, visely v oknech prvního poschodí. V přízemí byly záclony vyšívané. V zimě byl Cosettin domeček odshora dolů vytápěn. Jean

Valjean sám bydlel v jakési lóži pro vrátného, která byla vzadu ve dvoře; měl tam popruhové lože s žíněnkou, stůl z měkkého dřeva, dvě židle vypletené slámou, majolikový hrnec na vodu, několik svazků knih na polici, v koutě svůj drahý kufřík, a nikdy teplo. Jídal s Cosettou a pro něho býval na stole režný chléb. Jakmile Toussaintka nastoupila, řekl jí:

„Slečna je paní domu."

„A vy, pa-pane?" otázala se udivená Toussaintka.

„Já jsem víc než pán, jsem otec."

Cosetta byla v klášteře vedena k tomu, aby rozuměla domácnosti, tedy řídila vydání, která byla velmi skrovná. Denně brával Jean Valjean Cosettu na procházku a vodil ji pod paží. Chodíval s ní do Lucemburské zahrady, do nejméně navštěvovaného stromořadí, a každou neděli na mši, pokaždé do chrámu Saint-Jacques-du-Haut-Pas, neboť to bylo velmi daleko. Protože to byla velmi chudá čtvrt, rozdával tam bohatě almužnu, a ubožáci se kolem něho tísnili, což mu vyneslo Thénardierovu epištolu: *Panu dobrodinci z kostela Saint-Jacques-du-Haut-Pas.* Rád vodíval Cosettu na návštěvy chudých a nemocných. Do domu v ulici Plumet nikdo cizí nevstoupil. Toussaintka obstarávala nákupy a Jean Valjean chodil sám pro vodu do studny blízko bulváru. Dříví a víno se ukládalo do polopodzemního výklenku, vykládaného rokokovými ozdobami, který sousedil s dveřmi do ulice Babylone a který kdysi panu předsedovi sloužíval za jeskyni; za časů milostných pletek a letohrádků se totiž láska neobešla bez jeskyně.

Ve vedlejších dveřích do ulice Babylone byla schránka na dopisy a na noviny; ale tři obyvatelé letohrádku v ulici Plumet nedostávali ani noviny ani dopisy a celá schránka, kdysi prostřednice milkování a důvěrnice dvorného právníka, byla teď odkázána jen na výměry daňového výběrčího a na oznámení národní gardy. Neboť pan Fauchelevent, soukromník, byl členem národní gardy; nepodařilo se mu vyklouznout z husté sítě soupisu v roce 1831. Tehdejší šetření městského úřadu proniklo až do kláštera Petit-Picpus, odkud vyšel Jean Valjean jako

z neproniknutelného a svatého oblaku, ctěný a vážený v očích městské radnice, a proto hoden vstoupit do národní gardy.

Třikrát nebo čtyřikrát za rok oblékal Jean Valjean svůj stejnokroj a stál na stráži; ostatně velmi ochotně, protože to bylo pro něho bezvadné přestrojení, ve kterém mohl splynout s ostatními lidmi a při tom si zachovat soukromí. Jean Valjean se právě dožil šedesátky, věku, kdy mohl být zákonně zproštěn služby; ale vypadal na padesát; ostatně netoužil uklouznout svému šikovateli a přít se s hrabětem Lobauem[24]; nebyl v seznamech civilních rejstříků; skrýval své jméno, tajil svůj věk, tajil všechno; a právě jsme řekli, že byl národním gardistou docela rád. Jeho jedinou snahou bylo, aby se podobal kterémukoliv poplatníkovi. Mít andělskou duši s občanským nátěrem, to byl ideál tohoto muže.

Zaznamenejme přesto určitou podrobnost. Když vycházel Jean Valjean s Cosettou, oblékal se a vypadal, jak jsme viděli, jako bývalý důstojník. Vycházel-li sám, a to bývalo obyčejně večer, oblékal pokaždé dělnickou halenu a na hlavě míval čepici, která mu stínila obličej. Byla to opatrnost nebo pokora? Obojí zároveň. Cosetta si už zvykla na záhadnou část jeho osudu a sotva brala na vědomí otcovo podivínství. Co se týče Toussaintky, ta Jeana Valjeana zbožňovala a všechno, co dělal, považovala za správné.

Jejich řezník, zahlédnuv jednou Jeana Valjeana, řekl:

„To je divný patron."

Toussaintka odpověděla:

„To je světec."

Jean Valjean, Cosetta i Toussaintka vstupovali a vycházeli jen dveřmi do ulice Babylone. Kdo je nespatřil mříží zahrady, nebyl by uhádl, že bydlí v ulici Plumet. Ta mříž byla vždycky uzavřená. Jean Valjean nechával zahradu nepěstěnou, aby nevzbudil pozornost.

V tom se ale mýlil.

24 Velitel národní gardy v Paříži od roku 1838.

(3)
Foliis ac frondibus[25]

A tak se zahrada, přenechaná sama sobě víc než půl století, stala neobyčejnou a půvabnou. Před čtyřiceti lety se v té ulici zastavovali mimojdoucí, aby se pohledem na ni potěšili, aniž tušili tajemství, která skrývala za svými svěžími a zelenými houštinami. I nyní se nejeden člověk zasnil a častokrát očima a myšlenkou všetečně zabloudil skrze pruty starodávných mřížových vrat, zavřených na zámek, pokroucených, rozviklaných, připevněných na dvou zelenavých a mechem obrostlých pilířích a malebně korunovaných štítem nerozluštitelných arabesek.

V koutku bylo vidět kamennou lavičku, jednu dvě omšelé sochy, laťkové mřížoví, které se kdysi odtrhlo, jak trouchnivělo na zdi; jinak žádné stromořadí, žádný trávník; všude jen pýr. Zahradnické uspořádání zaniklo a vtrhla sem příroda. Bujel tu plevel, nádherné dobrodružství pro ubohý koutek země. Bílé fialy tu slavily svátky. V téhle zahradě nic nepřekáželo posvátnému úsilí, které všechno pudí k životu; důstojné rozrůstání zde bylo ve svém živlu. Stromy se skláněly k ostružinám, ostružiny se vzpínaly ke stromům, rostlina se šplhala, větev se skláněla, to, co se plazilo po zemi, hledělo se opřít o to, co se rozvíjelo na volném vzduchu, to, co vlaje ve větru, se sklánělo k tomu, co se vleklo v mechu; pně, větve, listí, stébla, houštiny, svlačce, úponky révy, trní, všecko se mísilo, prostupovalo, snoubilo, proplétalo; v té zahradě, která měla tři sta čtverečních stop, pod spokojeným pohledem Stvořitele příroda slavila a v úzkém a vroucím objetí uskutečňovala svaté tajemství sbratření, symbol sbratření lidstva. Zahrada už nebyla zahradou, bylo to ohromné houští; neproniknutelné jako les, zabydlené jako město, chvějící se jako hnízdo, temné jako katedrála, vonné jako kytice, opuštěné jako hrob, živé jako dav.

25 V listí a větvoví (citát z Lucretiovy básně *O přírodě*, zpěv V, verš 971).

Zjara se nesmírná houština, svobodná za svou mříží a mezi čtyřmi zdmi, rozhořela v mlčenlivém úsilí všeobecného klíčení, chvěla se při úsvitu jako zvíře, které vdechuje vanutí lásky vesmíru a cítí, jak mu dubnová míza stoupá a vře v žilách, a třepetajíc ve větru svou bujnou zelenou kšticí, rozsévala po provlhlé zemi, po zvětralých sochách, po hroutícím se schodišti pavilónu, dokonce až na dlažbu opuštěné ulice hvězdičky květů, perličky rosy, plodnost, krásu, život, radost a vůni.

O polednách se sem uchylovalo na tisíce bělásků, kteří – božská podívaná – vířili ve stínu jako vločky živého letního sněhu. Ve veselých hlubinách zeleně hovořila vlídně k duši spousta nevinných hlásků, a co zapomnělo prozradit švitoření, to doplnil bzukot. Večer dýchala houština sněním, které ji obklopovalo; ležel na ní mlžný příkrov božské a klidné zádumčivosti; ze všech jejích koutů vanula opojná vůně svlačců a růží z Jericha jako jemný a záludný jed; bylo slyšet poslední volání žluv a konipásků usínajících pod větvovím; bylo tu cítit posvátné přátelství ptáka a stromu; ve dne opeřenci obveselují listí a v noci listí chrání opeřence.

V zimě bylo houští černé, zvlhlé, naježené, roztřesené a trochu dovolovalo zahlédnout dům. Místo květů ve větvích a místo rosy na květech se po chladném a hustém koberci žlutého listí táhly dlouhé stříbrné stužky, slimáčí stopy; přesto však pod jakoukoliv podobou a v kterékoliv roční době, na jaře, v zimě, v létě, na podzim, dýchala malá zahrádka smutkem rozjímání, samotou, volností, nepřítomností člověka a přítomností boží; a stará zrezavělá mříž jako by říkala:

„To je má zahrada."

Ať si tam nakrásně kolem dokola na dva kroky byla pařížská dlažba, dokonalé a skvělé paláce ulice Varenne, docela blízko dóm Invalidů, nedaleko poslanecká sněmovna; ať tam v sousedství sebeokázaleji rachotily kočáry z ulice Bourgogne a z ulice Saint-Dominique, ať tam nakrásně na blízkém náměstí sebečastěji křižovaly žluté, hnědé,

bílé a červené dostavníky, ulice Plumet byla jako poušť; a smrt bývalých majitelů, revoluce, která se přehnala, pád starých bohatství, nepřítomnost, zapomenutí, čtyřicet let opuštěnosti a vdovské samoty stačilo, aby se na ono vyvolené místo vrátilo kapradí, divizna, bolehlav, žebříček, náprstník, vysoké traviny, velké rostliny s širokými vrásčitými listy jako ze světlezeleného sukna, ještěrky, brouci, neklidný a hbitý hmyz a aby ze zemských hlubin vzešla a znovu se mezi těmi čtyřmi stěnami objevila bůhvíjaká divoká a plachá velebnost; a konečně, aby se příroda, která boří malicherná lidská uspořádání a která vždycky všude tam, kam chce proniknout, také proniká ve své mohutnosti a projevuje se v mravenci právě tak jako v orlovi, rozkošatila se v malé ubohé pařížské zahrádce s takovou živelností a majestátností jako v pralese Nového světa.

Nic na světě není nepatrné; to ví ten, kdo se oddává hlubokému zkoumání přírody. Ačkoliv filozofii není dána dokonalá možnost ujasnit příčinu nebo vymezit účinek, přece upadá pozorovatel do bezedného vytržení, vidí-li, jak všechny rozložené síly ústí v jednotě. Všechno pracuje pro všechno.

Algebra se hodí i na oblaka; hvězdné záření prospívá růži; nikdo by si netroufal tvrdit, že vůně hlohu neprospívá hvězdám. Kdo umí vypočítat putování molekuly? Což víme, zdali tvoření nových světů nezávisí na pádu písečných zrnek? Kdo vlastně zná vzájemný příliv a odliv nekonečně velkého a nekonečně malého, ozvuk příčin v propastech jsoucna a laviny tvoření? I roztoč je důležitý; malé je velké a velké je malé; nutnost uvádí všechno do rovnováhy; pro lidského ducha je to strašné vidění. Mezi bytostmi a věcmi jsou zázračné vztahy; v onom nevyčerpatelném celku od slunce ke mšici nikdo nikým neopovrhuje; potřebují se navzájem. Světlo neodnáší do azuru zemské vůně, aniž vědělo, co tím činí; a noc rozdává hvězdnou podstatu spícím květům. Létající ptáci mají na pařátku vlákno nekonečna. Klíčení se stává složitější od zazáření meteoru ke klovnutí zobáčku vlaštovky, klubající se

z vajíčka; a vede přímo od zrození žížaly k příchodu Sokratovu. Kde končí dalekohled, začíná drobnohled. Kdo z těch dvou vidí dál? Vyberte si. Plíseň je plejáda květů; mlhovina je hvězdný roj. Totéž splývání, a ještě neslýchanější, je mezi věcmi rozumu a faktem hmoty. Prvky a principy se mísí, splétají, snoubí a navzájem množí, takže nakonec vyústí hmotný i nadsmyslný svět do téhož jasu. Věčný koloběh. V nesmírných kosmických proměnách kolotá vesmírný život v neznámých množstvích, ve svém víření strhuje všechno do neviditelného fluida záhad, používá všeho, nevynechá ani jediný sen, jediný spánek, tady zasévá jednobuněčného tvora, tam rozdrobí hvězdu, mihotá se a hadovitě se vine, ze světla vyvodí sílu a z myšlenky živel, je rozptýlený, a přece nedělitelný, ničí všechno vyjma geometrický bod, který se nazývá „já"; převádí všechno na duši-atom; rozvíjí všechno v Bohu; splétá v temnotách závratného mechanismu všechny činnosti od nejvyšší až po nejnižší; spojuje let hmyzu s pohybem země a možná že jen pro stvrzení zákonitosti podřizuje let vlasatice na obloze sotva postižitelnému víření nálevníka v kapce vody. Stroj zbudovaný z ducha! Nesmírné soukolí, jehož první hybnou pákou je komár a posledním kolem zvěrokruh.

(4)
Výměna mříže

Zdálo se, že zahrada, která byla kdysi stvořena ke skrývání tajemných prostopášností, se proměnila: stalo se z ní útočiště cudných tajemství. Nebyly tam už besídky ani pažit ani loubí ani jeskyně; bylo tam vznešené splývavé přítmí, které všude padalo jako závoj. Pafos[26] se opět proměnil v Eden. Jako by cosi kajícného ozdravilo tento úkryt. Kytice nabízela své květy duši. Koketní zahrádka, kdysi

26 Venušino sídlo na Kypru.

tak pomlouvaná, se teď vrátila k panenství a cudnosti. Předseda v součinnosti se zahradníkem – bodrý muž, který se domníval, že kráčí ve stopách Lamoignonových[27], s dalším naivkou, který věřil, že pokračuje v úsilí Lenôtrově[28], ji obehnali, ostříhali, vystrojili a vyparádili pro milostné zálety; příroda se jí však opět zmocnila, naplnila ji stínem a připravila pro lásku.

A také tentokrát bylo v té samotě srdce připraveno k lásce. Láska se měla jen ukázat; byl tu chrám spletený ze zeleně, trávy, mechu, z ptačích vzdechů, hebkých temnot, chvějících se větví a z dušičky, v níž bylo plno líbeznosti, víry, cudnosti, naděje, touhy a vzdušných zámků.

Cosetta vyšla z kláštera téměř ještě dítě; bylo jí o něco víc než čtrnáct let, byla v takových „nevděčných letech"; řekli jsme, že kromě očí byla spíš ošklivá než hezká; ale nic nepůvabného v sobě neměla, byla jen neobratná, hubená, plachá a odvážná zároveň, jedním slovem velké děcko.

Její vychování skončilo; naučili ji náboženství a také – to obzvláště – zbožnosti; potom věcem, kterým se v klášteře říká „historie", to jest zeměpis, mluvnice, příčestí, francouzští králové, trochu hudby, nakreslit tvář z profilu atd.; ale jinak Cosetta nevěděla nic o tom, co je půvabné a nebezpečné. Duše mladé dívky nemá být ponechána v nevědomosti; později se v ní příliš rychle a náhle střídají přeludy jako v černé komoře. Má být pomalu a šetrně osvětlována raději odleskem skutečností než jejich přímým a drsným světlem. Užitečné a půvabně přísné pološero, které plaší dětinské strachy, zabraňuje pádům. Jenom mateřský pud, nádherné vnuknutí, v němž se mísí panenské vzpomínky se zkušenostmi ženy, ví, jak a z čeho se má skládat ono pološero. Ten pud nelze ničím nahradit. Při utváření dívčí duše se matce nevyrovnají všechny jeptišky světa.

Cosetta neměla matku. Měla jen mnoho matek, v množném čísle.

27 Mecenáš básníků v 17. stol.

28 Zahradní architekt v 17. stol.

Jean Valjean měl v duši mnoho něžnosti a starostlivosti zároveň; ale byl to jen starý člověk, který o něčem podobném neměl ponětí.

A zatím při výchovném díle a v tak závažné záležitosti, jakou je příprava ženy na život, v boji proti velké neznalosti, které se říká nevinnost, je třeba tolik vědomostí!

Nic nevede mladou dívku k vášni víc než klášter. Klášter obrací myšlenky k neznámu. Samo v sebe obrácené srdce se prohlubuje, a protože nemá nikoho, komu by se otevřelo, jde do hloubky, neboť se nemůže rozvinout. Tím vznikají sny, domněnky, dohady, nastíněné romány, touha po dobrodružství, fantastické plány, vzdušné zámky budované v cele temného nitra duše, kde se okamžitě uhnízdí vášně, jakmile jim otevřená mříž dovolí vstoupit. Klášter je potlačením lidských citů, které, má-li nad lidským srdcem zvítězit, musí trvat celý život.

Po odchodu z kláštera nemohla Cosetta najít nic sladšího a nebezpečnějšího než dům v ulici Plumet. Bylo to pokračování samoty a začátek svobody; uzavřená zahrada, ale jadrná bohatá rozkošnická a vonná příroda; tytéž sny jako v klášteře, ale s možností zahlédnout časem mladé muže; mříž, ale vedoucí na ulici.

Opakujeme ještě jednou, že Cosetta byla ještě dítě, když tam přišla. Jean Valjean jí odevzdal nepěstěnou zahradu.

„Dělej si tam, co chceš," řekl jí.

To Cosettu bavilo; zpřevracela všechny houštiny a kameny a hledala ‚zvířátka'; hrála si tam do té doby, než se naučila snít; milovala zahradu pro hmyz, který nacházela v trávě pod nohama, do té doby, než si ji zamilovala pro hvězdy, které odtud mohla zahlédnout mezi větvemi nad hlavou.

A pak milovala svého tatínka, to jest Jeana Valjeana, celou duší, s prostomyslností dětinné lásky, která v jejích očích měnila starého dobráka ve vítaného a milého společníka. Pamatujeme se, že pan Madeleine hodně čítával; Jean Valjean šel v jeho stopách; tím se naučil dobře vyjadřovat své myšlenky; měl bohaté nitro a výmluvnost

prostého a zdravého rozumu, která se samovolně rozvinula. Zůstalo mu právě jen tolik drsnosti, aby se jí okořenila jeho dobrota; byl to drsný duch a laskavé srdce.

Když spolu hovořívali v Lucemburské zahradě, dlouze jí o všem vykládal, čerpaje z toho, co četl, a také z toho, co protrpěl. Cosetta mu naslouchala a bloudila přitom očima v neurčitu.

Prostý muž stačil myšlence Cosetty, jako stačila nespoutaná zahrada jejím očím. Když se hodně nalítala za motýly, přibíhala k němu celá udýchaná a říkávala:

„Ach! To jsem se naběhala!“

A on ji líbával na čelo.

Cosetta starce zbožňovala. Byla mu stále v patách. Tam, kde byl Jean Valjean, bylo i jí dobře. Protože Jean Valjean nebydlil ani v pavilónu, ani nechodil do zahrady, líbilo se jí lépe na vydlážděném zadním dvorečku než v zahradě plné květin, a v malé vrátnici se židlemi vypletenými slámou víc než ve velkém salóně potaženém čalouny, kde se měkce vycpaná křesla opírala o zdi. Jean Valjean, všecek blažený, že je tak vyrušován, jí říkával:

„Jdi si pěkně do svého bytu! Nech mě také trochu o samotě!“

Půvabně a něžně ho plísnila. Ta kázáníčka mají tolik půvabu, dělá-li je dcera otci.

„Tatínku, je mi u vás strašně zima; proč si sem nedáte koberec a kamna?“

„Milé dítě, je mnoho lidí, kteří jsou lepší než já, a nemají ani střechu nad hlavou.“

„A proč se tedy u mne topí a proč mám všechno, co potřebuju?“

„Protože jsi žena a dítě.“

„A muži musí tedy mrznout a mít se špatně?“

„Někteří muži.“

„Dobře! Budu sem chodit tak často, že budete nucen tady topit.“

Anebo:

„Tatínku, proč jíte takový ošklivý chléb?“

„Proto… dcerunko."

„Nu, můžete-li ho jíst vy, budu ho jíst i já."

A aby Cosetta nejedla černý chléb, jedl Jean Valjean chléb bílý.

Cosetta se jen matně pamatovala na své dětství. Ráno a večer se modlila za svou maminku, kterou nepoznala. Manželé Thénardierovi jí utkvěli v paměti jako dvě ohyzdné postavy ze sna. Pamatovala si, že šla „jednou v noci" do lesa pro vodu. Bylo to podle ní hodně daleko od Paříže. Zdálo se jí, že kdysi žila v propasti, ze které ji Jean Valjean vytáhl. Vlastní dětství jí připadalo jako čas, jejž strávila mezi samými stonožkami, pavouky a hady. Když večer před usnutím přemýšlela a nedovedla si představit, že je dcerou Jeana Valjeana a on jejím otcem, představovala si, že se duše její maminky vtělila do tohohle dobrého člověka, aby jí mohla být nablízku.

Když seděl, opírala svou tvář o jeho sivou hlavu, na niž jí tiše skanula slza, a říkala si:

„Možná že je ten člověk moje maminka."

Ačkoliv je to téměř neuvěřitelné, byla Cosetta, přísně vychovávaná v klášteře, tak nevinná a nevědomá, že si nakonec představovala, že snad ani matku neměla. Vždyť neznala ani její jméno. Kdykoliv ji napadlo, aby se na ně Jeana Valjeana zeptala, Jean Valjean mlčel. Když opakovala svou otázku, odpovídal úsměvem. Jednou naléhala; úsměv se rozplynul v slze.

Mlčení Jeana Valjeana zahalovalo Fantinu tmou neproniknutelnosti.

Byla to opatrnost? Byla to úcta? Byl to strach, aby nevydal napospas toto jméno jiné paměti než vlastní?

Dokud byla Cosetta ještě malá, Jean Valjean jí rád vyprávěl o matce; když dospěla v mladou dívku, připadalo mu to nemožné. Zdálo se mu, že by se k tomu už neodhodlal. Bránila mu v tom Cosetta? Bránila mu v tom Fantina? Zmocňovala se ho posvátná hrůza, když si pomyslil, že by uvedl tento přízrak do Cosettiných vzpomínek a učinil tak mrtvou třetí podílnicí jejich osudu. Čím svatější mu byl

ten stín, tím víc se ho obával. Myslil na Fantinu a cítil se zavalen tichem. Zdálo se mu, že v temnotách nejasně rozpoznává něco, co se podobalo prstu na ústech. Vracela se snad všechna ta cudnost, která ve Fantině dřímala a byla násilně vypuzena, aby po smrti stála při ní, rozhorleně bděla nad mírem mrtvé a vášnivě ji střežila v jejím hrobě? Podléhal Jean Valjean mimoděk tomuto nátlaku? My, kdo věříme ve smrt, nejsme z těch, kdo by zavrhovali toto záhadné vysvětlení. Proto bylo nemožné – a to i Cosettě samé – vyslovit jméno Fantina.

Jednou mu Cosetta řekla:

„Tatínku, na dnešek se mi zdálo o mamince. Měla dvě velká bělostná křídla. Maminka byla jistě už zaživa skoro světicí."

„Svým mučednictvím," odpověděl Jean Valjean.

Jinak byl Jean Valjean šťastný.

Když s ním Cosetta vycházívala, opírala se o jeho rámě a srdce jí překypovalo štěstím. Jean Valjean se při všech projevech tak vzácné a hřejivé něhy rozplýval blažeností. Ubohý muž se chvěl zaplaven andělskou radostí; ujišťoval se s nadšením, že to potrvá celý život; v duchu si říkával, že se dost natrpěl, aby si zasloužil toto zářivé štěstí, a z hloubi srdce děkoval Bohu, že dovolil, aby jeho, bídníka, milovala taková nevinná bytost.

(5)
Růže shledává, že je nebezpečnou zbraní

Jednou se Cosetta náhodou uviděla v zrcadle a řekla si: „No ne!" Zdálo se jí, že je téměř hezká. Uvrhlo ji to do divného zmatku. Do té chvíle na svou tvář nemyslila. Vídala se v zrcadle, ale neprohlížela se. A potom, často jí říkávali, že je ošklivá. Jediný Jean Valjean říkával jemně:

„Ale ne! Ale ne!"

Ať tomu bylo jakkoliv, Cosetta si vždycky myslila, že je ošklivá, a vyrostla v tom domnění s odevzdaností, která v dětství nepřipadá zatěžko. A tu jí náhle zrcadlo řeklo totéž, co Jean Valjean: „Ale ne.“ V noci nespala.

„Kdybych tak byla hezká!“ myslila si. „To by bylo něco, kdybych byla hezká!“

Vzpomínala na ty kamarádky, jejichž pohledná tvář budila v klášteře rozruch, a říkala si:

„Je to možné? Byla bych taková, jako slečna ta a ta!“

Druhý den se na sebe podívala, ne už náhodou, a zapochybovala:

„Kam jsem to jen dala oči?“ řekla si. „Ne. Jsem ošklivá.“

Prostě špatně spala, měla zapadlé oči a byla bledá. Včera ji pomyšlení na vlastní krásu nikterak nerozradostnilo, ale teď byla smutná, že už tomu nevěří. Nezhlížela se v zrcadle celých čtrnáct dní, a když se česala, obracela se k zrcadlu zády.

Večer po jídle obyčejně vyšívala v salóně nebo se zaměstnávala nějakou prací, které se naučila v klášteře; Jean Valjean čítával vedle ní. Jednou pozdvihla oči od práce a byla velmi překvapena znepokojeným pohledem svého otce.

Jindy šla po ulici a zdálo se jí, že kdosi, koho nepostřehla, za ní řekl:

„Hezká holka! Ale špatně oblečená.“

„Eh co!“ pomyslila si. „To neplatí na mne. Já jsem dobře oblečená, ale ošklivá.“

Tehdy měla plyšový klobouk a šaty z merinové vlny.

Jednou byla na zahradě a zaslechla ubohou starou Toussaintku, jak říká:

„Všiml jste si, pane, jak slečna roste do krásy?“

Cosettu Toussaintčina slova vzrušila tak, že už neslyšela, co otec odpověděl. Utekla ze zahrady, vyběhla do svého pokoje, pospíšila si k zrcadlu – nepodívala se do něho tři měsíce – a vykřikla. Sama sebe oslnila.

Byla milá, hezoučká; musila souhlasit s Toussaintkou i se zrcadlem. Postavu měla dokonalou, pleť zbělela, vlasy dostaly lesk, neznámá světélka jiskřila v jejích modrých očích. Ve chviličce si uvědomila svou sličnost, jako když se náhle rozední; mnoho lidí si toho ostatně už dávno povšimlo. Toussaintka to netajila a zřejmě o ní mluvil i ten chodec, o tom není pochyby; když seběhla znovu do zahrady, připadala si jako královna, slyšela zpívat ptáky, třebaže to bylo v zimě, viděla pozlacené nebe, slunce mezi stromy, květy v křovinách, sama v nevýslovném opojení všecka zmatená a jako smyslů zbavená.

Zato Jeanu Valjeanovi se mocně a nepopsatelně sevřelo srdce.

Již nějaký čas s obavami sledoval půvab, který se na Cosettině pěkné tváři objevoval každý den oslnivěji. Pro všechny to bylo usměvavé svítání, pro něho však s nádechem smutku.

Trvalo dost dlouho, než si Cosetta všimla, že je hezká. Smutné oko Jeana Valjeana bylo už od prvního dne zraňováno oním nečekaným světlem, které pomalu vzcházelo a oblévalo postupně celou postavu mladé dívky. Cítil, že nastane změna v jeho šťastném životě, tak šťastném, že si netroufal ani dýchat v obavě, aby něco nepokazil. Tento muž, který poznal veškeré trápení, který ještě krvácel z ran osudu, muž, který byl téměř zlý a který se stal bezmála světcem, který vlekl galejní okovy a teď vlekl neviditelné, ale těžké okovy nepopsatelného ponížení, tento muž, kterého zákon nepropustil a který mohl být kdykoli znova dopaden a vyveden ze svého ctnostného přítmí na denní světlo pranýře, tento muž přijímal všechno, všechno omlouval, všechno odpouštěl, všemu žehnal, každému přál jen dobro a od prozřetelnosti, od lidí, od zákonů, od společnosti, od přírody, ode všech žádal jen jedinou věc – aby ho Cosetta měla ráda!

Jen ať ho má stále ráda, nechať Bůh tomu dětskému srdci nebrání, aby se k němu utíkalo a zůstalo u něho! Vědomí, že ho Cosetta miluje, ho napřimovalo, dopřávalo mu oddechu, klidu, vynášelo ho

na vrchol blaženosti, odměňovalo ho a korunovalo. Cosetta ho miluje. Jen tak mu bylo dobře! Nic víc si nepřál. Kdyby mu byl někdo řekl:

„Chceš, aby se ti vedlo lépe?“ Odpověděl by:

„Nechci.“

Kdyby mu byl Bůh řekl:

„Chceš nebe?“

Odpověděl by:

„Prodělal bych na tom.“

Všechno, co se mohlo třebas jen povrchně dotknout této věci, rozechvívalo ho jako začátek změny. Nikdy vlastně nechápal, co je to krása ženy; pudově tušil, že je to něco strašného.

A tento půvab, který se vedle něho a jemu na očích rozvíjel čím dál tím naléhavěji a pěkněji na dívčím čele, čisťounkém až strach, sledoval starostlivě z hloubi své nevzhledné staroby, bědnosti a pokoření.

Říkával si:

„Jak je pěkná! A co bude se mnou?“

Tady se konečně objevil rozdíl mezi láskou jeho a láskou mateřskou. To, čeho se on obával, byla by matka radostně uvítala.

První příznaky se brzy přihlásily.

Ode dne, kdy si řekla: „Jsem skutečně hezká!“, věnovala Cosetta svým šatům větší pozornost. Připomněla si slova muže z ulice: „Hezká, ale špatně oblečená,“ jako by slyšela dech věštby, který ji ovanul a rozplynul se, zanechávaje v jejím srdci jedno ze dvou semínek, která později vyplní celý ženin život – koketnost. Druhé je láska.

S vírou ve svou krásu rozvila se v ní pravá ženská duše. Měla hrůzu ze svých šatů z merinové vlny a styděla se za plyšový klobouk. Otec jí nikdy nic neodmítl. Okamžitě si věděla rady ve vědě klobouků, šatů, pláštěnek, střevíčků, manžet, látek, které se nosí, barev, které sluší, prostě ve vědě, která z Pařížanky dělá půvabné, nevyzpytatelné a nebezpečné stvoření. Slovo „opojná žena“ bylo vynalezeno pro Pařížanku.

Ani ne za měsíc byla malá Cosetta v té pustině ulice Babylone nejenom jednou z nejhezčích, což už něco znamená, ale jednou z „nejlépe ustrojených žen“ Paříže, což znamená mnohem více. Byla by ráda potkala „míjejícího chodce“, aby uslyšela, co teď řekne, a „aby mu ukázala“. Byla ve všem všudy okouzlující a dokonale rozeznávala klobouk od Gérarda od klobouku ze salónu Herbautova.

Jean Valjean pozoroval tohle řádění s úzkostí.

On, který cítil, že se smí jenom plazit, nanejvýš chodit, přihlížel, jak Cosettě narůstají křídla.

Ale kterákoli žena by byla letmou prohlídkou Cosettiny šatny poznala, že Cosettě chybí matka. Cosetta vůbec nectila drobná pravidla a zvláštní ustálené zvyky. Matka by ji byla například poučila, že se mladé děvče neobléká do damašku.

Když první den vyšla Cosetta v šatech a pláštíku z černého damašku a v klobouku z bílého krepu, zavěsila se veselá, celá rozzářená, růžová, hrdá a skvělá do Jeana Valjeana.

„Tatínku,“ řekla, „jak se vám líbím?“

Jean Valjean odpověděl hlasem, který se podobal trpkému hlasu závistivého člověka:

„Jsi rozkošná.“

Na procházce se choval jako jindy. Při návratu se zeptal Cosetty:

„Ty si už nevezmeš ty šaty a ten klobouk, víš, které myslím?“

To se přihodilo v Cosettině pokoji. Cosetta se obrátila k věšáku šatníku, kde visely její odložené klášterní šaty.

„Tu maškarádu!“ řekla. „Co chcete, tatínku, abych s tím udělala? Ach! Ne, už nikdy tu hrůzu na sebe neobléknu. S tou hučkou na hlavě vypadám jako blázen.“

Jean Valjean hluboce vzdychl.

Od té chvíle pozoroval, že Cosetta, která ho kdysi prosívala, aby zůstali doma, a říkávala: „Tatínku, s vámi se bavím nejlíp,“ teď neustále žádala, aby šli na procházku. A opravdu, k čemu je hezká tvářička a slušivé šaty, nemohou-li se ukázat?

Všiml si také, že už ji tolik nevábí dvorek. Bývala raději v zahradě a bez nechuti se procházela podél mříže. Plachý Jean Valjean o zahradu ani nohou nezavadil. Zůstával v zadním dvoře jako hlídací pes.

Vědouc o své sličnosti, ztratila Cosetta půvab, který vězí právě v tom, že o ní žena neví; je to vzácný půvab, protože krása doprovázená prostomyslností je nevýslovná a nic není hodnějšího zbožňování než okouzlující nevinnost, která kráčí a nevědomky drží klíč od ráje. Co však ztratila Cosetta na neuvědomělém půvabu, získala svou vážnou a zasněnou líbezností. Celá její bytost, prostoupená radostmi mládí, nevinností a krásou, byla obestřena dechem zářivého přemýšlení.

A právě v té době, po šesti měsících, ji opět spatřil Marius v Lucemburské zahradě.

(6)
Bitva začíná

Cosetta byla ve svém zátiší, právě tak jako Marius ve svém, přichystána vzplanout. S tajemnou a fatální trpělivostí přibližoval osud obě dvě bytosti, nabité a zemdlené bouřlivou elektřinou vášně, obě dvě duše, které přinášely lásku, jako mraky nesou blesk, a mají se jednou srazit a splynout v jediném pohledu jako mračna v jediném blesku.

V milostných románech je pohled tak často zneužíván, že nakonec pozbyl vážnosti. Stěží si dnes troufáme říci, že se dvě bytosti do sebe zamilovaly na první pohled. A přece jen tak a jenom tak se lidé zamilují. To ostatní je jen to ostatní a přichází později. Nic není skutečnější než ohromné otřesy, kterým podlehnou duše při výměně osudové jiskry.

A jednou, když Cosetta zavadila o Maria pohledem, který jinocha vzrušil, Marius nepochyboval, že i jeho pohled rozrušil Cosettu.

Způsobil jí totéž hoře a tutéž slast.

Už dlouho ho vídala a prohlížela si ho jako všechna děvčata, která si prohlížejí a vidí, ačkoliv se dívají jinam. Marius ještě shledával, že

je Cosetta nehezká, když Cosetta už na Mariovi viděla, že je hezký. Ale protože si jí mladý muž nevšímal, byl jí docela lhostejný.

Ale přesto se neubránila, aby si nepřiznala, že má krásné vlasy, krásné oči, krásné zuby, půvabný zvuk hlasu, když mluvil se svými druhy, že se při chůzi nedrží snad rovně, ale přitom má osobitý půvab, že nevypadá nikterak hloupě, že je to bytost ušlechtilá, vlídná, prostá a hrdá a konečně, že vypadá chudě, ale slušně.

V den, kdy se jejich oči potkaly a kdy si konečně znenadání svěřily svá první nejasná a nevyslovitelná tušení, která pohled zajímavě tlumočí, Cosetta zprvu nerozuměla. Zamyšleně se vrátila domů do ztichlé Západní ulice, kde se Jean Valjean podle svého zvyku usídlil na šest neděl. Když se na druhý den probudila, vzpomněla si na neznámého mladého muže, tak dlouho lhostejného a ledového, na muže, který si jí, jak se zdá, teď všímá, ale nijak zvlášť ji to netěšilo. Spíše se trochu zlobila na toho pohrdavého krasavce. Probudila se v ní touha po zápasu. Zdálo se jí, a měla z toho dětinskou radost, že se mu konečně pomstí.

Vědouc o sobě, že je hezká, dobře, třebas ne docela jasně cítila, že je to její zbraň. Ženy si zahrávají se svou krásou jako děti s nožem. Jednou se o ni poraní.

Pamatujeme se na Mariovo váhání, na jeho rozechvění a jeho obavy. Zůstával na své lavičce a nepřibližoval se. To Cosettu mrzelo. Jednou řekla Jeanu Valjeanovi:

„Tatínku, projděme se jednou zase tímto směrem."

Když pochopila, že k ní Marius nepřijde, šla k němu ona. V tom se všechny ženy podobají Mohamedovi. A co víc – první příznak skutečné lásky u mladého muže je kupodivu bázlivost, u mladé dívky odvaha. Je to podivné, ale nic není prostšího a samozřejmějšího. Obě pohlaví se snaží sblížit a přebírají vlastnosti druhého.

Onen den Cosettin pohled Maria pobláznil a Mariův pohled Cosettu rozechvěl. Marius odešel s důvěrou a Cosetta s nepokojem. Od toho dne se zbožňovali.

Zprvu pociťovala Cosetta zmatený a hluboký smutek. Zdálo se jí, že její duše od včerejška zčernala. Nepoznávala ji už.

Úběl mladé dívčí duše, který se skládá z chladu a veselosti, se podobá sněhu. Taje na slunci lásky.

Cosetta nevěděla, co to je láska. Nikdy v životě neslyšela přikládat tomu slovu jiný než náboženský význam. V písňových textech, které pronikly do kláštera, bylo slovo láska nahrazeno slovem *páska* nebo *sázka.*

Tím vznikaly hádanky, které velice zaměstnávaly obraznost *velkých,* jako například:

Ach! jak je páska krásná!

Nebo:

Soucit není sázka.

Ale Cosetta odešla z kláštera ještě příliš mladá, než aby se hlouběji zabývala *páskou.* Nevěděla, jak pojmenovat to, co teď zakoušela. Ale jsme proto méně nemocni, neumíme-li svou nemoc pojmenovat?

Milovala náruživěji, protože milovala podvědomě. Nevěděla, zda je to dobré nebo špatné, užitečné nebo nebezpečné, nezbytné nebo smrtelné, věčné nebo pomíjející, dovolené nebo zakázané; milovala. Udivil by ji, kdo by jí byl řekl:

„Vy nespíte? Ale to je zakázáno! Vy nejíte? Ale to je moc zlé! Leží vám tíseň na prsou a buší vám srdce? Ale to se nedělá! Červenáte a blednete, když se na konci jisté zelené aleje objeví černě oděný mládenec? Ale to je strašné!“

Neporozuměla by a odpověděla by:

„Zavinila jsem něco tam, kde nic nezmohu a o ničem nevím?“

Ukázalo se, že láska, která se zrodila, nejlépe odpovídá jejímu duševnímu rozpoložení. Bylo to jakési milování na dálku, němé

pozorování, zbožňování neznámého muže. Mládí se setkalo s mládím, noční sny se staly románem, a přece zůstaly snem, vytoužený přelud se konečně uskutečnil a vtělil, ale neměl ještě ani jméno, ani chyby, ani poskvrnku, ani nároky, ani vadu; jedním slovem: nedostižitelný milenec z říše ideálů, přelud, který dostal tvar. Každé hmatatelnější a bližší setkání by bylo poplašilo Cosettu tonoucí v nevědomosti, kterou klášter ještě zesílil. Vířily v ní všechny dětské zmatky a všechny řeholní úzkosti. Klášterní duch, který ji prostupoval pět let, z celé její bytosti teprve pomalu vyprchával a všechno kolem ní rozechvíval. V té chvíli Cosetta nepotřebovala milence, ba ani zamilovaného, ale vidinu. Začala Maria zbožňovat jako něco kouzelného, zářivého a nedostupného.

Protože největší prostoduchost hraničí s největší koketností, usmívala se na Maria docela upřímně.

Denně netrpělivě čekala, až půjdou na procházku; setkávala se tam s Mariem, nevýslovně šťastná, a domnívala se, že vyslovuje celou svou myšlenku, když říkala Jeanu Valjeanovi:

„Jak je rozkošná ta Lucemburská zahrada!“

Marius a Cosetta si byli navzájem neproniknutelnou záhadou. Nemluvili spolu, nezdravili se, neznali se; ale vídali se; a jako hvězdy na nebi, které dělí milióny mil, žili jenom z pohledů.

Tak se v Cosettě ponenáhlu probouzela a rozvíjela u vědomí vlastní krásy líbezná a milostná žena, žena, která neví o své lásce. A navíc koketní – z nevinnosti.

(7)
K jednomu smutku se přidruží ještě větší smutek

V každé situaci je člověk veden pudem. Stará věčná matka příroda kradmo upozorňovala Jeana Valjeana na Mariovu přítomnost. Jean Valjean se zachvíval v nejtajnější hloubi své myšlenky. Jean Valjean

nic neviděl, nic nevěděl, a přece zkoumal tmu, ve které tápal, usilovně a pozorně, jako by cítil, že se z jedné strany něco buduje a z druhé cosi hroutí. Marius, poslušný zákona božího řízení, dělal rovněž na ponuknutí matky přírody, co mohl, aby se vyhnul „otci". Ale někdy se stalo, že ho přece Jean Valjean spatřil. Mariovo chování nebylo ani trochu přirozené. Byl podezřele opatrný a nešikovně odvážný.

Už se neprocházel tak blízko jako kdysi; usedal daleko a zůstával tam jako u vytržení; míval knihu a předstíral, že čte; proč předstíral? Kdysi chodíval ve starých šatech, teď nosil nové; dokonce nebylo ani jisté, nedával-li si kadeřit vlasy; prapodivně se díval, oblékal si rukavice, zkrátka, Jean Valjean mládence z hloubi srdce nenáviděl.

Cosetta nedávala nic najevo. Ani vlastně nevěděla, co se s ní děje, cítila však dobře, že je to něco, co je třeba skrývat.

Mezi zálibou pro pěkné šaty, která se objevila u Cosetty, a mezi zvykem nosit nový oblek, který propukl u mladého muže, tušil Jean Valjean souvislost, která ho znepokojovala. Možná že to byla náhoda, nepochybně, ba jistě náhoda, ale bylo to na pováženou.

O neznámém mladíkovi se Cosettě nikdy nezmínil ani slůvkem. Přesto se jednou nedokázal přemoci, aby jí s nádechem zoufalství, které vrhá sondu do hlubin neštěstí, neřekl:

„Ale vypadá ten mládenec puntičkářský."

Ještě před rokem by byla lhostejná dívenka odpověděla:

„Ale ne, je roztomilý."

Za deset let, se srdcem plným lásky k Mariovi, by byla odpověděla:

„Opravdu, protivný puntičkář! Máte docela pravdu!"

V této chvíli života, kdy promluvilo srdce, se však omezila na svrchovaně klidnou odpověď:

„Tamten mládenec?"

Jako by ho viděla ve svém životě poprvé.

„Jsem to hlupák!" pomyslil si Jean Valjean. „Ještě si ho ani nevšimla. A já jí ho ukážu."

Ó prostoto stáří! Ó nevyzpytatelné mládí!

Ale je ještě jeden zákon oněch svěžích let utrpení a starostí, doby prudkých bojů první lásky proti prvním protivenstvím: mladá dívka se nedá chytit do žádné léčky a mladý muž padne do všech. Jean Valjean vypověděl Mariovi tajnou válku, o které neměl Marius ve vznešené pošetilosti své vášně a svého věku ani potuchy. Jean Valjean mu nastražil spoustu překážek; měnil hodinu, měnil lavičku, zapomněl kapesník; přišel sám do Lucemburské zahrady; Marius pokaždé naletěl; a na všechny otazníky, které mu Jean Valjean postavil do cesty, odpovídal nevinně ano. Ale Cosetta zůstávala nepřístupná, zdánlivě bezstarostná a nezvratně klidná, takže Jean Valjean dospěl k tomuto závěru:

„Ten panáček je do Cosetty bláznivě zamilován, ale Cosetta neví, že je na světě."

Přesto se jeho srdce bolestně chvělo. Okamžik, kdy se Cosetta zamiluje, může přijít co nevidět. Což nezačíná všechno lhostejností?

Jen jednou se Cosetta dopustila chyby a poděsila ho. Zvedl se z lavice, aby po tříhodinovém pobytu v zahradě odešli, a Cosetta se prořekla:

„Už?"

Jean Valjean nepřerušil své procházky do Lucemburské zahrady, protože nechtěl udělat nic nápadného, a zejména proto, že se obával, aby neprobudil Cosettin zájem; ale v oněch pro oba milence tak blažených chvílích se Cosetta usmívala na okouzleného Maria, který měl oči jen pro ni a viděl teď na světě zářit jen jedinou zbožňovanou tvář, kdežto Jean Valjean upíral na Maria jiskrné a strašné oči. On, který se o sobě domníval, že není schopen zlých citů, prožíval v Mariově přítomnosti chvíle, kdy se mu zdálo, že je zase divoký a krutý, a cítil, jak se vůči tomu chlapci pozvedají a derou na povrch dávné hlubiny jeho duše, v nichž bývalo kdysi tolik zloby. Připadalo mu, že se v jeho duši otvírají nové sopečné jícny.

Jakže? Objevil se tu cizí člověk! Co tu hledá? Okolkuje, slídí, zkoumá, zkouší! Řekl si: „Nu co, pročpak ne?" Krouží okolo jeho štěstí, aby mu je vzal a unesl!

Jean Valjean dodával:

„Ano, je to tak! Co tu hledá? Dobrodružství! Co chce? Milkování! Ano, milkování! A co já? Byl jsem nejdřív nejubožejší ze všech lidí a potom nejnešťastnější, celých šedesát let jsem prožil na kolenou, vytrpěl jsem všechno, co lze jen vytrpět, zestaral jsem, aniž jsem poznal mládí, žil jsem bez rodiny, bez rodičů, bez přátel, bez ženy a dětí, nechal jsem svou krev na kdejakém kameni, na hloží, na patnících, podél tolika zdí, byl jsem laskavý, ačkoliv byli ke mně všichni tvrdí, a dobrý, ačkoliv na mne byli zlí; přesto jsem se stal počestným člověkem, kál se ze zla, které jsem způsobil, a odpustil zlo, které mi bylo učiněno, a ve chvíli, kdy jsem odměněn, kdy se všechno skončilo, kdy se dotýkám cíle, teď, kdy mám, po čem jsem toužil, ano, dobře, zaplatil jsem si to, vysloužil jsem si to, a teď mi najednou všechno odchází, všechno mizí a já ztrácím Cosettu, svůj život, svou radost, svou duši, protože se jednomu velkému pískleti zalíbilo toulat se v Lucemburské zahradě!“

A jeho oči se naplnily chmurným a podivným svitem. To nebyl muž, který pohlíží na druhého muže; to nebyl nepřítel, který pohlíží na nepřítele. Tak se dívá doga na zloděje.

Ostatek víme. Marius ve svém nerozumu pokračoval. Jednou šel za Cosettou do Západní ulice. Podruhé mluvil s vrátným. Vrátný nemlčel a řekl Jeanu Valjeanovi:

„Pane, kdo je ten zvědavý mladík, který se na vás ptal?“

Nazítří Jean Valjean blýskl po Mariovi očima tak, že si toho konečně Marius všiml. Týden nato se Jean Valjean odstěhoval. Přísahal si, že nevkročí do Lucemburské zahrady, ani do Západní ulice. Vrátil se do ulice Plumet.

Cosetta si nestěžovala, nic neříkala, nevyptávala se a nesnažila se zvědět příčinu; bála se, aby ji otec neprohlédl a aby se neprozradila. Jean Valjean neměl žádné zkušenosti s těmito mukami, jedinými, které jsou půvabné, a jedinými, které nepoznal; proto nechápal

vážný smysl Cosettina mlčení. Pozoroval jenom, že zesmutněla, a sám se zachmuřil. Oba byli vydáni napospas své nezkušenosti.

Jednou učinil pokus. Zeptal se Cosetty:

„Chceš jít do Lucemburské zahrady?“

Paprsek radosti rozjasnil bleďoučkou Cosettinu tvář.

„Ano,“ pravila.

Šli. Bylo to po třech měsících. Marius tam už nechodil. Nebyl tam.

Nazítří se Jean Valjean tázal Cosetty znovu:

„Chceš jít do Lucemburské zahrady?“

Odpověděla smutně a mírně:

„Ne, tatínku.“

Jean Valjean byl dotčen jejím smutkem a rozerván jeho něhou.

Co se dálo v té tak mladé a už tak neproniknutelné mysli? Co tam uzrávalo? Co se stalo s Cosettinou duší? Jean Valjean se mnohdy posadil u svého chudobného lůžka, neuléhal. Hlavu držel v dlaních, probděl celé noci a dával si otázky:

„Na co asi Cosetta myslí?“ A přemýšlel nad věcmi, na které by mohla myslet.

A v těchto okamžicích, ach, jaké bolestné pohledy obracel ke klášteru, k cudnému vrcholu, k andělskému místu, k nedostupnému ledovci ctnosti! S jakým zoufalým vytržením vzpomínal na klášterní zahradu, plnou neznámých květin a uzavřených panen, kde se všechny vůně a všechny duše nesou přímo k nebi! Jak zbožňoval ten navždy uzavřený ráj, z něhož dobrovolně odešel a pošetile vystoupil! Jak litoval, že se tak zapřel a že tak prohloupil, že vrátil Cosettu světu, on, ubohý hrdina sebeobětování, schvácený a zdeptaný vlastní oddaností! Jak často si říkal:

„Co jsem to učinil?“

Nic z toho ostatně neproniklo až ke Cosettě. Ani špatná nálada, ani nevlídnost. Jean Valjean měl stále tutéž jasnou a laskavou tvář. Choval se něžněji a dával jí najevo víc otcovské lásky než kdy jindy. Jen zvýšená něžnost mohla prozradit, že už není tak veselý.

A Cosetta chřadla. Trpěla nepřítomností Mariovou, jako ji těšilo, byl-li jí nablízku, aniž věděla proč. Když ji Jean Valjean přestal vodit na obvyklé procházky, našeptával jí nejasně v hloubi srdce ženský pud, že by nebylo dobře trvat na procházkách do Lucemburské zahrady a že ji tam otec zavede, bude-li předstírat, že je jí to lhostejné. Ale dny, týdny a měsíce utíkaly. Jean Valjean přijal mlčky němý souhlas Cosettin. Litovala toho. Bylo už příliš pozdě. Když se do Lucemburské zahrady vrátila, Marius už tam nebyl. Marius tedy zmizel; byl to konec, co dělat? Najde ho ještě někdy? Cítila, že se jí srdce svírá lítostí, kterou nic nemohlo utišit a která vzrůstala každým dnem; už ani nevěděla, je-li zima nebo léto, svítí-li slunce nebo prší, zpívají-li ptáčkové, kvetou-li jiřiny nebo sedmikrásky, je-li Lucemburská zahrada krásnější než Tuilerie, bylo-li prádlo, které donesla pradlena, příliš nebo málo naškrobené, nakoupila-li Toussaintka špatně nebo dobře; byla stále všecka zdrcená, uzavřená, a sledovala jen jedinou myšlenku, oči upřené do prázdna a strnulé, jako když se v noci zahledíme na tmavé hluboké místo, kde se rozplynulo zjevení.

Také ona nedala Jeanu Valjeanovi nic najevo, leda svou bledost. Ukazovala mu jenom přívětivou tvář.

Ale ta bledost stačila až příliš, aby znepokojila Jeana Valjeana. Někdy se jí ptal:

„Co je ti?“

Odpovídala:

„Nic mi není.“

A za chvíli, protože vytušila, že on je také zarmoucený, se ptávala:

„A vám, tatínku, vám nic nechybí?“

„Mně? Nic!“ odpovídal.

Obě tyto bytosti, které se milovaly tak dojemně, že tomu nebylo obdoby, a které tak dlouho žily jedna pro druhou, trpěly teď jedna po boku druhé, jedna kvůli druhé, aniž si to pověděly, aniž si to navzájem zazlívaly, a trpěly s úsměvem na rtech.

(8)
Galejní řetěz

Jean Valjean byl nešťastnější než Cosetta. Mládí i v zármutku vidí všechno jednodušeji.

Někdy trpěl Jean Valjean tolik, že dětinštěl; bolest odhaluje dětské stránky člověka. Nezvratně cítil, že mu Cosetta uniká. Byl by chtěl bojovat, zadržet ji, nadchnout ji pro něco světského a skvělého. Jeho dětinské, právě jsme to řekli, a zároveň stařecké myšlenky mu vnukly, právě svým dětinstvím, dost přesný pojem o tom, jaký vliv má premování na mladé dívky. Jednou spatřil na ulici, jak projíždí na koni v slavnostní uniformě pařížský velitel, generál hrabě Coutard. Záviděl mu zlaté premování; řekl si, jaké by to bylo štěstí, kdyby mohl navléci takový stejnokroj; kdyby ho tak vyšňořeného viděla Cosetta, jistě by ji to oslnilo; nabídl by Cosettě rámě, šel by s ní podél mříží Tuilerií a stráže by mu vzdávaly zbraní čest; to by Cosettě stačilo a neohlížela by se po mládencích.

K jeho smutným myšlenkám se přidal neočekávaný otřes.

V osamělém způsobu života a od té doby, co se usídlili v ulici Plumet, si zvykli na jednu věc. Chodívali se dívat na východ slunce, ten pohled působí něžnou radost těm, kdo do života vstupují, i těm, kdo z něho odcházejí.

Procházka za časného rána se pro milovníka samoty vyrovná noční procházce a je bohatší o rozjásanou přírodu. Ulice jsou opuštěné a ptáci prozpěvují. Cosetta, sama ptáče, ráda časně vstávala. Jitřní procházky se připravovaly už večer. On dělal plány, ona je schvalovala. Umlouvalo se to jako spiknutí; vycházeli před rozedněním; pro Cosettu to byly radostné chvilky. Takové nevinné výstřednosti se mladým lidem zamlouvají.

Jean Valjean, jak víme, tíhl k procházkám po málo navštěvovaných místech, opuštěných zákoutích a zapomenutých končinách. Tehdy byla v okolí pařížských bran ubohá políčka; zabíhala téměř až do

města, v létě na nich rostlo řídké obilí a na podzim po žních nevypadala jako požatá, nýbrž jako opelichaná. Tam s oblibou bloudíval Jean Valjean, Cosetta se tam nenudila. Pro někoho to byla samota, pro ni volnost. Tam se stávala malým děvčátkem, tam se mohla proběhnout a skoro si pohrát, tam snímala klobouk, odložila jej na Valjeanova kolena a trhala květiny. Pozorovala motýly na květinách, ale nechytala je; něžnost a citlivost se rodí s láskou, a dívka, která má v srdci chvějivý a křehký ideál, má soucit s motýlími křídly. Vplétala máky do věnečků a kladla si je na hlavu; věnečky prostoupené a prozářené sluncem, znachovělé jako plameny, tvořily nad jejím svěžím růžovým obličejem žhoucí korunu.

I potom, když se jejich život zachmuřil, zůstali věrni svému zvyku a chodili na ranní procházky.

A tak jednou v říjnovém ránu, zvábeni dokonalou pohodou podzimku roku 1831, si vyšli a za úsvitu se octli u brány du Maine. Ještě se neobjevily ranní červánky, teprve svítalo; úchvatná a plachá chvíle. Na bledém a hlubokém nebi tu a tam několik souhvězdí, země docela černá, nebe docela bílé, stébla trávy se chvěla, všude tajemné vzrušení ranního rozbřesku. Skřivánek, který jako by se připletl mezi hvězdy, prozpěvoval si v závratných výškách, dalo se říci, že hymna nepatrného tvora zpívaná nekonečnosti smiřovala nesmírnost. Na východě, na ocelově jasném obzoru, se zřetelně odrážela tmavá budova špitálu Val-de-Grâce; zářivá Venuše vystupovala za dómem jako duše, jež uniká z ponuré budovy.

Všude panoval klid a mír; nikdo na silnici; jen polními cestami šlo do práce několik dělníků; bylo je sotva vidět.

Jean Valjean se posadil v příčné aleji na klády, složené před vraty jedné ohrady. Seděl obličejem k cestě a zády k východu; zapomněl na slunce, které mělo brzy vzejít; pohroužil se do hlubokého zamyšlení, v němž se duch tak soustřeďuje, že vězní i pohled a vyrovná se čtyřem stěnám. O některých rozjímáních bychom mohli říci, že jsou kolmá, a kdo sestoupil až na dno, potřebuje delší čas, než

se vrátí na zem. A Jean Valjean se do takového rozjímání ponořil. Přemýšlel o Cosettě, o možném štěstí, nepostaví-li se nic mezi ni a jeho, o světle, jímž naplnila jeho život, o světle, které bylo dechem jeho duše. Byl téměř šťastný. Cosetta stála vedle něho a dívala se, jak mračna růžovějí.

Náhle Cosetta zavolala:

„Tatínku, jako by se tam něco blížilo."

Jean Valjean pozdvihl zrak.

Cosetta měla pravdu.

Silnice, která vede ke starobylé bráně du Maine, se prodlužuje, jak víme, do ulice Sèvres a je v pravém úhlu přeťata vnitřním bulvárem. Na křižovatce silnice a bulváru, v místě, kde se cesty dělí, se ozýval zvuk, v tuto dobu těžko vysvětlitelný; objevila se tam jakási podivná skupina. Cosi beztvarého přicházelo z bulváru a vstoupilo na silnici.

Rostlo to, zdálo se, že se to pohybuje v jistém pořádku, a přece to bylo celé naježené, roztřesené; vypadalo to jako vůz, ale náklad nebylo možno rozeznat. Byli tam koně, kola a křik; bylo slyšet práskání bičů. Postupně se obrysy stávaly zřetelnější, ačkoliv byly ještě v šeru. Opravdu, byl to vůz, který právě zabočil z bulváru na silnici a mířil k bráně, u které seděl Jean Valjean; za ním jel druhý, vypadal právě tak, potom třetí a čtvrtý; sedm povozů postupně vyjelo tak těsně za sebou, že se hlavy koní dotýkaly zadku předního vozu. Na oněch kárách se pohybovaly siluety, v šeru blýskaly jiskry, jako by se tam leskly tasené šavle, bylo slyšet řinčení, jako by někdo převaloval řetězy, přibližovalo se to, hlasy zněly silněji a silněji, bylo to cosi obludného, jako by se blížilo nějaké strašidlo z jeskyně snů.

Jak se to ponenáhlu přibližovalo, nabývalo to určitějších tvarů a za stromy se to rýsovalo jako blednoucí zjevení; skupina zbělela; svítání mdle oblévalo pohřební a zároveň živoucí hemžení, hlavy siluet se změnily v mrtvolné tváře. A takhle vypadala skutečnost:

Po silnici jelo v řadě sedm vozů. Prvních šest mělo podivný tvar. Podobaly se bečvářským valníkům, na kterých se vozí sudy; byly to jakési dlouhé žebříky, spočívající na dvojici kol a vytvářející vpředu nosítka. Do každého valníku, nebo lépe do každého žebřiňáku byli zapřaženi čtyři koně za sebou. Na vozech se vezly podivné hrozny lidí. V nejasném pološeru nebylo ty lidi vidět, spíše jen tušit. Na každém voze jich sedělo po čtyřiadvaceti, dvanáct po každé straně, byli opřeni jeden o druhého, tváří ke kolemjdoucím, nohy jim visely volně dolů, a tak ti lidé putovali; za zády jim něco řinčelo, to byl řetěz; na krku se jim něco blýskalo, to byl obojek. Obojek měl každý svůj, ale řetěz měli společný; všech čtyřiadvacet muselo sestoupit z vozu najednou, chtělo-li se jim jít pěšky, protože byli spojeni jakousi neúprosnou jednotou a nuceni se plazit při zemi jako stonožka, jejíž páteř tvořil řetěz. Vpředu a vzadu na každém voze stáli dva muži ozbrojení puškami, a každý z nich hlídal jeden konec řetězu. Obojky byly čtverhranné. Sedmý povoz, ohromný, ale nekrytý žebřiňák, měl čtyři kola a šest koní a vezl řinčící hromadu železných kotlů, litinových hrnců, vařiče a řetězy, vedle nichž bylo několik spoutaných mužů; leželi jak dlouzí tak širocí a byli podle všeho nemocní. Ten žebřiňák byl celý obložený potrhanými rohožemi, na nichž asi dříve vláčívali odsouzence z městských bran.

Vozy jely prostředkem silnice. Po obou stranách kráčeli ve dvou řadách strašně se tvářící dozorci s třírohými klobouky, jaké nosívali vojáci z doby direktoria; byli zamazaní, otrhaní, špinaví, nastrojeni v stejnokrojích vysloužilců a ve funebráckých kalhotách, napůl modrých, napůl šedivých, a téměř v cárech; měli červené epolety, žluté řemení, bodla, pušky a hole; byli to víc pobudové než vojáci. Tito pochopové měli v sobě cosi ze sprostoty vyvrhelů a z rozkazovačnosti katů. Muž, který, jak se zdálo, byl jejich vedoucím, držel v ruce bič jako postilión. Všechny podrobnosti, které předtím zahalovalo šero, rýsovaly se v rozednívání jasněji a jasněji. V čele a na konci průvodu jeli četníci na koních, důstojní, s tasenou šavlí.

Průvod byl tak dlouhý, že ve chvíli, kdy se první povoz dostal k bráně, poslední vyjížděl teprve z bulváru.

Dav, který se bůhvíodkud vynořil a za malý okamžik zhoustl, jak už tomu v Paříži bývá, tlačil se po obou stranách silnice a očumoval. V postranních uličkách se ozýval křik lidí, kteří se svolávali, a dřeváky zelinářů, kteří se sbíhali k podívané.

Muži natlačení na valnících se mlčky poddávali všemu tomu natřásání a drkotání. Všichni byli zsinalí ranním chladem. Všichni měli plátěné kalhoty a bosé nohy v dřevácích. Ostatek oděvu byl přenechán libovůli bídy. Byli strašně vystrojení, každý jinak; není smutnější podívané nad tatrmana v cárech. Pomačkané klobouky, usmolené čepice, příšerné vlněné čepce, vedle haleny frak s rozedranými lokty; mnozí měli ženské klobouky; jiní si nasadili na hlavu košík; bylo vidět chlupatá prsa a děrami v šatech bylo možno zahlédnout vytetované chrámy lásky, planoucí srdce nebo amórky. Ale bylo vidět i lišeje a vyrážky. Dva nebo tři zajatci si upevnili na příčle vozu slaměný provaz, takže pod nimi visel jako třmen a podpíral jim nohy. Jeden z nich držel v ruce a dával k ústům jakýsi černý kámen, vypadalo to, jako by jej hryzl; byl to chléb. Všichni se dívali buď bez zájmu vyhaslými zraky, nebo jim v očích planuly zlověstné ohníčky. Doprovázející stráž klela, spoutaní lidé ani nedutali; chvílemi bylo slyšet rány holí, které jim dopadaly na lopatky nebo na hlavy; někteří zívali; hadry budily hrůzu; nohy visely, ramena se kymácela; hlavy na sebe narážely, železo řinčelo, oči divoce blýskaly, pěsti se svíraly nebo byly bezvládně rozevřené jako ruce zemřelých; za průvodem se smál hlouček dětí.

Ať byla ta řada povozů jakákoliv, byla přece jen truchlivá. Bylo zřejmé, že se může zítra nebo za hodinu přihnat déšť a že bude možná lít a lít a že chatrné šaty brzy promoknou a ti muži, jednou promočení, už neoschnou, a až jednou prokřehnou, už se nezahřejí; že déšť přilepí na tělo jejich plátěné kalhoty, že budou mít vodu v dřevácích a rány bičem nezamezí jektání zubů, že je řetěz bude

stále držet za krk, že nohy jim budou stále viset z vozu dolů. Člověka bezděky přecházel mráz, když viděl lidské bytosti tak svázané, tak bezmocné pod chladným podzimním nebem, vydané napospas lijavci, severáku a všem krutostem počasí jako stromy nebo kamení.

Ani nemocní nebyli ušetřeni ran holí; leželi, spoutáni provazy, docela bez hnutí na sedmém voze a vypadali na něm jako pohozené balíky bídy.

Náhle vyšlo slunce; z východu vytryskl mohutný paprsek a zdálo se, že zapálil všechny ty divoké hlavy. Jazyky se rozvázaly; vyšlehl oheň úsměšků, nadávek a popěvků. Široký pruh vodorovného světla rozdělil průvod na dvě části; osvětlil hlavy a trupy, ale nohy a kola nechal ve tmě. Na tvářích se objevil výraz přemýšlení; to byl nejstrašnější okamžik; škrabošky spadly a objevili se démoni, divoké duše v celé své nahotě. Ačkoliv byla skupina osvětlena, přece tonula ve tmách. Ti veselejší měli v ústech brka, kterými foukali do davu štěnice, a za terč si vybírali hlavně ženské; svítání nanášelo černé stíny, jimiž zdůrazňovalo vyhublé a zubožené rysy; všichni ti tvorové byli znetvořeni utrpením; bylo to tak obludné, že se zdálo, že se sluneční jas mění ve svit blesku. Osazenstvo vozu, který zahajoval průvod, zanotovalo a řvalo z plna hrdla, s divokou bodrostí směs z Désaugiersovy tehdy proslulé *Vestálky;* stromy se pochmurně chvěly; v postranních stromořadích poslouchali měšťané s pitomým uspokojením ve tváři šprýmovné odrhovačky, zpívané příšerami.

Průvod byl zmatenou směsicí kdejakých běd; ve tvářích ubožáků mohl člověk sledovat lícní úhel nejrozmanitějších šelem; byli tam starci, jinoši, holé lebky, bílé brady, cynické nestvůrnosti, mrzoutské rezignace, bláznivá chování, prasečí rypáky s čepicí, mladé, skoro dívčí tváře s culíky na spáncích, dětské a tím strašnější vyhublé obličeje kostlivců, kterým chyběla jenom smrt. Na prvním voze jel černoch, snad bývalý otrok, který by mohl lámat okovy. Strašná úroveň spodiny – hanba – poznamenala jejich čela; na tomto stupni

ponížení prošli všichni posledními proměnami, klesajíce až na dno; a nevědomost proměněná v otupělost byla totéž co vzdělanost proměněná v zoufalství.

Mezi těmito muži, kteří se lidským očím jevili jako výlupek bahna, si nebylo možno vybrat. Člověk, který nečistý průvod sestavil, ty lidi neroztřídil. Ti tvorové byli svázáni a spřaženi nazdařbůh, možná že v abecedním nepořádku, a náhodně naloženi na vozy. Ale nakupené ohavnosti dávají nakonec výslednici, každý součet nešťastníků dá souhrn; z každého řetězu vanula společná duše a každý vůz měl svou osobitou tvářnost. Za vozem, na kterém zpívali, byl vůz, který řval; třetí vůz žebral; na jednom skřípali zuby; další vůz hrozil chodcům, jiný se rouhal Bohu; poslední mlčel jako hrob. Dante by se byl domníval, že vidí sedm kruhů pekla na pochodu.

Byl to průvod proklatců jdoucích na mučidla, průvod, který se však nepohyboval na strašném, blesky metajícím voze apokalypsy, ale, což bylo žalostnější, na káře drkotající s mrtvolami po schodech vzdechů.

Jeden z dozorců, který měl na konci své hole hák, se chvílemi tvářil, jako když tu hromadu lidských odpadků prohrabává. Jakási stařena z davu ukazovala prstem vozy pětiletému chlapečkovi a povídala mu:

„Koukej, lotře, ať jednou taky tak neskončíš!“

Protože se zpívání a klení stávalo hlučnější, dozorce, který vypadal jako vůdce výpravy, zapráskal bičem, načež Se jako krupobití sesypal na osazenstvo sedmi vozů nemilosrdný a bezohledný výprask; mnozí řvali a soptili vztekem, což rozveselilo uličníky, kteří se sběhli jako roj much na otevřenou ránu.

Jean Valjean zděšeně vytřeštil oči. To nebyly už zorničky; to byly skleněné propasti, nahrazující u některých nešťastníků pohled, pohled, který nevnímá skutečnost a v němž plane odlesk hrůz a pohrom. Neviděl, co se děje, podlehl vidění. Chtěl vstát, uprchnout, spasit se; nemohl vládnout nohama. Někdy vás věci, které vidíte,

uchvátí a přidrží. Jean Valjean zůstal přikován, zkamenělý, ohromený, hluboce poděšený a v nevýslovné úzkosti se tázal, co značí to hrůzné pohřební procesí a kde se vzalo to ďábelské rojení, které mu jde v patách. Náhle vznesl ruku k čelu, obvyklý pohyb těch, jimž se vrací vědomí; vzpomněl si, že tudy skutečně vede obvyklá cesta a že se tou oklikou průvod vyhýbá setkání s některou osobností z královské družiny, což je na cestě do Fontainebleau docela pravděpodobné, a že on sám před pětatřiceti lety tou branou projel.

Cosetta byla poděšena sice jinak, ale ne méně. Nechápala; nemohla vydechnout; bylo neuvěřitelné, co viděla; konečně vykřikla:

„Tatínku, co je to, proboha, na těch vozech?“

Jean Valjean odpověděl:

„Trestanci.“

„A kam jdou?“

„Na galeje.“

A v ten okamžik si přispíšil nový výprask, zmnožený mnoha horlivýma rukama, k němuž se přidaly rány plochou šavlí; rozbouřila se zběsilost bičů a holí; trestanci se sklonili a po výprasku nastoupila ohavná poslušnost, všichni ztichli s pohledem spoutaných vlků. Cosetta se třásla na celém těle; otázala se:

„Tatínku, jsou to ještě lidé?“

„Někdy,“ řekl nebohý stařec.

Byl to opravdu řetěz galejních trestanců, který před svítáním vyjel z Bicêtre, dal se cestou na Mans, aby se vyhnul Fontainebleau, kde byl právě král. Co na tom, že oklika prodlužovala muka cesty o tři až čtyři dny; hlavně že uchránila královskou osobu pohledu na utrpení.

Jean Valjean se vrátil domů všecek sklíčený. Taková setkání zasazují rány a zanechávají otřesné vzpomínky.

Proto si Jean Valjean, když se vracel s Cosettou do ulice Babylone, ani nevšiml, že se ho Cosetta vyptává ještě na jiné věci, které právě spatřili; snad byl sám příliš zahloubán do své sklíčenosti a nevnímal

její slova, aby na ně mohl odpovědět. Ale večer, když ho opouštěla, aby šla spát, zaslechl, jak si Cosetta šeptem a pro sebe povídá:

„Kdybych měla takového muže potkat, myslím, že bych, můj božíčku, umřela už při pouhém pohledu na něho."

Naštěstí to náhoda zařídila tak, že se nazítří po onom tragickém dni pořádaly v celé Paříži jakési veřejné slavnosti, vojenská přehlídka na Champs-Elysées, ohňostroj na Étoile a všude slavnostní osvětlení. Jean Valjean se přemohl a proti svému zvyku doprovodil Cosettu na radovánky, aby rozptýlil její vzpomínky na včerejšek a veselým hlukem Paříže smazal hrůznou podívanou, která se odehrála před jejíma očima. Vojenská přehlídka, kterou vrcholila celá slavnost, byla pochopitelně i přehlídkou uniforem; Jean Valjean si navlékl svůj oblek národního gardisty s nejasným pocitem člověka, který se skrývá. A zdálo se, že dosáhl cíle procházky. Cosetta, která považovala za svatou povinnost ve všem vyhovět otci a pro niž byla ostatně celá podívaná něčím novým, přijala rozptýlení s radostí a bez rozpaků, jak tomu u mládí bývá, a neohrnovala nos nad společnou mísou veselí, které se říká národní slavnost, takže se Jean Valjean mohl domnívat, že měl úspěch a že v Cosettě nezůstala po ošklivé podívané ani stopa.

Za několik dní zrána – slunce mile svítilo – byli oba na schodišti do zahrady, což bylo dalším porušením pravidel, která si Jean Valjean vytkl; i Cosetta se odchýlila od svého zvyku zůstávat stále ve svém pokoji, který si osvojila v době svého zármutku. Stála tu v župánku, v lehounkém oblečení časného rána, které tak božsky zahaluje mladé dívky jako obláček hvězdu; hlavu stopenou v slunečních paprscích, celá růžová po dobrém spánku, pod láskyplným pohledem dojatého starce otrhávala sedmikrásku. Cosetta neznala úchvatnou říkanku: *miluje mě, věrně, pevně, po mně touží, láskou se souží atd.;* kdo by ji tomu byl naučil? Pohrávala si s květinou pudově, nevinně, aniž tušila, že kdo otrhává lístky sedmikrásky, rve srdce. Kdyby byla ještě čtvrtá Grácie a nazývala se Melancholie, a kdyby

měla usměvavou tvář, byla by se Cosetta podobala této Grácii. Jean Valjean byl očarován malými prsty otrhávajícími květinu a pro zář, která z Cosetty vycházela, na všechno zapomněl. Nedaleko v roští švitořila červenka. Bílá oblaka táhla po obloze tak vesele, jako by byla právě propuštěna na svobodu. Cosetta stále pozorně otrhávala kvítek; zdálo se, že na něco myslí; jistě to bylo něco velmi půvabného; v tom se s jemnou rozvážností labutě otočila a řekla Jeanu Valjeanovi:

„Tatínku, co vlastně jsou ty galeje?“

KNIHA ČTVRTÁ
Pomoc zdola může být pomocí shora

(1)
Rána ještě krvácí, ale zevnitř se hojí

Tak se jejich život ponenáhlu zatemňoval.

Zůstalo jim jen jediné rozptýlení, které kdysi pro ně znamenalo štěstí, roznášet chléb těm, kdo hladověli, a šaty těm, kdo mrzli. Při návštěvách chudých, při nichž Cosetta často doprovázela Jeana Valjeana, nacházeli zbytky své někdejší obapolné sdílnosti; a občas, když byl den plný dobrých skutků, když se jim podařilo pomoci mnoha ubožákům, když mohli obšťastnit a zahřát mnoho malých dětí, se Cosetta i trochu rozveselila. V té době navštívili Jondrettův brloh.

Nazítří po návštěvě se objevil Jean Valjean ráno v pavilónku, klidný jako obvykle, ale s širokou ranou na levé ruce, zapálenou a velmi nebezpečnou; podobala se spálenině. Nepověděl, jak k ní přišel. Rána přes měsíc vyvolávala horečky, takže ani nevycházel. Lékaře odmítal. Když ho Cosetta přemlouvala, žertoval:

„Zavolej tedy zvěrolékaře."

Cosetta ho ráno a večer obvazovala s tak božským výrazem a s takovou andělskou radostí, že mu může být nápomocná, že Jean Valjean cítil, jak znovu nabývá klidné mysli, jak se jeho obavy a úzkosti rozptylují. Dívával se na Cosettu a říkal si:

„Ach, ta dobrá rána! Ach, to dobré utrpení."

Když Cosetta viděla, že je otec nemocný, opustila pavilón a znovu si oblíbila malý pokojíček a dvorek. Celé dny prožívala u Jeana Valjeana a četla mu knihy podle jeho přání. Většinou to byly cestopisy. Jean Valjean okříval; jeho štěstí ožívalo nevýslovným jasem; Lucemburská

zahrada, neznámý mladík, který kolem nich kroužíval, Cosettino ochladnutí, všechny ty mráčky jeho duše zmizely. Nakonec si říkával:

„Všechno jsem si vymyslil. Jsem to ale starý blázen."

Tak velké bylo jeho štěstí, že i strašné setkání s rodinou Thénardierových v Jondrettově brlohu, byť bylo sebeneočekávanější, po něm jenom sklouzlo. Podařilo se mu uniknout, jeho vlastní stopa se ztratila, co mu tedy záleželo na ostatním! Vzpomínal, ale jenom proto, aby ty bídníky politoval. „Teď jsou všichni ve vězení a nemohou mi tedy zatím uškodit," říkával si, „ale jaká je to ubohá rodina a v jaké strašné bídě žije!"

Cosetta se v rozhovoru nikdy nevrátila k hrozné podívané u brány Maine.

V klášteře ji sestra Svatá Mechtilda učila hudbě. Cosetta měla hlas jako skřivánek, hlas, který jako by měl duši, a někdy večer zpívávala v prostém obydlí raněného smutné písně, které Jeana Valjeana blažily.

Přicházelo jaro, zahrada byla v tu roční dobu tak krásná, že Jean Valjean vyzval Cosettu:

„Nikdy tam nechodíš, přál bych si, aby ses v ní procházela."

„Jak si přejete, tatínku," řekla Cosetta.

Aby vyhověla otci, začala se znovu procházet v zahradě, nejčastěji sama, jak jsme již podotkli, neboť Jean Valjean, který se pravděpodobně obával, že by ho někdo mříží spatřil, nikdy do zahrady nevkročil.

V době, kdy se Jean Valjean ze svého poranění uzdravoval, dovolil si výjimku.

Když Cosetta viděla, že otec už méně trpí, že se uzdravuje a vypadá šťastně, byla sama tak šťastná a spokojená, že ani nevěděla, jak se to stalo. A potom, byl březen, dny se dloužily, vytrácela se zima, která vždycky s sebou odnáší trochu našeho smutku; pak přišel duben, předzvěst léta, svěží jako všechny jitřenky, veselý jako každé dětství; někdy trochu uplakaný jako novorozeňátko, kterým

také skutečně je. Příroda je v tom měsíci plna záření, které se do lidského srdce line z nebe, z oblak, ze stromů, z palouků a z květin.

Cosetta byla příliš mladá, aby jí nepronikla radostnost dubna, který se jí tak podobal. Černé myšlenky odešly stejně nepozorovaně jako nenadále. Na jaře se smutné duše vyjasňují jako sklepení za poledního svitu. Cosetta už nebyla ani tak smutná. Skutečně tomu tak bylo, ale ona si to neuvědomovala. Ráno k desáté hodině, po snídani, když se jí podařilo vytáhnout otce na čtvrt hodiny do zahrady a když se s ním na sluníčku před schodištěm procházela, podpírajíc mu nemocnou ruku, si vůbec nevšimla, že je jí pořád do smíchu a že je šťastná.

Blažený Jean Valjean pozoroval, jak je Cosetta den ze dne růžovější a svěžejší.

„Ach, dobrá rána," opakoval si potichu.

Byl Thénardierovům vděčný.

Jakmile se rána zahojila, vrátil se ke svým samotářským večerním procházkám. Byl by však na omylu, kdo by se domníval, že se lze takto sám procházet v neobydlených částech Paříže a nenarazit přitom na nějaké dobrodružství.

(2)
Matka Plutarchová vysvětluje bez rozpaků zázrak

Jednou večer malý Gavroche vůbec nic nejedl; vzpomněl si, že ani včera nevečeřel; a to už mu nebylo příjemné. Rozhodl se tedy, že se pokusí sehnat před spaním něco k snědku. Pustil se na toulky po opuštěných místech za Salpêtrière; tam jsou alespoň nějaké vyhlídky; tam, kde není živé duše, se vždycky něco najde. Tak došel až k osadě, kterou pokládal za vesničku Austerlitz.

Již na dřívějších toulkách si všiml staré zahrady, v níž vídal starého muže a stařenku a docela pěknou jabloň. Vedle jabloně byla

špatně zavřená sušárna, kde by snad bylo možno zavadit o nějaké to jablíčko. Jablko je večeře; jablko je život. Co zahubilo Adama, mohlo zachránit Gavroche. Zahrada sousedila s opuštěnou uličkou, dosud nedlážděnou a lemovanou nezastavěnými pozemky zarostlými křovím; živý plot odděloval zahradu od uličky.

Gavroche namířil k zahradě, našel uličku, poznal jabloň, zjistil, kde je sušárna, a prohlédl si plot; plot – pro něho pouhý skok. Den se chýlil ke konci, v uličce nebyla ani myš, chvíle mu přála. Gavroche se rozběhl, aby plot přeskočil, ale náhle se zarazil. V zahradě bylo slyšet hlasy. Gavroche nahlédl štěrbinou v plotě.

Na dva kroky od něho u plotu na druhé straně, právě na místě, kdy by byl seskočil, ležel kámen, který tvořil jakousi lavičku, a na té lavičce seděl stařec z oné zahrady a před ním stála stařenka. A hubovala. Nevychovaný Gavroche poslouchal.

„Pane Mabeufe!“ promluvila stařena.

„Mabeuf!“ pomyslil si Gavroche. „To je legrační jméno.“

Oslovený stařec se vůbec nehýbal. Stařenka pokračovala:

„Pane Mabeufe!“

Stařec, aniž odtrhl oči od země, se rozhodl odpovědět:

„Co je, matko Plutarchová?“

„Matka Plutarchová,“ pomyslel si Gavroche, „taky legrační jméno.“

Matka Plutarchová začala znovu a přinutila starce, aby se rozhovořil.

„Pan domácí není spokojený.“

„Proč?“

„Už jsme mu dlužni za tři kvartály.“

„Za tři měsíce mu budeme dlužni za čtyři.“

„Povídal, že vás vyhodí na dlažbu.“

„Půjdu.“

„Hokynářka chce, abych jí zaplatila. Nepřenechá mi ani otýpčičku dříví. Čím budeme v zimě topit? Nebudeme mít ani kousek dřeva.“

„Budeme se hřát na slunci.“

„Řezník odmítá prodávat na dluh, už nám nechce dát maso.“

„To je dobře. Maso špatně trávím. Je příliš těžké do žaludku.“

„Co budeme mít k obědu?“

„Chléb.“

„Pekař chce zálohu a říká: nejsou-li peníze, není ani chléb.“

„To je dobře.“

„Co budete jíst?“

„Máme jabloň, která nám dává jablka.“

„Ale nemůžeme přece žít jen tak bez peněz.“

„Nemám peníze.“

Stařena odešla, stařec zůstal. Zamyslil se. Gavroche se zamyslil také. Byla už málem noc.

První výsledek Gavrochova přemýšlení byl, že místo aby přelezl plot, schoulil se pod ním. Větve houštiny se při zemi trochu rozestupovaly.

„Koukněme se,“ zvolal Gavroche v duchu, „tady mám přístěnek!“

A hned se v něm přikrčil. Div že se neopíral zády o lavici otce Mabeufa. Slyšel osmdesátníkovo oddychování.

A tak se místo oběda snažil usnout.

Spal jako kočka, na půl ucha. I když Gavroche dřímal, byl ve střehu.

Bělost nebe za soumraku obílila zem a ulička tvořila zsinalý pruh mezi dvěma řadami temného houští.

Najednou se na té bělavé stuze objevily dvě siluety. Jedna šla napřed a druhá v jisté vzdálenosti za první.

„Podívejme se, dva lidé,“ zabručel Gavroche.

První silueta se podobala starému měšťanovi, přihrbenému a zamyšlenému, oblečenému víc než prostě; měšťan kráčel pomalu, protože byl zřejmě starý a procházel se pod hvězdnou oblohou.

Druhá silueta byla přímá a drobná. Řídila svůj krok podle první; ale v úmyslné loudavosti se jevila pružnost a čilost. Silueta měla v sobě cosi divokého a znepokojujícího, šviháckého, jak se tehdy

říkalo; klobouk měl slušivý tvar, kabát byl černý, dobře střižený, pravděpodobně z krásného sukna, v pase projmutý. Držení hlavy prozrazovalo půvab i sílu, pod kloboukem bylo v přítmí vidět bledý jinošský profil. Ten profil měl v ústech růži. Druhá silueta byla Gavrochovi dobře známá; byl to Montparnasse.

O první mohl říci jen tolik, že to je starý muž.

Gavroche zbystřil pozornost.

Druhý z obou chodců měl zřejmě nějaké úmysly s prvním. Gavroche mohl ze své pozorovatelny pěkně sledovat, co se bude dít. Jeho přístěnek se proměnil ve velmi vhodnou skrýš.

Montparnasse na lovu, v takovou dobu a na takovém místě – to bylo hrozivé. Gavroche cítil, že se jeho gaménské srdce hnulo lítostí nad starcem.

Co dělat? Zakročit? On, chudák, má pomáhat jinému chudákovi! Tomu by se Montparnasse vysmál. Gavroche si netajil, že pro obávaného osmnáctiletého lupiče by bylo hračka zhltnout nejdřív starce a potom chlapce na jedno posezení.

Zatímco Gavroche rozvažoval, došlo k prudkému a strašnému útoku. Byl to útok tygra na divokého osla, útok pavouka na mouchu. Montparnasse náhle odhodil růži, skočil na starce, chytil ho za krk a zavěsil se na něho; Gavroche měl co dělat, aby nevykřikl. Za chvíli potom jeden z nich ležel pod druhým, chroptěl a zmítal se pod mramorovým kolenem, které mu klečelo na prsou. Ale tohleto Gavroche opravdu neočekával. Na zemi ležel Montparnasse a na něm klečel stařec.

To všechno se odehrálo několik kroků od Gavroche.

Stařec dostal ránu a vrátil ji tak důkladně, že si útočník a napadený vyměnili úlohy.

„To je statečný invalida!“ pomyslil si Gavroche.

A nedalo mu, aby nezatleskal. Ale potlesk se neuplatnil. Nedolehl k oběma zápasníkům, kteří byli soustředěni a ohlušeni jeden druhým a v boji těžce oddychovali.

Najednou zavládlo ticho. Montparnasse se přestal zmítat.

Gavroche si řekl:

„Je mrtev?“

Stařec nepromluvil, nevykřikl. Vstal a Gavroche slyšel, jak poroučí Montparnassovi:

„Vstaň!“

Monparnasse vstal, ale stařec ho držel. Montparnasse se choval jako spráskaný pes a zároveň jako rozzuřený vlk, kterého napadla ovce.

Gavroche se díval i naslouchal, snažil se, aby ušima pomohl očím. Náramně se bavil.

Za svědomitou úzkostlivost diváka byl odměněn; mohl letmo zachytit rozmluvu, které tma propůjčovala tragický přízvuk. Stařec se vyptával, Montparnasse odpovídal.

„Kolik je ti let?“

„Devatenáct.“

„Jsi silák a zdravý člověk. Proč nepracuješ?“

„Nebaví mě to.“

„Co jsi?“

„Darmošlap.“

„Mluv vážně. Mohu pro tebe něco udělat? Čím chceš být?“

„Zlodějem.“

Nastalo ticho. Stařec se hluboce zamyslil. Nehýbal se a Montparnasse nepouštěl.

Chvílemi sebou mladý a svižný lupič škubal jako lapená zvěř. Trhal sebou, pokoušel se podrazit starci nohu, kroutil se ztřeštěně a snažil se upláchnout. Stařec si toho zřejmě nevšímal a držel jeho dvě pracky jedinou rukou se svrchovanou lhostejností naprosté převahy.

Starý muž se na chvíli zamyslil, pak se upřeně zahleděl na Montparnasse, trochu zesílil hlas a ve stínu, v němž stáli, promluvil k němu slavnostní řeč, z níž Gavrochovi neušla ani slabika:

„Chlapče, svou leností vstupuješ do nejnamáhavějšího života. Ach, říkáš si darmošlap! Připrav se, že budeš musit hodně pracovat. Viděl jsi někdy strašný stroj? Válec? Musíš dát pozor, je to zákeřná a neúprosná věc; zachytí-li ti cíp kabátu, vtáhne tě pod sebe celého. Ten stroj je lenost. Zastav se, dokud je ještě čas, a zachraň se! Jinak je s tebou konec; zakrátko se dostaneš mezi ozubená kola. A jak tě jednou chytí, vzdej se vší naděje. Do úmoru budeš pracovat, lenochu, nebudeš mít chvíli oddechu. Neúprosná železná ruka práce tě drží v hrsti. Vydělávat si na živobytí, mít povinnosti, plnit úkoly, to se ti nechce! Být jako ostatní, to tě nebaví! Nuže, budeš muset pracovat jinak. Práce je zákon; kdo ji odstrkuje z nudy, bude ji mít za trest. Nechceš být dělník, budeš tedy otrok. Práce pustí člověka jen proto, aby ho na druhém konci chytila; nechceš být jejím přítelem, budeš jejím sluhou. Ach! Nechtěl jsi okusit poctivou únavu člověka, poznáš tedy pot proklatců. Kde jiní zpívají, tam budeš chroptět. Z dálky, ze dna uvidíš, jak jiní pracují; bude se ti zdát, že odpočívají. Rolník, oráč, námořník, kovář ti budou připadat jako blahoslavení v ráji. Jaká zář srší z kovadliny! jaká radost jít za pluhem, vázat snop! Jak se člověk potěší, může-li řídit volný člun s větrem o závod! Ty, lenochu, ryj, táhni, válej, choď! Táhni svou ohlávku, vždyť jsi soumar v pekelném spřežení! Ach! Nic nedělat, to byl tvůj cíl! Nebudeš mít ani týden, ani den, ani chvilku oddechu. Ničím nehneš bez úzkosti. Plynoucí minuty budou napínat tvé svaly až k prasknutí. Co je pro jiného lehké jako pírko, tobě bude připadat jako balvan. Nejjednodušší věci se ti stanou nedostupné. Život kolem tebe se stane nestvůrný. Chůze a dýchání budou pro tebe strašnou dřinou. Plíce tě budou tížit jako cent. Jít sem nebo raději tam ti připadne jako nesnadno řešitelný problém. Když kdokoliv chce vyjít, strčí do dveří, a je hotovo, je venku. Když budeš chtít vyjít ty, budeš muset probourat zeď. Chce-li někdo vyjít na ulici, co učiní? Každý sejde po schodech. Ty roztrháš prostěradlo, nitku po nitce je umotáš do provazu, prolezeš oknem a pověsíš se na tu niť nad propastí, a bude

noc, bouře, déšť, vichřice, a bude-li provaz krátký, budeš mít jedinou možnost sestupu, možnost spadnout. Spadnout nazdařbůh, do propasti, z jakékoliv výšky, a kam? Na dno neznáma. Nebo polezeš komínem a riskuješ, že se spálíš; polezeš odpadovou stokou a vydáš se v nebezpečí, že se utopíš. Nepovídám ti o děrách, které musíš zakrývat, o kamenech, které musíš dvacetkrát za den odvalit a zase dát na místo, o omítce, kterou musíš schovávat ve svém slamníku. Naskytne se zámek; měšťan má v kapse klíč vyrobený zámečníkem. Ty však, chceš-li dál, musíš udělat strašný mistrovský kus; musíš vzít velký sou; rozříznout ho na dva plíšky; jakým nástrojem? Ten si musíš vymyslit. To je tvá starost. Potom vyhloubíš vnitřek obou plíšků, ale musíš pečlivě dbát, abys nepoškodil vnějšek, a kolem dokola uděláš šroubový závit tak, aby těsně přiléhaly jeden na druhý jako spodek a víčko. Když bude spodek a vršek přesně sešroubován, nikdo nic neuhodne. Pro hlídače, neboť ty budeš střežen, je to velký sou; pro tebe je to krabička. Co dáš do té krabičky? Kousíček ocele. Hodinové péro, na němž uděláš zuby, ti poslouží za pilku. Tou pilkou, dlouhou jako špendlík a schovanou v penízi, budeš nucen přepilovat zásuvku zámku, želízko závory, ucho visacího zámku, mříž. kterou budeš mít na svém okně, a okovy, které budeš mít na noze. A když vykonáš toto veledílo, když uskutečníš ten zázrak, když všechny ty divy umění, obratnosti, schopnosti a trpělivosti provedeš, a někdo se dozví, že sis to všecko sám vymyslil, jaká bude tvoje odměna? Vězení. To je tvá budoucnost. Lenost a radovánky, jaké jsou to propasti! Nic nedělat je žalostné předsevzetí, rozumíš dobře? Žít v zahálce a mít se dobře na vrub lidské společnosti! Být neužitečný, to je jako být škodlivý! Vede to rovnou na dno. Běda tomu, kdo chce být příživníkem! Stane se z něho odporný hmyz. Tobě se nelíbí práce? Ach! Myslíš jen na to, jak by ses dobře najedl, dobře napil, dobře vyspal. Budeš pít vodu, budeš jíst černý chléb a budeš spát na pryčně s okovy, které budou přinýtovány k tvým údům a v noci tě budou studit! Rozlomíš okovy, uprchneš. Dobrá! Budeš se plazit

po břiše v křoví a budeš žrát trávu jako lesní zvěř. A budeš znovu chycen. A prožiješ léta v hlubokém sklepení, přikován ke zdi, budeš hmatat po džbánu, aby ses napil, budeš hrýzt strašný chléb temnot, který by ani pes nežral, budeš jíst boby, které před tebou prožrali červi. Budeš sviňkou ve sklepě. Ach! Měj slitování sám se sebou, nešťastné dítě, tak mladé, že jsi pilo mléko své živitelky ani ne před dvaceti lety, dítě, které má bezpochyby ještě matku! Zapřísahám tě, poslechni! Toužíš po jemném černém sukně, po lakových botách, chceš mít vlnité vlasy a napouštět je voňavým olejem, chceš se líbit ženským, chceš být hezký. Budeš ostříhán dohola, obléknou ti červenou kazajku a dřeváky. Chceš mít na prstě prsten – a budeš mít na krku železný obojek. A podíváš-li se na ženu, dostaneš ránu holí. Vstoupíš tam ve dvaceti a vyjdeš odtamtud v padesáti! Vejdeš mladý, růžový, svěží, s jiskrnýma očima, všechny zuby sněhobílé, krásnou mladickou kštici – a vyjdeš zlomený, shrbený, samá vráska, bezzubý, strašný, bělovlasý! Ach, můj ubožáčku, jdeš špatnou cestou, tvůj odpor k práci ti špatně radí; nejtěžší práce je zlodějství. Věř mi a nechtěj dělat tu těžkou robotu zahálky. Stát se lotrem není tak pohodlné. Mnohem méně namáhavé je být čestným člověkem. A teď jdi a mysli na to, co jsem ti řekl. Abych nezapomněl, co jsi ode mne chtěl? Peněženku? Tady ji máš."

Stařec pustil Montparnasse, dal mu do ruky svou peněženku, kterou Montparnasse chvíli potěžkával; pak si ji se stejnou bezděčnou opatrností, jako by ji kradl, zastrčil zlehka do zadní kapsy kabátu.

Když to všechno řekl a udělal, obrátil se stařec zády a pokračoval klidně ve své procházce.

„Troubo!" zašeptal Montparnasse.

Kdo byl ten dobrák? Čtenář si to jistě domyslil.

Montparnasse se zaraženě díval, jak se stařec ztrácí v šeru. To pozorování mu bylo osudné.

Gavroche se jedním pohledem ujistil, že otec Mabeuf, který snad usnul, sedí ještě na lavici. Pak uličník vylezl z houští a plížil se ve

stínu za nehybně stojícím Montparnassem. Dostal se tak až k němu, aniž ho Montparnasse zahlédl nebo zaslechl, vsunul opatrně ruku do zadní kapsy kabátu z jemného sukna, čapnul peněženku, vytáhl ruku a jako užovka se odplížil do tmy. Montparnasse, který neměl důvod, aby se měl na pozoru, a poprvé v životě se zamyslil, si ničeho nevšiml. Když se Gavroche vrátil na místo, kde dřímal otec Mabeuf, hodil peněženku přes plot a vzal nohy na ramena.

Peněženka spadla otci Mabeufovi na nohu. To ho probudilo. Shýbl se a peněženku zvedl. Nevěděl, co to znamená, a otevřel ji. Peněženka měla dvě oddělení; v jednom bylo několik mincí; v druhém šest zlaťáků.

Pan Mabeuf, celý zděšený, odnesl peněženku hospodyni.

„To přišlo z nebe," prohlásila matka Plutarchová.

KNIHA PÁTÁ
Konec se nepodobá začátku

(1)
Samota a kasárny

Cosettina bolest, ještě před čtyřmi nebo pěti měsíci tak srdcervoucí a živá, počala se hojit i bez jejího vědomí. Příroda, jaro, mládí, láska k otci, ptačí rozpustilost a veselí květin vlévaly do té panenské a tak mladistvé duše pomaloučku, den po dni, kapku po kapce cosi téměř velmi podobného zapomenutí. Uhasínal tento plamen nadobro? Nebo tam uléhaly jenom vrstvy popela? Jisté je, že se bolestný a palčivý osten téměř už neozval.

Jednou si náhle vzpomněla na Maria:

„Podívejme se!“ řekla si. „Už na něho ani nemyslím.“

Ještě v onom týdnu si všimla, jak velmi hezký hulánský důstojník, s vosím pasem, v úchvatném stejnokroji, s dívčí tváří, se šavlí pod paží, s navoskovanými kníry a s lakovanou hulánskou čapkou jde podél zahradní mříže. Krom toho měl světlé vlasy, velké modré oči, kulatou ješitnou drzou a hezkou tvář; úplný opak Mariův. V ústech měl doutník.

Cosetta si pomyslila, že ten důstojník jistě patří k pluku z kasáren v ulici Babylone.

Nazítří ho zase viděla jít podle zahradní mříže. Všimla si, kolik je hodin.

A od té doby – byla to snad náhoda? – ho vídala přecházet každý den.

Důstojníkovi přátelé si všimli, že tam v té špatně udržované zahradě, za chatrnou rokokovou mříží, bývá dosti hezká osůbka, která se tam namane skoro vždycky, jde-li kolem krásný důstojník, který

není čtenáři tak docela neznámý: jmenuje se Théodule Gillenormand.

„Poslyš!“ říkávali mu. „Tam ta malička po tobě hází zamilovaně očima. Všimni si jí přece.“

„Copak mám čas všímat si všech děvčat, která se na mne podívají?“ odpovídal hulán. To bylo právě v době, kdy Marius pomalu upadal do agónie a říkal si:

„Kdybych ji před smrtí alespoň jednou uviděl!“

Kdyby se bylo splnilo jeho přání a kdyby byl zahlédl Cosettu ve chvíli, kdy se dívá za hulánem, nebyl by řekl ani slovo a byl by umřel bolestí.

Čí to byla chyba? Ničí.

Marius patřil k povahám, které se propadají do zármutku a setrvávají v něm; Cosetta byla z těch, kdo se sice do zármutku ponoří, ale zase se z něho proberou.

Cosetta ostatně procházela nebezpečnou dobou, osudným obdobím dívčího snění, kdy srdce dívky, je-li ponecháno samo sobě, se podobá úponkům révy, které se zachytí, jak se dá, buď na hlavici mramorového sloupu, nebo na hospodském kůlu. Je to krátká a rozhodná chvíle, nebezpečná pro každou osiřelou dívku, bohatou či chudou, protože bohatství nechrání před špatnou volbou; i ve vysokých kruzích se uzavírají nerovné sňatky; opravdová nerovnost je nerovnost duší; a právě tak často mladý neznámý muž, beze jména, z prostého a chudého rodu, je mramorovou hlavicí, která podpírá chrám velkých citů a ušlechtilých myšlenek, a naproti tomu mnohý spokojený a vším oplývající muž z nejlepší společnosti, který má vyleštěné boty a lesklá slova, jeví se – oceňujeme-li nikoli zevnějšek, ale jeho nitro, které má patřit ženě, – jako tupý budižkničemu, ovládaný nezřízenými, nečistými, vínem načichlými vášněmi; hospodský kůl.

Co se tajilo v Cosettině duši? Uklidněná, snad dřímající vášeň; rozkolísaná láska; něco průzračného, ale zářícího, zakaleného v určité hloubce, a temného blízko samého dna. Na hladině se

odrážel obraz hezkého důstojníka. Ležela na dně nějaká vzpomínka? – Až tam, docela na dně? – Možná. Cosetta nevěděla.

A tu se přihodilo něco neobyčejného.

(2)
Cosettiny obavy

V první polovině dubna Jean Valjean odcestoval. Dělával to, jak víme, občas, po velmi dlouhých přestávkách. Býval pryč, nanejvýš tři dny. Kam odcházel? Nikdo to nevěděl, ani sama Cosetta. Jen jednou ho doprovázela při odjezdu kočárem až na konec slepé uličky, na jejímž nároží četla: *Ulička Planchette.* Tam sestoupil a kočár odvezl Cosettu zpátky do ulice Babylone. Jean Valjean podnikal takové malé cesty, zejména tehdy, když v domě chyběly peníze.

Jean Valjean byl tedy pryč. Než odjel, řekl:

„Za tři dny se vrátím."

Večer byla Cosetta sama v salóně. Aby se rozptýlila, otevřela harmonium, a doprovázejíc se, dala se do zpěvu sboru z Euryanthy: *Lovci zbloudivší v lesích!,* který má snad nejkrásnější melodii z celé hudební tvorby. Když dozpívala, zamyslila se.

Náhle se jí zdálo, že někdo chodí po zahradě.

Nemohl to být její otec, ten byl na cestách; nemohla to být Toussaintka, protože ta už spala. Bylo deset hodin večer.

Přistoupila k zavřené okenici a přitiskla k ní ucho.

Zdálo se jí, že slyší opatrně našlapující mužské kroky.

Rychle vyběhla do prvního patra, vstoupila do svého pokoje, otevřela vyhlídku v okenici a podívala se do zahrady. Byl úplněk. Vidět bylo jako ve dne.

V zahradě nikdo nebyl.

Otevřela okno. Zahrada byla úplně klidná a část ulice, kam bylo možno dohlédnout, byla opuštěná jako obvykle.

Cosetta si domyslila, že se zmýlila. Jen se domnívala, že zvuk zaslechla. Bylo to mámení smyslů, způsobené chmurným a divukrásným Weberovým sborem, který v duši otvírá děsné hlubiny a před očima se chvěje jako začarovaný les, kde praskají suché větve pod znepokojeným krokem lovců, když se míhají ve večerním soumraku.

Pustila to z hlavy.

Ostatně Cosetta nebyla nikterak bázlivá. V jejích žilách kolovala krev cikánky a chudé dobrodružky. Máme na paměti, že byla spíš skřivánek než holubice. V podstatě byla plachá a statečná.

Nazítří, ne tak pozdě, se procházela za soumraku po zahradě. A uprostřed zmatených myšlenek, kterými se obírala, měla dojem, že chvílemi slyší podobný zvuk jako včera; jako by někdo kráčel ve tmě pod stromy nedaleko ní, ale řekla si, že se nic tak nepodobá krokům v trávě jako narážení dvou větví na sebe, které se samy od sebe pohybují, a nevšímala si toho. Ostatně nic nespatřila.

Vyšla z houštiny; než došla ke schodišti, musela přejít zelený trávníček. Vystoupila právě z houští, když za ní vyšel měsíc a vrhl na trávník její stín.

Cosetta zděšením strnula.

Vedle jejího stínu se zřetelně rýsoval na trávníku jiný, podivně děsivý a strašný stín, stín, který měl kulatý klobouk.

Bylo to cosi jako stín muže, který stál na pokraji houštiny, několik kroků za Cosettou.

Na chvíli ztratila řeč, nemohla ani mluvit ani křičet o pomoc, ani se pohnout nebo otočit hlavu.

Konečně sebrala všechnu odvahu a odhodlaně se obrátila.

Nikdo tam nebyl.

Podívala se na zem. Stín zmizel.

Vstoupila opět do houští, odvážně prohlédla všechny kouty, šla až k mříži a nic nenašla.

Cítila, že ji mrazí. Bylo to zase mámení smyslů? Cože? Dva dny po sobě? Jedna halucinace, budiž, ale dvě? Znepokojovalo ji vědomí, že stín určitě nebyl přelud. Přeludy přece nenosí kulaté klobouky.

Druhý den se Jean Valjean vrátil. Cosetta mu vyprávěla, co, jak se domnívala, slyšela a viděla. Čekala, že ji otec uklidní, že pokrčí rameny a řekne:

„Jsi ty ale blázínek!“

Jean Valjean se zatvářil starostlivě.

„To nic nebude,“ pravil.

Pod nějakou záminkou odešel, sestoupil do zahrady a Cosetta viděla, jak si velmi pozorně prohlíží mříž.

V noci se probudila; tentokrát si byla jista, že docela jasně slyší kroky blízko schodiště pod svými okny. Běžela k vyhlídce a otevřela ji. V zahradě byl opravdu muž a držel v ruce důkladnou hůl. Ve chvíli, kdy už chtěla vykřiknout, osvítil měsíc jeho obličej. Byl to otec.

Znovu ulehla a řekla si:

„Přece ho to znepokojuje!“

Jean Valjean probděl v zahradě noc a dvě příští. Cosetta ho viděla štěrbinou v okenici.

Třetí noc, to už měsíc ubýval a vycházel později, mohla být tak jedna s půlnoci, Cosetta zaslechla ohromný výbuch smíchu a hlas svého otce, který zvolal:

„Cosetto!“

Vyskočila z postele, navlékla si župan a otevřela okno.

Otec stál dole na trávníku.

„Budím tě, abych tě uklidnil,“ pravil, „podívej se. Tady máš ten stín s kulatým kloboukem.“

Ukázal jí na trávník ležící stín, který se opravdu dosti podobal přízraku muže s kulatým kloboukem. Byl to stín, vržený plechovou troubou komínu se stříškou, který se zvedal nad sousední střechou. Cosetta se také dala do smíchu, všechny její ponuré domněnky se

vytratily; nazítří se bavila pří snídani se svým otcem tím, že si tropila žerty z příšerné zahrady, ve které strašily stíny komínů.

Jean Valjean se uklidnil; Cosetta si ani nevšimla, byl-li komín opravdu ve směru stínu, který viděla skutečně nebo domněle, a byl-li měsíc na stejném místě oblohy. Netázala se vůbec na zvláštnost komínové roury, která se bojí, aby nebyla přistižena, a stáhne se, když se někdo podívá na její stín: neboť stín zmizel, když se Cosetta obrátila, a tehdy si opravdu myslila, že si je tím jista. Nyní se Cosetta docela uklidnila. Důkaz se jí zdál dostačující, a nápad, že by někdo v zahradě večer nebo v noci chodil, pustila z hlavy.

Ale za několik dní se opět něco přihodilo.

(3)
Domněnky obohacené Toussaintčinými poznámkami

V zahradě u mříže vedoucí na ulici stála kamenná lavička, chráněná sice habřím před pohledy zvědavců, na kterou však přesto mohla dosáhnout ruka mimojdoucího.

Jednou večer v témž měsíci dubnu Jean Valjean odešel a Cosetta se posadila po západu slunce na lavičku. Vítr svěže čechral stromoví a Cosetta snila; zmocňoval se jí pomalu a beze vší příčiny smutek, onen nepřekonatelný smutek, který na člověka padá s večerem a jejž snad vyvolává – kdož to ví? – tajemství hrobu poodhalující se tou dobou.

Snad v tom šeru byla Fantina.

Cosetta vstala, pomalu prošla zahradou, kráčela zrosenou trávou a říkala si v jakémsi náměsíčním smutku, do něhož byla pohřížena:

„Bylo by opravdu záhodno nosit v tuto hodinu do zahrady dřeváky, ještě se nachladím."

Vrátila se k lavičce.

Když usedala, zpozorovala na místě, které opustila, dosti velký kámen, který tam zřejmě před chvílí nebyl.

Cosetta kámen pozorovala a tázala se, co to znamená. Najednou ji poděsila myšlenka, že se ten kámen na lavičku nedostal sám, že jej tam někdo dal, že se něčí ruka protáhla mříží. Tentokráte se bála doopravdy. Kámen tu ležel, o tom nebylo možno pochybovat; nedotkla se ho, utekla, aniž se odvážila ohlédnout, schovala se do domu, okamžitě zavřela okenici a zastrčila závoru u dveří do zahrady. Zeptala se Toussaintky:

„Už se vrátil otec?“

„Ještě ne, slečno.“

(Jednou provždy jsme už pověděli, že Toussaintka koktá.

Nechť je nám dovoleno, abychom to nemusili zdůrazňovat. Protiví se nám dělat takový záznam tělesné vady.)

Jean Valjean, který rád přemýšlel a miloval noční procházky, se často vracíval dost pozdě v noci.

„Toussaintová,“ pokračovala Cosetta, „zavíráte navečer pečlivě alespoň okenice do zahrady, dáváte tam závory a zastrkujete tyče do kroužků, když zavíráte?“

„Buďte klidná, slečno!“

Toussaintka na nic nezapomínala, Cosetta to dobře věděla, ale nemohla se zdržet, aby neřekla:

„Je to tady tak opuštěné!“

„To tedy ano,“ řekla Toussaintka, „to je pravda. Člověka by tady zamordovali, dřív než by měl čas vydechnout. A ještě k tomu pán nespí v domě. Ale nebojte se, slečno. Zavírám okna jako tvrz. Dvě samotné ženské! To věřím, je se co bát! Umíte si představit, že by v noci přišli nějací chlapi do pokoje a že by nám řekli: ‚Ani muk‘ a pustili by se do nás, aby nám podřezali krk. Člověk by si z toho tolik nedělal, když umřít, tak umřít, ale hnusí se mi pomyšlení, že by na mě takoví lidé sáhli. A pak, mají asi tupé nože! Ach, můj božíčku!“

„Už mlčte, prosím vás,“ řekla Cosetta, „a všechno dobře zavřete!“

Cosetta byla vyděšena tragédií, kterou právě zaimprovizovala Toussaintka, a možná i stále se vracející vzpomínkou na zjevení

minulého týdne, a proto si služebné ani netroufala říci: „Jděte se přece podívat na kámen, který dal někdo na lavičku!“

Měla strach, že by musila znovu zavírat dveře u okna, a nařídila, aby Toussaintka prohlédla dům od půdy až do sklepa; pak se zavřela ve svém pokoji, zastrčila závory, podívala se pod postel, lehla si a špatně spala. Celou noc viděla kámen, veliký jako hora a plný slují.

Při východu slunce – a vlastností východu slunce je, že nás přiměje k smíchu nade všemi můrami noci a že nám vyloudí úsměv úměrně velký strachu, který jsme prožili –, když tedy slunce vyšlo a Cosetta se probudila, myslila na prožité zděšení jako na těžký sen a řekla si:

„Co mě to jen napadlo? To je jako s těmi kroky, které jsem, jak se mi zdálo, slyšela minulý týden v zahradě! To je jako v noci s tím stínem od komínu! Copak se ze mne stává zbabělec?“

Slunce, deroucí se štěrbinami okenic a barvící damaškové záclony do purpurova, ji natolik uklidnilo, že z její mysli zmizelo všechno, i ten kámen.

„Na lavici nebyl kámen, právě tak, jako v zahradě nebyl muž s kulatým kloboukem; o tom kameni se mi zdálo jako o všem ostatním.“

Oblékla se, sestoupila do zahrady, doběhla k lavičce a pocítila, jak jí na čele vyvstává chladný pot. Kámen tam byl.

Ale to byl jen okamžik. Co nás v noci děsí, to ve dne probouzí naši zvědavost.

„Ale co,“ řekla si, „podívejme se přece!“

Zdvihla kámen, byl dost veliký. Pod ním leželo cosi podobného dopisu.

Bílá papírová obálka. Cosetta ji vzala do ruky. Nebyla tam adresa na jedné ani pečeť na druhé straně. Ale obálka, ačkoli otevřená, nebyla prázdná. Uvnitř bylo vidět papíry.

Cosetta sáhla do obálky. Už se nebála, už nebyla zvědavá; cítila vzrůstající úzkost.

Vytáhla z obálky jakýsi papírový sešitek s očíslovanými stránkami; na každé stránce bylo napsáno několik řádek – dosti hezkým a velmi vypsaným písmem, pomyslila si Cosetta.

Hledala nějaké jméno. Nebylo tam. Nějaký podpis. I ten chyběl. Komu to bylo určeno? Pravděpodobně jí, protože neznámá ruka položila balíček na její lavičku. Kdo jí to posílá? Zmocnilo se jí neodolatelné okouzlení, pokusila se odvrátit oči od listů, které se jí chvěly v rukou, rozhlédla se po obloze, po ulici, po akátech, stopených ve světle, po holubech, kteří poletovali nad sousední střechou, a pak se její pohled prudce sklonil k rukopisu: řekla si, že se musí dovědět, co je uvnitř.

A četla:

(4)
Srdce pod kamenem

Vejde-li se vesmír do jedné bytosti, vzepne-li se bytost až k samému Bohu, tomu se říká láska.

V lásce andělé pozdravují hvězdy.

Duše je dvakrát smutná, je-li smutná z lásky.

Jaká prázdnota, chybí-li nám bytost, která jediná naplňuje svět! A jak je pravdivé, že se milovaná bytost stává Bohem. Chápali bychom, že by na ni Otec všehomíra mohl žárlit, kdyby on sám to všechno nebyl stvořil zřejmě pro duši a duši pro lásku.

Jediné pousmání, jež zahlédneme pod bílým krepovým kloboučkem s fialovým závojem, stačí, aby duše vešla do krajin snů.

Za vším je Bůh, ale všechno Boha skrývá. Věci jsou černé, stvoření neprůhledná. Milujeme-li nějakou bytost, činíme ji průsvitnou.

Některé myšlenky jsou modlitbami. Jsou chvíle, kdy duše padne na kolena, ať se k tomu tělo staví jakkoliv.

Milenci si dovedou odloučenost nahradit tisíci smyšlenkami, v nichž přese všechno zůstala skutečnost. Nesmějí se vídat, nesmějí si psát; vymýšlejí si však plno tajných možností, aby se dorozuměli. Jejich poslíčkem jsou ptáčci zpěváčci, vůně květin, smích dětí, slunce, které svítí, vzdechy větru, hvězdné paprsky, všechno, co žije. A proč by ne? Všechno, co Bůh stvořil, je stvořeno, aby sloužilo lásce. Láska je dosti mocná, aby pověřila přírodu svými vzkazy.

Ó, jaro, tys milostný dopis, který jí tu právě píšu!

Srdce má budoucnost mnohem spíše než hlava. Jedině láska může zaneprázdnit a vyplnit věčnost. K nekonečnosti patří nevyčerpatelnost.

Láska je součástí duše. Podstata obou je táž. Obě, duše i láska, jsou výronem božství, které nic nemůže porušit, rozdrobit, zničit. Je to ohnisko v nás, nesmrtelné a nekonečné, jež nic neumenší a neuhasí. Cítíme, jak se propaluje až do morku kostí, a vidíme, jak září až do nejzazších hlubin nebes.

Milování! Zbožňování! Milostná shodo dvou duší, které si rozumějí, které jsou zajedno, pohledů, které si vidí až na dno! Blažené chvíle, už nemeškejte! Samotáři, kteří se dva a dva procházíte po večerech! Dnové požehnaní a zářiví! Kolikrát se mi zdálo, že se hodiny občas odlučovaly od života andělů, aby zde na zemi procházely osudem lidí.

Bůh nemůže nic přidat ke štěstí milenců, leda by k němu přidal trvání bez konce. Po životě plném lásky – lásku navěky. To je vskutku něco navíc; ale zvětšit intenzitu nevýslovné blaženosti, kterou láska

dává duši na tomto světě, toho není mocen ani sám Bůh. Bůh je plnost nebe, láska je plnost člověka.

Hledíte na hvězdy z dvojího důvodu: jsou zářivé a neproniknutelné. Ale zde máte na očích něžnější vyzařování a větší mystérium, ženu.

Ať jsme, kdo jsme, všichni máme blízké bytosti. Chybějí-li nám, chybí nám vzduch a zalykáme se. A to je smrt. Umřít z nedostatku lásky je věc hrozná. Zalkne se duše!

Když láska slila a smísila dvě bytosti v andělskou, posvátnou jednotku, tajemství života je pro ně objeveno; je to pak jen dvojí vyjádření téhož osudu; jsou to vlastně už jen dvě křídla téhož ducha. Milujte se! Buďte v nebi!

Od chvíle, kdy mimo vás projde žena, která při chůzi vyzařuje světlo, jste ztraceni, milujete. Nezbude vám než myslit na ni tak, že ji přinutíte, aby sama myslila na lásku.

Co láska začala, může dovršit jen Bůh.

Pravá láska si zoufá a je okouzlena nad ztracenou rukavicí nebo nad nalezeným kapesníčkem a potřebuje celou věčnost pro svou oddanost a své naděje. Je v ní zároveň něco z nekonečně velikého i z nekonečně malého.

Jste-li kámen, buďte magnetem, jste-li rostlina, buďte citlivkou. Jste-li člověk, buďte láskou.

Lásky se nedosytíš. Má-li člověk štěstí, chce ráj; má-li ráj, chce nebe. Ó vy, kteří jste zamilováni, to všechno je v lásce. Hleďte se v ní

toho všeho dopídit. Podobně jako nebesa, i láska má dar rozjímání a navíc ještě rozkoš.

„Chodí ještě do Lucemburské zahrady?“
„Nechodí, pane.“
„Chodí stále na mši do tohoto kostela?“
„Už sem nechodí.“
„Bydlí pořád v tomhle domě?“
„Odstěhovala se.“
„Kam?“
„Neřekla.“
Jak je ponuré, když člověk nezná adresu vlastní duše.

Láska má své dětinskosti, ostatní vášně své malichernosti. Hanba vášním, které člověka snižují, čest těm, které ho učí vidět dětskýma očima!

Je to podivná věc, slyšeli jste kdy o ní? Jsem ve tmách. Jedna bytost mi vzala na odchodu nebe.

Ach, být tak pochováni bok po boku v témž hrobě, ruku v ruce, a chvílemi ve tmách něžně se pohladit, to by stačilo mé věčnosti.

Vy, kteří trpíte, protože máte rádi, milujte ještě více. Umírat láskou znamená láskou žít.

Milujte! Pochmurné hvězdné proměňování je přimíšeno k těmto mukám. V tomto posledním zápase je zároveň extáze.

Šťastní ptáci! Zpívají, protože mají hnízdo.

Láska je nebeské vdechování rajského vzduchu.

Ó srdce hluboká, moudří duchové, berte život, jak jej Bůh stvořil. Je to dlouhá zkouška, nepochopitelná průprava k osudu, jehož neznáme. Osud, tentokrát opravdový, začíná pro člověka na prvním stupni do hrobu. Tehdy se mu cosi zjeví a začíná rozlišovat konečno. Zastavte se u slova – konečno. Živoucí lidé vidí nekonečno. Konečno se zjeví teprve těm, kdo umřeli. Zatím milujte, trpte, doufejte a rozjímejte! Běda tomu, kdo miloval jen tělo, tvar, zdání! Smrt ho o všechno obere. Pokuste se milovat duši, pak se s ní shledáte.

Potkal jsem na ulici chudičkého mladého člověka, který miloval. Měl starý klobouk a jeho šaty byly ošumělé; lokty prodřené; jeho střevíce nabíraly vodu a duší mu prosakovaly hvězdy.

Jak veliká věc je být milován! Ale oč větší je milovat! Vášní srdce dospěje až k heroičnosti. Není pak v jeho složení nic nečistého; opírá se jen o vznešenost a velikost. Nedůstojná myšlenka v něm pak už nevzklíčí právě tak jako se kopřiva neuchytí na ledu. Vznešená a zářivě jasná duše, nepřístupná vášním a hrubým vznětům, povznesená nad mraky a stíny vezdejšího světa, nad bláznivostmi, lžemi, nad nenávistmi, marnivostmi a bědami, je ubytována v nebeském azuru a vnímá už jen hluboké záchvěvy v útrobách osudu, jako horští obři vnímají otřesy země.

Kdyby už nebylo nikoho, kdo by miloval, slunce by uhaslo.

(5)
Když si Cosetta přečtla psaní

Zatímco Cosetta četla, upadala pomalu v snění. Ve chvíli, kdy zvedla oči od poslední řádky sešitku, kráčel vítězoslavně podle mříže, byla to jeho chvíle, krásný důstojník. Cosetta si řekla, že je ohyzdný.

A znovu se dala do prohlížení sešitu. Byl popsán písmem, jejž Cosetta shledávala úchvatným; touž rukou, ale různým inkoustem, někdy velmi černým, jindy bledším, podle toho, jak se přilévá inkoustu do kalamáře, a byl tedy psán v různé dny. A přece to byla jediná myšlenka, která se tu rozvíjela, vzdech za vzdechem, nepravidelně, neuspořádaně, bez výběru, bez cíle, nahodile. Cosetta nikdy nic podobného nečetla. Rukopis, v němž viděla víc jasu než temnoty, jí připadal jako pootevřená svatyně. Každá tajemná řádka jí svítila před očima a zaplavovala jí srdce podivným jasem. Výchova, které se jí dostalo, mluvila neustále jen o duši a nikdy o lásce, asi tak, jako bychom mluvili o pochodni, ale nikdy o plameni. Ten patnáctistránkový rukopis jí naráz a jemně odhalil celou lásku, bolest, osud, život, věčnost, počátek i konec. Jako by se otevřela ruka a hodila jí nečekaně hrst paprsků. Z těch několika řádků vyciťovala vášnivou, horoucí, ušlechtilou a čestnou povahu, svatou vůli, nesmírnou bolest a nesmírnou naději, sklíčené srdce a bohaté nadšení. Co byl ten rukopis? Dopis. Dopis bez adresy, bez oslovení, bez data, bez podpisu, naléhavý a nezištný, záhada plná pravd, poselství lásky, stvořené k tomu, aby bylo přineseno andělem a přečteno pannou, dostaveníčko smlouvané mimo tuto zemi, milostné psaníčko, které přelud poslal stínu. Vyrovnaný a sklíčený neznámý byl patrně odhodlán hledat útočiště ve smrti a proto své neznámé takto sděloval tajemství osudu, klíč k životu, lásku. Bylo to psáno někým, kdo byl na pokraji hrobu a čelem se dotýkal nebes. Řádky, které skanuly jedna po druhé na papír, byly jako krůpěje duše.

A teď, od koho jsou ty řádky? Kdo je asi psal?

Cosetta nebyla ani na chvíli na rozpacích. Jediný muž.

On!

V mysli se jí rozednilo. Všechno si opět připamatovala. Zakoušela neslýchanou radost a hlubokou úzkost. Byl to on! On jí napsal! On tu byl! Jeho ruka prošla touto mříží! Zatímco ona na něho pomalu zapomínala, on ji našel! Ale což na něho zapomněla? Ne, nikdy. Byla

bláhová, že tomu mohla na chvíli věřit. Vždycky ho milovala, vždycky ho zbožňovala. Oheň byl pokryt popelem a nějaký čas doutnal, ale – to dobře cítila – propálil se do hloubky a teď propukl znovu a celou ji zachvátil. Ten sešitek byl jako ohnivá jiskra, která přelétla z jeho duše do její. Cítila, jak znovu zažehuje obrovský požár. Odevzdaně se nechávala proniknout každým Mariovým slovem.

„Ach, ano!“ říkala si. „Jak je mi to všechno známé! To všechno jsem už četla v jeho očích.“

Když už potřetí prohlížela sešitek, důstojník Théodule se vracel podél mříže a zařinčel ostruhami o dlažbu. Cosetta byla donucena pozdvihnout oči. Shledala, že je nudný, malicherný, hloupý, k ničemu, ješitný, nijak hezký, drzý a vlastně ošklivý. Důstojník si myslil, že se musí na ni usmát. Obrátila se zahanbená a rozhořčená. Nejraději by mu byla hodila něco na hlavu.

Utekla, vrátila se do domu a zavřela se ve svém pokoji, aby si znova mohla přečíst rukopis, aby se mu naučila nazpaměť a aby přemýšlela. Když si jej pečlivě přečtla, políbila jej a zastrčila za živůtek.

Byla ztracena. Opět se propadala do nesmírnosti andělské lásky. Rajská propast se znovu otevřela.

Celý den byla jako ohlušená. Málem nemohla ani myslit; zcuchaná přadénka myšlenek se nedala rozmotat; Cosetta tápala, a zatímco se chvěla obavou, doufala. V co doufala?

V nic určitého. Netroufala si nic namlouvat a nechtěla nic odmítat. Chvílemi bledla v obličeji a po těle jí probíhal mráz. Občas se jí zdálo, že se octla na jiné planetě; ptala se: „Je to možné?“ a hledala pod živůtkem milovaný papír, tiskla jej k srdci, cítila jeho hrany na svém těle, a kdyby ji byl Jean Valjean v tu chvíli viděl, byl by se zachvěl před zářivou a nepoznanou radostí, která jí jiskřila zpod obočí.

„Ach! Ano!“ myslila si. „To je jistě on! Je to jeho poselství pro mne!“ A v duchu se ujišťovala, že jí byl vrácen jenom na přímluvu andělů a rozmarem nebes.

Ó proměny lásky! Ó sny! Nebeskou náhodou a přímluvou andělů byla vlastně chlebová kulička, kterou hodil jeden zloděj druhému ze dvora Karla Velikého do lvího příkopu přes střechu věznice Force.

(6)
Údělem stáří je včas odejít

Když nastal večer, Jean Valjean odešel a Cosetta se ustrojila. Upravila si účes, který jí nejlépe slušel, a oblékla si šaty s poněkud větším výstřihem, odhalujícím kousek hrdla, s výstřihem, jakému dívky říkají ‚trochu odvážný'. Nebyl však ani trochu ‚odvážný', ale slušelo jí to lépe než jindy. Nastrojila se tak, aniž sama věděla proč.

Chtěla jít na procházku? Ne.

Čekala návštěvu? Ne.

Za soumraku sešla do zahrady. Toussaintka byla zaměstnána v kuchyni, jejíž okna vedla do dvorku.

Cosetta se začala procházet pod větvemi, občas je rozhrnujíc, protože se skláněly velmi nízko.

Tak se dostala až k lavičce.

Kámen ležel na svém místě.

Sedla si a položila měkce svou bílou ruku na kámen, jako by ho chtěla pohladit a poděkovat mu.

Náhle se jí zmocnil nevysvětlitelný dojem, který pociťujeme, stojí-li někdo za námi a my ho nevidíme.

Ohlédla se a vstala.

Byl to on.

Měl obnaženou hlavu. Byl bledý a pohublý. Taktak že rozeznala jeho černý oblek. Večerní šero zdůrazňovalo bledost krásného čela a obestíralo jeho oči temnotou. Pod závojem nesrovnatelné něhy spočíval na něm nádech smrti a noci. Jeho obličej byl osvětlen jasem zmírajícího dne a myšlenkou odcházející duše.

Zdálo se, že to ještě není přízrak a že to už není člověk.

Jeho klobouk ležel pohozen několik kroků opodál v houští.

Cosetta ani nevykřikla, protože div neomdlela. Pomalu couvala, protože cítila, že je přitahována. On se ani nepohnul. Obklopovalo ho cosi nevýslovného a smutného, jeho pohled cítila, ale neviděla.

Ustupujíc narazila Cosetta na strom a opřela se o něj. Kdyby tam ten strom nestál, byla by upadla.

A tehdy zaslechla jeho hlas, hlas, který předtím nikdy opravdu neslyšela, který byl sotva o něco hlasitější než šumění listí, a šeptal:

„Odpusťte mi, že jsem zde. Srdce mi přetéká, už jsem nemohl v takovém stavu žít, a proto jsem přišel. Přečetla jste si, co jsem zde na tu lavičku položil? Poznáváte mě trochu? Nebojte se mě. Pamatujete se na ten den, už je to dlouho, kdy jste na mne pohlédla? Bylo to v Lucemburské zahradě, u sochy gladiátora. A na den, kdy jste šla přede mnou? Bylo to 16. června a 2. července. Bude to pomalu rok. Už velmi dlouho jsem vás nespatřil. Ptal jsem se babky, která vybírá poplatek za sedátka, ale řekla mi, že vás už nikdy neviděla. Bydlila jste v Západní ulici ve třetím poschodí nového domu, vidíte, že to vím. Sledoval jsem vás. Co jsem měl dělat? A pak jste zmizela. Jednou jsem myslil, že vás vidím, když jsem právě četl noviny pod loubím Odeonu. Rozběhl jsem se. Ale ne. Byla to osoba, která jen měla stejný klobouk jako vy. Chodívám sem v noci. Nebojte se, nikdo mě nevidí. Chodím se zblízka dívat na vaše okna. Chodím lehce, abyste neslyšela, protože byste se mohla vylekat. Onehdy večer jsem stál za vámi, vy jste se obrátila a já uprchl. Jednou jsem vás slyšel zpívat. Byl jsem šťasten. Vadí vám to, poslouchám-li váš zpěv za okenicemi? To vám přece neublíží. Řekněte, že ne? Hleďte, jste můj anděl, dovolte mi, abych směl někdy přijít. Myslím, že umřu. Ach, kdybyste věděla, jak vás zbožňuju! Promiňte mi, mluvím k vám, a ani nevím, co říkám, snad se na mne hněváte; opravdu se hněváte?“

„Ach, maminko!“ vzdychla Cosetta.

Hroutila se, jako by umírala.

Zachytil ji, když klesala, zachytil ji do náruče, přivinul ji pevně k sobě, nevěděl ani, co činí. Podpíral ji a sám vrávoral. Byl jako zpit; blýskalo se mu před očima; nemohl se soustředit; zdálo se mu, že koná náboženský obřad a že se dopouští svatokrádeže. Ostatně ani dost málo netoužil po té úchvatné ženě, jejíž tělo cítil na své hrudi. Byl zmaten láskou.

Vzala mu ruku a položila si ji na srdce. Ucítil pod šaty papír a řekl zajíkavě:

„Vy mě tedy milujete?“

„Mlč! Však to víš!“

A skryla svou zardělou tvář na prsa pyšného a opojeného mladíka.

Klesl na lavičku a ona vedle něho. Neměli slov. Hvězdy se počaly třpytit. Jak se stalo, že se jejich rty setkaly? Jak se stává, že pták zpívá, že taje sníh, že se růže rozvíjí, že máj rozkvétá a že se úsvit bělá za černými stromy na vrcholku chvějících se pahorků?

Polibek, a to bylo všechno.

Oba se zachvěli a zadívali se na sebe ve tmě rozzářenýma očima.

Necítili ani noční chlad, ani studený kámen, ani vlhkou zemi, ani orosenou trávu, jen se dívali, srdce plná myšlenek. Vzali se za ruce, aniž si to uvědomili.

Neptala se ho, ani na to vlastně nevzpomněla, kudy vstoupil a jak vnikl do zahrady. Zdálo se jí samozřejmé, že tu je!

Chvílemi se Mariovo koleno dotklo kolena Cosettina a oba se zachvěli.

Občas Cosetta zajíkavě promluvila. Duše se jí chvěla na rtech jako rosná krůpěj na květu.

Ponenáhlu se rozpovídali. Po mlčení, které překypuje citem, následovala sdílnost. Nad hlavami se jim klenula jasná a nádherná noc. Obě bytosti, čisté jako andělé, si pověděly všechno, své sny, svá opojení, svá zanícení, své myšlenky, svá pochybování, pověděly si o tom, jak se na dálku zbožňovaly, o tom, jak po sobě toužily a jak byly zoufalé, když se už nevídaly. Svěřily si s naprostou důvěrností,

kterou nic nemohlo už zvětšit, všechny své nejskrytější a nejtajnější myšlenky. Vyprávěly si s cudnou vírou v iluze všechno, co jim láska, mládí a zbytek dětství, který jim zůstal, vkládaly do duší. Ta dvě srdce se přelila jedno do druhého, takže si za hodinu vyměnily duše. Pronikli se, okouzlili se a navzájem byli oslněni.

Když skončili, když si všechno řekli, položila Cosetta Mariovi hlavu na rameno a zeptala se:

„Jak se jmenujete?“

„Marius,“ řekl. „A vy?“

„Jmenuji se Cosetta.“

KNIHA ŠESTÁ
Malý Gavroche

(1)
Svévolné šibalství větru

Zatímco montfermeilská krčma pomalu upadala a potápěla se, nikoliv do propasti finančního úpadku, ale do stoky dlužků, měli manželé Thénardierovi od roku 1823 ještě dvě děti, dva chlapce. Tedy dohromady pět dětí; dvě děvčata a tři chlapce. To bylo mnoho.

Thénardierová se zbavila dvou posledních ještě v útlém věku, a to se zvláštním štěstím.

Zbavila, to je pravé slovo. V té ženě byla jen část přirozenosti. Úkaz ostatně dosti častý. Tak jako maršálka de la Mothe-Houdancourt, byla i Thénardierová matkou jen svým dcerám. U nich končilo její mateřství. Nenávist k lidskému pokolení začínala u synů. Její zloba byla vůči vlastním synům silně vyhrocena a v tom bodu bylo její srdce neblaze nepřístupné. Jak jsme viděli, nenáviděla nejstaršího; druhé dva si hnusila. Proč? Proto. Nejhroznější důvod a odpověď, již nelze vůbec rozebírat: Proto.

„Nepotřebuji, aby mi tady vřískaly děti," říkala tato matka.

Vysvětleme, jak se Thénardierovům podařilo zprostit se svých dvou posledních dětí a dokonce z toho mít užitek.

Služce Magnonové, o které jsme mluvili o několik stránek výše, se podařilo vyloudit na starém Gillenormandovi důchod pro své dvě děti. Bydlila na nábřeží Celestýnů na rohu starobylé uličky Petit-Musc, která se namáhala, seč byla, aby napravila svou špatnou pověst. Vzpomínáme si na velkou záškrtovou epidemii, která před pětatřiceti lety trápila pobřežní čtvrti kolem Seiny v Paříži a jíž věda použila k rozsáhlým pokusům s vdechováním kamence – dnes

jsme je s úspěchem nahradili zevním natíráním jódovou tinkturou. V epidemii ztratila Magnonová oba své docela malé chlapce týž den, jednoho ráno a druhého večer. To byla pohroma. Děti měly totiž pro matku velkou cenu; představovaly osmdesát franků měsíčního příjmu. Těch osmdesát franků jménem pana Gillenormanda velmi svědomitě vyplácel jeho výběrčí důchodů, pan Barge, sluha na odpočinku, v ulici Roi-de-Sicile. Úmrtím dětí byla renta pohřbena. Proto hledala Magnonová výpomoc. V temném společenstvu zla, v němž měla svůj díl, se všechno ví, všichni zachovávají tajemství a navzájem si vypomáhají. Magnonová potřebovala dvě děti; Thénardierová dvě měla. Totéž pohlaví, totéž stáří. Dobrá pomoc pro jednu, výhodné umístění pro druhou. Malí Thénardierovi se proměnili v malé Magnony. Magnonová se odstěhovala z nábřeží Celestýnů a našla si byt v ulici Clocheperce. Totožnost se v Paříži váže k osobnosti tak dlouho, dokud se člověk nepřestěhuje z ulice do ulice.

Občanské úřady nic nevyšetřovaly, protože nebyly na nic mimořádného upozorněny, a tak se výměna dětí uskutečnila zcela prostě. Thénardier žádal za půjčení dětí jenom deset franků měsíčně; Magnonová mu je slíbila a také řádně platila. Pochopitelně i pan Gillenormand platil dál. Každého půl roku přicházel, aby se podíval na maličké. Nezpozoroval žádnou změnu.

„Pane," říkala mu Magnonová, „jak se vám podobají, jako by vám z oka vypadli!"

Thénardier, kterému bylo lehké se převtělovat, chopil se příležitosti a stal se Jondrettem. Jeho dvě dcery a Gavroche měli stěží tolik času, aby si všimli, že mají dva bratříčky. Na určitém stupni bídy je člověk zachvácen jakousi zrakovou necitlivostí a vnímá lidi jako přízraky. Nejbližší příbuzní jsou pro něho neurčitými tvary stínu, sotva rozeznatelnými od mlhavého pozadí života, a snadno splývají s neviditelnem.

Večer toho dne, kdy Thénardierová dodala Magnonové své dva hošíčky s velmi přesně vyjádřenou ochotou, že se jich navždycky zříká, měla – anebo je alespoň předstírala – výčitky svědomí. Řekla muži:

„Ale takhle přece opouštím vlastní děti!“

Thénardier, jako vždycky odměřený a netečný, rozleptal hryzení jejího svědomí těmito slovy:

„Jean Jacques Rousseau to dělal líp!“

Mateřské výčitky se proměnily v neklid:

„A co když na to přijde policie? Řekni, Thénardiere, to se smí, co jsme tu provedli?“

Thénardier odpověděl:

„Všechno se smí. Nikdo si toho celkem ani nevšimne. Ostatně nikdo nemá zájem, aby si zblízka prohlížel děti, které nemají ani findu.“

Magnonová byla zloduch jaksi z lepších vrstev. Pěkně se strojila. Sdílela svůj byt, opatřený titěrným a bídným nábytkem, s prohnanou anglickou zlodějkou, která se pofrancouzštila. Tato Angličanka, která v Paříži zdomácněla, se doporučovala svými styky s velmi bohatými lidmi a byla důvěrně obeznámena s medailemi v bibliotéce a s démanty slečny Marsové;[29] později se proslavila v soudních spisech. Říkalo se jí *mamzel Miss.*

Oba chlapci, kteří připadli Magnonové, si nemohli stěžovat. Pro osmdesát franků, které vynášeli, byli chráněni jako všechno, co nese užitek; nová matka je dobře šatila, docela dobře živila, zacházela s nimi téměř jako s ‚mladými pány‘, bylo jim lépe u nevlastní matky než u pravé. Magnonová dělala dámu a nikdy před nimi nemluvila hantýrkou.

Tak minulo několik let. Thénardier dobře prorokoval.

Když mu jednou Magnonová vyplácela smluvených deset franků měsíčního příjmu, řekl:

„Bude zapotřebí, aby jim otec dal vychování.“

Ale náhle byla ubohá děcka, dosud jakžtakž chráněná, i když zlým osudem, prudce vržena do života a donucena, aby se jím sama protloukala.

29 Narážky na veliké krádeže z roku 1827 a 1831.

Hromadné zatýkání zločinců, k jakému došlo v Jondrettově doupěti, bylo pochopitelně spojeno s domovními prohlídkami a dalším a dalším zatýkáním. Pro temné skrývající se protispolečenské živly to byla hotová pohroma, protože jedna taková příhoda přivolá další katastrofy v podsvětí. Pohroma Thénardierových strhla s sebou také Magnonovou.

Jednoho dne, krátký čas poté, co Magnonová dala Eponině dopis týkající se ulice Plumet, došlo v ulici Clocheperce k nenadálé policejní prohlídce; Magnonová byla zatčena stejně jako mamzel Miss, a všichni podezřelí nájemníci uvázli v zatažené síti s nimi. Oba chlapečkové si mezitím hráli na dvorku a o vpádu policie nic nevěděli. Když se chtěli vrátit, našli zavřené dveře a prázdný dům. Příštipkář, který měl krámek naproti, je zavolal a dal jim papír, který jim zanechala jejich maminka. Na papírku byla adresa:

Pan Barge, výběrčí důchodů, ulice Roi-de-Sicile, číslo 8.

Muž z krámku jim řekl:

„Vy už tady nebydlíte. Jděte tam. Je to docela blízko. První ulice vlevo. Ptejte se na cestu s tímto papírkem."

Děti odešly, starší vedl mladšího a držel v ruce papírek, který jim měl ukázat cestu. Bylo mu zima a jeho zkřehlé prstíčky svíraly papír jen málo a špatně jej držely. Na rohu ulice Clocheperce mu jej vytrhl vítr, a protože se stmívalo, nemohlo jej dítě nalézt.

A tak se děti daly na bludnou cestu ulicemi nazdařbůh.

(2)
Malý Gavroche těží z Napoleona Velikého

Pařížské jaro je často doprovázeno ostrými a drsnými větry, při nichž člověk zrovna nemrzne, ale přesto řádně prokřehne; ostré větry znepříjemňují nejkrásnější dny a působí jako průvan ledového vzduchu, který vniká do vyhřátého pokoje štěrbinami oken nebo

nedovřenými dveřmi. Vypadá to, jako by nevlídná vrata zimy zůstala pootevřena a jimi táhlo. Na jaře roku 1832, kdy propukla první velká epidemie v Evropě, byly tyto vichřice úpornější a pichlavější než kdy jindy. Byla to vrata ještě ledovější než pootevřená vrata zimy. Byla to brána smrti. V studených větrech bylo cítit dech cholery.

Z meteorologického hlediska měly ledové větry tu zvláštnost, že nikterak nevylučovaly silné elektrické napětí. Tenkrát totiž řádily časté bouřky provázené hromem a bleskem.

Jednou večer, kdy foukal severák tak neurvale, že se zdálo, jako by se vracel leden, a měšťané zase vytahovali teplé kabáty, malý Gavroche, ačkoli pořád vesele jektal zuby, stál jako u vytržení před vlásenkářským krámem v okolí Orme-Saint-Gervais. Byl zachumlán do ženského vlněného šálu, který bůhvíkde sebral a do něhož byl až po nos zabořen. Vypadalo to, jako by se malý Gavroche obdivoval voskové panně s velkým výstřihem; učesaná byla jako nevěsta s věnečkem pomerančovníku, otáčela se za výkladní skříní a usmívala se na chodce mezi dvěma lampami; ve skutečnosti však pozoroval krám, aby vyzkoumal, nemohl-li by ve výloze ‚štípnout' kousek mýdla, který by ihned prodal za jeden sou předměstskému ‚kadeřníkovi'. Často se mu poštěstilo se za takové kousky naobědvat. Tuto zvláštní práci, pro niž měl vlohy, Gavroche nazýval ‚holením holičů'.

A jak tak pozoroval nevěstu a přitom šilhal po kousku mýdla, brumlal si mezi zuby:

„Úterý."

„V úterý ne."

„Nebo přece jen v úterý?"

„Možná že v úterý."

„Ano, v úterý."

Nikdo se nikdy nedověděl, k čemu se samomluva vztahovala.

Souvisela-li náhodou se dnem, kdy Gavroche naposled obědval, bylo to tři dny, protože byl pátek.

Holič, jehož krám byl vytápěn znamenitými kamny, holil zákazníka a chvílemi vrhal stranou pohled na nepřítele, zmrzlého a drzého gaména, jehož ruce sice vězely v kapsách, ale jehož důvtip odhaloval nepochybně podšívku.

Zatímco Gavroche pozoroval nevěstu, výkladní skříň a anglické mýdlo Windsor, dvě malé děti nestejné výšky, dost čistě oděné a ještě mnohem menší než on, jedno asi sedm a druhé asi pět let, bázlivě stiskly kliku do krámu, prosíce, nevědouce o co, snad o almužnu, tak plačtivým mumláním, že se to podobalo spíš nářku než prosbě. Oba mluvili najednou, jejich slovům nebylo rozumět, protože mladší stále vzlykal a staršímu cvakaly zuby zimou. Holič se obrátil se zuřivou tváří, a aniž odložil břitvu, odstrkoval levou rukou staršího a kolenem mladšího; vystrčil je na ulici, zavřel zase dveře a řekl:

„Pro nic za nic mi sem vpustí zimu."

Děti se vydaly plačky na další cestu. Ale přihnal se mrak a rozpršelo se.

Malý Gavroche je dohonil a oslovil je:

„Co je vám, usmolenci?"

„Nemáme kde spát," odpověděl starší.

„To je všechno?" řekl Gavroche. „To je toho. Copak se pro tohle pláče? Jste oslíci."

Pak změnil tón posměvačné převahy a promluvil s nádechem dojaté svrchovanosti a laskavě jim nabízel ochranu: „Mrňouskové, pojďte se mnou."

„Ano, pane," řekl starší.

Obě děti šly za ním, jako by šly za arcibiskupem. Přestaly plakat.

Gavroche je vedl vzhůru ulicí Saint-Antoine směrem k náměstí Bastily.

Cestou pohlédl rozhořčeně zpátky k holičskému krámu.

„Ten pižlal nemá srdce," hučel. „To bude nějaký Anglán."

Nějaká holka se hlasitě rozřehtala, když viděla kráčet všechny tři husím pochodem s Gavrochem v čele. Ten smích ovšem nesvědčil o úctě k jejich skupině.

„Dobrý den, slečno Jezabúra," řekl Gavroche.

Za chvíli si vzpomněl znovu na vlásenkáře a dodal: „Kdepak pižlal, to je hotový pilous. Počkej, ty parukáři, dojdu si pro zámečníka a dám ti přidělat zvoneček."

Parukář v něm rozohnil bojovnost. Přeskakuje stružku, slavnostně oslovil vousatou domovnici, hodnou setkat se s Faustem na Brockenu, která v ruce třímala koště.

„Paničko," řekl jí, „vyjela jste si dnes na svém koni?"

Pak postříkal blátem lakýrky jednoho chodce.

„Darebo!" vykřikl rozzuřený chodec.

Gavroche vystrčil nos ze svého šálu.

„Pán si stěžuje?"

„Ano, na tebe!" odsekl chodec.

„Kancelář je zavřená," odpověděl Gavroche. „Stížnosti už nepřijímám."

Ale cestou, stoupaje ulicí, si u domovních vrat všiml zmrzlé žebračky, které bylo tak třináct čtrnáct let a měla sukni tak krátkou, že jí bylo vidět kolena. Děvčátko už pomalu dospívalo, bylo příliš vytáhlé na tak krátké šaty. Vzrůst si s lidmi leckdy podivně zahraje. Sukně je krátká právě ve chvíli, kdy nahota počíná být neslušná.

„Ubohá holka!" řekl Gavroche. „Vždyť to nemá ani kalhoty. Tu máš, pro každý případ si to vezmi."

Odvázal šálu, kterou měl kolem krku, hodil ji na hubená a zmodralá ramena žebračky, kde se šála znovu proměnila v šátek.

Dívka ho udiveně pozorovala a mlčky šálu přijala. Poklesne-li chuďas na určitý stupeň ubohosti, ve svém otupění už nenaříká nad zlým osudem ani neděkuje za dobro.

Když Gavroche skončil toto dílo, otřásl se zimou.

„Brrr!“ řekl, chvěje se víc než svatý Martin, který si nechal aspoň polovici pláště.

A po tom ‚brrr‘ začalo lít dvojnásobně. Tak trestají zlá nebesa dobré skutky.

„No ne!“ vykřikl Gavroche. „Co to znamená? Zas už cedí! Dobrý Bože, půjde-li to tak dál, vystoupím z církve!“

A přidal znovu do kroku.

„To je fuk,“ pokračoval a podíval se na žebračku, která se choulila do šálu, „tahle má aspoň fajnovej kožich.“

Směrem k mraku pak zvolal:

„To jsem tě doběh!“

Obě děti mu kráčely v patách.

Když šly kolem jedné z hustých mříží, podle nichž se pozná pekařství, neboť chléb se vystavuje za drátěným pletivem jako zlato, Gavroche se obrátil:

„Tak co, kluci, jedli jsme?“

„Pane,“ odpověděl starší, „od samého rána jsme nejedli.“

„Vy tedy nemáte ani tatínka, ani maminku?“ pokračoval Gavroche vznešeně.

„Promiňte, pane, máme tatíčka i mamičku, ale nevíme, kde jsou.“

„Často je to lepší, než to vědět,“ řekl Gavroche, který byl filozoficky založen.

„Takhle už chodíme dvě hodiny,“ pokračoval starší, „v koutku u patníku jsme hledali odpadky, ale nic jsme nenašli.“

„Vím,“ prohodil Gavroche. „Všechno sežerou psi.“

A po chvilce ticha pokračoval:

„Jo, jo, ztratili jsme své tvůrce. Už ani nevíme, co jsme s nimi udělali. To se nemá, uličníci. To je pitomé ztratit takhle staré lidi. Ale musíme si přece něco sehnat na zub.“

Dále se jich už nevyptával. Není nic snadnějšího než být bez přístřeší.

Starší chlapec, který se rychle vrátil k dětské bezstarostnosti, se rozkřikl:

„Ale je to švanda! Matinka nám řekla, že nás vezme na Květnou neděli do kostela na svěcené kočičky."

„To je toho!" odpověděl Gavroche.

„Matinka je dáma a bydlí s mamzel Miss," pokračoval starší.

„Povídali, že mu hráli," odpověděl Gavroche.

Ale zastavil se a několik minut se prohmatával a slídil po všech možných úkrytech ve svých hadrech.

Konečně zvedl hlavu s výrazem, který chtěl být jen spokojený, ale byl vpravdě vítězoslavný.

„Utišme se, klučíci. Tady je na večeři pro všechny tři."

A z jedné ze svých kapes vytáhl sou.

Aniž ponechal oběma dětem čas, aby se divily, strkal je před sebou do pekařského krámu, položil na pult sou a zvolal: „Mládenče! Chleba za pět centimů!"

Pekař, sám majitel obchodu, vzal nůž a chléb.

„Na tři kusy, mládenče!" pokračoval Gavroche a důstojně dodal: „Jsme tři."

Když viděl, že si pekař prohlédl tři čekatele na večeři a vzal do rukou černý chléb, strčil Gavroche hluboko do nosu prst, vtáhl dovnitř dech tak pánovitě, jako by měl na palci šňupeček tabáku Bedřicha Velikého, a vmetl pekaři do tváře rozhořčený výkřik:

„Japato?"

Ty z našich čtenářů, kteří by snad byli v pokušení vidět v Gavrochově oslovení pekaře slovo ruské nebo polské, nebo snad divoký pokřik, kterým se Yowayové a Botokudové v pustinách dorozumívají z jednoho břehu na druhý, upozorňujeme, že je to výrok běžně používaný, který zastupuje rčení „Jakpak to?". Pekař dokonale této zkomolenině porozuměl a odpověděl:

„No, můj ty Bože! Chléb, velmi dobrý chléb druhé jakosti."

„Chcete snad říct černej jako bota," odpověděl klidný a ledově pohrdlivý Gavroche. „Bílý chléb, mládenče! Nablejskanej chlebíček! Dnes platím já!"

Pekař se nemohl ubránit smíchu, a když chléb krájel, soucitně je pozoroval. To Gavroche popudilo.

„No, no, pekařskej," řekl, „pročpak si nás tak měříte?"

Kdyby se všichni tři postavili na sebe, sotva by byli na sáh vysocí.

Když byl chléb nakrájen, pekař shrábl sou a Gavroche řekl svým dvěma dětem:

„Baštěte!"

Chlapečkové se na něho zaraženě podívali.

Gavroche se dal do smíchu:

„Ach tak, pravda, je to ještě maličké a nerozumí to."

A opakoval:

„Najezte se."

Zároveň jim každému podal kousek chleba.

V domnění, že si starší, který se mu zdál více hoden rozhovoru, zaslouží zvláštního povzbuzení, aby už neváhal a ukojil hlad, dal mu Gavroche největší kus a řekl:

„Nacpi si nácka."

Zbyl ještě menší kousek; ten si Gavroche vzal sám.

Ubohé děti byly hladové a Gavroche také. Všichni se chtivě zakousli do chleba a překáželi v krámě pekaři, který, maje už zaplaceno, nevraživě si je prohlížel.

„Pojďme zas na ulici," řekl Gavroche.

Dali se opět směrem k náměstí Bastily.

Občas, když šli podle výkladních skříní osvětlených krámů, zastavoval se menší chlapec, aby se podíval, kolik je hodin na jeho olověných hodinkách, které mu visely na provázku na krku.

„To je ještě velké ťululum," řekl Gavroche.

Pak si zamyšleně bručel mezi zuby:

„Co dělat, já mít děti, vychoval bych je líp."

Když dojídali krajíce a přicházeli k nároží nevlídné ulice Ballets, na jejímž konci je vidět nízkou a nepřívětivou fortnu věznice Force, kdosi je oslovil.

„Hleďme! Tos ty, Gavrochi?“

„Podívejme se! Tos ty, Montparnassi?“ pravil Gavroche.

Jakýsi muž oslovil gaména a nebyl to nikdo jiný než přestrojený Montparnasse s modrými brýlemi, kterého však Gavroche lehce poznal.

„Zatraceně,“ pokračoval Gavroche, „máš šlupku jako lněný semínko a modrý brejle jako doktor. Jsi ty ale elegán, namoutěduši!“

„Tiše, ne tak nahlas,“ řekl Montparnasse.

A rychle odtáhl Gavroche ze světla krámu.

Oba menší chlapci šli bezděčně za ním, vedouce se za ruce.

Když se octli pod černou římsou výjezdních vrat, kde byli skryti před zvědavými zraky a před deštěm, otázal se Montparnasse:

„Víš, kam jdu?“

„Na popraviště,“ odpověděl Gavroche.

„Šantalo!“

A Montparnasse pokračoval:

„Nevíš, kde je Babet?“

„Ach!“ řekl Gavroche. „Ona se jmenuje Babet?“

Montparnasse snížil hlas.

„Ne ona, on!“

„Jo tak, ty hledáš Babeta!“

„Ano, Babeta!“

„Myslil jsem, že je v base.“

„Vyfouk vodtamtud,“ odpověděl Montparnasse.

A rychle gaménovi vyprávěl, jak právě dnes, při převozu do Conciergerie, Babet utekl, zahnuv na schodišti nalevo místo vpravo do chodby, která vede k vyšetřujícímu soudci. Gavroche se obdivoval jeho obratnosti.

„To je číman!“ řekl.

Montparnasse přidal ještě několik podrobností o Babetově útěku a skončil slovy:

„Ach! Ale to ještě není všechno.“

Zatímco Gavroche naslouchal, vzal do ruky hůl, kterou držel Montparnasse, a bezděky povytáhl hoření část, v níž se objevilo ostří dýky.

„Ach!“ povzdychl, zastrkuje rychle dýku, „Vzal sis s sebou četníka přestrojeného do civilu.“

Montparnasse zamrkal.

„Safra,“ pokračoval Gavroche, „copak se chceš pustit do křížku s policajty?“

„Člověk nikdy neví,“ odpověděl lhostejně Montparnasse. „Vždycky je dobře mít při sobě špendlík.“

Gavroche trval na svém:

„Co máš dnes v noci za lubem?“

Montparnasse naladil vážnou strunu a řekl, polykaje slabiky:

„Ledacos.“

A náhle změnil námět hovoru:

„Abych nezapomněl.“

„Co?“

„Co se mi tuhle přihodilo. Představ si. Potkám měšťáka. Udělí mi kázání a tobolku. Strčím si ji do kapsy. Za chvíli hledám v kapse. Nebylo v ní už nic.“

„Než kázání,“ řekl Gavroche.

„A co ty,“ řekl Montparnasse, „kam máš namířeno?“

Gavroche ukázal své dva svěřence a řekl:

„Musím uložit ty děti.“

„Kde je chceš uložit?“

„U sebe.“

„Kde je to?“

„V bytě.“

„Ty máš byt?“

„Ano, bydlím.“

„A kde bydlíš?“

„Ve slonu,“ odpověděl Gavroche.

Ačkoliv se Montparnasse zřídkakdy čemu divil, nemohl se zdržet, aby nevykřikl:

„Ve slonu!“

„Se ví, ve slonu!“ odsekl Gavroche. „Céatom?“

To je také jedno úsloví, které nikdo nepíše a každý je tak vyslovuje. Znamená to: Copak je na tom?

Gaménova hluboká poznámka vrátila Montparnassovi klid a rozvahu. Zdálo se, že má teď lepší mínění o Gavrochově bytu.

„Tedy ve slonu!“ řekl. „Bydlí se tam dobře?“

„Moc dobře,“ řekl Gavroche. „Opravdu skvěle. Netáhne tam tolik jako pod mosty.“

„Jak se tam dostaneš?“

„Vlezu tam.“

„Je tam tedy díra?“ ptal se Montparnasse.

„Hrome! Ale nesmí se o tom mluvit. Je mezi předníma nohama. Ta poldům ušla.“

„A ty se tam vyškrábeš? Dobře, rozumím.“

„Na to tata. Šup šup, a už je to, zmizím jako duch.“

Po chvíli Gavroche dodal:

„Pro ty maličké obstarám žebřík.“

Montparnasse se dal do smíchu.

„Kdes, k čertu, přišel k těm prckům?“

Gavroche prostomyslně odpověděl:

„Ty chlapečky mi věnoval jeden parukář.“

Montparnasse se zamyslil.

„Tys mě moc lehce poznal,“ zašeptal.

Vyndal z kapsy dva malé kousky, dvě brčka obalená vatou, a strčil si je do nosních dírek. To mu změnilo nos.

„Teď vypadáš docela jinak,“ řekl Gavroche. „Jsi hezčí, měl bys to nosit pořád.“

Montparnasse byl hezký hoch, ale Gavroche byl posměváček.

„Bez legrace," zeptal se Montparnasse, „jak se ti líbím?" Ozval se docela jiným hlasem. V okamžiku byl Montparnasse k nepoznání.

„Jé, zahraj nám Kašpáárka!" zvolal Gavroche.

Oba chlapci, kteří až dosud neposlouchali, protože byli zaměstnáni sami sebou a dloubáním v nose, přistoupili blíž a podívali se při tom slově na Montparnasse s probouzející se radostí a obdivem.

Naneštěstí měl Montparnasse zřejmě starosti.

Položil Gavrochovi ruku na rameno a řekl, dávaje důraz na každé slovo:

„Poslouchej, chlapče, co ti řeknu. Kdybych měl svou dogu, svou dýku a svou dívku, a kdybyste mi darovali deset denárů, neodmítl bych se dřít, ale dnes není doba k dovádění."

Ta podivná věta měla na gaména opravdu zvláštní účinek. Rychle se obrátil, svýma lesknoucíma se očičkama se pozorně rozhlédl kolem dokola a zahlédl na několik kroků strážníka, obráceného k nim zády. Gavrochovi uklouzlo: „Ach, dobrá," které okamžitě spolkl a potřásaje Montparnassovi rukou rozloučil se:

„Tak, dobrou noc," prohodil, „odcházím se svými děcky k slonovi. Kdybys mě někdy v noci potřeboval, tam bys mě našel. Bydlím v mezipatře. Vrátný tam není. Ptej se na pana Gavroche."

„Dobrá," řekl Montparnasse.

A rozešli se. Montparnasse se dal směrem k la Grève a Gavroche směrem k náměstí Bastily. Pětiletý chlapeček, vlečený bratrem, kterého táhl Gavroche, se několikrát otočil zpátky, aby viděl, jak odchází *Kašpáárek.*

Zmatená věta, kterou Montparnasse upozornil Gavroche na strážníkovu přítomnost, obsahovala vlastně výstrahu tím, že se tam opakovala vícekrát souhláska *d.* Znamenalo to: *Musíme si dát pozor, nemůžeme volně mluvit!* Mimoto v Montparnassově větě byl také literární půvab, který Gavrochovi unikl: *svou dogu, svou dýku a svou dívku* je úsloví hantýrky z okolí Templu, běžně užívané paňáky a šašky velkého století, v němž psal Molière a kreslil Callot.

Ještě před dvaceti lety bylo vidět v jihovýchodním rohu náměstí Bastily blízko výkladiště průplavu, vykopaném v bývalém příkopu pevnostního vězení, divný pomník, který už zmizel z paměti Pařížanů a který by byl zasluhoval, aby tam zanechal nějaké stopy, neboť to byla myšlenka „člena Institutu, vrchního velitele egyptské armády".

Říkáme pomník, ačkoli to byl jen kašírovaný model pomníku. Ale i sám model, sám ohromný nástin, velkolepá troska Napoleonovy myšlenky, kterou dva nebo tři po sobě jdoucí závany větru rozebíraly a odnášely dál a dál od nás, se stala historickou a vzala na sebe tvář něčeho trvalého, což bylo v rozporu s jejím prozatímním vzhledem. Byl to slon čtyřicet stop vysoký, postavený z trámů a zdivá, nesoucí na zádech věž podobající se domu, kterou nějaký lakýrník natřel na zeleno, teď však zčernala sluncem, deštěm a nečasem. V opuštěném a holém koutě náměstí široké čelo obra, jeho chobot, jeho kly, jeho věž i jeho ohromný hřbet, jeho čtyři nohy podobné sloupům, tvořily v noci na hvězdné obloze překvapující a děsivou siluetu. Nikdo nevěděl, co to všechno dohromady mělo představovat. Bylo to cosi jako symbol národní síly. Bylo to temné, záhadné a nesmírné. Byl to mocný a viditelný přelud, stojící po boku neviditelného přízraku Bastily.

Jen málo cizinců navštívilo ten pomník a kolemjdoucí ho nebrali ani na vědomí. Slon se rozpadával; za každé roční doby odpadávala omítka a tvořila na jeho bocích ošklivé rány. „Aedilové", jak se říká v elegantní mluvě, na něj od roku 1814 zapomněli. Stál ve svém koutě, zasmušilý churavec, na spadnutí, obehnán trouchnivějícím plotem, co chvíli znečišťovaným opilými vozky; trhliny mu pukaly na břiše, lať mu vylézala z ocasu a pod nohama mu rostla vysoká tráva; a protože se už třicet let úroveň náměstí zvedala kolem dokola tím pomalým a neustálým procesem, kterým nepozorovaně narůstá terén velkoměst, zůstal slon v dolíku a zdálo se, že se pod ním propadá zem. Byl zašpiněný, opovržený, odporný a vznešený; v očích měšťana

byl ohyzdný, ale tomu, kdo se zamyslil, připadal melancholický. Zpola rumiště, které je nutno brzy odklidit, zpola majestát před popravou.

Jak jsme už řekli, v noci se jeho vzezření měnilo. Noc je eldorádem každého stínu. Jakmile se zešeřilo, starý slon se proměnil; v nesmírné vyrovnanosti temnot se tvářil klidně a hrozivě. Protože patřil minulosti, patřil noci; a tma slušela jeho velikosti.

Ten drsný, podsaditý, těžkopádný, přísný, téměř nestvůrný, ale jistě vznešený památník se stopou velkolepé a barbarské vážnosti zmizel a postoupil mírumilovně svou vládu jakési ohromné peci ozdobené komínem, která nahradila ponurou Bastilu o devíti věžích skoro tak, jako měšťanské zřízení nahradilo zřízení feudální. Je docela přirozené, že pec je symbol doby, která neuznává jinou moc než parní kotel. Ta doba přejde a už přechází; lidé začínají chápat, že může-li být síla utajena v parním kotli, moc může být jen v mozku; jinými slovy, že to, co svět vede a táhne, nejsou lokomotivy, ale myšlenky. Zapřáhněte myšlenky do lokomotiv, a bude dobře; ale nepovažujte koně za jezdce.

Ať je tomu jakkoliv – abychom se opět vrátili na náměstí Bastily –, staviteli slona se podařilo ze sádry vytvořit cosi velikého; stavitel komínu vytvořil z bronzu nicotnost.

Komín, jejž zvučně pokřtili jménem Červencový sloup, tento nepodařený pomník zakrnělé revoluce, byl roku 1832 ještě obstavěn a zahalen ohromným lešením, čehož my osobně litujeme, a byl obehnán rozsáhlou prkennou ohradou, která slona úplně odloučila od světa.

A právě k tomuto koutu náměstí, sotva osvětlenému odleskem vzdálené lucerny, vedl gamén oba chlapečky.

Budiž nám prominuto, že zde odbočujeme, abychom připomněli, a toto je čirá skutečnost, že před dvaceti lety bylo pohnáno před kárný soud pro tuláctví a vloupání do veřejného pomníku dítě, které spávalo v břiše slona na náměstí Bastily.

To jsme chtěli říci a pokračujeme.

Když došli až ke slonu, pochopil Gavroche, jak mocně může působit nekonečně veliké na nekonečně malé, a řekl:

„Umouněnci! Nebojte se!“

Potom vstoupil dírou v plotě do sloní ohrady a pomohl chlapcům prolézt průlomem. Obě děti, trochu poděšené, šly mlčky za Gavrochem, a svěřily se té malé prozřetelnosti v hadrech, která je nakrmila a slíbila jim nocleh.

Podél plotu ležel žebřík, který ve dne sloužil dělníkům ze sousedního staveniště. Gavroche jej s podivuhodnou silou zvedl a opřel jej o jednu slonovu nohu. Tam, kde končil žebřík, bylo vidět v břiše obra jakýsi černý otvor.

Gavroche ukázal svým hostům žebřík a díru a řekl jim: „Vylezte nahoru a vstupte dovnitř.“

Oba hošíci se na sebe vyděšeně podívali.

„Máte strach, cvrčkové?“ zvolal Gavroche.

A dodal:

„Hned vám to předvedu.“

Objal drsnou sloní nohu, a aniž použil žebříku, v mžiku se vyšplhal k otvoru. Vklouzl dovnitř jako užovka do štěrbiny, zmizel a v příštím okamžiku se oběma dětem objevila jeho bledá tvář u kraje temné díry jako něco bělavého a nejasného.

„Tak tedy,“ volal, „lezte, caparti! Uvidíte, jak je tu pěkně! Ty lez první!“ řekl staršímu. „Podám ti ruku.“

Hoši do sebe šťouchli rameny, gamén jim naháněl strach i vnukal důvěru, a ke všemu velmi hustě pršelo. Starší se odvážil. Když mladší viděl, jak jeho bratr stoupá po žebříku a on zůstává sám mezi tlapami velkého zvířete, bylo mu do breku, ale netroufal si spustit moldánky.

Starší vrávoravě stoupal po příčkách; Gavroche mu dodával odvahy a volal na něho povzbudivě jako učitel šermu na žáky nebo mezkař na osly.

„Žádné strachy!“

„Tak je to dobré!“

„Jen dál!“

„Sem dej nohu!“

„Semhle ruku!“

„Jen do toho!“

A když byl na dosah, rychle a rázně ho chytil za ruku a vtáhl ho k sobě.

„Už je tu!“ řekl.

Chlapec se dostal otvorem dovnitř.

„Teď,“ řekl Gavroche, „počkej na mě. Pane, račte se posadit.“

A vylézaje z díry tak, jak do ní vstoupil, spustil se s opičí mrštností po slonově noze, dopadl na nohy do trávy, chytil pětiletého chlapce v pase, postavil ho doprostřed žebříku; pak počal stoupat za ním a volal na staršího:

„Já ho budu strkat a ty ho vytáhneš.“

Než se mohl maličký vzpamatovat, byl unášen, strkán, tažen, vlečen, vražen a vecpán do díry. Gavroche vlezl za ním, podpatkem odstrčil žebřík, který spadl do trávy, začal tleskat rukama a křičel:

„Už jsme tu! Ať žije generál Lafayette!“

Po tomto výbuchu dodal:

„Děti, teď jste u mě.“

Gavroche zde opravdu bydlil.

Ó, neočekávaná užitečnosti neužitečných věcí! Dobročinnosti věcí velkých! Laskavosti obrů! Nesmírný pomník, který v sobě choval císařovu myšlenku, se stal gaménovým útulkem. Děcko bylo přijato a chráněno obrem. Svátečně vystrojení občané, kteří chodili kolem slona na náměstí Bastily, s oblibou říkávali, měříce ho s výrazem opovržení a dívajíce se na něj jako vůl na nová vrata:

„K čemu je to dobré?“

Dobré to bylo, aby to chránilo tvorečka bez otce i matky, bez chleba i přístřeší, před zimou, jinovatkou, krupobitím a deštěm, aby ho to zaštítilo před zimními větry, aby nemusil uléhat do bláta, které vyvolává horečku, a spát ve sněhu, který rozdává smrt. Bylo

to dobré, aby to přivinulo neviňátko, které společnost odstrčila. A sloužilo k tomu, aby napravovalo chyby, jichž se dopouštěla veřejnost. Byla to otevřená skrýše pro toho, pro něhož byly všechny dveře zavřeny. Zdálo se, že se ten ubohý starý mastodont, prolezlý všelijakou havětí, zapomenutý, pokrytý bradavicemi, plísní a vředy, vrávorající, prožraný červy, opuštěný, odsouzený, jakási odrůda obrovitého žebráka, který marně prosí o almužnu laskavého pohledu uprostřed náměstí, ustrnul nad tím druhým žebrákem, nad ubohým trpaslíkem, který chodil bos, neměl střechu nad hlavou, dýchal si na ruce, aby se zahřál, oblékal se do hadrů a živil se tím, co lidé odhazují. Tady vidíme, čemu sloužil slon z náměstí Bastily. Myšlenky Napoleonovy, jíž lidé opovrhli, se ujal Bůh. Co nemohlo být slavné, přeměnilo se ve vznešené. Aby uskutečnil svou myšlenku, potřeboval císař porfyr, spěž, železo, zlato a mramor; Bohu stačila stará změť prken, trámů a sádry. Císař měl geniální nápad: do tohoto titánského, vyzbrojeného, zázračného slona, který zdvíhal chobot, nesl věž a stříkal všude kolem sebe veselé a osvěžující vodotrysky, chtěl vtělit národ; Bůh z něho učinil větší věc, ubytoval tam dítě.

Díra, kterou Gavroche vstoupil, byl zvenčí sotva viditelný průlom, ukrytý, jak jsme podotkli, v slonově břiše a tak úzký, že dovnitř tudy mohly vniknout jen kočky a děti.

„Především," řekl Gavroche, „řekneme domovníkovi, že nejsme pro nikoho doma."

A s jistotou člověka, který zná své obydlí, vzal prkno, ponořil se do tmy a zatarasil otvor.

Potom zmizel znova. Děti zaslechly zasyčení sirky ponořené do láhve s fosforem. Tehdy ještě nebyly škrtací zápalky; Fumadovo rozsvěcovadlo znamenalo v té době pokrok.

Oslněni náhlým světlem zamhouřili chlapci oči; to zapálil Gavroche konec provázku namočeného ve smůle, kterému se říká myší ocásek. Myší ocásek, který nadělal více kouře než světla, osvěcoval matně vnitřek slona.

Oba Gavrochovi hosté se rozhlédli kolem sebe a pocítili to, co by byl zakusil člověk, kterého zavřeli do obrovského heidelberského sudu nebo ještě lépe, co pocítil Jonáš v biblickém břiše velryby. Objevila se jim ohromná kostra, která je obklopovala. Nahoře dlouhý zahnědlý trám, odkud v pravidelném odstupu vycházela mohutná oblouková žebra, tvořil páteř a žebra, sádrové krápníky tam visely jako vnitřnosti a z jednoho rohu ke druhému byly jako zaprášené bránice napjaty rozsáhlé pavučiny. Sem tam bylo vidět černavé skvrny, které jako by žily a rychle a poděšeně měnily místo.

Úlomky, které spadly ze slonových zad do břicha, vyplnily prohlubeň tak, že tam mohl člověk chodit jako po podlaze.

Menší se přitiskl k staršímu bratříčkovi a tiše řekl:

„To je tma!“

To slovo podráždilo Gavroche, že vybuchl. Strnulý výraz obou dětí si vyžadoval nezbytně nějaký otřes.

„Co mi tu namlouváte?“ vykřikl. „Není vám to vhod? Ohrnujete nos? Chcete snad bydlit v Tuileriích? Jste hovada? Řekněte to. Upozorňuji vás, že nejsem žádné trdlo! Copak jste takoví haranti podělaní?“

Trochu hrubosti působí ve chvílích hrůzy dobře. Uklidňuje to. Obě děti přistoupily ke Gavrochovi.

Gavroche, otcovsky dojat tou důvěrou, přešel „z vážného k laskavému“ tónu a obrátil se na menšího:

„Oslíku,“ zvlídnil nadávku odstínem laskavosti, „tam venku, tam je tma. Venku prší, tady neprší; venku je zima, tady není ani drobet větrno; venku je spousta lidí, tady není nikdo; venku ani měsíc nesvítí, tady je má svíčka, u všech kozlů!“

Obě děti si začaly prohlížet byt s jistým zděšením; ale Gavroche jim nedal mnoho času k rozjímání.

„Rychle,“ řekl.

A strkal je do prostoru, jemuž bychom řekli pozadí místnosti.

Tam bylo jeho lože.

Gavrochovo lože bylo úplné. Mělo žíněnku, přikrývku a výklenek se záclonkami.

Žíněnka byla slaměná rohožka, přikrývka široký kus hrubé šedé vlněné látky, velmi teplé a téměř nové. A teď popíšeme výklenek.

Tři dosti dlouhé tyče byly zapuštěny a upevněny v rumu podlahy, totiž ve slonově břichu, dvě zpředu a jedna vzadu, na špici byly svázány provazem, takže tvořily jehlanec ve tvaru pyramidy. Jehlanec nesl mosazné pletivo, které bylo dovedně spojeno a přivázáno drátěnými smyčkami, takže úplně obepínalo tyče. Řada velkých kamenů přidržovala kolem dokola onu mříž u podlahy, takže nic nemohlo vniknout dovnitř. Ta mříž byla částí měděné mříže, jakými se opatřují klece ve zvěřincích. Gavrochova postel byla pod touto mříží v kleci. Celek vypadal jako eskymácký stan.

Mříž nahrazovala záclony.

Gavroche poodstrčil kameny, které upevňovaly mříž zpředu, a obě křídla mřížoví se rozestoupila.

„Děti, na kutě!“ zvolal Gavroche.

Opatrně vpustil své hosty do klece, vlezl tam za nimi, přitáhl kameny a těsně uzavřel otvor.

Všichni tři se natáhli na rohožku.

Třeba byli všichni malí, přece by žádný z nich nebyl mohl ve výklenku stát. Gavroche stále držel v ruce „myší ocásek“.

„A teď chrupejte! Zhasnu kandelábr.“

„Pane,“ ptal se mladší z obou bratří Gavroche, ukazuje na mříž, „co to vlastně je?“

„To?“ řekl vážně Gavroche. „To je proti krysám. – Chrápejte!“

Přece jenom pokládal za svou povinnost přidat těm tak mladým tvorům několik slov na vysvětlenou a pokračoval:

„To jsou věci z Botanické zahrady. Je to pro divoká zvířata. Tam je toho celé skladiště. Stačí jen prolézt oknem a podlézt pod jedněmi dveřmi. Máte jich tam, kolik je libo.“

Mezitímco mluvil, balil do cípu přikrývky menšího chlapce, který šeptal:

„Ach! To je příjemné! To hřeje!“

Gavroche se spokojeně podíval na přikrývku.:

„To je taky z Botanické zahrady,“ řekl. „Ukrad jsem to opicím.“

A ukazuje staršímu chlapci rohožku, na které ležel, hustou a překrásně vyvedenou, dodal:

„Tohle patřilo žirafě.“

Po přestávce pokračoval:

„To všechno měla zvířata. Vzal jsem jim to. Nehněvala se. Řekl jsem jim: Je to pro slona.“

Opět se odmlčel a potom pokračoval:

„Člověk přeleze přes zeď a na vládu se vykašle. Tak je to!“

Obě děti s bázlivou a žasnoucí úctou pozorovaly neohroženou a důmyslnou bytost, která byla právě takovým tulákem jako ony, právě takovým ubožákem; měla v sobě cosi obdivuhodného a všemohoucího, jakoby nadpřirozeného, a její tvář pojila v sobě všechny úšklebky starého kejklíře s prostomyslným a nejlíbeznějším úsměvem.

„Pane,“ promluvil starší bázlivě, „vy tedy nemáte strach ze strážníků?“

Gavroche se omezil na tuto odpověď:

„Děťátko! Neříká se strážník, říká se polda.“

Maličký měl oči navrch hlavy, ale mlčel. Protože ležel na kraji rohožky a starší uprostřed, zastrkal pod něho Gavroche přikrývku, jako by to udělala máma, rohožku pod hlavou podložil starými hadry, aby měl mladší bratr jakousi podušku. Pak se obrátil ke staršímu.

„No tak? Máme to tu pěkné, co?“

„Ó ano!“ odpověděl starší prohlížeje na Gavroche s výrazem zachráněného anděla.

Oba úplně promoklí ubožáčkové se začali zahřívat.

„A teď mi řekněte, proč jste plakali?“ zeptal se Gavroche. A ukázav na menšího chlapce, prohodil:

„Neříkám nic, když pláče nějaké štěně; ale když brečí takový velký kluk, to je blbost; člověk pak vypadá jako tele.“

„Jistě,“ řeklo dítě, „ale neměli jsme žádné bydlení.“

„Umouněnče!“ nato Gavroche, „neříká se bydlení, říká se pelech.“

„A potom jsme se báli zůstat úplně sami jen tak v noci.“

„Neříká se noc, říká se černá.“

„Děkuji, pane,“ řeklo dítě.

„Poslouchej,“ odpověděl Gavroche, „už mi tady nekňuč pro nic za nic. Postarám se o vás. Uvidíš, jak se pobavíme. V létě půjdeme s mým kamarádem Navetem do Glacière, budeme se koupat v přístavišti, budeme běhat docela nazí nad vleky na Slavkovském mostě. To pradleny dopaluje. Křičí a pyskují; kdybys věděl, jaká je s nima švanda! Půjdeme se podívat na kostlivce. Je živý. Na Champs-Élysées. Ten chlap je ti hubený jako louč. A potom vás odvedu do divadla. Zavedu vás na Fréderika Lemaîtra. Mám lístky, znám herce, dokonce jsem už taky v jednom kuse hrál. Byli jsme tam sami malí kluci, běhali jsme pod plachtou a dělali moře. Postarám se, aby vás přijali v divadle. Půjdeme se podívat na divochy. Ale to nejsou skuteční divoši. Nosí růžová trička, na kterých se jim tvoří záhyby, a na loktech je jim vidět látání bílou bavlnkou. Potom půjdeme do Opery. Dostaneme se tam s klakou. V operní klace jsou sami fajn lidi. S bulvární klakou bych nechtěl nic mít. Představ si, že v Opeře platí i dvacet sou, ale to jsou volové. Říkáme jim huby. A pak se půjdem podívat, jak gilotina stíná hlavy. Ukážu vám kata. Bydlí v ulici Marais. Je to pan Samson. Na dveřích má schránku na dopisy. Ó jé! Pobavíme se báječně.“

V té chvíli skanula kapka vosku na Gavrochův prst a připomenula mu skutečnost.

„Hrome!“ řekl, „knot dohořívá. Pozor! Na osvětlení svého bytu mohu vydat jenom jeden sou měsíčně. Když si člověk lehne, má

spát. Nemáme kdy číst romány Paula de Kock. A potom, světlo by mohlo proniknout skulinou ven, a pak by stačilo, aby je poldové zahlídli."

„A potom," poznamenal nesměle starší bratr, který si jediný troufal hovořit s Gavrochem a odpovídat mu, „do slámy by mohla padnout jiskra; člověk musí dát pozor, aby nezapálil dům."

„Neříká se zapálit dům," řekl Gavroche, „říká se roztopit chajdu."

Bouřka zesílila. Mezi burácením hromu bylo slyšet, jak liják bubnuje na obrova záda.

„Doběhli jsme déšť!" řekl Gavroche. „Baví mě, když slyším crčet vodu po nohách domu. Zima je blbá; prodělá na nás, zbytečně se namáhá, nás, holenku, nepromočí, a proto ta stará nosička vody tak bručí."

Narážka na hromobití, jehož důsledky přijímal Gavroche jako pravý filozof devatenáctého století, byla provázena ohromným a tak oslňujícím bleskem, že něco z něho prošlehlo štěrbinou slonova břicha. V témž okamžiku dunivě zahřmělo. Oba hošíci vykřikli a vyskočili tak prudce, že málem porazili drátěnou síť; ale Gavroche k nim obrátil svůj odvážný obličej a hromu se vysmál.

„Jen klid, děti. Nezbořme stavení. To byl, panečku, krásný hrom! To nebyl žádný mrňavý blesk. Výborně, Pánbíčku! Namouduši! Je to skoro tak krásný jako v divadle Ambigu."

Když domluvil, dal síť do pořádku, položil hlavy hochů jemně na podhlavník, přitlačil jim kolena, aby měli nohy pořádně natažené, a zvolal:

„Můžu sfouknout svíčku, když Pánbíček rozsvěcuje svou. Děti, musíme spát! Mí zlatí prťousové! Je moc zlé, když člověk nespí. Táhlo by vám ohavně z chodby, nebo, jak se říká ve vznešeném světě, smrdělo by vám z huby. Zaklubejte se dobře do šlupky. Zhasnu. Hotovo?"

„Ano," zašeptal starší, „je mi dobře. Jako bych měl pod hlavou peří."

„Neříká se hlava," zvolal Gavroche, „říká se bedna."

Obě děti se přitiskly k sobě. Gavroche se na rohožce uložil naposled, pokrývku jim přitáhl až k uším a potřetí opakoval přísný rozkaz v jazyce zasvěcenců:

„Chrupejte!“

A sfoukl oharek.

Sotva světlo zhaslo, počala se klec, pod kterou spaly tři děti, podivně třást. Bylo slyšet šustění, jako by se něco o klec otíralo a vydávalo kovový zvuk, jako by drápky a zoubky skřípaly o měděný drát.

Bylo to doprovázeno všemožnými pisklavými zvuky.

Když pětiletý chlapeček, hrůzou celý ztuhlý, uslyšel ten rámus nad hlavou, strčil loktem do staršího bratra, ale starší bratr už „chrupal“, jak mu Gavroche poručil. Tu se mladší chlapec, který to už nemohl vydržet, osmělil, tiše a se zatajeným dechem oslovil Gavroche:

„Pane?“

„Copak?“ ozval se Gavroche, který právě zavřel oči.

„Co to tady běhá?“

„To jsou krysy,“ odpověděl Gavroche.

A položil hlavu zase na rohožku.

A opravdu, spousty krys, které se hemžily ve slonově kostře a které byly oněmi živými černými skvrnami, o nichž jsme mluvili, byly dosud udržovány v uctivé vzdálenosti plamenem svíčky, avšak v tom okamžiku, kdy sluj, která byla jejich sídlištěm, byla vrácena temnotám, vycítily v ní to, čemu skvělý vypravěč Perrault říká „člověčina“, a vrhly se v houfu na Gavrochův stan; vylezly až na špici a hryzly pletivo, jako by chtěly tuto nevítanou ochrannou síť protrhnout.

Ale malý chlapec neusínal.

„Pane!“ ozval se znovu.

„Tak co je?“ řekl Gavroche.

„Co je to, ty krysy?“

„To jsou myši.“

Vysvětlení trochu dítě uklidnilo. Viděl jednou ve svém životě bílé myšky a neměl z nich strach. Přece se ještě jednou ozval:

„Pane?“

„Nu, co?“ odpověděl Gavroche.

„Proč nemáte kočku?“

„Měl jsem kočku,“ odpověděl Gavroche, „ale sežraly mi ji.“ Druhé vysvětlení zrušilo účinek prvního a malý chlapec se začal opět třást. A rozhovor mezi ním a Gavrochem se rozpředl počtvrté.

„Pane!“

„Co chceš?“

„Koho snědli?“

„Kočku.“

„A kdo snědl kočku?“

„Krysy!“

„Myši?“

„Ano, krysy.“

Chlapec, zděšený nad tím, že myši žerou kočky, pokračoval:

„Pane, sežraly by ty myši také nás?“

„Se ví!“ řekl Gavroche.

Hrůza dítěte dostoupila vrcholu. Ale Gavroche pokračoval:

„Se neboj! Nedostanou se k nám. A pak, jsem tady já. Tu máš, drž se mě za ruku. Mlč a chrupej!“

V té chvíli natáhl Gavroche ruku přes staršího a vzal maličkého chlapce za ruku. Dítě přitisklo ruku k sobě a cítilo se v bezpečí záhadným přenášením odvahy a síly. Kolem nich všechno utichlo, zvuk hlasů krysy poděsil a zahnal; za chvíli se mohly i nakrásně vrátit a vyvádět, ale tři děcka, pohroužená ve spánek, už nic neslyšela.

Noční hodiny míjely. Ohromné náměstí Bastily přikrýval stín, zimní vítr, který se mísil s větrem, občas zadul, hlídky slídily kolem dveří, v průjezdech, v ohradách, v temných koutech, a hledajíce noční tuláky, chodily mlčky kolem slona; obr stál nehnuté, s očima otevřenýma do tmy a vypadal, jako by spokojeně uvažoval o svém dobrém skutku a chránil před nebesy i před lidmi tři spící ubožátka.

Abychom porozuměli tomu, co následuje, musíme si vzpomenout, že v tu dobu byla bastilská hlavní strážnice na druhém konci náměstí a že hlídka nemohla ani vidět, ani slyšet, co se dělo u slona.

Asi hodinu před svítáním vyrazil z ulice Saint-Antoine muž, přeběhl náměstí, obešel velký plot Červencového sloupu a protáhl se plotem až pod břicho slona. Kdyby bylo tohoto muže ozářilo světlo, byli byste uhádli, že strávil noc pod širým nebem na dešti, protože byl na kůži promoklý. Když přišel pod slona, vydal ze sebe prapodivný, vůbec ne lidský zvuk, jaký by mohl vyrazit snad jen papoušek. Dvakrát zaskřehotal, písemně bychom to mohli přibližně znázornit asi takto:

„Kirikikí!"

Na druhý výkřik z břicha slona odpověděl jasný veselý a mladistvý hlas:

„Ano."

Takřka zároveň se pohnulo prkno, které uzavíralo otvor, jím proklouzl chlapec, který se svezl po slonově noze a mrštně dopadl vedle muže. Byl to Gavroche. Onen muž byl Montparnasse.

Kirikikí znamenalo bezpochyby to, co hoch mínil slovy:

„Ptej se na pana Gavroche."

Když ho Gavroche zaslechl, vytrhl se ze spaní, vyškrábal se ze svého „přístěnku" odsunul maličko síť, kterou za sebou zase pečlivě uzavřel, otevřel příklop a sestoupil.

Muž a chlapec se mlčky i potmě poznali; Montparnasse pouze řekl:

„Potřebujeme tě. Pojď a pomoz nám."

Gamén nežádal další vysvětlení.

„Tady jsem," řekl.

Oba zamířili k ulici Saint-Antoine, odkud vyšel Montparnasse, a proplétali se rychle mezi vozíky zelinářů, kteří tou dobou přijížděli k tržnici.

Zelináři, sedící na svých vozech mezi hlávkami salátu a jinou zeleninou, klímali, zabaleni až po uši do formanských plášťů, protože je šlehal déšť; po divných chodcích se ani neohlédli.

(3)
Zvraty útěku

Téže noci se ve Force stalo toto:

Babet, Brujon, Gueulemer a Thénardier se domluvili, že utečou, přestože byl Thénardier v užší vazbě. Babet tu věc provedl týž den na svůj vrub, jak jsme viděli z Montparnassova vypravování Gavrochovi.

Montparnasse jim měl pomáhat zvenčí.

Brujon, který si poseděl měsíc v temnici, měl za prvé čas uplést si provaz, a za druhé zrale promyslit plán. Kdysi se přísné cely, v nichž vězeňská kázeň zanechává vězně sama sobě, skládaly ze čtyř kamenných stěn, z kamenného stropu, z vydlážděné podlahy, z polního lůžka, ze zamřížovaného vikýře, ze dveří železem okovaných a říkalo se jim kobka; ale kobka se dnes považuje za něco strašného; teď se taková místa skládají ze železných dveří, ze zamřížované špehýrky, z polního lůžka, z vydlážděné podlahy, z kamenného stropu, ze čtyř kamenných stěn a říká se jim *temnice.* K polednímu se tam trochu rozední. Vadou těchto místností je – jak vidíme, nejsou to kobky –, že nutí lidi, aby si uvědomili, že musí něco dělat.

Brujon tedy uvažoval a vyšel z temnice s provazem. Protože ho na dvoře Karla Velikého měli za velmi nebezpečného, přeložili ho do Nové budovy. První, co našel v Nové budově, byl Gueulemer; druhá důležitá věc byla skoba; Gueulemer znamenal zločin, skoba znamenala volnost.

Brujon, o němž bychom si už jednou měli učinit dokonalou představu, člověk zdánlivě křehkého těla, který promyšleně předstíral

malátnost, byl zdvořilý, chytrý zloděj s lichotivým pohledem a krutým úsměvem. Vůle ovlivňovala jeho pohled a úsměv vyplýval z jeho povahy. První zkušenosti v jeho oboru směřovaly ke střechám; velké pokroky činil v cechu zlodějů olova, kteří olupují střechy a strhávají okapy pomocí tzv. *drštěk.*

Chvíle byla pro pokus o útěk tím příznivější, že v té době pokrývači rozebírali a překrývali části břidlicové střechy vězení. Dvůr sv. Bernarda už nebyl vůbec oddělen od dvora Karla Velikého a dvora sv. Ludvíka. Nahoře byla lešení a žebříky; jinými slovy, byly to mosty a schody vedoucí k osvobození.

Nová budova byla nad pomyšlení sešlé stavení s pukající a opadávající omítkou. Byla bolavým místem věznice. Zdi byly tak rozežrány ledkem, že bylo nutno obložit klenuté stropy nad lůžky dřevěným deštěním; drolila se v nich malta a padala na vězně na kavalcích. Bylo chybou, že do této budovy byly i přes její zchátralost zavírány právě „nejtěžší případy", jak se říká ve vězeňském jazyce.

V nové budově byly čtyři cely nad sebou a podkroví, které se jmenovalo Krásná vyhlídka. Široký komín, bezpochyby z nějaké bývalé kuchyně vévodů forceských, vycházel z přízemí, procházel všemi čtyřmi patry, dělil místnosti na dvě části, mezi nimiž tvořil jakýsi zploštělý pilíř, a prorážel střechu ven.

Gueulemer a Brujon byli ve stejné cele. Z opatrnosti je dali do dolního patra. Náhodou se hlavy jejich postelí opíraly o komín krbu.

Thénardier byl umístěn právě nad jejich hlavami v podkroví, kterému se říkalo Krásná vyhlídka.

Chodec, který se zastaví v ulici Culture-Sainte-Catherine za hasičskými kasárnami před vjezdem do lázeňského domu, uvidí nádvoří plné květin a keřů v truhlících; v jeho pozadí se rozkládají dvě křídla malé bílé rotundy, rozveselené zelenými okenicemi, bukolický sen Jean Jacques Rousseaua. Ještě před deseti lety se nad touto rotundou zvedala ohromná černá děsivě holá zeď, o kterou se rotunda opírala. Byla to okružní zeď věznice Force.

Taková zeď za takovou rotundou připadá jako Milton zahlédnutý za Berquinem[30].

Ačkoliv byla hodně vysoká, přece ji přesahovala ještě černější plocha – střecha Nové budovy. Ve střeše jste viděli čtyři zamřížovaná podkrovní okénka, okna Krásné vyhlídky. Střechou prorážel už zmíněný komín, který procházel celami.

Krásná vyhlídka, půda Nové budovy byla podkrovní hala uzavřená trojitými mřížemi a dveřmi pobitými plechem a ohromnými klíny. Při vstupu od severní strany byla nalevo čtyři okénka a vpravo proti nim čtyři čtverhranné, dosti prostorné klece, oddělené úzkými uličkami, k podprsni vyzděné a od ní až ke stropu opatřené železnými tyčemi.

V jedné z těchto klecí byl od noci třetího února v užší vazbě Thénardier. Nikdy se nedalo zjistit, jakým způsobem a čí pomocí se mu podařilo obstarat si a ukrýt tam láhev vína, které prý vynalezl Desrues. Víno, do něhož byl namíchán omamný prostředek, proslavila tlupa *Uspávačů.*

Zaměstnanci mnoha věznic zrazují, jsou to napůl žalářníci, napůl zloději, pomáhají při útěku, za nevěrné služby si dávají platit policií a přitom si nečestně přivydělávají.

A tedy právě oné noci, kdy se malý Gavroche ujal dvou bloudících dětí, Brujon a Gueulemer opatrně vstali, aby se pokusili o útěk. Věděli, že Babet, který uprchl ráno, je čeká na ulici právě tak jako Montparnasse, a skobou, kterou našel Brujon. se pokoušeli prorazit komín, k němuž přiléhaly jejich kavalce. Omítka padala na Brujonovo lůžko, takže nebylo nic slyšet. Lijavec provázený hromobitím lomcoval dveřmi a tropil velký a užitečný hluk. Ti z vězňů, kteří se probudili, předstírali, že znova usínají, a Gueulemerovi a Brujonovi nepřekáželi. Brujon byl obratný; Gueulemer měl sílu. Než mohl nějaký zvuk dolehnout k sluchu dozorce, který spal v zamřížované

30 Franc. autor sladce naivních a jednotvárných elegií v 18. stol.

kobce sousedící s celou, prorazili oba obávaní zločinci zeď, prolezli komínem, vytrhli železnou mříž, která uzavírala horní otvor komínu, a ocitli se na střeše. Déšť a vítr se zdvojnásobil, na střeše bylo kluzko.

„Dnes je dobrá černá na zdejchnutí!“ řekl Brujon.

Propast šest stop široká a čtyřiadvacet stop hluboká je dělila od okružní zdi. Na jejím dně, jak viděli, se ve tmě třpytila ručnice hlídky. Na zbytky mříže, které ukroutili z komína, uvázali jeden konec provazu, který Brujon upletl ve vězení, druhý konec přehodili přes obvodní zeď, jedním skokem se přehoupli přes propast, zachytili se krokve zdi, překročili ji. Spustili se po provaze na střížku přiléhající k lázeňské budově, přetáhli provaz, seskočili na dvůr lázní, přeběhli jej, otevřeli špehýrku vrátného, u které visela šňůra, zatáhli za šňůru, otevřeli vrata a octli se na ulici.

Neuplynuly ani tři čtvrti hodiny, co vstali ve tmě ze svých kavalců se skobou v ruce a s plánem v hlavě.

Za několik minut se sešli s Babetem a Montparnassem, kteří se toulali v okolí.

Když chtěli stáhnout provaz, přetrhli jej, kus zůstal viset na komíně na střeše. Až na to, že si téměř úplně sedřeli kůži z rukou, si vůbec neublížili.

Ve stejnou dobu, aniž se dalo zjistit jak, byl vyrozuměn Thénardier; nespal.

Ačkoliv byla velmi tmavá noc, postřehl k jedné hodině ranní, jak kolem okénka naproti jeho cele přecházejí po střeše v dešti a vichřici dva stíny. Jeden stín se na vteřinku u okénka zastavil. Byl to Brujon. Thénardier ho poznal a pochopil. To mu stačilo.

Thénardier, který byl označen za vraha a držen ve vazbě pro noční násilný úklad, byl velmi přísně střežen. Hlídka, která přecházela s nabitou zbraní před jeho klecí, se každé dvě hodiny střídala. Krásnou vyhlídku osvětlovala silná lampa. Uvězněný měl na nohou pár okovů vážících padesát liber. Každý den ve čtyři hodiny

odpoledne – tak se to ještě tehdy dělalo – vstoupil do klece dozorce doprovázený dvěma dogami, složil u postele dvě libry černého chleba, džbán vody a misku slabé polévky, v níž plovalo několik bobů, prohlédl vězňovy okovy a oklepal mříže. V noci přicházel s dogami ještě dvakrát.

Thénardierovi dovolili, aby si ponechal cosi jako železný svorník, kterým si přibíjel v rozsedlině zdi chléb, aby jej, jak říkal, „chránil před krysami". Protože Thénardier byl přísně střežen, nebyl svorník považován za nic nebezpečného. Později si vzpomněli, že jeden dozorce prohodil:

„Bylo by lepší nechat mu jen dřevěný kolík."

Ve dvě hodiny přišli vystřídat hlídku. Místo starého vojáka nastoupil nováček. O několik minut později konal obhlídku muž se psy, který odešel, aniž co zpozoroval; všiml si jen přílišného mládí a „křupanského vzhledu" toho „lemouna". Dvě hodiny nato, o čtvrté, když došlo ke střídání stráží, našli dozorci nováčka, jak spí jako pařez u Thénardierovy klece. Thénardier byl pryč. Na podlaze ležely zlomené okovy. Ve stropě klece byla jedna díra a nad ní druhá ve střeše. Jedno prkno z kavalce bylo vytrženo, Thénardier si je bezpochyby odnesl, protože nebylo k nalezení. V cele se našla také poloprázdná láhev, která obsahovala zbytek omamného vína, kterým byl voják uspán. Vojákovo bodlo zmizelo.

Ve chvíli, kdy to bylo odhaleno, všichni mysleli, že už je Thénardier z dosahu. Ve skutečnosti sice už nebyl v Nové budově, ale byl ještě ve velkém nebezpečí.

Když se Thénardier dostal na střechu Nové budovy, našel zbytek Brujonova provazu viset na vylomené mříži uzavírající kdysi komín, ale protože utržený konec byl příliš krátký, nemohl se Thénardier spustit a prchnout okružní cestou, jako to udělali Brujon a Gueulemer.

Zahnete-li z ulice Ballets do ulice Roi-de-Sicile, téměř hned napravo narazíte na špinavou rozvalinu. Před nějakými sty lety tam

stával dům, z něhož zůstala dnes jen zadní stěna, pravá zeď rumiště, tyčící se mezi sousedními domy až do výšky třetího poschodí. Zbořeniště lehce poznáte podle dvou velkých čtverhranných oken, která jsou tam dodnes. Prostřední okno, umístěné blíže pravé lomenice, je přepaženo červotočinou prožraným trámem, upevněným na okenní rám. Těmito okny bylo možno kdysi pozorovat vysokou pochmurnou zeď, která tvořila část okružního pevnostního ochozu věznice Force.

Proluku po zbouraném domě napolo vyplnila ohrada s dřevěným plotem pozpodpíraným pěti kamennými mezníky. V ohradě se skrýval domek opřený o doposud stojící zdi zbořeniska. Oplocení má dvířka, která se ještě před několika lety zavírala jenom na zástrčku.

A právě na hřeben rozpadající se zdi se Thénardier dostal ke třetí hodině ranní.

Jak se tam octl? To nikdo nikdy nedovedl ani vysvětlit, ani pochopit. Asi blesky mu v tom i vadily i pomáhaly. Použil snad žebříků a pokrývačského lešení a dostal se tak ze střechy na střechu, z jednoho uzavřeného prostoru do dalšího, z jednoho oddělení na jiné, z budovy dvora Karla Velikého na budovu táhnoucí se kolem dvora Svatého Ludvíka, po tom na okružní ochoz a odtud na zeď zbořeniště v ulici Roi-de-Sicile? Na cestě bylo přece nutno zdolat nepřetržitou řadu překážek, které se zdály nepřekonatelné! Položil si snad prkno ze své postele a udělal si tak most ze střechy Krásné vyhlídky na zídku okružního ochozu a dosoukal se na břiše snad až na hřeben zdi zbořeného domu? Ale zeď pevnostního ochozu forceské věznice se zubatě klikatila, nepravidelně stoupala a klesala, snižovala se k hasičským kasárnám, stoupala k Lázním, byla přervána stavbami a nad Lamoignonovým palácem byla výš než nad ulicí Pavée, všude kolem byly srázy a pravé úhly; a pak, stráže mohly snadno zahlédnout temnou siluetu prchajícího; jakou cestu Thénardier volil, zůstává proto tak trochu záhadou. Ani ten, ani jiný způsob úniku nebyl možný. Byl snad Thénardier osvícen touhou

po svobodě, která mění propasti v příkopy, železné mříže v lísky z vrbového proutí, jednonohého v atleta, podagristu v ptáka, tupost v instinkt, instinkt v bystrost a bystrost v genialitu? Našel snad a zimprovizoval Thénardier další způsob, jak vyváznout z vězení? To se nikdo nikdy nedověděl.

Člověk si někdy ani nemůže uvědomit všechny zázraky útěku. Unikající člověk je – opakujeme to – jakoby osvícen: v tajemném přísvitu úniku září hvězda a blesk; usilovat o svobodu není o nic méně obdivuhodné než rozpínat křídla za vznešeností: a o uprchlém zloději se řekne: „Jak jenom mohl přelézt tu střechu?“ Právě tak se mluví o Corneillovi: jak přišel na ten nádherný verš *Kéž by, ach, zesnul?*

Ať tomu bylo jakkoliv, Thénardier, zpocený, až z něho teklo, na kůži promoklý, v šatech, které rozedral na cáry, s krvavými lokty, s rozedřenými koleny se dostal na *ostří* zdi oné zříceniny, jak to nazývají děti ve své řeči plné bohatých nápadů; tam se natáhl jak dlouhý, tak široký a tam ho také opustila síly. Příkrý sráz tří poschodí ho dělil od dlažby ulice.

Provaz, který měl, byl příliš krátký.

Čekal tam bledý a vyčerpaný, zbaven naděje, kterou dosud měl. Zatím ho chránila noc, ale děsil se při myšlence, že se co nevidět rozední a zaslechne odbíjet čtyři hodiny na blízké věži kostela Saint-Paul, což je doba, kdy přijdou vyměnit stráž a najdou ji hluboce uspanou pod proraženou střechou. Díval se tupě do strašné hlubiny, díval se na světla luceren, na mokrou a černou dlažbu, na onu vytouženou a děsnou dlažbu, která znamenala smrt i svobodu.

Tázal se sám sebe, podařilo-li se uprchnout jeho třem komplicům, zdali ho čekají a přijdou-li mu na pomoc. Naslouchal. Od té doby, co uvízl na zdi, vyjma hlídku nikdo nepřešel ulicí. Téměř všichni zelináři z Montreuil, z Charonne, z Vincennes a z Bercy projíždějí k tržnici ulicí Saint-Antoine.

Odbily čtyři hodiny. Thénardier se zachvěl. Několik okamžiků poté se ozval ve věznici poděšený a zmatený ruch, jaký následuje po

odhalení útěku. Hluk otvíraných a zavíraných dveří, skřípot mříží ve stěžejích, poplach na strážnici, hrubé pokřikování žalářníků a třesk pažeb ručnic o dlažbu nádvoří doléhal až k jeho uším. V zamřížovaných oknech ložnic se míhala světla nahoru i dolů, pochodeň běžela po střeše Nové budovy, ze sousedních kasáren byli povolání hasiči. Jejich přilby ozařované pochodní pobíhaly v dešti po střechách. Zároveň Thénardier pozoroval, že směrem k náměstí Bastily zbělel obzor zlověstně zsinalým odstínem.

Ležel nahoře na desetipalcové zdi, vydán napospas lijáku, se dvěma propastmi napravo i nalevo, nemaje odvahu se pohnout ze strachu, že by se zřítil; trpěl závratí; a třásl se hrůzou, že zatčení ho nemine, zatímco poděšená myšlenka bloudila neúprosně od nápadu k nápadu jako srdce zvonu:

„Jestli spadnu, zabiju se; jestli zůstanu, dostanou mě."

Ačkoliv ulice byla ještě docela temná, zahlédl ve své úzkosti člověka, který se od ulice Pavée plížil podél zdí a zastavil se u trosek, nad nimiž se Thénardier jako by vznášel. Toho dostihl druhý, který našlapoval stejně obezřele, pak třetí a čtvrtý. Když se sešli, jeden odtáhl zástrčku dvířek plotu a všichni čtyři vstoupili do ohrady, v níž stojí baráček. Byli právě pod Thénardierem. Muži zřejmě volili toto ústraní, aby si mohli pohovořit, aniž byli spatřeni chodci nebo hlídkou, která střeží vchod do věznice La Force několik kroků odtud. Musíme říci i to, že déšť držel hlídku ve strážní budce. Protože Thénardier nemohl poznat obličeje, napjal sluch a poslouchal se zoufalou pozorností ubožáka, který se cítí už ztracen.

Ti muži mluvili hantýrkou, proto se mu před očima mihlo cosi podobného naději.

První řekl tiše, ale zřetelně:

„Odprejskněme! Nač tudlenc čučíme?"

Druhý odpověděl:

„Leje jako z konve. A potom, pendrekáři půjdou kolem. Voják tamdle knajzuje. Eště nás ztady sbalí."

Obě slova *ztady* a *tudlenc,* jež znamenají *zde* a náležejí – první argotu městských hradeb a druhé argotu z okolí Templu – vysvětlila Thénardierovi všechno. Podle *ztady* poznal Brujona, předměstského tuláka, a podle *tudlenc* Babeta, který byl mimo jiná zaměstnání překupníkem v Templu.

Klasickým argotem velkého století se mluví už jenom v Templu a Babet jej dokonale ovládal. Bez toho slůvka *tudlenc* by ho Thénardier vůbec nebyl poznal, protože změnil hlas.

Zatím do rozmluvy zasáhl třetí.

„Nic nás nehoní, počkejme trochu. Podle čeho můžeme soudit, že nás nepotřebuje?"

Podle toho, že to bylo řečeno čistou francouzštinou, poznal Thénardier, že promluvil Montparnasse, který si zakládal na tom, že sice rozumí všem hantýrkám, ale žádné nepoužívá.

Čtvrtý mlčel, ale prozrazovala ho jeho široká ramena. Thénardier se nemýlil. Byl to Gueulemer.

Brujon odsekl téměř prudce, ale stále tiše: „Nekecej si do lebedy. Hospoda asi nevzal roha. Tomu fochu rozumí jako koza petrželi! Aby člověk uměl rozcupovat košili, rozřezat prostěradlo, utočit z toho provaz, udělat díry do dveří, falšovat papíry, obstarat si paklíče, přeřezat si brazolety, zavěsit provaz venku na zeď, na to musí bejt, holenku, po čertech pálenej. Starej asi nestačil. Neumí makat."

Babet stále pokračoval v té moudré a klasické hantýrce, jíž mluvili Poulailler a Cartouche a která, srovnáme-li ji s odvážným, novotářským, barvitým a troufalým argotem, jehož používal Brujon, je tím, čím bylo Racinovo vyjadřování ve srovnání s bohatou škálou André Chéniera:

„Tvého šenkase asi chytili a dostal hona. Člověk nesmí bejt dnešní. To je ale cucák! Dal se oblafnout ňákým špiclem, možná ňákým beranem, kerej ho uhnal. Poslechni, Montparnassi, slyšíš v base tu bandurskou? Viděls ty světýlka? Už ho dávno lapli! Napařej mu dvacet roků. Nemám strach, nejsem sralbotka, se ví, ale teď si to

posejříme, nebo s námi po čertech zatočí. Neblbni, rozhejbej pedály, vylouskneme spolu fláděru dobrýho starýho vinca."

„Našince nesmíme nechat v nesnázích," bručel Montparnasse.

„Sázím se, že ho zabásli," pokračoval Brujon. „Teď bych nedal za toho patokáře ani zlámanou grešli. Co my zmůžeme? Plavme vocuď. Každou chvíli mám pocit, že mě lapec drží pazourem za flígl."

Montparnasse se bránil už jen chabě; ve skutečnosti se ti čtyři muži toulali kolem Force celou noc, s věrností, s jakou lupiči drží stále při sobě, ať je nebezpečí sebevětší, a doufali, že se někde vysoko na zdi vynoří Thénardier. Ale noc byla čím dál tím krásnější; pršelo tak, že liják zaháněl kdekoho pod střechu; lomcovala jimi zima, měli promočené šaty, děravé boty, znepokojoval je hluk, který se před chvílí strhl ve věznici, lekal je prchající čas a možné setkání s hlídkou, opouštěla je naděje a vracel se strach, a to všechno dohromady je nutilo k ústupu. Sám Montparnasse, který byl tak napolo Thénardierovým zetěm, couval. Ještě okamžik a odejdou! Thénardier těžce oddychoval na zdi jako trosečníci z *Medúzy,* když na svém voru viděli, jak se ztrácí na obzoru loď, která se na chvíli objevila.

Netroufal si je zavolat; kdyby někdo zaslechl volání, mohlo by být všechno ztraceno: v poslední jasné chvilce dostal nápad: vzal z kapsy kus Brujonova provazu, jejž odvázal z komína Nové budovy, a hodil jej do místa ohrazeného plotem.

Provaz jim padl k nohám.

„Vdova!" řekl Babet.

„Moje kroucačka!" řekl Brujon.

„Krčmář je na světě," řekl Montparnasse.

Podívali se vzhůru. Thénardier povystrčil hlavu.

„Rychle," řekl Montparnasse, „máš druhou část provazu, Brujone?"

„Jo."

„Svaž oba kusy dohromady, hodíme mu provaz, on si ho zachytí na zdi, však bude dost dlouhý, aby po něm sešplhal až dolů."

Thénardier se odvážil promluvit:

„Jsem celý zkřehlý."

„Zahřejeme tě."

„Už se ani hejbat nemůžu."

„Jen se spustíš a my tě chytíme!"

„Mám ztuhlý ruce."

„Přivaž jenom provaz na zeď."

„To není možný."

„Jeden z nás musí k němu nahoru," řekl Montparnasse.

„Tři poschodí," nadhodil Brujon.

Bývalý sádrový komín od kamen, která kdysi vytápěly barák, stoupal téměř až k místu, kde bylo vidět Thénardiera. Tehdy rozpraskaný a potrhaný komín se už zřítil, ale jeho stopy je vidět podnes. Byl uzoučký.

„Tudy by se dalo vystoupit," poznamenal Montparnasse.

„Tím komínem?" rozkřikl se Babet. „Chlap nikdy! Leda ňákej skrček."

„Potřebovali bysme ňákýho uličníka," přidal Brujon.

„Kde vzít ňákýho usmrkance?" řekl Gueulemer.

„Počkejte," řekl Montparnasse, „mám, co potřebujeme." Opatrně pootevřel vrátka ohrady, ujistil se, že ulicí nejde žádný chodec, obezřele vyšel, zavřel za sebou a rozběhl se směrem k náměstí Bastily.

Uplynulo sedm nebo osm minut, pro Thénardiera osm tisíc století; Babet, Brujon a Gueulemer ani nemukali; konečně se otevřela dvířka a celý udýchaný se objevil Montparnasse, který vedl Gavroche. Déšť se dále staral o to, aby ulice zůstala opuštěná.

Malý Gavroche vstoupil do ohrady a podíval se docela klidně na postavy čtyř lupičů. Voda mu kapala z vlasů. Gueulemer ho oslovil:

„Kluku, seš chlap?"

Gavroche trhl rameny a odpověděl:

„Kluk jako já je chlap, a chlapi jako vy jsou kluci."

„Ten spratek ji má dobře prořízntou!" zvolal Babet.

„Pařížský kvítko není žádná chcíplotina," zvolal Brujon.

„Co chcete?" řekl Gavroche.

Montparnasse odpověděl:

„Abys tím komínem vylezl nahoru.“

„S touhle kroucačkou,“ přidal Babet.

„A přivázal ji tam,“ pokračoval Brujon.

„Nahoře na zdi,“ znovu se ozval Babet.

„Na okenní příčku,“ dodal Brujon.

„A pak?“ řekl Gavroche.

„To je všechno!“ řekl Gueulemer.

Gamén si prohlédl provaz, komín, zeď, okna, odfrkl si opovržlivě jako by říkal:

„Pch, to je toho!“

„Nahoře je muž, a toho zachráníš,“ pokračoval Montparnasse.

„Chceš?“ dodal Brujon.

„Troubo!“ řekl chlapec, jako by mu otázka připadala neslýchaná; a zul si střevíce.

Gueulemer chytil Gavroche jednou rukou, vysadil ho na střechu, jejíž červotočem prožraná prkna se prohýbala i pod váhou dítěte, a podal mu provaz, který Brujon svázal za Montparnassovy nepřítomnosti. Gamén si to namířil ke komínu, do něhož byl snadný přístup, poněvadž u střechy byla velká díra. V okamžiku, kdy už chtěl šplhat, nahnul se přes zeď Thénardier, který si všiml, že se blíží spása a život; první záblesk dne mu vybílil čelo zalité potem, jeho zsinalé tváře, jeho tenký a dravčí nos, jeho šedé naježené vousy, a Gavroche ho poznal.

„Hele!“ řekl. „To je táta!… Eh! To neva.“

Vzal provaz do zubů a pustil se odhodlaně vzhůru.

Doškrábal se až nahoru na polozbořenou zeď, sedl si na ni jako na koně a důkladně uvázal provaz na okenní příčel.

Za chvíli byl Thénardier na ulici.

Jen se dotkl dláždění, jen se cítil mimo nebezpečí, už nebyl ani unavený, ani zkřehlý, ani se netřásl; strašné hrůzy, jimž unikl, se rozplynuly jako dým; probudila se v něm jeho stará podivuhodná

a dravá schopnost, byla tu, nespoutaná a odhodlaná zmáhat nové překážky. První slova tohoto muže byla:

„A na kom si teď smlsnem?“

Je zbytečné vysvětlovat smysl tohoto tak strašně průhledného slova, které značí zároveň zabít, zavraždit a vykrást. *Smlsnout* znamená vlastně *pohltit.*

„Rychle vodprejskněme,“ řekl Brujon. „Řekněme si to krátce, a hned plavme každej jinam. V ulici Plumet je pěkně vykoumanej kšeft, pustá ulice, opuštěnej dům, zrezivělá mříž do zahrady, samotný ženský.“

„No tak! Pročpak ne?“ optal se Thénardier.

„Tvá holka Eponina to šla vobhlídnout,“ vysvětloval mu Babet.

„A přinesla Magnonce suchar,“ dodal Gueulemer. „Nedá se tam fachčit.“

„Holka není blbá,“ prohodil Thénardier. „Ale přece si to vomrknem.“

„Jo, jo,“ řekl Brujon, „vomrknem si to.“

Ale žádný z chlapů jako by neviděl Gavroche, který si při hovoru sedl na podezdívku plotu; chvíli čekal, až se snad otec po něm ohlédne, pak si natáhl boty a řekl:

„Tak to bysme měli! Chlapi, už mě nepotřebujete? Už jste z bryndy? Plavu. Musím vzbudit svá mrňata.“

Odešel.

A pět mužů, jeden po druhém, se vytratilo z ohrady. Když Gavroche zmizel za rohem ulice Ballets, vzal Babet Thénardiera stranou.

„Všiml sis toho prcka?“ otázal se.

„Jakýho prcka?“

„Prcka, kterej se vyškrábal na zeď a přines ti provaz.“

„Moc ne.“

„Tak nevím, ale zdá se mi, že to byl tvůj kluk.“

„Co?“ řekl Thénardier. „Vážně?“

KNIHA SEDMÁ
Hantýrka

(1)
Původ

PIGRITIA (lat. lenost) je strašné slovo.

Zplodila svět sám pro sebe: *la pègre*, rozuměj *krádež*, a peklo *la pégrenne,* rozuměj *hlad*.

A tak je zahálka matkou.

Jejími dětmi jsou krádež a hlad.

Kde jsme se to octli? V oblasti hantýrky, argotu.

Co je to hantýrka? To je národ a nářečí zároveň; je to krádež dvojího druhu, lidu a jazyka.

Když před čtyřiatřiceti lety vyprávěč těchto vážných a ponurých událostí vsunul do svého díla, které psal za týmž cílem jako toto, zloděje, který mluví hantýrkou, vyvolalo to údiv a povyk.

Co? Jakže? Hantýrka? Vždyť hantýrka je strašná! Vždyť je to řeč galejí, trestnic, vězení, všeho, co je v lidské společnosti nejodpornějšího! Atd. Atd.

Nikdy jsme nepochopili tento druh námitek.

Od té doby dva velcí spisovatelé, z nichž jeden je hluboký pozorovatel lidského nitra a druhý neohrožený přítel lidu, Balzac a Eugène Sue, předvedli lupiče s jejich přirozenou řečí, jak to v roce 1828 učinil autor knihy *Poslední den odsouzence*[31], a ozvaly se stejné námitky. Opakovalo se:

„Co nám chtějí spisovatelé říci tím odporným podřečím? Hantýrka je protivná! Až se člověk hnusem otřese!“

Kdo to popírá? Je tomu skutečně tak.

31 V. Hugo.

Odkdy je chybou vnikat hluboko a jít až na kloub věci, jde-li o prozkoumání rány, propastných hlubin nebo společnosti? Vždycky jsme si myslili, že to byl někdy odvážný čin a přinejmenším čin prostý a užitečný, hodný vlídné pozornosti, jaké si zasluhuje každý na sebe vzatý úkol, jejž jsme splnili. Proč nemáme všechno probádat, proč nemáme všechno prostudovat, proč se máme zastavit na půli cesty, proč? Zastavit se smí jenom sonda, ale nikdy badatel.

Jistě to není ani příjemný ani snadný úkol vnikat a hledat v nejnižších hlubinách lidského řádu, tam, kde končí pevná půda a začíná bláto, prohrabávat se a pátrat v kalných vodách, sledovat, zachycovat a vyvrhnout na veřejnost ještě teplé to odporné podřečí, z něhož crčí kal takto vynesený na světlo boží, ten neštovicemi poďobaný slovník, jehož každé slovo se zdá nečistým článkem obludy, která žije v bahně a v temnotách. Nic není smutnějšího než ve světle myšlenky pozorovat příšerné hemžení hantýrky v celé její nahotě. Připadá nám, že jsme právě vylovili to hnusné zvíře z jeho stoky. Jako bychom viděli strašnou živoucí a zježenou houštinu, která se třese, hýbe, vrtí sebou, chce zpátky do tmy, hrozí a obhlíží. Jedno slovo se zatne jako spár, jiné vypadá jako vyhaslé krvavé oko; některá věta štípe jako račí klepeto. Všechno to žije ohavnou životností věcí, které se uspořádaly uprostřed nespořádaností.

A teď, od které doby hrůza vylučuje studium? Odkdy nemoc zahání lékaře? Umíte si představit přírodovědce, který by odmítl prostudovat zmiji, netopýra, škorpióna, stonožku, tarantuli a hodil je zpátky do jejich neznáma se slovy: „Och! Jak je to ohyzdné!“ Myslitel, který by se odvrátil od argotu, podobal by se chirurgovi, který by se odvrátil od vředu nebo od bradavice. Co by to bylo za filologa, jenž by váhal probádat jazyková fakta, co by to bylo za filozofa, který by váhal propátrat sociální skutečnost? Neboť je nutné jasně říci těm, kdo to nevědí, že argot ve svém celku je literární jev a výsledek společenského vývoje. Co to vlastně je hantýrka? Je to řeč bídy.

Zde byste nás mohli zarazit, zde byste mohli říci, že skutečnost má obecnou platnost, čímž byste oslabili samu skutečnost; mohli byste namítnout, že všechna řemesla, všechna zaměstnání, a dodejme, téměř všechny stupně společenské hierarchie a všechny vzdělanostní útvary mají svoji hantýrku. Obchodník, který říká *Montpellier k mání; Marseille, nádherná kvalita,* burzovní makléř, který říká *převod, prémie, běžný konec,* hráč, který říká *terc a všechno, piky vedou,* soudní vykonavatel na normandských ostrovech, který říká *nabývání plodů při držbě,* operetní skladatel, jenž říká *vypískali můj kus,* herec, který říká, že *hraje ze štégrajfu,* filozof, který říká *fenomenální triplicita,* lovec, který vykládá o myslivosti a říká *světla, běhy,* frenolog, který mluví o *generickém, kombativním, sekretivním pudu,* pěšák, který má svou *břízu,* jezdec, který říká o svém koni *herka,* učitel šermu, který říká *terce, kvarta, rompez,* tiskař, který říká, že *hmatá,* ti všichni, tiskař, šermíř, jezdec, pěšák, frenolog, lovec, filozof, herec, operetní skladatel, soudní vykonavatel, hráč, burzovní makléř, obchodník, všichni mluví hantýrkou.

Malíř, který říká můj *mazal,* notář, který říká můj *poskok,* parukář, který praví: *mé kulmy,* švec, který říká můj *prťák,* mluví hantýrkou. Přísně vzato a chceme-li to vzít dokonale, všechny různé způsoby označení pravé a levé strany: námořníkův *pravobok* a *levobok,* strojníkova *strana krále* a *strana královny,* kostelníkova strana *epištolní* a *strana evangelijní* jsou z oblasti argotu. Je argot upejpalek, jako byl argot preciózek. Palác Rambouillet souvisel v něčem se Dvorem divů. Je argot vévodkyň a svědčí o tom tato věta z milostného dopisu vznešené a krásné ženy z doby restaurace: „V tom tlachání najdete hromadu důvodů, abych se osmělila." (Vous trouverez dans ces potins-la une foultitude de raisons pour que je me libertise.) Diplomatické šifry jsou argot; když papežské kancléřství užívá *26* místo slova *Řím,* když píše *grkztngzyal* místo slova poselství a šifrou *abfxustgrnogrkzutuXI* označuje *vévodu modenského,* používá argotu. Středověcí lékaři, kteří místo slova mrkev, ředkvička, ředkev říkali

opoponach, perfroschinum, reptitalmus, dracatholicum angelorum, postmegorum, mluvili argotem. Řekne-li cukrovarník *moučkový cukr, hlavice, rafinovaný cukr, čep, homole, cukr melasový, kandys, konzumní, karamelizovaný, kosíky,* mluví ten počestný továrník hantýrkou. Řekla-li jistá kritická škola před dvaceti lety: „*Polovina Shakespeara jsou slovní hříčky a vtipy,*" mluvila hantýrkou. Básník a umělec, kteří ve své hlubokomyslnosti ocení pana de Montmorency jako „měšťáka" proto, že se nevyzná ve verších a v sochách, mluví hantýrkou. Klasický akademik, jenž nazývá květenu *Florou,* ovoce *Pomonou,* moře *Neptunem,* lásku *plamenem,* krásu *půvabem,* koně *běhounem,* bílou nebo trojbarevnou kokardu *Belloninou růží,* třírohý klobouk *Martovým trojúhelníkem,* mluví hantýrkou. Algebra, lékařství, botanika mají svou hantýrku. Řeč, jíž se užívá na lodi, ta obdivuhodná řeč moře, tak dokonalá a tak malebná, kterou mluvil Jean Bart, Duquesne, Suffren a Duperré, která se mísí se svištěním ráhnoví, s voláním hlásné trouby, s údery seker za přistávání, s kolísáním lodi, s větrem, s vichřicí, s dělovými výstřely, je veskrz naskrz jedinečnou hrdinskou a vynikající hantýrkou, která je k drsné hantýrce zlodějů v takovém poměru jako lev k šakalovi.

O tom nikdo nepochybuje. Ale ať se o tom soudí jakkoliv, tento způsob nazírání na slovo hantýrka je příliš široký, aby s ním mohli všichni souhlasit. My mu zachováme jeho starý vymezený význam, ohraničený a přesný, a omezíme hantýrku na hantýrku. Skutečná hantýrka, hantýrka hraničící s dokonalostí, můžeme-li vůbec spojit tyto dva pojmy, hantýrka, která byla od nepaměti královstvím pro sebe, není nic jiného – a opakujeme to – než ošklivá, neklidná, potměšilá, zrádná, jedovatá, krutá, dvojsmyslná, podlá, nevyzpytatelná a osudová řeč bídy. Na dně všeho pokoření a všech pohrom je poslední bída, která se bouří a která se rozhoduje bojovat proti souhrnu nešťastných skutečností a panujících práv; strašný boj, kdy jednou lstí, jindy násilím a zároveň nezdravě a zuřivě napadá společenský řád buď popichováním – svými neřestmi, nebo ranami

palicí – zločinem. Pro potřeby tohoto boje si bída vymyslila bojovou řeč, a tou je hantýrka.

Podaří-li se nám udržet nad vodou a vyrvat z propasti zapomenutí byť jen zlomek jakékoliv řeči, kterou někdo pronesl a jež by se jinak ztratila – to jest ať dobré nebo špatné prvky, z nichž se skládá a jimiž se zmnožuje civilizace – rozhojňujeme tím základní náměty sociálního výzkumu a sloužíme tím civilizaci samé. Takovou službu prokázal chtě nechtě Plautus tím, že dal mluvit dvěma fénickým a jednomu kartaginskému vojákovi; tutéž službu prokázal Molière, když dal hovořit levantsky a všemi druhy podřečí tolika svým postavám. Zde zase oživují námitky. Fénicky, to je skvělé! Levantsky, nu dobrá! Podřečí, i to ujde! To jsou jazyky, které náležely národům nebo krajům; ale hantýrka? K čemu ji uchovávat? K čemu hantýrku „udržovat při životě"?

Na to odpovíme jednoznačně. Je-li hoden zájmu jazyk, jímž mluvil nějaký národ nebo kraj, jistě si mnohem více zaslouží pozornosti a studia jazyk, kterým hovořila bída.

Je to jazyk, jímž mluví ve Francii například už více než čtyři sta let nejenom nějaká odrůda bídy, ale bída vůbec, veškerá myslitelná lidská bída.

A pak – trváme na tom – studovat společenské zrůdnosti a nemoci, a upozorňovat na ně, aby mohly být vyléčeny, to není práce, v níž by si člověk mohl vybírat. Historik mravů a idejí má právě tak přísné poslání jako historik politický. Jeden se zabývá jen povrchem civilizace, válkami korunovaných hlav, narozením princů, sňatky králů, bitvami, shromážděními, veřejně činnými osobnostmi, revolucemi v ulicích, vším tím vnějším; druhý si všímá lidského nitra s jeho hlubinami, dělného lidu, trpícího a čekajícího, vidí i sklíčenou ženu, umírající dítě, němé boje jednoho člověka s druhým, studuje temné ukrutnosti, předsudky, vžitá bezpráví, odraz zákona v podzemí, tajemný rozvoj duší, nejasná vření davů, sleduje osudy hladovějících, bosých, nahých, vyděděnců, sirotků, nebožáků a bídníků, všech

přízraků, které bloudí v temnotách. Se srdcem plným slitování a zároveň přísnosti jako bratr i jako soudce musí sestoupit až do neproniknutelných podzemních chodeb, kde se ve zmatku plazí ti, kdo krvácejí, i ti, kdo rozdávají rány, ti, kdo pláčou, i ti, kdo proklínají, ti, kdo hladovějí, i ti, kdo hltají, ti, kdo zakoušejí zlo, i ti, kdo je páchají. Mají snad tito historikové srdcí a duší menší úkoly než historikové vnějších událostí? Myslíte, že má Dante méně co říci než Machiavelli? Je spodina civilizace proto méně důležitá než vrchní vrstvy, protože je hlubší a temnější? Známe dobře horu, neznáme-li její sluje?

Mimochodem řekněme, že z několika slov, jež předcházela, by se mohlo usuzovat, že přesně rozdělujeme oba druhy historiků; ale tak to nemyslíme. Nikdo není dobrým historikem zjevného, viditelného, nápadného a veřejného života národů, není-li zároveň do určité míry i historikem jejich niterného a skrytého života; a nikdo není dobrým historikem nitra, neumí-li být, podle potřeby, historikem vnějších událostí. Dějiny mravů a myšlenkových proudů pronikají dějinami vnějších událostí a opačně. Jsou to dva druhy rozdílných skutečností, které splývají, stále se proplétají a často se oplodňují. Všechny rysy, jež prozřetelnost vtiskuje národu v tvář, mají svou temnou, ale zřetelnou obdobu v jeho základech, a všechny otřesy hlubin působí vzdutí povrchu. Protože skutečné dějiny nic nenechají v klidu, správný dějepisec se míchá do všeho.

Člověk není kruh s jediným středem; je elipsou se dvěma ohnisky. Skutky jsou jedno a myšlenky druhé.

Hantýrka je jenom šatna, kde se převléká jazyk, když se chystá provést něco nekalého. Nasazuje si slovní škrabošky a obléká hadrářské metafory.

Tím se stává hantýrka strašnou.

Stěží ji poznáváme. Je to opravdu francouzština, ta velkolepá lidská řeč? Hle, jak je připravena vystoupit na jeviště a zazpívat si se zločinem a jak je schopna vystupovat v repertoáru zla! Už nejde, už jen pokulhává; belhá se ze Dvora divů o berličce, která se může

přeměnit v kyj; jmenuje se žebrota; všechny příšery, její garderobiéři, ji nalíčily; plazí se a vztyčuje se, má dvojí hadí způsob. Od nynějška je schopna hrát všechny úlohy: podvodník ji udělal šilhavou, travič ji natřel měděnkovým absintem, palič ji začernil a vrah ji načervenil.

Zaslechneme-li my počestní lidé za dveřmi lidské společnosti rozprávět ty, kdo jsou venku, rozeznáváme otázky i odpovědi. Aniž mu rozumíme, vnímáme ohyzdný šepot, který zní téměř lidsky, ale podobá se spíše vytí než slovům. To je argot. Slova jsou zkomolena a nesou pečeť jakési fantastické zhovadilosti. Člověk si myslí, že slyší mluvit hydry.

Je to nesrozumitelná temnota. Skřípe to a šuská a k soumraku se tak přidružuje záhada. V neštěstí je temno, ale ještě větší temno je ve zločinu; tyto dvě temnoty se spájejí a povstává argot, hantýrka. Přítmí v ovzduší, přítmí v jednání, přítmí v hlasech. Strašný ropuší jazyk, který se převaluje sem tam, poskakuje, leze, slintá, obludně se šine v nesmírné šedé mlze, přivolané deštěm, noci, hladem, neřestí, lží, nespravedlivostí, nahotou, smrtelnou mdlobou a zimou v plném poledni bídníků.

Mějme slitování s těmi, kdo jsou trestáni. Běda! Kdo jsme my! Kdo jsem já, já, který k vám mluvím? Kdo jste vy, kdo mi naslouchá-te? Odkud přicházíme? Je tak jisté, že jsme nic před svým zrozením nespáchali? Země se tolik neliší od žaláře. Kdo z nás může říci, nejsme-li trestanci božské spravedlnosti?

Podívejte se zblízka na život. Je tak uspořádán, že všude vidíme trest.

Jste z těch, o nichž se říká, že jsou šťastni? Nuže, jste stále smutni. Každý den má svůj velký zármutek nebo malou starost.

Včera jste se třásli o zdraví bytosti, která je vám drahá, dnes se bojíte o vlastní zdraví; zítra to bude obava o peníze, pozítří strach z jizlivého pomlouvače, popozítří neštěstí přítele; jednou je to špatné počasí, podruhé něco rozbijete nebo ztratíte, jindy se trápíte pro rozkoš, kterou vám vyčítá svědomí nebo pater, nebo vás rozmrzí

běh veřejných událostí. A to nepočítám trampoty lásky. A tak to jde a nepřestává. Jeden mrak se rozprchne a druhý se utvoří. Sotva jeden den ze sta je plný radosti a slunce. A to jste z toho malého počtu těch šťastných! Nad těmi druhými lidmi, nad těmi visí neustálá tma.

Lidé, kteří přemýšlejí, užívají málokdy slova: šťastný a nešťastný. Na tomto světě, zřejmě v předsíni jiného světa, není šťastných lidí.

Správně rozdělujeme lidi na tvory plné jasu a na ty, kteří se bojí světla.

Zmenšit počet lidí setrvávajících v temnu a rozšířit okruh zářících, to je náš cíl. Proto voláme: Poučení! Vědu! Ten, kdo učí číst, zažehuje světlo: každá slabikovaná hláska jiskří.

Ostatně, kdo říká světlo, neříká nezbytně radost. Ve světle se také trpí; přemíra pálí. Plamen je nepřítel křídel. Hořet a bez přestání vzlétat je zázrak génia.

Až dojdete poznání, až budete milovat, i tehdy ještě budete trpět. Den se rodí v slzách. Zářící bytosti pláčí, byť jen nad bytostmi, které si libují v temnotách.

(2)
Kořeny

Hantýrka je jazyk lidí, kteří se hrozí světla.

Mysl se boří do nejtemnějších hlubin a sociální filozofie je vyprovokována k nejpalčivějším úvahám nad záhadným, zneuctěným a zároveň odbojným dialektem. Zde jsou zřejmé stopy trestu. Každá slabika jako by byla poznamenána. Slova lidové mluvy jsou tam jakoby svraštělá a okoralá pod rozžhaveným katovým železem. Z některých jako by se ještě kouřilo. Některá úsloví na vás působí jako prudce obnažené zlodějovo rameno se vpáleným znamením bourbonské lilie. Myšlenka se téměř vzpouzí, že má být vyjádřena trestaneckými výrazy. Metafora je v nich často tak drzá, jako by kdysi byla na pranýři.

Ostatně přes všechno a právě proto má to podivné podřečí právo, aby mu bylo vyhrazeno místo v té velké nestranné pokladnici, které se říká literatura, kde je místo pro talíř pokrytý měděnkou jako pro zlatou pamětní minci. Ať souhlasíme nebo nesouhlasíme, hantýrka má svou skladbu a svou poezii. Je to řeč. Poznáváme-li podle zkomolenin některých slůvek, že ji žvýkal Mandrin[32], podle jiskrnosti některých metonymií cítíme, že jí mluvil Villon.

Tak skvělý a proslulý verš:

Mais ou sont les neiges ďantan?
Ach, kdeže loňské sněhy jsou?

je verš argotický. Antan – *ante annum* – je slovo z thuneského argotu, které značí loni, v širším významu *kdysi.* Ještě před pětatřiceti lety, v roce 1827, kdy odjížděl velký řetěz galejníků z jednoho vězení v Bicêtre, bylo možno číst tuto životní zásadu vyrytou do zdi jedním thuneským králem žebráků, který byl odsouzen na galeje:

Les dabs ďantan trimaient siempre pour la pierre du Coësre.
Což značí: *Bývalí králové se vždycky dávali korunovat.*

V mysli toho krále korunovace znamenala galeje.

Slovo *décarade* vyjadřuje odjezd těžkého vozu tryskem, je přičítáno Villonovi a je ho hodno. To slovo, které uhání, až jiskry létají, vyhovuje, shrnuje všechno, co vyjadřuje La Fontainův mistrný onomatopoický verš:

Six forts chevaux tiraient un coche.
Šest silných koní táhlo kočár.

32 Vůdce loupežníků v 18. stol.

Z čistě literárního hlediska by bylo málo studií tak zajímavých a plodných jako studium francouzského argotu. Je to jazyk v jazyce, druh zhoubného bujení, nezdravý roub, který vyvolal růst, parazit, který má své kořeny ve starém galském kmeni a jehož příšerné listí se plazí po celé jedné půlce jazyka. A to je jeho první vzhled, hrubý vzhled argotu. Ale těm, kdo studují řeč tak, jak se má studovat, to znamená tak, jako geologové studují zemi, připadá argot jako opravdový nános. Podle toho, vrtáme-li více nebo méně hluboko, nacházíme v argotu pod příkrovem staré lidové mluvy provensálštinu, španělštinu, italštinu, levantštinu, tuto řeč středozemních přístavů, angličtinu, němčinu a románštinu v jejích třech podobách – francouzské, italské a rétorománské, pak latinu a jazyk baskický a keltský. Je to hluboký a prapodivný útvar. Podzemní stavba, kterou stavěli společnými silami všichni bídníci. Každá prokletá rasa tam uložila svou vrstvu, každé utrpení tam odhodilo svůj kámen, každé srdce tam zanechalo svůj oblázek. Davy zlých, nízkých a podrážděných duší, které prošly životem a zmizely v nekonečnu, jsou tu téměř celé a jaksi viditelné ve tvaru příšerného slova.

Chcete španělštinu? Stará gotická hantýrka se jí jen hemží. Zde máte *boffette,* políček, který pochází ze slova *bofeton; vantane,* okno (později vanterne), které pochází od slova *vantana; gat,* kočka, slovo, které pochází od *gato; acite,* olej, pochází od slova *aceyte.*

Chcete italštinu? Zde je *spade,* meč, pochází od *spada; carvel,* loď, pochází od *caravella.*

Chcete angličtinu? Hle *bichot,* biskup, odvozeno od slova *bishop; raille,* špehoun, od slova *rascal, rascalion,* darebák; *pilche,* pouzdro, jež pochází od slova *pilcher,* pochva meče.

Chcete němčinu? Tady máte *caleur,* číšník, od slova *kellner; hers,* pán, od slova *herzog,* vévoda.

Chcete latinu? Zde: *frangir,* rozbít, *frangere; affurer,* krást, *fur; cadène,* řetěz, *catena.*

Ve všech jazycích světa je slovo, které se objevuje s jistou dávkou síly a tajemné svrchovanosti, a to je slovo *magnus;* Skotsko si z něho utvořilo své *mac,* které označuje náčelníka klanu, *Mac-Farlane, Mac-Callummore,* značí velký Farlane, velký Callummore. (Je však třeba poznamenat, že *mac v* keltštině znamená syn.)

Argot z něho udělal slovo *meck* a později *meg,* to je Bůh.

Chcete něco z baskického jazyka? Zde máte *gahisto,* ďábel, slovo, jež pochází od *gaïztoa,* zlý; *sorgabon,* dobrou noc, což pochází od *gabon,* dobrý večer.

Chcete keltštinu? Zde je *blavin,* kapesník, slovo, jež pochází z *blavet,* tryskající voda; *ménesse,* ženská (v hanlivém slova smyslu), jež pochází od *meinec* a znamená plný kamení; *barant,* potok, z *baranton,* vodotrysk; *goffeur,* zámečník od slova *goff,* kovář; *guédouze,* smrt, jež je odvozeno od *guenn-du,* černobílý.

A chcete konečně něco z historie? Dukátům říká argot *maltézy* památkou na peníze, jež byly v oběhu na galejích na Maltě.

Vedle pramenů filologických, které jsme právě uvedli, má argot ještě přirozenější kořeny, které rostou téměř z vlastní duchovní podstaty člověka.

Za prvé, přímé tvoření slov. Tady je tajemství jazyka. Zobrazit slovy, která mají, ani nevíme proč, svou tvář. To je původní základ každého lidského jazyka, jejž bychom mohli nazvat žulou. V hantýrce bujejí slova toho druhu, slova bezprostřední, stvořená z jednoho kusu, nevíme kde ani kým, bez etymologie, bez analogie, bez odvození, slova opuštěná, barbarská, někdy hnusná, která mají podivuhodnou sílu výrazu a která žijí.

kat – *le taule;*
les – *le sabri;*
strach, útěk – *taf;*
lokaj – *le larbin;*
generál, prefekt, ministr – *pharos;*
ďábel – *le rabouin.*

Nic není podivnějšího než tato slova, která maskují a zároveň označují. Některá z nich, například *le rabouin,* jsou zároveň groteskní i příšerná a působí na vás dojmem kyklopského úšklebku.

Za druhé, metafora. Jazyk, který chce všechno říci a všechno ukrýt, překypuje obrazy. Metafora je hádanka, k níž se utíká zloděj, který připravuje přepadení, vězeň, který osnuje útěk. Žádné nářečí nemá tolik metafor jako hantýrka.

Dévisser le coco – odšroubovat kokos = zakroutit krk

tortiller – kroutit = jíst

être gerbé – být svázán = souzen

un rat – krysa = zloděj chleba

il lansquine – lancknechtí = prší, je starý a případný obrat, který v sobě tají jaksi i datum svého vzniku, který vyvolává představu dlouhých šikmých linií deště a přirovnává je k hustě vedle sebe postaveným a skloněným halapartnám lancknechtů a který vyjadřuje jedním slovem lidová metonymie: *il pleut des hallebardes,* u nás *padají šídla.*

Někdy, když argot přechází z jednoho období do druhého, mění se i slova z drsného původního stavu v metaforu. Ďábel přestává být *le rabouin* a stává se *boulanger,* pekař, který sází do pece. Je to vtipnější, ale není to tak velkolepé; něco jako Racine po Corneillovi, nebo jako Euripides po Aischylovi. Některé argotické věty, které čerpají z obou období a mají i barbarský i metaforický charakter, podobají se fantasmagoriím.

Les sorgueurs vont sollicer des gails à la lune (v noci chtějí tuláci ukradnout koně). Jako by před našimi duševními zraky míjela řada příšer. Ani nevíme, co vlastně vidíme.

Za třetí, naléhavá nutnost. Argot žije z podstaty jazyka. Libovolně ho užívá, náhodně z něho čerpá, a často se omezí na to, vyžaduje-li to nutnost, že ho stručně a hrubě znetvoří. Někdy se skládá pomocí běžných, takto znetvořených slov, promíchaných výrazy čistě

argotickými, v malebná úsloví, z nichž cítíme směsici obou předešlých prvků, přímé tvoření i metaforu:

Le cab jaspine, je marronne que la roulotte de Pantin trime dans le sabri, pes štěká, myslím, že pařížský dostavník projíždí lesem.

Le dab est sinve, la dabuge est merloussière, la fée est bative, muž je pitomý, žena je prohnaná, dcera je pěkná.

Aby zmátl posluchače, nejčastěji se argot spokojí tím, že v řeči ke všem slovům bez rozdílu přidá nedůstojný ocásek, koncovku *aille, orgue, iergue* nebo *uche,* například:

Vousiergue trouvaille bonorgue ce gigotmuche? Jak vám chutná ta kýta? Otázka, s kterou se obrátil Cartouche na žalářníka, aby se dověděl, zdali mu vyhovuje nabízená částka za pomoc při útěku.

Koncovka *mar* se přidává teprve nedávno.

Protože je argot nářečím zkázy, sám se rychle kazí. Mimoto, protože se snaží, aby byl stále skryt, mění se, jakmile cítí, že mu někdo porozuměl. Na rozdíl od ostatní vegetace každý denní paprsek v něm zabíjí všechno, čeho se dotkne. Proto se argot rozpadává a bez ustání znovu rodí; je to temná a kvapná práce, která se nikdy nezastaví. Za deset let urazí delší cestu než řeč za deset století.

Tak se ze slova *le larton* stal *le lartif* – chléb; *le gail,* kůň, se změnil v *le gaye; la fertanche,* sláma, se mění v *la fertille: le momignard,* chlapeček, se překřtí na *le momacque;* místo *les siques,* hadry, se říká *les frusques;* místo *la chique,* kostel, se říká *l'égrugeoir;* ze slova *le colabre,* krk, vzniká *le colas.* Ďábel je nejdříve *gahisto,* pak *le rabouin* a pak *le boulanger,* pekař; kněz je *le ratichon,* později *le sanglier,* kanec; dýka je *vingt-deux,* dvaadvacet, pak *le surin,* později *le lingre;* lidé od policie jsou *des railles,* pak *des roussins,* potom *des rousses,* zrzky, pak *des marchands de lacets,* obchodníci s řetízky, dále *des coqueurs,* pak *des cognes;* kat je *le taule,* potom *Charlot,* Karlíček, pak *l'atigeur,* pak *le becquillard.*

Místo slova bít se říkalo v sedmnáctém století *se donner du tabac,* dát si šňupec; v devatenáctém století se říká *se chiquer la gueule,* dát

si po hubě. V rozpětí těchto dvou extrémů se vystřídalo na dvacet různých rčení. Cartouche by mluvil hotentotsky pro Lacenaira. Všechna slova tohoto jazyka jsou stále na útěku jako muži, kteří jich používají.

Někdy, občas a i pro změnu, se stará hantýrka objeví a obnoví. Má svá střediska, kde se drží. Temple zachovával argot sedmnáctého století; dokud byl Bicêtre vězením, zachovával thuneský argot. Bylo tam slyšet koncovky *anche,* které používali staří thuneští žebráci. *Boyanches-tu?* Piješ? *Il croyanche.* On věří. Ale věčný pohyb zde zůstává přece jen zákonem.

Podaří-li se nějakému filozofovi ustálit na okamžik tuto neustále vyprchávající řeč, aby ji mohl studovat, propadne bolestným, ale užitečným myšlenkám. Žádné studium nepřináší tak plodné a tak bohaté poučení. V argotu není metafory nebo etymologie, která by nepoučovala.

Mezi těmi lidmi *battre* – bít, znamená *feindre* – předstírat; *on bat une maladie,* předstírají nemoc; lest je jejich silou.

Pojem člověka se pro ně neodděluje od představy stínu. Noc se řekne *la sorgue;* muž *l'orgue.* Muž je odvozenec noci.

Zvykli si pohlížet na lidskou společnost jako na ovzduší, které je zabíjí, jako na osudnou moc a mluví o své svobodě jako o svém zdraví. Zatčený člověk je *nemocný;* člověk odsouzený je *mrtvý.*

Nejstrašnější věcí pro odsouzeného mezi čtyřmi kamennými zdmi, které ho pohřbívají, je jakýsi druh ledové cudnosti; vězení se říká *castus.*

Navenek se v těch smutných místech jeví život v podobě co nejveselejší. Vězeň má na nohou okovy; věříte snad, že si myslí, že se nohama chodí? Ne, myslí na to, že se nohama tančí; a také když se mu podaří přepilovat svá železa, jeho první myšlenka je, že nyní může tančit, a svou pilku nazývá *bastringue, tančírna.*

Nom, jméno, je *centre,* střed; hluboké přirovnání.

Lupič má dvě hlavy, jednu, která osnuje jeho činy a vede ho životem, a druhou, která mu sedí na ramenou v den jeho smrti;

hlavu, která mu radí ke zločinu, nazývá *la sorbonne,* La Sorbonne = univerzita, a hlavu, která odpykává trest: *la tronche,* špalek.

Když má na těle už jenom cáry a v srdci neřest, když dospěl až ke dvojímu ponížení, k hmotnému a morálnímu, které v obojím smyslu vystihuje slovo *gueux,* trhan, pak je zralý pro zločin, je jako skvěle nabroušený nůž s dvojím ostřím: krajní nouze a zloby; také argot neříká *un gueux, trhan;* ale praví *réguisé,* na smrt odsouzený.

Co jsou to galeje? Výheň prokletí, peklo. Trestanec se jmenuje *fagot,* otýpka.

Konečně, jak zločinci říkají vězení? *Le collège,* kolej. Celý trestní systém může vyjít z toho slova.

Zloděj má také svou potravu pro kanóny, oběť, kterou se chystá okrást, vás, mě, kohokoliv, kdo jde kolem; *le pantre,* kavka, ťulpas; *Pan* = všichni.

Chcete vědět, kde vznikla většina galejních písniček, oněch refrénů, které se v odborném slovníku nazývají *lironfa?* Poslechněte si toto:

V pařížské věznici Châteletu byl velký a dlouhý sklep. Ten sklep ležel osm stop pod hladinou Seiny. Neměl ani okna, ani průduchy, jediným otvorem byly dveře; lidé tam mohli vstoupit, ale vzduch nikoli. Na místě stropu mělo to sklepení kamennou klenbu a místo podlahy v něm bylo na deset palců bláta. Bývalo vydlážděno. Ale prosakováním vody se dlaždice rozdrolily a rozpadly. Osm stop nad podlahou napříč toho podzemí se táhl mohutný trám; z trámu visely v pravidelné vzdálenosti tři stopy dlouhé řetězy, na konci každého řetězu byly železné kruhy. Tady byli vězněni lidé odsouzení na galeje, kteří čekali na odsunutí do Toulonu. Strčili je pod trám, kde měl každý svá železa, která se míhala ve tmě a už čekala. Řetězy, ty svislé ruce, a železné kruhy, toto otevřené náručí sevřelo bídníky za krk. Připoutali je a nechali je tam. Protože byl řetěz příliš krátký, nemohli si lehnout. Stáli nehnutě v tom sklepě, v té tmě, pod trámem, téměř pověšeni, musili vyvinout neslýchané úsilí, aby

dosáhli na chléb nebo na džbán vody, nad hlavou měli klenbu, až po kolena bláto, výkaly jim stékaly po nohou, byli jako zmláceni únavou, podlamovali se v pase a v kolenou, věšeli se rukama za řetěz, aby si odpočinuli, spát mohli jen vstoje, každou chvíli se budili, protože je železný obojek škrtil; někteří se už vůbec neprobudili. Aby se najedli, postrkovali si chléb patou po stehně až tam, kde si ho už ruka mohla podat, chléb, který jim házeli do bahna. Jak dlouho v té díře pobyli? Měsíc, dva, někdy půl roku; jeden v ní zůstal rok. Byla to galejní předsíň. Dostali se tam, když ukradli králi zajíce. Co dělali v té pekelné kryptě? To, co se může dělat v hrobě, umírali, a to, co se dělá v pekle, zpívali. Neboť kde už nezbyla ani jiskra naděje, zůstává zpěv. Když se v maltézských vodách blížila galejní loď, bylo slyšet dřív zpěv než šplouchání vesel. Ubohý pytlák Survincent, který prošel žalářním sklepením v Châteletu, říkával:

„Písně mi dodávaly síly."

Neužitečnost poezie! K čemu je rým? V tomto sklepení se zrodily téměř všechny argotické písně. Právě z vězení Grand-Châtelet v Paříži pochází smutný refrén montgomerské galéry:

Timaloumisaine, timoulamison.

Většina těch písní je truchlivá; některé jsou veselé; jedna je něžná:

Icicaille est le théâtre
du petit dardan.
(Tadyhlenc se představuje / malý amórek.)

Dělejte co dělejte, tu věčně žijící část lidského srdce, lásku, nepotlačíte.

V tomto světě špatných činů si každý ponechává své tajemství. Je v zájmu všech, aby bylo zachováno. Vždyť právě tajemství ty

ubožáky sjednocuje. Porušíme-li tajemství, jako bychom urvali každému členu té divoké společnosti něco z něho samotného. Udat znamená v důrazném argotu: *manger le morceau,* sníst sousto. Jako by si udavač vzal pro sebe část podstaty všech a živil se kouskem masa z každého.

Co je to dostat políček? Otřepaná metafora říká: *C'est voir trente-six chandelles,* vidět šestatřicet svíček. Zde zasáhne argot a opraví: Chandelle, svíčka, *camoufle,* dým fouknutý pod nos. Běžná mluva dává slovu *soufflet,* políček, synonymum *camouflet.* A tak pronikáním zdola nahoru, přičemž mu metafora, tato průbojná nevypočitatelná křivka, pomáhá, stoupá argot z lotrovského pelechu až na akademii, a Poullaier, který říká: *J'allume ma camoufle,* přivádí Voltaira k tomu, aby napsal: *Langleviel La Beaumelle mérite cent camouflets.* Langleviel La Beaumelle zasluhuje pořádnou šňupku.

Hrabeme-li se v hantýrce, objevujeme na každém kroku něco nového. Studium a hlubší zkoumání tohoto podivného nářečí vede k záhadnému průsečíku spořádané společnosti se společností prokletou.

Argot je slovo, které se stalo galejníkem.

Že lze tak hluboce srazit základní schopnost uvažujícího člověka, aby mohla být vláčena a spoutána temným násilím osudovosti, a v propasti svázána bůhvíjakými pouty, to ohromuje.

Ó ubohá myšlenko bídníků!

Běda! Což nikdo nepřijde na pomoc lidské duši tonoucí v tomto přítmí? Má snad osudem určeno, aby tam věčně čekala ducha, osvoboditele, nesmírného jezdce osedlávajícího si pegasy a hippogriffy, bojovníka, který nese barvy jitřenky a sestupuje na perutích z nebeského azuru, zářivého rytíře budoucnosti? Což bude stále marně přivolávat na pomoc ohnivý paprsek světla ideálu? Je snad odsouzena, aby slyšela, jak se Zlo v propastně hlubokých temnotách příšerně blíží, a aby viděla zřetelněji a zřetelněji, jak pod ohavnou vodou, tím dravčím živlem, tlama netvora žvýká pěnu a jak se

jeho paňáty vlní a prstence trupu nadouvají? Musí tam zůstat bez světla, bez naděje, napospas hrůznému setkání, téměř už vystopována netvorem, tetelíc se a s vlajícími vlasy, lomíc rukama, navždy přikovaná ke skále noci, nešťastná Andromeda, bělostná a nahá v propastech temnot?

(3)
Hantýrka, která pláče, a hantýrka, která se směje

Jak vidíme, je každá hantýrka, ať se jí hovořilo před čtyřmi sty lety nebo dnes, proniknuta ponurým symbolickým duchem, který všem slovům dává buď žalostnou, nebo hrozivou náplň. Vane z ní dávný plachý smutek tuláků ze Dvora divů, kteří hráli s vlastnoručně vyrobenými kartami, z nichž některé se nám dochovaly. Trefová osma například byl velký strom s osmi obrovskými jetelovými listy, jakési fantastické zosobnění lesa. U kořene toho stromu hořel oheň a na něm tři zajíci opékali na rožni lovce; vzadu, na jiném ohni se kouřilo z hrnce, ze kterého vyčuhovala psí hlava. V blízkosti hranic, na nichž byli upalováni podloudníci, a kotlů, v nichž byli vařeni penězokazi, nemůže být nad tuto namalovanou pomstu nic ponuřejšího. Různé tvary, které na sebe v království hantýrky brala myšlenka, ať to byla písnička nebo posměšek či vyhrůžka, mají všechny ráz malomyslnosti a stísněnosti. Písně, jejichž některé nápěvy byly sebrány, byly pokorné a až k pláči naříkavé. Zloděj si říká *ubohý zloděj* a je skrývajícím se zajícem, myší, která uteče, ptákem, který uletí. Sotva se čeho dovolává, omezuje se na vzdychání; jeden z jeho nářků dolehl až k nám:

Je m'entrave que le dail comment meck, le daron des orgues, peut atiger ses mômes et ses momignards et les locher criblant sans être atigé lui-même. Nechápu, proč Bůh, otec lidí, může trápit své děti a vnoučky a může je slyšet naříkat, aniž se sám trápí.

Má-li chudák čas přemýšlet, pokaždé se plazí před zákonem a tváří se uboze před lidskou společností; leze po břiše, škemrá a obrací se tam, kde doufá ve smilování; cítíme, že si uvědomuje svou chybu.

Asi v polovině minulého století nastala změna. Žalářní písně a zlodějské ritornely dostaly, abychom tak řekli, drzý a bodrý nádech. Plačtivý refrén *maluré* byl nahrazen veselejším *larifla.* V osmnáctém století se setkáváme téměř ve všech písních, které vznikly na galejích, ve vězeních a na galérách s galejními veslaři, s jakousi ďábelskou a záhadnou rozverností. Slyšíme v nich onen pronikavý skočný refrén, jakoby ozářený fosforeskujícím světlem a vyluzovaný po lese vábivou bludičkou.

Mirlababi surlababo,
Mirliton ribon ribette,
Surlababi mirlababo,
Mirliton ribon ribo.

Takhle si zpívali ti, kdo podřezávali někomu někde ve sklepě nebo v lesním zákoutí krk.

Vážný úkaz. V osmnáctém století se vytrácí bývalý smutek těcto ponurých vrstev. Propukají v smích. Vysmívají se velkému *megu.* Bohu, a velkému *dabu,* králi; když nastoupil Ludvík XV., říkají francouzskému králi „markýz z Panákova". Jsou téměř veselí. Z těch bídníků vyzařuje jakési lehkomyslné podvědomí, jako by je ani svědomí netížilo. Ten politováníhodný rod stínu má už nejen zoufalou odvahu k činu, ale i bezstarostnou odvahu ducha. To je znamení, že ztrácí vědomí své zločinnosti a že cítí oporu dokonce i mezi filozofy a mysliteli, oporu, o níž sami myslitelé ani nevědí. Znamení, že krádež a lup začínají vnikat až do doktrín a sofismat, takže ztrácejí trochu ze své šerednosti, kterou přidávají v značné míře sofismatům a doktrínám. A konečně je to znamení, že nenastane-li nějaký odklon, vypučí vbrzku něco zázračného.

Zastavme se na okamžik. Koho tady obviňujeme? Obviňujeme osmnácté století? Obviňujeme filozofii? Nikoliv. Dílo osmnáctého století je zdravé a dobré. Encyklopedisté s Diderotem, fyziokraté s Turgotem, filozofové s Voltairem, utopisté s Rousseauem v čele jsou čtyři posvátné legie. Jim vděčí svět za nesmírný postup lidstva k světlu. Jsou to čtyři přední hlídky lidstva, které jdou za čtyřmi hlavními body pokroku, Diderot za krásou, Turgot za užitečností, Voltaire za pravdou, Rousseau za spravedlností. Ale vedle filozofů a pod nimi jsou sofisté, jedovaté rostlinstvo, které je pomícháno s flórou zdravou, je to bolehlav v pralese. Zatímco kat na hlavním schodišti Soudního paláce spaloval znamenitá díla osvoboditelů století, spisovatelé dnes zapomenutí vydávali s královským povolením různá podivně rozkladná díla, která bídníci hltavě čítali. Některé z těchto publikací, které byly vydány pod patronací jistého prince, což je podivná podrobnost, se nacházejí v *Tajné knihovně.* Těchto hluboce zasahujících a neznámých skutečností si nikdo na povrchu lidské společnosti nevšímal. Tajemnost činu je často jeho nebezpečím. Je temný, protože podzemní. Ze všech spisovatelů Restif de la Bretonne nastražil snad nejnezdravější podkop mezi tehdejšími nejširšími vrstvami.

Tato práce příznačná pro celou Evropu nadělala v Německu větší pohromy než všude jinde. Ve století, které Schiller shrnul do proslaveného dramatu *Loupežníci,* se v Německu pojmy krádež a loupež povýšily na protest proti majetku a práci, a přizpůsobily si některé základní myšlenky, naoko sice správné, ale ve skutečnosti nesmyslné. Když se pak zahalily do těchto pojmů a jaksi v nich zmizely, osvojily si odtažitá jména, staly se čistou teorií, a tak bez překážky kolovaly mezi pracovitými, trpícími a poctivými davy, aniž si toho všimli sami nerozvážní chemikové, kteří tuto směs připravili, a aniž si to uvědomovaly samy široké vrstvy, které ji přijímaly.

Pokaždé je podobný jev vážnou záležitostí. Utrpení rodí hněv; a zatímco úspěšné vrstvy jsou stiženy slepotou anebo podřimují,

což znamená vždycky přimhuřovat oči, nenávist nešťastných vrstev zapaluje pochodeň zatrpklému a pokřivenému duchu, jenž sní někde v koutku, a začíná zkoumat lidskou společnost. A zkoumá-li nenávist, je to strašné!

A odtud, vynutí-li si to neblahá doba, pocházejí strašné otřesy, jimž se druhdy říkávalo povstání lidu; vedle nich jsou čistě politická kvašení jen dětské hříčky; to není už boj utlačovaného proti utlačovateli, ale vzpoura bídy proti blahobytu. Tehdy se všechno hroutí.

Když povstane lid, otřásá se celá země.

A tomuto nebezpečí, které hrozilo koncem osmnáctého století snad celé Evropě, učinila přítrž Francouzská revoluce, ten nesmírný čin poctivosti.

Francouzská revoluce, jež je jen a jen ideál, který se chopil meče, se vztyčila a jediným prudkým pohybem přirazila dveře zlu a otevřela dveře dobru.

Rozvířila otázku, vyhlásila pravdu, zaplašila nezdravé výpary, ozdravila století a korunovala lid.

Můžeme říci, že podruhé stvořila člověka, protože mu dala druhou duši, právo.

Devatenácté století dědí a těží z jejího díla, společenská pohroma, kterou jsme tu právě naznačili, je dnes prostě nemožná. Je slepý, kdo ji předpovídá! Je pošetilý, kdo se jí obává! Revoluce je ochranné sérum proti vzbouření lidu.

Revolucí se měnily společenské podmínky. Feudální a monarchistické mikroby už nekolují v naší krvi. V našem zřízení už nevládne duch středověku. Už nežijeme v době, kdy hrozná vnitřní hemžení propukala na povrch, kdy se pod jejich nohama ozýval temný hluk tajemného dusotu, kdy se na povrchu civilizace objevovala jakási pozdvižení krtčích hromádek, kdy se půda trhala, kdy se propadaly stropy jeskyň a obludné hlavy se nořily z podzemí.

Revoluční smysl je smysl mravní. Vyvinutý cit pro právo rozvíjí cit pro povinnost. Zákonem pro všechny je volnost, která podle

obdivuhodné Robespierrovy definice končí pro jednoho tam, kde pro druhého začíná.

Od roku 1789 se celý národ povznáší v přetaveném jednotlivci; není chuďasa, který, maje své právo, by neměl svůj paprsek; hladolet v sobě pociťuje počestnost Francie; důstojnost je vnitřní oporou občanovi; kdo je svobodný, je svědomitý, kdo volí, ten vládne. Z toho vyplývá nepodplatitelnost; z toho plyne odvržení nezdravých choutek; z toho důvodu se hrdinsky klopí zrak před pokušením. Revoluční ozdravění je tak mocné, že v den osvobození, 14. července a 10. srpna, už není chátry. První výkřiky osvícených a rostoucích davů jsou: Smrt zlodějům! Pokrok je poctivec; ideál a absolutno nekradou. Kdo v roce 1848 doprovázel povozy, které odvážely bohatství z Tuilerií? Trhani z předměstí Saint-Antoine. Cáry nastoupily stráž u pokladu. Ctnost ozářila otrhance. A na vozech byly poklady zavřené jen taktak, některé z nich byly pootevřené, a mezi sty oslepujícími skřínkami na klenoty byla starobylá koruna Francie, celá z démantů, ozdobená královským karbunklem, Regentem, která měla cenu třiceti miliónů. Tuto korunu střežili bosí ubožáci.

S rebeliemi je tedy nadobro konec. Lituji toho za chytráky. Byl to dávný postrach, který naposled nahnal hrůzu a kterého by už v politice nemohlo být použito. Pružné péro rudého strašidla je rozbito. Všichni to dnes vědí. Strašák už nestraší. S hastrošem se přátelí ptáci, sedají na něj mouchy, občané se mu vysmívají.

(4)
Dvě povinnosti: bdít a doufat

A je tím všechno sociální nebezpečí zažehnáno? Jistěže není. Už není třeba se bouřit. V tom bodě může být společnost uklidněna, krev jí už nevstoupí do hlavy; teď ať se stará, aby dobře dýchala.

Není potřebí bát se mrtvice, ale jsou tu souchotiny. A společenské souchotě se jmenují bída.

Lze však zemřít tak i tak, pozvolnou smrtí, máme-li podryté zdraví, i náhle, jako bleskem zasaženi.

Neúnavně připomínáme znovu a znovu, že je třeba myslit především na davy vyděděných a strádajících, abychom jim ulevili, abychom je ovzdušili, osvítili, pomilovali, abychom bohatě rozšiřovali jejich obzor, abychom jim štědře poskytovali všestranné vzdělání, abychom jim byli příkladem v práci a nikdy v zahálce, abychom jim nadlehčili tíhu osobního břemene tím, že budeme probouzet vědomí všeobecného cíle, abychom omezovali chudobu, aniž omezíme bohatství, abychom vytvořili široká pole veřejné a národní působnosti, abychom jako Briareus měli na sta rukou, které by se mohly napřáhnout ke všem zarmouceným a slabým, abychom používali společné moci k velkému úkolu, k otevření dílen pro všechny ruce, abychom zpřístupnili školy všem schopným, pracoviště všem obratným, abychom zvyšovali mzdu, snižovali námahu, abychom vyvážili ‚má dáti' a ‚dal', aby tedy užitek byl úměrný námaze a ukojení potřeb, slovem, abychom ze společenského ústrojí dávali ve prospěch trpících a nevědomých více světla a blahobytu. Je to první bratrská povinnost, na kterou spřízněné duše nezapomínají, a je to zároveň první nutnost politická, kterou by si měla uvědomit sobecká srdce.

A řekněme si, že to všechno je jen počátek. Jde vlastně o toto: práce nemůže být zákonem, není-li zároveň také právem.

Ale nemluvme o tom, protože zde na to není vhodné místo.

Říká-li se přírodě prozřetelnost, společnost se musí jmenovat předvídavost.

Rozumový a mravní růst je právě tak nezbytný jako růst hmotný. Vědění je cesta k úspěchu, přemýšlet je první nutnost, pravda je potrava stejně jako chléb. Rozum bez vědy a moudrosti hladoví a hubne. Ducha, který se nesytí, politujeme právě tak jako žaludek.

Podívaná na ducha hladovějícího po světle je mnohem bolestnější než na tělo hladovějící po chlebě.

Celý pokrok směřuje k rozřešení této otázky. Jednou budeme překvapeni. Až se lidské pokolení povznese, nejspodnější vrstvy zcela pochopitelně vyjdou z pásma bídy. Bída zanikne prostě zvýšením jejich úrovně.

Chybil by, kdo by o tomto požehnaném řešení zapochyboval.

Je pravda, že v současné chvíli je minulost jistě velmi mocná. Vzmáhá se. Toto omlazení mrtvoly překvapuje. Všimněte si, jak obchází. Zdá se, že vítězí; ta mrtvá dobývá pozice. Přichází se svou legií, pověrami, se svým mečem, tyranstvím, se svým praporem, nevědomostí; za krátký čas vyhrála deset bitev. Postupuje, hrozí, směje se, je před našimi branami. Ale nezoufejme. Prodejme pole, na němž táboří Hannibal.

Čeho se můžeme my věřící obávat?

Myšlenky nemohou couvat, jako řeky nikdy netekou nazpět.

Ale ti, kdo nemají zájem o budoucnost, ať o tom přemýšlejí. Odmítají-li pokrok, neodsuzují tím budoucnost, ale sebe. Vlastní vinou záhadně onemocní. Je jen jediný způsob, jak odmítnout Zítřek – zemřít.

Ale nepřejeme si smrt; smrt těla co nejpozději a smrt duše nikdy.

Ano, záhada promluví své slovo, sfinga se rozhovoří, problém bude rozřešen. Ano, Lid, jehož obrysy načrtlo osmnácté století, bude dokončen stoletím devatenáctým. Jenom naprostý tupec by o tom mohl pochybovat! Budoucí rozkvět, blízký rozkvět veřejného blaha je božsky osudový úkaz.

Nesmírný tlak celku řídí lidské činy a přivádí je v určité době do logického stavu, to jest do rovnováhy, která znamená spravedlnost. Síla složená ze země a nebe vyplývá z lidstva a vládne jím; ta síla je divotvorná; zázračná rozuzlení jsou jí právě tak snadná jako nevšední obraty. Podporována vědou, která pochází od člověka, a událostmi, které přicházejí odjinud, málo se leká odporu, klade-li

otázky, které se prostému člověku zdají nemožné. Je právě tak schopná vykřesat rozluštění ze smírného setkání myšlenek, jako je v její moci poučit lidstvo srovnáním faktů; všeho se můžeme nadít od této záhadné síly pokroku, který jednoho krásného dne postaví východ proti západu uvnitř hrobky a přinutí imámy a Bonaparta, aby uvnitř velké pyramidy zapředli rozhovor.

Ve velkolepém pochodu duší nebude zatím oddechu, váhání ani času k zastavení. Společenská filozofie je výlučně vědou míru. Rozptylovat hněv studiem protichůdností je jejím cílem a má být jejím výsledkem. Zkoumá, zpytuje, rozebírá; pak odmění. Postupuje vylučovací metodou tím, že odklizuje ze všeho nenávist.

Více než jednou jsme zažili, že lidské společenství propadlo záhubě ve vichřici, která se nad ním rozpoutala; dějiny jsou plny ztroskotání národů a říší; jednoho krásného dne zavane neznámý uragán a všechno smete, mravy, zákony i náboženství. Indická, chaldejská, perská, asyrská a egyptská civilizace zmizely jedna po druhé. Proč? Nevíme. Jaké jsou příčiny těchto pohrom? Nevíme. Mohly být tyto národy zachráněny? Je to jejich chyba? Lpěly na nějakém osudném omylu, který je přivedl do záhuby? Kolik sebevraždy je ve strašných zkázách národů a ras? Otázky bez odpovědi. Odsouzené civilizace přikrývá stín. Nabíraly vodu, proto se potopily; nemáme k tomu už co říci; a díváme se s určitým zděšením do hlubin moře, jemuž se říká minulost, díváme se, jak nesmírné vlny – staletí – pohlcují ohromné koráby: Babylón, Ninive, Tarsus, Théby i Řím hrůzným zadutím, jež vanulo ze všech jícnů temnot. Ale tam je tma, a zde je jasno. Nevíme, nač stonaly antické civilizace, ale známe neduhy civilizace vlastní. Máme právo všude si na ni posvítit; obdivujeme se jejím krásám a poukazujeme na její pokřiveniny. Tam, kde to bolí, sondujeme; a jakmile jsme zjistili bolest, studium příčiny nás vede k objevení léku. Naše civilizace, dílo dvaceti století, je netvor i zázrak zároveň; stojí za námahu, aby byla zachráněna. A zachráněna bude. Ulehčit jí, už to znamená mnoho; osvítit ji, to také něco znamená. Všechno

úsilí moderní sociální filozofie má směřovat k tomuto cíli. Dnešní myslitel má velkou povinnost: vyšetřovat zdravotní stav civilizace.

A opakujeme, že toto vyšetřování povzbuzuje k práci; a chceme uzavřít těchto pár stránek přísného meziaktí bolestného dramatu naléhavým apelem, že je především třeba odvahy a zase odvahy. Pod pomíjejícností společnosti cítíme nesmrtelnost lidstva. Proto, že zeměkoule utržila sem tam nějaké rány, že má své krátery a svrab i horkou půdu, občas nějakou tu sopku, která se provalí a vyvrhne svůj hnis, proto zeměkoule ještě nezanikne. Choroby národa nezabíjejí člověka.

A přesto každý, kdo studuje na sociální klinice, zavrtí občas hlavou. I nejsilnější, nejshovívavější i nejlogičtější lidé mají své chvíle pochybností.

Přijde budoucnost? Zdá se, že jsme téměř oprávněni se na to tázat, vidíme-li tolik hrozných stínů. Pochmurné setkání sobců tváří v tvář s bídnými. U sobců předsudky, zaslepení z bohaté výchovy, chuť rostoucí s opojením, ohlušení otupujícím blahobytem, strach z utrpení, který se v některých lidech zvrací až k odporu k trpícím, nemilosrdná spokojenost, nabubřelé vlastní „já“ uzavírající duši; u ubožáků je to chtivost, závist, nenávist propukající při pohledu na ostatní spokojené lidi, hluboké otřesy lidského zvířete, které se snaží ukojit své pudy, srdce plná mlhy, smutku, nouze, osudovosti a nečisté a prosté nevědomosti.

Smíme se dále dívat k nebesům? Zářivý bod, který tam vidíme, je snad z těch, které jednou zhasnou? Je strašné hledět na ideál v hlubinách nebes tak ztracený, malý, osamělý, pranepatrný, jiskrný, ale obklíčený ohromnými černými hrozbami, které se kolem něho nakupily; a přece není ve větším nebezpečí než hvězda v jícnech mraků.

KNIHA OSMÁ
Okouzlení a zármutek

(1)
Jasné světlo

Čtenář pochopil, že Eponina poznala mřížemi obyvatelku domu v ulici Plumet, kam ji poslala Magnonová, že nejdříve od tohoto cíle odvrátila lupiče a potom tam zavedla Maria, a že Marius po několika dnech vytržení před mříží, přitahován silou, jež přitahuje železo k magnetu a zamilovaného ke kamenům, z nichž je vystavěn dům milované dívky, vstoupil konečně do Cosettiny zahrady, jako Romeo vstoupil do zahrady Juliiny. Ale pro něho to bylo snadnější než pro Romea; Romeo musil přelézat zeď, Marius se jen trochu opřel o tyč chatrné mříže, která se viklala ve zrezivělé patce jako zuby starých lidí. Byl drobný a snadno proklouzl.

Protože v ulici nikdy nebylo živé duše a Marius do zahrady vnikal jenom pozdě večer, nevydával se v nebezpečí, že bude spatřen.

Od požehnané a posvátné chvíle, kdy polibek zasnoubil obě duše, přicházíval Marius každý večer. Kdyby se byla Cosetta v této chvíli zamilovala do člověka málo svědomitého a zhýralého, byla by ztracena; neboť jsou šlechetné povahy, které se poddávají cele; a Cosetta k nim patřila. Patří k velkodušnosti ženy, že povolí. Dospěje-li láska k opravdové vroucnosti, dokáže umlčet i samu ctnost. Ale jakému nebezpečí se vydáváte, vy duše vznešené! Často dáváte duši, a my bereme tělo. Srdce vám zůstává a vy, chvějíce se, ve stínu si je prohlížíte. Láska nezná střední cestu; buď zničí, nebo spasí. V tomto dilematu je celý lidský osud. Žádná osudovost neklade tak neúprosně otázku zatracení nebo spásy jako láska. Láska znamená život, neznamená-li smrt. Kolébku; a také rakev. Stejný cit

říká v lidském srdci ano nebo ne. Ze všech věcí, které Bůh stvořil, je lidské srdce způsobilé vydat ze sebe nejvíce světla, ale bohužel také nejvíce tmy.

Bůh chtěl, aby láska, se kterou se potkala Cosetta, byla láskou přinášející spásu.

Po celý měsíc květen 1832 scházely se každého večera v divoké zahradě pod keři, denně vonnějšími a hustšími, dvě bytosti utkané z cudnosti a nevinnosti, proniknuté nebeskou blažeností, bližší archandělům než lidem, čisté, poctivé, opojené a tak zářivé, že si navzájem svítily v temnotě. Cosettě se zdálo, že Marius má korunu, a Mariovi, že Cosetta má svatozář. Dotýkali se, dívali se na sebe, brali se za ruce, tiskli se k sobě; ale nepřekračovali jistou mez. Ne snad že by jí byli nějak zvlášť dbali, ale proto, že o ní nevěděli. Marius cítil přehradu, Cosettinu čistotu, a Cosetta cítila oporu, Mariovu poctivost. První políbení bylo zároveň poslední. Od té doby se Marius dotýkal rty jenom Cosettiny ruky, jejího šátečku nebo kadeře. Cosetta byla pro něj spíše vůní než ženou. Vdechoval ji. Ona nic neodmítala a on nic nežádal. Cosetta byla šťastná a Mariovi to stačilo. Jejich duše žily v zanícení, které bychom mohli nazvat vzájemným oslněním. Bylo to nevyslovitelné objetí dvou panenských bytostí v ideálu. Dvě labutě se setkaly na sněžném vrcholu Montblanku.

V této chvíli čisté lásky, kdy se rozkoš úplně odmlčuje před všemocností opojení, by byl Marius, ten čistý a serafínský Marius, šel raději k lehké holce, než by se dotkl lemu Cosettiných šatů. Jednou v měsíčním světle se Cosetta sklonila, aby něco zdvihla se země; pootevřel se jí živůtek a objevila se vlnka ňader. Marius odvrátil oči.

Co se dělo mezi těmi dvěma? Nic. Zbožňovali se.

Když byli v noci pospolu, vypadala zahrada jako živoucí a posvátné místo. Všechny květy okolo nich se otvíraly a posílaly jim svou vůni; oni zase otvírali duši a rozsévali ji po květech. Smyslné a bujné rostlinstvo se chvělo plností mízy a opojení okolo dvou nevinných dětí, a ony si říkaly slova plná lásky, která rozechvívala stromy.

Co byla slova? Dech. Nic víc. Ale dech stačil, aby vzrušil a dojal přírodu. Je to kouzelná moc, kterou bychom sotva pochopili, kdybychom čtli v knize tato slova pronášená jen tak, aby byla unesena a rozváta větrem pod stromy jako dým. Vezměte šepotu dvou milujících melodii, která vychází z duše a doprovází jej jako lyra, a zůstane jenom stín; řeknete: Jakže? A to je všechno? Ach ano, dětinství, opakování, smích pro nic za nic, zbytečnosti, pošetilůstky, všechno, co je na světě nejvznešenějšího a nejhlubšího. Jediné věci, které stojí za to, abychom je říkali a poslouchali.

Ten, kdo tyto zpozdilůstky a slabůstky nikdy neslyšel a nikdy nevyslovil, je hlupák a špatný člověk.

Cosetta říkávala Mariovi:

„Víš…?“

(Začali si tykat ve vší nebeské cudnosti, aniž si mohli navzájem vysvětlit, jak k tomu došlo.)

„Víš to, že se jmenuju Eufrasie?“

„Eufrasie? Ale ne, vždyť se jmenuješ Cosetta.“

„Ach! Cosetta je ošklivé jméno, které mi dali jen tak, když jsem byla malá. Ale moje pravé jméno je Eufrasie. Tobě se jméno Eufrasie nelíbí?“

„Ano… Ale Cosetta není ošklivé jméno.“

„Máš je raději než jméno Eufrasie?“

„Ale… Ano.“

„Tak tedy je mám také raději. Opravdu, je hezké. Cosetta! Říkej mi Cosetta!“

A úsměv, který přidala, učinil z toho rozhovoru idylu hodnou, aby se odehrála pod stromem ráje.

Jindy se na něho Cosetta upřeně zadívala a zvolala:

„Pane, vy jste krásný, vy jste hezký, vy jste duchaplný, vy nejste ani trochu hloupý, jste mnohem moudřejší než já, ale já na vás vyzraju a řeknu vám: Mám tě ráda!“

A Marius byl v sedmém nebi a připadalo mu, že zpívají i hvězdy.

Nebo ho lehce pleskla, protože zakašlal, a řekla mu: „Nekašlete, pane! Nechci, aby u mě někdo bez dovolení kašlal. Je velmi ošklivé takhle kašlat a přidělávat mi starost. Chci, aby ti bylo dobře, protože kdyby ti dobře nebylo, byla bych strašně nešťastná. Co mám pro tebe udělat?“

To všechno bylo prostě božské.

Jednou řekl Marius Cosettě:

„Představ si – kdysi jsem si myslil, že se jmenuješ Uršula.“ To je rozesmálo na celý večer.

Jindy v rozhovoru zvolal:

„To jednou v Lucemburské zahradě jsem měl chuť dorazit jednoho invalidu.“

Ale náhle se zarazil a nedopověděl. Byl by se musil Cosettě zmínit o jejím podvazku, a to bylo pro něho nemožné. Hraničilo by to s něčím neznámým, s představou těla, před kterou se dala nesmírná, nevinná láska s jakousi posvátnou hrůzou na ústup.

Marius si představoval život takto a na víc nemyslil: přicházel by každého večera do ulice Plumet, odsunul by starou vyviklanou příčku v prezidentově mříži, posadil by se vedle Cosetty, mezi stromy by se díval na třpyt počínající noci, záhybem šatů na koleně by se dotýkal Cosettiny nařasené sukně, hladil by jí nehet na palci, tykal by jí, jeden po druhém by voněli k téže květině a bylo by to navěky stejné. A v té době jim zatím nad hlavami táhla mračna. Vítr každým závanem odnáší více lidských snů než mračen na nebi.

Ale ani tato cudná, téměř plachá láska nebyla bez dvornosti. „Poklony“ milované dívce jsou první způsob laskání, je to poloviční smělost, která zkouší své síly. Poklona je jako políbení přes závoj. Rozkoš do něho skrytě vkládá svou sladkou příchuť. A srdce před rozkoší ustupuje, aby lépe milovalo. Mariovo lichocení přeplněné blouznivostí bylo čisté jako blankyt. Ptáci patrně slyší podobná slova, když se rozletí vzhůru do blízkosti andělů. Ale přece jen se do nich mísil život, člověčina, kladná dávka skutečnosti, jíž byl Marius

schopen. Slova šeptaná v jeskyni jsou předehrou ke slovům, která se řeknou v přístěnku; je to lyrický projev, strofa a znělka pohromadě, jsou to jemné hyperboly cukrování, zjemnělé zbožňování, svázané do kytice a vydechující něžnou, nebeskou vůni, nepopsatelné svitoření dvou srdcí.

„Ach," šeptal Marius, „jsi jako obrázek! Ani si netroufám podívat se na tebe. A přece tě s obdivem pozoruji. Jsi vtělený půvab. Nevím, co se se mnou děje. Vzrušuje mě okraj tvé sukně, jakmile se objeví tvůj střevíček. A kdybys věděla, jak zazáříš, když se dáš do přemýšlení. Mluvíš úžasně rozumně. Chvílemi si myslím, že se mi jen zdáš. Mluv, poslouchám tě, obdivuji se ti, Cosetto. Jak je to podivné a milé! Šílím, opravdu! Jste báječná, slečno! Tvé nožky studuju do všech podrobností a na tvou duši si beru dalekohled."

A Cosetta odpovídala:

„Ode dnešního rána už tě zas miluju o něco víc."

Otázky a odpovědi se v tomto rozhovoru střídaly nazdařbůh, ale vždycky se shodly v lásce, jako se panáčkové z bezové duše vždycky postaví všichni stejně do pozoru.

Cosetta byla stvořena z naivnosti, upřímnosti, průhlednosti, bělosti, čistoty a záře. O Cosettě se dalo říci, že byla samo světlo. Na toho, kdo ji spatřil, působila dojmem dubna a svítání. Měla v očích rosu. Byla zhuštěné jitřní světlo v podobě ženy.

Bylo zcela přirozené, že ji Marius zbožňoval a že se jí obdivoval. Ta malá žačka, teprve před nedávnem vyšlá z kláštera, hovořila s jemným vtipem a říkávala pravdivá a něžná slova. Její šveholení bylo zajímavou rozprávkou.

V ničem se nemýlila a na všechno pohlížela správně. Ženě neomylně napovídá jemný instinkt srdce. Nikdo nedovede říci slova tak něžná a hluboká zároveň, jako to umí žena. Něha a hloubka, v tom je celá žena; a v tom je nebe!

Z plnosti tohoto blaha jim každou chvíli vhrkly do očí slzy. Rozšlápnuté sluníčko, pírko vypadlé z hnízda, zlomená větev hlohu,

to všechno v nich budilo soustrast a jejich extáze měkce zamžená smutkem po ničem tak netoužila jako po pláči. Nejsvrchovanější příznak lásky je pohnutí, které bývá často nesnesitelné.

A vedle toho – protože všechny protiklady jsou bleskovou hrou lásky – se rádi smáli, s jakousi uchvacující volností a tak důvěrně, že někdy vypadali téměř jako dva chlapci. Ale třeba srdce překypovala cudností, nezanedbatelná příroda je přece jenom stále zde. Je tu se svým drsným a vznešeným cílem, a ať jsou duše jakkoliv nevinné, přece cítíme i v nejcudnější důvěrné rozmluvě božský a tajemný odstín, který odlišuje dvojici milenců od dvou přátel.

Zbožňovali se.

Co je stálé a neměnitelné, trvá. Milenci se milují, usmívají, smějí, culí se na sebe s našpulenými rty, proplétají si prsty rukou, tykají si, a věčnosti to nevadí. Ukrývají se do večerů, do soumraku, v neviditelnosti splývají s ptáky, s růžemi, vzájemně se okouzlují srdci, která jim stoupají do očí, šeptají, tiše si vypravují, zatímco nesmírně vyvážený rytmus hvězdných těles naplňuje nekonečno.

(2)
Opojení dokonalým štěstím

Udiveni štěstím jako by ani nežili. Nevšimli si cholery, která právě v onom měsíci řádila v Paříži. Důvěrně si řekli co nejvíce, ale nevěděli o mnoho víc než svá jména. Marius řekl Cosettě, že se jmenuje Marius Pontmercy, že je advokátem, že se živí psaním článků pro knihkupce, že jeho otec byl plukovníkem a hrdinou a že se on – Marius – v hněvu rozešel s bohatým dědem. Poněkud jí naznačil, že je baron, ale to na Cosettu vůbec neplatilo. Marius baron? Neporozuměla. Nevěděla, co to slovo znamená. Marius byl Marius. Ona mu zase pověděla, že byla vychována v klášteře Petit-Picpus, že i jí zemřela matka, že se její otec jmenuje pan Fauchelevent, že je velmi

dobrý, že je hodný na chudé, ale že sám je chudý, že sobě odpírá všechno, ale jí nic.

Zajímavé bylo, že v symfonii, v níž Marius žil od chvíle, kdy spatřil Cosettu, připadala mu minulost, byť nedávná, tak zmatená a vzdálená, že mu úplně postačilo, co mu Cosetta vypravovala. Dokonce ani nepomyslil na to, že by jí mohl povědět o noční příhodě v baráku, o Thénardierových, o spálenině a o podivném jednání a zvláštním útěku jejího otce. Marius dočasně na všechno zapomněl; večer dokonce ani nevěděl, co dělal ráno, ani kde snídal, ani s kým mluvil; v uších měl plno písní, které mu bránily slyšet něco jiného, žil jenom ve chvíli, kdy viděl Cosettu. Bylo docela přirozené, že zapomínal na zemi, žil-li v nebi. Oba s unylou únavou nesli nevýslovnou tíhu nadpozemských rozkoší. Tak žijí náměsíčníci, kterým se říká zamilovaní.

Bože, kdo nezakusil tyto pocity? Proč nastane jednou čas, kdy opouštíme tento blankyt, a proč život i potom pokračuje?

Láska téměř nahrazuje myšlení. Láska je horoucí zapomenutí všeho ostatního. A potom žádejte, aby vášeň byla logická. V lidském srdci není naprosto logické spojitosti, jako není dokonalé geometrické figury v nebeském ústrojí. Pro Cosettu a Maria neexistovalo nic než Cosetta a Marius. Vesmír okolo nich se propadl do propasti. Prožívali zlatou chvilku. Ani budoucnost, ani minulost. Marius sotva pomyslil, že Cosetta má otce. Jeho mozek byl tak oslněn, že zapomínal. O čem si milenci povídali? Jak jsme viděli, o květinách, o vlaštovkách, o západu slunce, o východu měsíce, o samých důležitostech. Řekli si všechno krom všeho. „Všechno" u milenců znamená nic. Ale otec, skutečnost, doupě, lupiči, dobrodružství, k čemu to? Je vůbec jisté, že ten zlý sen byl skutečností? Byli dva, zbožňovali se, nadto už nic neexistovalo. Vůbec nic. Je možné, že peklo za námi zmizí, jakmile vstupujeme do ráje. Zahlédli jsme démony? Jsou vůbec démoni? Chvěli jsme se před nimi? Způsobili nám utrpení? Už o nich nic nevíme. Nade vším je růžový obláček.

Tak tedy žily ty dvě bytosti: vysoko, stejně neuvěřitelně jako sama příroda; ani v nadiru, ani v zenitu, někde mezi člověkem a andělem, nad blátem, v éteru, v oblacích; nebyli z masa a kostí, nic než duše a vytržení; oba byli až příliš vznešení, aby kráčeli po zemi, ale příliš poznamenaní tělesností, aby se nerozplynuli v modru jako atomy čekající na splynutí; zdánlivě mimo osud; nevěděli o brázdě, která se jmenuje včera, dnes, zítra; byli natolik odpoutáni, že mohli unikat do nekonečna; byli téměř stále na odletu do věčnosti. Ukonejšeni spali s otevřenýma očima. Zářivá letargie skutečnosti podlehnuvší ideálu!

Přestože byla Cosetta sličná, zavíral před ní Marius někdy oči. Se zavřenýma očima můžeme spíše pozorovat duši.

Marius a Cosetta se neptali, kam to povede; domnívali se, že už došli k cíli. Lidé jsou tak podivně nároční, že chtějí, aby láska někam vedla.

(3)
Počátek stínu

Jean Valjean nic netušil.

Cosetta nebyla takový snílek jako Marius, byla veselá; a to stačilo Jeanu Valjeanovi k štěstí. Myšlenky, kterými se Cosetta zabývala, její něžná roztržitost, Mariův obraz, jehož měla plnou duši, neubíraly nic z nesrovnatelné čistoty jejího pěkného, cudného a usměvavého čela. Byla ve věku, kdy dívka nese svou lásku jako anděl lilii. Jean Valjean byl tedy klidný. A potom, spiknou-li se dva milenci, jde všechno jako po másle, a každého, kdo by mohl jejich lásku rušit, udržují v naprosté slepotě několika drobnými triky, v nichž se všichni zamilovaní tak dobře vyznají. Proto Cosetta otci nikdy nic nenamítala. Chtěl se procházet? Ano, tatíčku. Chtěl zůstat? Dobře. Chtěl strávit večer s Cosettou? Byla nadšena, protože v deset hodin chodil spát, a Marius

přicházel večer jenom na hodinu, až když z ulice slyšel, že Cosetta otvírá zasklené dveře na schodiště. Ovšem ve dne nikdy Maria nepotkali. Jean Valjean už ani nevzpomněl, že Marius je na světě. Jenom jednou ráno náhodou řekl Cosettě: „Počkej, jsi na zádech zabílená." Večer předtím přitiskl Marius v unesení Cosettu na zeď.

Stará Toussaintka, která časně uléhala, pomýšlela, jakmile byla hotova s prací, jenom na spánek, a jako Jean Valjean nevěděla o ničem.

Marius nikdy nevkročil do domu. Ukrývali se s Cosettou ve výklenku schodiště, tam je nikdo z ulice nemohl vidět ani slyšet; přisedli si k sobě, často toho ani moc nenapovídali, zato si dvacetkrát za minutu stiskli ruce, dívajíce se do větví stromu. V těchto chvílích byl by mohl hrom uhodit na třicet kroků od nich a nebyli by si toho všimli, tak byli do sebe zadívaní a ponoření v snění.

Průzračná čistoto! Nevinné chvilky a všechny bezmála navlas stejné! Takováhle láska je sbírkou liliových lupínků a peříček holubice.

Mezi nimi a ulicí byla celá zahrada. Kdykoliv Marius vstupoval a odcházel, pečlivě upravil tyč v mřížových vratech, aby nikdo nepostřehl sebenepatrnější změnu.

Odcházíval obyčejně o půlnoci a vracíval se ke Courfeyracovi. Courfeyrac říkával Bahorelovi:

„Věřil bys tomu, že teď Marius chodívá po jedné hodině domů?"

Bahorel odpovídal:

„Co chceš? Tiché vody břehy melou!"

Někdy Courfeyrac zkřížil paže, zatvářil se smrtelně vážně a říkával Mariovi:

„Mladý muži, vy se spouštíte."

Praktickému muži, jako byl Courfeyrac, se nezamlouval na Mariově tváři odraz neviditelné blaženosti; nesetkal se s neznámými vášněmi, mrzel se a často napomínal Maria, aby se vrátil do skutečnosti.

Jednou ráno mu domlouval:

„Drahý příteli, někdy se mi zdá, že žiješ na Měsíci, v království snů, v kraji mámení, v hlavním městě Mýdlových Bublin. Nu tak, buď přece hodný chlapec a řekni mi, jak se jmenuje?“

Ale Maria nepřiměl, aby promluvil. Spíše byste mu mohli vytrhat nehty, než byste ho byli přinutili prozradit jedinou ze tří posvátných slabik, které tvořily nezapomenutelné jméno Cosetta. Pravá láska je zářivá jako svítání a mlčenlivá jako hrob. Courfeyrac shledal na Mariovi jen tu změnu, že jeho mlčenlivost zářila.

Ve sladkém měsíci máji prožívali Marius a Cosetta všechny druhy nesmírného štěstí:

hašteřili se a vykali si, aby si potom mohli lépe tykat; dlouho a podrobně rozmlouvali o lidech, kteří je ani za mák nezajímali, což je důkazem, že v úchvatné opeře, které se říká láska, libreto vlastně není ničím;

Marius poslouchal, jak Cosetta hovoří o šatech;

Cosetta poslouchala, jak Marius hovoří o politice;

dotýkajíce se navzájem koleny, naslouchali, jak v ulici Babylone rachotí vozy;

pozorovali touž planetu v prostoru a touž svatojánskou mušku v trávě;

mlčeli, to byla pro ně ještě větší blaženost než rozhovor;

atd. atd.

Zatím se blížily různé komplikace.

Jednoho večera šel Marius na dostaveníčko bulvárem Invalides; obyčejně kráčíval se skloněnou hlavou; když zahýbal za roh do ulice Plumet, zaslechl, jak někdo docela blízoučko říká:

„Dobrý večer, pane Marie.“

Zdvihl hlavu a poznal Eponinu.

Toto setkání na něho zapůsobilo. Ode dne, kdy ho dovedla do ulice Plumet, ani jednou na tuto dívku nepomyslil, neviděl ji a docela na ni zapomněl. Cítil k ní jenom vděčnost za nynější štěstí; přesto ho setkání uvádělo do rozpaků.

Mylně se domníváme, že šťastná a čistá láska dělá člověka lepším; prostě, jak jsme zjistili, zapomíná. V tomto stavu člověk zapomíná být špatný, ale zapomíná také být dobrý. Vděčnost, povinnost, závažné a naléhavé vzpomínky mizí. Jindy by se byl Marius choval k Eponině jinak. Protože však byl plně zaujat Cosettou, ani si docela jasně neuvědomil, že se Eponina jmenuje Thénardierová a že její jméno je vepsáno do závěti jeho otce, jméno, pro které by se byl před několika měsíci tak žhavě obětoval. Ukazujeme Maria, jaký byl.

V jeho duši se i vlastní otec tratil v záři lásky.

Odpověděl poněkud rozpačitě:

„Ach, to jste vy, Eponino?“

„Proč mi vykáte? Udělala jsem vám něco?“

„Ne,“ odpověděl.

Jistě proti ní nic neměl. Naopak. Jenom cítil, že nemůže jednat jinak, že teď, kdy Cosettě tyká, musí Eponině vykat.

Mlčel, a proto zvolala:

„Řekněte přece…“

Pak se zarazila. Zdálo se, že se tomuto stvoření, kdysi tak bezstarostnému a drzému, nedostává slov. Pokusila se usmát, ale nesvedla to. Potom řekla:

„Tak co?“

Znovu umlkla a zůstala stát se sklopenýma očima.

„Sbohem, pane Marie,“ vyhrkla a odešla.

(4)
Cab v angličtině jede a v hantýrce štěká

Nazítří byl 3. červen roku 1832, den, který je třeba zdůraznit na památku vážných událostí, které v této době visely nad Paříží jako těžké chmury. Za soumraku šel Marius s hlavou v oblacích touž cestou jako včera, když zahlédl mezi stromy bulváru přicházet Eponinu.

Dva dny za sebou, to bylo mnoho! Rychle se obrátil, sešel z bulváru, pustil se jinou cestou a zamířil ulicí Monsieur do ulice Plumet.

Nato ho Eponina sledovala až do ulice Plumet, což se ještě nikdy neodvážila. Až dosud jí stačilo, když jej zahlédla cestou na bulváru, ale nesnažila se ho potkat. Jenom včera večer se pokusila s ním promluvit.

Eponina ho tedy sledovala, aniž to tušil. Viděla, jak odsunuje tyč mřížových vrat a jak vklouzl do zahrady.

„Podívejme se," řekla si, „on vchází do domu!"

Přiblížila se ke mříži, ohmatala tyče jednu po druhé a snadno našla tu, kterou Marius odsunul.

Smutně zašeptala:

„A to zas ne, děvenko!"

Usedla na podezdívku mříže, docela vedle tyče, jako by ji hlídala. Bylo to přesně v místě, kde mříž hraničila se sousední zdí. Eponina v tmavém koutě docela zmizela.

Zůstala déle než hodinu, ani se nepohnula, ani nevydechla, zcela zabrána svými myšlenkami.

K desáté hodině přešel kolem mříže jeden ze dvou nebo tří obvyklých chodců ulice Plumet, starý opozdilý měšťan, který pospíchal z tohoto opuštěného a nechvalně známého místa, a když došel k rohu, který mříž tvořila se zdí, zaslechl dutý a výhružný hlas, který pravil:

„Nedivím se, že přichází každý večer!"

Chodec se rozhlédl, ale nikoho neviděl; do temného zákoutí se nahlédnout neodvážil, dostal velký strach.

A udělal dobře, že si pospíšil, neboť za krátkou chvíli vstoupilo do ulice Plumet šest mužů; kráčeli podél zdi, v určité vzdálenosti jeden od druhého, takže mohli být považováni za pařížskou patrolu.

První, který došel k zahradní mříži, se zastavil a počkal na druhé; za vteřinu byli všichni pohromadě.

Mužové počali tiše hovořit.

„Tady je to," řekl jeden z nich.

„Je tam v zahradě *cab* (pes)?“ otázal se jiný.

„Nevím. Pro ten případ jsem vzal knedlík a předhodíme mu ho.“

„Máš tmel na prolomení tabule?“

„Ano.“

„Mříž je stará,“ ozval se pátý, který měl hlas břichomluvce. „Tím líp,“ řekl muž, který promluvil druhý. „Nebude pod pilníkem skřípat a dá se snadno přepilovat“

Šestý, který ještě neotevřel ústa, počal prohlížet mříž, jako to před chvílí učinila Eponina, bral postupně tyč po tyči a opatrně jimi třásl. Konečně přišel na tyč, kterou Marius uvolnil. Jakmile se ji chystal uchopit, ze stínu se náhle vynořila ruka a dopadla mu na rameno; muž cítil, jak ho někdo zasáhl doprostřed prsou, a chraptivý hlas mu tiše, nehlučně řekl:

„Je tam *cab*!“

Zároveň viděl, že před ním stojí bledá dívka.

Muž byl překvapen, jak tomu bývá při něčem nečekaném. Vlasy se mu šeredně zježily; nic není strašnější než pohled na znepokojenou šelmu; její vyděšený vzhled je děsivý. Ustoupil a zakoktal:

„Co je to za holku?“

„Vaše dcera.“

Eponina skutečně mluvila s Thénardierem.

Když se Eponina objevila, přistoupilo pět ostatních – Claquesous, Gueulemer, Babet, Montparnasse a Brujon – tiše, beze spěchu, mlčky a pomalými zlověstnými pohyby, příznačnými pro muže noci.

V jejich rukou bylo vidět jakési ohavné nástroje. Gueulemer držel ohnuté kleště, kterým pobudové říkají fanky.

„Ach, co ty tu děláš? Co tu vlastně chceš? Zbláznila ses?“ křičel Thénardier tak hlasitě, jak jen můžeme někoho potichu okřiknout. „Přišlas nám překážet v práci?“

Eponina se zasmála a vrhla se mu okolo krku.

„Jsem tu, tatínečku, protože jsem tu. Copak dnes už není dovoleno posadit se na kameny? To spíš vy byste tu neměli být! Co tu

chcete, když to zde za nic nestojí. Řekla jsem to přece Magnonové. Tady není nic na práci. Polibte mě přece, taťko! Jak dlouho jsem vás neviděla! Tak už jste venku?“ Thénardier se pokusil vyprostit z Eponininy náruče a zabručel:

„Dobře! Už jsi mě políbila. Ano, jsem venku. Už nebručím. A teď maž!“

Ale Eponina se ho nepouštěla a zdvojnásobila své lichocení.

„Drahý tatínku, jak jste to dokázal? Jste vy ale šikula, že jste se z toho dostal. Musíte mi o tom vyprávět. A co maminka? Povězte mi přece něco o mamince.“

Thénardier odpověděl:

„Vede se jí dobře; nech mě, povídám, odejdi!“

„A zrovna ne!“ fňukala Eponina jako rozmazlené dítě, „posíláte mě pryč, když jsem vás čtyři měsíce neviděla a sotva jsem měla kdy vás obejmout.“

A znova vzala otce okolo krku.

„No, to je blbý,“ řekl Babet.

„Pospěšme si,“ řekl Gueulemer, „poldové tudy mohou projít každou chvíli.“

Břichomluvcův hlas skandoval toto dvojverší:

Starý rok novému neuhýbá
a už se táta s dcerou líbá.

Eponina se otočila k pěti lupičům.

„Podívejme se, to je pan Brujon! – Dobrý den, pane Babete! Dobrý den, pane Claquesous! – Poznáváte mě, pane Gueulemere? – Jak se vám daří, Montparnassi?“

„Ano, poznávají tě!“ řekl Thénardier. „Dej pokoj s tím dobrým dnem a dobrým večerem.“

„Teď je hodina lišek, a ne hodina slepic,“ řekl Montparnasse.

„Vidíš přece, že tu máme práci,“ dodal Babet.

Eponina vzala Montparnasse za ruku.

„Dej si pozor," řekl. „Pořežeš se, mám otevřenou kudlu."

„Můj milý Montparnassi," odpověděla Eponina tichounce, „musíme si důvěřovat. Jsem snad dcera svého otce, ne? Pane Babete, pane Gueulemere, vždyť mi bylo uloženo tu věc prozkoumat."

Je zajímavé, že Eponina nemluvila hantýrkou. Od chvíle, kdy poznala Maria, nemohla mluvit tím strašným jazykem.

Stiskla ve své malé ruce, kostnaté a slabé jako ruka kostlivce, silné a drsné Gueulemerovy prsty a pokračovala:

„Víte přece, že nejsem hloupá. Obyčejně mi věříte. Často jsem vám prokázala službu. Nuže, vyzvěděla jsem, že se tu zbytečně namáháte, rozumíte? Přísahám vám, že v tomto domě nelze nic podniknout."

„Jsou tam jenom ženy," řekl Gueulemer.

„Ne. Vystěhovaly se."

„Ale svíčky tam hoří dál," řekl Babet.

A mezi vysokými stromy ukázal Eponině světlo, jež se míhalo v podkroví zahradního pavilónu. To Toussaintka byla ještě vzhůru a věšela prádlo.

Eponina učinila poslední pokus.

„Nuže," řekla, „jsou to velmi chudí lidé a v baráku nenajdete ani sou."

„Jdi k čertu!" zvolal Thénardier. „Až zpřevracíme dům vzhůru nohama, až ho prolezeme od sklepa k půdě a od půdy ke sklepu, řekneme ti, jestli tam byly kule, tolary nebo měďáky."

A odstrčil ji, aby mohl projít.

„Můj dobrý příteli Montparnassi," řekla Eponina, „prosím vás, vy jste hodný hoch, nechoďte tam!"

„Dej pozor, řízneš se!" odvětil Montparnasse.

Thénardier pokračoval obvyklým rozhodným tónem: „Odprejskni, holka, a dej mužským při práci pokoj!" Eponina pustila Montparnassovu ruku a řekla:

„Vy chcete tedy přece jen vstoupit do domu?"

„Tak trochu," ozval se břichomluvec posměšně.

Tu se Eponina opřela o mříž a postavila se proti šesti po zuby ozbrojeným lupičům, jimž noc nasadila tváře démonů. Pevným a tichým hlasem řekla:

„Nuže, já ale nechci!“

Zastavili se zaraženi. Břichomluvec přece však dokončil svůj posměšek. Pokračovala:

„Přátelé, poslyšte mě! Takhle to nejde. Teď mluvím já. Především: Vstoupíte-li do zahrady, dotknete-li se téhle mříže, vykřiknu, zabouchám na vrata, všechny probudím, dám vás všech šest zavřít a zavolám městské strážníky.“

„Ona je to schopna udělat,“ řekl Thénardier potichu Brujonovi a břichomluvci.

Potřásla hlavou a dodala:

„A začnu otcem.“

Thénardier se přiblížil.

„Ne tak blízko, drahoušku,“ řekla.

Ustoupil, bruče mezi zuby:

„Co se to s ní děje?“

A dodal:

„Čubko!“

Eponina se strašně rozesmála.

„Jak chcete, ale tam nevstoupíte. Nejsem čubka, protože jsem dcerou vlka. Co mi sejde na tom, že je vás šest? Jste muži. Já jsem žena. Ale nemyslete si, že mi naženete strach! Pravím vám, že do tohoto domu nevstoupíte, protože to nechci. Přiblížíte-li se, zaštěkám. Řekla jsem vám to, a cab jsem já. Kašlu na vás! Jděte si svou cestou, nudíte mě! Jděte si, kam chcete, ale sem nepůjdete, zakazuju vám to! Vy se bráníte ranou nožem, a já kopnutím, mně je to jedno, jen se přibližte!“

Postoupila několik kroků k lupičům, byla strašná: dala se do smíchu.

„Hrome, čeho bych se bála? Letos v létě budu mít hlad a v zimě mi bude zima. Nejsou blbci ti hloupí mužští, když si myslejí, že

naženou holce strach? Čeho bych se měla bát? To se rozumí! Vy máte princmetálové milenky, ty před vámi zalezou pod postel, jak na ně zahulákáte, že je to tak? Ale já, já se nebojím ničeho!“

Obrátila se, upřeně se podívala na Thénardiera a řekla:

„Ani vás ne!“

Potom pokračovala, pohlížejíc děsivě na lupiče krvavě podlitýma očima:

„Co mi záleží na tom, jestli mě zítra najdou na dlažbě v ulici Plumet zabitou nožem vlastního otce nebo najdou-li mě napřesrok v rybářských sítích v Saint-Cloud nebo na labutím ostrůvku na hromadě starých shnilých špuntů a utopených psů!“

Musila na chvilku umlknout, zachvátil ji suchý kašel, z útlých a slabých prsou jí vycházel chroptivý dech.

Pokračovala:

„Stačí jen, abych zavolala, a přijdou lidé. Bác! Vás je jen šest, zato já jsem tu za všechny ostatní lidi.“

Thénardier se pohnul, jako by k ní chtěl přikročit. „Nepřibližujte se,“ zvolala Eponina.

Thénardier se zastavil a mírně řekl:

„Tak dobře. Už stojím, ale nemluv tak nahlas. Děvče, chceš nám opravdu překážet v práci? Musíme si přece vydělat na živobytí. Copak už nemáš vlastního tátu ani trochu ráda?“

„Neotravujte mě,“ pravila Eponina.

„Musíme být přece z něčeho živi…“

„Chcípněte!“

Potom se posadila na podezdívku mříže a prozpěvovala si:

Mám kyprou náruč,
nožku jak strunu,
a přec se kupředu
naprázdno sunu.

Podpírala si loket o koleno, bradu o ruku a lhostejně houpala nohou. Roztrhanými šaty bylo vidět hubené klíční kosti. Nedaleká pouliční svítilna ozařovala její profil i postavu: ztělesněná odhodlanost!

Šest zaražených a zamračených hrdlořezů držených v šachu dívkou ustoupilo nato do stínu vrhaného svítilnou a radilo se. Občas zlostně a prudce krčili rameny.

Eponina však na ně hleděla klidně a zarytě.

„Něco jí je," řekl Babet. „Má nějaký důvod. Je snad zamilovaná do psa? Je však přece jen škoda o to přijít. Dvě ženské a starý bydlí na dvoře. Záclony v oknech nejsou špatné. Starý je asi žid. Byl by to slušnej kšeftík!"

„Jděte tam tedy vy," zvolal Montparnasse. „Zařiďte to. Já tu s holkou zůstanu, a jestliže se ozve…"

V záři svítilny se zaleskl nůž, který držel v ruce.

Thénardier neodpověděl; zdálo se, že se podvoluje.

Brujon, který byl tak trochu jejich orákulum, a věc, jak víme, zosnoval, ještě nepromluvil. Zamyslil se. Byl znám jako člověk, který před ničím neustoupí; vědělo se o něm, že jenom z fanfarónství vyloupil kdysi policejní strážnici. K tomu ještě skládal básně a písničky, a proto si jeho úsudku velmi vážili.

Babet se ho otázal:

„Brujone, ty nic neříkáš?"

Brujon chvíli mlčel, potom několikrát všelijak potřásl hlavou a rozhodl se konečně promluvit.

„To je tak: dnes ráno jsem viděl dva vrabce, jak se perou; a večer narazím na hádavou ženskou. To všechno smrdí. Pojďme pryč!"

Odešli.

Na odchodu Montparnasse zašeptal:

„Mně na tom nezáleží; kdyby byli chtěli, byl bych ji stisknul palcem."

Babet odpověděl:

„Já ne. Na ženu bych nesáhl."

Na rohu ulice se zastavili a tlumeným hlasem vyměnili několik záhadných slov:

„Kam půjdeme dnes spat?“

„Pod Pantin.“

„Thénardiere, máš u sebe klíč od mříže?“

„Si myslím.“

Eponina, která je nespouštěla z očí, viděla, jak jdou, odkud přišli. Vstala a vydala se za nimi, plížíc se podél zdí a domů. Stopovala je až na bulvár. Tam se rozešli a Eponina viděla, jak se ztrácejí ve tmě, až s ní splynuli.

(5)
Noc

Po odchodu lupičů se ulice Plumet znovu ztišila.

Co se v této ulici právě odehrálo, tomu by se les nebyl podivoval. Vysoké stromy, mlází, vřesoviska, křivolace propletené větve, vysoké traviny si zádumčivě žijí ve stínu; plachému hemžení se tam občas před očima mihnou náhlá zjevení neviditelna; tvorové nižší než člověk dovedou rozeznávat i to, co se jen mží a co se vymyká lidské představivosti; věci pro nás, živoucí tvory, nepostřehnutelné se v noci stavějí proti sobě. Zježená a divoká příroda se obává přiblížit tam, kde tuší nadpřirozenost. Síly stínů se znají a jsou navzájem v tajemné rovnováze. Zuby a drápy se děsí nepostižitelného. Krvelačná dravost, žravé a hladové chutě slídící po kořisti, pudy ozbrojené pazoury a čelistmi, jejichž původem i cílem je jen a jen břicho, se tu pátravě rozhlížejí a znepokojeně větří nehmatatelný obrys obcházejícího strašidla v rubáši, které se tyčí ve svém mlžnatém a hrůzném hávu a jež – jak se všemu živoucímu zdá – žije mrtvým a strašným životem. Hrubé síly, které jsou jen hmotou, se bojí střetnout se s nesmírnou temnotou, zhuštěnou v neznámé

bytosti. Zastoupí-li truchlivé zjevení cestu divoké zvěři, přimrazí ji rázem na místě. Co vychází z hrobu, zastrašuje a mate to, co vychází z doupěte; divočina má strach z příšerného; vlci couvají, přijde-li jim do cesty upír.

(6)
Marius se tak vžívá do skutečnosti, že dává Cosettě adresu

Zatímco ta fenka v lidské podobě stála věrně na stráži a šest lupičů vzalo před holkou nohy na ramena, byl Marius u Cosetty.

Nebe nebylo nikdy hvězdnatější a čarovnější, stromy chvějivější, tráva nikdy tak opojně nevoněla; ptáci mezi listím nikdy neusínali se sladším šveholením; souzvuky všeobecného, smírného klidu nikdy neodpovídaly lépe vnitřní hudbě lásky; nikdy nebyl Marius zamilovanější, šťastnější, nadšenější. Všiml si však, že je Cosetta smutná. Před chvílí plakala. Měla zarudlé oči.

To byl první mrak v úžasně krásném snu.

První Mariovo slovo bylo:

„Co je ti?“

A ona odpověděla:

„Poslyš!“

Potom se posadila na lavičku vedle schodiště, a zatímco Marius, třesa se na celém těle, usedal vedle ní, pokračovala: „Dnes ráno mi otec řekl, abych byla připravená: má prý nějaké řízení a možná že odjedeme.“

Marius se zachvěl od hlavy až k patě.

Jsme-li na sklonku života, umřít znamená odejít; jsme-li na začátku, odejít znamená umřít.

Po šest neděl Marius poznenáhlu, pomaloučku a postupně získával Cosettu. Bylo to získávání ideální, ale hluboké. Jak jsme již

vysvětlili, v první lásce se zmocňujeme mnohem dříve duše než těla; později bereme tělo dříve než duši a duši často nebereme vůbec; Faublasové a Prudhommové[33] dodávají: protože duše není; jenže ten sarkasmus je naštěstí rouháním. Marius získal Cosettu duševní převahou; cele ji zaujal a s nevšední přesvědčivostí ji žárlivě držel v moci. Patřil mu její úsměv, její dech, její vůně, hluboké záření modrých očí, hebkost pleti, když se dotkl její ruky; patřilo mu i roztomilé znamínko na jejím krku, i všechny její myšlenky. Slíbili si, že se jim ve spánku bude jednomu o druhém zdát, a stáli si v slovu. Byly tedy jeho i Cosettiny sny. Díval se a dechem se dotýkal jemného chmýří na její šíji, o kterém říkal, že v něm není jediného vlásku, který by mu nepatřil. Obdivoval se šatům, které oblékala, a věcem, které nosila; stužku, rukavice, manžetky, střevíčky zbožňoval jako posvátné předměty, které mu říkají pane. Myslil si, že mu patří i hezké hřebínky ze želvoviny, které měla ve vlasech, a ve zmateném zajíkání slasti, jež se drala na povrch, si v duchu říkal, že není stužky na šatech, očka na punčoše, záhybu na živůtku, které by nebyly jeho. Po boku Cosetty měl pocit, že mu dívenka patří, že je jeho bohatstvím, jeho věcí, jeho vládkyní i otrokyní. Zdálo se, že jejich duše splynuly a že by je nedovedli rozeznat, kdyby si každý chtěl opět vzít tu svou. „Ta je má!“ „Ne, ta je má!“ „Ujišťuji tě, že se mýlíš, to jsem určitě já!“ „Ten, jehož pokládáš za sebe, jsem já!“ Marius byl jaksi částí Cosetty a Cosetta byla součástí Maria. Marius cítil, jak v něm Cosetta žije. Mít Cosettu, vlastnit Cosettu bylo tak samozřejmé jako dýchat. A do té víry, do toho opojení, do toho nevinného, neslýchaného a naprostého majetnictví padla náhle slova: „Odjedeme,“ a drsný hlas skutečnosti na něho zavolal: „Cosetta ti nepatří!“

33 Hrdina románu Louveta de Couvray *Lásky rytíře Faublase* (1787–90) a Henriho Monniera *Paměti Josepha Prudhomma* – první požitkářský sukničkář, druhý frázovitý šosák.

Marius se probudil. Po šest neděl žil, jak jsme řekli, mimo život; slovo „odjedeme“ mu připomnělo tvrdou skutečnost.

Nebyl schopen slova. Cosetta jenom cítila, jak je jeho ruka studená. Teď mu zase ona řekla:

„Co je ti?“

Odpověděl tak tiše, že Cosetta sotva slyšela:

„Nechápu, co jsi řekla.“

Pokračovala:

„Dnes ráno mi otec nařídil, abych si nachystala všechny své drobnosti a byla připravena, že mi dá své prádlo, abych je složila do kufru, že se musí vydat na cestu, že odjedeme, že budeme potřebovat velký kufr pro mé věci a malý pro jeho, že všechno musí být do týdne připraveno a že snad pojedeme do Anglie.“

„Ale to je strašné!“ zvolal Marius.

Je jisté, že v té chvíli se v Mariově mysli žádné zneužití moci, žádné násilí, žádná ohavnost nejstrašnějších tyranů, žádný čin Busirida[34], Tiberia nebo Jindřicha VIII. nevyrovnal hrubé skutečnosti: pan Fauchelevent odvádí dceru do Anglie, protože tam má řízení.

Slabým hlasem se otázal:

„A kdy odjedeš?“

„Neřekl.“

„A kdy se vrátíš?“

„Také neřekl.“

Marius vstal a chladně se otázal:

„Cosetto, odjedete?“

Cosetta k němu obrátila krásné oči plné úzkosti a jaksi roztržitě odpověděla:

„Kam?“

„Do Anglie? Odjedete?“

„Proč mi vykáš?“

34 Postava z egyptského bájesloví.

„Ptám se vás, zdali odjedete?“

„Co mám dělat?“ řekla a sepjala ruce.

„Tak tedy vy odjedete?“

„Odjede-li tam otec…“

„Vy tedy odjedete?“

Cosetta vzala Maria za ruku a bez odpovědi mu ji stiskla. „Dobře,“ řekl Marius. „Já tedy půjdu jinam.“

Cosetta význam tohoto slova spíše vycítila, než aby je pochopila. Zbledla, až jí tvář v temnotě zbělela. Zajíkavě se otázala:

„Co tím chceš říci?“

Marius na ni pohleděl, načež pomalu pozdvihl oči k nebi a odpověděl:

„Nic.“

Když opět sklopil zrak, viděl, že se Cosetta na něho usmívá. Úsměv milované ženy je světlo, které zahlédneme ve tmě. „Jak jsme hloupí! Marie, mám nápad.“

„Jaký?“

„Pojeď také, odjedeme-li. Řeknu ti kam. Přijedeš za mnou tam, kde budu.“

Marius teď již nadobro procitl. Zapadl opět do skutečnosti. Vzkřikl na Cosettu:

„Jet s vámi! Zbláznila ses? Na to musí být peníze a já je nemám. Jet do Anglie? Už teď jsem dlužen Courfeyracovi, jednomu z přátel, toho ty neznáš, ani sám nevím kolik, víc než deset louisdorů. A pak, můj starý klobouk nestojí ani za babku, na kabátě vpředu mi chybějí knoflíky, košili mám roztrhanou, lokty mi lezou ven, do bot mi teče; už šest neděl na to raději nemyslím a neřekl jsem ti to. Jsem chudák, Cosetto. Ty mě vidíš jenom večer a miluješ mě; kdybys mě spatřila ve dne, dala bys mi šesták! Jet do Anglie! Vždyť nemám ani na cestovní pas.“

Vrhl se ke stromu, který stál nedaleko, ruce vztáhl nad hlavu, čelo přitiskl ke kůře; necítil ani dřevo, které mu rozdíralo kůži, ani

horečku, která mu tepala ve spáncích; stál nepohnutě, div neklesl, jako socha zoufalství.

Dlouho tak zůstal. Do svých zármutků by se člověk mohl propadat věčně.

Konečně se obrátil. Za sebou zaslechl slabý, tichounký zvuk, dušené, sladké a smutné vzlykání.

To se Cosetta rozplakala.

A plakala už dlouho, zatímco Marius vedle ní snil.

Přistoupil k ní, klesl na kolena, pomalu se před ní položil na tvář, vzal do dlaní špičku její nohy, která vyčnívala pod sukní, a políbil ji.

Nebránila mu. Jsou chvíle, kdy žena jako truchlivá a osudu odevzdaná bohyně přijme nábožné vyznání lásky.

„Neplač," řekl.

Zašeptala:

„Vždyť musím odjet, a ty nemůžeš přijít za mnou."

Marius na to:

„Miluješ mě?"

Vzlykajíc odpověděla mu tím rajským slovem, které snad nikdy není tak okouzlující, jako když je proneseno v záplavě slz:

„Zbožňuju tě!"

Pokračoval, a jako by ji jeho hlas něžně hladil:

„Neplač! Už kvůli mně přestaň plakat!"

„Miluješ mě?" řekla.

Vzal ji za ruku.

„Cosetto, nikdy jsem nikomu nedal čestné slovo, protože z čestného slova mám strach. Cítím, že můj otec stojí vedle mne. Nuže, dávám ti své nejsvětější čestné slovo, že zemru, odejdeš-li ode mne."

V důrazu, s jakým pronesl ta slova, byl jakýsi slavnostní a klidný smutek, až se Cosetta zachvěla. Pocítila chlad, který nás ovane, kráčí-li mimo nás něco truchlivého a opravdového. Zděšením přestala plakat.

„Teď poslyš," pravil. „Zítra mě nečekej."

„Proč?“

„Čekej mě až pozítří.“

„Ach! A proč?“

„Uvidíš.“

„Celý den tě neuvidím! To je nemožné.“

„Obětujme jediný den, abychom snad získali celý život.“

A Marius polohlasně a pro sebe dodal:

„To je muž, který nic nemění na svých zvycích a návštěvy přijímá jenom večer.“

„O kom to mluvíš?“ otázala se Cosetta.

„Já? Nic jsem neřekl.“

„Máš nějakou naději?“

„Počkej až pozítří.“

„Ty to chceš?“

„Ano, Cosetto.“

Vzala jeho hlavu do obou rukou a vystoupivši na špičky, aby byla tak velká jako on, snažila se spatřit v jeho očích naději.

Marius pokračoval:

„Také si myslím, že je třeba, abys znala mou adresu; může se ledacos přihodit; bydlím u přítele Courfeyraca v ulici Verrerie číslo 16.“

Prohledal kapsu, vytáhl z ní nožík a ostřím vryl do omítky zdi:

Ulice Verrerie číslo 16.

Cosetta se mu mezitím znovu zahleděla do očí.

„Řekni mi, co tě napadlo, Marie, tys na něco přišel. Řekni mi to! Ach, řekni mi to, ať mám pěknou noc.“

„Napadlo mě, že je nemožné, aby nás Bůh rozloučil. Čekej mě pozítří.“

„Co si do té doby počnu?“ řekla Cosetta. „Ty jsi venku, chodíš, přecházíš sem tam. Jak jsou muži šťastní! A já tu zůstanu sama. Ach, jak mi bude smutno! Řekni mi, co podnikneš zítra večer?“

„Pokusím se o něco."

„Budu tedy prosit Boha a myslit na tebe, aby se ti to podařilo. Už se tě neptám, protože si to nepřeješ. Souhlasím. Zítra večer budu zpívat nápěv z *Euryanthy,* který máš rád. Jednou sis jej přišel poslechnout pod mou okenici. Ale pozítří přijď brzy. Upozorňuju tě, že tě budu čekat za tmy přesně v devět hodin. Můj Bože! Jak je to smutné, že jsou dny tak dlouhé. Rozumíš, úderem deváté hodiny budu v zahradě."

„A já také!"

Aniž si to řekli, poháněni touž myšlenkou, poslušni elektrických proudů, které dva milence ustavičně spojují, uchváceni láskou i v bolesti, klesli si do náručí a ani si nevšimli, že se jejich rty spojily a oči, pozdvižené k nebi, zářící extází a zalité slzami, se zadívaly na hvězdy.

Zatímco Marius opíral hlavu o strom, probleskla mu hlavou myšlenka; myšlenka, kterou, běda, sám považoval za nerozumnou a nemožnou. Rozhodl se pro čin.

(7)
Staré a mladé srdce proti sobě

Starému Gillenormandovi bylo v tu dobu přes jedenadevadesát let. Bydlil stále se slečnou Gillenormandovou v ulici Filles-du-Calvaire číslo 6, ve starém domě, který byl jeho. Patřil, jak si snad vzpomínáte, ke starcům, kteří očekávají smrt docela vzpřímeni, na které se navalí věk, ale neshrbí je, a zármutek je ani trochu neohne.

Ale od nějaké doby jeho dcera říkala: „Otec schází." Už nepolíčkoval služebné, už netloukl na schodech holí s takovou silou, když Bask dlouho nepřicházel otevřít. Červencová revoluce ho dráždila sotva půl roku. Téměř s klidem se podíval do *Moniteuru* na spojení slov pan Humblot-Conté, francouzský pair. Stařec byl doopravdy

sklíčen. Nesklonil se, nepoddával se, to nebylo ani v jeho tělesné, ani duševní podstatě; ale cítil, že vnitřně polevuje. Čtyři léta zarytě – to slovo se hodí k jeho přesvědčení – čekal Maria; věřil, že ten ničema přece jen jednoho dne zazvoní u jeho dveří; teď se dostal tak daleko, že v některých smutných chvílích si říkal, že jestliže Marius dá na sebe ještě čekat… Myšlenka na smrt mu nebyla tak nesnesitelná jako myšlenka, že snad Maria už neuvidí. Až do toho dne mu nikdy ani na mysl nepřišlo, že by bylo možné, aby Maria už nespatřil; teď však na to často myslíval a mrazilo ho. Jak tomu bývá u přirozených, opravdových citů, Mariova nepřítomnost jenom zvětšovala dědovu lásku k nevděčnému dítěti, které si jen tak pro nic za nic odešlo. V prosincových nocích při desetistupňových mrazech toužíme po sluníčku. Pan Gillenormand byl – nebo se to alespoň domníval – neschopen udělat jako děd první krok vstříc svému vnukovi. „Spíš pojdu," říkával si. Nepřipouštěl si ani na okamžik, že je v neprávu, ale na Maria myslil jenom s hlubokou něhou a němým zoufalstvím starého člověka, který je na odchodu do temnot.

Počínal ztrácet zuby a to zvětšovalo jeho smutek.

Pan Gillenormand – aniž si to přiznal, protože by ho to zahanbovalo a zlobilo – nikdy nemiloval žádnou svou milenku tolik, jako miloval Maria.

V pokoji si dal nad hlavami postele pověsit starou podobiznu své druhé, už zemřelé dcery, paní Pontmercyové, podobiznu pořízenou v jejích osmnácti letech, a dal ji umístit tak, aby to byl první předmět, který spatří, jakmile procitne. Ustavičně se na tento portrét díval. Když si jej jednou prohlížel, řekl: „Zdá se mi, že tu podobu vystihuje."

„Sestřinu?" pravila slečna Gillermandová. „Ale ano."

Stařec dodal:

„A jeho také."

Jednou, když seděl s koleny k sobě přitisknutými a s očima téměř zavřenýma, celý sklíčený, odvážila se mu dcera říci: „Otče, ještě se na něj tolik hněváte?"

Zarazila se, protože si dále netroufala.

„Na koho?“ otázal se.

„Na toho chudáka Maria.“

Pozdvihl starou hlavu, položil na stůl vyhublou a vrásčitou pěst a velmi podrážděným a třesoucím se hlasem vzkřikl:

„Chudák Marius, říkáte? Ten pán je darebák, ničema, domýšlivý nevděčník, bezcitný, bezduchý hrdopych, zlý člověk!“ A obrátil se, aby dcera neviděla, že má slzy na krajíčku.

Tři dny nato po čtyřech hodinách mlčení řekl dceři drsně: „Měl jsem kdysi čest požádat slečnu Gillenormandovou, aby o něm nikdy nemluvila.“

Teta Gillenormandová se vzdala všech pokusů a utvořila si tento hluboký úsudek:

„Otec nikdy mou sestru od té hlouposti nemiloval. Je jasné, že Maria nenávidí.“

„Od té hlouposti“ znamenalo od doby, kdy se provdala za plukovníka.

Ostatně, jak si mohl čtenář domyslit, slečna Gillenormandová s pokusem nahradit Maria svým oblíbencem, hulánským poručíkem, pohořela. Náhradník Théodule u děda neuspěl. Pan Gillenormand záměnu nepřijal. Prázdnota srdce se nevyplní jakoukoliv náhražkou. A Théodulovi, třebas větřil dědictví, se protivila robota vlichocovat se. Stařec nudil hulána a hulán dráždil starce. Poručík Théodule byl sice veselý, ale žvanivý; frivolní, ale vulgární; světák, ale špatný společník; měl milenky, pravda, ale příliš mnoho o nich mluvil, a co bylo ještě horší, mluvil o nich nepěkně. Všechny jeho přednosti měly nějakou vadu. Panu Gillenormandovi se zošklivilo ustavičně poslouchat o úspěších, které získal v okolí kasáren v ulici Babylone. A potom, poručík Théodule přicházel někdy v uniformě s tříbarevnou kokardou. To ho už nadobro znemožnilo. Nakonec pan Gillenormand řekl dceři: „Už mám toho tvého Théodula dost. Přijímej si jeho návštěvy sama, chceš-li. Nemám smysl pro vojáky, když

máme mír. Nevím, nemám-li přece jen raději neomalené výtržníky než ty, kdo svou zbraň nikdy z pochvy nevytrhnou a táhnou ji jen za sebou. Řinčení čepelí v bitvě není celkem tak ubohé jako drnkání pochvy o dlažbu. A potom, vypínat se chvastounsky a stahovat se jako ženská, mít šněrovačku pod kyrysem je dvojnásobně směšné. Skutečný chlap je na hony vzdálen každému vychloubání a změkčilosti, není ani žvanil, ani panák. Nech si svého Théodula pro sebe."

Dcera mu marně říkávala: „Je to přece váš prasynovec."

Pan Gillenormand byl dědečkem celou duší, ale prastrýcem nebyl ani trochu.

A právě protože měl ducha a protože srovnával, Théodule posloužil jenom k tomu, že pan Gillenormand tím víc Maria postrádal.

Jednoho večera, bylo to 4. června, což starému Gillenormandovi nikterak nevadilo, aby měl v krbu důkladně zatopeno, poslal dceru, která právě šila, do vedlejšího pokoje. Zůstal sám v pokoji plném pastýřských výjevů, nohy si položil na kozlík u krbu, zpola zakrytý velikou devítidílnou bengálskou zástěnou, loktem se přitom opíral o stůl, na němž za zeleným stínidlem hořely dvě svíčky, byl zabořen do vyšívaného křesla, v ruce držel knihu, ale nečetl. Byl oblečen podle módy své doby, jako hejsek z časů Direktoria, a podobal se starému Garatovu[35] portrétu. Kdyby se byl takto objevil na ulici, lidé by za ním běhali, ale kdykoliv chtěl vyjít, přehodila mu dcera přes ramena široký biskupský plášť, který mu zakrýval šaty. Doma – vyjma chvíle, kdy vstával a uléhal – nikdy nenosil župan. *„V tom vypadá člověk staře,"* říkával.

Starý Gillenormand myslil na Maria s láskou a trpkostí – a jako obyčejně měla trpkost vrch. Jeho pohněvaná láska pokaždé vzkypěla a zvrátila se v rozhořčení. Dospěl až tam, kdy se snažíme k něčemu se odhodlat a smířit se i s tím, co nás mučí. Právě si v duchu říkal, že už není důvod, proč by se Marius vracel, a kdyby se byl chtěl vrátit,

35 Slavný zpěvák.

že by to byl už udělal, a že je ho tedy třeba pustit z hlavy. Zkoušel si zvykat na myšlenku, že všechno skončilo a že před smrtí už toho „pána“ neuvidí. Ale všechno se v něm bouřilo; jeho dědovská láska s tím nemohla souhlasit. „Ano,“ říkával, a to bývalo jeho bolestným refrénem, „už se nevrátí!“ Holá hlava mu klesla na prsa a žalostný a zlobný pohled se nejasně upřel na popel v krbu.

Právě když byl ponořen co nejhlouběji do svých úvah, vstoupil starý sluha Bask a otázal se:

„Může pán přijmout pana Maria?“

Stařec se vzpřímil; byl bledý a podobal se mrtvole, která vstává, když ji zasáhne galvanický proud. Všechna krev se mu nahrnula k srdci. Koktal:

„Jakého pana Maria?“

„Nevím,“ odpověděl Bask, vystrašený a vyvedený z míry vzezřením svého pána. „Neviděl jsem ho. Nicoletta mi právě řekla: Je tu nějaký mladý pán; řekněte, že je to pan Marius.“ Pan Gillenormand zajíkavě zašeptal:

„Uveďte ho!“

Zůstal vzpřímen; hlava se mu třásla a oči upíral na dveře. Otevřely se znovu. Vstoupil mladý muž. Byl to Marius.

Marius se zastavil u dveří, jako by čekal, že bude vyzván, aby šel dál.

Ve stínu, který vrhalo stínidlo, nebylo vidět jeho obnošené šaty. Z přítmí se vynořil jenom jeho klidný a vážný, ale podivně smutný obličej.

Starý Gillenormand, všecek strnulý překvapením a radostí, viděl jenom jakousi zář, jako by se objevilo zjevení. Taktak že neomdlel; viděl Maria jakoby za podivnou oslepující mlhou. Byl to skutečně on, byl to skutečně Marius!

Konečně! Po čtyřech letech! Objal ho – abychom tak řek – celého jediným pohledem. Shledal, že je krásný, ušlechtilý, důstojný, velký, že je to hotový muž, že má slušné chování a roztomilý zevnějšek.

Měl sto chutí rozevřít náruč, zavolat ho, vrhnout se k němu; srdce mu jihlo radostí, slova, laskavá slova mu bouřila hrudí; všechna láska se konečně prodrala a došla na rty, ale náhlým kontrastem, který byl podkladem jeho povahy, vyšla z toho ze všeho tvrdost. Řekl prudce:

„Co tady chcete?“

Marius rozpačitě odpověděl:

„Pane…“

Pan Gillenormand by byl chtěl, aby se mu Marius vrhl do náručí. Byl nespokojený s Mariem i se sebou. Cítil, že je drsný a Marius chladný. Nesnesitelná a dráždivá úzkost naplnila starce, když pocítil, že vzdor něžnosti a vzrušení, které opanovaly jeho nitro, dokáže být jenom tvrdý. Bylo mu hořko. Nevrle Maria přerušil:

„Nuže, proč jste vlastně přišel?“

Toto „vlastně“ znamenalo: *jestliže mě nepřicházíte políbit.*

Marius se podíval na děda, jehož bledý obličej vypadal jako z mramoru.

„Pane…“

Stařec se znovu ozval přísným hlasem:

„Přicházíte žádat za odpuštění? Uznal jste, že jste chybil?“ Domníval se, že uvádí Maria na cestu a že se „dítě“ poddá. Marius se zachvěl; žádalo se na něm, aby popřel otce; sklonil oči a řekl:

„Ne, pane.“

„Nuže,“ zvolal stařec pánovitě, pln plačtivé bolesti a hněvu, „co mi tedy chcete?“

Marius sepjal ruce, postoupil o krok a slabým a třesoucím se hlasem řekl:

„Pane, slitujte se nade mnou!“

To slovo pana Gillenormanda dojalo; kdyby bylo přišlo dříve, bylo by ho obměkčilo, ale přišlo pozdě. Děd vstal; rty měl bílé, čelo se mu stahovalo, oběma rukama se opíral o hůl, ale postavou převyšoval skloněného Maria.

„Já se mám nad vámi slitovat, pane? Mladík žádá o slitování jedenadevadesátiletého starce? Vy vstupujete do života, já odcházím; vy chodíte do divadla, do plesů, do kavárny, hrajete kulečník, jste duchaplný, líbíte se ženám, jste hezký chlapec; já chrchlám prostřed léta nad odvary; vy jste bohatý jediným bohatstvím, které za něco stojí, mne trápí všechny nesnáze stáří, nemoc a osamělost! Vy máte svých dvaatřicet zubů, dobrý žaludek, bystré oko, sílu, chuť k jídlu, zdraví, své radosti, spoustu černých vlasů; já už nemám ani ty bílé, přišel jsem o zuby, nohy mi vypovídají službu, ztrácím paměť, stále si pletu jména tří ulic, ulice Chariot, ulice Chaume a ulice Saint-Claude, takové to se mnou je; a vy máte před sebou budoucnost plnou slunce, já už ani dobře nevidím, tak postupuju do noci; vy jste zamilován, to je pochopitelné, mne nikdo nemiluje; vy mě prosíte, abych se nad vámi smiloval! K čertu, na tohle Molière zapomněl. Hluboce se vám klaním, páni advokáti, jestliže v soudní síni takto žertujete. Jste mi k smíchu!“

A devadesátiletý stařec pokračoval hněvivým a vážným hlasem:

„Tak co vlastně chcete?“

„Pane,“ pravil Marius, „vím, že vám má návštěva není vhod, ale přišel jsem vás jen o něco požádat, a hned zase odejdu.“

„Jste hlupák,“ řekl stařec. „Kdo vám říká, abyste odešel?“ To byl překlad něžné věty, kterou měl na dně srdce:

„Tak mě přece popros o odpuštění. Vrhni se mi kolem krku!“

Pan Gillenormand cítil, že Marius za chvíli odejde, že ho špatné přijetí odpuzuje, že ho tvrdost vyhání; to všechno si říkal a jeho bolest se tím jen zvětšovala, ale protože se u něho ihned měnívala v hněv, zvětšovala se i jeho tvrdost. Byl by chtěl, aby to Marius pochopil, a to dráždilo starce k zuřivosti. Pokračoval:

„Jakže! Vy jste se proti mně – svému dědečkovi – prohřešil, opustil jste můj dům a šel bůhvíkam, trápil jste tetu, vedl jste – to je pochopitelné a také pohodlnější – život svobodného pána, hrál jste si na šviháka, vracel jste se domů, kdy se vám zachtělo, bavil

jste se, nedal jste o sobě jedinou zprávu, nadělal jste dluhy a ani jste mě nepožádal, abych je zaplatil, rozbíjel jste okna a povykoval, a po čtyřech letech si přijdete ke mně a tohle je vše, co mi máte říci!“

Tento násilnický pokus vnutit vnuka do něžnosti vyvolal jenom Mariovo mlčení. Pan Gillenormand zkřížil paže – při tomto pohybu si počínával obzvlášť pánovitě – a trpce Maria oslovil:

„Dost! Řekl jste, že jste mě přišel o něco požádat. Nuže, oč? Co je to? Mluvte!“

„Pane,“ řekl Marius s pohledem člověka, jenž cítí, že padá do propasti, „přicházím vás požádat o dovolení, abych se směl oženit.“

Pan Gillenormand zazvonil. Bask otevřel dveře.

„Zavolejte mou dceru.“

Za vteřinu se dveře znovu otevřely; slečna Gillenormandová přišla, ale nevstoupila; Marius stál mlčky, s rukama svěšenýma jako zločinec; pan Gillenormand přecházel sem tam po délce i po šířce pokoje. Obrátil se k dceři a řekl jí:

„To nic. To je pan Marius. Přivítejte ho! Pán se bude ženit. To je všechno. Odejděte!“

Strohý a drsný hlas starcův věstil neobyčejné vyvrcholení prchlivosti. Teta se ustrašeně podívala na Maria, zdálo se, že ho nepoznává, nepřistoupila k němu, neřekla ani slůvko a zmizela po otcově rozkazu rychleji než stéblo ve vichru. Starý Gillenormand se zatím opřel o krb.

„Vy se tedy ženíte. Ve dvaceti letech. Už jste si to zařídil. Stačí vám jenom požádat o svolení. Formalita! Posaďte se, pane. Nuže, měli jste revoluci od té doby, co jsem neměl čest vás spatřit. Jakobíni nabyli vrchu. To jste byl asi spokojen, že? Nejste snad od té doby, co jste baronem, republikán? Ale s tím se už vyrovnáte. Republika se hodí k baronskému titulu. Máte snad Červencový řád? Dobýval jste také Louvre, pane? Tady docela blízko v ulici Saint-Antoine – naproti ulici Nonnains d'Hyères – je ve třetím poschodí zazděna kulka s nápisem: 28. července 1830. Jděte se na ni podívat. Pěkně to vypadá! Ach,

ti vaši přátelé dělají hezké věci! A ještě mě napadá, nekopou snad studnu na místě, kde býval pomník vévody berryjského? Tak vy se tedy chcete oženit? A s kým? Nechci být všetečný, ale mohu se zeptat s kým?“ Umlkl, a než Marius mohl odpovědět, prudce dodal:

„Ach, vy jistě máte postavení. Zbohatl jste? Kolik vyděláváte jako advokát?“

„Nic,“ odpověděl Marius s jakousi téměř divokou pevností a odhodlaností.

„Nic? Vy máte na živobytí jenom dvanáct set franků, které vám dávám?“

Marius neodpověděl. Pan Gillenormand pokračoval:

„Ach, rozumím, dívka je bohatá?“

„Jako já.“

„Jakže? Nemá věno?“

„Ne.“

„Ale má na ně vyhlídky?“

„Nemyslím.“

„Tedy nemá ani košili. Kdo je její otec?“

„Nevím.“

„A jak se jmenuje?“

„Slečna Faucheleventová.“

„Fauche – Jak?“

„Fauchelevent ová.“

„Fíííííí!“ ozval se stařec.

„Pane,“ zvolal Marius.

Pan Gillenormand umlkl a pokračoval, jako by hovořil jenom pro sebe:

„Tak, tak, jedenadvacet let, dvanáct set franků ročně a paní baronka Pontmercyová bude chodit k hokynářce pro petržel za dva sou.“

„Pane,“ pravil Marius zmaten, že mu mizí poslední naděje, „snažně vás prosím! Zapřísahám vás pro živého Boha, se sepjatýma rukama, pane, vrhám se vám k nohám, dovolte mi, abych si ji směl vzít.“

Stařec vybuchl v pronikavý a zlověstný smích, přerušovaný záchvaty kašle:

„Ach, ach, ach! Vy jste si řekl: Safra, teď půjdu k tomu starému copaři, k tomu nemožnému bláznovi. Škoda, že ještě nejsem plnoletý. To bych mu poslal jenom notářsky ověřené oznámení sňatku a nemusil bych čekat na jeho milosti! Řekl bych mu: starý hlupáku, to jsi rád, že mě zase vidíš, co? Mám chuť se ženit, mám chuť vzít si slečnu tu a tu, dceru pana toho a toho, nemám střevíce, ona nemá košili, mám chuť zahodit své postavení, svou budoucnost, mládí, život, rád bych se i se ženou ponořil až po krk do bídy. Tak jsem se rozhodl a ty musíš souhlasit! A starý šosák svolí. Dělej si, chlapče, co chceš, přivaž si tedy kámen na krk, ožeň se s tou svou Pousseleventovou, nebo snad Coupeleventovou… Nikdy, pane, nikdy!“

„Dědečku!“

„Nikdy!“

Při zvuku, s jakým bylo toto „nikdy“ vysloveno, ztratil Marius všechnu naději. Volnými kroky a se svěšenou hlavou přešel pokoj; vrávoral, podobal se spíše umírajícímu než tomu, kdo odchází. Pan Gillenormand ho sledoval a ve chvíli, kdy Marius otevřel dveře a chystal se odejít, učinil se stařeckou čilostí pánovitých a zhýčkaných kmetů čtyři kroky, uchopil Maria za límec, energicky ho vtáhl do pokoje, vrhl ho do křesla a řekl:

„Pověz mi o tom!“

Tento obrat způsobilo slovíčko *dědečku,* které Mariovi uklouzlo.

Marius ho rozpačitě pozoroval. Pohyblivý obličej pana Gillenormanda vyjadřoval jenom drsné a nevyslovitelné dobráctví. Stařec ustoupil dědovi.

„Nu tak, mluv, vypravuj mi o svých milostných pletkách, svěř se mi! Hrome, jak jsou dnešní mladí lidé hloupí!“

„Dědečku,“ pravil Marius.

Celý starcův obličej zazářil nevyslovitelným blahem.

„Ano, tak je to dobré, říkej mi dědečku a uvidíš.“

V jeho prudkosti bylo nyní něco dobráckého, měkkého, upřímného a tak otcovského, že Marius byl tím náhlým přechodem ze zoufalství k naději ohromen a opojen. Seděl u stolu, světlo svíček zdůraznilo sešlost jeho oděvu a pan Gillenormand si jej s údivem prohlížel.

„Nuže, dědečku," pravil Marius.

„Ach," přerušil ho pan Gillenormand, „ty opravdu nemáš jediný sou? Jsi oblečen jako zloděj!"

Prohrabal zásuvku, vytáhl z ní tobolku, kterou položil na stůl:

„Tu máš, tady je sto louisdorů, kup si klobouk."

„Dědečku," pokračoval Marius, „můj dobrý dědečku, kdybyste věděl! Miluji. Vy si to nedovedete představit. Poprvé jsem ji spatřil v Lucemburské zahradě; přicházívala tam; zpočátku jsem si jí mnoho nevšímal, ale pak, nevím, jak se to stalo, jsem se zamiloval. Ach, jak jsem byl nešťastný! Nyní ji konečně vídám, u ní, otec o tom neví; představte si, mají odjet! Vídáme se na zahradě, večer; otec ji chce vzít s sebou do Anglie, a tu jsem si řekl: půjdu k dědečkovi a všechno mu povím. Zbláznil bych se, zemřel bych, rozstonal bych se, skočil bych do vody. Rozhodně se s ní chci oženit, jinak zešílím. To je všechno a nemyslím, že bych byl na něco zapomněl. Bydlí v zahradě, kde jsou mřížová vrata, v ulici Plumet. Je to nedaleko Invalidovny."

Starý Gillenormand se posadil vedle Maria a zářil. Naslouchal, vychutnával zvuk jeho hlasu a zároveň si s chutí důkladně šňupnul. Při slovech, „ulice Plumet" přestal vdechovat a zbytek tabáku nechal spadnout na kolena:

„Ulice Plumet! Říkáš ulice Plumet? Podívejme se! Nejsou tam nedaleko kasárna? Ale ano, tak je to. Tvůj bratranec Théodule mi o ní vypravoval. Hulán, důstojník. – Holčička, přítelíčku, holčička. – Nu ovšem, ulice Plumet. Kdysi se jí říkalo ulice Blomet. Už si vzpomínám. O té maličké za mříží v ulici Plumet jsem už slyšel. V zahradě. Pamela. Nemáš špatný vkus. Je prý hezoučká. Mezi námi,

zdá se mi, že ten hlupák hulán se jí trochu dvořil. Nevím, kam to až došlo. Na tom konečně nezáleží. Ostatně nelze mu věřit. Chlubí se. Marie! Shledávám, že je docela správné, že chlapec jako ty je zamilován. To patří k tvému věku. Mám tě raději jako milovníka než jako jakobína. Raději tě vidím zakoukaného do nějaké zástěrky, hrome, a třeba do dvaceti zástěrek, než do pana Robespierra! Co mě se týká, musím si spravedlivě říci, že ze všech sansculottů[36] jsem měl rád jenom ženy. Hezké holky jsou hezké holky! U čerta! Proti tomu nelze nic namítat. A maličká tě tedy přijímá, aniž otec o tom ví. To je v pořádku. Také jsem měl taková dobrodružství. A nejedno. Víš, jak se to dělá? Nebere se to tak vážně; člověk se nevrhá do tragédie; nekončí se sňatkem a panem starostou. Člověk je docela jednoduše duchaplným chytrým chlapcem. Má rozum. Uklouzněte, smrtelníci, ale nežeňte se. Přijdeš k dědečkovi, který je v jádru dobrý člověk a má vždycky nějaký balíček louisdorů ve staré zásuvce; řekne se mu: Dědečku, takhle to vypadá. Je třeba, aby mládí bouřilo a stáří zůstávalo za pecí. Byl jsem také mladý a ty taky zestárneš. Nu tak, chlapče, co ti dávám, vrátíš jednou svému vnukovi. Tady máš dvě stě pistolí. Bav se! Hrome! Není nad to. Tak se to dělá! Člověk se nežení, ale nic si neodpírá. Však mi rozumíš, že?“

Marius, zkamenělý a neschopen slova, zavrtěl hlavou na znamení, že nerozumí.

Stařec propukl v smích, zamrkal starým víčkem, pleskl Maria po koleně, se záhadným a zářivým pohledem se mu zadíval do očí a s jemným pokrčením ramen řekl:

„Hlupáčku, udělej si z ní milenku!“

Marius zbledl. Nerozuměl tomu, co děd právě řekl. Povídání o ulici Blomet, o Pamele, o kasárnách, o hulánovi přešlo kolem Maria jako přelud. Z toho se nic nemohlo vztahovat na Cosettu, která byla

36 Z franc. sans culotte – bez kalhot; odpůrci feudalismu nazýváni podle toho, že nenosili kalhoty ke kolenům, nýbrž dlouhé.

jako lilie. Stařec blouznil. Ale jeho blouznění vyústilo ve slově, které Marius pochopil a které bylo pro Cosettu smrtelnou urážkou. Věta *udělej si z ní milenku* projela srdcem přísného mladíka jako meč.

Vstal, zvedl ze země klobouk a klidným a pevným krokem kráčel ke dveřím. Tam se otočil, hluboce se dědovi poklonil, vztyčil hlavu a řekl:

„Před pěti lety jste urazil mého otce; dnes urážíte mou nastávající. Už vás o nic nežádám, pane. Sbohem!“

Starý Gillenormand v úžasu pootevřel ústa, rozhodil paže, pokusil se vstát, ale než mohl pronést slovo, dveře se zavřely a Marius zmizel.

Stařec zůstal chvíli bez hnutí, jako bleskem omráčený; nemohl ani promluvit, ani vydechnout, jako by mu něčí ruka stáhla hrdlo. Konečně se vymrštil z křesla, běžel ke dveřím, jak lze běžet v jedenadevadesáti letech, otevřel je a vykřikl: „Pomoc! Pomoc!“

Přiběhla dcera, potom služebnictvo. Naříkavým chrapotem stařec pokračoval:

„Běžte za ním. Přiveďte ho. Co jsem mu udělal? Je šílený! Odchází! Ach, můj Bože! Ach můj Bože! Teď už se mi nikdy nevrátí.“

Šel k oknu, které vedlo na ulici, starýma roztřesenýma rukama je otevřel, naklonil se, zatímco ho Bask a Nicoletta zezadu drželi, a volal:

„Marie! Marie! Marie! Marie!“

Ale Marius, který v tu chvíli zahýbal za roh ulice Saint-Louis, už ho nemohl slyšet.

Devadesátiletý stařec dvakrát nebo třikrát s úzkostí zalomil rukama, vrávoravě vycouval od okna a zhroutil se do křesla, bez tepu, bezhlesně, bez slz. Potřásal hlavou, tupě pohyboval rty a v očích i v duši mu utkvělo cosi ponurého a hlubokého, co se podobalo noci.

KNIHA DEVÁTÁ
Kam jdou?

(1)
Jean Valjean

V týž den ke čtvrté hodině odpoledne seděl Jean Valjean na nejopuštěnějším svahu Martova pole. Buď z opatrnosti, buď z touhy po rozjímání o samotě, nebo prosté nepochopitelnou změnou zvyků, které se poznenáhlu vloudí do života lidí, zřídka vycházíval s Cosettou. Na sobě měl obyčejnou dělnickou halenu a šedé plátěné kalhoty; čepice s dlouhým štítkem mu zakrývala obličej. Cosetta mu teď nedělala starost, vedle ní byl klidný a veselý; co ho kdysi děsilo a zneklidňovalo, se rozptýlilo, ale před týdnem nebo snad před čtrnácti dny mu nastaly nové starosti. Jednoho dne, procházeje se na bulváru, zahlédl Thénardiera; díky přestrojení Thénardier Valjeana nepoznal; od té doby ho však Jean Valjean spatřil několikrát a pochopil, že se Thénardier potuluje po jeho čtvrti. To stačilo, aby se rozhodl k vážnému kroku. Jakmile byl na obzoru Thénardier, hrozila všechna možná nebezpečí.

Kromě toho v Paříži nebylo klidno; politické nepokoje přinášely s sebou potíže pro ty, kdo chtěli ze svého života něco zatajit. Policie byla značně zneklidněná a nedůvěřivá a při pátrání po lidech, jako byl Pépin nebo Morey[37], mohla docela dobře odhalit muže, jako byl Jean Valjean.

Jean Valjean se proto rozhodl opustit Paříž, ba dokonce i Francii, a odjet do Anglie. Upozornil na to Cosettu. Do týdne chtěl být pryč. Posadil se na svahu Martova pole a v duchu myslil na všechno, na

37 Atentátníci.

Thénardiera, na policii, na cestu, na to, jak nesnadné bude opatřit si cestovní pas.

To všechno mu působilo starosti.

A pak ho vyvedl z míry a dokonale poplašil nevysvětlitelný objev. Ráno téhož dne byl vzhůru velmi časně a procházel se v zahradě už předtím, než se otevřely Cosettiny okenice, když vtom spatřil na zdi tuto řádku, vyrytou pravděpodobně hřebíkem:

Ulice Verrerie číslo 16.

Nápis byl čerstvý, zářezy v začernalé omítce byly bílé, trs kopřiv u paty zdi byl posypán jemným, bílým vápnem. Bylo to asi napsáno v noci. Co je to? Adresa? Znamení pro druhé? Výstraha jemu? Ať tomu bylo tak či onak, bylo zřejmé, že si někdo zjednal přístup do zahrady a že do ní vnikl. Vzpomněl si na zvláštní příhody, které pobouřily dům. V duchu si dokreslil další. Střežil se o nápisu na zdi promluvit s Cosettou; bál se, aby ji nepolekal.

A jak tak všechno rozebíral, všiml si stínu, který dával tušit, že se někdo právě zastavil na vrcholu svahu přímo nad ním. Už se chtěl otočit, když mu na kolena dopadl čtyřikrát složený kus papíru, jako by mu jej byla něčí ruka hodila přes hlavu. Vzal papír, rozložil jej a četl na něm tato slova, napsaná tužkou velkými písmeny:

ODSTĚHUJTE SE!

Jean Valjean rychle vstal; na svahu nikdo nebyl; rozhlédl se okolo sebe a spatřil bytost větší než dítě, menší než muž, oděnou v šedou halenu a šedomodré manšestrové kalhoty; překročila zábradlí a sklouzla do příkopu Martova pole.

Jean Valjean se vrátil zamyšlen domů.

(2)
Marius

Marius odešel od pana Gillenormanda hluboce zarmoucen. Šel k němu s nepatrnou nadějí; odcházel od něho naprosto zoufalý.

Ti, kdo sledovali probouzení lásky, pochopí, že hulán, důstojník, ten hlupák bratranec Théodule, nezanechal ani nejnepatrnější stín v jeho duši. Po tom, co děd tak bez obalu prozradil vnukovi, by snad dramatický básník mohl očekávat nějakou zápletku. Ale jak by tím získalo drama, tak by utrpěla pravda. Marius byl ve věku, kdy člověk ve zlo nevěří; později, k stáru, člověk věří všemu. Podezření není nic jiného než vrásky. První mládí je nemá. Co pobouří Othella, netkne se Candida. Podezřívat Cosettu! Marius by se byl spíše dopustil spousty jiných zločinů.

Vykročil do ulic, které bývají spásou trpících. Přemýšlel o podrobnostech, na které si později nemohl vzpomenout. Ve dvě hodiny ráno se vrátil ke Courfeyracovi a oblečen se vrhl na postel. Bylo už k ránu, když usnul těžkým spánkem, ve kterém se v mozku honí myšlenky. Když se probudil, viděl, že v pokoji stojí Courfeyrac, Enjolras, Feuilly a Combeferre; všichni měli na hlavě klobouk, byli připraveni k odchodu a vypadali velmi důležitě.

Courfeyrac se ho zeptal:

„Půjdeš na pohřeb generála Lamarqua?“

Mariovi se zdálo, že Courfeyrac na něho mluví čínsky.

Vyšel zakrátko po nich. Dal si do kapsy bambitky, které mu Javert svěřil při dobrodružství 3. února a které mu zůstaly. Bambitky byly ještě nabity. Bylo by těžko říci, nač myslil, když je bral s sebou.

Po celý den se toulal, ani nevěděl kde; chvílemi pršelo, ale on si toho ani nevšiml; k obědu si u pekaře koupil za sou chleba, vstrčil jej do kapsy a zapomněl na něj. Zdá se, že se i vykoupal v Seině, aniž si to uvědomil. Jsou chvíle, kdy nám hlava hoří. Mariovi bylo právě tak. Už nedoufal v nic, už se ničeho nebál; tak daleko dospěl od předešlého

večera. S horečnou netrpělivostí čekal, až se zešeří; myslil jen na jedno – že v devět hodin spatří Cosettu. To poslední štěstí bylo jeho budoucností; potom stín. Když kráčel po nejopuštěnějších bulvárech, chvílemi se mu zdálo, že v Paříži slyší podivné zvuky. Probudil se ze snů a řekl si: „Copak se bijou?“

Za soumraku, přesně v devět hodin, byl, jak Cosettě slíbil, v ulici Plumet. Jakmile se blížil k mřížovým vratům, zapomněl na všechno. Již osmačtyřicet hodin neviděl Cosettu, a teď ji spatří; každá jiná myšlenka zmizela a zůstala jenom neslýchaná a vroucí radost. Minuty, v nichž prožijeme staletí, mají vždycky svrchovanou a obdivuhodnou vlastnost, že nám ve chvíli, kdy míjejí, vyplní srdce až po okraj.

Marius odsunul mříž a pospíšil do zahrady. Cosetta nebyla tam, kde ho obyčejně očekávala. Prošel houštinou a zamířil k výklenku u schodiště. „Tam mě jistě čeká,“ řekl si. Ani tam však Cosetta nebyla. Pozdvihl oči a viděl, že okenice jsou pozavírány. Obešel zahradu; zahrada byla opuštěna. Vrátil se tedy k domu a omámen, pomaten láskou, opojen, poděšen, zoufalý bolestí a nepokojem, zatloukl na okenici jako majitel, který se nečekaně vrací domů. Zabušil, zabušil ještě jednou, vydal se v nebezpečí, že spatří, jak se okno otvírá a jak se v něm objevuje podezíravá tvář otce, který se ptá: „Co chcete?“ To však nebylo nic proti tomu, co tušil. Když se nemohl dotlouci, zvedl hlas a zavolal: „Cosetto! Cosetto!“ opakoval velitelsky. Nikdo neodpověděl. Byl konec. Nikdo v zahradě; nikdo v domě.

Marius upřel zoufalý pohled na temný dům, černý, mlčenlivý a prázdnější než hrob. Podíval se na kamennou lavičku, kde vedle Cosetty prožil tolik božských hodin. Se srdcem plným něhy, lásky a odhodlání se posadil na stupně schodiště, v duchu požehnal své lásce a řekl si, že teď, když Cosetta odešla, mu nezbývá, než aby zemřel.

Náhle slyšel hlas, který pravděpodobně dolehl z ulice a mezi stromy křikl:

„Pane Marie!“

Vzpřímil se.

„Co je?“ řekl.

„Pane Marie, jste tu?“

„Ano.“

„Pane Marie,“ ozval se znovu hlas, „vaši přátelé vás očekávají na barikádě v ulici Chanvrerie.“

Tento hlas mu nebyl tak naprosto neznámý. Podobal se chraptivému a drsnému hlasu Eponiny. Marius doběhl k mříži, odsunul uvolněnou tyč, prostrčil hlavu a viděl, jak někdo, koho pokládal za mladíka, utíká a mizí v šeru.

(3)
Pan Mabeuf

Tobolka Jeana Valjeana panu Mabeufovi neprospěla. Pan Mabeuf ve své ctihodné až dětinské přísnosti dar nebes nepřijal; ani nepřipustil, že by se hvězda mohla proměnit v louisdory. Neuhodl, že to, co spadlo z nebe, přišlo od Gavroche. Donesl tobolku na policejní komisařství jako nalezený předmět, o který se snad někdo přihlásí. Tobolka byla takto skutečně ztracena. Pochopitelně se nikdo o ni nepřihlásil a panu Mabeufovi nikterak nepomohla.

A pan Mabeuf upadal.

Pokusy s indigem v Botanické zahradě nebyly o nic úspěšnější než v austerlitzské zahrádce. Již od loňska byl dlužen své hospodyni plat; teď, jak jsme viděli, dlužil nájemné. Zastavárna po uplynutí třinácti měsíců prodala jeho mědirytiny k *Floře.* Nějaký kotlář z nich udělal rendlíky. Když zmizely mědirytiny, nemohl doplnit ani jednotlivé výtisky *Flory,* které mu ještě zbyly, a za babku postoupil antikváři rytiny i text jako neúplné. Z jeho celoživotního díla nezůstalo nic. Žil z peněz získaných za výtisky. Když viděl, že skromný pramen počíná vysychat, zřekl se zahrady a nechal ji ležet ladem. Už dávno,

velmi dávno se zřekl dvou vajec a kousku hovězího masa, které čas od času jedl. K obědu míval chléb a brambory. Prodal poslední kusy nábytku, potom všechno, co měl dvojmo, peřiny, šaty a pokrývky, potom herbáře a rytiny; ponechal si však ještě nejdrahocennější knihy, mezi nimi některé neobyčejně vzácné, jako *Historické obrazy z Písma,* vydání z roku 1560, *Konkordanci k Písmu svatému* od Pierra do Besse, *Markétiny Sedmikrásy* od Jeana de la Haye s věnováním královně Navarské, *Knihu o pověření a důstojnosti velvyslancově* od pana de Villiers–Hotman, *Florilegium rabbinicum* z roku 1644, *Tibulla* z roku 1567 s tímto skvělým nadpisem: *Venetiis, in aedibus Manutianis,* konečně Diogena Laertského vytištěného v Lyoně v roce 1644, v němž se nalézaly pověstné varianty z vatikánského rukopisu 411 z třináctého století a ze dvou benátských rukopisů – 393 a 394 – tak úspěšně prozkoumané Henrim Estiennem, a všechna místa v dórském dialektu, která se vyskytují jedině v proslulém rukopise ze dvanáctého století, chovaném v neapolské knihovně. Pan Mabeuf nikdy ve svém pokoji netopil a uléhal ještě za světla, aby nemusil pálit svíčku. Lidé se mu zjevně na ulici vyhýbali, jako by ho ani neznali. Bída dítěte budí účast matky; bída mladíka budí účast dívky; bída starce nezajímá nikoho. Je ze všech běd nejstudenější. Pan Mabeuf přesto neztratil klidný, skoro dětský humor. Jeho oko trochu oživlo, jakmile se upřelo na knihu, a pan Mabeuf se usmál, když začal prohlížet jedinečný výtisk Diogena Laertského. Zasklená knihovna byla posledním kusem nábytku, který si ponechal kromě nejnutnějších věcí.

Jednoho dne mu řekla matka Plutarchová:

„Nemám zač koupit oběd."

Oběd říkala kusu chleba a čtyřem nebo pěti bramborám.

„A na dluh nedají?" poznamenal pan Mabeuf.

„Víte přece, že už mi nikde nechtějí dávat na dluh."

Pan Mabeuf otevřel knihovnu, dlouho prohlížel knihy jednu po druhé jako otec donucený decimovat své děti, díval se na ně, než si

vybral, načež rychle jednu vzal pod paži a odešel. Vrátil se za dvě hodiny, pod paží neměl nic, položil na stůl třicet sou a řekl:

„Připravíte oběd."

V této chvíli viděla matka Plutarchová, jak se na prostosrdečné starcově tváři rozprostírá temný závoj, který už nikdy nezmizel.

Druhého dne, třetího dne a později již bylo třeba začínat znovu, jednat podobně, a tak pan Mabeuf odcházel s knihou a vracel se se stříbrňákem. Protože antikváři viděli, že je nucen prodávat, platili mu dvacet sou za knihu, za kterou dal kdysi témuž knihkupci padesát franků. Tak svazek po svazku mizela celá knihovna. Chvílemi říkával: „Vždyť je mi přece osmdesát let!", jako by měl tajnou myšlenku, že dojde dříve konce svých dnů než konce svých knih. Smutek vzrůstal. Jednou měl přesto radost. Vyšel s Robertem Estiennem, kterého prodal za třicet pět sou na nábřeží Malaquais, a vrátil se s Aldem Manutiem, kterého koupil za čtyřicet sou v ulici Grès. „Jsem dlužen pět sou," řekl jen matce Plutarchové a zářil radostí. Ten den vůbec neobědval.

Byl členem Zahradnické společnosti. Tam věděli, v jaké je bídě. Předseda společnosti ho přišel navštívit a slíbil mu, že o něm promluví s ministrem orby a obchodu, a také to učinil. „Ale ovšem," zvolal ministr. „To si myslím! Učenec! Starý botanik! Neškodný člověk! Musíme pro něho něco učinit!" Nazítří dostal pan Mabeuf od ministra pozvání k obědu. Třesa se radostí ukázal dopis matce Plutarchové. „Jsme zachráněni," řekl. V ustanovený den šel k ministrovi. Zpozoroval, že jeho zmačkaný nákrčník, velký a starý kostkovaný kabát a vyleštěné střevíce udivily lokaje. Nikdo s ním nepromluvil, ba ani ministr. K desáté hodině ještě čekal, že ho někdo osloví, a zaslechl, jak se ministrova manželka, krasavice s velkým výstřihem, ke které se osmělil přiblížit, táže: „Kdo je vlastně tenhle starý pán?" Za lijáku se o půlnoci vrátil domů. Aby si mohl cestou tam zaplatit fiakr, prodal jeden elzevirský výtisk. Zvykl si každého večera před ulehnutím přečíst několik stránek oblíbeného Diogena Laertského. Uměl dostatečně řecky, aby vychutnal zvláštnosti textu,

který mu patřil. Teď už neměl jiné radosti. Uplynulo několik týdnů: Náhle se matka Plutarchová rozstonala. Věc, která je mnohem smutnější než nedostatek peněz na zakoupení chleba u pekaře, je nedostatek peněz na zakoupení léků v lékárně. Jednou večer lékař předepsal velmi drahý lék. A potom, když se nemoc horšila, bylo třeba ošetřovatelky. Pan Mabeuf otevřel knihovnu. Byla prázdná. Poslední svazek zmizel. Zůstal mu jenom Diogenes Laertský.

Vzal ten jediný výtisk pod paži a vyšel; bylo to 4. června 1832; zašel k bráně Saint-Jacques k nástupci Royolovu a vrátil se s dvaceti franky. Položil sloupeček pětifranků na noční stolek staré služebné a beze slova se vrátil do svého pokoje.

Na druhý den se již za svítání posadil v zahradě na převrácený patník, mimojdoucí ho mohli přes houští vidět, jak celé dopoledne sedí nehnuté, čelo skloněné, oči neurčitě upřené na povadlé záhony. Chvílemi pršelo, ale zdálo se, že stařec nic nepozoruje. Odpoledne se z Paříže ozvaly divné zvuky. Podobalo se to výstřelům z pušek a křiku davu.

Starý Mabeuf zdvihl hlavu; viděl jít kolem zahradníka a otázal se ho:

„Co je to?“

Zahradník s rýčem na rameni odpověděl s naprostým klidem:

„To je vzbouření.“

„Cože? Vzbouření?“

„Ano. Bijí se.“

„Proč se bijí?“

„Eh, hrom do toho!“ řekl zahradník.

„Kde?“ pravil pan Mabeuf.

„U Arzenálu.“

Starý Mabeuf vstoupil do domu, vzal klobouk, mechanicky hledal knihu, kterou by vzal pod paži, a když žádnou nenašel, řekl:

„Ach! Pravda!“

A roztržitě odešel.

KNIHA DESÁTÁ
5. června 1832

(1)
Povrch otázky

Z čeho vzniká vzbouření? Z ničeho a ze všeho. Z ponenáhlu uvolňovaného napětí, z prudce vyšlehnuvšího plamene, ze síly, která váhá, z větru, který se probudí. Poryv větru ovane myslící hlavy, snící mozky, trpící duše, palčivé vášně, do nebe volající bídu, a strhne všechno s sebou.

Kam?

Do neznáma. Neohlíží se na stát, na zákony, nectí prospěch ani cizí zpupnost.

A tak: podrážděná přesvědčení, zkyslá nadšení, popuzená nevole, potlačovaná bojechtivost, mladistvě zanícená odvaha, šlechetná zaslepenost, zvědavost, záliba ve změně, žízeň po neznámém, příjemný pocit, čteme-li návěští, v němž se nám nabízí nové představení a dychtivě čekáme na zazvonění ohlašující začátek, mlhavá záští, nevraživosti, rozčarování, kdejaká ješitnost, která se domnívá, že osud zavinil její ztroskotání; nouze, jalové sny, strmé ctižádosti, všichni, jimž každé zhroucení se zdá východiskem; a konečně a nejdoleji bída, sedlina, která dovede vzplanout – to všechno patří ke vzbouření.

Nejvznešenější i nejnižší; bytosti, které se potulují vně společnosti a čekají na vhodnou záminku, tuláci, pobudové, povaleči, ti, kdo v noci spí v poušti domů bez střechy nad hlavou a jejich střechou jsou jen studené mraky na nebi, ti, kdo denně marně žebrají o chléb, ale ne o práci, zbědovaní a nicotní, s holýma rukama a bosí patří také ke vzbouření.

Kdokoliv se v duši tajně vzpouzí proti čemukoliv, čeho původcem je stát, život nebo osud, je zralý připojit se ke vzbouření, a jakmile se objeví příležitost, odbojník se zachvěje a vidí, že je stržen vírem.

Vzbouření je smršť sociálního ovzduší, která se rychle vytvoří za příhodných tepelných podmínek a víříc stoupá, letí, hřmí, rve, ničí, drtí, boří, vytrhává a vleče s sebou povahy vznešené i bídné, člověka silného i slabocha, kmen stromu i stéblo slámy.

Běda tomu, koho unáší, jako tomu, do koho vráží! Zlomí jednoho i druhého.

Těm, jež unáší, uděluje zvláštní moc. Naplňuje kohokoliv silou událostí; ze všech činí střely. Stavební kámen promění v dělovou kouli a nosiče v generála.

Uvěříme-li jistým předpovědím potměšilé politiky, řekneme, že z hlediska moci je malé vzbouření celkem vítané. Systém: vzbouření upevňuje vládu, pokud ji nesvrhlo. Vláda si vyzkouší vojsko; soustředí měšťanstvo; zpružní svaly policii; zjistí sílu společenské kostry. To je gymnastika; je to skoro hygiena. Vládě se vede po vzbouření jako člověku po masáži.

Před třiceti lety se na vzbouření dívali ještě z jiného hlediska.

Na všechno je teorie, která se sama prohlašuje za ‚zdravý rozum'; Philinte proti Alcestovi[38]; prostředkování mezi pravdou a falší; vysvětlování, výtky, trochu vysokomyslné zlehčování, které se domnívá, že je moudrostí, protože je směsí pokárání a odpuštění, a zatím je to jen puntičkářství. Z toho vzešla celá politická škola, zvaná *juste milieu,* pravý střed. Mezi studenou a horkou vodou je část vody vlažné. Tato škola se svou nepravou hloubkou je jen povrchní, pitvá účinky, aniž ukázala na příčiny, z výše polovědy peskuje znepokojenou ulici.

Tato škola se domnívala, že vzpoury, které se přidružily k roku 1830, ubraly této vznešené události na čistotě. Červencová revoluce

38 Postavy z Molièrova *Misantropa* – smířlivý a shovívavý Philinte je kontrastem upřímného, poctivého a nekompromisního Alcesta.

byla krásným zadutím lidového větru, po němž se obloha rázem vyjasnila. Ale vzpourami se znovu zatáhlo nebe. Revoluci, jež byla zpočátku tak pozoruhodná svou jednomyslností, proměnily vzpoury v nedůstojné hašteření. V červencové revoluci se jako v každém příliš chvatném pokroku ukázaly skryté trhliny; vzpoura je učinila patrnějšími. Mohlo se říci: „Ach, to se to pokazilo." Po červencové revoluci každý cítil osvobození, po vzpourách pohromu.

Každá vzpoura zavírá krámy, sráží cenu státních papírů, děsí burzu, znesnadňuje obchod, kazí výdělky, urychluje úpadky; není peněz, soukromý majetek je znepokojen; veřejný úvěr otřesen, průmysl zaražen, kapitál ustupuje, cena práce klesá, všude je strach; ve všech městech jsou patrny následky. Rozevře se propast. Bylo vypočítáno, že první den vzbouření stojí Francii dvacet miliónů, druhý čtyřicet, třetí šedesát. Třídenní vzpoura přijde na sto dvacet miliónů, což, přihlížíme-li jenom k peněžní stránce, se rovná pohromě, ztroskotání anebo prohrané bitvě, při které by přišlo nazmar loďstvo šedesáti řadových lodí.

Z historického hlediska měly bouře svou osobitou krásu; válka na městském dláždění není méně velkolepá a méně patetická než válka v lesích; v jedné je duše lesů, v druhé srdce měst; jedna má Jeana Chouana a druhá Jeanna[39]. Vzpoury ozařují červeně, ale zato nádherně všechny nejpůvodnější význačné rysy pařížské povahy: ušlechtilost, oddanost, bouřlivou radost; studenti dokazují, že hrdinství se druží s inteligencí, národní garda dosvědčuje svou neoblomnost, kramáři jsou v táborech, gaménové na baštách, chodci se posmívají smrti. Školy a legie narážely na sebe. A potom, mezi bojujícími je jenom rozdíl věku, je to totéž pokolení; jsou to titíž stoikové, kteří umírají v dvaceti letech za myšlenku a ve čtyřiceti za rodinu. Vojsko, vždycky skleslé v občanských válkách, čelilo odvaze. Tím, že vzpoury byly vzorem statečnosti lidu, strhly i měšťany, aby riskovali.

39 Dělník, jeden z hlavních bojovníků na barikádách z června 1832.

„To je správné. Ale stojí to všechno za prolitou krev? A k prolité krvi připojte nejasnou budoucnost, ohrožený pokrok, nepokoj mezi nejlepšími, zoufalství poctivých liberálů, spokojenost absolutismu v zahraničí nad ranami, které si revoluce sama zasadila, triumf poražených z roku 1830, kteří říkají: ‚Však jsme to věděli.' Přidejte k tomu snad zvětšenou Paříž, ale zato určitě zmenšenou Francii. A připočtěte nakonec k tomu – nesmíme nic zamlčovat – řeže, které příliš zneuctily vítězství zesurovělého pořádku nad zešílevší volností. Vzbouření byla celkem zhoubná."

Takto hovořila takzvaná moudrost, se kterou se měšťanstvo, takzvaný lid, rádo uspokojuje.

Pokud se nás týká, my zavrhujeme příliš široký a proto velmi pohodlný výraz vzpoura. Rozlišujeme mezi hnutími lidu. Neptáme se, zdali vzpoura stojí tolik jako bitva. Především proč bitva? Zde se objevuje otázka války. Je pohroma války menší než metla vzpoury? A potom, jsou všechny vzpoury metlami? Co na tom, že 14. červenec stál sto dvacet miliónů? Uvedení Filipa V. na španělský trůn přišlo Francii na dvě miliardy. I při stejné ceně dali bychom přednost 14. červenci. Zavrhujeme ostatně tato čísla, která vypadají jako důvody, ačkoliv jsou to pouhá slova. Jakmile dojde ke vzbouření, zkoumáme je samo o sobě. Ve všech námitkách doktrinářů, které jsme právě uvedli, se mluví jenom o účinku; a my hledáme příčinu.

Vymezujeme.

(2)
Podstata otázky

Je vzpoura a je povstání; to jsou dva projevy hněvu; jeden chybuje, druhý je v právu. V demokratických státech, jediných, které jsou založeny na spravedlnosti, se často stává, že zlomek společnosti uchvátí moc: tu se. celek zdvihne a v boji za své právo se třeba

chopí i zbraně. Všude, kde jde o svrchovanost společnosti, válka celku proti skupině je povstání, kdežto útok skupiny proti celku je vzpoura; podle toho, kdo sídlí v Tuileriích – zda král nebo Konvent –, budou spravedlivě nebo nespravedlivě napadeny. Totéž dělo pochybilo, když bylo namířeno proti davu 10. srpna, a mělo pravdu 14. vendémiairu. Podobnost je zdánlivá, ale podstata je různá; Švýcaři brání bezpráví, Bonaparte brání právo. Ulice nemůže zrušit, co rozhodlo všeobecné hlasování ve své volnosti a svrchovanosti. Stejně je tomu i ve věcech pouhé civilizace; pud davu, včera podezíravý, se může zítra mýlit; táž zloba může být oprávněna proti Terrayovi[40] a nesmyslná proti Turgotovi. Rozbíjení strojů, plenění skladů, vytrhávání kolejí, boření přístavů, scestné pohyby davů, lid upírající právo pokroku, zavraždění Rama[41] jeho žáky, kamenování a vyhnání Rousseaua ze Švýcar, to je svévole. Izrael proti Mojžíšovi, Atény proti Fokionovi, Řím proti Scipionovi, to je vzpoura. Ale Paříž proti Bastile, to je povstání. Vojáci proti Alexandrovi, námořníci proti Kryštofu Kolumbovi, to je vzpoura, a bohaprázdná; proč? Protože Alexandros učinil mečem pro Asii to, co Kryštof Kolumbus učinil magnetickou střelkou pro Ameriku. Alexandros jako Kolumbus objevují svět. Tyto světy darované civilizaci rozmnožují světlo tou měrou, že všechna vina je na straně odporu proti němu. Někdy se lid zpronevěří sám sobě. Dav někdy zrazuje lid. Je například něco podivnějšího než dlouhý a krvavý protest podloudníků se solí, zdlouhavé a oprávněné povstání, které se v rozhodné chvíli, v den spásy, v hodině vítězství lidu spolčí s trůnem, obrátí se k chouanství a z odboje *proti* se stane vzpourou pro? To jsou smutná veledíla nevědomosti. Podloudník se solí unikne královským šibenicím

40 Pro zneužívání vysokého úřadu ve správě financí za Ludvíka XIV. byl Terray nahrazen Turgotem, který se snažil dřívější stav napravit.

41 Humanistický učenec Ramus byl zavražděn ve své koleji o Bartolomějské noci při pronásledování protestantů.

a s provazem na krku vztyčuje bílou kokardu. Zvolání: ‚Pryč s daní ze soli!' se změní ve výkřik: ‚Ať žije král!'

Vrahové z Bartolomějské noci, zářijoví hrdlořezové, avignonští krvežíznivci, vrahové Colignyho[42], vrahové paní de Lamballe[43], vrahové Brunovi[44], pyrenejští banditi, verdeti, cadenetti, tovaryšstvo Jehovovo[45], rytíři s páskou na rukávě, to všechno je vzpoura. Vendéská válka je velké katolické vzbouření.

Hlas práva v hnutí se pozná, třebas vždycky nestoupá z výbuchů rozvášněného davu; je šílený vztek a jsou puklé zvony; každé zvonění na poplach nezní čistou zvonovinou. Řádění vášní a nevědomosti je něco jiného než otřes pokroku. Povstaňte, budiž, ale jenom tehdy, abyste vzrostli. Ukažte mi, kam jdete. Odboj kráčí jenom vpřed. Každé jiné hnutí je špatné. Každý násilný krok zpět je vzpoura; couvnutí je násilnost spáchaná na lidstvu. V odboji propuká hněv pravdy; z dlažebních kamenů, které povstání vytrhává, srší jiskry práva. Vzpouře však tato dlažba dává jenom své bláto. Danton proti Ludvíku XVI. je odboj; Hébert proti Dantonovi je vzpoura.

Z toho plyne, že odboj může v daném případě být, jak řekl Lafayette, nejsvětější povinností, a vzpoura může být nejosudnějším zločinným útokem. Je také rozdíl v tepelné síle: povstání je často sopkou, vzpoura je často jen hořící slámou.

Vzbouření, jak jsme již řekli, je záležitost mocenská. Polignac je vzpurník; Camille Desmoulins je vládce.

Někdy je odboj vzkříšením.

---

42 Admirál Coligny, vynikající Vojevůdce a hlava franc. protestantů, zákeřně zavražděný Němcem Besmem v Bartolomějské noci.

43 Paní de Lamballe, přítelkyně Marie Antoinetty, zabita a potupně zohavena v r. 1792 (vrah prý spolkl její srdce).

44 Generál Brune, který se vyznamenal v napoleonském tažení do Itálie a Holandska (dobyl Stralsund), byl úkladně zavražděn za bílého teroru v Avignonu.

45 Vesměs roajalistické kontrarevoluční skupiny na jihu Francie.

Protože řešení hlavních politických otázek všeobecným hlasováním je věc čistě moderní a protože všechna předcházející historie čtyř tisíc let je naplněna znásilňováním práva a utrpením lidu, přináší každé dějinné období protest, jakého bylo schopno. Za caesarů nebylo odbojů, ale byl tu satirik Juvenal.

Facit indignatio[46] nahrazuje Gracchy.

Za vlády caesarů byl jeden muž vypověděn do Syeny[47]; jiný napsal *Anály.*[48]

Nebudeme mluvit o velikánu vykázaném na ostrov Pathmos[49], který rovněž zahrnuje skutečný svět námitkami ve jménu světa ideálního, vytváří ze svého vidění nesmírnou satiru a vrhá na Řím-Ninive, na Řím-Babylón a na Řím-Sodomu planoucí odlesk apokalypsy.

Jan na své skále je jako sfinga na svém podstavci; můžeme mu nerozumět; je to Žid, ale muž, který píše *Anály,* je Latinec; řekněme lépe, je Říman.

Neronové vládnou černě, a proto je třeba je také tak vykreslit. Práce pouhým rydlem by byla příliš bledá; do vrypů je třeba napustit zhuštěnou prózu, která leptá.

Despotové nejsou někdy pro myslitele tak docela bezvýznamní. Spoutané slovo je hrozné slovo. Spisovatel zdvojnásobuje a ztrojnásobuje sílu svého pera, přikazuje-li vládce národu mlčet. Z toho mlčení vzejde jakási tajemná plnost, která prosakuje a v mysli se slije ve zvonovinu. Nátlak na historii má za následek historikovu stručnost. Žulová pevnost takové prózy není ničím jiným než nakupením, jež způsobil tyran.

---

46 Rozhořčení kuje (z lat. verše Juvenalova: Chybí-li talent, kuje verš rozhořčení; *Satiry I*, 79).

47 Město v Egyptě, kam prý byl vypovězen satirik Juvenalis.

48 Dílo Tacitovo sepsané za kruté vlády Neronovy.

49 Sv. Jan napsal na ostrově Pathmu *Apokalypsu (Zjevení sv. Jana)*.

Tyranie nutí spisovatele k zestručnění, které slovo umocňuje. Ciceronská perioda, která taktak vystačí na Verra, otupila by se na Caligulovi. Čím menší je rozpětí věty, tím je rána ráznější. Tacitus myslí s vypětím všech sil.

Poctivost vznešeného srdce, soustředěná ve spravedlnosti a v pravdě, drtí jako blesk.

Mimochodem je třeba poznamenat, že Tacitus nestojí historicky nad Caesarem. Jemu jsou vyhrazeni Tiberiové. Caesar a Tacitus jsou dva postoupné zjevy, jejichž setkání jaksi tajemně nedopustil ten, kdo na jevišti století řídí příchody a odchody herců. Caesar je velký; Tacitus je velký; Bůh ušetřil tyto dva zjevy vzájemného střetnutí. Ten, kdo by chtěl soudit Caesara, mohl by se přenáhlit a ukřivdit mu. To Bůh nechce. Velké války africké a španělské, ničení kilických pirátů, šíření civilizace do Galie, do Británie, do Germánie, ta všechna sláva věnčí Rubikon. V tom je jakási božská ohleduplnost, váhající vydat slavného uchvatitele na milost a nemilost strašnému historikovi; Caesara milostivě ušetřilo Tacitovo pero a géniovi udílí polehčující okolnosti.

Despotismus zajisté zůstane despotismem, i když je to despotismus génia. Za slavných tyranů se šíří zkaženost mravů, ale tento morální mor je ještě šerednější za tyranů podlých. Nic nezastírá hanbu jejich vladařských činů; a karatelé – Tacitus stejně jako Juvenalis – bez námitek políčkují před očima lidského rodu jejich mrzkost.

Řím páchne víc za Vitellia než za Sully. Za Claudia a Domitiana se nízkost mravů rovná hanebnosti tyranů. Sprostota otroků je přímý plod despotův; ta prohnilá svědomí vydechují puch, v němž se odráží pánův obraz; veřejná moc je nečistá; srdce jsou nízká, svědomí jsou mělká, duše jsou sprosté; tak je tomu za Caracally, tak je tomu za Commoda, tak je tomu za Heliogabala, zatímco z římského senátu za Caesara vychází jenom zápach trusu, typický pro orlí hnízda.

A proto Tacitové a Juvenalové přicházejí zdánlivě pozdě; pitvající lékař se objeví v hodinu, kterou mu určí prozřetelnost.

Ale Juvenalis a Tacitus, právě tak jako Izaiáš v dobách biblických a jako Dante ve středověku, to jsou jedinci; vzbouření a odboj čili povstání znamenají dav, který je brzy v neprávu, brzy zas má pravdu.

Nejčastěji vychází vzpoura z pohnutek hmotných; odboj je naproti tomu vždycky jev mravní. Vzbouření je Masaniello[50]; odboj je Spartakus. Odboj souvisí s duchem, vzpoura se žaludkem. Žaludek se bouří, ač ani on není vždycky v neprávu. Když hrozí hlad, vychází vzpoura – jako např. v Buzançais[51] – ze správného, vzrušeného a spravedlivého stanoviska. A přece je to vzpoura. Proč? Protože chybila formou, i když měla v jádru pravdu. Byla divoká, byť spravedlivá, byla násilná, byť silná, a přece uhodila nazdařbůh; drtila kráčejíc jako slepý slon; zanechala za sebou mrtvoly starců, žen a dětí; prolila, aniž věděla proč, krev bezbranných a nevinných. Nasytit lid je dobrý cíl, ale pobít ho je špatný prostředek.

I nejodůvodněnější ozbrojená vzepření – 10. srpen stejně jako 14. červenec – začínají stejným zmatkem. Než se rozvine právo, panuje hluk a vzpěnění. Povstání je na začátku vzpourou, jako je řeka zprvu bystřinou. Obyčejně se vlije do oceánu – revoluce. Někdy však přece přichází povstání z vysokých hor, jež ční na mravním obzoru, vychází ze spravedlnosti, moudrosti, rozumu, práva, je složeno z nejčistšího sněhu ideálu, padá dlouho se skály na skálu, odráží nebe ve své průzračnosti, mohutní stem přítoků v důstojný tok triumfu a náhle se ztrácí v nějaké měšťanské bažině jako Rýn v močálu.

To je minulost, budoucnost je jiná. Všeobecné hlasovací právo je proto hodno obdivu, že již v zárodku zahlazuje vzpouru a odzbrojuje povstání, dávajíc mu hlas. Odstranění válek – válek pouličních jako válek o změnu hranic – je nevyhnutelný krok. Ať je dnešek jakýkoliv, mír znamená zítřek.

---

50 Vůdce neapolské vzpoury v r. 1647.

51 JV od Toursu; v r. 1847 tam vypukly nepokoje kvůli špatnému zásobování.

Měšťanstvo, upřímně řečeno, se málo vyzná v odstínech, kterými se povstání a odboj liší od vzpoury. Pro ně je všechno vzpourou, odporem, prostým a jasným vzepřením psa proti pánovi, štěkáním a chňapáním, pokusem o pokousání, jejž je třeba potrestat řetězem, boudou; a to až do dne, kdy psí hlava, která náhle vzrostla, se nejasně objeví ve stínu jako hlava lví.

Tehdy měšťan křičí: „Ať žije lid!"

Když jsme si toto uvědomili, co řekneme nyní o červnovém hnutí v roce 1832? je to vzpoura? Je to povstání?

Je to povstání.

Může se nám stát, že v tomto zobrazení strašné události řekneme někdy vzpoura, ale pak tím budeme označovat události jenom z povrchu, udržujíce stále rozdíl mezi vzpourou, která je formou, a povstáním, které je podstatou.

Hnutí v roce 1832 mělo ve svém vzplanutí a smutném uhasnutí tolik velikosti, že i ti, kdo v něm vidí jenom vzpouru, mluví o něm s úctou. Pro ně je to jakýsi zbytek roku 1830. Říkají, že se podrážděná obraznost neuklidní za den. Revoluce se nepřetne jedním rázem. Zbývá po ní nutně jakési vlnění, než přejde do úplného klidu jako hora svažující se do roviny. Není Alp bez Jury a Pyrenejí bez Asturského pohoří.

Tato patetická krize soudobých dějin, kterou paměť Pařížanů nazývá *obdobím vzpour,* je jistě charakteristickou chvílí v bouřlivých dobách století.

A ještě poslední slovo, než se vrátíme k vypravování.

Události, o kterých tu budeme vyprávět, patří k dramatickým a živoucím skutečnostem, jež dějiny často zanedbávají z nedostatku času a místa. Ale je v nich, což znovu zdůrazňujeme, život, tlukot srdce a lidské chvění. Podrobnosti, které jsme snad už vytkli, jsou jakýmisi střípky velkých událostí a ztrácejí se v pozadí historie. Doba nazvaná *obdobím vzpour* oplývá podrobnostmi tohoto druhu. Soudní vyšetřování, z jiných důvodů než dějiny, neodhalilo, a ani do

všech podrobností neprozkoumalo všechno. Mezi známými a uveřejněnými zvláštnostmi vyneseme tedy na světlo věci, o nichž se vůbec nevědělo, skutečnosti, přes něž přešlo zapomenutí jedněch a smrt druhých. Většina herců těchto obrovitých výjevů zmizela; hned příštího dne mlčeli; ale můžeme říci, že to, o čem budeme vyprávět, jsme viděli na vlastní oči. Změníme některá jména, neboť dějiny vypravují, ale neudávají, budeme však malovat jenom pravdu. V knize, kterou píšeme, ukážeme jenom jednu stranu a jednu epizodu a to jistě nejméně známou, dny 5. a 6. června 1832; a učiníme to tak, aby pod chmurným závojem, který pozdvihneme, čtenář zahlédl pravou tvář té strašné politické události.

(3)
Pohřeb – příležitost k obrození

Protože už po tři měsíce cholera umrtvovala ducha a jakýmsi chmurným klidem mírnila vření, dozrávala Paříž na jaře 1832 k otřesu. V tom se velkoměsto podobá dělu; je-li nabito, stačí, aby zasršela jiskra, a vyjde rána. V červnu 1832 takovou jiskrou byla smrt generála Lamarqua.

Lamarque byl muž slávy a činu. Osvědčil se postupně za císařství a za restaurace dvojí udatností, potřebnou v obou obdobích, srdnatostí na bojišti i odvážností na řečnické tribuně. Byl výmluvný, jako býval chrabrý; posluchači cítili v jeho slově meč. Jako Foy, jeho předchůdce, tak i Lamarque se po slavném období přísné kázně zastával svobody. Seděl mezi levicí a krajní levicí; dobyl si lásky lidu, protože uznával možnosti budoucího vývoje, a dav si ho oblíbil, protože kdysi věrně sloužil císaři. S hrabaty Gérardem a Drouetem patřil mezi ty, jež Napoleon hodlal povýšit na maršálky; smlouvy z roku 1815 ho pobuřovaly jako osobní urážka. Wellingtona přímo nenáviděl záštím, které se líbilo davu, a po sedmnáct let – sotva si

všímaje událostí, které se mezitím zběhly – důstojně truchlil pro Waterloo. V hodince smrti přitiskl k srdci meč, který mu darovali důstojníci stodenní vlády. Napoleonovo poslední slovo bylo *armáda,* Lamarquovo *vlast.*

Jeho blízké smrti se lid obával jako ztráty a vláda jako příležitosti pro opozici. Jeho úmrtí naplnilo národ smutkem. Jako všechno trpké, tak i smutek se může proměnit ve vzbouření. A to se také stalo.

V předvečer a dopoledne 5. června – v den určený k Lamarquovu pohřbu – předměstí Saint-Antoine, jímž měl průvod projít, vypadalo hrozivě. Hlučná spleť uliček kypěla pověstmi. Každý se vyzbrojil, čím jen mohl. Truhláři odnášeli kozlíky svých pracovních stolů, aby mohli vyrážet dveře. Nějaký muž si vyrobil bodlo z háčku na boty, jemuž ulomil konec a pahýl nabrousil. Jiný v horečné nedočkavosti ‚zúčastnit se boje' spal již po tři noci v šatech. Tesař jménem Lombier potkal druha, který se ho otázal: *„Kam jdeš?" „lnu, nemám zbraň." „Nu a co?" „Jdu do tesařské ohrady pro kružidlo." „K čemu?" „Nevím,"* řekl Lombier. Jakýsi Jacqueline, obratný chlapík, oslovoval všechny dělníky na potkání: „Pojď s námi!" Platil za ně deset sou za víno a říkal: „Máš práci?" „Ne." „Jdi k Filspierrovi, mezi Montreuilskou a Charonskou bránou, tam je práce dost." U Filspierra byly náboje a zbraně. Někteří známí organizátoři *dělali spojku,* běhali totiž od jednoho ke druhému a svolávali lid. U Barthélemyho, v krčmě u Capela, u Petit-Chapeau, nedaleko brány Trône, pijáci vážně mudrovali. Bylo slyšet, jak si povídají: *„Kde máš bambitku?" „Pod halenou." „A ty?" „Pod košilí."*

V ulici Traversière před Rolandovou dílnou a ve dvoře domu Maison-Brûlée před dílnou nástrojaře Berniera si lidé stojící ve skupinách šeptali. Nejohnivější byl jakýsi Mavot. který byl v práci vždycky jenom týden, a pak ho mistři vyhodili, protože „se s ním musili ustavičně hádat". Mavot byl druhého dne zabit na barikádě v ulici Ménilmontant. Pretot, jemuž bylo také souzeno zemřít v boji, podporoval Mavota a na otázku, jaký je tvůj cíl, odpovídal: „Povstání." Dělníci shromáždění na

rohu ulice Bercy čekali Lemarina, revolučního agenta pro předměstí Saint-Marceau. Hesla se vyměňovala téměř veřejně.

Tedy 5. června, za deště i slunce, procházel pohřební průvod generála Lamarqua Paříží s obvyklou vojenskou obřadností, z obezřelosti poněkud vystupňovanou. Rakev doprovázely dva pluky s bubny potaženými flórem, se skloněnými ručnicemi, deset tisíc národních gardistů se šavlemi po boku a baterie dělostřelectva národní gardy. Do pohřebního vozu se zapřáhli mladí lidé. Hned za rakví šli důstojníci z Invalidovny a nesli vavřínové větve. A po nich nespočetný, vzrušený a podivný dav, členové společnosti Přátel lidu, právnická a lékařská fakulta, uprchlíci všech národů, prapory španělské, italské, německé, polské, trojbarevné, vodorovně pruhované vlajky, nejrůznější korouhve, děti mávající zelenými ratolestmi, kameníci, tesaři, kteří tehdy právě stávkovali; knihtiskaři, nápadní papírovými čepicemi, kráčeli po dvou po třech a pokřikovali, téměř všichni mávali holemi, někteří šavlemi, šli v nepořádku, a přece jako jedna duše, chvílemi v hloučcích, chvílemi v sevřených řadách. Jednotlivé oddíly si volili své vůdce; jakýsi muž ozbrojený dvěma bambitkami, kterými se docela veřejně honosil, stál mimo, jako by přehlížel řady vojska, které se před ním odvíjely. Ve stromořadí bulvárů, ve větvích stromů, v oknech, na střechách se rojily hlavy mužů, žen i dětí; oči byly plné úzkosti. Ozbrojený průvod táhl ulicemi a uděšený dav přihlížel.

To všechno pozorovala vláda. Pozorovala s rukou na jílci meče. Na náměstí Ludvíka XV. bylo vidět čtyři škadrony karabiníků v sedle, s trubači v čele, s plnými nábojnicemi, s nabitými puškami a mušketami – jen vyrazit; v Latinské čtvrti a v Botanické zahradě byla rozestavěna městská garda; u Vinných sklepů stála škadrona dragounů; polovina 12. pěšího pluku stála na náměstí Grève a druhá na náměstí Bastily; 6. dragounský byl u celestýnského kláštera; dělostřelectvo naplnilo nádvoří Louvru. Ostatní vojsko čekalo v pohotovosti v kasárnách, nepočítáme-li pluky v okolí

Paříže. Znepokojená vláda držela v šachu rozjitřené davy svými čtyřiadvaceti tisíci vojáky v městě a třiceti tisíci v okolí.

V průvodu kolovaly podivné řeči. Mluvilo se o legitimistických intrikách; vykládalo se o vévodovi zákupském, jemuž Bůh přisoudil smrt právě ve chvíli, kdy mu dav chtěl nabídnout korunu. Jakýsi člověk, jehož jméno zůstalo neznámo, oznamoval, že v ustanovenou hodinu dva dílovedoucí získaní pro myšlenku revoluce otevřou lidu brány továrny na zbraně. Na obnažených čelech většiny přítomných bylo vepsáno nadšení, ale i sklíčenost. V davu, zmítaném prudkým, ale ušlechtilým pohnutím, bylo však tu a tam vidět i obličeje opravdových zlosynů s odpornými ústy, která říkala: ‚Pojďme drancovat!' Některá vření lidu dovedou rozvířit dno bažin tak, až se hladina zakalí mračny bláta. To je zjev, který pro zkušenou policii není ničím novým.

Průvod se s únavnou zdlouhavostí ubíral od domu smutku po bulvárech k náměstí Bastily. Chvílemi pršelo; davu však déšť nevadil. Cestu průvodu poznamenalo i několik incidentů: když rakev vezli kolem Vendômského sloupu, na vévodu Fitz-Jamese, který stál na balkóně a nesmekl před rakví, hodil někdo kamenem, z lidového praporu byl stržen galský kohout a vláčen v blátě, u brány Saint-Martin byl zase raněn jeden četař; důstojník 12. pěšího pluku řekl docela nahlas: *Jsem republikán;* když pochodovala polytechnická škola, která si vynutila účastenství na pohřbu, ozvaly se výkřiky: Ať žije polytechnika! Ať žije republika! Na náměstí Bastily se z předměstí Saint-Antoine přidaly dlouhé řady výhrůžně vypadajících zvědavců a v davu počalo vřít.

Bylo slyšet, jak jeden muž říká druhému: „Vidíš tamtoho člověka se zrzavou bradkou? Ten upozorní včas, kdy se má střílet." Zdá se, že se táž zrzavá bradka objevila v téže úloze při jiném vzbouření, v aféře Quénissetově[52].

52 Pilař, který spáchal v roce 1841 atentát na vévodu Orleánského a aumalského.

Pohřební vůz projel náměstím Bastily, bral se podél průplavu, přejel malý most a dostal se na prostranství Slavkovského mostu. Tam se zastavil. V té chvíli by byl dav z ptačí perspektivy vypadal jako kometa, jejíž hlava byla na prostranství a jejíž ohon, rozprostřený po nábřeží Bourdon, pokrýval náměstí Bastily a táhl se po bulváru až k bráně Saint-Martin. Okolo pohřebního vozu se utvořil kruh. Nesmírný dav ztichl. Promluvil Lafayette a rozloučil se s Lamarquem. To byla krásná, dojemná chvíle, všechny hlavy se obnažily a všechna srdce se rozbušila. Náhle se uprostřed skupiny objevil černě oděný muž na koni, v ruce měl rudý prapor, jiní říkají, že to byla píka s rudou čapkou. Lafayette odvrátil hlavu. Exelmans[53] opustil průvod.

Rudý prapor vyvolal bouři a zmizel v ní. Hluk připomínající hukot moře pohnul davem od bulváru Bourdon až k Slavkovskému mostu. Ozvaly se dva úžasné výkřiky: *„Lamarque do Pantheonu!“* *„Lafayette na radnici!“* Za jásotu davu se mladí lidé zapřáhli do vozů a jedni táhli Lamarqua v pohřebním voze přes Slavkovský most a druzí Lafayetta ve fiakru po nábřeží Morland.

V davu, který obklíčil a oslavoval Lafayetta, si lidé ukazovali jakéhosi Němce, Ludvíka Snydera, který se zúčastnil války v roce 1776, bojoval u Trentonu pod Washingtonem a u Brandywinu pod Lafayettem a který později zemřel jako stoletý stařec.

Zatímco na levém břehu městská jízda postoupila a zatarasila most, přijeli po pravém břehu od celestýnského kláštera dragouni a rozvinuli se podél nábřeží Morland. Dav, který vezl Lafayetta, je náhle v ohbí nábřeží spatřil a počal křičet: Dragouni! Dragouni! Dragouni postupovali krokem, mlčky, s bambitkami v sedelních pouzdrech, se šavlemi v pochvách, s mušketami na řemenech, se zachmuřeným očekáváním ve tvářích.

Zastavili se na dvě stě kroků od malého mostu. Fiakr, v němž seděl Lafayette, dojel až k nim, jejich řady se otevřely, dovolily mu

53 Generál, člen horní sněmovny v r. 1832.

projet a zavřely se za ním. V té chvíli se dragouni srazili s davem. Ženy se v hrůzném zmatku daly na útěk.

Co se stalo v té osudné vteřině? Nikdo to nedovedl říci. Temná chvíle, kdy se srazí dvě mračna. Jedni vypravují, že směrem od Arzenálu se ozvalo troubení k útoku, že jakýsi chlapec bodl dragouna dýkou. Pravda je, že se náhle ozvaly tři výstřely, z nichž první zabil velitele škadrony Choleta, druhý hluchou stařenu, která v ulici Contrescarpe zavírala okno, a třetí propálil epoletu nějakému důstojníkovi; jakási žena vykřikla: *„Začínají příliš brzy!“ a* již se na druhé straně proti nábřeží Morland objevila a tryskem blížila další škadrona dragounů, která už čekala v kasárnách a s obnaženými šavlemi se hnala ulicí Bassompierre a bulvárem Bourdon, smetajíc všechno, co jí stálo v cestě. Tím je řečeno vše, bouře se rozpoutává, kamení prší, třaskají výstřely, mnoho lidí se vrhá z břehu dolů a brodí se malým, dnes už zasypaným ramenem Seiny; v tesařských ohradách na ostrově Louviers, v hotové to tvrzi, se ježí davy bojovníků; vytrhávají kůly, střílejí z bambitek, budují barikádu, mladí lidé, zprvu zatlačení, ženou se s pohřebním vozem přes Slavkovský most a napadají městskou gardu, přibíhají karabiníci, dragouni sekají šavlemi, dav se rozbíhá na všechny strany, bojovný pokřik letí do čtyř úhlů Paříže, lidé volají: Do zbraně!, zmateně pobíhají, porážejí se, utíkají, stavějí se na odpor. Hněv roznáší vzbouření, jako vítr rozdmýchává oheň.

(4)
Vření dávných dob

Nic není podivnějšího nad první rozvíření vzpoury. Všechno vybuchuje najednou. Předpovídalo se to? Ano. Připravovalo se to? Ne. Odkud to tedy vychází? Z dlažby. Odkud to padá? Zčistajasna. Tady má povstání ráz připravenosti, jinde zas je improvizací. Kdokoli se

může zmocnit proudu lidí a vést jej, kam se mu zachce. Je to hrůzný počátek, do něhož se mísí jakýsi druh strašné rozjařenosti. Nejdříve hluk, zavírají se krámy, mizí výklady obchodníků; potom osamělé výstřely; lidé utíkají; na vrata dopadají údery pažeb; slyšíte, jak se na dvorech domů smějí služebné a říkají: *„Něco se semele!“*

Neuplynulo ještě ani čtvrt hodiny, a už mela začala hned na dvaceti různých místech Paříže téměř najednou:

– v ulici Sainte-Croix-de-la-Bretonnerie vstoupilo do krčmy asi dvacet mladých mužů, vousatých a s dlouhými vlasy, a zanedlouho z ní vyšli s vodorovně pruhovaným trojbarevným praporem se smuteční rouškou; v čele kráčeli tři ozbrojení chlapíci, jeden měl šavli, druhý pušku a třetí píku;

– v ulici Nonnains-d'Hyères měšťan, pěkně oblečený, zavalitý, se zvučným hlasem, lysou lebkou, se zdviženým čelem, černou bradou a drsnými kníry, které se nikdy nesčešou dolů, mimojdoucím veřejně nabízel náboje;

– v ulici Saint-Pierre-Montmartre nesli muži s vykasanými rukávy černý prapor, na němž bylo bílými písmeny napsáno: *Republiku nebo smrt;* v ulici Jeûneurs, v ulici Cadran, v ulici Montorgueil, v ulici Mandar se objevovaly skupiny mávající prapory, na nichž bylo zlatým písmem napsáno slovo *sekce* s číslem. Jeden z těchto praporů byl červený a modrý s nepatrným bílým proužkem uprostřed;

– na bulváru Saint-Martin vyloupili továrnu na zbraně a tři zbrojířské krámy, první v ulici Beaubourg, druhý v ulici Michel-le-Comte, třetí v ulici Temple. V několika minutách se tisíce paží chopilo dvou set třiceti pušek, které téměř všechny byly dvouhlavňové, čtyřiašedesáti šavlí a třiaosmdesáti bambitek. Aby se ozbrojilo více lidí, bral si jeden ručnici a druhý bodák;

– na nábřeží Grève vnikli mladí lidé ozbrojení mušketami do bytů, v nichž byly samotné ženy, aby odtamtud mohli střílet, leden z nich měl mušketu s kolečkem. Zazvonili, vstoupili a počali chystat

patrony. Neznámá žena vypravovala: *„Nevěděla jsem, jak patrony vypadají, až mi to můj řekl;“*

– v ulici Vieilles-Haudriettes vrazil dav do obchodu se starožitnostmi a vzal tam jatagany a turecké zbraně;

– v ulici Perle ležela mrtvola zastřeleného zedníka.

Na pravém břehu, na levém břehu, na nábřeží, na bulvárech, v Latinské čtvrti, v okolí tržnice četli potom udýchaní mužové, dělníci, studenti a členové sekcí provolání a křičeli; „Do zbraně!“ Přeráželi svítilny, odpřahali vozy, vytrhávali dlažbu, bořili, páčili domovní dveře, vyvraceli stromy, prohledávali sklepy, vyvalovali sudy, hromadili dlažební kostky a stavební kvádry, kusy nábytku, prkna, stavěli barikády.

Nutili měšťany, aby jim pomáhali. Vcházeli do bytů, žádali na ženách šavle a pušky nepřítomných manželů a na dveře psali křídou: *zbraně vydány.* Někteří stvrzovali příjem pušky a šavle a říkali: *„Zítra si pro ně pošlete na radnici.“* Na ulicích odzbrojovali osamělé stráže a národní gardisty ubírající se k vytčenému stanovišti. Důstojníkům strhávali nárameníky. V ulici Cimetière-Saint-Nicolas pronásledovala tlupa ozbrojená holemi a rapíry důstojníka národní gardy, který se stěží ukryl v jednom domě a dostal se odtamtud teprve v noci v přestrojení.

Ve čtvrti Saint-Jacques se rojili studenti ze svých kolejí a ubírali se buď nahoru ulicí Saint-Hyacinthe do kavárny Pokrok nebo dolů do kavárny „U sedmi kulečníků“ v ulici Mathurins. Tam stáli na patnících přede dveřmi mladí lidé a rozdělovali zbraně. V ulici Transnonain si rozebrali staveniště, aby mohli stavět barikádu. Na jediném místě, na rohu ulic Sainte-Avoye a Simon-le-Franc se obyvatelé postavili proti povstání a sami barikádu zbořili. Jenom na jednom místě povstalci ustoupili; opustili započatou barikádu v ulici Temple, a když několikrát vystřelili na oddíl národní gardy, dali se na útěk ulicí Corderie. Oddíl našel na barikádě rudý prapor, balíček patron a tři sta kulí do bambitek. Národní gardisté roztrhali prapor a cáry roznesli na špičkách bajonetů.

Všechno, co tu pomalu a postupně vypravujeme, se událo najednou na všech stranách města za hrozného hluku, jakoby za stálého blýskání a souvislého, nepřetržitého hromobití.

Ani ne za hodinu vyvstalo jen v okolí tržnice ze země sedmadvacet barikád. Uprostřed byl pověstný dům číslo 50, tvrz dělnického velitele Jeanna a jeho sto šesti druhů; tento dům měl po jedné straně barikádu u Saint-Merry a druhou v ulici Maubuée a ovládal tři ulice – ulici Arcis, ulici Saint-Martin a ulici Aubry-le-Boucher, proti které stál průčelím. Dvě barikády postavené do pravého úhlu se obracely z ulice Montorgueil do ulice Grande-Truanderie a z ulice Geoffroy-Langevin do ulice Sainte-Avoye. A to nevypočítáváme nesčetné barikády v ostatních dvaceti pařížských čtvrtích, v Marais, na pahorku Sainte-Geneviève; v ulici Ménilmontant stála barikáda, na níž bylo vidět vrata vytržená z veřejí; jiná barikáda byla u Nemocniční lávky – tři sta kroků od policejní prefektury – a byla zbudována z vypřaženého a převrženého vozu.

Na barikádě v ulici Ménétriers rozdával dobře oblečený muž peníze pracujícím. Na barikádě v ulici Grenéta se objevil jezdec a muži, který byl asi náčelníkem barikády, odevzdal svitek, jenž vypadal jako svitek peněz. *„Zde máte,“* pravil *„na zaplacení výloh, vína a ostatních potřeb.“* Jakýsi světlovlasý mladík bez nákrčníku chodil od barikády k barikádě a oznamoval hesla. Jiný s vytasenou šavlí a s modrou policejní čapkou na hlavě rozestavoval hlídky. Uvnitř, za barikádami, se hospody a vrátnice domovníků proměnily ve strážnice. Vzbouření si ostatně počínalo podle pravidel vědecké vojenské taktiky. Výborně byly zvoleny úzké, nestejnoměrné, křivolaké uličky, plné rohů, zákrutů, zvláště okolí tržnic, spleť ulic, zamotanější než les. Společnost Přátel lidu se postavila, jak se tehdy říkalo, do čela povstání ve čtvrti Sainte-Avoye. U muže, který byl zabit v ulici du Ponceau, se našel plán Paříže.

Ale skutečného řízení se ujal nevídaný zápal, který byl ve vzduchu. Povstání rázem jednou rukou nastavělo barikády a druhou

se zmocnilo téměř všech strážnic vojenské posádky. Ani ne za tři hodiny povstalci, jako když se zapálí vysypaný proužek střelného prachu, zaplavili a zabrali na pravém břehu Arzenál, radnici na náměstí Royale, celou čtvrt Marais, Popincourtovu továrnu na zbraně, Galiote, Vodárnu a všechny ulice v okolí tržnic i na levém břehu kasárny Vysloužilců, Sainte-Pélagie, náměstí Maubert, prachárnu Deux-Moulins a všechny brány. V pět hodin večer už byly pány náměstí Bastily, Lingerie, Blanc-Manteaux; jejich přední stráže se dotýkaly náměstí Victoires a ohrožovaly Banku, kasárny Petits-Pères a poštu. Třetina Paříže se vzbouřila.

Na všech stranách se rozvinul gigantický boj; po prohledávání domů, po chvatném zabírání zbrojířských krámů pokračoval zápas, který započal házením kamení a střelbou z ručnic.

K šesté hodině večer se průchod Saumon proměnil v bitevní pole. Na jednom konci byli povstalci, na druhém vojsko. Střídali od mříže k mříži. Pozorovatel, milovník snů, spisovatel této knihy, který se přišel na tuto sopku podívat zblízka, se v této ulici octl ve dvojím ohni. Chtěl-li se uchránit před kulemi, nezbylo mu nic jiného než ukrýt se za vypuklinu polovičních sloupů, které oddělovaly krámy; dobře půl hodiny se nacházel v tomto choulostivém postavení.

Zatím bylo svoláváno vojsko, národní gardisté se oblékali a narychlo vyzbrojovali, legie vycházely z radnic, pluky pochodovaly z kasáren. Naproti průchodu Ancre probodli dýkou bubeníka. Jiného bubeníka napadlo v ulici Cygne třicet mladíků, provrtali mu buben a vzali šavli. Jiný byl zabit v ulici Grenier-Saint-Lazare. V ulici Michel-le-Comte padli tři důstojníci, jeden za druhým. Někteří měšťtí gardisté zranění v ulici Lombards ustupovali.

Před Cour-Batave našel oddíl národních gardistů rudý prapor s tímto nápisem: *Republikánská revoluce čís. 127.* Byla to skutečně revoluce?

Vzbouření si utvořilo ze středu Paříže jakousi neproniknutelnou křivolakou obrovitou tvrz.

Tam bylo ohnisko, tam zřejmě bylo řešení na dosah. Všechno ostatní byly pouhé přestřelky. Ještě se tam nebili, což bylo důkazem, že se všechno rozhodne právě tam.

U některých pluků byli vojáci nespolehliví, čímž se krize ještě hrozivě komplikovala. Vzpomínali na jásot, s jakým v roce 1830 přijal lid neutralitu 53. řadového pluku. Dva odvážní a zkušení mužové, kteří se osvědčili ve velkých válkách, maršál de Lobau a generál Bugeaud, veleli vojsku. Bugeaud byl pod Lobauem. Obrovské hlídky, tvořené z praporu řadového vojska sevřeného setninami národní gardy a vedené policejním komisařem opásaným stuhou, prohledávaly ulice vzbouřenců. Vzbouřenci zase stavěli stráže na rohy ulic, v koutech křižovatek a odvážně vysílali hlídky před barikády. Protivníci se pozorovali navzájem. Vláda se zbraní v ruce váhala; noc se blížila a na Saint-Merry se ozvalo zvonění na poplach. Tehdejší ministr války, maršálek Soult, který prožil Slavkov, smutně k tomu ke všemu přihlížel.

Tyto staré námořní vlky, zvyklé na různé obraty a vyškolené v taktice – v tomto kompasu všech bitev –, vyvedla dokonale z rovnováhy ona nesmírná pěna, které se říká hněv lidu. Revoluční vítr nelze chytat do plachet.

Členové městské národní gardy se dostavovali spěšně a v nepořádku. Prapor 12. lehkého pluku se poklusem blížil od Saint-Denis; 14. řadový přicházel z Courbevoie; u Carrouselu se postavily baterie vojenské školy; z Vincennes se valila děla.

Tuilerie osaměly. Ludvík Filip byl naprosto klidný.

(5)
Zvláštnost Paříže

Jak jsme již řekli, viděla Paříž v minulých dvou letech nejedno povstání. Odmyslíme-li si vzbouřené čtvrti, tváří se Paříž za vzpoury

kupodivu neobyčejně klidně. Paříž si rychle zvyká na všechno – je to pouhé vzbouření – a Paříž má tolik práce, že se pro podobnou maličkost nedá vyrušit. Takovou podívanou mohou poskytnout jenom obrovitá města. Jenom nesmírná prostranství mohou v sobě chovat jak občanskou válku, tak zároveň jakýsi podivný klid. Když pařížský lid povstává, když zarachotí bubny a když nastupuje vojsko a troubí se na poplach, kramář jenom řekne:

„Zdá se, že v ulici Saint-Martin se to mele."

Anebo: „To v předměstí Saint-Antoine!"

A často bezstarostně dodává:

„Tam někde."

Později, když lze rozeznat trhavý a ponurý rachot mušket a hromadné výstřely čet, kramář podotkne:

„Jde to tuhého? A vida! Jde do tuhého!"

Za chvíli, když se vzpoura blíží a vzmáhá, honem zavírá krám a rychle navléká stejnokroj, to jest zboží uloží do bezpečí a život vydá v nebezpečí.

Střílejí na sebe na křižovatkách ulic, v průchodech, ve slepých ulicích; dobývají, ztrácejí a znovu dobývají barikády; krev teče; kartáčové náboje dělají díry do domovní omítky; kulky zabíjejí lidi v přístěncích, alkovnách, mrtvoly pokrývají dlažbu. A o několik ulic dál slyšíte nárazy kulečníkových koulí v kavárnách.

Zvědavci hovoří a smějí se na dva kroky od ulic, v nichž zuří válka; divadla jsou otevřena a hrají vaudevilly; jezdí fiakry; chodci jdou k obědu do města. Někdy se to děje i ve čtvrti, kde se bijí. V roce 1831 ustala přestřelka, aby mohl projít svatební průvod.

Při povstání 12. května 1839 se v ulici Saint-Martin objevil drobný a neduživý stařec, táhl ruční vozík s vlajícím trojbarevným hadrem nahoře a na vozíku měl láhve naplněné jakousi tekutinou; přecházel od barikády k vojsku a od vojska k barikádě, nestranně nabízel skleničku vody z lékořice hned obhájcům vlády, hned přívržencům bezvládí.

Nic nenajdete zvláštnějšího; je to vzbouření čistě pařížské, jaké se nenajde v žádném jiném městě. K tomu je zapotřebí dvou věcí: velikosti Paříže a jejího veselí. A navíc – města Voltairova i Napoleonova.

Ale tenkrát za vzpoury 5. června 1832 pocítila Paříž cosi patrně silnějšího, než byla sama. Dostala strach. Všude, i v nejvzdálenějších i nejméně ‚zúčastněných' čtvrtích, byly dveře, okna i okenice za bílého dne zavřeny. Odvážní lidé se ozbrojili, zbabělci se ukryli. Bezstarostný a spěchající chodec se vytratil. Nejedna ulice zela prázdnotou jako ve čtyři hodiny ráno. Roztrušovaly se poplašné podrobnosti a šířily se neblahé zprávy – že prý se červení zmocnili Banky; jenom v kostele kláštera Saint-Merry se prý jich šest set zahradilo a zatarasilo; že řadové vojsko není spolehlivé; že Armand Carrel navštívil maršálka Clauzela a že maršál mu poradil: „Především musíte sestavit pluk;" že Lafayette onemocněl, ale že jim přesto řekl: *„Jsem váš. Půjdu s vámi všude, kde budete mít pro mne židli," a* že bude třeba mít se na pozoru: že v noci budou lidé drancovat osamělé domy na odlehlých místech Paříže (zde možno rozeznat přehnanou obraznost policie, této Anny Radcliffové[54] míchající se do záležitostí vlády); že v ulici Aubry-le-Boucher byla postavena baterie; že Lobau a Bugeaud se dohodli a že o půlnoci nebo nejpozději za svítání vyrazí čtyřmi proudy proti středu vzpoury, první že půjde od náměstí Bastily, druhý od brány Saint-Martin, třetí z náměstí Grève a čtvrtý od tržnice; že vojsko patrně vyklidí Paříž a stáhne se na Martovo pole; že nikdo neví, co se stane, ale tentokrát že jde do tuhého. Mnoho se mluvilo o nerozhodnosti maršálka Soulta. Proč je nenapadne ihned? Jistě ho události vážně zaujaly. Zdálo se, že starý lev patrně větří ve stínu neznámou obludu.

Nastal večer, divadla se neotvírala; hlídky podrážděně přecházely; prohledávaly chodce; zastavovaly podezřelé. Do devíti hodin

54 Anglická spisovatelka hrůzostrašných románů.

zatkly osm set lidí; policejní prefektura byla přecpána, věznice Conciergerie také a vězení Force jakbysmet. V Conciergerie bylo dlouhé podzemí, kterému se říká Pařížská ulice, postláno otýpkami slámy, na nichž leželo mnoho uvězněných, k nimž odhodlaně mluvil Lagrange, muž z Lyonu. Sláma drcená ležícími lidmi šustila, jako když spustí lijavec. Jinde leželi zatčení pod širým nebem, na nádvořích, jedni na druhých. Všude úzkost a jakési chvění, v Paříži neobvyklé.

Lidé se zatarasovali v domech; ženy a matky byly znepokojeny; všude bylo slyšet jen: *„Ach Panebože!“ „Nevrátil se.“* V dálce se ozývalo občasné rachocení povozů.

Přede dveřmi svých domovů naslouchali lidé hluku, křiku, hlomozu, ztlumenému a nejasnému dunění, o nichž se říkalo: *„To je jízda,“* nebo *„To ujíždějí muniční vozy.“* Naslouchali zvukům trubky, bubnu, palbě a zvláště žalostnému poplašnému zvonění ze Saint-Merry. Slyšeli první výstřel z děla. Na nárožích se objevovali ozbrojení lidé a zase mizeli křičíce: „Vraťte se domů!“ A spěchali zavřít dveře na závoru. Říkalo se: „Jak to skončí?“ S příchodem noci se Paříž stále chmurněji zbarvovala strašným plápolem vzpoury.

KNIHA JEDENÁCTÁ
Atom se bratří s uragánem

(1)
Několik vysvětlivek ke Gavrochově poezii. Akademikův vliv na tuto poezii

Lid vzplanul ve chvíli, kdy před Arzenálem narazil na vojsko. Přední řady začaly couvat a tarasily cestu masám, které se valily za pohřebním vozem a tlačily – abychom tak řekli – váhou přeplněných bulvárů na čelo průvodu. Nastal strašný ústup. Dav se rozvlnil, řady se rozlomily, lidé se rozběhli, rozprchli všemi směry a hledali spásu v útěku, jedni s bojovným pokřikem, druzí zbledlí strachem. Moře lidí, které zaplavilo bulváry, se v mžiku rozdělilo vpravo i vlevo, vystoupilo ze břehů a rozlilo se do dvou set ulic najednou, jako by se náhle otevřela stavidla. V této chvíli jakýsi otrhaný chlapec, který běžel ulicí Ménilmontant a v ruce držel kvetoucí větev čilimníku, právě utrženou na výšinách Belleville, si všiml mezi věcmi, vyloženými před krámkem vetešnice, staré sedelní bambitky. Odhodil kvetoucí větev na dlažbu a zvolal:

„Matko Tentononc, tohleto si vypůjčím."

A s bambitkou utekl.

Za dvě minuty potkal proud poděšených měšťáků, prchající ulicí Amelot a ulicí Basse, chlapce, který mával bambitkou a zpíval:

V noci zřít není co,
leč ve dne ledaco,
nad podvrženým písmem
se hrozí buržuj stísněn,
dbej ctnosti, ty a ta,
tyata
ty čáko šišatá!

To malý Gavroche táhl do boje.

Na bulváru si všiml, že bambitka nemá kohoutek.

Od koho byl popěvek, při němž se mu tak pěkně pochodovalo, a všechny další písně, které tak rád zpíval? My to nevíme. Kdo to ví? Snad byly jeho. Ostatně Gavroche se vyznal ve všech oblíbených lidových popěvcích a přimíchával k nim vlastní štěbetání. Byl to skřítek i dítě ulice a spojoval hlasy přírody s hlasy Paříže. Slučoval repertoár ptactva s repertoárem dílen. Znal malířské učně, plémě příbuzné svému rodu. Zdá se, že se učil tři měsíce u tiskaře. Kdysi také něco obstaral pro pana Baour-Lormiana[55], jednoho ze čtyřiceti akademiků. Gavroche byl gamén literát.

Gavroche vlastně ani netušil, že v tu ošklivou deštivou noc, kdy dvěma chlapečkům nabídl pohostinství svého slona, prokázal dobrý skutek vlastním bratrům. Večer bratrům, ráno otci; takovou měl tehdy noc. Když za svítání odešel z ulice Ballets, vrátil se rychle ke slonu, dovedně z něho vytáhl obě děti, rozdělil se s nimi o snídani, kterou bůhvíjak sehnal, načež odešel, svěřiv je dobré matce ulici, která vychovala vlastně i jeho. Když odcházel, smluvil si s nimi schůzku na témž místě a na rozloučenou jim řekl: *„Práskám do bot, jinak řečeno, beru roha, nebo jak se tomu říká u dvora, klidím se. Caparti, nenajdete-li tatínka a maminku, přijďte večer sem. Postarám se vám o večeři a o nocleh.“* Snad děti sebral některý městský strážník a odvedl je na strážnici, nebo je ukradl nějaký kejklíř či prostě zabloudily v nesmírném pařížském bludišti, už se nevrátily. Nejnižší vrstvy lidské společnosti jsou plny ztracených stop. Od oné noci uplynulo deset nebo dvanáct týdnů. Gavroche se nejednou poškrábal za uchem a řekl:

„U čerta, kdepak jsou asi mé děti?“

Zatím však došel s bambitkou v ruce do ulice Pont-aux-Choux. Zpozoroval, že v této ulici je otevřen jenom jeden krám, a co bylo zvlášť hodno úvahy, byl to krám cukrářský. To sama prozřetelnost mu nabídla

55 Básník, překladatel Ossiana, člen Francouzské akademie.

příležitost najíst se jablkového závinu, než vstoupí do neznáma. Gavroche se zastavil, ohmatal si boky, prohledal kapsičku ve vestě, obrátil kapsy naruby, ale nenašel nic, ani jediný sou, dal se tedy do křiku: „Pomóc!“

Je to kruté odepřít si poslední koláč.

Nicméně Gavroche šel dál.

Za dvě minuty byl v ulici Saint-Louis. Přecházeje ulicí Parc-Royal, cítil potřebu odškodnit se za to, že si nemohl dopřát jablkový závin, a s nevýslovnou rozkoší začal za bílého dne strhávat divadelní návěští.

O něco dále viděl skupinu blahobytně vypadajících lidí, které považoval za domácí pány. Pokrčil rameny a uplivl si před nimi a od plic si odlehčil touto filozofickou větou:

„Ti kapitalisti jsou ale vypasení. Naperou se při dobrém obědě. Zeptejte se jich, co dělají s penězi. Nevadí. Jistě je jedí. Cpou se, co se do nich vejde.“

(2)
Gavroche na pochodu

Mávat bambitkou bez kohoutku na veřejné ulici je tak důležitý úkon, že Gavroche cítil, jak jeho nadšení každým krokem roste. Mezi úryvky Marseillaisy, kterou si prozpěvoval, křičel:

„Všechno jde dobře! Hodně mě bolí levá pracka, zhoršil jsem si revmatismus, ale jsem spokojen, občané. Jen ať se měšťané pěkně chovají, zazpívám jim podvratné písničky.

Kdo jsou vlastně špiclové? Psi! Hrome! Nebuďme na psy tak zlí a tvařme se na ně vlídně. Mně by přišel teď vhod i jen kohoutek, co mi chybí u bambitky. Přicházím z bulváru, přátelé. Už to začíná, vaří se to, kypí to. Je načase sebrat pěnu z hrnce. Kupředu, ať nečistá krev zavlaží naše brázdy. Dávám svůj život za vlast a už nikdy nespatřím svou holku, ne, ne, je konec, Nini! Ale to je jedno, ať žije radost! Bijme se, sakra!, už mám toho despotismu dost.“

V té chvíli padl kůň kopiníka národní gardy; Gavroche položil bambitku na dlažbu, zdvihl gardistu a pomáhal zvednout i koně. Potom popadl bambitku a pokračoval v cestě.

V ulici Thorigny byl klid a ticho. Tato netečnost, vlastní čtvrti Marais, se lišila od okolního hluku. Čtyři tetky se daly před svým prahem do povídání. Skotsko má trojici čarodějnic, ale Paříž má čtveřici klepen, a „budeš králem“ mohlo by být stejně neblaze věštěno Napoleonovi na křižovatce Baudoyer jako Macbethovi na armuyrském vřesovišti. Bylo by to stejné skuhrání.

Klepny z ulice Thorigny se staraly jenom o své záležitosti. Byly to tři domovnice a hadrářka s nůší a hákem.

Vypadaly jako čtyři stránky staroby: sešlost, chátrání, ubohost, bezútěšnost.

Hadrářka byla pokorná. Ve světě, který žije pod širým nebem, hadrářka pokorně zdraví a domovnice drží ochrannou ruku. Je-li hromada za patníkem vydatná nebo hubená, záleží jenom na náladě domovnice. I koštětem se může projevit dobrota.

Hadrářka byla vděčná babka a usmívala se – a jak se usmívala! – na tři domovnice. Říkaly si zhruba tohleto:

„Ach, je ta vaše kočka pořád tak zlá?“

„Panebože! Vždyť to přece víte, že se kočky od přírody nesnesou se psy. Psi si na to stěžují.“

„A lidi taky.“

„Kočičí blechy nejdou přece na člověka.“

„Se psy to není tak zlé, ale mohou uhryznout. Vzpomínám si, že jeden rok bylo tolik psů, že to musili dát do novin. Bylo to v době, kdy měli v Tuileriích velké berany, kteří tahali vozík krále římského. Pamatujete se na krále římského?“

„Já jsem měla ráda vévodu z Bordeaux.“

„A já jsem znala Ludvíka XVII. Mám raděj Ludvíka XVII.“

„A maso je drahé, matko Patagonová!“

„Ach! Nevykládejte mi o mase, to je hrůza s těmi řezníky! Hrůza hrůzoucí! Teď dostanete víc kostí než masa.“

Tu se ozvala hadrářka:

„Milé paničky, obchod nejde. Z tohohle smetí neztloustnem. Nikdo nic nevyhodí. Všechno se sní.“

„Jsou ještě chudší lidé než vy, Vargoulémko.“

„Ach, to je pravda,“ odpověděla hadrářka uctivě, „já mám alespoň živnost.“

Nastala pomlčka a hadrářka neodolala touze pochlubit se, která tkví v podstatě každého člověka, a dodala:

„Když se ráno vrátím, vysypu nůši a proberu ji. Nadělám si tak ve světnici plno hromádek. Hadry dávám do košíku, ohryzky do džberu, prádlo do skříně, vlněné věci do prádelníku, starý papír do výklenku u okna, věci k jídlu do misky, staré sklo do krbu, staré boty za dveře a kosti pod postel.“ Gavroche se postavil za ni a poslouchal.

„Báby,“ pravil, „to si povídáte o politice?“

Sesypaly se na něho nadávky, promíchané pokřikem čtveřice.

„To je ale ničema!“

„A co to má v pazouře? Bambitku!“

„Prosím vás, takový darebák!“

„A pokoje to nedá, dokud to nesvrhne pány.“

Gavroche místo odpovědi pohrdlivě udělal dlouhý nos. Hadrářka zvolala:

„Ty ničemo bosá!“

Babka, která byla oslovena jako matka Patagonová, pohoršené spráskla ruce:

„Určitě se stane nějaké neštěstí. Toho vedlejšího rošťáka s knírkem jsem každé ráno vídala vodit se pod paží s nějakou mladou žábou v růžovém čepečku. Dnes jsem ho viděla zase, ale pod paží vám měl – pušku! Matka Bacheuxová povídala, že minulý týden byla revoluce v… v… v… no, honem – v Pontoise. A prosím vás, podívejte se na toho darebáka s bambitkou. Vypadá to, že celý celestýnský

klášter je samý dělo. Co si má vláda počít s takovými lumpy, kteří nedovedou nic jiného než vymýšlet, jak by lidi plašili, když se teď už všechno trochu utišilo po všech těch neštěstích, co jsme prožili; božínku, a ta ubohá královna! Na vlastní oči jsem viděla, jak ji vezli na popravní káře. A zase tím vším zdraží tabák. Taková lumpárna! A tebe, ničemo, určitě jednou uvidím na gilotině!“

„Huhňáš, stará,“ pravil Gavroche. „Vysmrkej si balkón!“

A šel svou cestou.

V ulici Pavée si vzpomněl na hadrářku a pustil se do samomluvy:

„Chybuješ, že urážíš revolucionáře, patníková šťouro. Tahle bambitka jde za tvým prospěchem. Ta ti přidá do nůše něco na zub.“

Náhle zaslechl za sebou hluk; byla to domovnice Patagonová, která hrozíc mu zdálky pěstí volala:

„Ty parchante!“

„Kašlu na tě,“ odsekl Gavroche.

Krátce potom šel mimo Lamoignonův palác. Tam vykřikl:

„Vzhůru do boje!“

A byl zachvácen smutkem. Na svou bambitku se podíval vyčítavým pohledem, jako by ji chtěl obměkčit.

„Já se spouštím, ale ty chudinko nespustíš.“

Pes může odvrátit pozornost od kohoutku. Vychrtlý pudlík běžel mimo. Gavrochovi ho bylo líto.

„Ubohý pejsku,“ řekl mu, „ty jsi jistě sežral celý sud, že je ti vidět obruče.“

Potom zamířil k Orme-Saint-Gervais.

(3)
Vlásenkářovo spravedlivé rozhořčení

Důstojný vlásenkář, který zahnal chlapečky, jimž Gavroche otevřel pohostinné útroby slona, holil právě ve svém krámě penzionovaného

legionáře, který sloužil ještě za císařství. Hovořili spolu. Vlásenkář pochopitelně mluvil s vysloužilcem o vzbouření, potom o generálu Lamarquovi a od Lamarqua přešli na císaře. Tím začalo povídání, kterým by jistě Prudhomme obohatil své arabesky a nazval je: *Rozhovor břitvy se šavlí.*

„Pane," řekl vlásenkář, „uměl císař opravdu rajtovat?"

„Nevalně. Neuměl spadnout. Taky nikdy nespadl."

„Měl krásné koně? Ten musil mít jistě krásné koně!"

„V ten den, kdy mi dával kříž, jsem si všiml jeho koně. Byla to lehká klisna, celá bílá. Odstávaly jí uši, měla hluboké sedlo, ušlechtilou hlavu s černou hvězdou, velmi dlouhý krk, ostře článkovaná kolena, vystupující žebra, šikmé plece a statný zadek. Byla jistě patnáct pídí vysoká."

„Krásný kůň!" řekl vlásenkář.

„Však to byl taky kůň Jeho Veličenstva!"

Vlásenkář cítil, že by se po tomto slově slušelo chvíli mlčet, dokázal to a pak pokračoval:

„Císař byl jenom jednou raněn, viďte, pane?"

Starý vojín odpověděl s klidným a neklamným důrazem člověka, který byI při tom:

„Na patě. U Řezna. Nikdy jsem ho neviděl v tak krásném obleku jako v ten den. Byl čistý jako vejlupek."

„A vy, pane veteráne, kolikrát asi vy jste byl raněn?"

„Já?" pravil voják. „Ach, to nestojí za řeč. U Marenga mě dvakrát sekli šavlí do zad, u Slavkova jsem dostal kulku do pravé ruky, u Jeny do levého boku, u Frýdlantu mě bodli bajonetem – tam – u Moskvy mě sedmkrát nebo osmkrát napíchli kopím, už ani nevím kam, u Lutzenu mi úlomek granátu roztříštil prst… Ach, a potom, abych nezapomněl, u Waterloo mě kartáč poranil na stehně. To je všechno."

„Jak je krásné," zvolal básnivě vlásenkář, „umřít na bojišti za vlast! Mně by se, čestné slovo, líp zamlouvalo dostat do břicha dělovou kouli než chcípat někde v posteli, pomaloučku, každý den trochu, z léků, náplastí, klystýrů a lektvarů."

„No, vybíravý zrovna nejste," řekl voják.

Sotva to dořekl, strašná rána zaduněla krámem. Sklo výkladní skříně se rázem na sto kusů roztříštilo.

Vlásenkář zbledl.

„Ach, panebože! Už je to tady!"

„Co?"

„Dělová koule."

„Tady je," pravil voják.

Zvedl předmět, koulející se po zemi. Byl to kámen.

Vlásenkář běžel k rozbitému oknu a spatřil Gavroche, který pelášil k tržišti Saint-Jean. Gavroche stále ještě nezapomněl na své maličké, a když šel kolem vlásenkáře, neodolal, aby ho nepozdravil a nehodil mu do výkladní skříně kámen.

„Vidíte," řval vlásenkář, jehož bledá tvář náhle zmodrala. „Ten uličník vyvádí, jen aby vyváděl. Co jsem tomu neřádovi udělal?"

(4)
Chlapec se diví starci

Zatím se Gavroche na saint-jeanském tržišti, jehož strážnice byla již odzbrojena, připojil k hloučku vedenému Enjolrasem, Courfeyracem, Combeferrem a Feuillym. Byli jakžtakž ozbrojeni. Bahorel a Jean Prouvaire je našli a přidali se k nim. Enjolras měl dvouhlavňovou loveckou ručnici, Combererre pušku národních gardistů s číslem legie a za pasem dvě bambitky, které vykukovaly pod nezapjatým svrchníkem, Jean Prouvaire měl jezdeckou mušketu, Bahorel karabinu; Courfeyrac mával kordem vytaženým z hole. Feuilly měl v ruce tasenou šavli, kráčel v čele a křičel: „Ať žije Polsko!"

Bez nákrčníků, bez klobouků, udýchaní, promočení deštěm a s blesky v očích došli na náměstí Morland. Gavroche je klidně oslovil:

„Kam se de?"

„Pojď s námi," pravil Courfeyrac.

Za Feuillym kráčel, nebo spíše klusal Bahorel, který se v povstání cítil jako ryba ve vodě. Měl rudou vestu a řízné výroky. Jeho vesta pobouřila mimojdoucího, který uděšeně zvolal:

„Hleďme ruďocha!"

„Rudý, rudý!" opakoval Bahorel. „Hloupý měšťák. Já se nikterak netřesu při pohledu na vlčí mák, a červená čapka nevzbuzuje ve mně hrůzu. Měšťané, věřte mi, strach před červenou barvou ponechte rohatému dobytku."

V koutě zdi uviděl vyvěšeno nejmírumilovnější provolání – pastýřský list – jímž arcibiskup pařížský dovoloval svým „ovečkám" jíst vejce jako postní jídlo. Bahorel se rozkřikl:

„Ovečky! To je zdvořilý způsob, jak oslovit ovce."

A strhl pastýřský list ze zdi. Tím si získal Gavroche. Od této chvíle začal Gavroche Bahorela pozorně sledovat.

„Bahorele," poznamenal Enjolras, „chybuješ. Měl jsi nechat pastýřský list na pokoji, s tím nemáme co činit, zbytečně mrháš hněvem. Chraň si svou zásobu. Nejsme-li v šiku, nestřílí se ani z pušek, ani z lidí."

„Každý má svůj způsob, Enjolrasi," odsekl Bahorel. „Tady to biskupské říkání mě dráždí. Chci jíst vejce bez dovolení. Ty jsi jako kus ledu; já se zase bavím. Ostatně se nevybíjím; jenom se rozbíhám; a ten list jsem roztrhal jen proto, abych – *u Herkula* – dostal chuť."

Gavroche si povšiml slova – *u Herkula.* Používal každé příležitosti, aby se poučil, a ten strhovač návěští si získal jeho úctu. Otázal se:

„Co to znamená *u Herkula?*"

Bahorel odpověděl:

„To je latinsky ‚u všech sakrů'!"

Tu Bahorel poznal v okně mladíka s černým vousem, který se díval na průvod a snad byl členem Přátel abecedy. Zavolal na něj:

„Rychle, patrony! Para bellum[56]!“

„Věru krásný muž,“ řekl si Gavroche, který teď už trochu latinsky rozuměl.

Doprovázel je hlučný průvod studentů, umělců, mladých mužů, členů aixské Cougourdy, dělníků, nádeníků z přístavišť, ozbrojených holemi a bodáky, někteří z nich měli jako Combeferre za pasem bambitky. V této tlupě kráčel stařec, zřejmě velmi starý. Neměl zbraně a pospíchal, aby nezůstal pozadu, třebas vypadal zamyšleně. Gavroche si ho všiml.

„Kdo je to?“ zeptal se Courfeyraca.

„Dědula.“

Byl to pan Mabeuf.

(5)
Dědula

Povězme, co se stalo.

Enjolras a jeho přátelé byli ve chvíli, kdy udeřili dragouni, na bulváru Bourdon nedaleko zásobních sýpek. Enjolras, Courfeyrac a Combeferre se dali ulicí Bassompierre a křičeli: „Na barikády!“

V ulici Lesdiguières potkali starce, který se tudy ubíral. Jejich pozornost upoutalo, že se stařec potácel jako opilý. Mimoto měl klobouk v ruce, třebaže celé dopoledne pršelo a v této chvíli zrovna lilo. Courfeyrac poznal pana Mabeufa. Znal ho, protože často Maria doprovázel až k jeho dveřím. Protože věděl o mírném způsobu života a velké plachosti starého zádušního starosty a milovníka knih a protože byl překvapen, že ho vidí uprostřed hluku, jak se na dva kroky od útočící jízdy a téměř uprostřed střelby prochází

56 Lat. chystej válku; ve franc. výslovnosti zní druhé slovo stejně jako ‚bel homme‘ (krásný muž).

bez klobouku mezi létajícími kulkami, oslovil ho, a pětadvacetiletý povstalec s osmdesátníkem zapředli tento rozhovor:

„Pane Mabeufe, vraťte se domů."

„Proč?"

„Půjde tu o krk."

„To je dobře."

„Pane Mabeufe, padají tu rány šavlemi a rány z ručnic."

„To je dobře."

„Rány z děla."

„To je dobře. Kam jdete?"

„Jdeme svrhnout vládu."

„To je dobře."

A šel s nimi. Od této chvíle nepronesl jediného slova. Jeho krok se náhle zpevnil. Dělníci mu nabídli paži, ale on zavrtěl hlavou. Dostal se téměř do prvních řad a kráčel kupředu s pohyby chodce a s tváří spáče.

„Jak je ten stařec rozezlen," šeptali si studenti. V tlupě se povídalo, že je to bývalý člen Konventu – starý královrah.

Zástup se dal ulicí de la Verrerie. Malý Gavroche kráčel v čele a z plna hrdla si prozpěvoval, čímž se jaksi proměnil v trubače.

Už luna stoupá na nebesa.
Kdy vyjedeme si do lesa?
To Karlík s Karličkou se ptali.
Tu, tu, tu,
do Chatou.
Jen jednoho mám Boha, jednoho krále, jeden groš
a jednu botu.

Že rosu pili od úsvitu
na stejném dymiánu květu,

dva vrabčíci se podnapili.
Si, si, si,
do Passy.
Jen jednoho mám Boha, jednoho krále, jeden groš
a jednu botu.

A tak se ti dva vrabci milí,
rosou až do němoty zpili,
že tygr se jim chechtal v dáli.
Don, don, don,
Na Meudon.
Jen jednoho mám Boha, jednoho krále, jeden groš
a jednu botu.

Ten jeden kleje, druhý laje.
Kdy vyjedeme si do háje?
To Karlík s Karličkou se ptali.
Tin, tin, tin,
Na Pantin.
Jen jednoho mám Boha, jednoho krále, jeden groš
a jednu botu.

Zamířili k Saint-Merry.

(6)
Nováčkové

Skupina každou chvíli vzrůstala. Nedaleko ulice Billettes se k ní připojil vysoký, prošedivělý muž, jehož drsného a odvážného vzezření si všimli Courfeyrac, Enjolras a Combeferre, ale jehož nikdo z nich

neznal. Gavroche muže nezpozoroval, protože zpíval, pískal, pobrukoval, pochodoval v čele a hlavní své pistole bez kohoutku vybíjel okenice krámů.

V ulici Verrerie šli kolem Courfeyracova domu.

„To je trefa," řekl Courfeyrac, „zapomněl jsem si tobolku a ztratil jsem klobouk."

Nechal průvod průvodem a odskočil si domů; bral čtyři schody najednou. Popadl starý klobouk a tobolku. Kromě toho si vzal také čtyřhrannou truhlici, velkou asi jako důkladný cestovní kufr, kterou měl ukrytou ve špinavém prádle. Když letěl dolů, křikla na něho vrátná:

„Pane de Courfeyrac!"

„Vrátná, jak se jmenujete?" ozval se Courfeyrac.

Vrátná byla jako ohromena.

„Vždyť vy dobře víte, že jsem domovnice a že se mi říká matka Veuvainová."

„Nuže, řeknete-li mi ještě jednou ‚pane de Courfeyrac', budu vám říkat; ‚paní de Veuvain'. A teď mluvte. Co je?"

„Je tu někdo a chce s vámi mluvit."

„Kdo?"

„Nevím."

„Kde?"

„Ve vrátnici."

„U čerta!" zvolal Courfeyrac.

„Už celou hodinu čeká, že se vrátíte!" hlásila vrátná.

Z vrátnice vystoupil mladý dělník, hubený, bledý, drobný, pihovatý, oděný v děravou halenu a v sametové, po stranách záplatované kalhoty; vypadal spíše jako děvče přestrojené za hocha než jako muž, a hlasem, který však ani v nejmenším nebyl ženský, řekl Courfeyracovi:

„Pan Marius, prosím?"

„Není doma."

„Vrátí se dnes večer?“

„Nevím.“

A Courfeyrac dodal:

„Pokud mne se týká, já se nevrátím.“

Mladík se na něj upřené podíval a otázal se:

„Proč?“

„Proto.“

„Kam tedy jdete?“

„Co je ti do toho?“

„Chcete, abych vám nesl kufr?“

„Jdu na barikády.“

„Chcete, abych šel s vámi?“

„Pro mne za mne!“ odvětil Courfeyrac. „Ulice je volná, cesty jsou pro všechny.“

Přispíšil si, aby dohonil přátele. Když je doběhl, dal kufřík jednomu z nich, aby mu jej nesl. Teprve asi za čtvrt hodiny zpozoroval, že mladík šel skutečně za ním.

Srocený dav nejde přesně tam, kam chceme. Už jsme vysvětlili, že je stržen vichřicí. Průvod přešel Saint-Merry a ani nevěděl jak, octl se v ulici Saint-Denis.

KNIHA DVANÁCTÁ
Korint

(1)
Dějiny Korintu od jeho založení

Pařížané, kteří dnes vstoupí do tržnice v ulici Rambuteau, zpozorují po pravici, naproti ulici Mondétour, košíkářský krám, za jehož vývěsní štít slouží figurína v podobě císaře Napoleona Velikého s tímto nápisem:

NAPOLEON JE CELÝ UPLETEN
Z VRBOVÉHO PROUTÍ,

a netuší, jaké strašné výjevy spatřila tato místa před necelými třiceti roky.

Tam bývala ulice Chanvrerie, která se ve starých listinách píše Chanverrerie, a pověstná krčma Korint.

Čtenář si vzpomíná na všechno, co bylo řečeno o barikádě, vztyčené na tomto místě a zastíněné barikádou u Saint-Merry. Právě na tuto pověstnou barikádu v ulici Chanvrerie, dnes upadlou do hlubokého zapomenutí, si trochu posvítíme.

Pro větší jasnost vyprávění nám budiž dovoleno obrátit se k prostému prostředku, jehož jsme použili, když jsme popisovali bitvu u Waterloo. Osoby, které si chtějí přesněji vybavit skupinu domů, které se tehdy tyčily u Svatého Eustacha, v severovýchodním rohu pařížské tržnice, kam dnes vyúsťuje ulice Rambuteau, mohou si jenom představit písmeno N, které by se vrcholem dotýkalo ulice Saint-Denis a patou tržnice; jeho dvě svislé čáry by byly Grande-Truanderie a ulice Chanvrerie, a spojovací čarou by byla ulice Petite-Truanderie. Starobylá ulička Mondétour se klikatila a přetínala všechny ty čáry,

takže spletité bludiště čtyř ulic stačilo, aby se na prostoře jednoho sta čtverečních sáhů mezi tržnicí a ulicí Saint-Denis z jedné strany a mezi ulicí Cygne a ulicí Prêcheurs ze strany druhé vytvořilo sedm bizarně vykrojených ostrůvků s malebnými a různě velikými domy, postavenými bez ladu a skladu, jakoby nazdařbůh, oddělenými od sebe nevelkými skulinami jako kamenné kvádry v kamenické dílně. Říkáme skulinami, protože jinak nemůžeme vyvolat představu těch tmavých uliček, stisknutých, křivolakých, vroubených osmipatrovými baráky. Tyto baráky byly tak sešlé, že v ulici de la Chanvrerie a de la Petite-Truanderie byla průčelí podpírána trámy. Ulice byla úzká, a kdo sem zapadl, kráčel po věčně mokrém dláždění podél krámů, které se podobaly sklepům, podél velkých patníků s železnými kruhy, podél nesmírných smetišť a podél domovních vrat s obrovskými starodávnými mřížemi. To všechno smetla ulice Rambuteau.

Jméno Mondétour vtipně vystihuje křivolakost těchto uliček. Poněkud dále byla tato klikatina ještě vhodněji označena *uličkou Pirouette,* která ústila do ulice Mondétour.

Chodec, který se z ulice Saint-Denis dal do ulice Chanvrerie, spatřil, jak se před ním pomalu zužuje, a měl dojem, že vstupuje do prodloužené nálevky. Na samém konci nedlouhé ulice narazil na průchod zatarasený směrem k tržnicím vysokou řadou domů; v tu chvíli by si byl pomyslil, že se dostal do slepé uličky, kdyby si nebyl vpravo i vlevo povšiml dvou tmavých průlomů, kterými mohl uniknout. To byla ulička Mondétour, která z jedné strany navazovala na ulici Prêcheurs a z druhé strany na ulici Cygne a Petite-Truanderie. V pozadí této naoko slepé uličky, na rohu průlomu z pravé strany stál dům o něco nižší než ostatní a vybíhal jaksi do ulice.

A v tomto pouze dvoupatrovém domě byla už před třemi sty lety slušně zařízená pověstná krčma. Vesele halasila na místě, které starý Théophile[57] poznamenal těmito verši:

57 Verše jsou ve skutečnosti od Saint-Amanta.

Strašný kostlivec se tu klátí,
Pro nevěrnou se oběsil.

Místo bylo dobré, krčma přecházela z otce na syna. Za časů satirika Mathurina Régniera se jmenovala Pot-aux-Roses, a protože si svět liboval v rebusech, měla za štít růžově natřený sloup.

V minulém století přimaloval ctihodný Natoire, výstřední mistr, dnešní přísnou školou opovrhovaný, který se často nachmelil u téhož stolu, kde se kdysi opíjel Régnier, k růžovému sloupu korintský hrozen.

Hospodský z radosti změnil štít a dal pod hroznem vyzlatit slova *U korintského hroznu.* Odtud jméno *Korint.* Nic není opilcům bližšího než výpustka. Výpustka je klikatina věty. Korint poznenáhlu sesadil Pot-aux-Roses z trůnu. Poslední hospodský této dynastie, kmotr Hucheloup, neměl už potuchy o ústním podání a dal sloup natřít na modro.

Přízemní místnost, kde byl pult, místnost v prvním poschodí, kde byl kulečník, dřevěné točité schody procházející stropem, víno na stolech, zakouřené zdi, svíčky za bílého dne, to byla hospoda. Schodiště s padacími dveřmi z dolejší místnosti vedlo do sklepa. V druhém patře byl Hucheloupův byt. Šlo se tam po schodech, spíše po žebříku než po schodech, na které se přišlo tajnými dveřmi z velké síně v prvním poschodí. Pod střechou byly dvě podkrovní světnice, hnízda pro služebnictvo. O přízemí se dělila kuchyň s prostorným sálem, kde byl výčep.

Otec Hucheloup byl snad rozený chemik, ve skutečnosti se však stal kuchařem: v jeho krčmě se nejenom pilo, ale také jedlo. Hucheloup vynašel báječné jídlo, které se dostalo jenom u něho: nadívané kapry. Říkal jim *carpes au gras.* Hosté je jedli při světle lojové svíčky nebo svítilny z dob Ludvíka XVI. na stolech, kde místo ubrusu bylo přibito voskované plátno. Přicházívali i zdaleka. Jednoho krásného jitra Hucheloup usoudil, že by bylo záhodno na

‚specialitu' upozornit, namočil štětec do hrnku s černidlem, a protože měl osobitý pravopis, jako měl osobitou kuchyň, vykouzlil na zdi tento pozoruhodný nápis:

CARPES HO GRAS.

Čtveračivé deště a pršky smazaly jedné zimy písmeno S, kterým končilo první slovo, a G, kterým začínalo třetí, takže zůstalo:

CARPE HO RAS.

Časem a deštěm se prostá gastronomická reklama proměnila v hlubokomyslnou radu: Užívej, dokud je čas.

A tak se stalo, že se otec Hucheloup místo franštiny přiučil latině, že se v jeho kuchyni uplatnila filozofie a že se ve snaze vymazat půst vyrovnal Horatiovi. Nápis tak nápadně zval: Vstupte do mé hospody.

Dnes už nic podobného neexistuje. Od roku 1847 bylo bludiště Mondétour rozříznuto a široce vykucháno. Ulice Chanvrerie a Korint zmizely pod dlažbou ulice Rambuteau.

Jak jsme už pověděli, Korint byl místem, kde se scházeli Courfeyrac a jeho přátelé. Korint našel Grantaire. Vstoupil tam, protože ho lákalo *Carpe Horas* – užívej dneška – a vracel se tam, protože ho lákaly *Carpes au Gras.* Popíjelo se tam, jedlo, hlomozilo; platilo se tam málo, špatně nebo se tam vůbec neplatilo, a přece tam byl kdekdo vždycky s radostí přivítán. Otec Hucheloup byl dobrák.

Krčmář Hucheloup, jak jsme řekli, byl dobrák krčmář s kníry – zábavný zjev. Vypadal, jako by se věčně na něco mrzel, pokoušel se nahánět hostům hrůzu, vrčel na lidi, kteří k němu chodili, a tvářil se, jako by je chtěl častovat spíše zlým slovem než polévkou. A přece, zdůrazňuji, každý byl vítán. Jeho nevrlost zákazníky spíše získávala a lákala hlavně mladé lidi, kteří říkávali: „Pojďme se podívat, jak starý Hucheloup bublá." Býval mistrem šermu. Náhle propukal ve smích. Hlas měl jako hrom, ale kuřeti by neublížil. Měl smysl pro legraci, ale tvářil se tragicky; chtěl vám strach jenom nahnat, jako tabatěrky, které mají tvar bambitky. Výstřel vás přiměje kýchnout.

Za ženu měl matku Hucheloupovou, vousaté a nehezké stvoření.

Kolem roku 1830 kmotr Hucheloup zemřel. S ním zmizelo i tajemství nadívaných kaprů. Vdova, kterou nebylo možno utěšit, vedla hospodu dále. Ale kuchyně se pokazila a nebyla k ničemu, víno, jež bývalo vždycky špatné, bylo strašné. Courfeyrac a jeho přátelé však do Korintu chodili dále – ‚*z* piety', jak říkával Bossuet.

Vdova Hucheloupová byla udýchaná, neforemná a vzpomínala ráda na venkov. V jejím podání nezněly vzpomínky nikdy otřepaně. Dovedla o věcech vykládat zvláštním způsobem, jímž kořenila své vypravování o vesnici a o svém mládí. Bývala šťastná – tvrdila –, když mohla naslouchat, jak v trní zpívají červenky.

Síň v prvním poschodí, kde byla „restaurace", byla velká a dlouhá místnost, v níž byly stolice, podnožky, židle, lavice, stoly a starý kulhavý kulečník. Chodilo se tam po točitých schodech, které ústily v koutě síně do čtverhranné díry, podobné podpalubnímu otvoru korábu.

Tuto síň, jež vypadala jako podkrovní komora, osvětlovalo jediné úzké okno a ustavičně rozsvícená lampa. Všechny kusy nábytku, které měly čtyři nohy, si vedly, jako by měly nohy jen tři. Ozdobou zdí obílených vápnem bylo jenom toto pětiverší, napsané k poctě matky Hucheloupové:

Na dálku ujde, zblízka pelichá,
na nose, jenž smělostí tě trkne,
ční bradavice veliká.
Je o strach, že až frkne,
jej se vším všudy spolyká.

Bylo to napsáno na zdi uhlem.

Matka Hucheloupová, dobře vystižená, přecházela pod těmito veršíky s dokonalým klidem od rána do večera. Dvě služebné, Matelota a Gibelotta, jejichž pravá jména nikdo neznal, pomáhaly matce

Hucheloupové roznášet po stolech džbánky laciného vína a různé plácaniny, které se hladovým předkládaly na hliněných talířích. Matelota, tlustá, kulatá, zrzavá a hlučná, bývalá oblíbenkyně zesnulého Hucheloupa, byla ošklivější než kterákoliv mytologická nestvůra; přesto však, protože se sluší, aby se služebná stále držela za paní, byla méně ošklivá než matka Hucheloupová. Gibelotta, dlouhá, jemná, chorobně bledá, s tmavými kruhy pod očima, sklopenými víčky, stále vyčerpaná a sklíčená, stižená jakousi chronickou únavou, vstávala první a uléhala poslední, obsluhovala všechny, dokonce i druhou služebnou, mlčky, tiše a pokorně, usmívajíc se pod únavou jakýmsi neurčitým, ospalým úsměvem.

Před vstupem do restauračního sálu bylo možno číst na dveřích verš, který tam křídou napsal Courfeyrac:

Hoduj, můžeš-li, a *jez, troufáš-li si.*

(2)
Staré veselé kousky

Jak víme, Laigle de Meaux bydlil raději u Jolyho než kde jinde. Měl byt, jako pták má větev. Oba přátelé spolu žili, spolu jedli i spali. O všechno se dělili, dokonce i trochu o Musichettu. Byli tím, čemu mniši doprovázející představeného říkají *bini.* Ráno 5. června odešli na snídani do Korintu. Joly měl důkladnou rýmu, kterou Laigle již také dostával. Oblek Laiglův byl ošumělý, ale Joly byl nastrojen.

Bylo asi devět hodin ráno, když otevřeli dveře Korintu.

Vystoupili do prvního poschodí.

Přijaly je Matelota a Gibelotta.

„Ústřice, sýr a šunku," řekl Laigle.

A posadili se ke stolu.

Hospoda byla prázdná; byli v ní sami dva. Gibelotta poznala Jolyho a Laigla a postavila na stůl láhev vína.

Jakmile se pustili do prvních ústřic, objevila se u otvoru nad schodištěm hlava a ozval se hlas:

„Šel jsem mimo. Z ulice jsem cítil báječnou vůni brijského sýra. Jdu tedy dovnitř."

Byl to Grantaire.

Grantaire si vzal stoličku a přisedl k nim.

Jakmile Gibelotta spatřila Grantaira, postavila na stůl další dvě láhve.

To byly tři.

„Cožpak vypiješ dvě flašky?" otázal se Laigle Grantaira. Grantaire odpověděl: „Každý má filipa, jen tobě ulít. Co je to na mužskýho dvě flašky?"

Druzí počali jídlem, ale Grantaire začal pitím. Polovina láhve se brzy vypařila.

„Nemáš snad v žaludku díru?" pravil Laigle.

„Ty ji máš doopravdy, ale na lokti," řekl Grantaire.

A když vyprázdnil sklenici, dodal:

„Ach, Orle pohřebních řečí, ty máš věkovitý hábit."

„To bych řekl," odvětil Laigle. „A proto se já a můj kabát dobře snášíme. Přizpůsobil se mojí linii, nikde mě neškrtí, padne na mou mrzáckou postavu jako ulitý a poddává se všem mým pohybům; cítím ho jenom proto, že mě hřeje. Staré šaty jsou jako staří přátelé."

„To báš pravdu," zvolal Joly, přidružuje se k hovoru, „starý kabát je starý přítel."

„Zvláště," řekl Grantaire, „má-li člověk důkladnou rýmu."

„Grantaire," otázal se Laigle, „přicházíš z bulváru?"

„Ne."

„Joly a já jsme právě minuli čelo průvodu."

„To byla báječdá podívadá," řekl Joly.

„Jak je tahleta ulička klidná!" zvolal Laigle. „Kdo by si tady pomyslil, že Paříž je vzhůru nohama? Je zřejmé, že tu kdysi bývaly jenom kláštery. Du Breul a Sauval je vypočítávají s abbé Lebeufem.

Hemžilo se to tu obutými mnichy, bosáky, oholenými, vousatými, šedými, černými, bílými, františkány, minimy, kapucíny, karmelitány, malými augustiniány, velkými augustiniány, starými augustiniány… Jen se rojili.“

„Nemluvme o mniších,“ přerušil ho Grantaire. „Hned mám chuť se podrbat.“

Potom zvolal:

„Br, právě jsem spolkl špatnou ústřici. Už na mě zase padá zádumčivost. Ústřice jsou zkažené, služebné jsou ošklivé. Nenávidím lidstvo. Právě jsem šel ulicí Richelieu okolo veliké veřejné knihovny. Taková hromada ústřicových skořápek, které se říká knihovna, se mi hnusí. Toho papíru! Toho inkoustu! Těch čmáranic! A to se všechno napsalo. Kterýpak klacek řekl, že člověk je dvojnožec bez peří? A potom jsem potkal známou dívku, krásnou jako jaro, hodnou jména Květuška; byla rozradostněná, nadšená, štěstím v devátém nebi, protože jednomu hroznému, od neštovic poďobanému bankéři se uráčilo si ji vzít. Běda! Žena číhá na nájemce daní jako na šviháka; kočky honí myši i ptáky. Ještě před několika měsíci to byla hodná holka, bydlila v podkrovní světnici, všívala měděné kroužky do dírek ve šněrovačkách, měla popruhové lože, kytku v kořenáči, byla spokojená. Teď je bankéřkou. Tato změna se udála za dnešní noci. Dnes ráno jsem oběť potkal, byla veselá. Finančník nezanechal na její tváři stopy. Růže mají proti ženám právě tu přednost nebo vadu, že stopy, které zanechají housenky, jsou na nich patrny. Na světě není morálky, dovolávám se v tom myrty, symbolu lásky, vavřínu, symbolu války, olivy, pitomého symbolu míru, jabloně, která by byla málem svým jádrem udusila Adama, a fíkovníku – praotce sukní. A pokud se práva týká, chcete vědět, co je to právo? Galové baží po Clusiu, Řím Clusium[58] chrání a táže se jich, jaké bezpráví jim způsobilo. Brennus odpovídá: ‚Bezpráví,

58 Etruské město.

které na vás spáchala Alba, bezpráví, které na vás spáchaly Fideny, bezpráví, které na vás spáchali Aequové, Volskové a Sabiňané. Byli vašimi sousedy. Clusiňané jsou našimi sousedy. Chápeme sousedství jako vy. Vy jste uchvátili Albu, my dobudeme Clusium.‘ Řím řekl: ‚A Clusium nebude vaše!‘ Brennus se zmocnil Říma a potom zvolal: ‚*Vae victis*[59]!‘ Vidíte, to je právo. Ach, v tomto světě je tolik dravců, tolik orlů, že mi až naskakuje husí kůže.“

Nastavil svou sklenici Jolymu, který mu ji naplnil, napil se a pokračoval, aniž se dal vyrušit tímto přípitkem, jejž nikdo, ba ani on sám, nevzal na vědomí:

„Brennus, který dobývá Říma, je orel; bankéř, který si bere grizetu, je orel. Ani jeden z nich se už nestydí. Proto ničemu nevěřme. Je jenom jedna skutečnost: chlast. Myslete si, co chcete, ať jste pro hubeného kohouta jako kanton Uri, nebo pro tlustého jako kanton Glaris, na tom nesejde. Připijme si!

Povídali jste o bulváru, o průvodu a tak dále. Má snad být zase nějaká revoluce? Divím se Pánubohu, že má takový nedostatek prostředků. Každou chvíli musí mazat drážky událostí. Tady to vázne, tamhle to drhne. Honem revoluci. Pánbůh má od té protivné kolomazi stále začerněné ruce. Já bych to na jeho místě zařídil jednodušeji: neopravoval bych každou chvíli celý mechanismus, vedl bych lidstvo pěkně klidně, pletl bych události očko po očku, ani bych nepřetrhl nit, neměl bych vůbec nic pro strýčka Příhodu, neměl bych mimořádný repertoár. To, čemu vy říkáte pokrok, je poháněno dvěma hybnými silami – lidmi a událostmi. Ale je velmi smutné, že časem je třeba mít něco výjimečného. Ani událostem, ani lidem nestačí obyčejná smečka; mezi lidmi musí být géniové a mezi událostmi revoluce. Velké náhody se stávají zákonem, pořádek se nemůže bez nich obejít, a při pohledu na komety by člověk byl v pokušení říci, že i nebe potřebuje herce pro předsta-

59 Běda přemoženým! (lat.)

vení. Ve chvíli, kdy se toho nejméně nadějete, vylepí Pánbůh na nebeském stropě místo plakátu nějaký povětroň. Objeví se nějaká podivná hvězda, podtržená ohromným ohonem. A to zabíjí Caesara. Brutus jej zasahuje dýkou, Bůh kometou. Bác, tady je severní záře, a hned je revoluce a veliký muž; nahoře na vývěsní tabuli se objevuje rok 1793 napsaný tučnými písmeny, Napoleon, vlasatice z roku 1811. Ach, ta krásná modrá vývěsní tabule posetá hvězdami nečekané záře! Bum! Bum! Nevídaná podívaná! Pozdvihněte zrak, zevlouni! Všechno je pocucháno, hvězda i drama. Panebože, je to mnoho a není toho dost! Výjimečné a vybrané prostředky vypadají nádherně, ale jsou ubohé. Přátelé, prozřetelnost je v koncích. Co taková revoluce dokazuje? Že Bůh je v úzkých. Protože mezi přítomností a budoucností vznikla trhlina a protože nedokázal svázat oba konce, uspořádá státní převrat. Vlastně mě to utvrzuje v mých dohadech o stavu Jehovova jmění; a vidím-li tolik nesnází nahoře i dole, tolik malichernosti i prašivého skrblení, lakomství a trápení na nebi a na zemi, od ptáka, který nemá prosné zrnko, až po mě, který nemám ani sto tisíc ročního důchodu, vidím-li lidský osud, který je náramně ošumělý, a dokonce i osud královský, který je otřepaný a visí jenom na provázku, o čemž svědčí provaz, na kterém se oběsil princ Condé; když tak vidím zimu, jež není ničím jiným než trhlinou v zenitu, kudy fičí vítr, tolik cárů i v purpuru svítání na vrcholu hor, vidím-li všechny kapky rosy, ty nepravé perly, jinovatku, umělé diamanty, a pozoruju-li rozdrbané lidstvo a záplatované události, tolik skvrn na slunci a tolik děr na měsíci, vidím-li všude tolik bídy, mám podezření, že Bůh není bohatý. Vypadá na to, pravda, ale cítím, že je v úzkých. Pořádá revoluci jako obchodník, jehož pokladna je prázdná, pořádá ples. Bohy nesmíme posuzovat podle zevnějšku. Pod nebeským pozlátkem vidím chudý vesmír. Tvorstvo je na mizině. A proto jsem nespokojen. Podívejte se, je pátého června a ještě je málem tma; od rána čekám, že se rozední. Nerozednilo se a vsázím se, že se nerozední do večera. To

je nepřesnost špatně placeného kupeckého mládence. Ano, všechno je špatně zařízeno, nic se k sobě nehodí, starý svět je celý zborcený, stavím se do řad opozice. Všechno jde šejdrem; vesmír nás škádlí. Je to jako s dětmi; ti, kdo si je přejí, je nemají, ti, kdo si je nepřejí, je mají. Zkrátka – láteřím. Kromě toho mě rmoutí pohled na plešatého Laigla de Meaux. Pokořuje mě myšlenka, že jsem stejně starý jako jeho koleno. Ostatně kritizuju, ale neurážím. Vesmír je tím, čím je. Mluvím bez zlého úmyslu a mluvím proto, abych ulehčil svému svědomí. Přijmi, Věčný Otče, ubezpečení o mé obzvláštní úctě. Ach, pro všechny svaté na Olympu a pro všechny bohy v ráji, já jsem nebyl stvořen pro Paříž, abych byl stále odpalován jako míč mezi dvěma raketami od skupiny darmošlapů ke skupině křiklounů! Jsem stvořen k tomu, abych se stal Turkem a po celý den se jen díval, jak orientální husičky předvádějí báječné egyptské tance, smyslné jako sny cudného člověka, nebo abych se stal beauceským sedlákem nebo benátským šlechticem obklopeným šlechtičnami nebo malým německým knížátkem, které staví půl pěšáka k německé spolkové armádě a zaměstnává se tím, že ve volné chvíli suší punčochy na plotě, to jest na hranicích. Pro takový úděl jsem se zrodil. Ano! Řekl jsem Turkem a nic neodvolám. Nevím, proč Turkům rozumíme jenom po jejich špatné stránce; Mohamed učinil mnoho dobrého; všechna čest vynálezci serailů hurisek a ráje odalisek.

Neurážejme mohamedánskou víru, je to jediné náboženství, které je ozdobeno kurníkem. A proto naléhám, abychom pili. Země je veliká pitomost. A zdá se, že se všichni ti hlupáci budou bít, že si budou roztloukat obličeje, že se budou pobíjet uprostřed léta, v měsíci luk – v červnu, místo aby si vyšli s děvčátkem pod paží do přírody nadýchat se z nesmírného šálku čaje vůně posečených luk. Skutečně, dělá se příliš mnoho blbostí. Stará rozbitá lucerna, kterou jsem právě zahlédl u vetešníka, mi vnuká tuto úvahu: je načase, aby lidstvo bylo osvíceno. Ano, už jsem zase smutný. To není maličkost spolknout špatnou ústřici, když vám v žaludku leží revoluce.

Začínám být zádumčivý. Ach, starý ošklivý světe! Lidé mají roupy, kde mohou, loupí, jsou skoupí a hloupí."

Po tomto záchvatu výmluvnosti byl Grantaire stižen docela zaslouženým záchvatem kašle.

„Vraťte se ještě k té revoluci," pravil Joly. „Zdá se, že se Barius určitě zabiloval."

„Ví se do koho?" otázal se Laigle.

„De."

„Ne?"

„De. Vždyť to říkám."

„Mariova láska," zvolal Grantaire. „Vidím ji odtud Marius je mlha a našel obláček. Marius je z pokolení básníků. Kdo říká básník, říká blázen. *Timbraeus Apollo*[60]. Marius a jeho Marie, nebo ta jeho Maria, Marietta nebo Marión, jsou jistě směšní milenci. To znám. Pro samé nadšení se zapomíná na hubičky. Cudnost na zemi, ale spojení někde v nekonečnu. Duše, které nepotřebují tělo. Spí spolu ve hvězdách." Grantaire načínal druhou láhev a snad i druhou řeč, když se ve čtverhranném otvoru schodů objevil nový příchozí. Byl to ani ne desetiletý chlapec oděný v hadry, malý, bledý, s potutelným obličejem, jasným čilým okem, nesmírně vlasatý, promoklý deštěm, ale vypadající spokojeně.

Chlapec si bez váhání ze tří přátel vybral jednoho, ač zřejmě neznal žádného, a obrátil se na Laigla de Meaux.

„Jste pan Bossuet?" otázal se.

„To je mé křestní jméno," odpověděl Laigle. „Co mi chceš?"

„Tohle! Veliký blonďák mi na bulváru řekl: ‚Znáš matku Hucheloupovou?' Řekl jsem: ‚Ano, v ulici Chanvrerie, vdova po tom starém!' Řekl mi: ‚Jdi tam. Vyhledáš pana Bossueta a vyřídíš mu ode mne: A-B-C.' To si z vás ztropil žert, viďte? Dal mi deset sou."

60 Lat. Thymbrejský Apollón. Podle Vergiliových *Zpěvů rolnických* (IV, 232) měl bůh umění svatyni v trojském městě Thymbře.

„Joly, půjč mi deset sou," řekl Laigle a obrátil se na Grantaira: „Půjč mi deset sou."

To dělalo dvacet sou. Laigle je dal chlapci.

„Děkuji, pane," řekl hoch.

„Jak se jmenuješ?" otázal se Laigle.

„Navet, Gavrochův přítel."

„Zůstaň s námi," pravil Laigle.

„Posnídej s námi," řekl Grantaire.

Dítě odpovědělo:

„Nemohu, musím zas do průvodu, křičím taky: Pryč s Polignakem!"

Odešel táhna nohu za sebou, což je nejuctivější pozdrav, jaký gamén zná.

Když chlapec odešel, ujal se Grantaire slova:

„To je správný kluk. Je mnoho odrůd gaménů. Gamén z kanceláře se jmenuje poslíček, gamén z kuchyně je kuchtík, gamén lokaj je groom, gamén námořník je plavčík, vojenský gamén je bubeník, mlynářský gamén je prášek, kupecký gamén je příručí, dvořanský gamén je panoš, královský gamén je dauphin, božský gamén je Jezulátko."

Zatím Laigle polohlasně rozjímal:

„A-B-C, to je Lamarquův pohřeb."

„Velký blondýn," poznamenal Grantaire, „to je Enjolras."

„Půjdeme?" ozval se Bossuet.

„Prší," řekl Joly. „Přísahal jsem, že půjdu do ohdě, a dé do vody. Dechci se dastyddout."

„Já tu zůstanu," řekl Grantaire. „Dávám přednost snídani před pohřebním vozem."

„Závěr: zůstaneme zde," ozval se Laigle. „Tedy pijme. Ostatně můžeme zameškat pohřeb a nezmeškat vzpouru."

„Ach, vzboura, to je děco!" zvolal Joly.

Laigle si zamnul ruce.

„Tak tedy přece opravíme revoluci z třicátého roku. Národ se opravdu necítí ve své kůži."

„Do vaší revoluce mi skoro nic není," řekl Grantaire. „Já tuto vládu neproklínám. To je koruna zmírněná noční čepicí. Je to žezlo zakončené deštníkem. Ostatně mi dnes napadá, že za tohoto počasí by mohl Ludvík Filip použít své královské moci se dvojím koncem, napřáhnout konec žezla proti lidu a konec s deštníkem otevřít proti nebi."

V sále bylo temno, mraky zahnaly denní světlo. Nikdo nebyl ani v krčmě, ani na ulici; všichni se šli „podívat na události".

„Je poledne, nebo půlnoc?" zvolal Bossuet. „Tma jako v pytli. Gibelotto, světlo!"

Grantaire smutně popíjel.

„Enjolras mnou opovrhuje," šeptal. „Enjolras si řekl: Joly je nemocen, Grantaire je opilý, a tak poslal Naveta pro Bossueta. Kdyby byl přišel pro mě, byl bych šel hned s ním. Tím hůř pro Enjolrase. Nepůjdu mu na pohřeb."

Po tomto rozhodnutí se Bossuet, Joly a Grantaire nehnuli z hospody. Ke druhé hodině odpoledne byl stůl, u něhož seděli, plný prázdných lahví. Hořely na něm dvě svíčky, jedna v měděném svícnu pokrytém měděnkou, druhá v hrdle prasklé láhve na vodu. Grantaire se snažil svést Jolyho a Bossueta k pití vína; Bossuet a Joly se zase snažili rozveselit Grantaira.

Ale Grantaire ihned po poledni zanechal vína, nevalného zdroje snů. Opravdoví pijani projevují vínu jenom čestné uznání. V opilství je vlastně černá magie a bílá magie; víno je jenom bílou magií. Grantaire byl dobrodružný pijan snů. Zející temnota strašného opojení ho nikterak nezastrašovala, ale naopak přitahovala. Nechal láhev a chytil se půllitru.

Půllitrová sklenice je propast. Protože neměl po ruce ani opium, ani hašiš a chtěl si mozek naplnit soumrakem, vzal na pomoc hroznou směs kořalky, silného piva a absintu, která působí strašnou otupělost. Tyto trojí výpary – piva, kořalky a absintu – zatíží duši jako olovem. Jsou to tři temnoty; božský motýl se v nich utápí a z mázdřitého

dýmu, neurčitě huštěného do netopýřích křídel, se vytvoří tři mlčeliví běsové: mučivá mátoha, noc a smrt poletující nad spící Psyché.

Grantaire však ještě nedošel až k této smutné proměně. Naopak, byl v báječné náladě a Bossuet a Joly mu vhodně přizvukovali. Připíjeli si. Svá nadnesená slova a myšlenky provázel Grantaire příslušnými pohyby; důstojně opíral levou pěst o koleno, takže paže tvořila pravý úhel; měl rozvázaný nákrčník, seděl obkročmo na stoličce bez lenochu, v pravé ruce měl plnou sklenici a s těmito slavnostními slovy se obrátil k tlusté služebné Matelotě:

„Nechť se otevřou brány paláce a každý ať se stane členem Francouzské akademie a má právo políbit paní Hucheloupovou! Napijme se!"

A obrátiv se k matce Hucheloupové, dodal:

„Ženo antická, posvěcená obyčejem, přistup, abych se mohl na tebe zbožně zadívat!"

A Joly zvolal:

„Bateloto a Gibelotto, dedávejte Grantairovi už dic k pití. Vyhazuje pedíze. Od ddešdího ráda utratil v šíledé bardotraddosti dva franky devadesát pět cedtibů."

A Grantaire pokračoval:

„Kdopak bez mého svolení vzal z nebe hvězdy a postavil je na stůl místo svíček?"

Bossuet, ačkoliv důkladně opilý, zachoval klid.

Posadil se na předprseň otevřeného okna, takže mu déšť smáčel záda, a pozoroval přátele.

Náhle za sebou zaslechl hluk, spěšné kroky a výkřiky: „Do zbraně!" Obrátil se a spatřil v ulici Saint-Denis, na konci ulice Chanvrerie, Enjolrase kráčejícího s karabinou v ruce, Gavroche s bambitkou, Feuillyho se šavlí, Courfeyraca s mečem, Jeana Prouvaira s muškétou, Combeferra s puškou a za nimi ozbrojený a pobouřený dav.

Ulice Chanvrerie nebyla delší než dostřel karabiny. Bossuet vytvořil rukama hlásnou troubu a zvolal:

„Courfeyracu! Courfeyracu! Hej!"

Courfeyrac slyšel zvolání, spatřil Bossueta, vykročil do ulice Chanvrerie a vzkřikl: „Co chceš?“ což se křižovalo s Bossuetovým zvoláním: „Kam jdeš?“

„Stavět barikádu,“ odpověděl Courfeyrac.

„Nuže, tady! Místo je dobré! Postav ji tady!“

„To je pravda, Laigle,“ řekl Courfeyrac.

A na Courfeyracův pokyn se dav nahrnul do ulice Chanvrerie.

(3)
Nad Grantairem se sklání noc

Místo se skutečně napodiv hodilo, protože vchod do ulice byl rozšířen, pozadí zúženo a končilo slepou uličkou; Korint ji svíral, ulici Mondétour bylo lze zprava i zleva zahradit a útok byl možný jenom z ulice Saint-Denis, to jest nekrytě a zpředu. Podnapilý Bossuet měl bystrozrak jako střízlivý Hannibal.

Když sem dav vtrhl, zděšení zachvátilo celou ulici. Všichni chodci se vytratili. Po pravé i po levé straně i v pozadí se jako bleskem od přízemí až ke střechám zavřely všechny krámy, výklady, vrata, okna, žaluzie, vikýře, okenice všech velikostí. Ustrašená stařenka honem připevnila před okno na dvě příčky k sušení prádla žíněnku, aby zachycovala střely. Jenom hospoda zůstala otevřena, a to z jednoduchého důvodu, že do ní vtrhl dav. „Ach, panebože! Ach, panebože!“ vzdychala matka Hucheloupová.

Bossuet vyšel Courfeyracovi v ústrety.

Joly, jenž vyhlédl z okna, zvolal:

„Měl sis vzít dešddík. Dastyddeš se.“

Zatím bylo ze zamřížovaného výkladního okna hospody v několika minutách vyrváno dvacet železných tyčí a na ploše deseti sáhů byla vytrhána dlažba; Gavroche a Bahorel se zmocnili káry dodavatele vápna jménem Anceau, která právě jela mimo, a převrhli ji; byly

na ní tři sudy vápna, ty dali pod hromady dlažebního kamene. Enjolras zvedl padací dveře do sklepa a všechny prázdné sudy matky Hucheloupové dal navalit vedle sudů s vápnem; Feuilly, jehož prsty si zvykly zdobit jemná žebra vějířů, podepřel sudy a káru dvěma důkladnými hromadami stavebního kamene. Stavební kameny se objevily jako všechno ostatní – bůhvíodkud. Podpěrné trámy vytrhali z průčelí sousedního domu a položili na sudy. Když se Bossuet a Courfeyrac obrátili, byla již polovina ulice zastavěna hradbou nejméně do výše muže. Nic není tak rychlého, jako ruka lidu, který buduje, zatímco boří.

Matelota a Gibelotta se připojily k pracujícím. Gibelotta pobíhala a snášela rum. I její zemdlenost pomáhala stavět barikádu. Nosila kameny, jako obsluhovala hosty vínem s ospalou tváří.

Na rohu ulice právě přejížděl dostavník s párem bílých koní.

Bossuet překročil hradbu dlažebních kamenů, běžel zastavit kočího, cestujícím poručil, aby sestoupili, podal ruku „dámám" a vrátil se s vozem i s koňmi, které vedl za uzdu.

„Dostavníky neprojíždějí kolem Korintu," pravil. *„Non licet omnibus adire Corinthum.*[61] *"*

Vypřažení koně odcházeli za chvíli nazdařbůh ulicí Mondétour a dostavník ležící na boku doplňoval zahrazení ulice.

Poděšená matka Hucheloupová se uchýlila do prvního poschodí.

Upírala nepřítomný pohled do neznáma a ustavičně tiše naříkala. Neodvažovala se zděšeně křičet.

„To je konec světa," šeptala.

Joly vtiskl polibek na její tlustý, červený a vrásčitý krk a řekl Grantairovi:

„Drahý příteli, vždycky jsem považoval ženský krk za něco nekonečně jemného."

61 Lat. citát z řím. básníka Horatia: Každému není dovoleno přistát v Korintu (*Listy I*, 17, 36).

Ale Grantaire vzlétal k nejvyšším oblastem dithyrambu. Když Matelota opět vyšla do prvního poschodí, uchopil ji Grantaire v pase a za dlouhých výbuchů smíchu ji strkal k oknu.

„Matelota je ošklivá," volal. „Matelota je vzor ošklivosti. Matelota je mátoha. Vězte tajemství jejího zrození: Gotický Pygmalion, který tvořil dračí chrliče pro katedrály, se jednoho krásného jitra zamiloval do nejstrašnější z oněch nestvůr. Vyprosil si na lásce, aby ji oživila, a tak povstala Matelota.

Podívejte se na ni, občané. Má chromově žluté vlasy jako Tizianova milenka a je to dobrá holka. Ručím vám za to, že se bude bít dobře. Každá dobrá holka má v sobě kus hrdiny. I matka Hucheloupová je statečná stařena. Jen se podívejte na její vousy. Ty zdědila po svém manželovi. Husar, viďte! I ona se bude bít. Ty dvě vystraší celé okolí. Přátelé, my zvrátíme vládu, a to je tak pravda, jako že patnáct kyselin tvoří přechod mezi kyselinou margarínovou a kyselinou mravenčí. Jinak je mi to docela jedno. Pánové, můj otec mě vždycky nenáviděl, protože jsem nechápal matematiku. Rozumím jenom lásce a volnosti. Jsem Grantaire, dobrý hoch! Nezvykl jsem si na peníze, protože jsem je nikdy neměl, a tak mi nikdy nechyběly. Ale kdybych já byl bohatý, viděli byste, že by nebyli na světě chudí. Ach, kdyby tak dobrá srdce měla napěchované tobolky! Jak by to všechno lépe šlo! Představte si Ježíše Krista s Rothschildovým jměním! Kolik dobrodiní by byl prokázal! Mateloto, zlíbejte mě! Jste smyslná a plachá! Máte tváře vyzývající k sesterskému polibku a rty volající po polibku z lásky!"

„Mlč, sude," pravil Courfeyrac.

Grantaire odpověděl:

„Předsedám městské soutěži o věnec nejlepšího recitátora."

Enjolras, který stál s puškou v ruce na vrcholu hradby, pozdvihl přísnou tvář. Enjolras měl, jak víme, v sobě něco spartánského

a puritánského. Zemřel by s Leonidem u Thermopyl a s Cromwellem by upálil Droghedu[62].

„Grantaire," volal, „jdi se z opice vyspat někam jinam. Zde je místo pro opojení, a ne pro opilost. Nezneuctívej barikády."

Tato podrážděná slova měla na Grantaira podivný účinek. Měl pocit, jako by mu někdo do obličeje chrstl sklenici studené vody. Rázem vystřízlivěl. Posadil se, opřel se o stůl nedaleko okna, podíval se s nevýslovnou něžností na Enjolrase a řekl mu:

„Ty víš dobře, že v tebe věřím."

„Táhni!"

„Nech mě tu spát."

„Jdi spát jinam," zvolal Enjolras.

Ale Grantaire, stále na něho upírající něžný a kalný pohled, odpověděl:

„Nech mě tu spát – nadosmrti."

Enjolras ho změřil pohrdavým pohledem:

„Grantaire, ty nejsi schopen věřit, myslit, chtít, žít a ani zemřít."

Grantaire odpověděl vážným hlasem:

„Uvidíš."

Zakoktal ještě několik nesrozumitelných slov, potom mu hlava těžce dopadla na stůl; za chvíli usnul, což bývá dosti obvyklým výsledkem druhé fáze opilosti, k níž ho Enjolras drsně a náhle přivedl.

(4)
Pokus o uklidnění matky Hucheloupové

Bahorel, celý bez sebe nad barikádou, zvolal:

„Podívejte se, jaký má ulice výstřih! A jak jí to sluší!" Courfeyrac, bouraje tak trochu krčmu, snažil se uklidnit ovdovělou krčmářku.

62 Královský spiklenec vystupující v Hugově dramatu *Cromwell*.

„Matko Hucheloupová, copak jste si nedávno nestěžovala, že s vámi sepsali protokol a odsoudili vás, protože Gibelotta vyklepala z vašeho okna deku z postele?“

„Ano, dobrý pane Courfeyracu. Ach, Panebože! Cožpak mi do té hrůzy odnesete i tamten stůl? Za deku a za květináč, který spadl z podkroví na ulici, jsem zaplatila vládě sto franků pokuty. Není to strašné?“

„Nuže, matko Hucheloupová, my vás teď pomstíme.“

Zdálo se, že matka Hucheloupová nechápe, jaký by měla z této pomsty užitek. Byla upokojena asi tak jako ona arabská žena, která dostala políček od manžela, a když si otci postěžovala, vybídla ho k pomstě:

„Otče, musíš mému muži splatit urážku urážkou.“

Otec se otázal:

„Na kterou tvář ti dal políček?“

„Na levou.“

Otec udeřil dceru na pravou tvář a řekl:

„Teď budeš mít pokoj. Jdi a řekni manželovi, že za políček, který dal mé dceři, jsem zpolíčkoval jeho ženu.“

Přestalo pršet. Povstalci se dostavili. Dělníci přinesli pod halenami soudek prachu, koš s lahvemi kyseliny sírové, dvě nebo tři karnevalové pochodně, a košík plný lampiónů, „zbytků z královské slavnosti“. Tato slavnost se konala nedávno – 1. května. Říkalo se, že munice pochází od hokynáře z předměstí Saint-Antoine, jakéhosi Pépina. Zničili jedinou svítilnu v ulici Chanvrerie, protější svítilnu v ulici Saint-Denis a potom všechny svítilny v okolí a v sousedních ulicích, v ulici Mondétour, v ulici Cygne, Prêcheurs, Grande a Petite-Truanderie.

Enjolras, Combeferre a Courfeyrac všechno řídili. Teď se stavěly dvě barikády zároveň; obě se opíraly o hospodu Korint a tvořily pravý úhel; větší uzavírala ulici Chanvrerie, druhá ulici Mondétour směrem od ulice Cygne. Druhá, velmi úzká barikáda byla vystavěna jenom ze sudů a dlažebního kamene. Pracovalo na ní asi padesát lidí, z nichž třicet bylo ozbrojeno puškami, které si cestou hromadně vypůjčili v jednom zbrojířském krámě.

Nebylo nic podivnějšího a strakatějšího nad tuto tlupu. Jeden měl kazajku, jezdeckou šavli a dvě sedelní bambitky; jiný byl bez kabátu, zato měl kulatý klobouk a prachovnici, zavěšenou po boku, třetí si udělal z devíti archů pijavého papíru krunýř a byl ozbrojen sedlářským šídlem. Kdosi křičel: *„Vyhlaďme všechny až do posledního a zemřeme na hrotech svých bajonetů!“* Sám však bajonet neměl. Jiný si přes svrchník navlekl řemení a brašnu národního gardisty s ochranným povlakem, na němž bylo červenou vlnou vyšito: *Veřejný pořádek.* Mnoho pušek s čísly legií, málo klobouků, ani jeden nákrčník, mnoho vykasaných rukávů, několik pík. K tomu si představte nejrůznější věk, všemožné obličeje, bledé mladíky a osmahlé dělníky z přístavů. Všichni měli naspěch, všichni si pomáhali, mluvilo se o pravděpodobném úspěchu, o tom, že ve čtyři hodiny ráno přijde posila, že si jsou jisti jedním plukem, že povstane celá Paříž. Strašné řeči spojené s jakýmsi srdečným veselím, člověk by byl řekl, že to jsou bratři, třebaže se navzájem neznali ani jménem. Velká nebezpečí mají krásnou vlastnost, že sbratřují neznámé.

V kuchyni byl rozdělán oheň a v kadlubu na kule byly roztaveny konvice, lžíce, vidličky a všechno cínové nádobí z krčmy. Mezitím se pilo. Na stolech se v nepořádku mezi sklenicemi povalovaly kapsle a hrubé broky. Matka Hucheloupová, Matelota a Gibelotta, různě poznamenané hrůzou, jedna otupělá, druhá udýchaná a třetí čilá, trhaly staré hadry a dělaly z nich cupaninu; tři povstalci jim pomáhali – byli to tři vlasatí a vousatí chlapíci s kníry, až z nich šel strach –, třepili plátno jako zručné švadleny.

Muž vysoké postavy, kterého si povšimli Courfeyrac, Combeferre a Enjolras ve chvíli, kdy se připojoval k davu na rohu ulice Billettes, pracoval a uplatňoval se na malé barikádě. Gavroche pracoval na velké. Mladík, který čekal u Courfeyraca a ptal se po panu Mariovi, zmizel asi tak ve chvíli, kdy byl převrácen dostavník.

Čilý a zářící Gavroche se ujal příprav. Běhal sem tam, vylézal a slézal, znovu vylézal, zvučel, sršel. Zdálo se, že je tam pro povzbuzení

všech ostatních. Byl snad pobízen ostruhou? Ano, bídou. Měl snad křídla? Zajisté, vždyť měl radost. Gavroche jen vířil. Ustavičně ho viděli a slyšeli ho všude. Oživoval náladu a všude ho bylo plno. Jeho všudybylství až dopalovalo. V jeho přítomnosti nebylo možno se zastavit. Obrovská barikáda jej cítila na svém hřbetu. Nedal pokoj zaháleč̊um, dráždil lenivé, povzbuzoval znavené, znepokojoval zamyšlené, rozesmával jedny, udýchal druhé, rozhněval třetí, byl stále v pohybu, popichoval studenta, dopálil dělníka; usedal, zastavoval se, znovu se dával do pohybu, poletoval nad hlukem a úsilím, poskakoval od jedněch ke druhým, bručel, bzučel, prozpěvoval a škádlil celé spřežení; byl mouchou revolučního dostavníku.

Jeho malé paže byly ustavičně v pohybu a jeho drobné plíce nepřetržitě hlaholily.

„Hej! Ještě dlažební kameny! Ještě sudy! Ještě tentoc! Kde je to? Nůši omítky, abychom ucpali tuhle díru. Ta vaše barikáda je malinká. Musí růst! Dejte na ni všechno, hoďte na ni všechno, navalte na ni všechno. Zbořte dům. Barikáda je míchanice všeho možného. Hele, tam jsou zasklené dveře.“ Barikádníci se ozvali:

„Zasklené dveře? Co chceš se zasklenými dveřmi, ty mrně?“

„A vy jste Herkulové, že?“ odbyl je Gavroche. „Zasklené dveře jsou na barikádě něčím báječným. Nezabrání sice, aby se na ni útočilo, ale vadí při útoku. Cožpak jste nikdy nelezli na jablka přes zeď, na které byly zacementované střepiny z lahví? Sklo dveří se zařízne pěkně do kuřích ok národních gardistů, až polezou na barikády. Safra! Sklo je zrádce. Ach, kamarádi, nemáte příliš bujnou fantazii.“

Jinak zuřil, že jeho pistole nemá kohoutek. Chodil od jednoho k druhému a naléhal:

„Pušku! Chci pušku! Proč mi nedávají pušku?“

„Pušku! Tobě!“

„A proč ne?“ odpověděl Gavroche. „V roce 1830, když jsme se haštěřili s Karlem X., jsem ji měl taky.“

Enjolras pokrčil rameny.

„Až budeme mít dost pušek pro muže, dáme je i dětem.“ Gavroche se hrdě odvrátil a odpověděl:

„Vezmu si tvou, budeš-li zabit dřív než já.“

„Kluku!“ řekl Enjolras.

„Holobrádku!“ odsekl Gavroche.

Zbloudilý švihák, objevivší se na konci ulice, dal rozhovoru jiný směr.

Gavroche na něho zavolal:

„Mladý pane, pojďte k nám! Copak nechcete pro naši starou vlast něco udělat?“

Švihák vzal roha.

(5)
Přípravy

Mýlily se tehdejší noviny, když psaly, že barikáda z ulice Chanvrerie, tato *téměř nedobytná stavba,* jak ji pojmenovaly, sahala až do prvního patra. Ve skutečnosti nebyla v průměru vyšší než šest sedm stop. Byla vybudována tak, aby bojující mohli podle libosti buď za ní zmizet a střílet, kryti hradbou, nebo vylézt na hřeben po čtyřech stupních, upravených na vnitřní straně z dlažebních kamenů. Průčelí barikády, vytvořené z hromad dlažebního kamene, ze sudů, spojených kládami a prkny zaraženými do kol Anceauovy káry a převráceného dostavníku, vypadalo ježatě a neproniknutelně. Mezi zdí domu a koncem barikády, který byl nejdále od hospody, byl ponechán otvor, kudy se bylo možno protáhnout ven. Nad barikádou poletoval červený prapor, přivázaný k oji dostavníku, která trčela do vzduchu a byla upevněna provazy.

Malou barikádu Mondétour, ukrytou za domem hospody, nebylo vidět. Obě spojené barikády tvořily dokonalou hradbu. Enjolras a Courfeyrac neuznali za vhodné zabarikádovat jiný úsek ulice

Mondétour, z které vede ulicí Prêcheurs východ k tržnici, protože si chtěli zachovat možné spojení s vnějškem a neměli valný strach z toho, že by je někdo napadl z nebezpečné a klikaté uličky Prêcheurs.

Až na tento východ, který zůstal volný a jemuž by byl Folard ve svém strategickém slohu řekl „spojovací průkop", tvořila barikáda nepravidelný čtyřúhelník, uzavřený ze všech stran. Od velké barikády bylo asi dvacet kroků k domům v pozadí, takže se mohlo říci, že barikáda je opřena o tyto obydlené, ale odzdola až po střechu pozavírané domy.

Všechna ta práce byla vykonána bez překážek asi za hodinu, aniž hlouček odvážlivců zahlédl někde chlupatou granátnickou čapku nebo bajonet. Měšťané, kteří se ještě v této bouřlivé chvíli odvážili do ulice Saint-Denis, pohlédli plaše do ulice Chanvrerie, spatřili v ní barikádu a zrychlili krok.

Když muži obě barikády dostavěli a vztyčili na nich prapor, vytáhli z hospody stůl a Courfeyrac na něj vylezl. Enjolras přinesl čtverhrannou truhlici a Courfeyrac ji otevřel. Truhlice byla naplněna náboji. Při pohledu na náboje se i ti nejstatečnější zachvěli a na chvíli se odmlčeli.

Courfeyrac náboje s úsměvem rozděloval.

Každý jich obdržel třicet. Mnozí měli prach a začali připravovat nové náboje z kulí, které se lily. Soudek prachu stál na stole stranou u dveří a byl ponechán v záloze.

Svolávací signály, které se ozývaly celou Paříží, neustávaly, takže se nakonec proměnily v jednotvárný zvuk, jehož si nikdo nevšímal. Tento zvuk se v ponurém vlnění buď vzdaloval, nebo blížil.

Všichni najednou nabili pušky a karabiny, beze spěchu, vážně a slavnostně. Enjolras postavil před barikádu tři hlídky: jednu v ulici Chanvrerie, druhou v ulici Prêcheurs, třetí na rohu uličky Petite-Truanderie.

A když byly dostavěny barikády, určeny hlídky, nabity pušky a rozestavěny stráže, ztrácející se v záludných uličkách obklopených mlčenlivými, jakoby mrtvými domy, kudy již nikdo nechodil, v uličkách, kde se nic nehýbalo a jež byly zahaleny stále určitěji se rýsujícími stíny nadcházejícího soumraku, ve tmě a tichu, kde člověk cítil, že se blíží cosi tragického, hrůzného, čekaly hlídky, osamělé, ozbrojené a ke všemu odhodlané.

(6)
V očekávání

Co dělali, zatímco čekali?

Musíme to říci, neboť to patří k dějinám.

Zatímco muži dělali náboje a ženy cupaninu, zatímco se na rozžhaveném ohřívadle kouřilo z velké pánve, plné roztaveného cínu a olova určeného k lití kulí, zatímco hlídky bděly se zbraní na rameni a zatímco Enjolras, který se nedal odvést od práce, bděl nad hlídkami, Combeferre, Courfeyrac, Jean Prouvaire, Feuilly, Bossuet, Joly, Bahorel a ještě několik jiných se sešli jako za nejklidnějších studentských schůzek a v koutě krčmy proměněné ve zbrojnici, na dva kroky od hradby, kterou vztyčili, postavili si nabité a připravené karabiny k lenochům židlí, a potom ti krásní mladí jinoši, tak blízcí poslední hodině, počali přednášet milostné verše.

Jaké verše? Tu jsou:

Zda vzpomínáš, jak sladko se nám žilo,
když tenkráte byl každý z nás tak mlád
a srdce v nás po jiném netoužilo
než mít co na sebe a míti rád.

Když dohromady smíchavše svá léta,
jsme čtyřicet jich spočtli nezcela
a v skrovném domově, byt ledokvětá,
sama zima jarně voněla.

Čas krásy! Manuel měl moudrou pýchu,
Pařížan k svatým hodům pospíchal,
Foy hromoval, a o špendlík, trest hříchu,
jsem na živůtku tvém se popíchal.

Tvé postavy kdo nevšimnout si může?
Když do Prada jsem k obědu tě ved,
bylas tak hezká, že se všechny růže
za tebou zdály hlavu otáčet.

„Ach, jak je krásná!“, od růží to věje.
„Ten proudný vlas. Jak, sestro, voníte!
To jistě křídlo vespod složené je!
A čapka? Poupě, stěží rozvité.“

Kdo zřel, ten děl: „To Láska oblíbila
si tuhle šťastnou dvojici
a něžný duben v těch dvou zaslíbila
krásnému máji měsíci.“

Schováni, rádi, pěkně uzamčeni
jedli jsme z lásky zapovědněné,
ještě má vůle nebyla než snění,
už vytušilas ano nebo ne.

Sorbonna byla bukolická strana;
od šera k ránu jsem tě zbožňoval,

a jako říši Milování, plana,
zem latinskou jsem tehdy mapoval.

Náš byt byl díra, jarní, třeba malá,
a nežilo se nám v ní nejhůře.
Když punčochus na nohu navlékala,
spatřil jsem blesknout hvězdu na hůře.

Nadarmo čet jsem Platona a žalmy;
než moudrá kniha, ať ta nebo ta,
květ, jejžs mi dala, lépe ukázal mi,
čemu se říká božská dobrota.

Já byl tvůj man, tys byla podmaněna.
Slast, v podkroví tě zapínat a víc!
Zřít s úsvitem, jak chodíš rozhalena,
v svém zrcátku tvář mládí hledajíc.

Jak zapomenout dobu drahocennou,
čas květů, pentlí s pěknou mantilkou,
báň oblohy a zoru pozlacenou,
kdy láska mluví sladkou hantýrkou?

Sklo zatemnil kus šátku vlněného,
květník byl hezčí než sto záhonů;
já pívával rád z hrnku hliněného
a tobě jsem dal šálek z japonu.

Co katastrof! Kdo neví, neuvěří:
tvé boa pryč a rukáv zničený.
A abychom sehnali na večeři,
chudinka Shakespeare – zašantročený!

Já žebrák byl, a tys mi přála trošku.
Tvé oblosti jsem nadychtil se dost.
Foliant Dantův byl nám za podložku,
když kaštany jsme jedli pro radost.

V té šťastné komůrce jsem ponejprve
zlíbal tvá ústa. Když čas udeřil
a zcuchaná šlas, v tváři stín své krve,
tu stál jsem bled a v Boha uvěřil.

Zda vzpomínáš na blaha tolikerá
a na fišíčka celá zmuchlaná?
Co vzdechů šlo ze srdcí plných šera
v hlubinu nebes říci hosanna.

Hodina, místo, vzpomínky z mládí, několik hvězd, které se počaly třpytit na nebi, zlověstné ticho opuštěných ulic, neúprosnost hrozícího dobrodružství, které se připravovalo, dodávaly dojemné kouzlo veršům, v šeru polohlasně přednášeným Jeanem Prouvairem, o němž jsme již řekli, že byl lyrický básník.

Zatím na malé barikádě kdosi rozžehl lampión a na velké barikádě voskovou pochodeň, jakou vídáme o masopustním úterku před vozy s maškarami jedoucími do Courtille. Pochodně pocházely, jak víme, z předměstí Saint-Antoine.

Jedna pochodeň byla upevněna ve výklenku upraveném z dlažebních kamenů, který ze tří stran chránil plamen před větrem, a umístěna tak, aby všechno světlo padalo na prapor. Ulice i barikáda zůstaly ponořeny do šera a bylo vidět jenom červený prapor, hrozivě osvětlený zacloněnou svítilnou.

Její světlo připojovalo k červené barvě praporu zlověstný purpur.

(7)
Muž, který se přidal k povstalcům v ulici Billettes

Nastala noc, byl klid. Bylo slyšet jenom nejasné hlasy a chvílemi výstřely, ale slabé a vzdálené. Toto protahované oddalování věstilo, že si vláda dává načas a sbírá síly. Padesát mužů čekalo na šedesát tisíc vojáků.

Enjolras cítil, jak se ho zmocňuje netrpělivost, která přepadává silné duše na prahu strašných událostí. Zašel za Gavrochem, který se v přízemní síni při matném světle dvou svíček hbitě pustil do dělání patron, svíčky si postavil na pult, aby se nevznítil střelný prach rozházený po stolech. Světlo oněch dvou svíček nebylo vidět zvenčí. Povstalci se starali o to, aby se v hořejších poschodích nesvítilo.

Gavroche byl velmi zaměstnán, a nejen přípravou střeliva.

Právě vstoupil do síně muž z ulice Billettes a posadil se k nejméně osvětlenému stolu. Přidělili mu velikou vojenskou ručnici, kterou držel mezi nohama. Až do této chvíle byl Gavroche rozptýlen spoustou „zábavných" věcí a muže si nevšiml.

Jakmile chlap vstoupil, Gavroche ho mimoděk sledoval a obdivoval se jeho ručnici, ale sotva se příchozí posadil, gamén vstal. Ti, kdo by byli muže pozorně sledovali, byli by viděli, jak si s obzvláštní důkladností prohlíží barikádu a skupinu povstalců; jakmile však vstoupil do síně, vypadal, jako by byl duchem nepřítomný; zdálo se, že nevidí, co se děje. Gamén se přiblížil k zamyšlenému muži a počal okolo něho chodit po špičkách, jako by ho nechtěl probudit. Zároveň jeho dětský obličej, tak drzý a vážný, těkavý i hluboký, veselý i dojemný, vystřídal všechny grimasy starého člověka, které znamenaly:

„Ach… To není možné! Mám vlčí mhu?… Něco se mi zdá… Že by to byl on?… Ne! To není on… Ale přece… Ba ne…!"

Gavroche se houpal na podpatcích, svíral pěsti v kapsách, kroutil krkem jako pták, s výrazem vystupňované bystrosti ohrnoval dolní ret. Byl překvapen, váhal, nevěřil, byl přesvědčen a oslněn. Tvářil se

jako náčelník eunuchů na trhu otroků, který mezi tlustými ženskými našel Venuši, nebo jako milovník obrazů, který mezi brakem našel Raffaela. Všechno v něm bylo ve střehu: pud i kombinační schopnosti. Bylo zřejmé, že se Gavrochovi něco vážného přihodilo.

A právě ve chvíli největšího zaujetí ho Enjolras oslovil.

„Jsi malý," řekl Enjolras, „a nevšimnou si tě. Vyjdi z barikády, proklouzni podél domů, projdi trochu ulice a vrať se mi říci, co se děje."

Gavroche se povytáhl v bocích.

„Mrňata jsou tedy taky k něčemu dobrá. To je trefa. Jdu. A vy se zatím svěřujte malým, ale nedůvěřujte velkým…"

A Gavroche pozdvihl hlavu, ztlumil hlas a ukazuje na muže z ulice Billettes dodal: – „Vidíte toho velikána?"

„No a?"

„To je polda."

„Víš to jistě?"

„Ještě tomu není ani čtrnáct dní, co mě stáhl za ucho z pilíře mostu Royal, kde jsem si lebedil."

Enjolras rychle odešel od gaména a zašeptal několik slov dělníkovi z přístavního skladiště vína. Dělník vyšel ze síně a téměř vzápětí se vrátil v doprovodu tří kamarádů. Čtyři mužové, čtyři širokoplecí nosiči, se nenápadně postavili za stůl, u kterého seděl muž z ulice Billettes. Byli připraveni vrhnout se na něho.

Tu se přiblížil Enjolras a otázal se muže:

„Kdo jste?"

Při této náhle otázce muž sebou leknutím škubl. Pohledem pronikl až na dno Enjolrasova čistého oka, zdálo se, že v něm zachytil jeho myšlenku. Usmál se úsměvem, v němž bylo svrchované pohrdání, svrchovaná síla a svrchovaná odhodlanost, a odpověděl s pánovitou vážností:

„Vidím, oč jde. Nuže, ano."

„Jste špicl?"

„Jsem policejní úředník."

„Jmenujete se?“

„Javert.“

Enjolras dal znamení čtyřem mužům. Než měl Javert kdy se otočit, byl chycen, povalen, svázán a prohledán.

Našli u něho malý kulatý štítek, slepený mezi dvojitým sklem, na jehož jedné straně byl vyryt znak Francie a pod ním *Ostražitost a bdělost* a na druhé poznámka: JAVERT, policejní inspektor; věk: dvaapadesát let; a podpis tehdejšího policejního prefekta Gisqueta.

Mimoto měl hodinky a peněženku, v které bylo několik zlatých mincí. Peněženku a hodinky mu ponechali. Pod hodinkami v kapse u vesty našli obálku; Enjolras ji otevřel a přečetl několik řádek, psaných rukou policejního prefekta: *Jakmile policejní inspektor Javert vykoná své politické poslání, přesvědčí se, a to velmi důkladně, je-li pravda, že zločinci hodlají provést své plány na pravém břehu Seiny u Jenského mostu.*

Když prohlídka skončila, postavili Javerta na nohy, spoutali mu ruce na zádech a přivázali ho uprostřed přízemní síně k pověstnému sloupu, který kdysi dal hospodě jméno.

Gavroche, který byl výjevu přítomen a všechno mlčenlivým pokyvováním schvaloval, přistoupil k Javertovi a řekl mu:

„Myš chytila kocoura.“

To všechno se seběhlo tak rychle, že v hospodě si toho všimli, teprve když bylo po všem. Javert ani nevykřikl. Jakmile spatřili Javerta přivázaného ke sloupu, přiběhli Courfeyrac, Bossuet, Joly, Combeferre a ostatní, rozptýlení po barikádě.

Javert, opřený o sloup a svázaný provazy, aby se nemohl pohnout, zdvihl hlavu s neohroženým klidem muže, který nikdy nelhal.

„Je to špicl,“ pravil Enjolras.

A obrátiv se k Javertovi, dodal:

„Bude zastřelen pět minut před dobytím barikády.“

Javert odpověděl nejpanovačnějším tónem, jakého byl schopen:

„Proč ne hned?“

„Šetříme prachem.“

„Tedy to skončete nožem."

„Špicle," pravil krásný Enjolras, „jsme soudci, ale ne vrahové."

Potom zavolal Gavroche.

„Ty teď jdi po své práci. Udělej, co jsem ti přikázal."

„Už jdu," zvolal Gavroche.

A než odešel, na okamžik se zastavil.

„Abych nezapomněl. Dejte mi jeho pušku." A dodal: „Muzikanta vám tu nechám, ale chci jeho klarinet."

Gamén po vojensku pozdravil a vesele proklouzl průchodem velké barikády.

(8)
Několik otazníků týkajících se jakéhosi Le Cabuka, který se snad ani Le Cabuc nejmenoval

Tragický obraz, do kterého jsme se pustili, by nebyl úplný a čtenáři by ušel přesný a skutečný obrys velkolepé chvíle společenských porodních bolestí a revolučního porodu, v němž se křeč mísí s úsilím, kdybychom v této kresbě zde načrtnuté vynechali divokou epickou příhodu plnou hrůzy, která se udála téměř ihned po odchodu Gavroche.

Srocení roste jako lavina. Jak víme, valí se jako sněhová koule a přibírá spoustu hlučícího lidu. Muž muže se neptá, odkud přichází. Mezi náhodnými chodci, kteří se přidali k hloučku vedenému Enjolrasem, byl chlapík v nosičské haleně odřené na ramenou, který rozkládal rukama, křičel a vypadal jako zuřivý pijan. Ten muž, kterému říkali nebo přezdívali Le Cabuc a jehož vlastně nikdo z těch, kdo předstírali, že ho znají, neznal, byl notně opilý, nebo se tak tvářil, a zasedl s několika jinými ke stolu, jejž vytáhli před hospodu. Tady Le Cabuc povzbuzoval k pití ty, kdo se k němu přidružili, a stále zamyšleně obhlížel veliký dům za barikádou, který svými

pěti patry ovládal ulici a stál průčelím k ulici Saint-Denis. Náhle Le Cabuc zvolal:

„Kamarádi, víte co? Z tohohle domu bychom měli střílet. Kdybychom byli tam v těch oknech, pak by se jen ďábel sám odvážil do ulice."

„Ano, ale dům je zavřen," řekl jeden z pijáků.

„Zaklepejme!"

„Neotevřou."

„Vyrazme dveře!"

Le Cabuc běží k domovním dveřím, které měly velmi důkladné klepadlo, a tluče. Dveře se neotvírají. Tluče podruhé. Nikdo neodpovídá. Třetí rána. Totéž ticho.

„Je tam někdo?" křičí Le Cabuc.

Nic se nehýbe.

Tu se Le Cabuc chápe ručnice a buší do dveří pažbou. Byly to starodávné dveře v klenutém vchodu, nízké, úzké, důkladné, dubové, zvnitřku pobité plechem a železným kováním jako skutečná fortna tvrze. Rány pažbou se rozléhaly celým domem, ale dveře se nehýbaly.

Přesto však obyvatele asi pobouřili, neboť ve třetím patře se konečně rozsvítilo a otevřelo čtverhranné okénko a v okénku se objevila svíčka a dobrácká, vyděšená hlava šedovlasého stařík, který tam byl domovníkem.

Muž, který bušil na dveře, ustal.

„Co si přejete, pánové?" otázal se domovník.

„Otevři!" řekl Le Cabuc.

„Pánové, nemohu."

„Jen otevři."

„Nemožno, pánové."

Le Cabuc vzal ručnici a namířil na domovníka; ale protože bylo už tma, domovník ho shora neviděl.

„Otevřeš nebo neotevřeš?"

„Ne, pánové."

„Říkáš, ne?“

„Říkám: ne, dobří pá…“

Domovník nedořekl. Třeskla rána z ručnice; kulka mu projela pod bradou a vyšla šíjí: prostřelila mu krční žílu. Stařec se zhroutil, ani nevzdychl. Svíčka spadla a zhasla, bylo vidět, jenom nehybnou hlavu, ležící na okraji okna a nepatrný bělavý mráček kouře, který se vznášel ke střeše.

„Tak,“ řekl Le Cabuc a spustil pažbu ručnice na dláždění.

Sotva dořekl, ucítil, že se mu na rameno položila ruka těžká jako orlí spár a uslyšel hlas, který mu řekl:

„Na kolena.“

Vrah se obrátil a viděl před sebou Enjolrasův bledý a chladný obličej.

Enjolras měl v ruce bambitku.

Přišel právě ve chvíli výstřelu.

Levou rukou sevřel do pěsti límec, halenu, košili i šle Le Cabuka.

„Na kolena,“ opakoval.

A ten křehký dvacetiletý mladík vladařským pohybem zlomil zavalitého a silného nosiče jako třtinu a přinutil ho pokleknout do bláta. Le Cabuc se pokusil o odpor, ale zdálo se mu, že ho uchvátila nadlidská síla. Enjolras, bledý, v rozhalené košili, s dívčím profilem a rozcuchanými vlasy se v této chvíli podobal antické Themidě. jeho vzduté chřípí a sklopená víčka dávaly jeho bezvadnému řeckému profilu výraz hněvu a čistoty, který podle názoru starého světa sluší spravedlnosti.

Celá barikáda se sběhla a všichni se opodál postavili do kruhu, netroufajíce si vmísit se jediným slovem do výjevu, který se před nimi rozvíjel.

Přemožený Le Cabuc se už nepokoušel o obranu a chvěl se na celém těle. Enjolras ho pustil a vytáhl hodinky.

„Rozjímej,“ řekl. „Modli se nebo přemýšlej. Máš na to jednu minutu.“

„Milost," zašeptal vrah; potom sklonil hlavu a vyrazil ze sebe nesrozumitelné zaklínání.

Enjolras nespustil hodinky z očí; počkal, dokud neuplynula minuta, pak je zastrčil do kapsy ve vestě. Nato Le Cabuka, který se mu s řevem schoulil k nohám, popadl za vlasy a nasadil mu na ucho ústí své bambitky. I neohrožení chlapíci, kteří by se jinak klidně pustili do nejstrašnějšího dobrodružství, odvrátili hlavu.

Ozvala se rána a vrah klesl čelem na dlažbu; Enjolras se vzpřímil, přesvědčivě a přísně se rozhlédl.

Potom nohou odstrčil mrtvolu a řekl: „Vyhoďte to ven."

Tři povstalci zvedli bídníkovo tělo, které se ještě zmítalo posledními, mimovolnými pohyby unikajícího života, a hodili je přes malou barikádu do ulice Mondétour.

Enjolras se zamyslil. Nad jeho strašným klidem se rozprostírala jakási velkolepá temnota. Náhle pozdvihl hlavu. Všichni umlkli.

„Občané," řekl Enjolras, „co učinil tento muž, je strašné, a co jsem učinil já, je hrozné. Zabil, a proto jsem zabil i já. Musil jsem to učinit, neboť povstání musí mít svou kázeň. Vražda je tu větším zločinem než jinde; na nás se dívá revoluce, jsme kněží revoluce, jsme hostie povinnosti a nesmíme dopustit, aby náš boj byl zhanoben. Soudil jsem a odsoudil jsem toho muže k smrti. Byl jsem donucen učinit, co jsem učinil, ale učinil jsem to s pocitem odporu; ale také sebe jsem soudil, a brzy uzříte, k čemu jsem se odsoudil."

Všichni, kdo poslouchali, se zachvěli.

„My chceme sdílet tvůj osud," zvolal Combeferre.

„Budiž," odvětil Enjolras. „Ještě slovo. Trestaje tohoto muže, poslechl jsem nutnosti; ale nutnost je nestvůrou starého světa; nutnost se jmenuje Osud. A zákon pokroku zní, aby nestvůry zmizely před anděly a aby osud ustoupil bratrství. Není právě nejvhodnější chvíle k tomu, aby tady zaznělo slovo Láska. Ale nevadí, já to slovo vyslovuji a oslavuji je. Lásko, tvá je budoucnost. Smrti, používám tě sice, ale nenávidím tě. Občané, v budoucnosti nebude ani temnota, ani

hromové rány, ani divoká nevědomost, ani krvavá odveta. Jako nebude Satan, tak už nebude ani archanděl Michael. V budoucnosti nikdo nikoho nezabije, země bude zářit a všichni se budou milovat, a přijde, občané, den, kdy všechno bude svornost, soulad, světlo, radost. A aby ten den vzešel, zemřeme my!“ Enjolras se odmlčel. Jeho panenské rty se zavřely; jako nehybná mramorová socha zůstal chvíli stát na místě, kde prolil krev. Jeho strnulý zrak přinutil okolostojící, že ztišili hlas.

Jean Prouvaire a Combeferre, opírajíce se jeden o druhého v rohu barikády, si mlčky stiskli ruce a pozorovali s obdivem, v němž byla lítost i soucit zároveň, vážného mladíka, kata i kněze, který svítil jako křišťál, ale byl také tvrdý jako skála.

Řekněme ihned, že později, po boji, když byly mrtvoly odnášeny do umrlčí komory a prohledávány, byl u Le Cabuka nalezen lístek policejního zřízence. Spisovatel této knihy měl roku 1848 v ruce zvláštní zprávu podanou roku 1832 policejnímu prefektovi.

Připojme ještě, můžeme-li uvěřit sice podivné, ale snad opodstatněné policejní tradici, že Le Cabuc byl Claquesous. Jisto je, že od Le Cabukovy smrti není o Claquesousovi zmínky. Claquesous zmizel beze stopy, jako by se propadl do země. Jeho život byla temnota, jeho smrt noc.

Povstalci byli ještě rozrušeni tímto tragickým soudem, tak rychle zavedeným a tak rychle vyřízeným, když Courfeyrac spatřil na barikádě mladíčka, který se ho ráno ptal po Mariovi.

Hoch, který vypadal odvážně a bezstarostně, se v noci přidružil k povstalcům.

KNIHA TŘINÁCTÁ
Marius vstupuje do stínu

(1)
Z ulice Plumet do čtvrti Saint-Denis

Hlas, který za soumraku zavolal Maria na barikádu v ulici Chanvrerie, mu připadal jako hlas osudu. Chtěl zemřít – a hle, příležitost se naskýtala; klepal na dveře hrobu – a ruka ve stínu mu podávala klíč. Ponuré brány, které se před zoufalstvím otvírají v temnotách, jsou lákavé. Marius odsunul mříž, která mu tolikrát dovolila projít, vyšel ze zahrady a řekl si:

„Pojďme!“

Byl šílený bolestí, v mozku cítil prázdnotu; nebyl schopen přijímat od nynějška od osudu cokoliv po těch dvou měsících, které prožil zpit láskou a mládím; byl sklíčen, zoufal si a přál si už jenom jedno: co nejrychleji všechno skončit.

Rázně vykročil. Náhodou byl ozbrojen, protože měl při sobě Javertovy bambitky.

Mladík, o němž se domníval, že ho zahlédl, se mu ztratil v ulicích.

Marius vyšel z ulice Plumet po bulváru, přešel Esplanadu a most Invalidů, Champs-Élysées, náměstí Ludvíka XV. a dostal se do ulice Rivoli. Obchody byly otevřeny, plyn hořel pod loubím, ženy nakupovaly v krámech, v Laiterově kavárně si dávali zmrzlinu, v anglické cukrárně jedli koláčky. Jenom několik poštovních vozů ujíždělo tryskem z paláce Princes a z paláce Meurice.

Průchodem Delorme vstoupil Marius do ulice Saint-Honoré. Tam byly obchody zavřeny, obchodníci hovořili před pootevřenými krámy, chodci se procházeli, svítilny byly rozžaty a od prvního

poschodí nahoru byla všechna okna osvětlena jako obyčejně. Na náměstí Palais-Royal stála jízda.

Marius prošel ulicí Saint-Honoré. Čím více se vzdaloval od Palais-Royal, tím ubývalo osvětlených oken; krámy byly zavřeny docela, nikdo nehovořil na prazích, ulice temněly a dav houstl. Zde se totiž chodci stávali už davem. Marius neslyšel, že by kdo mluvil, a přece odtud vycházel temný a hluboký hukot.

Poblíž fontány U suchého stromu bylo „srocení", stály tam nehybné a ponuré skupiny, které mezi přecházejícími lidmi vypadaly jako kameny v proudící vodě. Při vstupu do ulice Prouvaires se dav už sotva pohyboval. To už byl pevný kvádr, to už byl vzdorný, jednotný a neproniknutelný blok lidí, kteří hovořili docela potichu. Tady už pomalu ubývaly černé úbory a kulaté klobouky. Samé blůzy, haleny, čepice, ježaté a zemité hlavy. Zástupy se zmateně vlnily v noční mlze. Jejich šuškání se podobalo sípavému chvění. Ačkoliv nebyly na pochodu, zdálo se, že přešlapují v blátě. Za tímto hustým davem v ulici Roule, v ulici Prouvaires a v prodloužení ulice Saint-Honoré nebylo jediného okna, v němž by svítila svíčka. Do tmy ulic se táhle nořily stále se zmenšující veřejné svítilny. Podobaly se velkým červeným hvězdám visícím na provazech a vrhaly na dláždění stín v podobě velkých pavouků. Ulice nebyly opuštěny. Bylo v nich možno rozeznat pyramidy pušek, pohybující se bajonety a tábořící skupinu. Jediný zvědavec nepřekročil tuto hranici. Zde končilo hemžení. Zde přestával dav a počínalo vojsko.

Marius měl vůli člověka, který již v nic nedoufá. Zavolali ho, musil tedy jít. Podařilo se mu proplést se davem a projít tábořícími oddíly. Ukryl se před obcházejícími policisty, vyhnul se strážím. Zašel si, oklikou se dostal do ulice Béthisy a zamířil k tržišti. Na rohu ulice Bourdonnais už nebyly svítilny.

Když přešel pásmo davu a minul hranici vojska, octl se v končině, která naháněla hrůzu. Tam už nespatřil ani chodce, ani vojáka, ani světlo; nikoho. Samota, mlčení, tma; mráz ho obešel. Vstoupit do ulice bylo jako vstoupit do sklepení.

Přesto šel Marius dál.

Učinil několik kroků. Někdo ho v běhu minul. Byl to muž? Žena? Bylo jich několik? Nebyl by mohl říci. Přeběhlo to a zmizelo.

Okliku za oklikou se dostal do uličky, o které se domníval, že je to ulice Poterie; uprostřed této uličky narazil na překážku.

Vztáhl ruce. Byla to převržená kára; nohou rozpoznal kaluž vody, rozházenou hlínu a nakupené dlažební kameny. Byla zde započatá, ale opuštěná barikáda. Přelezl dlažební kameny a octl se na druhé straně přehrady. Držel se při chůzi patníků a dal se vést zdí domů. Trochu dále za barikádou se mu zdálo, že vidí něco bělavého. Přiblížil se. Nabylo to tvaru. Byli to dva bílí koně, koně dostavníku, které Bossuet vypřáhl a kteří od rána nazdařbůh bloudili z ulice do ulice, až se konečně zastavili se sklíčenou trpělivostí zvířat, nechápajících počínání lidí právě tak, jako člověk nechápe počínání prozřetelnosti.

Marius minul koně. Když vstupoval do ulice, která mu připadala jako ulice Contrat-Social, temnotou otřásl výstřel z pušky, přišel bůhvíodkud a zahvízdal docela blízko Maria; kulka nad jeho hlavou prorazila měděnou holičskou misku nad kadeřnickým krámem. Ještě roku 1846 bylo v ulici Contrat-Social vidět na rohu pilířů tržnice tuto proděravělou holičskou misku.

Tento výstřel z pušky byl ještě projevem života. Od této chvíle se Marius už s ničím nesetkal.

Celá tato cesta se podobala sestupu po černých schodech.

Ale Marius šel dál svou cestou.

(2)
Paříž ze soví perspektivy

Kdyby byla v této chvíli nad Paříží poletovala nějaká bytost s netopýřími nebo sovími křídly, byla by se jí naskytla pochmurná podívaná.

Celá stará čtvrť kolem tržnice, jakési město v městě, kterou procházejí ulice Saint-Denis a Saint-Martin, kde se kříží tisíce uliček, z nichž si povstalci utvořili pevnost a zbrojnici, byla by té bytosti připadla jako velká tmavá díra, vyhloubená ve středu Paříže, protože tam pohled padal do propasti. Svítilny byly totiž rozbity, okna zavřena, přestalo tam svítit nejen světlo, ale ustal i všechen život, všechen hluk, všechen pohyb. Všude bděla a udržovala pořádek neviditelná policie vzpoury – noc. Ponořit hrstku vzbouřenců do hluboké tmy, znásobit každého bojujícího možnostmi, které tma poskytuje, je potřebnou taktikou povstání. Na sklonku dne se střílelo do každého okna, v němž se rozhořela svíčka. Světlo zhaslo, někdy byl i člověk v bytě zabit. A tak se nic nehýbalo. V domech panovalo zděšení, smutek, tupost; na ulicích jakási posvátná hrůza. Nešlo rozeznat ani dlouhé řady oken a poschodí, ani zubatinu komínů a střech, ani nejasné odlesky, které se obvykle třpytí na zabláceném a vlhkém dláždění. Oko, které by se bylo dívalo na tuto spoustu tmy shora, bylo by snad tu a tam v určitých vzdálenostech zahlédlo, jak nejasný svit zdůrazňuje lomené a podivné čáry, obrysy zvláštních staveb a něco podobného odleskům pohybujícím se na zříceninách; to byly barikády. Ostatek bylo jezero tmy, mlhavé, těžké, smuteční tmy, nad níž trčely nehybné a zlověstné siluety, věž Saint-Jacques, kostel Saint-Merry a dvě nebo tři velké budovy, které člověk staví jako obry a z nichž noc dělá přízraky.

Kolem dokola tohoto opuštěného a hrozivého bludiště, ve čtvrtích, v nichž pařížský ruch nebyl ochromen a kde zářilo několik svítilen, by pozorovatel z výšin rozeznal kovový třpyt šavlí a bajonetů, dutý hukot dělostřelectva, hemžení mlčenlivých praporů pěchoty, vzrůstající každou chvíli; byl to strašný pás, který svíral a zvolna škrtil místo vzpoury.

Obklíčená čtvrť byla už jen obludným doupětem; zdálo se, že v něm všechno spí, nic se tam nehýbalo, a jak jsme právě viděli, všechny ulice, do nichž byl přístup, byly ponořeny do tmy.

Do divoké tmy, plné nástrah, plné neznámých a zlověstných srážek, kam by člověk s děsem vstupoval a v níž by s hrůzou setrvával, a kde ti, kdo vstupovali, se třásli před těmi, kteří je očekávali, kde číhající se hrozili těch, kdo měli každou chvíli přijít. Na každém rohu ulice stáli neviditelní bojovníci, zátarasy, léčky hrobu skryté v noční temnotě. Zde všechno končilo. Zde již nebylo naděje na jinou záři než na záblesk z pušek, na jiné setkání než na setkání se smrtí. Kde? Jak? Kdy? To nikdo nevěděl, ale bylo to jisté a nevyhnutelné. Zde, na místě určeném pro boj, se měly tápavě a potmě srazit vláda s povstáním, národní garda s lidovými spolky, měšťanstvo se vzbouřenci. Bylo to nutné pro jedny i pro druhé. Od této chvíle byla jediným východiskem buď smrt, nebo vítězství. Postavení bylo lak zoufalé, tma tak hluboká, že se v nejbázlivějších účastnících probouzela odvaha a nejsmělejší pojímala hrůza.

Ostatně na obou stranách byla stejná zuřivost, urputnost a stejné odhodlání. Postupovat znamenalo pro jedny smrt, ale nikdo nepomýšlel na ústup; zůstat znamenalo smrt pro druhé, ale nikdo nepomýšlel na útěk.

Bylo třeba do zítřka všechno skončit, aby vítězství bylo zde nebo tam, aby povstání bylo buď revolucí, nebo nerozvážným podnikem. To chápala vláda i politické strany; cítil to i nejnepatrnější měšťan. Z toho rostla úzkost, která se mísila s neproniknutelnou tmou nejistoty pařížské čtvrti, kde se všechno mělo rozhodnout; dvojnásobná úzkost z ticha, z něhož měla vzejít pohroma. Bylo slyšet jenom jeden zvuk, drásavý jako chroptění, hrozivý jako nějaké proklínání: zvonění na poplach z kostela Saint-Merry. Kdekoho zamrazilo, když uslyšel vyzvánět poplašený a zoufalý zvon, naříkající ve tmě.

Jak se často stává, tak i tentokrát se zdálo, že se příroda shoduje s tím, co chtějí podniknout lidé. Nic nerušilo ponurý soulad celku. Hvězdy zmizely; těžké mraky zakrývaly obzor svými smutnými záhyby. Černé nebe viselo nad mrtvými ulicemi, jako by se nesmírný příkrov prostíral nad hrobem.

Zatímco se na místě, které vidělo tolik revolučních hnutí, připravovala politická bitva, zatímco se mládež, tajné společnosti, školy – ve jménu zásad – a střední vrstvy – ve jménu vlastních zájmů – chystaly střetnout, pustit se do křížku a zdrtit se navzájem, zatímco každý spěchal a toužil už po poslední a rozhodné chvíli krize, bylo slyšet v daleku – mimo tuto osudnou čtvrť, v nejspodnějších, nezbadatelných hlubinách staré bědné Paříže, která mizela pod oslňující nádherou Paříže šťastné a bohaté – přitlumené reptání ponurého hlasu lidu.

Hlasu, z něhož jde strach, hlasu posvátného, který se skládá z řevu zvířete a božího slova, ohromuje slabé a varuje moudré a který přichází zároveň zdola jako hlas lva a shora jako dunění hromu.

(3)
Na samém kraji

Marius došel až k tržnici.

Tam bylo všechno dosud klidnější, temnější a nehybnější než v sousedních ulicích. Jako by ledový mír hrobu vystoupil ze země a rozprostřel se pod nebem.

Přece však rudá záře na černém pozadí zdůrazňovala obrysy střech domů, které uzavíraly ulici Chanvrerie, šlo-li se směrem od kostela Saint-Eustache. Byl to odlesk planoucí pochodně na barikádě u Korintu. Marius se pustil za touto červenou září. Dovedla ho k Marché-aux-Poirées, kde zahlédl temné ústí ulice Prêcheurs. Vstoupil tam. Hlídka povstalců, která číhala na druhém konci, ho nepostřehla. Cítil, že je v samé blízkosti místa, které hledá, a kráčel po špičkách. Tak se dostal k ohbí krátké uličky Mondétour, jež byla, jak si vzpomínáme, jedinou spojnicí Enjolrase s okolím. Na rohu posledního domu po levici vystrčil hlavu a podíval se do druhé části uličky Mondétour.

Poněkud dále za rohem černé uličky a ulice Chanvrerie, která vrhala široký stín, v němž se Marius ukryl, uviděl odraz světla na dlažbě, část hospody a vzadu blikající lampión na jakési beztvaré zdi a k ní přikrčené muže s puškami na kolenou. To všechno bylo na deset sáhů od něho. Byl to vnitřek barikády.

Domy, které lemovaly uličku po pravé straně, mu zakrývaly druhou část hospody, velkou barikádu a prapor.

Mariovi zbývalo udělat jen krok.

Ale nešťastný mladík usedl na patník, zkřížil ruce a začal přemýšlet o otci.

Vzpomněl na hrdinství plukovníka Pontmercyho, statečného vojáka, který za republiky střežil francouzskou hranici a pod císařem se dostal až na hranice Asie, viděl Janov, Alexandrii, Milán, Turín, Madrid, Vídeň, Drážďany, Berlín, Moskvu, na všech vítězných polích zanechal krev, tutéž krev, kterou měl Marius v žilách, předčasně zešedivěl ve vojenské kázni a velení, stále chodil s upjatým řemením, s epoletami až na prsa, s kokardou zčernalou prachem, s čelem svraštěným přilbou, žil v barácích, v ležení, v táboře, v nemocničních vozech, po dvaceti letech se vrátil z velkých válek s jizvami a úsměvem, prostý, klidný, obdivuhodný, čistý jako dítě; udělal všechno pro Francii a nic proti ní.

Marius si uvědomil, že i jemu teď vzešel den, že konečně udeřila jeho hodina, aby po příkladu otce také on vykonal něco odvážného, statečného, smělého, aby se vrhl vstříc kulím, nastavil hruď bajonetům, prolil krev, vyhledal nepřítele, vyhledal smrt, aby se i on pustil do boje, i když bojištěm je tentokráte ulice, a že válka, do které se on pouští, je válka občanská!

Před ním se otvírala tato válka jako propast, do které má Marius zanedlouho padnout.

Zachvěl se.

Vzpomněl si na otcův meč, který jeho děd prodal vetešníkovi a jejž on, Marius, tak bolestně postrádal. Řekl si, že ten statečný

a neposkvrněný meč dobře učinil, že unikl a hněvivě zmizel v neznámu; patrně byl rozumný a předvídal budoucnost, protože tušil vzpouru, pokoutní válku, válku dlažby, střílení ze sklepních okének, rány utržené v boji i rány zákeřné; tento meč se zřejmě nechtěl dostat do ulice Chanvrerie; byl přece u Marenga a Frýdlantu a přirozeně po tom, co vykonal s otcem, se nechtěl propůjčit k tomu, aby pomáhal synovi v občanské válce! Marius si řekl, že kdyby byl přijal meč od otce na smrtelném loži a odvážil se jej teď vzít a donést na nějakou křižovatku k nočnímu boji Francouzů s Francouzi, že by ho jistě pálil v ruce jako meč archanděla. Řekl si, že je vlastně šťasten, že už ho nemá; a že je v pořádku, že meč zmizel; jeho děd je vlastně pravým strážcem otcovy slávy; a že je lépe, že byl plukovníkův meč vydražen v dražbě, prodán vetešníkovi, odhozen do starého železa, místo aby dnes zasazoval rány do boku vlasti.

A potom se hořce rozplakal.

Bylo to hrozné. Ale co si měl počít? Bez Cosetty žít nemohl. Odjela, a on tedy musí zemřít. Což se nezaklínal čestným slovem, že si vezme život? Ačkoli to věděla, přesto ho opustila a bylo jí zřejmě vhod, že Marius zemře. Je jasné, že ho už nemá ráda, vždyť odjela beze slova, aniž co napsala, ačkoliv dobře znala jeho adresu. Proč a nač by žil dál? A pak, co teď? Měl by ustoupit, když došel až sem? Dospět až na sám okraj propasti a zhrozit se jí! Nahlédnout do barikády a schovat se, rozechvěně se schovat a namlouvat si – už toho mám vlastně dost, to mi stačí, vždyť je to koneckonců občanská válka, pryč s ní! Opustit přátele, kteří na něho čekají? Možná že ho právě teď potřebují! Vždyť je jich pouhá hrstka proti celé armádě! Selhat ve všem najednou, v lásce, v přátelství, v daném slově! A ze zbabělosti si nalhávat vlastenecké pohnutky? Ne, to není možné! Kdyby sám otcův duch zde stál ve stínu a viděl ho ustupovat, uhodil by ho do beder plochým mečem a zvolal by na něho: „Vpřed, zbabělče!“

Mučen těmito myšlenkami, svěsil Marius hlavu.

Náhle se vztyčil. V mysli mu bleskla nádherná myšlenka, která ho přivedla na správnou cestu. Stává se, že se v blízkosti hrobu duch zbystří; jste-li na krok od smrti, chápete lépe pravdu. Představa činů, do nichž se užuž pouštěl, se mu již nezdála tak žalostná, ale naopak vznešená. Pouliční válka se před jeho vnitřním zrakem naráz bůhvíjakým duševním pochodem proměnila. Všechny nedočkavé otazníky jeho snění se k němu hrnuly i teď, ale už ho neznepokojovaly. Nenechal ani jeden bez odpovědi.

Proč by se vlastně jeho otec měl horšit? Což se nevyskytují případy, kdy povstání se dopíná důstojné výše povinnosti? Co by zlehčovalo památku plukovníka Pontmercyho v boji, do něhož se teď pouští jeho syn? Není to Montmirail ani Champaubert, je to něco jiného. Nejde sice o posvátnou půdu, ale o posvátnou myšlenku. Vlast naříká, budiž, ale lidstvo, lidství jásá. Cožpak vlast opravdu hořekuje? Francie krvácí, ale svoboda se přitom usmívá; a při úsměvu svobody Francie zapomíná na své rány. A pohlížíme-li na věci z vyššího stanoviska, co říci o válce občanské?

Občanská válka? Co to znamená? Je nějaká válka s cizinci? Copak není každá válka mezi muži válkou mezi bratry? Válka se hodnotí podle svého cíle. Není válka s cizinci ani válka občanská; je válka nespravedlivá a spravedlivá. Až do dne, kdy bude sjednán vznešený konkordát lidstva, může být nezbytná jen ta válka, kterou povede úsilí budoucnosti proti váhající minulosti. Co můžeme vytýkat této válce? Válka se mění v hanbu a meč se mění. v dýku jenom tehdy, když zabíjíme právo, pokrok, rozum, civilizaci, pravdu. Tehdy je válka – ať už občanská nebo zahraniční – věcí nespravedlivou: jmenuje se zločin. Jakým právem by válka mohla opovrhovat válkou, jde-li o věc svatou, o spravedlnost? Jakým právem by Washingtonův meč popíral zbraň Camilla Desmoulinse? Kdo je větší? Řek Leonidas bojující proti Peršanům, nebo Timoleon bojující proti tyranovi? Jeden je obránce, druhý osvoboditel. Zavrhneme povstání uvnitř města, aniž si všimneme jeho cíle? Bude v našich očích hanebníkem

Brutus, Marcel, Arnould z Blankenheimu[63], Coligny? Válka rolnická? Válka pouliční? Proč by ne? Byla to válka Ambiorixova[64], Arteveldova[65], Marnixova[66], Pelagiova[67]! Ale Ambiorix bojoval proti Římu, Artevelde bojoval proti Francii, Marnix proti Španělům, Pelagius proti Maurům; všichni proti cizincům. Nu, a co je monarchie? Cizinec. A útisk? Cizinec. A právo z boží milosti? Cizinec. Despotismus znásilňuje morální hranici zeměpisnou. Vyhnat tyrana nebo vyhnat Angličana znamená v obou případech ujmout se opět svého území. Udeří hodina, kdy námitka nestačí. Po filozofování je třeba činu; živá síla dovrší, co načala myšlenka; *Spoutaný Prométheus* začne a Aristogeiton[68] dokončí; Encyklopedie osvítí duše, 10. září je elektrizuje. Po Aischylovi přichází Thrasybulos[69]; po Diderotovi Danton. Dav má sklon podrobit se pánu. Apatie je sedlinou množství. Dav je rád poslušný. Lidmi je třeba zamíchat, popostrčit je, drcnout do nich svobodou, která je pro ně dobrodiním, oslnit je pravdou, až se jim dělají mžitky před očima, světlo se do nich musí chrstnout plnými hrstmi. Lidé musí být k svému prospěchu občas ohromováni. Oslnění je burcuje. Proto je potřebí zvonit na poplach a hrozit válkou. Velcí bojovníci svítí lidem na cestu svou odvahou a burcují smutné lidstvo, které žije ve stínu práva z boží milosti, ve stínu slávy caesarů, násilí, fanatismu, neodpovědné moci a absolutních majestátů a hloupě civí na temné triumfy noci v jejich zešeřelé nádheře. Dolů s tyranem! Ale o kom to mluvíte? Je Ludvík Filip tyran? Ne. Ludvík Filip není tyran, stejně jako jím nebyl Ludvík

63 Bojovník za nezávislost Švýcarska.

64 Galský vojevůdce.

65 Vůdce flámského odboje ve XIV. stol.

66 Jeden z vůdců nizozemského povstání.

67 Asturský král; bránil svou zemi v VIII. stol. proti arabským vpádům.

68 Řecký tyranobijce.

69 Obnovitel řecké demokracie po tyranii Třiceti koncem 5. stol. př. n. l.

Šestnáctý. Oba dva patří mezi krále, jimž se ze zvyku říká dobří. Ale zásady nelze trhat na kousky, logika je přímá a přední vlastností pravdy je, že jí chybí úslužnost; není tedy možno činit ústupky; každé potlačování lidského práva musí být odklizeno; Ludvík XVI. je králem z boží milosti, rovněž tak i Ludvík Filip, *protože je Bourbon;* oba dva do určité míry konfiskovali právo ve svůj prospěch a je třeba je porazit, znemožnit tak všeobecnou uzurpaci; je to třeba, neboť Francie dává vždy ve všem příklad. Padne-li pán ve Francii, padne všude. Obnovit sociální spravedlnost, vrátit volnosti její trůn, vrátit lid lidu, dát člověku svrchované právo, vložit opět purpur na hlavu Francie, plnou měrou obnovit rozum a spravedlnost, potlačit antagonismus již v zárodku tím, že každý bude navrácen sám sobě, zmenšovat překážky, které systém království nastavěl nesmírné světové svornosti, srovnat lidstvo do jedné roviny s právem, zkrátka: což může být pře spravedlivější a závažnější, může být válka svatější?

Jen takovéhle války budují mír. Nesmírná tvrz předsudků, privilegií, pověr, lží, zneužívání moci, přehmatů, násilí, nepřátelství a temnot se svými věžemi nenávisti ještě stojí. Je třeba ji svrhnout. Je třeba zbořit tu hroznou budovu. Zvítězit u Slavkova je velká věc, ale dobýt Bastily je cosi obrovského!

Každý jistě sám na sobě pozoroval, že duše – a v tom tkví právě podivuhodná její jednota a zároveň všudypřítomnost – má úžasnou schopnost téměř chladně rozumovat i v nejstrašnějším nebezpečí, a často se stává, že bezútěšná vášeň a hluboké zoufalství se hádají o svou tezi i v agónii nejpohnutějších monologů. Logika se mísí s křečovitými záchvěvy a nit sylogismu poletuje ve chmurné bouři myšlenky, aniž se přetrhne.

Podobně uvažoval Marius.

Přemýšlel, byl sklíčen, ale odhodlán, a přece váhal; zkrátka chvěl se před tím, co chce podniknout, a pohledem bloudil v prostoru barikády. Povstalci tam polohlasně hovořili, ale nehýbali se a bylo cítit

ono neúplné „skoroticho“, kterým se vyznačuje poslední odstavec čekání. Nad nimi ve třetím poschodí rozeznával podobu diváka nebo svědka, který mu připadal podivně pozorný. Byl to domovník, kterého zabil Le Cabuc. Zezdola při odlesku pochodně, zastrčené mezi dlažební kameny, bylo matně vidět jeho hlavu. Při nejasném, ponurém světle nic nepůsobilo tak podivně jako zsinalá, nehybná, udivená tvář se zježenými vlasy, s vytřeštěnýma očima a zvědavě upřeným pohledem. Jako by mrtvý pozoroval ty, kteří sami brzy zemřou. Dlouhý potůček krve, jenž mu vytékal z hlavy, odplýval červenými stružkami od okénka až do výše prvního poschodí, a tam se zastavil.

KNIHA ČTRNÁCTÁ
Vznešenost zoufalství

(1)
Prapor – První jednání

Stále se nic nedělo. Na Saint-Merry odbilo deset hodin. Enjolras a Combeferre se usadili s karabinou v ruce u průrvy ve velké barikádě. Nemluvili; naslouchali a snažili se postřehnout i nejtlumenější a nejvzdálenější hluk pochodu.

Náhle se v ponurém klidu ozval jasný, mladý a veselý hlas, který pravděpodobně přicházel z ulice Saint-Denis a na starý lidový nápěv *Při měsíčku* zřetelně prozpěvoval tuto píseň, kterou zakončil křikem, napodobujícím kohoutí zakokrhání:

Můj nos mi pláče, nejsem
v své kůži níčko,
své chocholouše dej sem,
jen na slovíčko.

V modré kápi a čáce
kohout veliký,
my předměstská jsme ráce,
ki-ki-kiriký.

Stiskli si ruku.
„To je Gavroche," řekl Enjolras.
„Upozorňuje nás," pravil Combeferre.

Chvatný dupot vzrušil opuštěnou ulici, objevila se hbitá postava, která klaunovsky přelezla dostavník, a Gavroche, sotva dechu popadaje, seskočil do barikády a řekl:

„Pušku! Jsou tu."

Elektrické zachvění proběhlo celou barikádou a ozval se šelest rukou hmatajících po zbrani.

„Chceš mou karabinu?" řekl Enjolras gaménovi.

„Chci velkou," odvětil Gavroche.

A vzal si pušku Javertovu.

Dvě hlídky se stáhly a vrátily se skoro zároveň s Gavrochem. Byla to stráž z konce ulice a hlídka od ulice Petite-Truanderie. Hlídka z uličky Prêcheurs zůstala na vykázaném místě; to znamenalo, že od mostů a od tržnice nic nepřichází.

Ulice Chanvrerie, jejichž několik dlažebních kamenů bylo sotva vidět v odrazu světla vrženého na prapor, připadala povstalcům jako velký černý portál, nejasně se v dýmu otvírající.

Každý zaujal přikázané stanoviště.

Povstalci – bylo jich třiačtyřicet – mezi nimi Enjolras, Combeferre, Courfeyrac, Bossuet, Joly, Bahorel a Gavroche – klečeli na velké barikádě, hlavami dosahovali až ke hřebeni a hlavně svých ručnic a karabin opírali o dlažební kameny jako o střílny, pozorní, mlčenliví, připraveni k výstřelu. Šest mužů, které vedl Feuilly, zaujalo pozici v oknech obou poschodí Korintu a přiložilo ručnice k líci.

Uběhlo ještě několik chvil, než se od Saint-Leu zřetelně ozval hluk odměřených, těžkých a četných kroků. Hluk zpočátku slabý, později určitější a nakonec těžký a dunivý se blížil pomalu, bez přerušení, s klidnou a strašnou pravidelností. Uši vnímaly jen ten hluk. Vnímaly ticho a zároveň zvuk kroků, který zněl jako by se byla dala na pochod sama socha komturova[70], ale její kamenné kráčení jako by bylo mělo

70 Postava mstitele z Molièrova *Dona Juana* (též v Mozartově stejnojmenné opeře).

v sobě cosi ohromného a znásobeného, co budilo představu houfů a zároveň strašidla. Zdálo se, že se dala na pochod ne jedna socha, ale celá legie. Krok se blížil a blížil, až se najednou zarazil. Na konci ulice jako bys slyšel oddychování. Muži sami byli neviditelní, ale v husté tmě barikádníci rozeznávali nespočetné kovové nitky, jemné jako jehly a téměř neviditelné. Pohybovaly se a podobaly se přitom nepopsatelným světélkujícím sítím, které ve chvíli, kdy usínáme, vidíme pod zavřenými víčky v prvním zamžení spánku. Byly to bodáky a hlavně karabin, které nejasně ozařoval vzdálený odraz pochodní.

Nastala nová přestávka, na obou stranách vyčkávali. Náhle se v pozadí tmy ozval hlas, tím zlověstnější, že nebylo vidět, kdo mluví. Jako by sama temnota ožila, nabyla řeči a zvolala:

„Kdo tam?“

Současně zaharašily pušky stržené z ramenou.

Enjolras odpověděl zvučně a hrdě:

„Francouzská revoluce.“

„Palte!“ rozkázal hlas.

Jako by se otevřela dvířka pece a opět se prudce zavřela, blesk rudě ozářil všechna průčelí v ulici.

Zaduněla strašná rána a barikádu zasypal déšť střel. Rudý prapor klesl. Salva z pušek byla tak prudká a hustá, že přerazila žerď a konec oje dostavníku. Kule, které se odrazily od domovních říms, pronikly do barikády a poranily několik barikádníků.

První salva působila mrazivě. Útok byl prudký a tak důrazný, že přiměl i největší odvážlivce, aby přemýšleli.

„Kamarádi,“ zvolal Courfeyrac, „nemrhejme prachem. Sečkejme s odvetou, až se odváží do ulice.“

„A především,“ řekl Enjolras, „vztyčme prapor.“

Zdvihl prapor, který dopadl k jeho nohám.

Venku bylo slyšet nárazy nabijáků v ručnicích; vojenský oddíl znovu nabíjel.

Enjolras pokračoval:

„Kdo se odváží? Kdo znovu vztyčí prapor na barikádě?“

Nikdo neodpověděl. Vystoupit na barikádu ve chvíli, kdy oddíl znovu míří, znamenalo jistou smrt. I nejodvážnější váhali odsoudit se k smrti. Také Enjolras se zachvěl. Opakoval: „Nikdo se nehlásí?“

(2)
Prapor – Druhé jednání

Od chvíle, kdy povstalci přišli ke Korintu a počali stavět barikádu, nikdo si valně nevšímal otce Mabeufa. Pan Mabeuf však při hloučku povstalců setrval. Vstoupil do přízemní krčmy a posadil se za pult. Tam jako by se pohroužil sám do sebe. Zdálo se, že se už nedívá a nemyslí. Courfeyrac a jiní ho dvakrát nebo třikrát oslovili, aby ho upozornili na nebezpečí a vybídli k odchodu, vypadalo to však, že je pan Mabeuf nevnímá. Když si ho nevšímali, pohyboval ústy, jako by někomu odpovídal, ale jakmile na něho promluvili, ústa se zastavila, znehybněla a oči jako by pohasly. Několik hodin před útokem na barikádu zaujal pozici, ve které už setrval: obě pěsti položil na kolena a hlavu naklonil kupředu, jako by nahlížel do propasti. Nic ho z tohoto postoje nemohlo vytrhnout; nezdálo se, že je duchem na barikádě. Když všichni nastoupili na přikázaná místa, zůstal v nízké místnosti jenom Javert, přivázaný ke sloupu, povstalec s obnaženou šavlí, hlídající Javerta, a on, pan Mabeuf.

Když začalo vojsko útočit a salva zaduněla, zachvěl se na celém těle, jako by se byl probudil; prudce vstal, přešel místnost a v okamžiku, kdy Enjolras opakoval výzvu: „Nikdo se nehlásí?“, se objevil na prahu krčmy.

Jeho přítomnost hloučky vzrušila. Někdo vzkřikl:

„To je on – votant, člen Konventu, zástupce lidu!“

Dost možná, že to otec Mabeuf neslyšel.

Kráčel rovnou k Enjolrasovi; povstalci před ním ustupovali s posvátnou úctou; pan Mabeuf vytrhl prapor Enjolrasovi z rukou a ten

před ním ustoupil jako zkamenělý; v tu chvíli se nikdo neodvážil starce zastavit anebo mu pomoci. Osmdesátiletý kmet s roztřesenou hlavou, ale pevným krokem vystupoval po schodech z dlažebních kamenů pomalu na barikádu. Bylo to tak pochmurně vznešené, že všichni okolo něho volali: „Smekněte!“ Každým novým stupněm, jejž zdolal, zdála se jeho postava ještě hrozivější. Bílé vlasy, stařecká tvář, vysoké holé a vrásčité čelo, zapadlé oči, udivená a pootevřená ústa, stará paže zdvíhající červený prapor vystupovaly ze stínu a rostly v krvavé záři pochodní. Zdálo se, že ze země roste sám přízrak roku třiadevadesátého s praporem hrůzy v ruce.

Když dospěl k nejvyššímu stupni, když se jako třesoucí a strašný přelud zastavil na hromadě trosek před dvanácti sty neviditelnými ručnicemi a napřímil se před smrtí, jako by byl silnější než ona, vypadal v temnotě barikády jako obrovitá nadpřirozená postava.

Nastalo mlčení, které se vždycky rozhostí okolo zázraku.

V tichu stařec zamával červeným praporem a zvolal:

„Sláva revoluci! Sláva republice! Bratrství! Rovnost! A smrt!“

Z barikády se ozvalo šuškání, tiché a chvatné, jako šeptání kněze, který pospíchá s modlitbou.

Snad to byl policejní komisař, který na druhém konci ulice dával předepsané rozkazy. Potom zvučný hlas, který před chvílí zvolal: „Kdo tam?“, zakřičel:

„Vzdalte se!“

Pan Mabeuf, bledý, celý nesvůj, s očima zažehnutýma smutným leskem pomatenosti, pozdvihl prapor nad hlavu a opakoval:

„Sláva republice!“

„Palte!“ zvolal hlas.

Druhá salva, podobná salvě kartáčů, se sesypala na barikádu.

Stařec poklesl v kolenou, načež se vzpřímil, upustil prapor a naznak a se zkříženýma rukama dopadl jako trám na dlažbu.

Praménky krve tekly zpod jeho těla. Zdálo se, že jeho stará hlava, bledá a smutná, hledí na nebesa.

Povstalce zachvátilo vzrušení, které je nad lidské síly a působí, že člověk zapomíná na obranu; všichni se s uctivou hrůzou přiblížili k mrtvole.

„Jsou to chlapíci, ti královrazi!“ řekl Enjolras.

Courfeyrac se sklonil k Enjolrasovu uchu:

„Něco ti povím, ale jenom tobě. Nechci, aby se zmenšovalo nadšení. To nebyl žádný královrah. Znal jsem ho. Jmenoval se otec Mabeuf. Nevím, co ho to dnes posedlo, starého popletu. Podívej se, ta jeho hlava.“

„Snad hlava poplety, ale srdce Brutovo,“ odpověděl Enjolras.

Potom hlasitě zvolal:

„Občané! Toto je příklad, který staří dávají mladým. Zatímco my jsme váhali, on přišel. My otáleli, a on nás předešel. Hle, čemu lidé roztřesení stářím učí lidi, kteří se také někdy třesou, ale strachy. Tento stařec je v očích vlasti vznešený. Dlouho žil a slavně zemřel. Každý z nás ať chrání mrtvého kmeta, jako by chránil živého otce; jeho přítomnost mezi námi nechť učiní barikádu nedobytnou!“

Když domluvil, ozvalo se na důkaz souhlasu chmurné důrazné mručení.

Enjolras se sklonil, nazvedl starcovu hlavu a plaše ji políbil na čelo; potom mu roztáhl paže, a nakládaje s mrtvým tak něžně, jako by se obával, že mu způsobí bolest, svlékl mu prostřelený kabát, ukázal všem krvavé stopy a řekl:

„To je teď náš prapor.“

(3)
Gavroche by byl lépe učinil, kdyby byl přijal Enjolrasovu karabinu

Přes otce Mabeufa přehodili černý šál matky Hucheloupové. Šest mužů upravilo z pušek nosítka, položilo na ně mrtvolu

a s obnaženými hlavami a se slavnostní zdlouhavostí ji doneslo na velký stůl přízemní síně.

Tito lidé, zaujatí vážným a posvátným úkonem, na své nebezpečné postavení vůbec ani nepomyslili.

Když mrtvola míjela naoko netečného Javerta, řekl Enjolras špehovi:

„Hned na tebe dojde!“

Zatím se malému Gavrochovi, který jediný neopustil své místo, zazdálo, že vidí, jak se nějací lidé blíží k barikádě. Náhle zvolal:

„Pozór!“

Courfeyrac, Enjolras, Jean Prouvaire, Combeferre, Joly, Bahorel, Bossuet vyběhli s hlukem z krčmy. Bylo už bezmála pozdě. Nad barikádou se vlnila jiskřivá houšť bajonetů. Městští gardisté urostlých postav se na ni drali, jedni překračovali dostavník a druzí se hrnuli průrvou a odstrkovali gaména, který couval, ale neutíkal.

Chvíle byla vážná. Byla to první obávaná minuta povodně, kdy se řeka zdvíhá z břehů a voda počíná prosakovat trhlinami hráze. Ještě vteřinu, a barikáda byla dobyta.

Bahorel se vrhl na prvního městského gardistu, který se sem dostal, a zblízka ho zabil ranou z karabiny; druhý gardista zabil Bahorela bajonetem. Jiný už povalil Courfeyraca, který volal o pomoc.

Jakýsi obr se hnal na Gavroche s napřaženým bodlem. Kluk vzal do drobných rukou velikou Javertovu pušku, odhodlaně zalícil na obra a stiskl spoušť. Rána nevyšla. Javert pušku nenabil. Městský gardista se dal do smíchu a zvedl proti chlapci bajonet.

Než se však bajonet stačil Gavroche dotknout, vypadla obrovi puška z rukou; kulka ho zasáhla doprostřed čela a voják se zhroutil. Druhá kulka trefila do prsou jiného gardistu, který napadl Courfeyraca, a srazila ho na dlažbu.

To Marius právě dorazil na barikádu.

(4)
Soudek prachu

Marius, stále ukryt v záhybu ulice Mondétour, byl přítomen první fázi boje, nerozhodný a chvějící se vzrušením. Dlouho však neodolal tajemné svrchované závrati, kterou bychom mohli nazvat voláním propasti. Nesmírnost nebezpečí, smrt pana Mabeufa, této smutné hádanky, zabití Bahorela, Courfeyracovo volání, ohrožení chlapcovo, nutnost přiskočit na pomoc, to všechno způsobilo, že zmizely poslední rozpaky a Marius se vrhl do vřavy se dvěma bambitkami v rukou. První ranou zachránil Gavroche, druhou vyprostil Courfeyraca.

Za výstřelů a křiku zraněných zlezli útočníci přehradu, na jejímž hřebeni bylo nyní vidět hlouček městských gardistů, řadových vojáků, národních obvodových gardistů s puškami v rukou. Zaplavili už víc než dvě třetiny barikády, ale neskákali ještě dovnitř; zdálo se, že váhají, že se obávají léčky. Nakukovali do temné barikády jako do lví jámy. Záře pochodně osvětlovala jen bajonety, chlupaté čepice a horní části zneklidněných a podrážděných obličejů.

Marius byl už beze zbraně, protože odhodil vystřílené bambitky, ale v přízemní síni spatřil nedaleko dveří soudek s prachem.

Jak se napolo otočil a díval se v tu stranu, namířil na něho voják. Ve chvíli, kdy si voják bral Maria na mušku, nějaká ruka mu sevřela ústí pušky a zakryla je. To mladý dělník v sametových kalhotách přiskočil Mariovi na pomoc. Rána vyšla, projela rukou a snad i dělníkem, neboť ten klesl, ale Maria kulka nezasáhla. Všechno se to dálo v dýmu a spíše to bylo možno tušit než vidět. Marius vkročil do přízemní síně a sotva si toho povšiml. Přesto však nejasně zahlédl hlaveň pušky namířenou proti sobě, ruku, která ústí pušky zakryla, a zaslechl výstřel. Ale ve chvíli, jako byla tato, se věci míhají

a valí a člověk nemá kdy, aby se nad nimi pozastavoval. Nejasně cítí, že je poháněn do čehosi neznámého, a všechno je jakoby v mlze.

Povstalci, překvapení, nikoli však zastrašení, se shlukli.

Enjolras zvolal:

„Čekejte! Nestřílejte nazdařbůh!“

A skutečně, v prvním zmatku se mohli navzájem postřelit. Většina jich vystoupila do oken prvního poschodí a do podkrovních světnic, odkud ovládali útočníky. Nejodvážnější byli zároveň s Enjolrasem, Courfeyracem, Jeanem Prouvairem a Combeferrem opřeni hrdě o domy v pozadí, čelem proti řadám vojínů a gardistů, kteří se dostali na vrchol barikády.

To všechno se událo bez chvatu, s podivnou a hrozivou vážností, která předchází srážku. Bojovníci obou stran byli od sebe vzdáleni tak nepatrně, že mohli spolu hlasitě hovořit. Ve chvíli, kdy měla vyšlehnout jiskra, důstojník s pozlaceným okružím a velkými epoletami tasil meč a řekl:

„Složte zbraň!“

„Palte!“ řekl Enjolras.

Dvojí výstřel zaduněl zároveň a všechno zmizelo v dýmu. Štiplavým a dusivým kouřem pronikalo slabé a tlumené sténání umírajících a raněných.

Když se dým rozptýlil, bylo vidět na obou stranách bojovníky, prořídlé sice, ale stále pohotové na témž místě; všichni znova nabíjeli.

Náhle se ozval hromový hlas:

„Odejděte, sice vyhodím barikádu do povětří!“

Všichni se obrátili směrem, odkud se hlas ozval.

To Marius vstoupil do přízemní síně, vzal soudek s prachem a využiv kouře a temné mlhy, která naplnila ohrazenou prostoru, proklouzl podél barikády až k výklenku z dlažebních kamenů, kde byla upevněna pochodeň. Vytrhnout z něho pochodeň, vložit do výklenku soudek s prachem, podrazit hromadu kamení pod soudkem, který se s jakousi tajemnou poslušností ihned rozpadl, bylo pro

Maria dílem chvíle, kterou potřeboval k tomu, aby se sklonil a vztyčil; v tu chvíli se všichni, národní gardisti, městští gardisti, důstojníci i vojáci, seskupení na druhém konci barikády, dívali s úžasem; Marius stál na dlažbě s pochodní v ruce, hrdý obličej ozářený osudovým odhodláním, jak nakláněl plamen pochodně k zlověstné hromadě, kde se rýsoval rozbitý soudek. Strašným hlasem zvolal:

„Vzdalte se, nebo vyhodím barikádu do povětří!“

Marius na barikádě, nastoupivší na místo osmdesátníkovo, byl jako zjevení mladé revoluce po revoluci staré.

„No ovšem, vyhodíš barikádu do povětří,“ volal na něho četař, „a sebe taky.“

Marius odpověděl:

„A sebe taky!“

A přiblížil pochodeň k soudku s prachem.

Ale v tu chvíli už na ohradě nikdo nebyl. Útočníci zde zanechali své raněné i mrtvé, uprchli ve zmatku a v nepořádku na druhý konec ulice a znovu se ztratili ve tmě. Každý se zachraňoval, jak mohl.

Barikáda byla volná.

(5)
Konec veršů Jeana Prouvaira

Všichni se obrátili k Mariovi. Courfeyrac mu padl okolo krku.

„Přece jsi přišel!“

„To máme ale štěstí,“ pravil Combeferre.

„Přišel jsi právě včas,“ řekl Bossuet.

„Bez tebe bych byl už mrtvý,“ pravil Courfeyrac.

„Bez vás jsem byl už na prkně,“ dodal Gavroche.

Marius se otázal:

„Kdo je náčelník?“

„Ty,“ řekl Enjolras.

Marius měl celý den v mozku výheň, ale teď to byl vír. A právě ten vnitřní vír ho přiváděl z míry a unášel ho. Měl pocit, že je už daleko, nesmírně daleko od života. Dva zářivé měsíce radosti a lásky vyústily náhle do strašné propasti: ztráta Cosetty, barikáda, dobrovolná smrt otce Mabeufa pro republiku, a on sám jako vůdce povstalců, to všechno mu připadalo jako strašný sen. Byl nucen napnout všechny duševní síly, aby si připomněl, že všechno, co se okolo něho děje, je skutečné. Marius žil příliš krátce, aby věděl, že nic tak nehrozí a tak nenaléhá jako nemožnost a že je stále nutno předvídat, co jsme neočekávali. Přihlížel vlastnímu dramatu jako hře, které nerozuměl.

Pro mlhu, která zastírala jeho myšlenky, nepoznal Javerta, který přivázán ke sloupu po celou dobu útoku na barikádu ani hlavou nepohnul a s odevzdaností mučedníka a s důstojností soudce přihlížel, jak se okolo něho zmítá vzpoura. Marius si ho ani nevšiml.

Útočníci zatím nic nepodnikali; bylo jen slyšet, jak na konci ulice přecházejí a jak se rojí, ale nikdo se neodvažoval činu. Snad čekali na nové rozkazy, snad na příchod posily, než se znovu vrhnou na nedobytnou baštu. Povstalci rozestavili hlídky a medici mezi nimi počali obvazovat raněné.

Z hospody vyházeli téměř všechny stoly až na dva vyhrazené pro cupaninu a náboje, a na stůl, na němž ležel pan Mabeuf; ostatní přidali k barikádě a v přízemní síni je nahradili žíněnkami z postelí vdovy Hucheloupové a služebných. Na žíněnky položili raněné. Nikdo nevěděl, co se stalo se třemi ubohými obyvatelkami Korintu. Později byly nalezeny ve sklepě.

Radost nad tím, že barikáda je opět volná, zakalilo bolestné vzrušení.

Při vyvolávání jmen jeden z povstalců chyběl. Který? Jeden z nejdražších, nejchrabřejších, Jean Prouvaire. Hledali mezi raněnými, nenašli ho. Hledali mezi mrtvými, ale ani tam nebyl. Zřejmě ho zajali.

Combeferre řekl Enjolrasovi:

„Mají našeho přítele; my máme jejich policistu. Záleží ti na smrti toho špicla?“

„Ano," odpověděl Enjolras, „ale méně než na životě Jeana Prouvaira."

To se odehrálo v přízemní síni nedaleko Javertova sloupu.

„Nuže," řekl Combeferre, „přivaž kapesník na hůl a já půjdu s nimi vyjednávat; nabídnu jim jejich muže za našeho."

„Poslyš," řekl Enjolras a položil ruku na Combeferrovo rameno.

Na konci ulice se ozvalo významné řinčení zbraní.

Pak zaslechli, jak mužný hlas zvolal:

„Ať žije Francie! Sláva budoucnosti!"

Poznali Prouvairův hlas.

Zablesklo a zaduněl výstřel.

Pak bylo ticho.

„Zabili ho," zvolal Combefferre.

Enjolras se podíval na Javerta a řekl mu:

„Tvoji přátelé tě právě teď zastřelili."

(6)
Agónie smrti po agónii života

Zvláštnost tohoto druhu válčení záleží v tom, že se na barikádu vždycky útočí zpředu a že útočníci se střeží obejít pozici, snad proto, že se bojí záloh nebo se obávají zaskočení, nebo se strachují, že budou vlákáni do klikatých ulic. Proto se všechna pozornost povstalců upírala k velké barikádě, která byla zřejmě stále ohroženým místem a kde měl jistě zanedlouho propuknout nový boj. Marius přesto nepustil malou barikádu ze zřetele a zašel k ní. Byla opuštěná, hlídal ji jenom lampión, který blikal mezi dlažebními kameny. V uličce Mondétour a v rozvětvené ulici Petite-Truanderie a Cygne bylo naprosté ticho.

Když Marius po obhlídce odcházel, slyšel, jak ve tmě někdo slabě vyslovil jeho jméno:

„Pane Marie!"

Zachvěl se, protože poznal hlas, který na něho přede dvěma hodinami volal skrze mříž v ulici Plumet.

Jenomže tentokrát byl ten hlas slabý jako dech. Rozhlédl se a nikoho nespatřil.

Domníval se, že se mýlí, že to je pouhé mámení. Patrně i jeho vlastní smysly přihrávají podivuhodným skutečnostem, které na něho dorážejí. Vykročil, aby vyšel ze zákoutí, v němž stála barikáda.

„Pane Marie," opakoval hlas.

Tentokrát nemohl pochybovat, slyšel zřetelně; rozhlédl se, ale nic neviděl.

„U vašich nohou," řekl hlas.

Sklonil se a ve stínu spatřil postavu, která se k němu vlekla.

Lampión dovoloval rozeznat halenu, hrubé sametové a roztrhané kalhoty, bosé nohy a cosi, co se podobalo kaluži krve. Marius zahlédl bledou tvář, která se k němu obracela a říkala mu:

„Nepoznáváte mě?"

„Ne."

„Eponina."

„Jak jste se sem dostala? Co tu děláte?"

„Umírám."

Marius se rychle sklonil. Bylo to skutečně to nešťastné děvče. Byla přestrojena za muže.

Jsou slova a chvíle, které probouzejí sklíčenou mysl. Marius, jako by se byl probudil, zvolal:

„Jste raněna. Počkejte, donesu vás do síně. Ošetří vás. Je to vážné? Jak vás mám vzít, abych vám nezpůsobil bolest? Kde vás to bolí? Pomoc! Můj Bože! Proč jste sem přišla?"

Pokusil se vsunout pod ni paži.

Jak ji zdvíhal, dotkl se její ruky.

Eponina slabě zasykla.

„Způsobil jsem vám bolest?"

„Tak trochu."

„Vždyť jsem se vaší ruky jen dotkl.“

Zdvihla ruku; uprostřed dlaně spatřil Marius černou díru. „Co jste dělala?“ pravil.

„Prostřelili mi ji.“

„Prostřelili?“

„Ano.“

„Čím?“

„Kulkou.“

„Jak?“

„Viděl jste pušku, která mířila na vás?“

„Ano, a někdo zakryl rukou ústí její hlavně.“

„To jsem byla já.“

Marius se zachvěl.

„To je nápad! Ubožátko! Když to není nic horšího. Dovolte, odnesu vás na lůžko. Dostanete obvaz; na prostřelenou ruku se neumírá.“

Eponina zašeptala:

„Kulka prošla rukou, ale vyšla zády. Je zbytečné mě odtud přenášet. Řeknu vám, jaký obvaz mi můžete dát, mnohem lepší než lékař. Sedněte si ke mně na tenhle kámen.“

Marius poslechl; Eponina položila hlavu na jeho kolena, a aniž se na něho podívala, řekla:

„Ach, jak je to krásné! Jak je mi teď dobře! Vidíte! Už mě nic nebolí.“

Chvíli mlčela, potom s námahou obrátila obličej a podívala se na Maria.

„Víte co, pane Marie? Zlobilo mě, že jste chodíval do té zahrady; bylo to ode mne hloupé, protože jsem vám dům sama ukázala, a pak, měla jsem si uvědomit, že mladý muž jako vy…“

Umlkla; v duchu se před ní rozvíjela ponurá citová hnutí, kterými postupně prošla, a pokračovala s bolestným úsměvem:

„Zdála jsem se vám ošklivá, viďte?“

A dodala:

„Vidíte, jste v koncích. Teď už nikdo nevyjde z barikády živ. A já jsem vás sem přivedla. Hleďte, vy zemřete, určitě zemřete. A přesto, když jsem viděla, že na vás zamířili, položila jsem ruku na jícen hlavně. Jak je to divné! Chtěla jsem zemřít před vámi. Když jsem dostala tu kulku, dovlékla jsem se až sem, aby mě nikdo neviděl a neodnesl. Čekala jsem na vás a říkala jsem si: Copak nepřijde? Ach, kdybyste věděl! Hryzla jsem blůzu, tak mě to bolelo! Teď je mi dobře. Vzpomínáte si na ten den, kdy jsem vešla do vašeho pokoje a kdy jsem se dívala do vašeho zrcadla, a na den, kdy jsem vás potkala na bulváru poblíž těch nádenic? Ó, jak tenkrát zpívali ptáci! Není tomu tak dávno. Dal jste mi sto sou a já vám řekla: Vaše peníze nechci. Zvedl jste je aspoň? Nejste přece bohatý. Ani mi nenapadlo říci vám, abyste je nenechal ležet. Svítilo slunce, nebylo mi zima. Vzpomínáte si, pane Marie? Ach, jsem tak šťastná! Všichni jednou zemřeme."

Měla nepřítomný a vážný výraz, že by se nad ní člověk rozplakal. Roztrhanou blůzou jí prosvítala nahá ňadra. Za řeči kladla prostřelenou ruku na prsa, na druhou ránu, ze které chvílemi vyrážel proud krve jako víno vyraženým čepem.

S hlubokým soucitem hleděl Marius na nešťastné stvoření.

„Ach," pokračovala náhle Eponina, „už se to vrací. Dusím se!"

Uchopila blůzu a zahryzla se do ní; nohy jí na dlažbě dřevěněly.

V téže chvíli se na barikádě ozval Gavrochův mladý kohoutí hlas. Chlapec vystoupil na stůl, nabíjel pušku a vesele zpíval tehdy oblíbený popěvek:

A spatřiv Lafayetta,
vzkřik žandár: Po všem veta.
Prchněme! Prchněme! Prchněme!

Eponina se nazvedla, naslouchala a pak zašeptala: „To je on."

A obracejíc se k Mariovi:

„Můj bratr je tady. Nesmí mě uvidět. Huboval by mě."

„Váš bratr?“ otázal se Marius a trpce a bolestně si vzpomněl na povinnost, kterou měl podle otcovy závěti k Thénardierovi. „Kdo je váš bratr?“

„Ten kluk.“

„Ten, co teď zpívá?“

„Ano.“

Marius se chtěl zvednout.

„Ach, neodcházejte,“ řekla. „Už to bude brzy.“

Téměř seděla, ale její hluboký hlas se trhaně zajíkal. Chvílemi jej přerušoval chrapot. Přiblížila svůj obličej k Mariovu, jak nejvíce mohla. Dodala s jakýmsi podivným přízvukem: „Poslyšte, nechci vám provést nic hloupého. Mám v kapse pro vás psaní. Od včerejška. Bylo mi řečeno, abych je dala na poštu. Ponechala jsem si je. Nechtěla jsem, abyste je dostal. Ale vy byste se jistě na mě hněval, až se za chvíli sejdeme. Sejdeme se, není-liž pravda? Vezměte si ten dopis.“

Prostřelenou rukou, aniž pocítila bolest, křečovitě chytila Mariovu pravici. Vsunula jeho ruku do kapsy své haleny. Marius v ní nahmatal papír.

„Vezměte si jej,“ řekla.

Marius vytáhl psaní.

Kývla na znamení uspokojení a souhlasu.

„A teď mi za mou námahu slibte…“

Zarazila se.

„Co?“

„Slibte mi.“

„Slibuji vám.“

„Slibte mi, že mi dáte na čelo polibek, až budu mrtvá… Ucítím jej.“

Její hlava klesla na Mariovo koleno, víčka se zavřela. Marius se domníval, že ubohá duše už ulétla. Eponina ležela bez hnutí; náhle však, ve chvíli, kdy už Marius myslil, že navěky usnula, Eponina znovu pomalu otevřela oči, v nichž se už objevila ponurá hloubka smrti. A hlasem, který už přicházel z jiného světa, zašeptala:

„A tak si myslím, pane Marie, že jsem byla do vás trochu zamilovaná."

Eponina se pokusila ještě jednou o úsměv a skonala.

(7)
Gavroche, výtečný odhadce vzdáleností

Marius stál v slibu a vtiskl polibek na zsinalé čelo, na němž se perlil studený pot. To nebyla nevěra Cosettě; bylo to snivé a jemné rozloučení s nešťastnou duší.

Rozechvěn vzal psaní, které mu Eponina donesla. Tušil, že to není obyčejný dopis. Dychtil si jej přečíst. Takové už je lidské srdce; nešťastné děvče jen zavřelo oči, a Marius už chvátal otevřít dopis. Uložil Eponinu opatrně na zem a odešel. Něco mu napovídalo, že dopis nemůže číst v přítomnosti mrtvé.

Přistoupil ke svíčce v přízemní síni. Bylo to malé psaní, přeložené a zalepené s ženskou pořádkumilovností. Adresa napsaná ženským písmem zněla:

Panu Mariovi Pontmercymu
u pana Courfeyraca v ulici Verrerie, číslo 16.

Strhl pečeť a četl:

Můj drahý,
otec bohužel chce, abychom odešli ihned. Dnes večer budeme v ulici Homme-Armé číslo 7. Za týden jsme v Anglii.
4. června

COSETTA

Jejich láska byla tak nevinná, že Marius neznal ani Cosettin rukopis.

Několika slovy můžeme povědět, co se událo. Všechno způsobila Eponina. Po večeru 3. června měla dvojí myšlenku: odvrátit pozornost Thénardiera a lupičů od domu v ulici Plumet a odloučit Maria od Cosetty. Vyměnila si hadry s prvním mladým uličníkem, kterému působilo švandu převléci se za děvče, zatímco se Eponina přestrojila za muže. To ona hodila na Martově poli Jeanu Valjeanovi důraznou výstrahu: *Odstěhujte se.* Jean Valjean se vrátil domů a řekl Cosettě: *„Dnes večer odejdeme do ulice Homme-Armé s Toussaintkou. Příští týden budeme v Londýně.“* Cosetta, ohromena nečekanou ranou, napsala chvatně Mariovi několik řádek. Ale jak dát dopis na poštu? Sama nevycházela a Toussaintka by byla jistě dopis ukázala panu Faucheleventovi. Ve své úzkosti Cosetta spatřila mříží Eponinu, která se i v přestrojení za muže bez přestání potulovala okolo zahrady. Zavolala mladého dělníka, dala mu pět franků a dopis a řekla: „Doneste ten dopis ihned na uvedenou adresu.“ Eponina dala dopis do kapsy. Ráno 5. června byla u Courfeyraca a ptala se po Mariovi, ne však proto, aby mu dopis odevzdala, ale jen proto – každá milující a žárlivá bytost to pochopí –, aby ho viděla. Tam čekala na Maria, nebo alespoň na Courfeyraca, stále jenom proto, aby ho viděla. Když jí Courfeyrac řekl: „Jdeme na barikády,“ probleskla jí hlavou myšlenka: vrhnout se do této smrti, jako by se vrhla do kterékoliv jiné, a strhnout Maria s sebou. Sledovala Courfeyraca, přesvědčila se, na kterém místě se staví barikáda; věděla, že Marius nebyl upozorněn, neboť zadržela dopis, a že tedy bude kvečeru na místě pravidelných večerních dostaveníček, šla do ulice Plumel, počkala tam na Maria a vyřídila mu jménem přátel vzkaz, který, jak si myslila, ho jistě přivede na barikádu. Počítala se zoufalstvím Maria nad ztrátou Cosetty; nemýlila se. Také ona se vrátila do ulice Chanvrerie. Viděli jsme, co tam učinila. Zemřela s tragickou radostí žárlivého srdce, která strhuje milovanou bytost s sebou do náručí smrti a říká: Nikdo ji nedostane!

Marius pokryl Cosettin dopis polibky. Tedy ho přece jen miluje. A v tu chvíli ho napadlo, že by neměl umřít. Potom si řekl: „Odjíždí. Otec ji odváží do Anglie a dědeček odmítá svolit k sňatku. Na mém osudu se nic nezměnilo." Snílkové jako Marius mají chvíle svrchované skleslosti a ta je opouští jedině proto, aby se jich zmocnilo zoufalství. Únava ze života je nesnesitelná; se smrtí se člověk vypořádá rychleji.

Tu si Marius vzpomněl, že mu zbývají dvě povinnosti: musí Cosettě oznámit svou smrt a poslat jí poslední pozdrav; a zachránit před zřejmou pohromou ubohého chlapce, bratra Eponiny a syna Thénardierova.

Měl u sebe náprsní tašku a v ní sešitek, do něhož pro Cosettu zapisoval své myšlenky o lásce. Vytrhl list a tužkou napsal tyto řádky:

Náš sňatek je nemožný. Ptal jsem se dědečka, odmítl mne; jsem chudý a ty také. Běžel jsem k tobě, ale nenašel jsem tě. Víš, co jsem ti slíbil, a slib splním. Umírám. Miluju tě. Až toto budeš číst, bude moje duše u tebe a bude se na tebe sladce usmívat.

Protože neměl nic, čím by list zapečetil, přeložil jej čtyřikrát a napsal adresu:

Slečně Cosettě Faucheleventové
u pana Fauchelevenata, ulice Homme-Anné, čís. 7.

Když dopis složil, na chvíli se zamyslil, poté vzal z náprsní tašky sešitek, otevřel jej a touž tužkou napsal na první stránku tyto řádky:

„Jmenuji se Marius Pontmercy. Doneste mou mrtvolu k mému dědovi, panu Gillenormandovi v ulici Filles-du-Calvaire číslo 6 v Marais."

Nato uložil sešitek do kapsy kabátu a zavolal Gavroche. Jakmile Gavroche poznal Mariův hlas, přiběhl s radostným a oddaným výrazem v tváři.

„Chceš pro mne něco učinit?“

„Všechno,“ řekl Gavroche. „Božínku, bez vás bych už byl hotov.“

„Vidíš tedy tento dopis?“

„Ano.“

„Vezmi jej, odejdi ihned z barikády –“ Gavroche dal najevo neklid a poškrábal se za uchem – „a zítra ráno jej odevzdej na tuto adresu: slečna Cosetta u pana Faucheleventa, ulice Homme-Armé, číslo 7.“

Hrdinské dítě odpovědělo:

„Dobrá, ale zatím dobudou barikádu, a já přitom nebudu.“

„Barikáda bude podle všeho napadena až za svítání, a dobudou ji teprve zítra v poledne.“

Nová lhůta, kterou útočníci barikádě ponechávali, se skutečně prodlužovala. Byla to přestávka, jaké bývají časté v nočních bojích a po nichž vždycky přichází zdvojený nápor.

„Nu,“ řekl Gavroche, „což kdybych váš dopis odnesl až zítra ráno?“

„To by bylo pozdě. Barikádu pravděpodobně obklíčí, všechny ulice budou hlídat a nemohl bys ven. Jdi hned.“

Gavroche nenacházel vhodnou odpověď; stál před Mariem a smutně se škrábal za uchem. Náhle vzal dopis s pohybem čiperného ptáčete.

„Dobře,“ řekl.

A odběhl uličkou Mondétour.

Gavroche měl nápad, který přispěl k jeho rozhodnutí, ale o němž se nezmínil z obavy, že by Marius něco namítl. Napadlo ho:

„Je sotva půlnoc, ulice Homme-Armé je nedaleko, donesu dopis ihned a vrátím se ještě včas.“

KNIHA PATNÁCTÁ
Ulice Homme-Armé

(1)
Pijavý papír všechno vyzvonil

Co jsou křeče města proti bouřím duše? Člověk je ještě hlubší záhada než lid. Jean Valjean byl v této chvíli zmítán strašnou bouří. Všechny propasti se v něm otevřely. Zmítal se jako Paříž na prahu strašné a temné revoluce. Stačilo na to několik hodin. Jeho osud a svědomí se náhle zatáhlo stínem. Jako o Paříži, tak i o něm se mohlo říci: dvě zásady stojí proti sobě. Bílý a černý anděl se chystají k zápasu na mostě nad propastí. Kdo koho svrhne? Kdo zvítězí?

V předvečer onoho dne, 5. června, se Jean Valjean usadil s Cosettou a Toussaintkou v ulici Homme-Armé. Tam ho čekalo rozuzlení.

Cosetta se nepřestěhovala z ulice Plumet bez odporu. Poprvé co žili vedle sebe, se Cosettina vůle lišila od toho, co chtěl Jean Valjean, a jestliže se jejich vůle nesrazily, alespoň si odporovaly. Na jedné straně stála námitka, na druhé nepovolnost. Nečekaná rada: „Odstěhujte se," hozená neznámou osobou, pobouřila Jeana Valjeana do té míry, že byl neoblomný. Domníval se, že ho vypátrali a pronásledují. Cosetta musila ustoupit.

Oba došli do ulice Homme-Armé, aniž otevřeli ústa a řekli si jediné slovo, protože oba byli pohrouženi do vlastních myšlenek; Jean Valjean byl tak zneklidněn, že mu ušla Cosettina zasmušilost, a Cosetta byla tak smutná, že si nepovšimla neklidu Jeana Valjeana.

Jean Valjean odvedl i Toussaintku, což za předešlých stěhování nedělával. Tušil, že se do ulice Plumet už asi nevrátí, a nemohl stařenu ani opustit, ani ji zasvětit do svého tajemství. Ostatně cítil, že je mu oddána a že je na ni spolehnutí. Zrazuje-li pána sluha,

začíná to zvědavostí. A Toussaintka byla jaksi předurčena být služebnou Jeana Valjeana, protože nebyla zvědavá. Koktavě říkávala po svém způsobu barnevillské venkovanky:

„Jsem, jaká jsem. Jdu si po své práci a do ostatního mi nic není."

Při odchodu z ulice Plumet, který se velmi podobal útěku, Jean Valjean odnesl pouze kořenně navoněný vak, kterému Cosetta říkávala *nerozlučný.* Plné kufry by byly vyžadovaly posluhu, a posluhové jsou svědci. Objednali si fiakr ke dveřím ulice Babylone a odjeli.

Jenom stěží dostala Toussaintka svolení, aby směla přibalit trochu prádla, šatů a toaletních potřeb. Cosetta si odnesla jen dopisní podložku.

Jean Valjean, aby ještě lépe utajil odchod, zařídil všechno tak, že pavilón v ulici Plumet opustili teprve za šera, což poskytlo Cosettě čas napsat Mariovi lístek. Do ulice Homme-Armé dojeli až v noci.

Mlčky ulehli.

Byt v ulici Homme-Armé byl na zadním dvoře v druhém poschodí; byly to dvě ložnice, jídelna a přilehlá kuchyň s přepážkou, za níž stálo popruhové lůžko pro Toussaintku. Jídelna byla zároveň předpokojem a oddělovala obě ložnice. Byt byl vybaven potřebným nábytkem a nádobím.

Člověk se právě tak rychle uklidní, jako se znepokojí; taková už je lidská povaha. Sotva byl Jean Valjean v ulici Homme-Armé, už mizela jeho úzkost a postupně se rozptylovala. Některá místa skutečně uklidňují a jaksi mechanicky působí na ducha. Temná ulice, klidné sousedství. Jean Valjean cítil, jak nakažlivý je klid v té starobylé pařížské uličce, tak úzké, že byla pro povozy uzavřena kládou položenou na dvou sloupech, a tak němé a hluché uprostřed městského ruchu; byla tmavá i za bílého dne, a abych správně řekl, neschopná jakéhokoli vzrušení mezi dvěma řadami vysokých stoletých domů, které mlčely jako starci, však na to měly léta. Byla to tichá a zapomenutá ulička. Zde si Jean Valjean oddychl. Je možné, že by ho tam vypátrali?

Jeho první starostí bylo, aby měl *nerozlučný* kufřík vedle sebe.

Spal dobře. Noc umí poradit, a dodejme: také uklidnit. Nazítří ráno se Jean Valjean probudil téměř veselý. Jídelna mu připadala hezká, ačkoliv byla ošklivá; byl tam starý kulatý stůl, nízká kredenc, nad ní nakloněné zrcadlo, a vedle červotočivé křeslo a několik židlí plných Toussaintčiných balíků.

V jednom z těch balíků bylo možno trhlinou zahlédnout Valjeanův stejnokroj národního gardisty.

Cosetta si dala přinést polévku do svého pokoje a objevila se až večer.

Toussaintka, která přecházela sem a tam a zaměstnávala se zařizováním domácnosti, postavila k páté hodině na stůl studené kuře a Cosetta se na ně z úcty k otci alespoň podívala.

Potom předstírala úpornou migrénu, dala Jeanu Valjeanovi dobrou noc a zavřela se v ložnici. Jean Valjean s chutí snědl kuřecí křídlo, opřel se o stůl a poněkud upokojen začínal nabývat pocitu bezpečnosti.

Při svém střídmém obědě si nejasně všiml dvou tří koktavých pokusů Toussaintky, která mu řekla: „To je mela, v Paříži se bijou!" Ale byl tak pohroužen do spousty osobních starostí, že ta slova nevnímal. Vlastně je přeslechl.

Vstal a chodil od okna ke dveřím a ode dveří k oknu a byl čím dál tím klidnější.

S klidem se mu vrátil jediný zájem, Cosetta. Ne že by ho byla nějak vzrušila její migréna, malý nervový záchvat, chvilkové trucování dívenky – mráček, který se ve dvou třech dnech rozplyne, ale myslil na její budoucnost a jako obyčejně myslil na ni s něhou. Vlastně neviděl, proč by se šťastný život neměl vrátit do starých kolejí. Někdy se všechno zdá nemožné a jindy zas je všechno snadné. Jean Valjean prožíval právě svou dobrou chvíli. Ta přicházívá obyčejně po chvíli špatné jako den po noci podle zákona o střídání protiv, který je přírodním zákonem a jemuž povrchní lidé říkají antiteze.

V klidné uličce, kam se Jean Valjean uchýlil, se zbavil všeho, co ho poslední dobou znepokojovalo. A snad proto, že už zažil mnoho chmurného, začínal si teď všímat jasnícího se nebe. Už to bylo dobré, že odešel z ulice Plumet bez potíží a bez nehody. Snad by bylo dobře, kdyby na nějakou dobu odešel i z Francie, byť by to bylo jen na několik měsíců, a odebral se do Londýna. Dobrá, půjde. Ať někam ve Francii, nebo do Anglie, jen když je s ním Cosetta! Cosetta byla jeho národností. Cosetta stačila, aby byl šťasten. Myšlenka, že by snad on sám ke Cosettinu štěstí nestačil, myšlenka, která kdysi bývala příčinou horeček a nespavosti, mu v tuto chvíli ani nepřišla na mysl. Byl vysílen prožitými útrapami a byl teď optimistou. Připadalo mu, že Cosetta je jeho, protože je s ním a u něho; byl to zrakový klam, jaký už leckdo zakusil. V duchu si již zařizoval odjezd do Anglie s Cosettou a pamatoval přitom na všemožné pohodlí. V perspektivě svých snů viděl, jak se jeho štěstí znovu obnovuje a že naprosto nezáleží na tom, kde to bude.

Přecházel dlouhými, volnými kroky po pokoji až do chvíle, kdy jeho pohled dopadl znenadání na něco nezvyklého.

Před sebou v nakloněném zrcadle, které viselo nad kredencí, spatřil čtyři řádky, jež mohl jasně přečíst:

Můj drahý,
otec bohužel chce, abychom odešli ihned. Dnes večer budeme v ulici Homme-Armé číslo 7. Za týden jsme v Anglii.
4. června

COSETTA

Jean Valjean se ohromen zastavil.

Cosetta totiž po přestěhování položila svou sací podložku na kredenc pod zrcadlo, v bolestné úzkosti ji tam zapomněla a nevšimla si, že ji nechala otevřenu právě na stránce, na níž osušila čtyři psané

řádky, které odevzdala mladému dělníkovi, když procházel ulicí Plumet. Písmo se otisklo do pijavého papíru.

Zrcadlo odráželo písmo.

Tak vznikl obraz, který se v geometrii nazývá obrazem souměrným: obrácené písmo na pijavém papíru se v zrcadle opět změnilo do původní podoby; Jean Valjean měl před očima dopis, který Cosetta napsala předešlého večera.

Bylo to prosté a ohromující.

Jean Valjean došel k zrcadlu. Přečetl čtyři řádky, ale nevěřil tomu. Připadaly mu jako zjevení v záři blesku. Byla to halucinace. To přece není možné. To není pravda.

Pomalu počal zřetelněji vnímat; podíval se na Cosettin pijavý papír a vrátil se mu cit pro skutečnost. Vzal podložku a řekl:

„Tedy odtud to pochází."

Horečně prohlédl čtyři řádky otištěné na pijavém papíru, převrácená písmena, která tvořila podivnou čmáranici, a neviděl, že by dávala smysl. A tu si řekl:

„Ale to nic neznamená. Tady není nic napsáno."

Zhluboka a s nevyslovitelným ulehčením si oddychl. Kdo nepoznal ve strašných chvílích takovou hloupou radost? Duše se nepoddá zoufalství, dokud nevyčerpá všechny naděje.

Držel podložku v ruce a pozoroval ji, hloupě, šťastně, téměř hotov vysmát se přeludu, kterému podlehl. Náhle však jeho zrak padl do zrcadla a Jean Valjean znovu spatřil zjevení. Čtyři řádky se objevily s neúprosnou přesností. Tentokrát to nebyl zrakový přelud. Opakování potvrzuje skutečnost; dalo se to nahmatat, bylo to písmo, jehož obraz byl obrácen v zrcadle. Pochopil.

Jean Valjean zavrávoral, upustil podložku a zhroutil se do starého křesla vedle kredence, s hlavou skleslou, se skelným, plachým pohledem v očích. Říkal si, že je to jasné, že světlo světa se pro něho navždycky zatmělo, že Cosetta to zřejmě někomu napsala. A tu

uslyšel svou duši, teď již opět hrůzostrašnou, jak z temnot vyrazila tlumený výkřik. Zkuste vzít lvovi z klece psa!

Podivné a smutné bylo, že Marius v tuto chvíli ještě neměl Cosettin dopis v rukou; náhoda jej zrádně donesla Jeanu Valjeanovi, dřív než byl doručen Mariovi.

Žádné životní útrapě se doposud nepodařilo Jeana Valjeana srazit. Prošel strašnými zkouškami; nebyl ušetřen jediné rány osudu; spikl se proti němu krutě, zahrnul ho svou zlobou a vydal napospas přehmatům společnosti. Jean Valjean však neustoupil, neohnul páteř před ničím. Podstoupil všechny, i nejhorší zkoušky, bylo-li třeba; obětoval svou znovu vydobytou nedotknutelnost, vydal v nebezpečí svobodu, hlavu, všechno ztratil, všechno vytrpěl a zůstal nesobecký, klidný, takže chvílemi mohl být považován za mučedníka, který zapomíná sebe sama. Jeho svědomí, uvyklé všem útokům protivenství, mohlo být považováno za nedobytné. Nuže ten, kdo by byl teď do jeho svědomí viděl, byl by zjistil, že v této chvíli ochabuje.

Vždyť ze všeho trápení, které podstupoval na dlouhé cestě muk, bylo tohle nejstrašnější. Nikdy nebyl sevřen hroznějšími kleštěmi. Cítil, jak v něm bouří všechny utajené city. Cítil, jak se mu přiskřipuje neznámá céva. Běda! Ztráta milované bytosti je strašná a je svrchovanou, vlastně jedinou zkouškou.

Ubohý starý Jean Valjean jistěže Cosettu miloval jenom jako otec; ale jak jsme již dříve naznačili, prázdnota života připojila k této otcovské lásce všechny lásky ostatní: miloval Cosettu jako dceru, miloval ji jako matku, miloval ji jako sestru; a protože nikdy neměl ani milenku, ani manželku, protože příroda je věřitel, který nepřijímá protestovanou směnku, tedy i tento cit, který může chybět nejméně, mísil se s ostatními nejistě, neuvědoměle, až slepě čistě, bezděčně, nebesky, andělsky; byl to spíš pud než cit, bylo to spíš kouzlo než pud, kouzlo nepozorovatelné, neviditelné, ale skutečné; láska v pravém slova smyslu, nejasná a neposkvrněná, byla něžnost sama, byla jako zlatá žilka v tmavé a netknuté hornině.

Vzpomeňte na duševní stav, který jsme tu již popsali. Manželství mezi nimi nebylo možné, ani spojení duší, ale bylo jisto, že se sloučily jejich osudy. Jean Valjean nepoznal za svého dlouhého života nic, co by stálo za lásku, vyjma Cosettu, to jest mládí. Vášně a lásky, které jdou po sobě, nevytvořily v něm stupnici zeleně, přecházející ze světle zelené do temně zelené, jak ji pozorujeme na listí, jež přečkalo zimu, a na mužích, kteří přečkali padesátý rok. Zkrátka, potřeba vnitřního souladu, souhrn, z něhož vyplynula nedotčená ctnost, učinily nakonec z Jeana Valjeana Cosettina otce. Byl to divný otec, ukovaný z dědečka, syna, bratra a manžela; byl to otec, který v sobě zahrnoval i matku; otec, který Cosettu miloval a zbožňoval, jemuž byla světlem, domovem, rodinou, vlastí, rájem.

A proto když viděl, že to všechno končí, že mu Cosetta uniká, že mu vyklouzla z rukou, že se odklání, že se proměnila v oblak, ve vodu, když se pohledem na zdrcující svědectví přesvědčil, že někdo jiný je cílem a předmětem její touhy a přáním jejího srdce, ten že je milencem a on jenom otcem, že tedy pro ni už není ničím, když už nemohl o tom pochybovat, když si už řekl: „Uniká mi," překročila jeho bolest všechny lidské meze. Tolik učinil, aby došel až sem! Kam? K tomu, že není ničím. V tu chvíli, jak jsme už řekli, pocítil, jak jím zachvívá od hlavy až k patě vzpoura. Až po kořínky vlasů cítil, jak se v něm probudilo nesmírné sobectví a bývalé já zařvalo v propastech tohoto muže.

Někdy se v nitru člověka všechno hroutí. Zoufalá jistota se ho zmocní teprve tehdy, když rozdrtil a vymýtil hlubinné prvky, které jsou často jeho vlastní podstatou. Dojde-li bolest až sem, všechny síly svědomí se splaší a dají se na útěk. To jsou osudové krize. Málokdo z nich vyjde podoben sám sobě a pevně odhodlán plnit svou povinnost. Je-li hranice utrpení překročena, poruší se i nejneotřesitelnější ctnost.

Znovu vzal Jean Valjean podložku a znovu se přesvědčil; zůstal skloněn a jako zkamenělý; díval se upřeně na čtyři nepopiratelné

řádky: takový smutek na něho dolehl, že se zdálo, jako by se bořilo samo nitro jeho duše. Se zdánlivým a strašným klidem zkoumal svůj objev zvětšovacím sklem svého snění; hrozná je podívaná na člověka, dostoupí-li klid chladu sochy.

Měřil dlouhou cestu, kterou jeho osud prošel, aniž on o tom co tušil; vzpomněl si na obavy loňského léta, které tak pošetile zahnal; znal tu propast; bylo to stále totéž; jenomže teď nebyl Jean Valjean na jejím pokraji, ale na dně.

Bylo to neslýchané a bolestné; spadl tam, aniž si toho všiml. Všechno světlo života mu zhaslo, jemu, jenž si stále myslil, že je na výsluní.

Pudově vycítil pravdu. Spojil některé okolnosti, některá data, některá Cosettina zardívání a blednutí a řekl si:

„To je on!“

Chápající zoufalství je zázračný luk, který se nikdy nemine cíle. Hned první domněnka zasáhla Maria. Nevěděl, jak se jmenuje, ale hned ho našel. Na pozadí neúprosné vzpomínky zřetelně spatřil neznámého pobudu z Lucemburské zahrady, toho mizerného sukničkáře, který slídí po dobrodružství, románového darmošlapa, hlupáka, ničemu, neboť považoval za ničemnost dívat se něžně na dívky, které mají vedle sebe milujícího otce.

Když se ubezpečil, že v pozadí toho všeho vězí onen mladý muž a že všechno pochází od něho, tu Jean Valjean, obrozený člověk, který tolik zdokonalil svého ducha, člověk, který se tolik vynasnažil, aby proměnil život, bídu a všechno neštěstí v lásku, podíval se do svého nitra a spatřil tam příšeru. Nenávist.

Velké bolesti bývají provázeny sklíčeností. Berou všechnu odvahu. Člověk, kterého navštíví, cítí, že od něho něco odchází. V mládí bývá jejich návštěva chmurná; později je zhoubná. Ovšem i dokud je krev horká, dokud jsou vlasy černé, dokud se hlava drží zpříma na ramenou jako plamen na pochodni, dokud ze svitku osudu ještě mnoho neubylo, dokud srdce, plné žádoucí lásky, jeví záchvěvy,

na které může dostat odpověď, dokud máme před sebou čas, kdy všechno můžeme napravit, dokud na nás čekají všechny ženy a všechny úsměvy a celá budoucnost a celý obzor, dokud životní síla je nedotčena, je zoufalství strašnou věcí; což potom ve stáří, kdy léta ubíhají čím dál tím vybledlejší, když se octnete v soumračné hodině a vidíte, jak se rozsvěcují světla hrobu?

Zatímco přemýšlel, vstoupila Toussaintka. Jean Valjean vstal a otázal se:

„Kde to je, nevíte?“

Ulekaná Toussaintka ze sebe jen vypravila:

„Prosím?“

Jean Valjean řekl:

„Před chvílí jste se zmínila, že se někde bijí.“

„Ach, ano, pane,“ odpověděla Toussaintka. „V tu stranu k Saint-Merry.“

Jsou bezděčná hnutí, která přicházejí bez přičinění z hloubi našich myšlenek. Asi pod vlivem podobného hnutí, které si pravděpodobně ani neuvědomil, se Jean Valjean za pět minut ocitl na ulici.

S nepokrytou hlavou seděl na patníku u dveří svého domu. Zdálo se, že naslouchá.

Nastala noc.

(2)
Gamén, nepřítel světel

Jak dlouho takto zůstal? Jaké byly přílivy a odlivy jeho tragického rozjímání? Vzpřímil se? Zůstal skloněn? Ohnul se natolik, že se zlomí? Mohl by se ještě vzchopit a opřít se ve svém svědomí o něco pevného? Snad by na to ani sám nedovedl odpovědět.

Ulice byla opuštěná. Znepokojení měšťané, kteří se chvatně vraceli domů, si ho sotva povšimli. V době nebezpečí si každý hledí

svého. Lampář přišel jako obyčejně rozsvítit svítilnu proti dveřím čísla 7 a odešel. Jean Valjean by se byl nikomu, kdo by ho byl ve stínu pozoroval, nezdál živou bytostí. Seděl na patníku u dveří nehybně jako kus ledu. Zoufalství člověka zmrazuje. Ozvalo se zvonění na poplach a nejasný hluk blížící se bouře. Uprostřed křečovitého vyzvánění, provázejícího vzpouru, tloukly hodiny jedenáctou; lidská bytost je zvon šturmující na poplach; Bůh je uplývající hodina. Zvuk hodin Jeana Valjeana nevyrušil; ani se nepohnul. Zatím málem v tutéž chvíli zaduněl někde od tržnice výstřel, následoval druhý, ještě silnější, patrně výstřel na barikádu v ulici Chanvrerie, který, jak jsme viděli, odrazil Marius. Při tomto dvojím zadunění, jehož zběsilost ještě zvyšovala nehybná noc, se Jean Valjean zachvěl; vstal a obrátil se směrem, odkud hluk přicházel; pak znovu klesl na patník, zkřížil paže a hlava mu pozvolna klesala na prsa.

Pokračoval v ponuré samomluvě.

Náhle zvedl oči; někdo šel ulicí, slyšel nablízku kroky, podíval se a ve světle lucerny spatřil na rohu ulice vedoucí k Archívu mladou, bledou a rozzářenou tvář.

Gavroche právě došel do ulice Homme-Armé.

Chlapec se rozhlížel, zdálo se, že něco hledá. Jeana Valjeana velmi dobře viděl, ale ani ho nevnímal.

Když se Gavroche podíval vzhůru, prohlížel si i dolejšek domu; vystupoval na špičky, ohmatával dveře i okna v přízemí; všechny byly opatřeny závorami a visacími zámky. Když gamén prohlédl asi pět nebo šest oken takto zabarikádovaných domů, pokrčil rameny a řekl si pro sebe:

„I hrome!“

Pak se znovu zadíval nahoru.

Jean Valjean, který ještě před chvílí byl v takové náladě, že by se nebyl na nikoho podíval a na nikoho promluvil, cítil se neodolatelně nucen chlapce oslovit.

„Copak chceš, maličký?“

„No, mám hlad," odpověděl Gavroche bez váhání. „A vy jste taky maličký."

Jean Valjean prohledal kapsu u vesty a vytáhl z ní pětifrank.

Ale Gavroche, který byl neposeda a těkal od jedné věci ke druhé, zdvíhal právě kámen. Povšiml si svítilny.

„Hele," pravil, „vy tu máte ještě světlo. Neřídíte se nařízením, přátelé. To je nepořádek. To vám ho musíme rozbít."

Hodil kámen do svítilny, jejíž sklo spadlo s takovým řinkotem, že měšťané, přikrčení za okenicemi protějšího domu, se dali do křiku:

„To je jako v třiadevadesátém!"

Svítilna se prudce zakolíbala a zhasla. Ulice rázem potemněla.

„Tak, to bychom měli, stará uličko," ulevil si Gavroche, „nasaď si noční čepičku."

A obrátil se k Jeanu Valjeanovi:

„Jakpak říkáte tomu obrovskému stavení tamhle na konci ulice? To je Archív, ne? Kdybychom tak mohli urazit ty ohavné tlusté sloupy. Z těch by se stavěla barikáda!"

Jean Valjean přistoupil ke Gavrochovi.

„Chudák," řekl si polohlasně sám k sobě, „má hlad."

A dal mu do ruky pětifrank.

Gavroche zdvihl nos, protože byl udiven velikostí tohoto „velkého sou", v temnotě se na něj podíval a jeho bělost ho oslnila. Znal pětifranky jenom z doslechu; jejich dobré jméno mu lahodilo; byl jako očarován a potěšen, že jej vidí tak zblízka. Řekl:

„Prohlédněme si tygra."

Chvíli jej s nadšením pozoroval, potom se obrátil k Jeanu Valjeanovi, podal mu peníz a důstojně řekl:

„Pane, raději roztloukám svítilny. Vezměte si to své divoké zvíře. Mě nepodplatíte. Má to pět drápů, ale mě to nepoškrábe."

„Máš matku?" otázal se Jean Valjean.

Gavroche odpověděl:

„Snad spíš než vy."

„Nuže," pokračoval Jean Valjean, „uschovej peníz pro svou matku."

Gavroche byl dojat, cítil, že jihne. Ostatně si všiml, že muž, s nímž hovořil, je bez klobouku, a to mu vnuklo důvěru. „Tedy," řekl, „to není proto, abych nerozbíjel svítilny?"

„Rozbij si, co chceš."

„Vy jste hodný člověk," řekl Gavroche.

A vstrčil pětifrank do kapsy.

Protože jeho důvěra vzrostla, dodal:

„Jste z téhle ulice?"

„Ano. Proč?"

„Mohl byste mi ukázat číslo 7?"

„Proč právě číslo 7?"

Tu se chlapec zarazil obávaje se, že prozradil příliš mnoho; prohrábl si energicky vlasy a řekl:

„Ach, jenom tak."

Myslí Jeana Valjeana probleskla myšlenka. Úzkost mívá podobné jasnozřivé chvíle. Řekl chlapci:

„Neseš snad dopis, na který čekám?"

„Vy?" řekl Gavroche. „Vy přece nejste žena."

„Dopis je pro slečnu Cosettu, není-liž pravda?"

„Cosettu?" bručel Gavroche. „Myslím, že to je to divné jméno."

„Nuže," pokračoval Jean Valjean, „to já jí tedy mám doručit ten dopis. Dej mi jej."

„Pak tedy asi víte, že jsem poslán z barikády."

„Zajisté," řekl Jean Valjean.

Gavroche vsunul ruku do jiné kapsy a vytáhl čtyřikrát přeložený papír.

Potom po vojensku zasalutoval.

„Té zprávy si važte," pravil. „Přichází od prozatímní vlády."

„Dej to sem," řekl Jean Valjean.

Gavroche držel papír vysoko nad hlavou.

„Nemyslete si, že je to milostné psaníčko. Je to pro ženu, ale to je jako pro lid. My, my se bijeme, ale šetříme ženy. My nepatříme do světa, v němž šviháci posílají ženským psaníčka se zlatou ořízkou."

„Dej mi to."

„Vlastně," pokračoval Gavroche, „vypadáte jako docela hodný člověk."

„Rychle mi to dej."

„Tady to máte."

A odevzdal Jeanu Valjeanovi list.

„A pospěšte si, pane Kozo, slečna Cosetta čeká."

Gavroche byl spokojen, že se mu podařila slovní hříčka. Jean Valjean se zeptal:

„Mám odnést odpověď do Saint-Merry?"

„To byste tomu dal," zvolal Gavroche. „Dopis přichází z barikády v ulici Chanvrerie a já se tam vracím. Dobrou noc, občane!"

Gavroche odešel nebo lépe řečeno odletěl k místu, odkud přišel. S rychlostí vystřelené kule se vnořil do temnoty jako do otvoru; ulička Homme-Armé zapadla opět do ticha a samoty; podivný chlapec, který se skládal ze stínu a ze snu, mžikem zmizel v mlze tmavých řad domů a ztratil se v nich jako dým v temnotě; bylo by se mohlo říci, že se rozplynul, že zmizel, kdyby za několik minut po jeho zmizení nebyl hlučný třesk skla a nádherný rachot svítilny padající na dlažbu nebyl znovu prudce probudil pohoršené měšťany. To Gavroche procházel ulicí Chaume.

(3)
Zatímco Cosetta a Toussaintka spí

Jean Valjean se vrátil s Mariovým dopisem.

Po hmatu vyšel po schodech, spokojen tmou jako sova, která drží svou kořist, otevřel dveře a tiše je za sebou zavřel, naslouchal,

neuslyší-li nějaký hluk, a zjistil, že Cosetta a Toussaintka podle všeho spí; tři nebo čtyři sirky musel ponořit do láhve s Fumadovým rozžehadlem, než se mu podařilo vykřesat jiskru, tak se mu chvěla ruka; chystal se k činu, který byl krádeží. Konečně rozsvítil svíčku; posadil se ke stolu, rozevřel dopis a četl.

V prudkém pohnutí člověk nečte, nýbrž drtí papír, který drží v ruce, svírá jej jako kořist, mačká jej, zatíná do něho drápy svého hněvu nebo jej tiskne radostí; přeběhne na konec, vrací se zpět; pozornost je schvácena horečkou; člověk chápe v hlavních rysech, v jádru; zachytí smysl, ale ostatní mu uniká. V Mariově listu Cosettě Jean Valjean viděl jenom slova:

„Umírám. Až budeš toto číst, bude má duše u tebe a bude se na tebe usmívat.“

Tato řádka ho nadobro oslepila; chvíli byl jako zdrcen změnou, která se udála v jeho nitru, a díval se na Mariův lístek s jakýmsi opojeným údivem; viděl zář, viděl smrt nenáviděné bytosti. Vnitřní radost ho donutila k strašnému výkřiku: „Tak je to tedy skončeno!“ Rozuzlení přišlo dřív, než se odvážil doufat. Bytost, která se postavila do cesty jeho osudu, zmizela. Odchází sám, dobrovolně a ochotně. „Ten člověk“ umírá, aniž to Jean Valjean zavinil. Snad je už dokonce mrtev. Tu počala jeho horečná mysl uvažovat. „Ne. Ještě není mrtev.“

Dopis byl zřejmě psán tak, aby jej Cosetta četla zítra ráno; v dvojí palbě, která se ozvala mezi jedenáctou hodinou a půlnocí, se nic nestalo, barikáda bude vážně ohrožena teprve za svítání; ale to je jedno, „ten člověk“ je ztracen od chvíle, kdy se připojil k povstání; je zachycen strojem. Jean Valjean cítil, že je vysvobozen. Bude tedy zase s Cosettou sám. Sok zmizí; budoucnost vzchází. Stačilo jen uschovat lístek v kapse. Cosetta se nikdy nedozví, co se s „tím člověkem“ stalo. – Stačí, když on ponechá událostem úplně volný průběh. Ten člověk prostě nemůže uniknout. Není-li mrtev, jistě zemře. Jaké štěstí!

Když si to všechno v duchu řekl, zesmutněl.

Potom sešel dolů a probudil domovníka.

Asi za hodinu vyšel Jean Valjean z domu v uniformě národního gardisty a v plné zbroji. Domovník mu snadno v sousedství sehnal věci, kterých bylo zapotřebí k doplnění výzbroje. Měl nabitou pušku s torbou plnou nábojů. Zamířil směrem k tržnici.

(4)
Gavrochova přílišná horlivost

Zatím Gavroche něco potkalo.

Když svědomitě roztřískal svítilnu v ulici Chaume, zabočil do ulice Vieilles-Haudriettes, a protože tam neviděl „ani nohu", považoval to za skvělou příležitost z plna hrdla si zazpívat. Jeho krok se zpěvem nezmírnil, naopak zrychlil. Podél spících nebo přestrašených domů počal rozsévat tyto paličské popěvky:

Pták v habří nadává a plete:
ta zpropadená Atala
si něco s Rusem začala.

Kampak, panenky, kampak jdete,
la la.

Příteli vrabčíku, ty skřete,
vždyť včera na mě rozmilá
zaťukala a mámila!

Kampak, panenky, kampak jdete,
la la.

Ty čtveračky jsou milokvěté:
z tinktury, jež mne opila,
by na mol byl i Orfila[71]*.*

Kampak, panenky, kampak jdete,
la la.

Mám lásku rád, ať hladí, hněte;
popálivši mě, Jarmila
sama se o mě spálila.

Kampak, panenky, kampak jdete,
la la.

Zuzanka, Zejla v jedné větě.
Ta jejich hebká mantila!
Má duše se v ni halila.

Kampak, panenky, kampak jdete,
la la.

Když Láskou, která ve tmě kvete,
je orůžena Pamela,
cítím se proklet docela.

Kampak, panenky, kampak jdete,
la la.

71 Znalec jedů.

Pryč je mé srdce, nač se přete;
Jana je v letu popadla,
když hleděla do zrcadla.

Kampak, panenky, kampak jdete,
la la.

Hvězdám jsem řekl: „Hleďte, hleďte,
tohle je Stella, má milá!
To skončila se kadrila.“

Kampak, panenky, kampak jdete,
la la.

Gavroche doprovázel zpěv bohatou mimikou. Pohyb je oporou refrénu. Jeho obličej, nevyčerpatelný repertoár škrabošek, se šklebil křečovitěji a fantastičtěji než děravé prádlo v prudkém větru. Velká škoda, že byl na ulici sám a bylo tma. Po publiku nebylo ani vidu, ani slechu. Někdy bohatství nadání jde do prázdna.

Náhle se Gavroche zastavil.

„Přerušme romanci,“ řekl si.

Jeho kočičí oko rozeznalo v domovních vratech to, čemu malíři říkají „ensemble“, to jest figurální námět vhodně vkomponovaný do určitého prostředí; tím prostředím byl ruční vozík a figura byl Auvergnan, který na něm spal.

Ramena vozíku se opírala o dlažbu a hlava Auvergnanova i o vozík jako o podložku. Tělo bylo schouleno na této nakloněné ploše a nohy muže se dotýkaly země.

Gavroche znalý světa a lidí poznal, že Auvergnan je opilý.

Byl to nějaký posluha, který si asi hodně přihnul a teď spal jako dudek.

„Podívejme se, k čemu jsou letní noci. Chlapík si usne na vozíku. Zaberme vozík pro republiku a Auvergnana ponechme monarchii. Tenhle vozík by se báječně vyjímal na naší barikádě."

Auvergnan chrápal.

Gavroche opatrně popotáhl vozík za zadek a Auvergana, který spal jako zabitý, za předek, to jest za nohy; a ve chvilce ležel spáč na dlažbě jak dlouhý tak široký.

Vozík byl volný.

Gavroche, ustavičně hotov čelit všemu nepředvídanému, nosil všechno při sobě. Prohledal kapsu, našel v ní kousek papíru a kus červené tužky, kterou „štípl" nějakému tesaři.

Napsal:

Republika francouzská stvrzuje příjem tvého vozíku.

A podepsal se: *Gavroche.*

Papír dal chrápajícímu Auvergnanovi do kapsy u vesty, oběma pažemi uchopil káru, a strkaje před sebou vozík a utíkaje tryskem se slavnostním a vítězným hlomozem, zamířil k tržnici.

To bylo nebezpečné. U Královské tiskárny stála před strážnicí hlídka. Na to Gavroche nevzpomněl. Strážnice byla obsazena národními gardisty z okolí. Četa se počínala probouzet a na polních lůžkách se zvedaly hlavy. Dvě svítilny, rozbité jedna za druhou, hulákaná písnička, to bylo mnoho na zbabělé ulice, kterým se již při západu slunce chtělo spát a brzy zhášely svíčky. Už hodinu někdo hlomozil v této klidné čtvrti jako velká moucha v láhvi. Předměstský strážník naslouchal. Čekal. Byl to opatrný člověk.

Divoký hlomoz káry dovršil míru možného čekání a donutil seržanta, aby se pokusil jít na zvědy.

„Je jich tam celá tlupa," řekl si. „Tedy opatrně."

Bylo jasno, že hydra anarchie vystoupila ze svého úkrytu a běsní ve čtvrti.

Strážník se tichým krokem odvážil ze strážnice.

Gavroche, strkaje káru, stál ve chvíli, kdy chtěl zabočit do ulice Vieilles-Haudriettes, zničehonic tváří v tvář uniformě, čáce, chocholu a ručnici.

Podruhé se Gavroche rázem zastavil.

„Hele," řekl, „to je on! Dobrý den, veřejný pořádku!" Gavrochův údiv netrval dlouho a rychle roztál.

„Kam jdeš, ničemo?" vzkřikl strážník.

„Občane!" pravil Gavroche. „Ještě jsem vám neřekl měšťáku. Proč mě urážíte?"

„Kam jdeš, darebáku?"

„Pane," odpověděl Gavroche, „snad jste byl ještě včera chytrý člověk, ale dnes jste o tuto vlastnost přišel."

„Ptám se tě, kam jdeš, uličníku?"

Gavroche odpověděl:

„Hezky mluvíte. Opravdu, člověk by to ve vašem věku ani nečekal. Měl byste své vlasy rozprodat za sto franků kus. Utržil byste pět set franků."

„Kam jdeš? Kam jdeš? Kam jdeš, lupiči?"

Gavroche pokračoval:

„To jsou ale nehezká slova. Měli by vám pořádně otřít hubu, až vám zase dají cucat."

Strážník namířil bajonet.

„Řekneš mi konečně, kam jdeš, bídníku?"

„Drahý generále," pravil Gavroche, „jdu pro lékaře pro svou manželku, která rodí."

„Do zbraně," zvolal seržant.

Spasit se tím, co nám hrozí zkázou, je zbraní silných lidí; Gavroche jedním pohledem změřil postavení; kára ho prozradila, kára ho tedy musí zachránit.

Ve chvíli, kdy se seržant chystal vpadnout na Gavroche, proměnila se kára ve střelu, která, vržena Gavrochem, zběsile se rozjela,

a seržant, zasažen přímo do břicha, se zvrátil do žlábku vedle chodníku, zatímco jeho puška vystřelila naprázdno.

Na seržantův pokřik mužstvo zmateně vyběhlo ze strážnice, rána z pušky způsobila, že všichni nazdařbůh vystřelili, nabili a začali znova pálit.

Tato střelba naslepo trvala dobře čtvrt hodiny a zničila několik okenních tabulí.

Zatím Gavroche, který ztřeštěně běžel zpátky, se zastavil asi v páté nebo šesté ulici od strážnice, a protože byl všecek udýchán, posadil se na patník na nároží Enfants-Rouges.

Naslouchal.

Když si trochu oddychl, obrátil se směrem, kde běsnila palba, zdvihl levou ruku do výše nosu, třikrát jí mávl kupředu a poklepával se přitom pravou rukou na týlu; to je svrchovaný posunek, ve kterém pařížské gaménství soustředilo francouzskou ironii a který je zřejmě výmluvný, protože přečkal již půl století.

Toto veselí bylo zakaleno trpkou úvahou.

„Ano," řekl si, „řehtám se, válím se smíchy, ale ztrácím cestu; musím se dát oklikou. Jen abych přišel včas na barikádu."

Pak se znovu rozběhl.

A jak tak utíkal, povídal si v duchu:

„Ach, kdepak jsem to přestal?"

Pustil se do zpěvu, ztráceje se rychle v ulicích. Ve tmě pomalu zanikal zpěv:

Je tolik Bastil, kdo je smete?
Už abys v ten svět do lila
krev čerstvou, chaso, nalila!

Kampak, panenky, kampak jdete,
la la.

Hrát v kuželky chceš, nový světe?
Ta velká, jak se svalila,
hned stařina se sbalila.

Kampak, panenky, kampak jdete,
la la.

A berlami ať roztlučete
ten Louvre, kde tak bubřela
ta samovláda zpuchřelá!

Kampak, panenky, kampak jdete,
la la.

Prolomili jsme mříže kleté:
„Hodina tvoje odbila.“
Král Karel zbledl do bíla.

Kampak, panenky, kampak jdete,
la la.

Na strážnici se hlídka přece nechopila nadarmo zbraní. Dobyla vozík a zajala opilce. Kára byla uložena do kůlny; opilec byl dokonce pohnán před vojenský soud jako spoluviník. Při této příležitosti podalo tehdejší státní návladnictví důkaz, jak neúmorně a horlivě ochraňuje veřejnost.

Gavrochova příhoda zůstala v ústním podání čtvrti Templu jako nejstrašnější vzpomínka starých obyvatelů v Marais a v jejich paměti je nazývána: Noční útok na strážnici u Královské tiskárny.

ČÁST PÁTÁ
Jean Valjean

KNIHA PRVNÍ
Válka mezi čtyřmi stěnami

(1)
Charybda předměstí Saint-Antoine a Scylla předměstí Temple

Obě nejpamátnější barikády, o nichž by se mohl zmínit pozorovatel sociálních chorob, nepatří vůbec do období, do něhož je umístěn děj této knihy. Ty dvě barikády, obě jako symboly – z dvojího různého hlediska – hrozné situace, vyrostly ze země za osudného povstání v červnu roku 1848, za největších pouličních bojů, jaké dějiny viděly.

Někdy se stane, že chátra, ta velká nešťastnice, se ohrazuje dokonce i proti zásadám, proti volnosti, rovnosti a bratrství, i proti všeobecnému hlasovacímu právu, proti vládě všech vykonávané všemi; ohrazuje se z hloubi svých úzkostí, malomyslností, běd, horeček, soužení, odporných výparů, z hloubi nevědomosti, temnot, a stává se, že lůza svádí bitvu s lidem.

Sebranka napadá veřejné právo; ochlokracie povstává proti demokracii. To pak jsou chmurné dny, neboť v šílení je jistá část práva a v souboji kus sebevraždy, a slova, která chtějí být nadávkou, jako sebranka, chátra, ochlokracie, lůza, bohužel spíše potvrzují chybu těch, kdo vládnou, než chybu těch, kdo trpí; spíše chybu výsadami obdařených než chybu vyděděnců.

My tato slova nikdy nepronášíme bez bolesti a bez úcty, neboť filozofie, jestliže zkoumá případy, s nimiž ona slova souvisí, nachází v nich často mnoho vznešenosti po boku bídy. Athény byly ochlokracie; gézové vytvořili Holandsko; lůza nejednou zachránila Řím; a chátra následovala Ježíše Krista.

Není myslitele, který by se občas nezamyslil nad velebností spodiny.

Svatý Jeroným měl bezpochyby na mysli právě chátru, všechny ty ubožáky, všechny ty tuláky a chudáky, z nichž vyšli apoštolově a mučedníci, když pronesl záhadný výrok:

Fex urbis, lex orbis.[72]

Rozjitření davu, který trpí a krvácí, jeho protismyslné násilnosti na zásadách, které jsou jeho životem, jeho způsob jednání proti právu, to jsou lidové státní převraty, které mají být potlačeny. Poctivý člověk věnuje davu svou oddanost, ale z lásky k němu se s ním pustí do boje. Ale jak ho omlouvá, třebas mu oponuje! Jak ho ctí, i když mu odporuje! Je to jeden ze vzácných okamžiků, kdy cítíme, že nás něco zaráží, i když činíme to, co máme; že nás něco téměř zrazuje, abychom nešli dále; setrváváme, neboť je to nutné; ale svědomí, kterému bylo vyhověno, je těžké, a vyplněnou povinnost bolí srdce.

Pospěšme si říci, že výjimečnou událost z června roku 1848 je téměř nemožno zařadit do filozofie dějin. Všechna slova, která jsme právě vyřkli, musí být vymazána, jde-li o toto podivuhodné srocení, ve kterém vyciťujeme posvátnou úzkost práce, která se domáhá svých práv. Bylo povinností vzpouru potřít, neboť ohrožovala republiku. Čím však byl v podstatě červen roku 1848? Vzpourou lidu proti sobě samému.

Kde máme námět stále na paměti, tam se vpravdě od něho neodchylujeme; budiž nám tedy dovoleno, abychom upoutali čtenářovu pozornost na dvě zcela jedinečné barikády, o nichž jsme právě mluvili a které tuto vzpouru představovaly.

Jedna tarasila vchod do předměstí Saint-Antoine; druhá bránila přístup do předměstí Temple; ti, před nimiž se pod oslnivě modrým červnovým nebem tyčila tato dvě veledíla občanské války, nikdy na ně nezapomenou.

72 Sedlina města, zákon světa (lat.).

Barikáda v Saint-Antoine byla obludná; byla na tři poschodí vysoká a sedm set stop široká. Tvořila hráz širokého soutoku tří ulic předměstí od jednoho rohu ke druhému; plná roklí, rozeklaná, samý vrub, rozsekaná, ozubená ohromnou puklinou, podepřená hromadami, které samy byly sem tam vybíhajícími baštami, mohutně se opírala o dvě velká předhoří předměstských domů a stála jako kyklopský násep v pozadí strašného náměstí, které vidělo 14. červenec. Devatenáct barikád se řadilo postupně v hloubi ulic za touto hlavní barikádou. Stačil pohled na ni, abyste v předměstí vycítili nesmírné utrpení smrtelného zápasu, který dospěl až ke krajní chvíli, kdy se úzkost mění v katastrofu. Z čeho postavili barikádu? Ze sutin tří šestiposchoďových domů, naschvál stržených, říkali jedni. Z obdivuhodného hněvu, říkali druzí. Vyhlížela uboze jako všechny výtvory nenávisti, byla to rozvalina. Mohlo se říci: kdo to stavěl? Mohlo se také říci: kdo to zničil? Byl to improvizovaný příboj. Hle, ty dveře, ta mříž, ta stříška, ty veřeje, ten rozbitý vařič, ten prasklý hrnec! Dejte sem všechno, naházejte sem všechno! Přistrčte, přivalte, přihrňte to lopatou, strhněte, zpřevracejte, zbořte všechno! Byla to symfonie dláždění, stavebního kamene, trámů, železných tyčí, šatstva, rozbitých okenních tabulek, rozpletené židle, zelného košťálu, hadrů, cárů a proklínání. Bylo to velkolepé i malicherné. Byla to zmatkem zpitvořená nevyzpytatelnost. Hmota vedle atomu; kus vyřazené zdi a rozbitá miska; hrozivé sbratření všech sutin; Sisyfos sem svalil svůj balvan a Job svůj střep. Jedním slovem, hrozné. Byla to akropole otrapů. Převržené vozy zpestřovaly svah; roztahoval se tam napříč ohromný valník s nápravou vztyčenou k nebi a podobal se jizvě na bouřlivém průčelí; dostavník, spojenými silami vesele vytažený až na vrchol nakupeniny, jako by stavitelé této divočiny chtěli hrůzu okořenit čtveráctvím, nabízel svou vypřáhnutou oj bůhvíjakým létajícím ořům. Ta obrovitá hromada, nános vzpou-

ry, vyvolávala v duchu představu Ossy na Pélionu[73] všech revolucí; rok 1793 tu ležel na roku 1789, 9. thermidor na 10. srpnu, 18. brumaire na 21. lednu, vendémiaire na prairialu, rok 1848 na roku 1830. Zvolené místo za to stálo, a ta barikáda byla hodna objevit se na prostranství, kde zmizela Bastila. Kdyby moře tvořilo hráze, stavělo by je podobně. Do této nestvůrně nakupeniny se obtiskla zuřivost příboje. Jaký to byl příboj? Dav. Zdálo se vám, že vidíte zkamenělou vřavu. Připadalo vám, že nad barikádou slyšíte bzučení, jako by zde, kolem svého úlu, poletovaly obrovité ďábelské včely násilného pokroku. Byla to houština? Bylo to bakchanále? Byla to pevnost? Jako by to zbudovala závrať máchnutím křídel. Něco z kalu ulice bylo v té baště a něco olympského v té směsici. Člověk tam v zoufalém neladu zahlédl krokve střech, kusy mansard s čalouny, okenní rámy se všemi zasklenými tabulkami zapíchnuté do trosek a očekávající ránu z děla, stržené komíny, skříně, stoly, lavice páté přes deváté byly v té vřavě, tisíceré chudé drobnosti, i žebrácký brak, který tají v sobě jak zuřivost, tak nicotu. Dalo by se říci, že to byl kus člověčiny, kus dřeva, železa, bronzu, kamene a že předměstí Saint-Antoine to sem před své dveře nametlo ohromným koštětem, budujíc barikádu ze své bídy. Pařezy podobné špalkům, potrhané řetězy, trámy s podpěrami podobné šibenicím, kola vodorovně trčící z trosek dodávaly tomu výtvoru zbudovanému anarchií ponurý vzhled bývalých mučidel, na nichž úpěl lid. Barikáda v Saint-Antoine použila všeho jako zbraně; všechno, co občanská válka může vrhnout na hlavu společnosti, pocházelo odtud; to nebyl boj, bylo to šílení; karabiny, které bránily tuto baštu a mezi nimiž bylo několik ručnic s hlavní na konci rozšířenou, vystřelovaly hliněné střípky, kůstky, knoflíky od šatů, dokonce kolečka od nočních stolků, střely nebezpečné už proto, že obsahovaly měď. Byla to barikáda zběsilosti; v oblacích dýmu

73 Řecké velehory z báje o Gigantech.

nepopsatelně povykovala; vyzývajíc vojsko, pokryla se v některých okamžicích davem a vřavou; změť planoucích hlav ji korunovala: plnilo ji hemžení; měla ostnatý hřeben z ručnic, ze šavlí, holí, seker, pík a bajonetů; široký červený prapor tam práskal ve větru; bylo z ní slyšet povely, útočné písně, víření bubnů, vzlyky žen a výbuchy temného smíchu k smrti vyhladovělých. Byla nezměrná a živoucí; a jako ze hřbetu elektrického zvířete sršely z ní jiskry blesků. Duch revoluce přikrýval svým mrakem vrcholek, kde hřměl hlas lidu podobný hlasu božímu; podivná vznešenost se linula z oné snůšky rumu. Byla to kupa odpadků a byl to Sinaj.

Jak jsme už prve řekli, útočila ve jménu revoluce. Na co? Na revoluci. Tato barikáda, do níž se vtělila náhoda, nářek, zděšení, neznámo, měla proti sobě ústavodárné shromáždění, svrchovanost lidu, všeobecné hlasování, národ, republiku; byla to Carmagnola vzdorující Marseillaise.

Šílené, ale hrdinné vyzvání na souboj, neboť toto starobylé předměstí je hrdina.

Předměstí a jeho hradba si navzájem pomáhaly. Předměstí krylo své boky hradbou, hradba se opírala o předměstí. Rozlehlá barikáda se tyčila jako útesy, o které se rozbíjela strategie generálů v Africe. Její sluje, nádory, bradavice, její hrby se takřka šklíbily a chechtaly zpod dýmu. Kartáče tam mizely v beztvárnu; granáty se v něm potápěly, byly pohlcovány, padaly jako do propasti; kulkám se dařilo jen provrtávat díru v díře; k čemu střílet z děl do chaosu? A pluky, zvyklé na nejdivočejší válečné výjevy, pozorovaly znepokojenými zraky tu odrůdu hradby podobné divokému zvířeti, ježatou jako kanec a ohromnou jako pohoří.

Vystrčil-li někdo odvážně hlavu za výběžkem, který tvořila výkladní skříň Dallemagnova obchodu, čtvrt míle odtud, na rohu ulice Temple, která ústí do bulváru blízko Vodárny, zahlédl v dálce nad průplavem, v ulici, která jde nad podjezdy Belleville, na nejvyšším bodu jejího stoupání podivnou zeď, sahající až k druhému patru

domovních průčelí, jakousi spojovací čáru mezi domy nalevo a napravo, jako by sama ulice sklonila svou nejvyšší zeď, aby se náhle uzavřela. Zeď byla vystavěna z dlažebního kamene. Byla přímá, bezvadná, chladná, kolmá, zarovnaná podle úhelníku, napjatá podle šňůry, urovnaná podle olovnice. Stavěna byla bezpochyby bez malty jako některé římské stavby, ale to ani nerušilo její přísnou architekturu. Podle výšky bylo možno soudit na její mohutnost. Hlavní římsa byla navlas souběžná se základy. Na šedém povrchu bylo místy pozorovat téměř neviditelné střílny, které se podobaly černým nitkám. Střílny byly rozloženy pravidelně od sebe. Kam oko dohlédlo, byla ulice opuštěna. Všechna okna a všechny dveře byly zavřeny. V pozadí se tyčila přehrada, která z ulice tvořila slepou uličku; nehybná a klidná stěna; nikoho tam nebylo vidět ani slyšet, žádný výkřik, žádný ruch ani dech. Hrobka.

Oslňující červnové slunce zaplavovalo světlem tuto příšernou věc.

Byla to barikáda předměstí Temple.

Jakmile se někdo dostal na její území a jakmile ji zpozoroval, ani nejodvážnější chlapík se nemohl nezamyslit nad tímto tajemným zjevem. Bylo to upravené, zaškatulkované, pokryté taškami, přímočaré, souměrné a pohřební. Bylo v tom trochu vědy a trochu temna. Člověk vyciťoval, že stavbu této barikády vedl buď geometr, nebo přízrak. Při pohledu na ni jste bezděčně ztlumili hlas.

Odvážil-li se chvílemi voják, důstojník nebo zástupce lidu přejít opuštěnou ulicí, bylo slyšet ostrý a slabý svist a chodec klesal raněn nebo mrtev, anebo, unikl-li, bylo vidět, jak se kulka zaryla do některé zavřené okenice, do spáry mezi dvěma kameny, do omítky. Někdy to byl kartáčový náboj, neboť mužové na barikádě si ze dvou kusů plynových litinových rour, ucpaných na jednom konci koudelí a kamnářskou hlínou, zrobili dvě malá děla. Žádné vydání za přebytečný prach. Téměř každá rána znamenala zásah. Sem tam několik mrtvol a kalužiny krve. Vzpomínám si na běláska, který poletoval ulicí. Léto se nezříká svých práv.

Okolní portály domovních vrat byly zataraseny raněnými. Bylo cítit, že na vás stále míří někdo neviditelný; bylo zřejmé, že na mušce je celá ulice.

Pochmurnou hradbu, vtělenou nehybnost a nečinnost, odkud vycházela smrt, pozorovali vážní a soustředění vojáci útočné čety, namačkaní za vyvýšeninou, kterou u vchodu do předměstí Temple tvořil klenutý most průplavu. Někteří se plazili až na vrchol ohbí mostu, pečujíce o to, aby jejich čáky nepřečnívaly. Udatný plukovník Monteynard se této barikádě s hrůzou obdivoval: *„Jak je postavena!“* říkal jakémusi zástupci lidu. *„Ani jediný kámen nepřečnívá z řady. Hotový porcelán.“* Vtom kulka rozlomila záslužný kříž na jeho prsou a plukovník klesl.

„Zbabělci!“ říkalo se. „Jen ať se ukážou! Ať je vidíme! Netroufají si! Schovávají se!“ – Barikáda předměstí Temple, kterou bránilo osmdesát mužů a do které se dobývalo deset tisíc vojáků, odolávala tři dny. Čtvrtého dne to udělali jako v Záči[74] a v Constantine: prorazili domy, přešli po střechách a ztekli barikádu. Ani jeden z osmdesáti „zbabělců“ nepomyslil na útěk, všichni tam našli smrt kromě vůdce Barthélémyho, o němž budeme vypravovat co nevidět.

Barikáda Saint-Antoine byla vřavou hromů, barikáda Temple byla samo mlčení. Mezi oběma hradbami byl rozdíl jako mezi obrovitostí a příšerou. Jedna se podobala tlamě, druhá škrabošce.

Připustíme-li, že obrovské a temné červnové povstání bylo složeno z hněvu a záhady, cítil člověk v první barikádě draka a ve druhé sfingu.

Obě pevnosti byly zbudovány dvěma muži, z nichž jeden se jmenoval Cournet a druhý Barthélémy. Cournet zbudoval barikádu v Saint-Antoine, Barthélémy barikádu Temple. Každá byla stvořena k obrazu svého budovatele.

Cournet byl muž vznosné postavy; měl široká ramena, rudý obličej, drtivé pěsti, odvážnou mysl, věrnou duši, upřímný a strašný

74 Záča – oáza v Alžírsku.

pohled. Neohrožený, rázný, prchlivý bouřlivák; nejstatečnější z lidí a nejobávanější z bojovníků. Válka, bitva, potyčka byly živlem, v němž se mu dobře dýchalo a který ho rozradostňoval. Býval námořním důstojníkem a podle pohybů a hlasu bylo znát, že je rodem od moře a přichází z bouře; do boje vnášel orkán. Ač nebyl génius, bylo v něm cosi z Dantona, tak jako Danton nebyl bůh, a přesto měl v sobě cosi z Herkula.

Hubený, vetchý, bledý, mlčenlivý Barthélémy byl tragický gamén; když ho jednou zpolíčkoval strážník, vyčíhal si jej a zabil; v sedmnácti letech byl poslán na galeje. Vyšel z nich a postavil tuto barikádu.

Později, osudná věc, Barthélémy zabil Courneta v Londýně, kam se oba psanci uchýlili. Byl to truchlivý souboj. Po nějakém čase byl Barthélémy stržen do jednoho z tajemných dobrodružství, v nichž má slovo i milostná vášeň, do neštěstí, ve kterém francouzská spravedlnost vidí polehčující okolnost a v němž spravedlnost anglická vidí jen smrt; byl pověšen. Temný společenský řád je už tak uzpůsoben, že z hmotného nedostatku, z mravní neuvědomělosti tato ubohá bytost, která měla v sobě jistě silnou, ba snad i výjimečnou inteligenci, začala galejemi ve Francii a skončila na anglické šibenici. Barthélémy vztyčoval jen jediný prapor – prapor smuteční.

(2)
Co si počít v propasti, ne-li rozprávět

Šestnáct let už něco znamená v podzemní výchově lidu ke vzpouře a červen 1848 věděl již mnohem víc než červen 1832. Také barikáda v ulici Chanvrerie byla jen ukázkou a zárodkem ve srovnání s oběma obrovskými barikádami, které jsme právě popsali; ale na svou dobu byla hrozná.

Povstalci využili noci pod dozorem Enjolrasovým, protože si Marius ničeho nevšímal. Barikádu nejen opravili, ale i zvýšili. Pozvedli ji

o dvě stopy. Železné tyče zaražené do dlažby se podobaly vztyčeným kopím. Změť odevšad sehnaných sutin utěsňovala val. Hradba byla uvnitř dovedně upravena ve stěnu a zvenčí přeměněna v houští.

Znovu upravené schody z dlažebních kamenů dovolovaly vystoupit na zeď jako na citadelu.

Při úklidu barikády vynesli z dolní místnosti haraburdí, z kuchyně udělali polní nemocnici, obvázali raněné, posbírali prach roztroušený po zemi a po stolech, lili kulky, vyráběli kartáče, trhali cupaninu, rozdělili si zbraně po padlých, vyčistili vnitřek hradeb, sebrali trosky a odnesli mrtvoly.

Mrtvé uložili na hromadu v uličce Mondétour, která byla ještě v jejich rukou. Dlažba na tomto místě byla dlouho rudá. Mezi mrtvými byli čtyři národní gardisté z obvodu města. Enjolras dal jejich stejnokroje odložit stranou.

Doporučil dvě hodiny spánku. Rada Enjolrasova byla rozkazem. A přece jen tři nebo čtyři jí poslechli. Feuilly použil těch dvou hodin k tomu, aby vyškrábal do zdi proti hostinci tento nápis:

AŤ ŽIJÍ NÁRODOVÉ!

Tato tři slova, vrytá hřebíkem do kamene, byla na zdi čitelná ještě v roce 1848.

Tři ženy použily nočního příměří, aby nadobro zmizely; to přispělo k lepší náladě povstalců.

Podařilo se jim utéci do některého ze sousedních domů.

Většina raněných mohla a chtěla bojovat dál. V kuchyni, která byla proměněna v nemocnici, leželo na lůžku z žíněnek a na otepích slámy pět těžce raněných; dva byli z městské stráže, ti byli obvázáni první. V nízké síni zůstal jen pan Mabeuf pod černou rouškou a Javert připoutaný k sloupu.

„Tady je umrlčí komora," řekl Enjolras.

Uvnitř síně, stěží osvětlené jedinou svíčkou, až docela vzadu za sloupem stál stůl s mrtvým jako příčné břevno jakéhosi velkého a nejasného kříže, jejž tvořil stojící Javert a ležící Mabeuf.

Oj dostavníku s ustřeleným koncem čněla ještě dost vysoko, aby k ní mohl být připevněn prapor.

Enjolras – jako pravý velitel, který plní dané slovo – upevnil na tuto žerď prostřílený a zkrvácený kabát zabitého starce.

Jídlo nebylo možno sehnat. Nebyl chléb, nebylo maso. Padesát mužů z barikády za šestnáct hodin, které zde prožili, hubené krčmářské zásoby rychle vyčerpalo. Každá vzdorující barikáda se jednou nevyhnutelně stane vorem Medúzy. Bylo třeba smířit se s hladověním. V časných hodinách onoho spartánského dne 6. června se na barikádě Saint-Merry stalo, že Jeanne, obklopený povstalci, kteří křičeli: „Chceme jíst!", odpověděl: „Nač? Jsou tři hodiny. Ve čtyři hodiny budeme mrtvi."

Protože nebylo už co jíst, zakázal Enjolras pít. Zapověděl víno a určil příděl kořalky.

Ve sklepě se našlo patnáct vzduchotěsně zapečetěných lahví. Enjolras a Combeferre je prohlíželi. Když Combeferre vystupoval ze sklepa, poznamenal:

„To je ze starých zásob otce Hucheloupa, který začínal jako kupec."

„To asi bude pravé víno," podotkl Bossuet. „Ještě štěstí, že Grantaire spí. Kdyby byl vzhůru, stěží bychom láhve zachránili."

Přes reptání Enjolras nesvolil, aby se z těch patnácti lahví pilo. Aby se jich nikdo nedotkl a protože chtěl, aby byly jako posvěcené, dal je postavit pod stůl, kde ležel pan Mabeuf.

Ke druhé hodině ranní se spočítali. Bylo jich ještě sedmatřicet.

Vzcházel den. Právě uhasili pochodeň, zatknutou do trhliny mezi dlažbou. Vnitřek barikády, ten dvoreček zřízený na ulici, byl ponořen do tmy a v nejasné úzkosti ranního soumraku vypadal jako paluba ztroskotané lodi. Přecházející bojovníci se tam míhali jako černě se rýsující postavy. Nad děsným hnízdem stínů se zsinale rýsovala poschodí němých domů; docela nahoře bledly komíny. Nebe mělo

půvabný neurčitý odstín, který je možná bělí, možná modří. Ptáci poletovali s radostným křikem. Vysoký dům, který tvořil barikádě pozadí, byl obrácen k východu a měl na střeše růžový odlesk.

V okénku třetího poschodí čechral ranní vítr šedivé vlasy na hlavě mrtvého muže.

„Jsem rád, že zhasili pochodeň," řekl Courfeyrac Feuillymu. „Ta větrem poplašená pochodeň mě rozčilovala. Zdálo se, že má strach. Světlo pochodní se podobá moudrosti zbabělců; špatně osvětluje, protože se chvěje."

Jitro probouzí ducha jako ptáky; všichni hovořili.

Joly uviděl kočku, která se plížila okapovou rourou, a začal filozofovat. „Co je to kočka?" zvolal. „To je poopravení. Bůh stvořil myš a řekl: Hle, udělal jsem hloupost. A stvořil kočku. Kočka je tisková oprava myši. Myš plus kočka, to je přehlédnutý a opravený kartáčový obtah stvoření."

Combeferre obklopený studenty a dělníky mluvil o mrtvých, o Jeanu Prouvairovi, o Bahorelovi, o Mabeufovi, a dokonce o Le Cabukovi a o přísném smutku Enjolrasově. Pravil:

„Harmodios a Aristogeitón, Brutus, Chaireas[75], Stephanus, Cromwell, Charlotta Cordayová, Sand[76], ti všichni po vykonaném činu měli svou chvilku úzkosti. Naše srdce se tetelí a lidský život je taková záhada, že i při občanské vraždě, dokonce při vraždě osvoboditelské, je-li vůbec jaká, výčitka, že jsme zasáhli člověka, je silnější než radost z činu, jímž jsme posloužili lidstvu."

A jak tomu bývá, několik minut poté odbočil Combeferre v klikatém běhu řeči od veršů Jeana Prouvaira a počal přirovnávat překladatele *Georgik*, Rauxe, ke Cournandovi, Cournanda k Delillovi, a vyzdvihl některá místa přeložená Malfilâtrem[77], hlavně ta, kde se

75 Jeden z vrahů římského císaře Caliguly.

76 Vrah německého dramatika Kotzebua.

77 Překladatelé Vergiliových *Zpěvů rolnických* neboli *Georgik*.

mluví o zázracích při Caesarově smrti; zmínkou o Caesarovi se rozmluva vrátila k Brutovi.

„Caesar," řekl Combeferre, „padl právem. Cicero soudil Caesara přísně a měl pravdu. Jeho přísnost není polemickým výpadem. Když Zoilos napadá Homéra nebo Maevius Vergilia, když Visé napadá Molièra, když Pope tupí Shakespeara, když Fréron haní Voltaira, je to starý zákon závisti a zášti, který se vybíjí; vynikající duchové přitahují urážky, na velké muže lidé vždycky více nebo méně štěkají. Ale Zoilos a Cicero, to je dvojí. Cicero popravoval myšlenkou jako Brutus mečem. Co se mne týče, neschvaluji spravedlnost meče, ale starověk ji připouštěl. Caesar, jenž násilně přestoupil Rubikon a hodnosti pocházející z lidu uděloval, jako by pocházely od něho, a nepovstal, když vstupoval senát, se choval, jak řekl Eutropius[78], jako král a téměř jako tyran, *regia ac pene tyrannica.* Byl to velký muž; tím hůř, nebo tím lépe; poučení je tím větší. Jeho třiadvacet bodných ran mě dojímá méně než chrchel na čele Ježíšově. Caesar byl ubodán senátory, Kristus byl zpolíčkován holomky. Podle míry potupy poznáváme Boha."

Bossuet, který se octl nad mluvčími, třímaje karabinu vykřikl z výšky hromady dlažebního kamene:

„Ó Kydathenaion, ó Myrrhinunte, ó Probalinthe, ó půvabná Aiantido[79]! Ach, kdo mě naučí přednášet Homérovy verše jako Řek z Lauria nebo z Aidaptaionu?"

(3)
Vyjasnění a zatemnění

Enjolras se vydal na obhlídku. Vyšel uličkou Mondétour a plížil se kolem domů.

78 Autor *Stručných dějin Říma*.

79 Územní celky starověkého Řecka.

Prozraďme, že povstalci byli plni naděje. Způsob, jak odrazili noční útok, je téměř nutil už předem pohrdat útokem na úsvitě. Očekávali jej s úsměvem. Nepochybovali méně o svém úspěchu než o svém právu. Ostatně jim zřejmě přijde co nevidět pomoc. Počítali s ní. S lehkostí věštící vítězství, která je jednou ze sil bojujícího Francouze, rozdělovali nastávající den na tři zaručená období: v šest hodin ráno k nim přeběhne pluk, který „zpracovávali"; v poledne povstane celá Paříž; při západu slunce vypukne revoluce.

Od Saint-Merry bylo slyšet vyzvánění na poplach, které od včerejšího večera neustávalo ani na minutu; důkaz, že druhá barikáda, velká barikáda Jeannova, se stále drží.

Všechny naděje přecházely od skupinky ke skupince s přídechem veselého a hrozivého šuškání, jež se podobalo bojovnému bzučení včelího úlu.

Enjolras se znovu objevil. Vracel se ze své pochmurné orlí procházky v okolní temnotě. Poslouchal chvíli všechnu tu radost se zkříženými pažemi a s rukou na ústech. Svěží a zarůžovělý od přibývajícího ranního světla řekl:

„Všechno vojsko Paříže je na nohou. Třetinu armády váže barikáda, na které jste vy. Navíc je tu národní garda. Rozeznal jsem čáky pátého řadového pluku a odznaky šesté legie. Za hodinu budete napadeni. Lid, který včera vřel, se dnes ráno nehýbá. Nic dobrého vás nečeká, nemáte žádnou naději. Nepřidá se ani jedno předměstí, ani jeden pluk. Jste opuštěni."

Slova dopadla na šum skupin jako za bouřky první dešťová kapka na roj včel. Všichni oněměli. Byla to chvíle nevýslovného ticha, kdy všichni jako by zaslechli zašumění smrti. Ale trvalo jen krátce.

Z nejtemnější hloubi skupin se ozval hlas:

„Budiž! Zvyšme tedy barikádu na dvacet stop a zůstaňme zde všichni. Občané, protestujme mrtvolami! Ukažme, že opouští-li lid republikány, republikáni nenechají na holičkách lid."

Tato výzva vymanila myšlenky všech z tísnivého mraku osobních úzkostí. Byla přijata s nadšeným souhlasem.

Nikdo se nikdy nedověděl jméno muže, který tak promluvil; byl to muž v haleně, kterého si dříve nikdo nevšiml, nějaký neznámý, zapomenutý kolemjdoucí hrdina, takový bezejmenný velikán, který se vždycky míchá do lidských převratů a společenských zrodů, a jakmile ve svrchované chvíli vykřikl rozhodné slovo, mizí v temnotách, poté co ve svitu blesku na chvíli představoval lid a Boha.

Nezvratné odhodlání prosytilo vzduch onoho 6. června 1832 do té míry, že téměř v téže době vyřkli povstalci na barikádě Saint-Merry heslo, které vešlo do dějin a bylo zaznamenáno v soudním protokolu:

„Ať nám na pomoc přijdou, nebo nepřijdou, na tom nesejde! Padneme třebas do posledního muže."

Jak vidíme, obě barikády navzájem souvisely, ačkoliv byly ve skutečnosti od sebe odříznuty.

(4)
O pět méně, o jednoho více

Když neznámý muž, který razil heslo „protestovat mrtvolami", domluvil, vyjádřiv slovy společné cítění, ozval se ze všech úst podivně uspokojený a strašlivý výkřik, smutný významem a vítězný přízvukem:

„Ať žije smrt! Zůstaňme tu všichni!"

„Proč všichni?" řekl Enjolras.

„Všichni! Všichni!"

Enjolras pokračoval:

„Postavení je dobré, barikáda je krásná. Stačí třicet mužů, proč jich obětovat čtyřicet?"

Odpověděli:

„Protože ani jeden nebude chtít odejít."

„Občané," zvolal Enjolras a jeho hlas se chvěl téměř podrážděně, „republika není na muže bohatá tak, aby jimi mohla zbytečně mrhat. Marná sláva je marnotratnost. Ukládá-li někomu povinnost, aby odešel, taková povinnost má být splněna jako každá jiná."

Enjolras, muž zásad, měl na své stoupence všemocný vliv, který prýští ze svrchovanosti. Ale ať byla ta všemohoucnost jakákoliv, reptali.

Enjolras, vůdce každým coulem, setrval na svém, i když viděl odpor. Pokračoval vážně:

„Ať se ozvou ti, kdo se bojí, že nás bude jen třicet." Mručení se zdvojnásobilo.

„Ostatně," připomenul hlas ve skupině, „odejít, to se lehce řekne, ale barikáda je obklíčena."

„Ale nikoliv ze strany tržnice," řekl Enjolras. „Ulice Mondétour je volná, a ulicí Prêcheurs je možné dostat se na trh Innocents."

„A tam," pokračoval hlas z davu, „člověka lapnou. Narazí na nějakou hlídku řadového vojska nebo národní gardy. Hlídka uvidí člověka v haleně a v čepici. Odkud přicházíš, ty tam? Nejsi snad z barikády? Prohlédnou vám ruce. Je tě cítit střelným prachem. Odstřelit."

Aniž odpověděl, dotkl se Enjolras Combeferra a oba vstoupili do nízké síně. Za chvilku vyšli. Enjolras nesl v obou rozpřažených rukou čtyři stejnokroje, které dal včera odložit. Combeferre šel za ním a nesl vojenské řemení a čáky.

„V tomto stejnokroji," řekl Enjolras, „je možno vmíchat se do vojenských řad a uniknout. Alespoň pro čtyři."

A hodil na zem čtyři stejnokroje.

Rozvážné posluchačstvo se nijak nevzrušovalo. Combeferre se ujal slova.

„Nuže," řekl, „člověk musí mít trochu soucitu. Víte, oč tu jde? Jde o ženy. Podívejte se. Jsou ženy, nebo nejsou? Jsou děti, nebo nejsou? Jsou či nejsou matky, které jednou nohou houpají kolébku a kolem nichž se batolí houf drobotiny? Ať zvedne ruku ten, kdo nikdy

neviděl prs kojící matky. Ach! Chcete se dát zabít! Já, který k vám mluvím, chci totéž, ale nechci mít kolem přízraky žen lomících rukama. Umírejte, budiž, ale nenechte umírat. Sebevraždy jako ta, ke které co nevidět dojde, jsou vznešené, ale pojem sebevraždy je úzce vymezen a nesnese, aby byl rozšiřován; sebevražda se nazývá vraždou, jakmile ohrožuje vaše rodiny. Vzpomeňte si na plavé hlavičky a pomyslete na šediny. Poslyšte, Enjolras, jak mi právě řekl, spatřil na rohu ulice Cygne osvětlené okno, svíčku v chudém okně pátého poschodí, a na okenní tabulce zahlédl roztřesený stín hlavy staré paní; patrně probděla noc v čekání. Snad je to matka jednoho z vás. Nuže, ať odejde ten, koho se to týká, ať si pospíší říci své matce: „Maminko, už jsem zde." Ať si muž nepřipouští starost, i bez něho bude práce vykonána. Když někdo živí svou prací rodinu, nemá už právo obětovat život. To je, jako byste od rodiny utekli. A ti, kdo mají dcerky a sestry! Co vás napadá? Dáte se zabít, budete mrtví, dobrá; co však zítra? Mladé dívky bez obživy, to je strašné. Muž žebrá, žena se prodává. Ach, ty rozkošné bytosti, tak půvabné a něžné, které nosí čepečky plné květů a plní dům cudností, které prozpěvují, jsou jako živá vůně, dokazují jsoucnost andělů v nebi panenskou nevinností na zemi, ta Janička, Líza, Mimi, ta zbožňováníhodná a počestná stvoření, která jsou vaším požehnáním a naší pýchou, budou, můj Bože, mít hlad! Co vám mám ještě povídat? Nosí se na trh lidské maso, a vy těm milovaným svýma chvějícíma se rukama mátoh už nezabráníte na něj vkročit! Pamatujte na ulici, pamatujte na dlažbu plnou chodců, pamatujte na obchody, před nimiž se procházejí ženy v hluboce vystřižených šatech a v blátě. Ty ženy bývaly také nevinné. Vzpomeňte na své sestry, vy, kdo je máte. Bída, prostituce, policie, Saint-Lazare, až tam mohou padnout něžné půvabné dívky, křehké zázraky cudnosti, roztomilosti a krásy, svěžejší než květy májového bezu. A vy jste se dali zabít! Vy už při nich nebudete. To se povedlo, chtěli jste zachránit národ před královstvím, a vydáváte své dcery policii. Přátelé, dejte si pozor, mějte slitování. Na ženy, na ubohé

ženy se obvykle mnoho nemyslí. Spoléháme na to, že se ženám nedostalo takového vychování jako mužům, bráníme jim číst, bráníme jim přemýšlet, bráníme jim zabývat se politikou; zabráníte jim jít dnes večer do márnice a rozpoznávat tam vaše mrtvoly? Hleďte, ti, kdo mají rodiny, ať jsou hodnými dětmi, ať nám potřesou rukou, ať odejdou a nechají nás, abychom se vypořádali se svou záležitostí sami. Vím, že k tomu, aby odešli, je třeba odvahy, je to těžké; ale čím těžší, tím záslužnější. Řekne se: Mám pušku, jsem na barikádě, tím hůř, zůstanu tady. Snadno se řekne: tím hůř. Moji přátelé, čeká nás zítřek; vy se už té budoucnosti nedočkáte, ale dočkají se jí vaše rodiny. Po kolika strastech! Představte si hezounké zdravé děcko, které má tváře jako růže, které žvatlá, repetí, švitoří, směje se a voní svěžestí pod naším polibkem, víte, co se s ním stane, až bude opuštěno? Viděl jsem jedno takové docela malinké, takhle veliké. Jeho otec umřel. Ujali se ho z milosrdenství chudí lidé, ale ti sami neměli co jíst. Dítě hladovělo. Bylo to v zimě. Neplakalo. Chodilo kolem kamen, v nichž se nikdy netopilo a jejichž trouba byla ucpána jílem. Děcko ulamovalo prstíčky kousky hlíny a jedlo je. Chrčelo, mělo smrtelně bledé tvářičky, křivé nožky, velké bříško. Nestěžovalo si. Mluvili na ně a ono neodpovídalo. Už je mrtvé. Přinesli je umřít do Neckerovy nemocnice, kde jsem je viděl. Hospitoval jsem v té nemocnici. A teď, jsou-li tedy mezi vámi tátové, otcové, kteří pokládají za štěstí projít se v neděli a držet ve své poctivé silné ruce ručičku svého dítěte, ať si každý z vás otců pomyslí, že to děťátko by bylo jeho. Ubohý drobeček, vzpomínám si na něj, zdá se mi, že ho vidím, jak leží nahý na pitevním stole. Žebírka mu pod kůží vystupovala jako hrobečky pod hřbitovní trávou. V žaludku jsme našli hlínu. V zubech měl popel. Nuže, zpytujme svědomí a zeptejme se na radu srdce. Statistiky zjišťují, že pětapadesát procent opuštěných dětí umírá. Opakuji, jde o ženy, jde o matky, jde o mladé dívky a jde tu o malé caparty. Cožpak mluvíme o vás? Dobře víme, kdo jste; dobře víme, že jste stateční, u všech hromů! Dobře víme, že jste odhodláni položit život za velkou

věc; víme dobře, že se pokládáte za vyvolené k tomu, abyste zemřeli užitečně a vznešeně a že každý z vás touží po podílu na vítězství.

Zajisté, v tom máte pravdu. Ale nejste sami na světě. Jsou tu jiné bytosti, na které musíte pamatovat. Člověk nesmí být sobecký."

Všichni smutně svěsili hlavy.

Do jakých zvláštních rozporů upadá lidské srdce ve svých nejušlechtilejších okamžicích! Combeferre, který takto mluvil, nebyl sirotek. Vzpomínal na matky druhých a na svou zapomněl. Chtěl se dát zabít. Byl „sobec".

Marius, lačný, rozpálený horečkou, postupně zbavovaný všech nadějí, propadlý bolesti, tomu nejtemnějšímu ztroskotání, přesycený prudkými dojmy a tušící blízký konec, se víc a víc hroužil do jasnovidné strnulosti, která předcházívá dobrovolně podstupovanou osudnou chvíli.

Fyziolog byl by mohl na něm studovat, jak v něm vzrůstají vědou již prozkoumané a utříděné příznaky zimničného zaujetí, kterému je utrpení tím, čím je radosti rozkoš. Také zoufalství má své vytržení. A v tomto stavu se Marius octl. Prožíval všechno jako ve snu; jak jsme řekli, všechno, co se kolem něho dělo, se mu zdálo vzdáleno; vnímal celek, ale nerozpoznával podrobnosti. Viděl, jak se kolem něho míhají lidé, ale měl mžitky před očima. Slyšel hlasy jakoby na dně propasti.

Ale právě to ho dojalo. V tomto výjevu byl osten, který pronikl až k němu a probudil ho. Měl jen jedinou touhu, umřít, a nechtěl se té myšlenky zbavit; ale přitom si ve svém smutném náměsíčnictví myslil, že i když se chce sám zahubit, není mu zakázáno, aby přitom někoho zachránil.

Pozvedl hlas:

„Enjolras a Combeferre mají pravdu," řekl; „jen žádné zbytečné oběti. Připojuji se k nim, je třeba si pospíšit. Combeferre vám řekl věci, které rozhodují. Mezi vámi jsou ti, kdo mají rodiny, matky, sestry, ženy, děti. Ti ať vystoupí z řady."

Nikdo se nepohnul.

„Ženatí a muži, kteří podporují rodinu, z řady!“ opakoval Marius.

Jeho autorita byla veliká. Enjolras byl opravdu vůdcem barikády, ale Marius byl jejím zachráncem.

„Nařizuji to!“ zvolal Enjolras.

„Já vás o to prosím,“ řekl Marius.

Pohnuti Combeferrovým proslovem, zvikláni Enjolrasovým rozkazem, dojati Mariovou prosbou, počali stateční mužové označovat jeden druhého. „Je to pravda,“ řekl mladík usedlému muži. „Ty jsi otec rodiny. Vystup.“ – „To platí spíš na tebe,“ odpovídal muž, „máš dvě sestry a živíš je.“ – A neslýchaná bitva začala. Žádný se nechtěl dát odstrčit od prahu smrti.

„Pospěšme si,“ řekl Courfeyrac, „za čtvrt hodiny už bude pozdě.“

„Občané,“ pokračoval Enjolras, „jsme tady v republice a platí zde všeobecné hlasovací právo. Určete sami ty, kdo mají odejít.“

Poslechli. V několika minutách bylo jednomyslně vyvoleno pět mužů, kteří vystoupili z houfu.

„Je jich pět!“ zvolal Marius.

A stejnokroje byly jen čtyři.

„Nuže,“ zvolala pětice, „jeden z nás musí zůstat.“

A teď začala tahanice o to, kdo má zůstat; navzájem uváděli důvody, aby odešel ten a ten, a znova se předháněli v obětavosti.

„Ty máš ženu, která na tobě lpí.“

„Ty máš starou matku.“

„A co si počnou tvoji tři bratříčkové, když nemáš ani otce ani matku?“

„Ty máš pět dětí.“

„Ty máš právo žít, je ti sedmnáct, to je na smrt příliš brzo.“ Velké revoluční barikády byly dostaveníčkem hrdinů. Nepravděpodobnost tam byla všední věc. Ti muži se navzájem neomračovali.

„Pospěšte si,“ opakoval Courfeyrac.

Z hloučku volali na Maria:

„Označte vy toho, kdo má zůstat.“

„Ano," řeklo všech pět, rozhodněte. „Poslechneme vás." Marius se domníval, že ho už nic nevzruší. Ale při pomyšlení, že má určit člověka, který půjde na smrt, se mu nahrnula všechna krev k srdci. Byl by zbledl, kdyby byl mohl zblednout ještě víc.

Přiblížil se k pětici, která se na něho usmívala, a všichni, s očima hořícíma velkým plamenem, který vídáme plápolat na pozadí thermopylského příběhu, na něho křičeli:

„Mě! Mě! Mě!"

A Marius je tupě odpočítal. Bylo jich stále pět! A potom se jeho pohled svezl na čtyři stejnokroje.

V tu chvíli se objevil pátý stejnokroj, jako by spadl z nebe ke čtyřem ležícím na zemi.

Pátý muž byl zachráněn.

Marius pozvedl zrak a spatřil pana Fauchelevanta.

Jean Valjean právě vstoupil na barikádu.

Buď že se vyptal, nebo že ho vedl pud, anebo že náhodou přicházel uličkou Mondétour, díky stejnokroji národního gardisty prošel snadno.

Hlídka, kterou povstalci postavili v ulici Mondétour, nedala znamení k poplachu, protože šlo o jediného národního gardistu. Pustila ho do ulice a řekla si: snad je to posila, a bude-li nejhůř, bude zajatec. Chvíle byla příliš vážná, aby se mohla hlídka odvracet od svých povinností a opustit stanoviště.

Ve chvíli, kdy Jean Valjean vstoupil do opevnění, nikdo ho nezpozoroval, neboť oči všech se upíraly na pět vyvolených a čtyři stejnokroje. Jean Valjean viděl a slyšel, mlčky se svlékl a odhodil své šaty na hromadu druhých.

Vzrušení bylo nepopsatelné.

„Co je to za člověka?" otázal se Bossuet.

„Je to člověk, který zachraňuje druhé," odpověděl Combeferre.

Marius dodal vážným hlasem:

„Znám ho."

Ta záruka stačila všem.

Enjolras se obrátil k Jeanu Valjeanovi.

„Občane, buďte vítán."

A dodal:

„Víte, že tu umřeme."

Aniž odpověděl, pomáhal Jean Valjean povstalci, kterého zachránil, obléknout stejnokroj.

(5)
Jaké obzory se otvírají z výšin barikády

Všeobecná situace v této osudné chvíli a na tomto neúprosném místě dovršovala ještě Enjolrasovu hluboce melancholickou náladu.

Enjolras byl revolucí prosycen; a přece mu cosi chybělo, pokud vůbec může absolutnu něco chybět. Podobal se příliš Saint-Justovi a ne dost Anacharsisu Clootzovi[80]; ale ve spolku Přátel abecedy podlehl jeho duch přitažlivému působení Combeferrovu; nějakou dobu již upouštěl od těsných hranic dogmatu a poddával se volnosti pokroku, docházeje až tak daleko, že ji přijímal jako konečný a vznešený vývoj, jako proměnu veliké francouzské republiky v ohromnou republiku všeho lidstva. Pokud šlo o cesty vedoucí k tomuto cíli, připouštěl, aby byly násilné, jak to vyplývalo z násilné situace, ve které se octli; v té věci svůj názor neměnil; a zůstal věren hrdinné a strašné škole vystižené slovy „devadesát tři".

Enjolras stál na schodišti z dlažebních kamenů, opřen loktem o hlaveň své karabiny. Přemýšlel; chvěl se jako v závanech větru; místa, na nichž krouží smrt, působí na člověka jako delfská věštírna. V hluboce zadumaných očích plál přitlumený oheň. Náhle pohodil hlavou, světlé vlasy se mu shrnuly nazad jako kadeře anděla na voze

80 Řečník Franc. revoluce pruského původu, 1794 skončil pod gilotinou.

s hvězdným čtyřspřežím, bylo to jako zježená hříva planoucí v jasu svatozáře, a Enjolras zvolal:

„Občané, vidíte budoucnost? Ulice měst zaplavené světlem, zelené ratolesti na prazích, sbratřené národy, spravedlivé muže, starce žehnající dětem, minulost, která chápe s láskou přítomnou dobu, plně svobodné myslitele, naprostou rovnost věřících, místo náboženství oblohu! Knězem bude jedině Bůh, oltářem lidské svědomí, zmizí nenávist, dílna se bude bratřit se školou, trest i pochvala se budou zveřejňovat, bude práce pro všechny, všem se dostane stejných práv, nastane všeobecný mír, nebude krveprolití, nebudou války. Šťastné matky!

Podrobit si hmotu je první krok; uskutečňovat ideál je krok druhý. Přemýšlejte o tom, co už vykonal pokrok. První lidská pokolení s hrůzou vídala kolem sebe hydru, která brázdí vodu, draka, který chrlí plameny, ptáka Noha, létající obludu s orlími křídly a tygřími drápy; strašná zvířata, která vládla nad člověkem. Ten však nastražil osidla, posvátná osidla vzdělání, a podařilo se mu konečně pochytat do nich obludy.

Zkrotili jsme hydru a říkáme jí parník; zkrotili jsme draka, říkáme mu lokomotiva; skorem jsme zkrotili ptáka Noha, už ho držíme, a říkáme mu balón. Až bude prométheovské dílo dokonáno a až člověk s konečnou platností zapřáhne do své vůle antické trojspřeží: hydru, draka a ptáka Noha, tehdy bude pánem vody, ohně a vzduchu a stane se ostatnímu tvorstvu tím, čím jemu kdysi bývali staří bohové. Odvahu! Kupředu! Občané, kam kráčíme? Za vědou, která nás povede, za silou poměrů, které se stanou jedinou veřejnou hybnou pákou, za přirozeným právem, které se samo potvrzuje, opravňuje se trestat a prohlašuje se za samozřejmé, jdeme za úsvitem pravdy, který je obdobou úsvitu dne. Spějeme k dorozumění mezi národy, spějeme k jednotě člověka. Nebude vzdušných zámků, nebude příživníků. Naším cílem je skutečnost ovládaná pravdou. Civilizace zasedne na vrcholu Evropy, a později ve středu všech

světadílů ve velkém parlamentu inteligence. Něco podobného už tu bylo. Amfiktyonové měli dvě zasedání do roka, jedno v Delfech, sídle bohů, druhé v Thermopylách, sídle hrdinů. I Evropa bude mít své amfiktyony. Francie v sobě chová tuto budoucnost. Je to těhotenství devatenáctého věku; co bylo počato v Řecku, je hodno, aby bylo ve Francii dovršeno. Slyš mě, Feuilly, statečný dělníku, prostý muži z lidu, Člověče! Hluboce tě ctím. Ano, vidíš jasně budoucí časy, ano, ty máš pravdu. Neměl jsi ani otce ani matku, Feuilly; za matku sis vyvolil lidskost a za otce právo. Za chvíli zde zemřeš, vlastně zvítězíš. Občané, ať se zde dnes stane cokoliv, ať podlehneme, nebo zvítězíme, buď jak buď, provedeme převrat. A jako požáry osvěcují celé město, tak revoluce osvěcují člověčenstvo. A jaký převrat chystáme? Právě jsem to řekl. Převrat pravdy. Z politického hlediska platí jen jedna zásada, svrchovanost člověka nad sebou samým. Ta svrchovanost nad sebou se jmenuje Volnost. Kde se sdruží dvě nebo více svrchovaností, tam se začíná tvořit stát. Ale v tomhle sdružování není ústupků. Každá svrchovanost postupuje něco ze sebe samotné, aby bylo vytvořeno právo. Ta část je pro všechny stejná. Rovnoměrnost ústupků, které každý činí pro všechny, se jmenuje Rovnost. Všeobecné právo není nic jiného než ochrana práv jednotlivce, za nimiž stojí všichni. Je-li každý pod ochranou všech, říkáme tomu Bratrství. Průsečík všech těchto svrchovaností, jež se sdružují, se jmenuje Společnost. Protože protínání spojuje, bod je uzel. Z něho pochází to, čemu říkáme ‚společenský svazek'. Někteří to nazývají společenskou smlouvou, což je totéž, protože slovo smlouva je v latině etymologicky utvořeno z pojmu svazek. Domluvme se o rovnosti; neboť je-li volnost vrchol, rovnost je základ. Rovnost, občané, neznamená srovnat všechno na jednu rovinu, na společnost velkých travin a malých dubů; není to řevnivé sousedství, které se navzájem oklešťuje; občansky řečeno: všem schopnostem je otevřeno volné pole; politicky vzato: všechny hlasy mají stejnou váhu; z hlediska náboženského: všechna svědomí

mají totéž právo. Rovnost má jediného prostředníka – bezplatné a povinné vyučování. Musíme začít s právem na poznání abecedy. Obecná škola povinná pro každého, škola střední otevřená všem. To je zákon. Ze stejné školy vycházejí stejní lidé. Ano, vyučování! Světlo! Světlo! Všechno vychází ze světla a všechno se tam vrací. Občané, devatenácté století bylo veliké, ale dvacáté století bude šťastné. Už se nebude opakovat stará historie; nebudeme se muset obávat výbojů, vpádů, úchvatů, soupeření národů brannou mocí, dočasného úpadku civilizace závislé na spojení dvou královských rodů, na narození následníka v dědičných tyraniích, na rozdělení národů na kongresech, na rozdrobení zemí zhroucené dynastie, na střetnutí dvou náboženství, která se utkají jako dva stínoví kozli na mostě nekonečna; už se nebudeme muset bát hladu, vykořisťování, prodejnosti žen z nouze, bídy z nezaměstnanosti a popraviště a meče a válek a všech těch zákeřností osudu. Mohl bych téměř říci: nebude událostí. Budeme šťastni. Jako lidské pokolení, tak i celý svět bude plnit své zákony, obnoví se soulad mezi duší a hvězdou; duše bude kroužit okolo pravdy jako hvězda kolem světla. Přátelé, chvíle, v níž k vám hovořím, je chmurná; ale stejně strašné je výkupné budoucnosti. Revoluce je mýto. Ach! Lidstvo bude osvobozeno, pozvednuto a utěšeno! My mu to na této barikádě přísaháme. Kde se mají ozvat výkřiky lásky, ne-li z výše obětování? Ach, bratři, zde se sešli ti, kdo uvažují a kdo trpí; tato barikáda není vystavěna ani z dlažebního kamene, ani z trámů, ani ze starého železa; je ze dvou hromad, z hromady myšlenek a z hromady utrpení. Bída tu potkává ideál. Den tu objímá noc a říká jí: ‚Zemřu s tebou a ty se opět se mnou zrodíš.‘ Víra tryská z obětí všech zoufalství. Utrpení sem přenáší svůj smrtelný zápas a myšlenky svou nesmrtelnost. Nás to bude stát život, ale tato agónie zato splyne s nesmrtelností. Bratři, kdo zde umírá, umírá v záblescích budoucnosti, a my klesáme do hrobu prozářeného červánky.“

Enjolras se spíše přerušil než odmlčel, jeho rty se tiše pohybovaly, jako by hovořil pro sebe, takže se všichni pozorně na něho zahleděli, aby zachytili jeho slova. Nikdo nezatleskal; ale dlouho si šeptali. Slovo je jako vánek, a záchvěvy stejně naladěných bytostí se podobají ševelení listí.

(6)
Duchem nepřítomný Marius, stručný Javert

Řekněme, co se odehrávalo v Mariově mysli.

Vzpomínáte si na jeho duševní stav. Právě jsme připomněli, že mu bylo, jako když se mu všechno jen zdá. Jeho usuzovací schopnost byla zakalena. Zdůrazněme, že Marius byl ve stínu velkých temných křídel, rozepjatých nad umírajícími. Už se cítil v hrobě, zdálo se mu, že už je na druhém břehu, že se už na tváře lidí dívá očima mrtvého.

Jak se tu octl pan Fauchelevent? Proč sem přišel? Co tu chce? Marius se vůbec netázal. Ostatně naše zoufalství je takové, že posuzuje jednání druhých podle sebe, a jemu se zdálo docela přirozené, že všichni přišli umřít.

Ale když vzpomněl na Cosettu, sevřelo se mu srdce.

Ostatně pan Fauchelevent s ním nemluvil, nepodíval se na něho, a jako by ho ani neslyšel, když se Marius ozval a řekl: „Znám ho."

Postoj pana Faucheleventa Maria uklidnil, a můžeme-li užít takového výrazu pro podobné dojmy, řekli bychom, že se mu líbil. Přesto se cítil úplně neschopen oslovit záhadného muže, který mu byl podezřelý a zároveň mu vnukal úctu. Však tomu bylo už hodně dávno, co ho viděl naposled; a k tomu Mariova plachá a zdrženlivá povaha ještě zvětšovala jeho neschopnost se domluvit.

Uličkou Mondétour vyšlo z barikády pět vybraných mužů; vypadali docela jako národní gardisté. Jeden z nich odcházel s pláčem. Než odešli, objali ty, kdo zůstávali.

Když odešlo pět mužů vrácených životu, vzpomněl Enjolras na člověka odsouzeného k smrti. Vstoupil do nízké síně. Javert přivázaný k pilíři přemýšlel.

„Potřebuješ něco?“ otázal se ho Enjolras.

Javert odpověděl:

„Kdy mě zabijete?“

„Počkej. Zatím potřebujeme všechny náboje.“

„Dejte mi tedy napít,“ řekl Javert.

Enjolras mu sám podal sklenici vody, a protože byl Javert spoután, naklonil mu sklenici k ústům.

„To je všechno?“ pokračoval Enjolras.

„Stojí se mi špatně u toho sloupu,“ odpověděl Javert. „Nejste příliš útlocitní, když jste mě tak nechali celou noc. Spoutejte mě, jak se vám zlíbí, ale mohli jste mě položit na stůl jako toho druhého.“

A ukázal hlavou na mrtvolu pana Mabeufa.

V pozadí místnosti byl, jak se pamatujeme, velký dlouhý stůl, na němž lili kulky a dělali kartáče. Protože už všechny kartáče byly hotovy a všechen prach spotřebován, byl stůl volný.

Na Enjolrasův rozkaz čtyři povstalci Javerta odvazovali. Zatímco se zabývali touto prací, jiný muž mu držel na prsou nasazený bodák. Ruce mu nechali svázané dozadu, nohy mu ovázali tenkým, ale pevným provázkem na biče, který mu dovoloval dělat jen patnáctipalcové kroky jako odsouzenci kráčejícímu na popraviště, a nechali ho docupat až ke stolu v pozadí hostinského sálu, kde ho položili a uprostřed těla těsně přivázali.

Pro větší jistotu připojili k celé té soustavě pout, která mu znemožňovala každý únik, zvláštní druh pout, kterým ve vězení říkají „martingale“ a jdou od šíje, rozdělují se na žaludku a končí u rukou, když byla dříve protažena mezi nohama.

Zatímco svazovali Javerta, prohlížel si ho s podivným zájmem muž, který stál na prahu. Vrhal stín a ten přinutil Javerta, aby se ohlédl. Javert zvedl oči a poznal Jeana Valjeana. Ani se nezachvěl, hrdě přimhouřil oči a řekl jen:

„To jsem si mohl myslet."

(7)
Postavení se horší

Rychle se rozednívalo. Ale ani jedno okno se nerozletělo, jediné dveře se neotevřely, bylo už ráno, ale nikdo se neprobouzel. Opačný konec ulice Chanvrerie, vedoucí k barikádě, byl, jak jsme už řekli, vojenskými oddíly vyklizen; ulice se zdála volná a s příšerným klidem se otvírala očím chodců. Ulice Saint-Denis byla němá jako alej sfing v Thébách. Živá duše nebyla na křižovatkách, které zbělely odleskem slunce. Není nic truchlivějšího než jas vylidněných ulic.

Nic nebylo vidět, nic nebylo slyšet. V jisté vzdálenosti se rozvlnil tajemný ruch. Bylo zřejmé, že nastává rozhodná chvíle. Jako minulý večer, i teď se hlídky stáhly; ale tentokrát všechny.

Barikáda byla už pevnější než za prvního útoku. Po odchodu pěti mužů ji ještě zvýšili.

Na upozornění hlídky, jež pozorovala okolí tržiště, Enjolras, obávaje se přepadení zezadu, učinil vážné rozhodnutí. Dal zatarasit úzký průchod uličky Mondétour, který byl doposud otevřený. Proto vytrhali navíc dlažbu podél několika domů. A tak, obezděna ze tří stran, vpředu do ulice Chanvrerie, vlevo do ulice Cygne a Petite-Truanderie, napravo do ulice Mondétour, byla barikáda opravdu téměř nedobytná; je pravda, že v ní byli osudně uzavřeni. Měla trojí průčelí, ale žádný východ.

„Pevnost, ale zároveň past na myši," řekl Courfeyrac se smíchem.

Enjolras dal nakupit u dveří krčmy na třicet dlažebních kamenů, které „vytrhali navíc“, jak řekl Bossuet.

Ze strany, odkud očekávali útok, bylo ticho tak naprosté, že Enjolras nakázal, aby každý zaujal bojové postavení. Každý dostal svůj příděl kořalky.

Na barikádu, která se připravuje na odražení útoku, je nesmírně zajímavý pohled. Každý si vybírá místo jako v hledišti divadla. Jeden se opře bokem, jiný loktem či ramenem. Jsou tací, kdo si upraví křeslo z dlažebních kamenů. Tady překáží roh nějaké zdi, jde se jinam; zde je výběžek, který by mohl chránit, tam je možno se ukrýt. Leváci jsou vítaní; zaujímají místa, která jsou jiným nepohodlná. Mnozí se chystají bojovat vsedě. Člověk chce zabíjet pohodlně a v pohodlí umřít.

V neblahé červnové válce roku 1848 jeden povstalec, z jehož střelby šel strach a který bojoval s terasy na střeše, si tam dal vytáhnout široké křeslo s opěradly; v něm ho stihla kartáčová střela.

Jakmile velitel nařídí, aby se všichni připravili k boji, přestává každý neukázněný pohyb; přestávají se navzájem škádlit; netvoří se hloučky; už žádné postranní řeči; nikdo nestojí mimo; celá mysl se soustřeďuje a mění v očekávání útočníkova příchodu. Barikáda do příchodu nebezpečí – zmatek; ve chvíli nebezpečí – kázeň. Nebezpečí zjednává pořádek.

Jakmile Enjolras vzal do rukou dvouhlavňovou karabinu a postavil se na jakési cimbuří, které si vyhradil, všichni umlkli. Podél zdí z dlažebních kamenů se nejasně ozval úsečný a drobný praskot. Nabíjeli pušky.

Všichni se chovali hrději a sebevědoměji než jindy; sebeobětování člověka posiluje; už nedoufali, ale zoufali. Zoufalství, poslední zbraň, někdy dopomáhá k vítězství, jak řekl Vergilius. Krajní prostředky klíčí z krajních rozhodnutí. Vrhnout se smrti vstříc, to je často jediný způsob, jak uniknout ztroskotání: víko rakve se stává záchranným prknem.

Jako předešlý večer byla všechna pozornost obrácena, skoro až připoutána ke konci ulice, jejž bylo teď ve světle dobře vidět.

Nečekali dlouho. Ze strany Saint-Leu začal opět zřetelně doléhat ruch, který se však nepodobal hluku prvního útoku. Chřestění řetězů, znepokojující otřásání nějaké hmoty, řinčení čehosi jako zvonovina po dláždění a jakýsi slavnostní hřmot, to všechno hlásilo, že se blíží nějaké příšerné těleso ze železa. Útroby starých míruplných ulic, které byly raženy a zbudovány, aby jimi s užitkem proudila práce a myšlenky, a ne aby se v nich ozýval nestvůrný rachot válečných kol, se otřásaly.

Oči všech bojujících, upřené na konec ulice, zdivočely.

Objevilo se dělo.

Dělostřelci je tlačili, bylo usazeno v palebné drážce; předek podvozku byl odepjat; dva podpírali lafetu, čtyři byli u kol; ostatní šli za nimi s muničním vozíkem. Bylo vidět kouř zapáleného doutnáku.

„Palte!“ zvolal Enjolras.

Barikáda se otřásla hromadným výstřelem; lavina dýmu přikryla a zahalila dělo i mužstvo; za několik vteřin se mrak rozplynul a dělo i muži se opět objevili; obsluhující dělostřelci přitáhli dělo čelem k barikádě pomalu, přesně a beze spěchu. Ani jeden nebyl zasažen. Potom velitel sklonil dělo vzadu, aby neslo výš, a počal je seřizovat s vážností hvězdáře, který zaměřuje dalekohled.

„Výborně, dělostřelci!“ vykřikl Bossuet.

A celá barikáda zatleskala.

Za chvíli se dělo v palebném postavení široce rozložilo právě uprostřed ulice a rozkročilo se nad uliční stružkou. Hrozný jícen zel na barikádu.

„Vesele do toho!“ řekl Courfeyrac. „Pohleďte na toho surovce! Na šňupku odpovídá ranou pěstí. Armáda na nás natahuje svou velkou tlapu. Barikáda se důkladně otřese. Střelba z pušek jen ohledává, ale dělo dává co proto.“

„Je to osmiliberka, poslední vzor z bronzu,“ dodal Combeferre. „Tyhle kusy snadno pukají, když se jen trochu překročí poměr deseti

dílů cínu ke stu dílům mědi. Nadměrné množství cínu je činí příliš křehké. Stává se, že dostanou výdutě a praskliny uvnitř hlavně. Aby se předešlo tomuto nebezpečí a zvětšila se nálož, bylo by snad zapotřebí vrátit se ke zvyklostem čtrnáctého století, totiž dělo zvenčí obít a obepnout je řadou ocelových nespájených obručí od zadního konce až k ústí. Zatím si pomáháme od té vady, jak se dá; pomocí nástroje, který se jmenuje kočka, se dá rozpoznat, kde jsou otvory a výdutě v dělové hlavni. Ale ještě lepší prostředek je Gribeauvalova pohyblivá hvězdice."

„V šestnáctém století se děla drážkovala," poznamenal Bossuet.

„Ano," odpověděl Combeferre, „to zvyšuje průraznost, ale zmenšuje přesnost střelby. Při střelbě na krátkou vzdálenost nemá balistická křivka žádoucí zakřivení, tvar paraboly se mění, dráha náboje není dost přímočará, aby mohla postupně zasáhnout všechny předměty, což je přece v bitvě nejdůležitější, zvláště když se nepřítel přibližuje a palba zrychluje. Vadný tvar křivky, po které letí náboj z drážkovaných kanónů šestnáctého století, způsobovala slabá nálož; balistické výpočty předpisují pro tento druh kanónů slabší nálož, aby se snad neporušila hlaveň. Celkem vzato, dělo, ten despota, nesvede všechno, co chce; přílišná mohutnost je jeho slabostí. Dělová koule urazí jen šest set mil za hodinu; světlo urazí sedmdesát tisíc mil za vteřinu. Taková je převaha Krista nad Napoleonem."

„Nabijte znova," řekl Enjolras.

Jak asi odolá obložení barikády dělové kouli? Prorazí ji? O to šlo. Zatímco povstalci znovu nabíjeli pušky, dělostřelci nabíjeli dělo.

Na hradbě zavládla hluboká úzkost.

Vyšla rána, ozval se výbuch.

„Zde!" zvolal veselý hlas.

Zároveň s koulí vletěl do barikády Gavroche.

Přicházel z boku od ulice Cygne a pružně přelezl vedlejší barikádu, která byla čelem obrácena k bludišti Petite-Truanderie.

Gavrochův příchod způsobil na barikádě větší rozruch než dělová koule. Koule uvízla v hromadě trosek. Přerazila jen kolo dostavníku

a dorazila starou Anceauovou káru. Když to na barikádě zpozorovali, dali se do smíchu.

„Jen tak dál," zvolal Bossuet na dělostřelce.

(8)
Dělostřelci se vážně zakousli

Obstoupili Gavroche.

Ale ten neměl kdy, aby jim něco vykládal. Marius všecek rozechvělý ho odvedl stranou.

„Co tu děláš?"

„Hele," řekl chlapec, „a co vy?"

A s výmluvnou drzostí se zadíval na Maria. Oči se mu rozšířily hrdým bleskem, který v nich zářil.

Marius přísně pokračoval:

„Kdo ti řekl, aby ses vrátil? Odevzdal jsi alespoň můj dopis na správnou adresu?"

Gavroche neměl ve věci dopisu tak docela čisté svědomí. Ve spěchu, aby se už zase vrátil na barikádu, se ho spíš zbavil, než jej řádně odevzdal. Byl nucen sám sobě přiznat, že jej svěřil trochu lehkomyslně neznámému muži, jehož tvář ani nemohl dobře zahlédnout. Je pravda, že muž byl prostovlasý, ale to nestačilo. Celkem si to v duchu trošku vyčítal a bál se Mariova vyptávání. A tak, aby jakžtakž vyvázl, použil nejjednoduššího prostředku: něco si vymyslit musel – hanebně si tedy zalhal!

„Občane, odevzdal jsem dopis vrátnému. Dáma spala. Dostane dopis, až se probudí."

Když Marius dopis posílal, měl na zřeteli dvojí účel: rozloučit se s Cosettou a zachránit Gavroche. Musil se spokojit jen polovinou toho, čeho si přál.

Poslání dopisu a přítomnost pana Fauchelevanta na barikádě – Marius si všiml té souvislosti. Ukázal Gavrochovi pana Fauchelevanta.

„Znáš toho muže?“

„Ne,“ řekl Gavroche.

Gavroche vskutku – jak jsme právě připomenuli – viděl Jeana Valjeana jen potmě.

Zmatené a chorobné domněnky, které Mariovi tanuly na mysli, se rozplynuly. Znal smýšlení pana Fauchelevanta? Možná, že pan Fauchelevent je republikán. Tím by byla jeho účast v boji vysvětlena.

Mezitím byl už Gavroche na druhém konci barikády a volal: „Mou pušku!“

Courfeyrac mu ji podal.

Gavroche zpravil „kamarády“, jak jim říkal, o tom, že je barikáda obklíčena. Jen s velkou potíží se mu podařilo sem dostat. Prapor řadového vojska, jehož oddíly byly v Petitte-Truanderie, prozkoumával okolí ulice Cygne; z druhé strany obsadila městská garda ulici Prêcheurs. Zpředu měli jádro vojska.

Po té zprávě Gavroche dodal:

„Zmocňuju vás, abyste jim důkladně napráskali.“

Zatím Enjolras napjatě číhal u své střílny.

Útočníci, kteří byli asi málo spokojeni s účinkem dělové rány, ji už neopakovali.

Setnina pěchoty řadového vojska obsadila konec ulice za dělem. Vojsko vytrhávalo dlažbu a stavělo z ní nízkou zídku, jakýsi ochranný val, ne vyšší než osmnáct palců, čelem obrácený k barikádě. V levém rohu valu bylo vidět první řady praporu předměstské gardy, shromážděné v ulici Saint-Denis.

Enjolrasovi, který byl ve střehu, se zdálo, že rozeznává zvláštní hluk, jaký vzniká, vytahují-li se z vozů muniční bedny, a spatřil velitele, jak mění směr děla a naklání jeho ústí lehce nalevo. Pak se dělostřelci dali do nabíjení. Sám velitel uchopil doutnák a přiblížil ho k pánvičce.

„Skloňte hlavy a přitlačte se ke zdi!“ vykřikl Enjolras. „A všichni na kolena podél barikády!“

Povstalci, kteří při Gavrochově příchodu opustili svá stanoviště a stáli porůznu před krčmou, se ve zmatku řítili k barikádě; ale než mohli Enjolrasův rozkaz splnit, se strašným rachotem se ozval výbuch kartáčového náboje. Byl to opravdu pořádný kartáč.

Nálož byla namířena na trhlinu v hradbě, tam se odrazila o zeď a odražené kousky železa zabily dva muže a tři zranily.

Kdyby to tak šlo dál, barikáda by se nedala dlouho udržet. Kartáč se do ní zavrtal.

Nastal zděšený hluk.

„Musíme jim alespoň překazit druhou ránu,“ řekl Enjolras.

A skloniv karabinu, zamířil na velitele, který se právě v tu chvíli skláněl nad zadním koncem děla a upravoval je a přesně zaměřoval.

Velitel byl hezký dělostřelecký poddůstojník, mladičký, plavovlasý, s velmi jemnou tváří, s inteligentním výrazem, jaký mívají vojáci této vyvolené a obávané zbraně, která, bude-li zdokonalovat svou hrůzu, znemožní jednou každou válku.

Combeferre stojící před Enjolrasem si mladíka prohlížel.

„Jaká škoda!“ řekl Combeferre. „Je to hnusná věc, takové krveprolévání! Jo jo! Až nebudou králové, nebudou války. Enjolrasi, ty máš poddůstojníka na mušce a ani si ho neprohlédneš. Představ si, že je to půvabný mladý muž, je statečný, je vidět, že myslí; tihle mladí dělostřelci jsou velmi vzdělaní; má otce, matku, rodinu, pravděpodobně je zamilován, je mu nanejvýš pětadvacet let a mohl by být tvým bratrem.“

„Je to opravdu můj bratr,“ řekl Enjolras.

„Ano, a můj také,“ řekl na to Combeferre. „Nuže, nezabíjejme ho.“

„Nech mě. Co je třeba, je třeba.“

A po mramorové tváří Enjolrasově pomalu stékala slza.

Zároveň stiskl kohoutek u své karabiny. Vyšlehl blesk. Dělostřelec se s rozpřaženýma rukama a se zdviženou hlavou, jako by lapal

vzduch, otočil dvakrát kolem své osy, pak se převrátil bokem na dělo a zůstal tam bez pohnutí. Bylo vidět jeho záda, prýštil z nich proud krve. Kulka mu pronikla hrudí skrznaskrz. Byl mrtev.

Musili ho odnést a nahradit ho. Získalo se tím ve skutečnosti několik minut.

(9)
Jak bylo použito starého pytláckého nadání a neselhávající rány, která roku 1796 přitížila odsouzenci

Na barikádě se křížily názory. Čekali, že co nevidět začne dělo znovu. Kartáčovým nábojům by neodolali ani čtvrt hodiny. Bylo třeba zmírnit účinek ran.

Enjolras stroze rozkázal:

„Musíme tam dát žíněnku."

„Nemáme ji," řekl Combeferre, „leží na ní ranění."

Jean Valjean, který seděl stranou na patníku na rohu krčmy, s puškou mezi koleny, se až dosud nezúčastnil ničeho, co se kolem dělo. Ani se nezdálo, že slyší slova kolem stojících bojovníků: „Tady je puška, která zahálí."

Po Enjolrasově rozkazu se zdvihl.

Vzpomínáme si, že po sběhu lidu v ulici Chanvrerie jakási stařena, předvídajíc palbu, zatarasila své okno žíněnkou. To okno, podkrovní okénko, bylo na střeše šestipatrového domu kousek před barikádou. Žíněnka, položená napříč a opřená o dvě bidla na sušení prádla, byla přivázaná nahoře dvěma provazy k hřebíkům vraženým do okenního rámu mansardy. Ty dva provazy bylo vidět na nebi jako pouhé vlasy.

„Může mi někdo půjčit dvouhlavňovou karabinu?" optal se Jean Valjean.

Enjolras, který právě nabil svou pušku, mu ji podal.

Jean Valjean namířil na podkroví a vystřelil.

Jeden provaz, na němž visela žíněnka, byl přestřelen. Žíněnka visela už jen na jednom provazu.

Jean Valjean vypálil druhou ránu. Druhý provaz šlehl do okenní tabulky mansardy. Žíněnka sklouzla mezi oběma tyčemi a spadla do ulice.

Barikáda zatleskala.

Všechny hlasy zvolaly:

„Už máme žíněnku."

„Ano," řekl Combeferre, „ale kdo pro ni půjde?"

Žíněnka spadla před barikádu, mezi obležené a obléhající. A protože vojáci byli vydrážděni smrtí dělostřeleckého poddůstojníka, vrhli se před několika okamžiky na břicho za zídkou z dlažebních kamenů, a aby vynahradili nucený odpočinek kusu, který mlčel a čekal, až bude znovu postaráno o jeho obsluhu, zahájili palbu proti barikádě. Povstalci neodpovídali, šetřili střelivem. Střelba se tříštila o barikádu; ale ulice plná svištících kulek byla strašná.

Jean Valjean se protáhl průlomem, vstoupil do ulice, prošel krupobitím střel, došel k žíněnce, zdvihl ji, naložil si ji na záda a vrátil se na barikádu. Sám zastrčil žíněnku do trhliny. Upevnil ji proti zdi tak, aby ji dělostřelci neviděli.

Poté všichni očekávali výstřel.

Nemusili dlouho čekat.

Dělo s řevem vychrlilo svůj balík hrubých nábojů, ale ty se neodrazily. Výstřel se udusil v žíněnce. Předvídaný účinek se dostavil. Barikáda byla zachráněna.

„Občane," řekl Enjolras Jeanu Valjeanovi, „republika vám děkuje."

Bossuet se obdivoval i posmíval. Zvolal:

„To je nemravné, má-li žíněnka takovou moc. Je to vítězství poddajného nad drtivým. Ale to je jedno; sláva žíněnce, která zneškodňuje děla!"

(10)
Svítání

V této chvíli se Cosetta probouzela.

Její pokojík byl těsný, čistý, skromný, s vysokým oknem obráceným k východu, které vedlo do zadního dvora.

Cosetta nevěděla nic o tom, co se děje v Paříži. Od minulého dne nebyla vůbec ve městě a uchýlila se do svého pokoje, když jí Toussaintka říkala: „Zdá se, že je tam nějaký hluk."

Cosetta spala málo, ale dobře. Měla sladké sny, snad proto, že její malá postel byla sněhobílá. Někdo, měl to být Marius, se jí objevil v jasném světle. Probudila se tím, že jí slunce svítilo do očí, a to ji v první chvíli přivedlo k domněnce, že sen pokračuje.

Její první myšlenka, která se zrodila ve snu, byla úsměvná. Cosetta se uklidnila. Stejně jako Jean Valjean, i ona před několika hodinami prošla duševními rozpory, které všechny odmítaly neštěstí. Ze všech svých sil začala doufat, ačkoliv nevěděla proč. Potom se jí sevřelo srdce. – Ano, už tři dny neviděla Maria. Ale říkala si, že přece jistě dostal její lístek, že ví, kde je, a že má tolik důvtipu, aby si našel cestu, jak se dostat až k ní. – A to jistě dnes, možná že ještě dopoledne.

Byl už bílý den, ale protože světelný paprsek byl příliš vodorovný, domnívala se, že je velmi časně; že je však třeba už vstávat, aby mohla přivítat Maria.

Cítila, že nemůže bez Maria žít, a věřila, že to stačí, aby Marius přišel. Nepřipouštěla si námitky. Bylo to pro ni jisté. Bylo přece už dost ošklivé, že trpěla tři dny. Tři dny bez Maria, to se ani Pánu Bohu nemůže líbit. Ten krutý žert nebes měla teď za sebou, tu zkoušku si už přetrpěla. Marius přijde co nevidět a přinese dobré zprávy. Mládí je už tak stvořeno: lehce setře slzy; bolest pokládá za zbytečnou a nebere ji na vědomí. Mládí je úsměv budoucnosti před neznámem, kterým je mládí samo. Je přirozeně veselé. Zdá se, že dýchá jenom nadějí.

Ostatně si Cosetta nemohla vzpomenout na to, co jí Marius řekl o své nepřítomnosti, která měla trvat jen jeden den, a jak jí to vysvětlil. Každý si jistě všiml, s jakou obratností se zakutálí peníz, který nám spadne na zem, a jak se umí k nenalezení schovat. Myšlenky nám vyvádějí stejné kousky; schoulí se v některém koutku našeho mozku a je konec; jsou pryč; není možná přivést paměť na jejich stopu. Cosetta se trochu mrzela na zbytečnou námahu, kterou její paměť vyvíjela. Zlobila se na sebe a obviňovala se, že zapomněla slova, která k ní Marius promluvil.

Vstala a omyla duši i tělo modlitbou a vodou.

Přesně vzato, čtenář může být uveden do svatební ložnice, ne však do ložnice panny. Verše by se toho stěží odvážily, ale próza to nesmí učinit nikdy. Je to srdce ještě nerozvitého květu, je to úběl ve stínu, je to nejtajnější schránka zavřené lilie, na kterou nesmí pohlédnout muž, dokud ji nespatřilo slunce. Žena, která se rozvíjí, je posvěcená. Odestlané lůžko nevinnosti, ta zbožňováníhodná polonahota, která má strach ze sebe samé, bílá nožička, která rychle uniká do pantoflíčku, hrdlo, které se halí před zrcadlem, jako by mělo oči, košilka, která pospíchá, aby přikryla ramínko, polekaná praskotem nábytku nebo hlukem jedoucího vozu, stuhy, spínadla, utahovaná šněrovadla, záchvěvy a mrazení zimou a studem, vzácná plachost všech pohybů, téměř okřídlený nepokoj, kdy není čeho se bát, postupné fáze oblékání, tak půvabné jako obláčky červánků, o tom se nesluší vůbec hovořit; i jen náznaky jsou příliš.

Mužovy oči se mají dívat na dívku, která vstává, zbožněji než na hvězdu, která vychází na obzoru. Pravděpodobnost, že bychom dívku silně znepokojili, musí přejít ve zvýšenou úctu. Pel broskve, ojínění švestky, křišťálová vločka sněhu, motýlí křídlo, posypané jemným pelem, jsou hrubé věci, srovnáme-li je s cudností, která ani netuší, že je cudná. Mladá dívka je jen paprsek vidiny, není ještě dotvořeným dílem. Její kout s lůžkem je ukryt v temném zákoutí

svrchované dokonalosti. Nešetrný pohled jako by se hrubě dotkl křehkého polostínu. Pohled znamená znesvěcení.

Proto neprozradíme nic z čiperného kutění, provázejícího Cosettino vstávání.

Jedna východní pohádka vypravuje, že Bůh stvořil bílou růži, protože se však na ni Adam zahleděl ve chvíli, kdy se rozvíjela, růže se zastyděla a zčervenala. Jsme z těch, kdo jsou nesví před nevinnými dívkami a před květinami, protože si uvědomujeme, že jsou hodny úcty.

Cosetta se velmi rychle oblékla, vykartáčovala a upravila si vlasy, což bylo značně jednoduché v době, kdy ženy nevkládaly do svých kudrlinek a copů všelijaké soudečky a polštářky a nevyztužovaly si uměle účesy. Pak otevřela okno a pátrala očima všude kolem sebe, doufajíc, že se objeví nějaký úsek ulice, roh domu, vydlážděný kout, kde by mohla na Maria počkat. Ale z jejího okna nebylo z okolí domu nic takového vidět. Zadní dvůr byl vysoko obezděn s průhledem jen na několik zahrad. Cosetta se dušovala, že ty zahrady jsou ošklivé; poprvé prohlásila o květinách, že jsou protivné. Sebemenší kousíček pouliční strouhy by jí posloužil lépe. Rozhodla se pozorovat nebe, jako by se domnívala, že by mohl přijít odtamtud.

Najednou zaplakala. Ne, že by byla náladová, ale zavalila ji lítost nad zmařenými nadějemi. Tušila něco hrozného. Události skutečně někdy visí ve vzduchu. Uvědomila si, že si není ničím jista, že ztratit se z očí znamená ztratit se vůbec, a myšlenka, že by se k ní Marius mohl náhle vrátit z nebe, se jí už nezdála půvabná, ale hrozná.

A potom, jak už se stává s mráčky, vrátil se jí klid a naděje a jakási podvědomá pohoda spoléhající na boží pomoc.

V domě ještě všechno spalo. Bylo ticho jako na venkově. Dosud žádná okenice se neotevřela. Lóže vrátného byla zavřena. Služebná posud nevstala a Cosetta si docela pochopitelně myslila, že otec ještě spí. Musila jistě hodně vytrpět a pravděpodobně dosud trpěla, neboť si říkala, že otec byl na ni ošklivý; ale spoléhala na Maria. Že by se

takové slunce zatmělo, to přece není možné! Pomodlila se. Chvílemi slyšela zpovzdálí dunivé otřesy a říkala si: „To je podivné, že se vrata otvírají a zavírají tak časně." Byly to rány z děla ostřelujícího barikádu.

Několik stop pod Cosettiným oknem, ve staré začernalé římse bylo hnízdo jiřiček. Vyčnívalo trochu zpod římsy, takže bylo do toho malého ráje shora vidět. Samička v něm vějířovitě rozpínala křídla nad svými holátky; sameček poletoval sem tam; odletěl a znovu se vracel, přinášeje v zobáčku potravu i polibky. Ranní slunce zlatilo tu šťastnou rodinku, velký zákon „Množte se" se tu zjevoval ve své usměvavosti a vznešenosti a sladké tajemství rozkvétalo v jitřní nádheře. Cosetta, s vlasy prosvětlenými sluncem a s duší plnou přeludů, prozářená láskou uvnitř a svítáním zvenčí, nakláněla se jakoby mimovolně z okna, a netroufajíc si ani přiznat, že myslí zároveň na Maria, podívala se na jiřičky a na jejich rodinku a na matku drobátek v hlubokém zmatku, jaký budí v nevinné dívce ptačí hnízdo.

(11)
Rána z pušky, která všechno zasáhne, ale nikdy nezabíjí

Střelba útočníků pokračovala. Palba z pušek se střídala se střelbou kartáčů, aniž po pravdě nějak závažněji uškodila. Odnášela to jen horní část průčelí Korintu; okno v prvním poschodí a střešní mansardy poseté kulemi a kartáči se pomalu hroutily. Bojovníci se z ohroženého místa musili vytratit. Taková je taktika útoků na barikády: dlouho střílet, aby povstalci vyčerpali zásoby střeliva – dopouštějí-li se té chyby, že střelbu opětují. Když střelba začíná slábnout, znamená to, že docházejí kulky i prach, a dá se tedy rozkaz k útoku. Enjolras se však nedal nachytat; barikáda vůbec neodpovídala.

Při každém výstřelu čety vyboulil Gavroche jazykem tvář na znamení nejvyššího opovržení.

„To je dobře," říkal, „trhejte plátno, potřebujeme cupaninu."

Courfeyrac se tázal kartáčové střelby, proč má tak slabý účinek, a říkal dělu: „Stáváš se rozvláčný, staroušku."

Jako na plese, tak i v bitvě se osnují všelijaké pikle. Je možné, že mlčící hradba počala znepokojovat obléhatele a nahánět jim strach z nějaké nepředvídané události; byli by rádi nakoukli za tu hromadu dlažby, rádi by se byli dověděli, co se děje za netečnou zdí, která rány přijímala, ale nevracela.

Povstalci náhle zahlédli přílbu, která se třpytila v slunci na sousední střeše. Stál tam hasič opřený o komín, asi na stráži. Díval se dolů do barikády.

„To je nepohodlný dohlížitel," řekl Enjolras.

Jean Valjean vrátil sice Enjolrasovi karabinu, ale měl svou pušku.

Beze slova namířil na „hasiče" a chvíli poté přílba sražená kulkou spadla hlučně do ulice. Poděšený voják si pospíšil, aby zmizel.

Jeho místo zaujal druhý pozorovatel. Tentokrát to byl důstojník. Jean Valjean, který si opět nabil pušku, namířil na nově příchozího a poslal důstojnickou přilbici za přílbou vojákovou. Důstojník nemeškal a rychle odtáhl. Tentokrát bylo výstraze porozuměno. Nikdo se už na střeše neobjevil; vzdali se špehování barikády.

„Proč jste toho muže nezabil?" otázal se Bossuet Jeana Valjeana.

Jean Valjean neodpověděl.

(12)
Nepořádek, stoupenec pořádku

Bossuet zašeptal Combeferrovi do ucha: „Neodpověděl na mou otázku."

„Je to člověk, který svými ranami prokazuje dobrodiní," řekl Combeferre.

Ti, kdo se ještě trochu pamatují na tu vzdálenou dobu, vědí, že národní garda městského obvodu statečně potírala povstání. V červnových dnech 1832 se bila obzvlášť rozhořčeně a neohroženě. Do leckterého krčmáře z Pantinu, z Vertus nebo z Cunette, jehož „podnik" byl v době vzpoury liduprázdný, vjela lví síla, když viděl svou tančírnu opuštěnou, a byl ochoten se dát zabít, aby zachránil pořádek, který představovala předměstská hospůdka. V těch šosáckých i hrdinných dobách, kdy ušlechtilé myšlenky měly své rytíře, měly i obyčejné zájmy své reky. Všednost pohnutek nebyla na újmu hrdinnému úsilí. Ubývání hromady zlaťáků přimělo peněžníky, aby zpívali Marseillaisu. Lidé prolévali lyricky svou krev pro svůj krámský pult; a se spartánským nadšením hájili svůj krámek, tu nesmírnou zdrobnělinu své vlasti.

Celkem všichni to brali doopravdy. Sociální živly, které se pouštěly do zápasu, čekaly, až nastane rovnováha.

Jiným znakem té doby byla anarchie smíšená s „gouvernementalismem" (barbarské označení spořádané strany). Lidé byli pro pořádek bez kázně. Bubeník bubnoval bez rozmyslu na rozkaz plukovníka národní gardy, který dal svolat vojáky z pouhého rozmaru; setník šel do ohně z náhlého vnuknutí, člen národní stráže se bil, že ho to „napadlo", a na vlastní vrub.

V kritických chvílích a v památných dnech se radili více se svými pudy než se svými veliteli. V armádě pořádku bojovali na svůj vrub partyzáni, jedni mečem jako Fannicot, a druzí pérem jako Henri Fonfrède.

Civilizace, v tomto údobí naneštěstí představovaná spíše zajímavým sdružením než zásadovou skupinou, byla – anebo se alespoň cítila ohrožena; volala o pomoc; každý si osoboval právo rozhodovat, obhajoval ji, pomáhal jí a chránil, jak ho napadlo; a kdekdo bral na svá bedra záchranu lidské společnosti.

Horlivost vedla někdy k vyhlazování. Ta nebo ona četa národních gardistů utvořila sama od sebe válečný soud a v pěti minutách

odsoudila a popravila zajatého povstalce. Taková improvizace zabila Jeana Prouvaira. Bylo to divoké lynčování, které žádná strana nemá právo vyčítat straně druhé, protože ho používá republika v Americe i monarchie v Evropě. Lynchův zákon se často přehmátl. V bouřlivých dnech byl mladý básník Paul-Aimé Garnier pronásledován na náměstí Royale vojákem, který se za ním hnal s bodlem, a unikl mu jen proto, že zaskočil do domovních dveří číslo 6. Křičeli za ním: *To je také jeden z těch saint-simonovců!* A chtěli ho zabít. Měl totiž pod paží svazek pamětí vévody Saint-Simona. Jakýsi národní gardista si přečetl na knize jméno Saint-Simon a začal křičet: „Zabte ho!"

6. června 1832 se jedna setnina národních gardistů, vedená už výše jmenovaným setníkem Fannicotem, dala zdecimovat v ulici Chanvrerie, a to jen z rozmaru a pro vlastní vyražení. Jakkoliv taková událost byla divná, byla prokázána soudním vyšetřováním, které mělo zjistit příčiny revoluce roku 1832. Setník Fannicot, netrpělivý a odvážný měšťan, druh kondotiérů z řady těch, které jsme zde právě vylíčili, fanatický a nepoddajný a gouvernementalista, nemohl odolat vábení, aby nepočal střílet předčasně, a nemohl potlačit ctižádost, aby nedobyl barikády sám se svou setninou. Rozhořčen postupným vztyčováním rudého praporu a potom starého kabátu, který považoval za smuteční prapor, hlasitě odsuzoval generály a velitele sboru, kteří se domnívali, že vhodný okamžik ještě nenastal, a chtěli podle proslulého výroku jednoho z nich, „aby se vzpoura udusila ve vlastní šťávě". On však považoval barikádu za zralou – a protože to, co je zralé, padne do klína, pokusil se o to.

Velel mužům odhodlaným jako on sám, „zuřivcům", jak tvrdil očitý svědek. Setnina, která také zastřelila Jeana Prouvaira, byla první setnina praporu umístěného na rohu ulice. Ve chvíli, kdy se to nejméně očekávalo, vrhl setník své muže proti barikádě. Tento pohyb, ve kterém bylo více dobré vůle než válečnického umění, přišel Fannicotově setnině draho. Než dorazila do druhé třetiny ulice, přivítal ji hromadný výstřel z barikády. Čtyři nejudatnější, kteří

běželi v čele, padli jako bleskem zasaženi těsně u paty hradby; ten hlouček národních gardistů, lidí velmi statečných, postrádajících však vojenskou tvrdost, se musil po chvilce nerozhodnosti poddat a zanechal na dlažbě patnáct mrtvých. Okamžik váhání pomohl povstalcům, aby znovu nabili zbraně, a druhá vražedná salva zasáhla setninu, ještě než stačila doběhnout za roh ulice do svého krytu. Navíc se na chvíli dostala do dvojího ohně, neboť ji zasáhl kartáč z děla, které bez rozkazu pokračovalo ve střelbě. Neohrožený, přitom však nerozvážný setník národní gardy Fannicot byl v palbě zabit. Dělem, to znamená pořádkem.

Útok, spíš divoký než odpovědný, pobouřil Enjolrase.

„Blbci," řekl, „své lidi připraví pro nic za nic o život a nás o náboje."

Enjolras mluvil jako pravý povstalec vedoucí vzpouru. Vzpoura a její potlačování nikterak nebojují stejnými zbraněmi. Vzpoura se rychle vyčerpává, protože může vystřelit jen určitý počet ran a může ztratit jen určitý počet bojovníků. Vystřílená nábojnice a zabitý bojovník se nedají nahradit. Potlačovatelé povstání mají vojsko, a proto nepočítají s lidmi, protože mají arzenál Vincennes, nepočítají rány. Potlačovatelé mají tolik pluků, kolik má barikáda mužů, a tolik arzenálů, kolik má barikáda nábojů. Jsou to tedy bitvy jednoho proti stu a vždycky končí rozdrcením barikád, jestliže náhle propuknuvší revoluce nepřihodí na váhu svůj plamenný meč archanděla. To se také stává. Tehdy všechno povstane, dlažba vzkypí, lidové hradby se rozbují, Paříž se chvěje u vědomí své svrchovanosti, *quid divinum*[81] se uvolňuje, 10. srpen je ve vzduchu, 29. červenec je ve vzduchu, objevuje se zázračné světlo, zející tlama moci couvá, a vojsko, ten lev, vidí před sebou vztyčenou a klidnou věštkyni – Francii.

81 Něco božského (lat.).

(13)
Pomíjející záblesky

Ve směsici citů a vášní, které brání barikádu, je všechno možné; je tu srdnatost, je tu mládí, jde tu o čest, je tu nadšení, touha po svrchované dokonalosti, přesvědčení, hráčská vášeň a zejména střídavá naděje.

Takové střídavé štěstí – nejasné chvění naděje – se náhle mihlo v nejneočekávanější chvíli na barikádě Chanvrerie.

„Poslyšte," zavolal znenadání Enjolras, který byl stále na číhané, „zdá se mi, že se Paříž probouzí."

Je jisté, že zrána 6. června povstání jako by na hodinu nebo dvě mohutnělo. Neustálé zvonění na poplach u Saint-Merry oživilo chuť k boji. V ulici Poirier, v ulici Gravilliers se pustili do stavění barikády. Před branou Saint-Martin přepadl samojediný mladý muž ozbrojený karabinou celou četu jízdy. Nechráněn poklekl na otevřeném bulváru, opřel zbraň o rameno, střelil, zabil velitele čety, obrátil se a řekl: *Zase jeden, který nám už neublíží.* Rozsekali ho šavlemi. V ulici Saint-Denis střílela jedna žena za spuštěnou žaluzií na městskou gardu. Při každé ráně se lišty žaluzie zachvěly. V ulici Cossonnerie zatkli čtrnáctileté dítě: mělo plné kapsy kartáčů. Bylo napadeno několik hlídek. U vchodu ulice Bertin-Poirée přivítala velmi ostrá a nepředvídaná střelba pluk kyrysníků, v jejichž čele kráčel generál Cavaignac de Baragne. V ulici Planche-Mibray shazovali se střech na vojenské oddíly staré sklo, porcelán a všelijaké domácí nářadí; špatné znamení; a když o tom zpravili maršála Soulta, bývalý Napoleonův poručík se zamyslil a v paměti mu vytanul Suchetův výrok v Zaragoze: *Vylévají-li nám staré baby nočníky na hlavy, jsme ztraceni.*

Všeobecné příznaky, které se objevovaly ve chvíli, kdy se myslilo, že vzpoura se omezila jen na určitý okruh, horečka zloby, která nabývala vrchu, jiskry, které poletovaly sem tam nad ohromnými hromadami hořlavin, jimž říkáme pařížská předměstí, to všechno dohromady znepokojovalo vojenské velitele. Spěchali uhasit oheň

v zárodku. Dokud jiskření nebylo udušeno, oddalovali útok na barikády v ulicích Maubuée, Chanvrerie a v Saint-Merry, aby měli práci jen s nimi a mohli skoncovat všechno naráz. Do ulic, v nichž to kvasilo, se vrhaly šiky vojska, které čistilo široké třídy a prohledávalo uličky, vpravo vlevo, jednou obezřele a pomalu, jindy útokem. Vojenské čety vyrážely vrata domů, odkud se střílelo, a zároveň rozháněly lidi srocené na bulvárech. Potlačování vzpoury se neobešlo bez bouřlivých zmatků, k jakým docházívá při srážkách vojska s lidem. Enjolras to postřehl v přestávkách mezi hřměním děl a střelbou mušket. Mimoto zahlédl na konci ulice, jak přenášejí raněné na nosítkách, a řekl Courfeyracovi:

„Ty jsme nezranili my."

Naděje byla krátká; záblesk brzy pohasl; co bylo ve vzduchu, vyvanulo dřív než za půl hodiny, bylo to jako blesk bez hromu, a povstalci cítili, jak na ně padá olověný plášť, který netečnost lidu hází na opuštěné umíněnce.

Hromadné hnutí, které užuž nabývalo obrysů, ztroskotalo; pozornost ministra války a válečné umění generálů se mohlo konečně soustředit jen na tři nebo čtyři barikády, které ještě stály.

Slunce vycházelo nad obzor.

Jeden povstalec se dotazoval Enjolrase:

„Máme hlad. Opravdu zemřeme jen tak bez jídla?"

Enjolras, stále opřený o své cimbuří, kývl hlavou, aniž pustil konec ulice z dohledu.

(14)
Kde se dočteme jméno Enjolrasovy milenky

Courfeyrac seděl na dlažebním kameni vedle Enjolrase a neustával urážet dělo. Kdykoliv s obrovským hlukem zasvištěla prška nábojů, která se jmenuje kartáč, přivítal ji výbuchy úštěpků.

„Prasknou ti plíce, ubohý starý surovče, je mi tě líto, marně se namáháš. To není hrom, to je kašlání."

A všichni kolem se smáli.

Courfeyrac a Bossuet, jejichž hrdinný rozmar rostl s nebezpečím, nahrazovali jídlo žertováním jako paní Scarronová[82], a protože nebylo vína, nalévali všem radostné veselí.

„Obdivují se Enjolrasovi," řekl Bossuet, „žasnu nad jeho chladnokrevnou udatností. Žije sám, a proto je snad trochu smutný; Enjolras to svádí na své vyšší zájmy, které ho nutí žít bez ženy. My ostatní máme více nebo méně milenek, které nás přivádějí k šílenství, to znamená k hrdinství. Je-li člověk zamilován jako tygr, bije se přinejmenším jako lev. To je náš způsob pomsty za kousky, které nám provádějí naše dámy grizetky. Roland se dává zabít, aby pozlobil Angeliku[83]. Všechno naše hrdinství má svůj původ v ženách. Muž bez ženy, to je pistole bez kohoutku. Teprve žena způsobí, že muž vybuchne. Jak víte, Enjolras nemá ženu. Není zamilován, a přece nachází v sobě dost síly, aby byl neohrožený. To je neslýchaná věc, aby byl někdo chladný jako ocel a odvážný jako plamen."

Enjolras jako by neposlouchal, ale kdyby byl tehdy někdo blízko u něho, byl by zaslechl, jak šeptá:

„Patria."[84]

Bossuet se ještě smál, když Courfeyrac vykřikl:

„Něco nového!"

A hlasem sluhy, který ohlašuje hosta, dodal:

„Osmiliberka."

A opravdu na jeviště vstoupila nová osobnost, druhý ohnivý jícen.

---

82 Později paní de Maintenon, vnučka básníka d'Aubigného, provdaná poprvé za zmrzačeného a nemocného autora *Komického románu* (1662) Paula Scarrona.

83 V Ariostově *Zuřivém Rolandovi*.

84 Vlast (lat.).

Dělostřelci rychle postavili druhý kus do palebného postavení vedle prvního a namířili.

To uspíšilo rozuzlení.

Několik minut poté oba bystře obsluhované kusy střílely na barikádu; oheň řadového vojska a národní gardy podporoval dělostřelbu.

V určité vzdálenosti bylo slyšet jiné dunění kanónů. Zatímco dvě děla zuřila v ulici Chanvrerie, dvě druhá děla, jedno nasazené proti hradbě v ulici Saint-Denis, druhé v ulici Aubry-de-Boucher, zasypávalo deštěm kulí barikádu Saint-Merry. Čtyři děla si navzájem vracela smuteční ozvěnu.

Štěkot příšerných válečných psů si odpovídal.

Ze dvou kusů, které teď ostřelovaly barikádu v ulici Chanvrerie, jeden střílel kartáči, druhý kulemi.

Dělo, které střílelo kulemi, bylo namířeno trochu výš a balistická křivka byla vypočtena tak, aby koule zasáhly nejvyšší hřeben barikády, srážely jej a drobily dlažební kameny, které padaly na povstalce jako při výbuchu kartáče.

Způsob střelby měl přimět bojovníky, aby sestoupili s vrcholu barikády a stáhli se dovnitř, což by umožnilo útok. Jakmile by se podařilo zahnat bojovníky s vrcholu barikády kulemi a od oken pomocí kartáčů, útočné oddíly by se mohly odvážit do ulice bez obav, že se na ně bude střílet; možná že by ztekly barikádu, aniž je povstalci zpozorovali jako včera večer, a kdo ví, možná že by ji útočné oddíly překvapily a dobily.

„Rozhodně musíme zmenšit dotěrnost těchto kusů," řekl Enjolras a zvolal: „Palte na dělostřelectvo!"

Všichni byli ve střehu. Barikáda, která už dlouho mlčela; zahájila zběsilou palbu, sedm nebo osm salv šlo za sebou zuřivě a s nadšením, ulice se zaplnila oslepujícím dýmem a za několik minut nato mlhou, ve které šlehaly plameny; bylo v ní nejasně vidět, jak dvě třetiny dělostřelců leží pod koly děl. Ti, kdo zůstali na nohou, pokračovali

chladnokrevně v obsluze kusů s přísným klidem, ale palba přece jen trochu povolila.

„To se nám povedlo," řekl Bossuet Enjolrasovi. „To je úspěch." Enjolras zavrtěl hlavou a odpověděl:

„Ještě čtvrt hodiny takového úspěchu, a nebudeme mít na barikádě ani deset nábojů."

Zdá se, že Gavroche ta slova zaslechl.

(15)
Gavroche venku

Courfeyrac náhle někoho zpozoroval v dešti kulek na vnější straně barikády.

To Gavroche vzal v krčmě košík na láhve, prošel trhlinou v barikádě a klidně vysypával do koše plné nábojnice, které patřívaly národním gardistům zabitým na svahu barikády.

„Co tam děláš?" zavolal Courfeyrac.

Gavroche zvedl nos:

„Občane, plním si košík."

„Nevidíš, že se střílí?"

Gavroche odpověděl:

„No, prší. A co dál?"

Courfeyrac volal:

„Vrať se!"

„Okamžitě," odpověděl Gavroche.

A skokem se vnořil hlouběji do ulice.

Vzpomínáte si, že Fannicotova setnina zanechala při svém ústupu řadu mrtvých.

Na dvacet mrtvol leželo na dláždění po délce celé ulice. Dvacet nábojnic pro Gavroche, zásoba střeliva pro barikádu.

V ulici bylo kouře jako mlhy. Kdo viděl mraky, jak se válejí v horské úžlabině mezi dvěma příkrými svahy, umí si představit stísněný a jako zhuštěný kouř mezi dvěma řadami domů. Stoupal pomalu a neustále ho přibývalo; to také bylo příčinou ponenáhlého stmívání, které kalilo i jas denního světla. Bojující sotva viděli z jednoho konce na druhý, ačkoliv ulice byla dosti krátká.

Toto uměle vyvolané zatmění, s nímž asi počítali velitelé, kterým bylo svěřeno řízení útoku na barikádu, přišlo Gavrochovi velmi vhod.

Pod záhyby kouřové clony se jeho drobná postavička mohla dostat hluboko do ulice, aniž ji vojáci spatřili. Prvních sedm nebo osm nábojnic vybral Gavroche bez velikého nebezpečí.

Plížil se po břiše, utíkal po čtyřech s košem v zubech, kroutil se, klouzal, vlnil a plazil od mrtvého k mrtvému a vybíral nábojnici nebo sumku, jako když opice louská ořechy.

Z barikády se báli na Gavroche zavolat, aby na něho neupozornili.

U jednoho desátníka našel prachovnici.

„Něco proti žízni," řekl zastrkávaje ji do kapsy.

Jak neustále postupoval kupředu, dostal se až k místu, kde kouř průsvitněl.

A tak si střelci řadového vojska, seřazení na číhané za zídkou z dlažebních kamenů, a střelci z předměstí, seskupení na rohu ulice, náhle ukazovali na něco, co se pohybovalo v mračnu.

Ve chvíli, kdy Gavroche obíral o náboje poddůstojníka ležícího vedle patníku, kulka zasáhla mrtvého.

„Proklatě!" řekl Gavroche. „Zabíjejí mi mé mrtvé."

Druhá kulka vykřesala jiskru na dláždění vedle něho.

Třetí mu převrhla koš.

Gavroche se rozhlédl a spatřil, že rány pocházejí od národní gardy městského obvodu.

Vztyčil se a zůstal stát; a s vlasy ve větru, rukama opřenýma o boky a s očima upřenýma na střílející národní gardisty zanotoval:

V Nanterre se špatně líbá,
toť Voltairova chyba,
v Savojsku ještě hůře,
za to zas Rousseau může.

Potom sebral svůj košík, naházel zpět všechny náboje, které se z něho vysypaly, vykročil proti střelbě a vyprázdnil další nábojnici. Tam ho minula čtvrtá kulka. Gavroche zpíval:

Jsem nicka, pročpak? I ba,
toť Voltairova chyba,
jen veselá jsem kůže,
za to zas Rousseau může.

Páté kulce se podařilo jen tolik, že z něho vykřísla třetí sloku:

Jsem rád jak v moři ryba,
toť Voltairova chyba
a bída je má růže,
za to zas Rousseau může.

Tak to šlo nějakou chvíli.

Byla to děsná i půvabná podívaná. Ostřelovaný Gavroche škádlil střílející gardu. Zřejmě se ohromně bavil. Byl to vrabčák klofající myslivce. Na každou salvu odpovídal další slokou. Neustále ho měli na mušce, ale pokaždé chybili. Národní gardisté a vojáci na něco cílili se smíchem. Lehal si, vstával, mizel ve výklenku domovních vrat, pak vyskočil, ztrácel se, objevoval se, zachraňoval se útěkem, vracel se, dělal na střílející dlouhý nos a mezitím vybíral nábojnice a plnil košík.

Povstalci úzkostí ani nedýchali a sledovali ho s obavou. Barikáda se chvěla; a Gavroche si zpíval. To už nebylo dítě a ještě to nebyl

muž; byl to podivný gamén z pohádky. Bylo by se mohlo říci – nezranitelný skřítek bitvy. Kule létaly za ním, ale nedohonily ho. Hrál si se smrtí na jakousi příšernou slepou bábu; kdykoliv se zubatá přiblížila, dal jí po nose.

Ale jedna kulka, lépe mířená nebo zrádnější než ostatní, konečně dítě bludičku zasáhla. Povstalci viděli, jak Gavroche zavrávoral a pak se svezl na zem. Celá barikáda vykřikla; ale v tom malém trpaslíkovi byl velikán; dotknout se dlažby znamená pro gaména zrovna tolik, jako když se obr dotkne země; Gavroche upadl, ale znovu se napřímil; zůstal sedět a dlouhý pramínek krve mu stékal po obličeji; zvedl obě ruce, podíval se, odkud přišla rána, a dal se opět do zpěvu:

Pad jsem, už ani slova,
toť chyba Voltairova –
pad tváří do kaluže,
za to zas Rousseau…

Nedokončil. Druhá kulka téhož střelce mu vyrazila dech. Tentokrát padl tváří na dlažbu a už se nepohnul. Vznešená dušička právě odlétla.

(16)
Jak se z bratra stává otec

V tu chvíli byli v Lucemburské zahradě – oko dramatu musí být všudypřítomné – dva haranti, kteří se drželi za ruce. Jednomu bylo asi sedm, druhému pět let. Protože promokli, šli po slunečné straně stromořadí; starší vedl mladšího; byli v cárech a bledí; vypadali jako vyplašení ptáci. Menší říkal:

„Mám hrozný hlad."

Starší vedl bratříčka trochu protektorsky za levou ruku, v pravé držel proutek.

Byli v zahradě sami. Zahrada byla opuštěná, mříže dala policie kvůli vzpouře uzavřít. Vojáky, kteří v zahradě tábořili, odvolali do boje.

Jak se tam děti octly? Prchly snad z nějaké strážnice, jejíž dveře zůstaly pootevřeny? Anebo utekly z nějaké komediantské boudy od brány Enfer nebo z prostranství Observatoire, či dokonce ze sousední křižovatky, kde čteme na štítě kaple: *Invenerunt parvulum pannis involutum!*[85] Anebo ošálily bdělé oko zahradního hlídače, když zavíral zahradu, a od večera do rána zůstaly přes noc v některé z besídek, kde se čítají noviny? Jisto je, že se toulaly a vypadaly jako volní ptáci. Bloudit a přitom vypadat jako volný pták znamená, že je člověk ztracen. A opravdu, ubožátka byla ztracena.

Byli to chlapečkové, o které se staral Gavroche a na něž se čtenář jistě pamatuje: Thénardierovy děti, které si najala Magnonová a jež přičítala panu Gillenormandovi. Podobaly se lupenům urvaným z větví, které vítr žene po zemi.

Z jejich šatů, které kdysi svou čistotou byly pro Magnonovou v očích pana Gillenormanda znamenitou vizitkou, se staly hadry.

Od nynějška hošíci náleželi do statistiky „nalezenců", které policie zjišťuje, sbírá, ztrácí a opět nalézá na pařížské dlažbě.

Jen ve zmatku takového dne, jako byl dnešní, bylo možno, aby se obě ubožátka procházela v zahradě. Kdyby je byli hlídači viděli, byli by ty dva hadrníčky vyhnali. Chudé děti nechodí do veřejných sadů; mělo by se však uvážit, že jako děti mají nárok na květiny.

Obě děti tam byly jen proto, že mříže byly zavřeny. Byly tam i přes zákaz. Vklouzly do zahrady a zůstaly v ní. Zavřené dveře neznamenají, že dozorci mají volno, hlídat mají nepřetržitě, ale ochabují a odpočívají si; a dozorci, právě tak rozrušení úzkostí, která zachvacovala

85 Našli robátko zavinuté v plenkách (lat. – *Evangelium sv. Lukáše* /II, 12,16/).

celou veřejnost, a zaměstnaní více sebou než okolím, se přestali starat o sady a oba provinilce přehlédli.

Předešlý večer pršelo a ráno rovněž trochu sprchlo. Ale červnové přeháňky mnoho neznamenají. Hodinku po bouřce si člověk sotva všimne, že zářivému dni bylo před chvílí do pláče. V létě schne zem stejně rychle jako dětská tvářička.

V době slunovratu je polední slunce téměř pichlavé. Zachvacuje všechno. Upíná se k zemi a naléhá na ni, jako by ji chtělo vysát. Jako by žíznilo. Liják je sklenicí vody; déšť je vypit naráz. Ráno ze všeho crčela voda, večer se všude práší.

Není snad obdivuhodnější věci nad zeleň vykoupanou deštěm a osušenou slunečními paprsky; je to teplá svěžest. Mají-li zahrady a louky kořeny svlažené vodou a květy stopené ve slunci, korunky květů se změní v kaditelnice a vydechují všechny své vůně najednou. Všechno se usmívá, hlaholí, nabízí se. Cítíš sladké opojení. Jaro je pozemský ráj. Slunce pomáhá konejšit lidskou netrpělivost.

Jsou lidé, kteří už po ničem jiném netouží; lidé, kterým stačí nebeská modř, blouznivci pohroužení do zázraku, kteří v modlosložebném klanění přírodě jsou nevšímaví k dobru i zlu, obdivovatelé vesmíru, jehož záření odvrátilo jejich mysl od pouhého člověka, lidé, kteří nechápou, že je možno zabývat se hladovými a žíznícími, nahotou lidské bídy v zimě, chorobnými zkřiveninami dětské páteře, pelechy, podkrovními byty, žaláři, hadry děvčátek, která v zimě jektají zuby; jen když sami mohou pod stromy spřádat své sny; to jsou duchové mírní a strašliví, necitelně spokojení. Je podivné, že jim stačí nekonečno. O té velké lidské možnosti, konečnosti, která může obsáhnout všechno, o té nechtějí nic vědět. Na konečnost, která připouští pokrok a vznešenou práci, na tu nemyslí. Co je nevymezeno, co se rodí ze spojení lidské a božské nekonečnosti a konečnosti, jim uniká. Jsou šťastni, stojí-li tváří v tvář nekonečnu. Nikdy nepoznají radost, prožívají jen vytržení. Propadat se v hluboké snění, to je jejich život. Dějiny lidstva jsou pro ně jen katastrální mapou; není

v ní zakresleno všechno; to pravé Všechno zůstává mimo; k čemu je dobré zabývat se podrobností, člověkem? Připouštějí, že člověk trpí; ale podívejte se na vycházející Aldebaran! Matka už nemá mléka, novorozeňátko umírá, já o tom nic nevím, ale pozorujte drobnohledem tu zázračnou růžici, kterou v jedlovém kmeni vytváří poslední přírůstek podkorové běli! Můžete to srovnat s nejkrásnější mechelenskou krajkou! Tací myslitelé zapomněli milovat. Zvěrokruh má na ně takový vliv, že pro něj nevidí plačící dítě. Bůh jim zatemňuje duši. Je to rodina veleduchů, kteří jsou zároveň malí. Horatius byl jeden z nich, i Goethe, snad i La Fontaine; vznešení sobci nekonečna, klidní pozorovatelé bolesti, kteří nevidí Nerona, je-li krásně, jimž slunce zakrývá hranici, kteří by byli schopni se dívat na popravu a hledat v ní barevný efekt, kteří neslyší ani výkřik, ani vzlyk, ani chroptění, ani vyzvánění na poplach, pro něž je všechno dobré, protože je měsíc máj, kteří, dokud budou mít nad hlavami purpurové a zlaté mraky, budou prohlašovat, že jsou spokojeni a hodlají být šťastni, pokud nepřestanou zářit hvězdy a zpívat ptáci.

Jsou to zářící tmáři. Ani netuší, že jsou k politování. Jsou skutečně k politování. Kdo netrpěl, nepochopí. Musíme se jim obdivovat a litovat je, jako bychom litovali a obdivovali bytost, která by byla dnem a zároveň nocí, která místo očí pod obočím by měla hvězdu na čele.

Lhostejnost těchto myslitelů je podle názoru jedněch vyšší filozofií. Budiž, ale v té povznesenosti je churavost. Je možno být nesmrtelný a přitom kulhat; Vulkán je toho svědkem. Můžeme být víc než člověk i méně než člověk. V přírodě je ohromná neúplnost. Kdož ví, není-li slunce slepé?

Čemu tedy máme důvěřovat? *Solem quis dicere falsum ciudeat?*[86] Mohli by se tedy někteří géniové, nadlidé, některé lidské hvězdy mýlit? Co je tam vysoko, na vrcholu, na výšinách, v nadhlavníku,

86 Kdo by se odvážil obvinit slunce ze lži? (Vergilius, *Zpěvy rolnické I*, 463–4).

co sesílá na zem tolik jasu, vidí snad málo, vidí snad špatně nebo vůbec nevidí? Není to k zoufání? Ne. A co je tedy nad sluncem? Bůh.

Dne 6. června 1832 k jedenácté hodině dopoledne byla opuštěná a vylidněná Lucemburská zahrada docela půvabná. Stromy a květinové záhony pravidelně vysázené do šachovnice vysílaly do slunečního jasu své balzamické vůně a svá opojení. Větve potřeštěné poledním zářením jako by se pokoušely o objetí. V sykomorách cvrlikaly pěnkavy, vrabčáci všechno vítězně přehlušovali, datlové se šplhali vzhůru po kaštanech, oklepávajíce zobáčkem díry v kůře. Záhony uznávaly královskou legitimitu lilií; nejvznešenější z vůní je ta, kterou vydechuje úběl. Bylo cítit kořennou vůni karafiátů. Staré kavky Marie Medicejské se milovaly v korunách velikých stromů. Slunce zlatilo, barvilo nachem a zažehávalo tulipány, které jsou vlastně rozličnými odrůdami plamenů proměněných v kvítí. Kolem tulipánových záhonů vířily včely – jiskřičky těch květních plamenů. Všechno bylo sám půvab a radost, i ten hrozící déšť; ta pohrůžka opakované pršky, která by jenom prospěla konvalinkám a kozímu listu, nikoho neznepokojovala; vlaštovky půvabně vyhrožovaly svým přízemním letem. Všechno tam dýchalo štěstím; život sládl a voněl; celá příroda dýchala cudností, útěchou, účastí, mateřskou láskou, pohlazením a nadějí. Myšlenky kanoucí z nebe byly hebounké jako dětská ručička, kterou líbáme.

Nahé a bílé sochy pod stromy měly šaty ze stínu proděravěné slunečním jasem; slunce oškubalo kamenné bohyně a ověsilo je paprsky. Kolem velkého bazénu byla země už vysušená, přímo vyprahlá. Vítr byl dost silný, aby sem tam rozvířoval obláčky prachu. Několik žlutých listů, zbytek loňského podzimu, se rozpustile honilo po zemi jako hejno malých uličníků.

Přemíra záření měla v sobě cosi uklidňujícího. Život, míza, horko, vůně, všechno jen překypovalo; a z této tajemné tvorby jsi mohl odvodit, jak nesmírné jsou její zdroje; v dechu prostoupeném láskou, v kolotání zásvitů a odlesků, v zázračné rozmařilosti

slunečních paprsků, v nekonečném ronění zlatého fluida bylo cítit marnotratnost nevyčerpatelného tvoření; a za tou nádherou jako za plamennou záclonou bylo vidět Boha, hvězdného milionáře.

Díky písku nebylo nikde ani stopy po blátě; díky dešti nikde ani zrnko prachu. Květiny se právě vykoupaly; všechny samety, atlasy, laky a zlata, které vyrůstaly ze země v podobě květů, byly bez kazu. Tato nádhera byla čistá. Hluboké ticho blažené přírody plnilo sad. Nebeské ticho, které souzní s tisícerou hudbou, s cukrováním ve hnízdech, s bzučením rojů, šelestěním vánku. Všechen soulad té roční doby splýval v lahodný celek; všechno, co se s jasem rodí a odumírá, mělo své místo v předurčeném sledu; bezy končily a začínal jasmín; některé květy se opozdily, některý hmyz si přispíšil; předvoj červnových baboček se bratříčkoval se zadním vojem květnových bělásků. Platany dostávaly novou kůru. Vánek čeřil vlny ve vznešené obrovitosti kaštanů. Bylo to skvělé. Starý vysloužilec ze sousedních kasáren, dívající se mřížemi, prohodil: „Máme jaro v plné zbroji a v celé parádě."

Celá příroda hodovala; tvorstvo zasedlo ke stolu; byl příhodný čas, veliký modrý ubrus byl prostřen po obloze a velký zelený ubrus na zemi. Slunce svítilo jedna radost. Bůh hostil celý svět. Každému tvoru přichystal pastvu nebo potravu. Divoký holub nacházel semenec, pěnkava proso, stehlík drchničku, červenka červy, včela květiny, moucha nálevníky, zelená rosnička mouchy. Pojídalo se to tak trochu navzájem; a to je mystérium zla smíšeného s dobrem; ale ani jedno zvířátko nemělo prázdný žaludek.

Oba opuštěnečkové došli k velkému bazénu a trochu zmateni velkým světlem se chtěli schovat; to je přirozený pud chudých a bezmocných, octnou-li se tváří v tvář nádheře třeba i neosobní; přešlapovali za domečkem pro labutě.

Když zavanul vítr, bylo chvílemi slyšet nejasný křik, povyk, jakési hlučné chroptění, střelbu a hluché rány pálících děl. Nad střechami směrem k tržnici se vznášel kouř. V dálce, jako by někoho přivolával, klinkal zvon.

Děti ty zvuky skoro ani nevnímaly. Menší chlapec chvílemi polohlasem opakoval:

„Mám hlad."

Téměř v téže chvíli jako obě děti přibližoval se k velikému bazénu ještě jiný párek. Muž, asi padesátník, vedl za ruku šestiletého človíčka. Bezpochyby otec se synem. Šestiletý človíček držel v ruce velký koláč.

V té době mívaly některé domy z ulice Madame a z ulice Enfer klíč od Lucemburské zahrady, nájemníci ho používali, byla-li mříž zavřena; tato výsada byla později zrušena. Otec a syn pocházeli bezpochyby z oněch domů.

Oba chudí hošíci se dívali, jak „ten pán" přichází, a ukryli se ještě víc.

Byl to měšťan. Možná týž, kterého Marius v horečce svého zamilování slyšel u téhož velkého bazénu, jak radí svému synovi, „aby se vystříhal přehánění". Vypadal vlídně a hrdě a jeho nikdy neumlkající ústa se stále usmívala. Bezmyšlenkovitý úsměv velkých sanic, na nichž nebylo dost kůže, ukazoval spíš zuby než duši. Dítě se svým nakousnutým a nechaným koláčem vypadalo přejedené. Mělo na sobě stejnokroj národní gardy, protože zuřila revoluce, a otec zůstal v občanských šatech, protože byl opatrný.

Otec se synem se zastavili u bazénu, kde dováděly dvě labutě.

Zdálo se, že se měšťan labutím obzvlášť obdivuje. Podobal se jim, protože se nesl tak vznešeně jako ony.

V tom okamžiku labutě pluly – to je jejich největší umění – a nesly se vznešeně.

Kdyby byli ti dva ubožáčkové poslouchali a byli dostatečně odrostlí, aby rozuměli, mohli zachytit rozpravu rozšafného muže. Otec říkal synovi:

„Moudrý člověk se v životě spokojí s málem. Pohleď na mne, synu. Nemiluji nádheru. Nikdo mě neuvidí v šatech ozdobených zlatem a drahým kamením; falešný lesk přenechávám nevyrovnaným duším."

Vtom sem od tržnice dolehly temné zvuky podporované zvoněním a povykováním.

„Co je to?“ optalo se dítě.

Otec odpověděl:

„To jsou saturnálie.“

Náhle spatřil dva otrhánky nepohnutě stojící za zeleným labutím domečkem.

„Už to začíná,“ řekl.

A po chvíli dodal:

„Anarchie se už tlačí i do zahrady.“

Zatím syn ukousl kousek koláče, vyplivl ho a náhle se rozplakal.

„Proč pláčeš?“ otázal se otec.

„Už nemám hlad,“ řeklo dítě.

Otcův úsměv se rozšířil.

„Abychom snědli koláč, k tomu nepotřebujeme hlad.“

„Já už ho nechci. Je tvrdý.“

„Ty už ho nechceš?“

„Ne.“

Otec mu ukázal labutě.

„Hoď ho těm vodním ptákům.“

Dítě zaváhalo. Nemá-li člověk chuť na koláč, není to ještě důvod, aby jej daroval.

„Buď lidský. Musíme mít soucit se zvířaty.“

Vzal synáčkovi koláč a hodil do bazénu.

Koláč spadl dost blízko kraje.

Labutě byly daleko, uprostřed bazénu, a byly zaměstnány nějakou kořistí. Neviděly ani měšťana, ani koláč.

Měšťan, který se obával, že se koláč potopí a kterého pobuřovalo to zbytečné mrhání, začal mávat rukama, jako by telegrafoval, až konečně vzbudil pozornost labutí.

Zpozorovaly, že něco plove na hladině, obrátily se jako koráby, kterými vskutku jsou, a s blaženou velebností, která přísluší bílým zvířatům, zamířily pomalu ke koláči.

„Ty labutě jsou mi pěkní kosi!“ řekl měšťan celý šťastný, že udělal vtip.

V tu chvíli náhle zesílil vzdálený ruch. Tentokrát až příšerný. Závany větru jsou často výmluvnější než co jiného. Vítr, který právě v tu chvíli zavanul, donesl k nim zřetelné víření bubnů, výkřiky, střelbu a zlověstné hašteření poplašného zvonu s dělem. Vynořil se černý mrak a rychle zakryl slunce. Labutě ještě nedopluly ke koláči.

„Vraťme se,“ řekl otec, „ženou útokem na Tuilerie.“

Chytil znovu dítě za ruku. Pak pokračoval:

„Od Tuilerií k Luxembourgu je jako od království k pairství; to není daleko. Za chvíli budou pršet kulky.“

Podíval se na mrak.

„A snad bude i doopravdy pršet; míchá se do toho nebe; mladší větev je odsouzena. Rychle se vraťme.“

„Chtěl bych vidět labutě, jak žerou koláč,“ řeklo dítě.

Otec odpověděl:

„To by bylo neprozřetelné.“

A odváděl malého měšťánka s sebou.

S lítostí, že opouští labutě, se chlapec otáčel k bazénu, dokud mu ho skupina stromů nezakryla.

Mezitím se ke koláči zároveň s labutěmi přiblížili oba tuláčkové. Malý chlapec se díval na koláč, větší za odcházejícím měšťanem.

Otec a syn vstoupili do bludiště stromořadí, které vedou k velkému schodišti, obklopenému hustými skupinami stromů u ulice Madame.

Jakmile zmizeli z dohledu, starší chlapec se rychle položil břichem na zaoblený okraj bazénu, přidržoval se ho křečovitě levou rukou, divže nespadl do vody, a natáhl proutek v pravé ruce po koláči. Když labutě spatřily soka, pospíšily si, a jak spěchaly, rozvlnily svou hrudí vodu tak, že to prospělo malému rybáři; voda před labutěmi ustupovala, a jedna

z těch soustředěných mírných vlnek lehce postrčila koláč k chlapcovu proutku. Když labutě doplouvaly, dotkl se chlapec koláče. Prudce jej napíchl, přitáhl, zaplašil labutě, uchopil koláč a vzpřímil se. Koláč byl promočený; ale hoši měli hlad a žízeň. Starší rozlomil koláč na dva díly, menší si ponechal a větší dal bratříčkovi se slovy:

„Nacpi si panděro."

(17)
„Mortuus pater filium moriturum expectat"[87]

Marius se vyřítil z barikády. Combeferre vyběhl za ním. Bylo však už pozdě. Gavroche byl mrtev. Combeferre přinesl za barikádu košík nábojů. Marius donesl dítě.

Bohužel! Myslil si, že oplácí synovi, co Gavrochův otec vykonal pro jeho otce; jenomže Thénardier donesl jeho otce živého; kdežto on přináší dítě mrtvé.

Když se Marius vrátil s Gavrochem v náručí za barikádu, měli oba obličej zbrocený krví.

Ve chvíli, kdy se shýbal, aby zvedl Gavroche, zavadila mu kulka o čelo; nedbal toho.

Courfeyrac si odvázal nákrčník a obvázal jím Mariovi hlavu.

Položili Gavroche na stůl, kde už ležel Mabeuf, a přes obě mrtvoly rozprostřeli černý šál. Bylo tam dost místa pro starce i pro dítě.

Combeferre rozdělil náboje z košíku, který donesl. Na každého připadlo patnáct ran.

Jean Valjean seděl nepohnutě stále na svém místě na patníku. Když mu Combeferre nabídl jeho patnáct nábojů, zavrtěl hlavou.

„Nějaký podivín," zašeptal Combeferre Enjolrasovi. „Zařizuje se, aby se nemusil bít na barikádě."

87 Mrtvý otec čeká na umírajícího syna (lat.).

„Což mu nevadí, aby ji bránil," odpověděl Enjolras.

„Hrdinství má své podivíny," dořekl Combeferre.

A Courfeyrac, který naslouchal, dodal:

„Je to jiná odrůda než otec Mabeuf."

Je hodno zaznamenání, že kanóny, které ostřelovaly barikádu, valně neznepokojily její zázemí. Ti, kdo neprošli vírem takového způsobu války, sotva si představí podivné chvíle klidu, které bývají vsunuty mezi křečovité záchvaty revoluce. Lidé přecházejí sem tam, hovoří, žertují a lenoší. Jeden bojující řekl uprostřed palby svému známému: *„Jsme tu jako na posvícení."* Opakujeme: Hradba v ulici Chanvrerie vypadala zevnitř docela klidně. Všechny neočekávané zvraty a všechny revoluční fáze už proběhly anebo se už už blížily ke konci. Kritické postavení se stalo hrozivé a pravděpodobně se co nevidět změní v zoufalé. Čím víc se situace zatemňovala, tím víc rozlévala hrdinská záře svůj nach po barikádě. Vážný Enjolras ji ovládal jako mladý Sparťan, který zasvěcuje svůj obnažený meč temnému géniu Epidotovu.

Combeferre opásaný zástěrou obvazoval raněné; Bossuet a Feuilly vyráběli kartáče z prachovnice, kterou sebral Gavroche mrtvému desátníkovi, a Bossuet řekl Feuillymu: *„Už brzo nastoupíme do dostavníku na jinou planetu."* Na několika dlažebních kamenech, které si vyhradil blízko Enjolrase, si Courfeyrac urovnal celou svou zbrojnici, kord v holi, pušku, dvě pistole sedlové a jednu obyčejnou, s takovou péčí, jako si mladá dívka uspořádává své drobnůstky. Mlčenlivý Jean Valjean se díval do zdi před sebou. Jeden dělník si provázkem přivázal na hlavu slaměný klobouk paní Hucheloupové; *prý proti úpalu.* Mladí lidé z aixské Cougourdy se vesele bavili mezi sebou, jako by pospíchali, aby mohli ještě naposled mluvit svým nářečím. Joly sundal zrcadlo vdovy Hucheloupové a prohlížel si v něm jazyk. Několik bojovníků hltavě pojídalo kůrky téměř zplesnivělého chleba, které našli v zásuvce. Marius byl znepokojen při pomyšlení, jak ho přivítá otec.

(18)
Sup, který se stal kořistí

Pozastavme se nad psychologickým zjevem, příznačným pro boj na barikádách. Nic svérázného na takové úžasné uliční válce nesmíme vynechat.

Ať je ten podivný vnitřní mír, o němž jsme právě mluvili, jakýkoli, pro ty, kdo jsou uvnitř, zůstává barikáda jakoby neskutečná.

V občanské válce se tají apokalypsa, všechny těžké mlhy neznáma se mísí do divokého plápolání, vzpoury jsou sfingy, a každý, kdo se zúčastnil boje na barikádě, se domnívá, že i snil.

Na Mariovi jsme vylíčili – a uvidíme i následky –, že to, co se prožívá v těchto místech, je více i méně než život. Když člověk opustí barikádu, už ani neví, co tam spatřil. Zhrubl, a neví o tom. Byl obklopen bojovnými myšlenkami, které na sebe braly lidskou podobu; hlavu měl ve hvězdách budoucnosti. Ležely tam mrtvoly a tyčily se přízraky. Nesmírně dlouhé hodiny připadaly člověku jako věčnost. Žilo se ve stínu smrti. Kolem se míhaly přeludy. Co to bylo? Bylo vidět ruce, na kterých lpěla krev; děsné ohlušování se střídalo s příšerným tichem, otevřená ústa křičela a jiná otevřená ústa se odmlčela; člověk byl v dýmu a možná v temnotách. Zdálo se, že hmatá chmurně prosakující hlubiny neznáma; prohlíží si něco červeného za nehty a kolem nich. Už si na nic nevzpomíná.

Vraťme se do ulice Chanvrerie.

Mezi dvěma salvami se náhle ozvaly vzdálené údery; odbíjely hodiny.

„Je poledne," řekl Combeferre.

Ještě nedozněla dvanáctá, když se Enjolras vztyčil a vyhlásil z vrcholu barikády tento rozkaz:

„Zaneste dlažební kameny do domu. Obložte jimi okna a mansardy. Polovina mužů k puškám, polovina mužů pro kamení. Nesmíme ztratit ani minutu."

Na konci ulice se právě objevila četa zákopníků se sekerou na rameni v bojové sestavě.

Mohlo to být jenom čelo oddílu; a jakého oddílu? Zřejmě oddílu útočného; zákopníci, kteří jsou pověřeni, aby rozbořili barikádu, jdou před vojskem, které ji má ztéci.

Nepochybně se blížila chvíle podobná té, o níž v roce 1822 řekl pan Clermont-Tonnerre, „že jim dá pořádnou fušku".

Enjolrasův rozkaz byl vykonán se spořádaným chvatem, tak příznačným pro lodi a barikády, jediná dvě místa, odkud není možno uniknout. Za malou chvilku byly dvě třetiny dlažby, kterou Enjolras nakázal srovnat u dveří Korintu, vyneseny do prvního poschodí a na půdu, a netrvalo dlouho a tyto dlažební kameny, důmyslně narovnané na sebe, vyzdívaly dolní polovinu oken v celém prvním poschodí i okénka mansard.

Několika skulinami, které Feuilly, hlavní stavitel, ve zdi dlažebních kamenů ponechal, bylo možno prostrčit hlaveň pušky. Tarasení oken se dalo provést snadno proto, že palba ustala. Oba kusy cílily nyní kulemi na střed valu, aby v něm udělaly otvor, nebo, bude-li to možné, průlom pro útok.

Když dlažba určená k poslední obrané byla na místě, dal Enjolras odnést do prvního poschodí láhve uložené včera pod stůl, na němž ležel Mabeuf.

„Kdo to asi vypije?" zeptal se ho Bossuet.

„Oni," odpověděl Enjolras.

Potom zatarasili okno v přízemí a přichystali železné nosníky, které v noci sloužily k zatarasení hospodských dveří zevnitř.

Pevnůstka byla hotova. Barikáda sloužila za val, hospoda byla baštou.

Dlažbou, která zbyla, byl ucpán průlom v barikádě.

Protože obhájci barikády jsou vždycky nuceni šetřit střelivem a obléhající to vědí, řídí obléhatelé své přípravy s dráždivou loudavostí, vystavují se kulkám předčasně, ale spíše zdánlivě předčasně

než skutečně, dávají si načas. Přípravy k útoku dělají s jistou metodickou zdlouhavostí; potom přijde úder.

Tato zdlouhavost umožnila Enjolrasovi, aby všechno přehlédl a všechno zdokonalil. Cítil, že mají-li takoví muži umřít, musí být jejich smrt mistrovským dílem.

Řekl Mariovi: „Oba dva jsme velitelé. Já dám poslední rozkazy uvnitř. Ty zůstaň venku a pozoruj."

Marius se postavil na hlídku na hřebenu barikády.

Enjolras dal dveře kuchyně zatlouci hřebíky; byla, jak se pamatujeme, místem první pomoci.

„Alespoň ranění nebudou postříkáni blátem," řekl.

Úsečně, ale s hlubokým klidem vysvětlil v nízké síni své poslední pokyny. Feuilly naslouchal a odpovídal za všechny.

„V prvním poschodí mějte připraveny sekery, abyste mohli přetnout schodiště. Máte nějaké?"

„Ano," řekl Feuilly.

„Kolik?"

„Dvě sekery a jednu širočinu."

„Dobrá. Máme šestadvacet mužů schopných boje. Kolik je pušek?"

„Čtyřiatřicet."

„O osm víc. Nabijte je a mějte po ruce. Za pasem šavle a pistole. Dvacet mužů na barikádu. Šest na číhanou v mansardách a v okně prvého patra, aby mohli střílet na útočníky skulinami v dlažebním kamení. Ať tu nikdo nezahálí. Až za chvíli dá bubeník znamení, vřítí se těch dvacet na barikádu. Ti, kdo tam budou nejdřív, budou mít nejlepší místa."

Když všechno zařídil, obrátil se k Javertovi a řekl mu:

„Na tebe nezapomínám."

Položil na stůl pistoli a dodal:

„Poslední muž, který vyjde odtud, rozbije tomuhle špiónovi hlavu."

„Tady?" optal se jakýsi hlas.

„Ne, tuhle mrtvolu nenecháme mezi svými mrtvými. Malá barikáda vedoucí do uličky Mondétour se dá překročit. Je jen čtyři stopy vysoká. Chlap je dobře spoután. Bude tam odveden a popraven."

V tu chvíli byl někdo ještě netečnější než Enjolras; byl to Javert.

Vtom se objevil Jean Valjean.

Stál ve skupince povstalců. Vystoupil z ní a řekl Enjolrasovi: „Vy jste velitel?"

„Ano."

„Před chvíli jste mi děkoval."

„Ve jménu republiky. Barikáda má dva zachránce, Maria Pontmercyho a vás."

„Domníváte se, že zasluhuju odměnu?"

„Zajisté."

„Nuže, žádám ji."

„Jakou?"

„Abych mohl toho člověka odpravit já."

Javert zvedl hlavu, spatřil Jeana Valjeana, sotva sebou pohnul a řekl:

„To je správné."

Enjolras právě nabíjel svou karabinu; rozhlédl se kolem. „Nikdo nic nenamítá?"

A obrátil se k Jeanu Valjeanovi:

„Vezměte si toho špicla."

Jean Valjean opravdu převzal Javerta do své moci. Usedl na konci stolu, vzal pistoli a slabé cvaknutí oznámilo, že právě natáhl kohoutek.

Skoro v téže chvíli zahlaholila polnice.

„Vzhůru!" zavolal Marius z barikády.

Javert se rozesmál oním nehlučným, pro něho příznačným smíchem a dívaje se upřeně na povstalce řekl jim:

„Nejste na tom líp než já."

„Všichni ven!“ vykřikl Enjolras.

Povstalci se řítili ve shluku ven a na jejich hřbety – budiž nám ten výraz prominut – dopadla tato Javertova slova:

„Na brzkou shledanou!“

(19)
Jean Valjean se mstí

Když Jean Valjean s Javertem osaměl, rozvázal provaz, kterým byl zajatec připoután v polovině těla a jehož uzel byl pod stolem. Pak mu dal znamení, aby se zvedl. Javert poslechl s nepopsatelným úsměvem, v němž se soustředila převaha spoutané moci.

Jean Valjean uchopil Javerta za provaz u krku tak, jako se vodí soumar za ohlávku, a vleka ho za sebou, vyšel pomalu z krčmy, protože Javert spoutaný na nohou mohl dělat jen malé krůčky.

Jean Valjean měl v ruce pistoli.

Přešli vnitřní lichoběžník barikády. Povstalci, jejichž všechna pozornost byla soustředěna k hrozícímu útoku, k nim byli obráceni zády.

Jediný Marius, který stál stranou na levém konci barikády, je viděl přecházet. Přísvit hrobu, který plnil Mariovu duši, ozářil skupinku dvou lidí: viníka a jeho kata.

Jean Valjean pomohl svázanému Javertovi, kterého neustále hlídal, přelézt nízké hrazení uličky Mondétour.

Když překročili barikádu, octli se v uličce sami. Nikdo je už neviděl. Zákrut ulice je skrýval povstalcům. Několik kroků od nich se kupila příšerná hromada mrtvol odklizených z barikády.

V hromadě mrtvých bylo vidět zsinalou tvář, rozpuštěné vlasy, prostřelenou ruku a poloodhalené ženské ňadro. Byla to Eponina.

Javert se úkosem podíval na mrtvou dívku a s hlubokým klidem řekl polohlasně:

„Zdá se mi, že tu holku znám.“

Pak se obrátil k Jeanu Valjeanovi.

Jean Valjean si dal pistoli pod paži, upřel na Javerta pohled, jenž nepotřeboval vysvětlování, a řekl:

„To jsem já, Javerte."

Javert odpověděl:

„Pomsti se."

Jean Valjean vytáhl ze své kapsy nůž a otevřel jej. „Zabiják!" vykřikl Javert. „Máš pravdu. To ti lépe vyhovuje." Jean Valjean přeřezal provaz na Javertově krku, nato provazy, kterými měl fízl svázána zápěstí, nakonec se sklonil a přeřízl provázek, který měl na nohou; když se vzpřímil, řekl:

„Jste volný."

Javert se nedal tak lehce vyšinout z rovnováhy. Ačkoliv se dokonale ovládal, přece se nemohl ubránit pohnutí. Celý strnul a zdřevěněl.

„Nevím, vyváznu-li odtud," mluvil Jean Valjean, „ale kdybych se náhodou z toho dostal, bydlím pod jménem Fauchelevent v ulici Homme-Armé, číslo sedm."

Javert svraštil tvář jako tygr, zvedl koutek úst a procedil mezi zuby:

„Dej si pozor."

„Jděte," řekl Jean Valjean.

„Řekl jsi Fauchelevent, ulice Homme-Armé?"

„Číslo sedm."

Javert opakoval polohlasně:

„Číslo sedm."

Zapjal si opět kabát, po vojensku se napřímil, udělal půlobrat, zkřížil ruce, jednou rukou si podepřel bradu a dal se směrem k tržnici. Jean Valjean ho sledoval očima. Po několika krocích se Javert obrátil a zvolal na Jeana Valjeana: „Unavujete mě. Raději mě zabijte."

Javert si ani neuvědomil, že už Jeanu Valjeanovi netyká. „Odejděte," řekl Jean Valjean.

Javert se vzdálil loudavými kroky. Za chvíli zahnul za roh ulice Prêcheurs.

Když Javert zmizel, Jean Valjean vypálil ránu do vzduchu. Potom se vrátil na barikádu a řekl:

„Už je to vyřízeno."

Zatím se událo toto:

Marius, zaměstnaný víc venku než uvnitř, si předtím nevšiml pozorně špióna svázaného v temné hloubi nízké síně. Poznal ho až tehdy, kdy ho spatřil při denním světle, jak cestou na smrt překračuje barikádu. Náhlá vzpomínka mu vytanula v mysli. Vzpomněl si na policejního inspektora z ulice Pontoise a na dvě pistole, které mu Javert postoupil a jichž Marius právě používal na této barikádě; a připomněl si nejen tvář, ale i jméno.

Vzpomínka však byla mlhavá a zakalená jako všechny jeho myšlenky. Nebyl si jist, spíš se jen tázal: „Není to snad ten policejní inspektor, který mi řekl, že se jmenuje Javert?" Byl snad ještě čas přimluvit se za toho muže? Ale dříve by bylo nutno zvědět, zda je to opravdu Javert.

Marius zavolal na Enjolrase, který se právě postavil na opačný konec barikády.

„Enjolrasi!"

„Co chceš?"

„Jak se jmenuje ten člověk?"

„Kdo?"

„Ten policejní agent. Znáš jeho jméno?"

„Ovšemže. Řekl nám je."

„Jak se jmenuje?"

„Javert."

Marius se vztyčil.

Vtom se ozvala rána z pistole.

Jean Valjean se objevil a volal:

„Už je to vyřízeno."

Ponuré zamrazení prostoupilo Mariovo srdce.

(20)
Mrtví mají pravdu a živí nemají nepravdu

Začínal smrtelný zápas barikády.

Všechno přispívalo k tragickému majestátu poslední vrcholné chvíle; tisíce záhadných zvuků v ovzduší, oddychování ozbrojených zástupů pohybujících se na ulicích, které nebylo vidět, občasný trysk jízdy, těžký rachot postupujícího dělostřelectva, střelba z pušek a hřmění děl, křížící se v pařížském bludišti, zlátnoucí bitevní dým vznášející se nad střechami, vzdálené výkřiky, příšerné ve své nesrozumitelnosti, všude hrozivé blesky, poplašné vyzvánění z věže Saint-Merry, které jako by teď vzlykalo, líbeznost roční doby, nádhera oblohy plné slunečního záření a oblaků, krása dne a děsné mlčení domů.

Od včerejška se totiž obě řady domů v ulici Chanvrerie proměnily ve dvě zdi, nepřátelské zdi. Zavřená vrata, zavřená okna, zavřené okenice.

V té době, tak odlišné od naší, kdy udeřila chvíle a lid chtěl skoncovat s poměry, které se příliš prodlužovaly, s ústavní listinou, která mu byla vnucena vládou anebo voličstvem, kdy vzduch byl nabit obecným rozhořčením a město svolilo k vytrhávání dlažby, kdy rebelie získala i měšťanstvo a od ucha k uchu se šířila bojovná hesla, tehdy obyvatelé města, proniklí vzpourou, byli takřka pomahači bojovníků a dům se bratřil s improvizovanou tvrzí, která se o něj opírala. Jestliže však poměry ještě neuzrály a všichni se pro povstání ještě nerozehřáli a dav si ještě hnutí nepřál, byl s bojovníky konec, město v okolí odporu se měnilo v poušť, duše ledověly, útulky se zavřely a ulice se měnila v soutěsku, aby vojsku pomohla dobýt barikády.

Lid nelze překvapením přinutit, aby přidal do kroku a šel rychleji, než se mu chce. Běda tomu, kdo by lid nutil, aby přiložil ruku k dílu! Lid si nedá poroučet. Tehdy nechá povstání osudu napospas. Povstalci se promění v lidi nakažené morem. Dům je sráz, dveře jsou odmítavé a průčelí domu je zeď, která vidí, slyší, a nechce.

Mohla by se pootevřít a zachránit vás. Ne. Zeď je soudcem. Měří si vás pohledem a odsuzuje vás. Jaká strašná věc jsou zavřené domy! Zdají se mrtvé, ale žijí. Život je v nich jakoby přerušený, ale trvá dál. Nikdo z domu nevyšel celých čtyřiadvacet hodin, ale nikdo tam nechybí. Uvnitř té skály se přechází z místa na místo, spí se tam a vstává; žije se v ní rodinným životem; pije se v ní a jí; lidé v ní mají strach a to je hrozné! Strach omlouvá hroznou nepohostinnost, mísí se s vyděšením, a to je polehčující okolnost. Někdy se stává, a skutečně se to už přihodilo, že se strach stane vášní; zděšení se může změnit v zuřivost, jako moudrost se může změnit ve vztek; odtud to záhadné označení: *zuřiví umírněnci.* Stává se pak, že vzplane svrchovaná hrůza, z níž vychází zlost jako ponurý dým. – „Co ti lidé vlastně chtějí? Nejsou nikdy spokojeni. Pokojným lidem jenom kazí dobrou pověst. Jako bychom toho bouření neměli až po krk! Co tu hledají? Ať si pomohou sami! Tím hůř pro ně! Je to jejich chyba. Mají jen, co si zasluhují. Co je nám do toho. Chudák naše ulice, jen se na ni podívejte, jak ji zřídili; Je to sebranka darmošlapů! Především jim neotvírejte vrata." – A dům se mění v hrob. Před jeho vchodem se hroutí povstalec; vidí přicházet pušky a tasené šavle; volá a ví, že lidé slyší, ale nikdo nepřichází na pomoc; jsou tu zdi, které by ho mohly ukrýt, jsou tam lidé, kteří by ho mohli zachránit, domy mají uši, ale srdce lidí je z kamene.

Koho vinit?

Nikoho a všechny.

Doba, v níž žijeme, ještě nedozrála.

Utopie se mění v povstání vždycky na své nebezpečí a podobně na vlastní vrub se z filozofického ohrazení stává ohrazení ozbrojené a Minerva se stává Palladou. Nedočkavá utopie, která se promění ve vzpouru, ví, co ji čeká; téměř vždycky přichází příliš brzy. Smiřuje se pak s osudem a vyrovnaně přijímá pohromu místo vítězství. Bez reptání slouží těm, kdo ji zapřeli, a dokonce je i velkodušně omlouvá. Je nezkrotná, narazí-li na překážku, a shovívavá k nevděku.

Ostatně, je to nevděk?

Z hlediska lidského pokolení ano.

Ne však z hlediska jednotlivce.

Pokrok je lidská záležitost. Život lidského pokolení se ve svém souhrnu jmenuje Pokrok. Kolektivní vykročení lidského rodu je Pokrok. Pokrok se pohybuje kupředu; vykračuje si velkou, pozemskou, lidskou cestou k věcem nebeským a božským; má své zastávky, kde jej opožděné zástupy dohánějí; má svá místa oddechu, kdy přemítá a vidí už v duchu nádhernou zemi Kanaán, která se mu zjevila na obzoru; mívá své noci, kdy spí; a myslitel prožívá palčivé úzkosti, vidí-li lidskou mrákotnou duši tápat v temnotách, aniž mohl spící pokrok probudit.

„Snad je bůh mrtev,“ řekl jednou pisateli těchto řádků Gérard de Nerval, protože zaměnil pokrok s Bohem a považoval přerušení pohybu za smrt Jsoucna.

Kdo zoufá, nemá pravdu. Pokrok se naprosto spolehlivě, probudí a mohlo by se vlastně říci, že kráčí kupředu, i když spí, protože mezitím povyrostl. Když jej vidíme zase vstávat, zjišťujeme, že je vyšší. Být stále pokojný, to už nezávisí na pokroku, jako to nezávisí na řece; nestavte jí hráze; nevhazujte do ní balvany; překážka vodu zpění a lidstvo přivede do varu. Odtud ty zmatky; ale po zmatcích se pozná, že se ušlo kus cesty. Dokud nebude zaveden pořádek, který není nic jiného než všeobecný mír, dokud nezavládnou soulad a jednota, dotud budou revoluce stupni pokroku.

Co je tedy pokrok? Právě jsme to řekli. Nepřetržitý život národů.

A někdy se stává, že časný život jednotlivce se bouří proti věčnému životu lidského pokolení.

Přiznejme si bez hořkosti, že jednotlivec má přesně vyhraněný zájem, pro nějž se sám rozhodl; může si sám svůj zájem vybrat a může jej hájit, aniž přitom porušil své povinnosti; přítomnost má svou omluvitelnou dávku sobeckosti; dnešní život má svá práva a nemusí se stále obětovat budoucnosti. Pokolení, které má v této

chvíli právo na svou životní pouť, není nuceno si ji zkracovat ve prospěch generací sobě rovných, na něž dojde později.

„Tu jsem," šeptá ten někdo, který se jmenuje Všichni. „Jsem mladý a jsem zamilován, jsem starý a chci mít klid, jsem otec rodiny, pracuji, daří se mi dobře, mám dobré obchody, mám činžáky, mám státní papíry, jsem šťastný, mám ženu a děti, mám to všechno rád, chci žít, dejte mi svatý pokoj." Z takového rozumování zavane v některých chvílích na velkodušné předvoje lidského pokolení ostrý chlad.

Přiznejme ostatně, že utopie opouští svůj zářivý okruh, dává-li se do boje. Je pravdou zítřka, a vypůjčuje si bitevní prostředky od včerejší lži. Ona, jež je sama budoucnost, jedná jako minulost. Je čirou myšlenkou, a stává se násilím. Zatěžuje jím svá hrdinství a je tedy spravedlivé, že je za ně odpovědna; její násilí je příležitostné a výpomocné, příčí se zásadám a je za ně nutně trestána. Utopie, která se odhodlala k povstání, bojuje se starým vojenským zákoníkem v ruce; střílí vyzvědače, popravuje zrádce, ničí živé bytosti a vrhá je do neznámých temnot. Pomáhá si smrtí, a to je vážná věc. Zdá se, jako by utopie už neměla víru v záření své neodolatelné a neporušitelné síly. Trestá mečem. Ale každý meč má dvojí ostří; kdo zraňuje jedním ostřím, sám se pořeže o druhé.

Když jsme uvedli, a to se vší přísností, své výhrady, musíme se jenom obdivovat proslulým bojovníkům budoucna, vyznavačům utopistických idejí, ať už vítězí nebo ne. I když se jim dílo zvrtne, budou hodni úcty, a ještě jim k úctě možná přibude i vznešenost. Je-li vítězství v souhlase s pokrokem, zasluhuje pochvalu národů, ale hrdinná porážka zasluhuje jejich soucit. Jedno je velkolepé, druhé vznešené. Pro nás, kdo dáváme přednost mučednictví před úspěchem, je John Brown[88] větší než Washington, a Pisacane[89] větší než Garibaldi.

Je nutné, aby někdo stál na straně přemožených.

88 Vůdce vzpoury otroků v Charlestonu v USA roku 1859.

89 Italský vlastenec, padlý ve výpravě proti neapolskému království r. 1857.

Jsme nespravedliví k velkým průkopníkům budoucnosti, když ztroskotají.

Obviňujeme revolucionáře, že šíří zděšení. Každá barikáda se zdá atentátem. Předhazujeme jim jejich teorie, podezíráme jejich úmysly, bojíme se jejich nevyřčených myšlenek, odsuzujeme jejich svědomí. Vytýkáme jim, že proti panujícímu společenskému řádu vztyčují, kupí a hromadí přemíru běd, bolestí, nespravedlností, křivd, zoufalství a že z nejhlubšího dna rvou balvany temnot, aby z nich nadělali cimbuří a v nich bojovali. Voláme na ně: „Vytrháváte pekelnou dlažbu!“ Mohli by odpovědět: „A proto je naše barikáda stavěna z dobrých předsevzetí.“

Smírné řešení je pochopitelně nejlepší. Celkem si přiznejme, že při pohledu na dlažbu si vzpomeneme na bajku o medvědovi a o společnosti, která se leká dobré vůle. Na společnosti závisí, zachrání-li se; dovoláváme se její dobré vůle. Žádného násilného prostředku není třeba. Musíme studovat zlo po dobrém, zjistit je a potom léčit. K tomu ji vybízíme.

Ať je tomu jakkoliv, i když tito mužové padnou, a právě proto, že padnou, jsou vznešení, neboť před očima celého světa bojují za velkou věc s neoblomnou důsledností ideálu; pokroku obětují svůj život jako nejčistší dar; plní přání prozřetelnosti; jednají bohulibě. V předurčenou chvíli vstupují do hrobu, jsouce poslušni božského scénáře jako herec, který s týmž odosobněním právě dohrál svou roli. A přijímají tento beznadějný boj a stoický odchod proto, aby skvělé lidské hnutí, neodvolatelně počaté 14. července 1789, dovedli do všech jeho zářivých a vznešených důsledků. Tito bojovníci jsou kněžími. Francouzská revoluce je pokyn boží.

Ostatně, k rozdílům uvedeným v jiné kapitole musíme dodat, že rozlišujeme povstání uznaná, kterým říkáme revoluce, a povstání odmítnutá, která zveme vzbouření. Propukající povstání je myšlenkou, která se podrobuje zkoušce před lidem. Když lid hodí

svou černou kuličku, myšlenka propadá a povstání se považuje za ztřeštěnou potyčku.

Národům se nehodí vstupovat do války na každé vybídnutí a kdykoli si to utopie zamane. Nemají vždycky na zavolanou hrdinské a mučednické smýšlení.

Jsou praktické. Povstání je jim už předem proti srsti; za prvé proto, že často končí pohromou, za druhé proto, že vždycky vychází z abstraktního pojmu.

Ti, kdo se obětují, se obětují vždycky pro ideál, jedině pro ideál, a to je krásné. Povstání je nadšení. Nadšení se může rozjitřit; tehdy se chápe zbraní. Ale povstání, které si bere na mušku vládu nebo vládní systém, míří výš. A tak například – trvejme na tom – vůdcové povstání roku 1832, a zejména mladí nadšenci z ulice Chanvrerie nebojovali vlastně proti Ludvíku Filipovi. Většina z nich, když hovořila upřímně, uznávala dobré vlastnosti krále stojícího mezi monarchií a revolucí; většině lidí nebyl lhostejný. Útočili však na mladší větev panovnického práva z boží milosti v Ludvíku Filipovi, jako napadali větev starší v osobě Karla X.; a vysvětlili jsme již, že vyvrácením království ve Francii chtěli odstranit násilné osobování moci člověka nad člověkem a osobování výsad nad právy v celém světě. Paříž bez krále bude mít vzápětí za následek svět bez despotů. Tak uvažovali. Jejich cíl byl jistě daleký, jistě nejasný, a příliš pokulhával za činem; ale byl velký.

Je už tomu tak. Člověk se obětuje pro své vidiny, které pro ty, kdo se obětovali, jsou téměř vždycky iluzemi, avšak iluzemi, k nimž je přimíchána veškerá lidská jistota. Povstalec poetizuje a vyzlacuje povstání. Člověk se vrhá do tragických událostí a opájí se svým budoucím činem. Kdo ví? Snad se to podaří. Je nás málo; máme proti sobě celou armádu; ale hájíme právo, přirozené právo, svrchovanost každého nad sebou samým, kterou nelze vzdát, hájíme spravedlnost, pravdu, a je-li třeba, umíráme jako těch tři sta Sparťanů. Nemyslíme přitom na Dona Quijota, ale na Leonida. Jdeme svou cestou, a když

jsme se jednou zavázali, neustupujeme ani o píď, ale řítíme se slepě do boje, protože v nás hoří naděje na neslýchané vítězství, na vyvrcholení revoluce, na osvobození pokroku, na povznesení lidstva, na všeobecné vykoupení, a v nejhorším na Thermopyly.

Válečná tažení ve prospěch pokroku se často hroutí, právě jsme řekli proč. Dav se paličatě vzpouzí následovat reky. Širší vrstvy jsou těžko ovladatelné, davy jsou právě pro svou těžkopádnost vratké a bojí se dobrodružství; a v ideálu je jakási dobrodružnost.

Ostatně nezapomínejme, že jsou tu i zájmy, které nevalně přejí ideálu a citu. Žaludek často ochromuje srdce.

Velikost a krása Francie záleží v tom, že netloustne tak snadno jako jiné národy; snadněji si přitáhne opasek. Je první na nohou a poslední jde spat. Kráčí v čele. Je to objevitelka nových cest.

To proto, že je umělkyní.

Ideál není nic jiného než vrcholný závěr logiky, právě jako krása není nic jiného než vrchol pravdy. Umělecky založené národy jsou také národy důsledné. Milovat krásu znamená vidět světlo. A proto pochodeň civilizace v Evropě, kterou nejprve neslo Řecko, přešla do Itálie, a ta ji postoupila Francii. Božské národy světlonošů! *Vitae lampada tradunt.*[90]

Je podivuhodné, že básnivost národa je živlem jeho pokroku. Velikost civilizace se měří bohatostí obrazotvornosti. Jenomže národ civilizátor musí zůstat národem mužným. Korint, ano; ale ne Sybaris. Kdo zženští, zvrhá se. Nesmíme být ani diletanty, ani rutinéry; musíme však být umělci. Pokud jde o vzdělanost, nesmíme zjemňovat, nýbrž zušlechťovat. Jen tak podáme lidstvu vzor ideálu.

Typem moderního ideálu je umění a jeho prostředkem věda. Jen vědou se uskuteční sociální krása, vznešená vidina básníků. Pomocí A + B znovu vytvoříme ráj. Na vrcholu, jehož naše civilizace dosáhla, je exaktní věda nezbytným živlem nádhery, a vědecké prostředí

90 Předávají si pochodeň života – lat. (Lucretius, *O přírodě II*, 79).

nejenom slouží uměleckému cítění, ale také je doplňuje. Sen musí věci promýšlet. Umění – svou povahou dobyvačné – se musí opírat o vědu, která je na pochodu. Závisí na pevnosti výstroje. Moderní duch je génius Řecka, který se pohybuje na voze génia Indie; Alexandr na slonu.

Plemena, která ustrnula v dogmatu nebo znemravněla špinavým ziskem, jsou neschopna vést civilizaci. Poklonkováním před modlou nebo zlaťákem ochabuje sval, který umožňuje pochod, a zároveň vůli, která kráčí vpřed. Vstřebá-li do sebe národ modloslužbu nebo kupecké sklony, zeslabuje své záření, snižuje svůj obzor i svou úroveň a není schopen chápat lidské a zároveň božské poslání, které z národů dělá misionáře. Babylón nemá ideálů; Kartágo nemá ideálů. Athény a Řím je mají a uchovávají si svatozář civilizace navzdory neproniknutelným temnotám staletí.

Francie má tytéž národní vlastnosti jako Řecko a Itálie. Je athénská svou krásou a římská svou velikostí. Navíc je dobrá. Obětuje se. Je ochotna k oběti a oddanosti častěji než jiné národy. Jenomže ji tato ochota někdy popadne a jindy zas opustí. A právě v tom je velké nebezpečí pro ty, kdo se rozběhli, když jí se právě nechce, nebo pro ty, kdo jdou, když se ona chce zastavit. Francie někdy upadá do materialismu, a tehdy myšlenky, které kalí vznešený mozek, nikterak nepřipomínají francouzskou vznešenost, mají spíše rozměry Missouri nebo Jižní Karolíny. Co dělat? Obr si hraje na trpaslíka; ohromná Francie má své malicherné rozmary. To je všechno.

K tomu nelze nic dodat. Národové mají právo na občasné zatmění, zrovna tak jako hvězdy. A všechno je dobré, jen když se světlo vrátí a zatmění se nezvrhne ve tmu. Svítání a zmrtvýchvstání jsou synonyma. Znovuobjevení světla je totožné s trváním lidského já.

Uvědomme si s klidem tyto skutečnosti. Smrt na barikádě nebo hrob ve vyhnanství můžeme připustit jako celkem přijatelnou oběť. Pravé slovo pro obětování je nezištnost. Ať opuštění strpí svou opuštěnost a vypovězení svůj exil, ale my alespoň poprosme velké

národy, aby, když už musí couvnout, neustupovaly příliš. Není třeba, aby se pod záminkou návratu k zdravému rozumu sestupovalo příliš hluboko.

Existuje hmota, existuje čas, jsou zájmy a je břicho; ale břicho nesmí být jediná moudrost. Dočasný život má svá práva, to připouštíme, ale má je i život, který nepomine. Bohužel, je-li kdo vyvýšen, nevylučuje to, že jednou padne. V dějinách to vidíme častěji, než bychom si přáli. Některý národ je slavný; ochutná ideál a pak kousne do bahna, které mu zachutná; když se ho zeptáte, proč opouští Sokrata pro Falstaffa, odpoví:

„Protože mám rád státníky."

Ještě slovíčko, než se vrátíme do bitevní vřavy.

Bitva jako ta, o které teď vyprávíme, je také jenom křečovité vzepětí k ideálu. Spoutaný pokrok postonává a mívá tragické záchvaty padoucnice. S touto chorobou pokroku, s občanskou válkou, jsme se musili na své cestě potkat. Je to osudná fáze, je to zároveň dějství i meziaktí dramatu, jehož osou je společenský proklatec a jehož pravý název zní: *Pokrok.*

Pokrok!

Tento výkřik, který často vyrážíme, vyjadřuje celou naši myšlenku; a protože myšlenka, kterou si vytyčilo toto drama, má od této chvíle podstoupit ještě několik zkoušek, bude nám snad dovoleno, ne-li nadzvednout závoj, tedy alespoň dovolit, aby jím probleskla záře myšlenky.

Kniha, kterou má v tuto chvíli čtenář před očima, je od začátku až do konce, ve svém celku i ve svých podrobnostech, ať jsou tam jakákoliv přerušení, výjimky a nedostatky, cestou od zla k dobru, od nespravedlivosti k spravedlnosti, od falše k pravdě, od temna k světlu, od hltavosti k svědomí, od hniloby k životu, od zhovadilosti k povinnosti, od pekla k nebesům, od nicoty k Bohu. Východisko je hmota; cíl je duše. Hydra na začátku; na konci anděl.

(21)
Hrdinové

Náhle zavířil buben a dal povel k útoku.

Útok se přihnal jako uragán. Ve tmě minulého večera se vojáci připlížili k barikádě tiše jako hroznýš. Teď za bílého dne bylo překvapení v otevřené ulici vyloučeno, ostatně násilí odhodilo škrabošku, dělo se rozeřvalo a vojsko se vyřítilo na barikádu. Zuřivost se proměnila ve hbitost. Mohutná kolona řadových pěšáků, ve které v pravidelných odstupech postupovala i národní garda a městská pěší garda podepřená houfy, které nebylo vidět, ale slyšet, vřítila se poklusem do ulice za víření bubnů a hlaholu polnice, s nasazenými bodáky, se zákopníky v čele, a neochvějná pod přívaly střel mířila přímo na hradbu jako železný beran.

Hradba odolala.

Povstalci zuřivě pálili. Napadená barikáda měla hřívu z blesků. Útok byl tak prudký, že jednu chvíli byla barikáda zaplavena útočníky; ale setřásla vojáky jako lev psy a pokryla se útočícími jen jako mořský útes pěnou, aby se chvíli poté objevila srázná, černá a mohutná.

Kolona přinucená ustoupit zůstala natlačena v ulici, nekrytá, ale hrozivá, a odpověděla strašnou palbou. Kdo viděl ohňostroj, vzpomene si na snop zkřížených blesků, kterému se říká kytice. Představme si kytici ne už kolmou, ale vodorovnou, která na každém ohnivém vytrysknutí paprsku nese kulku, broky nebo kartáč a rozdává smrt v hroznech blesků. A před nimi stála barikáda.

Na obou stranách bylo stejné odhodlání. Vládla tam téměř barbarská odvaha, spojená s přídechem hrdinné divokosti, z níž se rodilo sebeobětování. Byla to doba, v níž se národní gardista bil jako lev. Vojsko to chtělo skoncovat, povstalci chtěli bojovat. Dobrovolné umírání v květu mládí a zdraví mění neohroženost ve zběsilost. Každý v té vřavě rostl do vznešenosti posledních chvil. Ulice se vystlala mrtvolami.

Na jednom konci barikády stál Enjolras, na druhém Marius. Enjolras, který myslil na celou barikádu, se chránil a skrýval; tři vojáci, jeden po druhém, padli pod jeho střílnou, aniž ho spatřili; Marius bojoval nekryt. Vystavoval se jako terč. Více než půlí těla vyčníval nad hřeben barikády. Není většího marnotratníka nad lakomce, který se splaší; není děsivějšího lidského činu nad jednání člověka zapadlého do snění. Marius byl strašný a zamyšlený. Bojoval jako ve snu. Jako by to byl střílející přízrak.

Obleženým docházely náboje; ale jejich jízlivý humor nevysychal. Smáli se i ve víru smrti.

Courfeyrac stál prostovlasý.

„Kde máš klobouk?“ optal se ho Bossuet.

Coufeyrac odpověděl:

„Konečně se jim podařilo sestřelit mi ho kanónem.“

Nebo mluvili vážně.

„Jak možno pochopit,“ volal Feuilly hořce, „muže (a jmenoval jména, jména známá i slavná, některá z nich z bývalé armády), kteří slíbili, že se k nám připojí, a přísahali, že nám pomohou, a zavázali se k tomu dokonce svou ctí a jsou našimi generály, a teď nás opouštějí!“

A Combeferre se vážně usmál a jenom prohodil:

„Jsou lidé, kteří se dívají na pravidla cti, jako se díváme na hvězdy, z velké vzdálenosti.“

Vnitřek barikády byl poset roztrhanými patronami, řekl bys, že sněžilo.

Útočníci byli početnější, povstalci měli lepší postavení. Stáli nahoře na zdi a bezohledně sráželi vojáky z barikády, kteří klopýtali mezi mrtvými a raněnými, i ty, kteří se do ní zapletli. Tak jak byla barikáda stavěna a skvěle podepřena, byla vskutku místem, kde hrstka mužů drží v šachu celý pluk. Ale útočná kolona se neúprosně blížila, a stále doplňována rostla v dešti kulek, až konečně vojsko ponenáhlu, krok za krokem, ale neúprosně, svíralo barikádu jako šroub lisu.

Útok šel za útokem. Hrůza vzrůstala.

A tehdy se na hromadě dlažebních kamenů v ulici Chanvrerie rozpoutal boj hodný trojských hradeb. Vyzáblí, odraní a vyčerpaní povstalci, kteří plných čtyřiadvacet hodin nejedli a nespali, kteří měli už jen několik nábojů a ohmatávali své prázdné kapsy, téměř všichni samá rána, s hlavou nebo rukou ovázanou zrezavělým a počernalým plátnem, v šatech, jejichž děrami crčela krev, sotva ozbrojení špatnými puškami a starými vylámanými šavlemi, všichni ti chlapíci se změnili v Titány. Barikáda byla desetkrát napadena, ztékána, slézána, ale stále odolávala.

Abychom si boj zpřítomnili, musili bychom si představit plameny, které podpalují hromadu nesmírné odvahy, a v jak hrozný se rozhoří požár. To už nebyl boj, byl to vnitřek rozžhavené pece; ústa vydechovala oheň, obličeje měly nevšední výraz. Lidské rysy se vytrácely, z bojovníků sršely plameny; byl to úděsný pohled na hemžení bojovných salamandrů v rudém dýmu. Upouštíme od vylíčení postupných i současných výjevů velkolepého zabíjení. Jenom hrdinská báseň má právo vyplnit dvanáct tisíc veršů popisem bitvy.

Mohlo by se říci, že je to bráhmanské peklo, nejobávanější ze sedmnácti propastí, které védy nazývají Lesem mečů.

Bil se tu muž proti muži, krok za krokem, pistolemi, šavlemi, pěstmi, zdálky, zblízka, shora i zdola, stříleli odevšad, se střech domů, z oken krčmy i ze sklepů, do nichž někteří vnikli. Na jednoho jich bylo šedesát. Napolo zničené průčelí Korintu bylo ohyzdné. Okno tetované kartáči poztrácelo tabulky a rámy a bylo jen beztvarou dírou, narychlo ucpanou dlažebními kameny. Bossuet byl zabit, Feuilly byl zabit, Courfeyrac zabit, Joly zabit; Combeferre, kterého prokláli třemi ranami bodákem ve chvíli, kdy se chystal zvednout raněného vojáka, neměl ani čas podívat se k nebesům, než vydechl naposled.

Neustále bojující Marius byl poset ranami, zejména na hlavě, do té míry, že jeho tvář mizela v krvi, jako by ji měl pokrytou rudým kapesníkem.

Jediný Enjolras nebyl raněn. Když už neměl zbraně, natahoval ruku napravo i nalevo, až mu nějaký povstalec podal další zbraň. Měl už jen pahýly čtyř mečů; o jeden víc než František I. u Melegnana.

Homér praví: „Diomédes zabíjí Axyla, syna Teuthrantova, který obýval šťastnou Arisbu, Euryalos, syn Mékisteův, zahubí Drésa a Ofeltia, Aisépa a Pédasa, jehož počala najáda Abarbarea z bezúhonného Bukoliónu, Odysseus poráží Perkóťana Pidyta; Antilochos Abléra; Polypoités Astyala; Polydamas Ótota z Kyllény; a Teukros Aretaona. Melanthios umírá pod ranami Eurypylova oštěpu. Agamemnón, král hrdinů, sráží k zemi Elata zrozeného v městě na srázu, který omývá hučící řeka Satnioe.“ V našich starých hrdinských zpěvech útočí Esplandian ohnivou sekerou na ohromného markraběte Swantibora, a ten se brání tím, že kamenuje rytíře věžemi, jež vytrhává ze země. Naše staré nástěnné fresky nám ukazují oba vévody, bretaňského a bourbonského, ozbrojené, s erbovními štíty, řinčící zbraněmi, jak na sebe na koních najíždějí, třímajíce v rukou válečné sekery, se spuštěným hledím, v železných botách a železných rukavicích, jednoho nazdobeného hermelínem, druhého zahaleného v bledě modrý plášť. Bretonec má mezi dvěma výstupky své koruny lva, Bourbon náramně velkou lilii na hledí. Ale aby byl člověk skvělý, k tomu není potřebí, aby nosil jako Yvon vévodský šišák anebo aby jako Esplandian třímal v ruce živý oheň, anebo aby jako Fylés, otec Polydamantův, přinesl z Efyry výbornou zbroj, dar krále mužů Euféta; stačí položit život za přesvědčení nebo z věrnosti. Představte si prostomyslného vojáčka, který ještě včera sedlačil v Beauce nebo v Limousinu a teď si vykračuje s bajonetem po boku kolem chův, které hlídají děti v Lucemburské zahradě, představte si mladého bledého studenta nakloněného nad anatomickým preparátem nebo nad knihou, toho jinošského blondýna, který si přistřihuje vousky nůžkami, vezměte ty dva, vdechněte jim vědomí povinnosti, postavte je proti sobě na křižovatce Boucherat nebo ve slepé uličce Planche-Mibray, a jeden nechť bojuje za svůj prapor a druhý nechť

se bije za svůj ideál, a ať si oba představí, že bojují za vlast; bude to ohromný zápas. A stín, který vrhnou na hrdinské pole, na němž zápolí lidstvo, stín toho vojenského ucha a studentského dobrovolníka, se vyrovná stínu, který vrhá Megaryon, král Lykie, země plné tygrů, když se utkává v boji muže proti muži s nesmírným bohorovným Ajantem.

(22)
Krok za krokem

Když na obou koncích barikády zbyli z velitelů naživu jen Enjolras a Marius, povolil střed, který tak dlouho hájili Courfeyrac, Joly, Bossuet, Feuilly a Combeferre. Dělo sice neprolomilo schůdný průchod, ale vykrojilo dost široce střed hradby; vršek zmizel pod kulemi, zhroutil se a sutiny se valily dovnitř i ven a utvořily posléze na obou stranách přehrady dva svahy, jeden uvnitř a druhý venku. Zevní svah vyzýval k přístupu svou nakloněnou rovinou.

Vojáci podnikli poslední pokus o útok a ten se zdařil. Pružným krokem se neodvolatelně přihnal naježený dav bodáků a semknuté bitevní čelo útočné kolony se objevilo v kouři na vrcholu srázu. Tentokrát byl konec. Skupina povstalců, která bránila střed, zmateně ustoupila.

Tehdy se v některých probudila neuvědomělá touha po životě. Mnozí už nechtěli umřít, když viděli les pušek namířených na sebe. To je chvíle, kdy pud sebezáchovy vyráží skřeky a kdy se v člověku probouzí zvíře. Opírali se zády o vysoký šestiposchoďový dům, který tvořil pozadí hradby. Dům mohl být jejich spásou. Byl zabedněn a jakoby zazděn odshora dolů. Než by se bylo řadové vojsko dostalo dovnitř barikády, bylo by zbývalo dosti času, aby se nějaké dveře otevřely a opět zavřely, stačila by na to chvilka jako zablýsknutí, a rychle pootevřená a okamžitě zavřená vrata znamenala pro

zoufalce život. Za domem byla ulice, tudy kynula možnost útěku, volnost. Začali tlouci do vrat pažbami, kopali do nich, volali, křičeli, prosili, spínali ruce. Nikdo neotvíral. Ze špehýrky ve třetím poschodí se na ně dívala mrtvá hlava.

Enjolras, Marius a sedm osm povstalců kolem nich se k nim vrhlo a chránilo je. Enjolras volal na vojáky: „Nepřibližujte se!“ A když důstojník neuposlechl, Enjolras ho zabil. Nyní bojoval ve vnitřním nádvoří opevnění, opřen o dům Korintu, s kordem v jedné a s puškou v druhé ruce, udržoval dveře krčmy otevřené a bránil útočníkům vstoupit. Volal na zoufalce:

„Jsou tu jenom jedny dveře. Tyhle.“

A zakrývaje dveře svým tělem, stavě se jediný celému pluku na odpor, propouštěl zbylé kamarády za svými zády. Všichni se tam nahrnuli. Svou karabinou, které teď užíval jako hole, zamával způsobem, jemuž šermíři odborně říkají krytá růžice, srazil bodáky kolem sebe a před sebou a vstoupil poslední; nastal strašný okamžik, vojáci chtěli proniknout a povstalci se chtěli zavřít. Dveře byly přiraženy tak prudce, že při tom, jak zapadaly, přiskříply a odřízly na rámu pět prstů vojáka, který se jich křečovitě držel.

Marius zůstal venku. Rána z pušky mu zlomila klíční kost; cítil, že omdlévá a padá. Ve chvíli, kdy už měl zavřené oči, pocítil, že se ho zmocnila statná ruka, a mrákoty, do nichž se propadal, mu sotva dovolily naposled vzpomenout na Cosettu:

„Jsem zajat. Budu zastřelen.“

Když Enjolras neviděl Maria mezi těmi, kdo se utekli do krčmy, myslil si totéž. Ale nastala chvíle, kdy každý měl čas myslit právě jen na svou smrt. Enjolras upevnil na dveřích tyč a závoru, zavřel zámek u dveří a visací zámek na dva západy, zatímco na vrata venku zuřivě tloukli vojáci pažbami a zákopníci sekerami. Obléhatelé se seskupili u vrat. Začalo obléhání krčmy.

Vojáci zuřili.

Podráždila je smrt dělostřeleckého seržanta a cosi ještě mnohem horšího; v několika hodinách, jež předcházely útok, se rozneslo, že povstalci mrzačí zajatce a že v krčmě je bezhlavá mrtvola jednoho vojáka. Takové neblahé pověsti obyčejně provázejí občanské války, a podobný klep přivolal později nešťastnou pohromu v ulici Transnonain[91].

Když zatarasil dveře, řekl Enjolras ostatním:

„Prodejme svou kůži co nejdráž."

Pak přistoupil ke stolu, na němž leželi Mabeuf a Gavroche. Pod černým suknem bylo vidět dvě napřímené a strnulé postavy, jednu velkou, druhou malou, a pod chladnými záhyby rubáše se nejasně rýsovaly dva obličeje. Jedna ruka vyčnívala malátně zpod příkrovu. Byla to ruka starcova.

Enjolras se sklonil a políbil jeho úctyhodnou ruku právě tak, jako mu den předtím políbil čelo.

Byly to jediné dva polibky, které dal ve svém životě.

Ale zkraťme vypravování. Barikáda bojovala jako thébská brána, krčma bojovala jako dům v Zaragoze. Takový odpor je rozhořčený. Žádná milost. Žádní vyjednavači. Chtějí umírat se zbraní v ruce.

Když říká Suchet: „Vzdejte se!", Palafox[92] odpovídá:

„Po boji s děly boj na nože!"

Nic nechybělo při dobývání Hucheloupovy krčmy; nechyběl ani déšť dlažebních kamenů, který se snesl na obléhající z okna a se střechy a pobouřil vojáky, jimž způsobil strašná poranění; nechyběla ani střelba ze sklepů a z oken mansard, ani zuřivý útok, ani zběsilá obrana; a když dveře konečně povolily, nechybělo ani zuřivě šílené vraždění. Jakmile se útočníci vřítili do krčmy, klopýtajíce o výplň vylomených a poražených dveří, nenašli tam ani jediného povstalce. Točité schodiště bylo odsekáno sekerami a leželo uprostřed nízké

91 Za povstání v roce 1831 tu byli vyvražděni obyvatelé celého domu.

92 Obránce Zaragozy v letech 1808–1809.

síně; několik raněných umíralo a ostatní, pokud nebyli zabiti, číhali v prvním poschodí, a právě odtud, otvorem ve stropě, kam kdysi ústily schody, se snesla zastrašující palba. Byly to poslední náboje. Když pak tito obávaní odsouzenci neměli už ani prach ani kulky, vzal každý do ruky dvě z lahví, které, jak víme, Enjolras uschoval, a s těmito příšerně křehkými obušky se postavili proti vystupujícím vojákům. Byly to láhve s lučavkou. Vypravujeme o tomto temném vraždění tak, jak se skutečně událo. Obléhaný, bohužel, používá jako zbraně všeho. Řecký oheň nepřipravil o čest Archimeda, vřelá smůla nezbavila cti Bayarda. Každá válka je hrozná, nemá na vybranou. Střelba obléhajících byla vražedná, ačkoliv nebylo snadné střílet zdola nahoru. Okraj stropního otvoru byl brzy ovrouben mrtvými hlavami, z nichž crčely dlouhé rudé a kouřící pramínky. Panoval nevýslovný hluk; horký kouř, který se nemohl rozplynout, ležel jako noc nad bojištěm. Chybějí nám slova k vylíčení hrůzy, která dospěla až k takovým koncům. To už nebyli lidé v boji, který se proměnil v peklo. To už nebyli ani obři proti kolosům. Podobalo se to spíše Miltonovi a Dantovi než Homérovi. Démoni útočili a příšery odolávaly.

Bylo to nestvůrně hrdinství.

(23)
Hladový Orestes a opilý Pylades

Do sálu v prvním poschodí konečně vrazilo asi dvacet obléhatelů, vojáci, národní gardisté i členové městské stráže v jedné směsici, většinou znetvořeni ranami v obličeji, které obdrželi při tom strašlivém výstupu, oslepeni krví, zuřiví a zdivočelí; vnikli tam, vysazujíce se navzájem, lezli po kostře schodů, škrábali se po zdi, věšeli se na strop a na samém kraji propadliště zabíjeli poslední muže, kteří kladli odpor. V sále stál už jen jediný muž, Enjolras. Bez nábojů, bez kordu; držel v ruce hlaveň karabiny, jejíž pažbu rozbil o hlavy vstupujících.

Mezi sebe a útočníky postavil kulečník, couvl do rohu sálu a tam s hrdým okem a vztyčenou hlavou, s pahýlem zbraně v ruce, stál ještě dost hrozivě, aby se kolem něho utvořil prázdný prostor. Kdosi vykřikl:

„To je velitel. To je on, ten nám zabil dělostřelce. Dobře, že se tam postavil. Ať tam zůstane. Zastřelme ho okamžitě."

„Zastřelte mě," řekl Enjolras.

Odhodil pahýl karabiny, zkřížil ruce a nastavil hruď. Odvaha umřít vždycky dojímá. Jakmile Enjolras zkřížil ruce, přijímaje konec, ustal ohlušující ryk boje v sále a zmatek se náhle změnil v tichou pohřební slavnost. Zdálo se, že hrozivá velebnost bezbranného a nehýbajícího se Enjolrase dopadla plnou váhou na shluk lidí a že jenom svrchovaností svého klidného pohledu tento nádherný, zkrvavený a okouzlující mladík, lhostejný právě tak jako nezranitelný, donutil příšernou tlupu, aby ho zabila s úctou. Jeho krása, která v tu chvíli byla zvýšena hrdostí, byla jedinou září; byl zardělý a růžový, jako by po děsných čtyřiadvaceti hodinách, které uběhly, nebyl ani unaven, právě tak jako nebyl raněn. To pravděpodobně o něm jeden svědek vypovídající později před vojenským soudem řekl:

„Byl tam povstalec, kterému, jak jsem slyšel, říkali Apollón."

Jeden národní gardista, který mířil na Enjolrase, sklonil zbraň a řekl:

„Připadá mi, jako bych měl zastřelit květ."

Dvanáct mužů utvořilo četu v opačném rohu proti Enjolrasovi a v tichosti nabíjeli pušky.

Pak zvolal jeden seržant:

„K líci zbraň!"

Zakročil důstojník:

„Počkejte."

A obrátil se na Enjolrase:

„Přejete si, abychom vám zavázali oči?"

„Ne."

„Byl jste to vy, kdo zastřelil dělostřeleckého seržanta?"

„Ano."

Grantaire se před chvílí probudil.

Vzpomínáme si, že Grantaire, sedě na židli a opíraje se o stůl, spal od včerejšího večera v horním sále krčmy.

Na něm se plně uplatnilo staré úsloví – zpitý do němoty. Ohavná míchanice absintu, těžkého piva a kořalky ho přivedla do stavu strnulosti. Protože jeho stolek byl malý a nehodil se k ničemu, nechali mu jej. Byl stále ještě v téže poloze, prsa schýlena nad stolem, hlava položená na rukou, obklopen skleničkami, sklenicemi a lahvemi. Spal těžkým spánkem ztuhlého medvěda a nacucané pijavky. Nic ho neprobudilo, ani střelba, ani kulky, ani kartáče létající oknem do sálu, ani ohromný lomoz útoku. Ledaže někdy odpovídal dělu chrápáním. Jako by zde čekal, až mu nějaká kulka ušetří námahu probouzení. Několik mrtvol leželo kolem něho; na první pohled se nijak nelišil od tvrdých spáčů, kteří spali spánkem smrti.

Hluk opilce neprobudí, probudí jej ticho. Tato zvláštnost byla pozorována už vícekrát. Hluk kolem jen podporoval Grantairovu mdlobu; šum sesypávajících se předmětů ho ukolébával.

Až něco jako zastávka, v níž utichl hluk před Enjolrasem, otřáslo jeho hlubokým spánkem. Je to stejné, jako když se tryskem jedoucí kočár náhle zastaví. Lidé dřímající v něm se probudí. Grantaire se prudce vztyčil, rozpřáhl ruce, promnul si oči, rozhlédl se, zívl a porozuměl.

Konec opilosti se podobá cloně, která se trhá. Rázem vidíme všechno, co dosud skrývala. Všechno se náhle vybavuje v paměti; a opilec, který neví, co se za čtyřiadvacet hodin zběhlo, chápe situaci ještě dřív, než docela prohlédne. Myšlenky se mu vracejí s náhlou jasnozřivostí; tupost opilství, jakýsi mrak, který mu zatemňoval mozek, se vypařuje a ustupuje jasnému a přesnému vnímání skutečnosti.

Jak byl tak v koutě odložen a jako schován za kulečníkem, vojáci, kteří upírali zrak na Enjolrase, Grantaira neviděli a seržant byl připraven, aby opakoval svou výzvu: „K líci zbraň!“, když náhle zaslechli mohutný hlas, který vedle nich vykřikl:

„Ať žije republika! To je má řeč.“

Grantaire se zvedl.

Ohromná záře celého boje, který promeškal a jehož se nezúčastnil, se objevila v jasném oku přeměněného opilce.

Opakoval: „Ať žije republika!“ Pevným krokem přešel sál a šel se postavit před pušky vedle Enjolrase.

„Zabte nás oba jednou ranou,“ řekl.

A obraceje se k Enjolrasovi, řekl mu něžně:

„Dovolíš?“

Enjolras mu s úsměvem stiskl ruku.

Úsměv ještě nepohasl, když zarachotil výstřel.

Enjolras, prostřelený osmi ranami, zůstal opřen o zeď, jako by ho kulky byly přibily ke zdi. Jenom hlavu naklonil.

Grantaire mu klesl k nohám jako sražen bleskem.

Několik minut poté vyháněli vojáci poslední povstalce, kteří se uchýlili na půdu domu. Stříleli na ně laťkovou stěnou oddělující podkroví. Bojovalo se v podstřeší. Vojsko shazovalo povstalce z oken, někteří z nich ještě žili. Dva myslivci, kteří chtěli zvednout rozbitý dostavník, zemřeli pod dvěma ranami karabiny, vystřelenými z okna mansardy. Odtamtud byl svržen muž s bodlem vraženým do břicha, který na zemi chroptěl. Jeden voják a jeden povstalec klouzali po svahu taškové střechy a sletěli dolů, držíce se v zuřivém objetí. Podobný boj se odehrával ve sklepě. Výkřiky, výstřely, zuřivé dupání. Potom ticho. Barikáda byla dobyta.

Vojsko začalo prohledávat okolní domy a pronásledovalo uprchlíky.

(24)
Zajatec

Marius byl opravdu zajatcem. Zajatcem Jeana Valjeana.

Ruka, která ho uchopila zezadu, právě když padal, a jejíž dotek cítil ztráceje vědomí, byla ruka Jeana Valjeana.

Jean Valjean se zúčastnil boje jen tím, že se vydával v nebezpečí. Kdyby tu nebyl on, nikdo by se nebyl staral o raněné v té poslední chvíli smrtelného zápasu. On, který při tom krveprolití byl všudypřítomný jako sama prozřetelnost, se staral, aby ti, kdo padli, byli odneseni do dolní místnosti a obvázáni. Nosil je tam sám. Chvílemi opravoval barikádu. Ale z jeho rukou nevyšlo nic, co by se mohlo podobat ráně, útoku nebo jen osobní obraně. Mlčel a pomáhal. Ostatně byl jen tu a tam škrábnut. Kulky o něj nestály. Byla-li sebevražda částí toho, o čem snil, když přišel do tohoto hrobu, tedy neuspěl. Ale pochybujeme, že by byl pomýšlel na tak bezbožné předsevzetí.

V hustém kouři boje Jean Valjean jako by neviděl Maria; ve skutečnosti ho nespouštěl z očí. Když Maria zasáhla rána z pušky, vyskočil Jean Valjean s tygří mrštností, vrhl se na něho jako na kořist a odnesl ho.

Víření útoku se úporně soustřeďovalo na Enjolrase a na dveře krčmy, takže nikdo neviděl Jeana Valjeana, kterak v náruči nese omdlelého Maria, jak přechází vnitřní pole barikády zbavené dlažby a mizí za rohem domu Korintu.

Pamatujeme se na ten roh, který tvořil jakýsi výběžek do ulice; chránil několik stop půdy před kulkami a kartáči a právě tak před pohledy. Tak se někdy i při požáru vyskytne světnice, která nechytne, a v nejrozbouřenějším moři se najde klidný kout za horským výběžkem nebo v klínu zátoky obklopené útesy. V tomto úhlu vnitřního lichoběžníku barikády vydechla naposled Eponina.

Zde se Jean Valjean zastavil, položil Maria na zem, opřel se o zeď a rozhlédl se kolem sebe.

Postavení bylo strašné.

Na okamžik, snad i na nějaké dvě tři minuty byl ten kousek zdi skrýší. Ale jak vyjít z toho krveprolévání? Jean Valjean si vzpomněl na úzkost, která se ho před osmi lety zmocnila v ulici Polonceau, a na způsob, jakým se mu podařilo uniknout; tehdy to bylo obtížné,

dnes je to nemožné. Před sebou měl neúprosný a hluchý dům o šesti poschodích, v němž, jak se zdálo, bydlel jen jediný člověk, a ten se mrtev nakláněl z okna; po pravici měl Jean Valjean dosti nízkou barikádu, která uzavírala ulici Petite-Truanderie; překročit tuto překážku se zdálo snadné, ale nad hřebenem přehrady bylo vidět hroty bodáků. Stálo tam připraveno v pohotovosti řadové vojsko. Bylo zřejmé, že překročit barikádu by znamenalo vydat se napospas střelbě, protože každá hlava, která by se byla odvážila objevit nad vrcholem zdi, by se stala terčem šedesáti výstřelů. Po levé straně měl bojiště. Za rohem zdi byla smrt.

Co počít?

Jedině pták by byl mohl vyváznout.

Jean Valjean se musil rozhodnout okamžitě, musil ihned najít nějaké východisko z nouze, odhodlat se. Na několik kroků od něho se bili; naštěstí se všichni zuřivě soustředili na jediné místo, na dveře krčmy; ale kdyby jen jediného vojáka napadlo, aby obešel dům nebo zaútočil z boku, bylo by po všem.

Jean Valjean si prohlédl dům, který stál proti němu, podíval se na barikádu po svém boku, pak se usilovně zahleděl na zem, jako by tam chtěl v zoufale svrchované tísni krajního nebezpečí očima provrtat díru.

A jak se díval, vyvstalo mu najednou v smrtelné úzkosti cosi před očima, vzalo to na sebe určitý tvar, jako by síla pohledu přivolala, co si přál. Všiml si, že několik kroků od něho, pod malou přehradou, tak neúprosně střeženou a hlídanou zvenčí, pod sesypanou hromadou, která ji zčásti kryla, je v úrovni ulice naplocho položena železná mříž. Byla ukována ze silných železných tyčí a asi dvě čtvereční stopy veliká. Obruba z dlažebního kamene byla vytrhána a mříž byla odkryta. Mříží bylo vidět temný otvor, něco jako komín nebo kruhový otvor studny. Jean Valjean se k němu vrhl. Osvítila ho jeho stará znalost různých možností útěku. Odsunout kameny, zvednout mříž, naložit na ramena mrtvolně bezvládného Maria,

sestoupit s tímto břemenem na bedrech a pomáhat si lokty a koleny do studně, která naštěstí nebyla hluboká, spustit za sebou těžký železný příklop, na nějž se sesypalo uvolněné kamení, stanout na vydlážděné ploše tři metry pod zemí, – to všechno bylo vykonáno jako něco, co děláme v blouznění, s obří silou a orlí rychlostí; trvalo to sotva několik minut.

Jean Valjean se octl s Mariem, který byl stále v bezvědomí, v dlouhé podzemní chodbě.

Vládl tam hluboký mír, naprosté ticho a tma.

Vrátil se mu dojem, který kdysi zakusil, když vpadl z ulice do kláštera. Dnes však neodnášel Cosettu, ale Maria.

Strašný povyk z krčmy dobyté útokem slyšel nad sebou už jenom jako nejasné šumění.

KNIHA DRUHÁ
Vnitřnosti obra

(1)
Mořem ochuzená země

Paříž vyhazuje ročně dvacet pět miliónů do vody. A ne obrazně. Cože? A jak? Ve dne v noci. Jaký sleduje cíl? Žádný. S jakým úmyslem? Neúmyslně. Proč? Pro nic za nic. Kudy? Svými vnitřnostmi. Co jsou její vnitřnosti? Její stoka.

Dvacet pět miliónů je nejnižší z přibližných čísel, která nám říkají odborné vědecké odhady.

Věda po dlouhém tápání dnes ví, že nejúrodnější a nejvydatnější hnojivo je hnojivo lidské. Řekněme k své hanbě, že Číňané to věděli před námi. Ani jeden Číňan, jak říká Eckeberg, nejde do města, aby si na cestě zpátky neodnášel na obou koncích bambusové hole dvě vědra toho, čemu my říkáme výkaly. Díky lidskému hnojivu je čínská půda tak mladá jako za časů Abrahámových. Čínská pšenice sype stodvacateronásobně. Žádné guano se úrodností nevyrovná odpadkům velkoměsta. Velkoměsto je nejmocnější hovnivál. Kdyby se použilo města k vyhnojení venkova, byl by to zaručený úspěch. Je-li naše zlato hnůj, tedy naopak náš hnůj je naše zlato.

Co děláme se svým zlatem – hnojem? Smetáme je do propasti.

Za veliké peníze posíláme konvoje lodí, aby na jižní točně nasbíraly trus buřňáků a tučňáků, a nespočetné bohatství, které máme na dosah ruky, posíláme do moře. Kdyby všechno lidské a zvířecí hnojivo, které svět ztrácí, bylo vráceno zemi, místo aby bylo házeno do vody, stačilo by uživit svět.

Hromádky smetí u patníků, káry bláta, které v noci drkotají po ulicích, odporné sudy odpadků, zapáchající proudy podzemního

bahna, které před vámi skrývá dlažba, víte, co to všechno je? To je kvetoucí louka, zelená tráva, mateřídouška, dymián a šalvěj, to je zvěř, to je dobytek, to je spokojené bučení skotu večer, to je provoněné seno, to je zlaté obilí, to je chléb na vašem stole, to je žhavá krev ve vašich žilách, to jest zdraví, radost a život. Tak si to přeje ona záhadná tvorba, která je přepodstatňováním na zemi a převtělováním na nebesích.

Dejte to do velkého tyglíku; vzejde vám z toho blahobyt. Ze zúrodňovaných úhorů je živo lidstvo.

Jste přímo mistry v promrhávání tohoto bohatství a můžete se mi nadto ještě vysmát. Tím jen nasadíte korunu své hlouposti.

Statistika vypočítala, že sama Francie vyplácí Atlantskému oceánu ústím svých řek půl miliardy. Zapamatujte si, že těmito pěti sty milióny by se zaplatila čtvrtina státního rozpočtu. Ale člověk je tak důvtipný, že těch pět set miliónů raději nahází do stoky. A tak sama podstata lidu odtéká tady po kapkách nebo jinde dokonce proudy, jimiž ji naše stoky vydáví do řek a obrovským soutokem dál do oceánu. Každé škytnutí našich stok nás stojí tisíc franků. To má dvojí výsledek: ochuzenou zemi a otrávenou vodu. Hlad vystupuje z brázdy a nemoc vystupuje z řeky.

Je známo, že například Temže dnes otravuje Londýn.

Paříži bylo nutno v poslední době přeložit většinu vyústění stok dále po proudu, pod poslední most.

Dvojité potrubní zařízení opatřené záklopy a čisticími propustmi, sajícími a ženoucími zpět, prostá odvodňovací soustava, jednoduchá jako lidská plíce, která je již v plném provozu v několika anglických obcích, by stačila přivádět do našich měst čerstvou vodu a odnášet zpět obohacenou vodu našich měst na naše pole, a tento snadný koloběh, nejprostší na světě, by nám ušetřil pět set miliónů, které vyhazujeme oknem. Myslíme na jiné věci.

Nynější postup chce být prospěšný, a přitom škodí. Úmysl je dobrý, ale výsledek je smutný. Chceme město vyčistit, a zatím ochuzujeme

obyvatelstvo. Až odvodňování se svou dvojí činností, která vrací, co vzala, nahradí všude dnešní kanály, které jen splachují a ochuzují, a až se toto všecko spojí s poznatky moderně řízeného hospodářství, tehdy se výtěžek půdy zdesateronásobí a problém bídy bude podstatně zmenšen. A bude vyřešen nadobro, jakmile se zbavíme všech forem příživnictví.

Zatím veřejné bohatství odtéká řekami a přichází nazmar. Mrhání je pravé slovo. Takto se Evropa vyčerpává a ničí.

Právě jsme vyřkli číslici, která se týká Francie. Protože Paříž má jednu pětadvacetinu veškerého francouzského obyvatelstva a pařížské guano je ze všech nejvydatnější, nevystihneme ani plně pravdu, odhadujeme-li podíl Paříže na ztrátě půl miliardy, kterou Francie ročně vyhazuje, na pětadvacet miliónů. Kdyby se těch pětadvaceti miliónů použilo na podpory a úroky, zvětšilo by to lesk Paříže. Město je vyhodí stokou. A proto můžeme říci, že opravdovou stokou Paříže je její velká rozmařilost, její okázalé slavnosti, milionářské paláce, její prostopášnosti, rozhazování zlata plnýma rukama, její nádhera, přepych a její velkolepost.

Tak ze zaslepenosti špatné hospodářské politiky utápíme, pouštíme po vodě a zahazujeme do bezedných propastí majetek nás všech. Tyto praménky by měly být pro veřejné blaho zachyceny jako rybniční voda pro kaskády a vodotrysky v saintcloudském parku.

Z národohospodářského stanoviska by se tato skutečnost dala shrnout asi takto: Paříž – bezedný sud.

Paříž, toto vzorné město, předloha všech dobře vedených metropolí, kterou ostatní národy napodobují, toto hlavní město ideálů, vznešená vlast podnětů, popudů a pokusů, středisko a místo duchů, město, jež je samo národem, úl budoucnosti, obdivuhodná sloučenina Babylónu a Korintu, by vyvolala u nějakého sedláčka z Fo-Kianu jen pokrčení ramen, kdyby se na ni podíval z hlediska, které jsme právě zaznamenali.

Napodobujte Paříž – a přijdete na mizinu.

Ostatně sama Paříž, která od nepaměti tak nesmyslně promrhává jmění, se opičí po jiných.

Tato překvapující nedůvtipnost není nová; není to ani mladická zpozdilost. Staří národové jednali právě tak jako moderní lidé. Liebig[93] říká: „Římské stoky pohltily všechno bohatství římského venkovana. Když římská stoka zničila římský venkov, Řím vyčerpal Itálii, a když hodil Itálii do své stoky, vylil tam Sicílii, potom Sardinii, pak Afriku. Stoka Říma pohltila svět. Nabídla svůj hltavý jícen městu i celému světu: *Urbi et orbi.* Věčné město, neprozkoumatelná stoka."

V tom jako i v jiném dával Řím příklad.

Paříž se řídí podle tohoto vzoru se vší hloupostí, která je vlastní městům ducha.

Takto má tedy Paříž pod sebou ještě Paříž druhou; Paříž stok, která má své ulice, křižovatky, náměstí, slepé uličky, tepny i svůj oběh krve – bahno, není-li tam náhodou i bahno v lidské podobě.

Není totiž správné někomu lichotit, ani velkému národu; tam, kde je všechno, je vedle vznešenosti i hanba; a je-li v Paříži něco z Athén, města světla, z Tyru, města noci, ze Sparty, města ctnosti, z Ninive, města zázraků, má v sobě i něco z Lutetie, města bláta[94].

Ostatně nese také pečeť své moci a ohromné pařížské kaliště představuje mezi velkolepými památníky podivný ideál, který se vtělil do několika mužů, Machiavelliho, Bacona a Mirabeaua, představitele velkolepé podlosti.

Kdybychom mohli očima proniknout pod povrch země, podzemí Paříže by se nám jevilo jako obrovský rozvětvený korál. Žádná houba nemá tolik otvorů a chodbiček jako tato hrouda země, která má šest mil v obvodu a na níž spočívá starobylé velkoměsto. A to nemluvíme ani o katakombách, které jsou sklepeními svého druhu, ani o nerozmotatelné síti plynového vedení, ani o rozsáhlé soustavě

93 Něm. autor *Využití organické chemie v zemědělství* (1840).

94 Lutum, lat. bláto, Paříž se jmenovala latinsky Lutetia Parisiorum.

vodovodního potrubí, které ústí do nárožních studní, protože jenom stoky samy tvoří pod oběma břehy neobyčejnou temnou síť; bludiště, jehož jedinou orientací je jeho svažitost.

Tam se ve vlhké mlze objevuje krysa, jako by ji Paříž porodila.

(2)
Dějiny staré stoky

Představme si, že nadzvedneme-li Paříž jako víko, objeví se nám podzemní síť stok vypadající z ptačí perspektivy jako silná větev naroubovaná po obou stranách na řeku. Na pravém břehu bude okružní stoka kmenem této větve, vedlejší stoky budou jakýmisi ratolestmi a slepé stoky větvičkami.

Tento obraz je jen povšechný a jen napolo přesný, protože pravý úhel, tak charakteristický při podzemním rozvětvení, je v rostlinstvu velmi vzácný.

Pravděpodobnější představu si o tomto podivném geometrickém plánu uděláme, představíme-li si na tmavém pozadí zvláštní orientální abecedu, rozházenou a pomíchanou, abecedu, jejíž zkomolená písmena jsou navzájem ve zdánlivém a nahodilém nepořádku pospájena buď svými úhly, nebo svými konci.

Kaliště a stoky hrály velkou úlohu ve středověku, v Byzanci a ve starém Orientě. Rodil se v nich mor a umírali v nich despotové. Většinou se lidé dívali na tato ložiska hniloby, na tyto ohavné kolébky smrti s posvátnou hrůzou. Pomyšlení na příkop s banáraskými červy je právě tak otřesné jako pomyšlení na lví jámu v Babylóně. Teglath-Phalasar přísahal při stoce v Ninive, jak říkají rabínské knihy. Jan Leydenský[95] poručil své falešné luně, aby vyšla ze stoky

95 Mystik 16. století, prosazoval volné mravy, v Münsteru se prohlásil za krále Siónu.

v Münsteru, a jeho orientální dvojník Mokanna, záhadný prorok Chorásánu, vyvolával své falešné slunce z žumpy Kekšebu.

Lidské dějiny se odrážejí v dějinách stok. Gemonie vypravovaly o Římu. Pařížská stoka byla odpradávna strašná věc. Byl to hrob, bylo to útočiště. V této díře se ukrýval zločin, rozum, sociální protest, svoboda přesvědčení, myšlenka, krádež a všechno, co lidské zákony pronásledují nebo pronásledovaly: vzbouření „paličníci“[96] ve čtrnáctém století, zlodějové plášťů v patnáctém, hugenoti v šestnáctém, Morinovi[97] „osvícení“ v sedmnáctém a paliči v osmnáctém století. Před sto lety odtamtud vycházel v noci vrah a vklouzl tam lump, který byl v nebezpečí; les měl své jeskyně, Paříž měla stoku. Pařížští žebráci, ta galská *picareria,* považovala stoku za filiálku Dvora divů, a večer se ta poťouchlá a divoká cháska vracela pod vomitorium Maubuée jako do ložnice.

Docela přirozené bylo, že ti, kdo denně pracovali ve slepé uličce Kapsářů nebo v ulici Hrdlořezů, bydlili v noci pod můstkem Zelené cesty nebo v povalečském pelechu Kančí hlava. Proto se to tam hemží vzpomínkami. V těch dlouhých opuštěných chodbách straší všechny možné přízraky; všude hniloba a ohavné výpary, tu a tam větrací okénko, jímž se Villon zevnitř sklepení dorozumívá s Rabelaisem stojícím venku.

Ve stoce staré Paříže se nakonec sešly všechny omyly a poslední pokusy. Národohospodářství v ní vidí odpadky, sociální filozofie sedlinu.

Stoka je svědomí města. Všechno se tam sbíhá a konfrontuje. V tom zsinalém místě jsou temné kouty, avšak žádná tajemství. Každá věc má svou pravou nebo alespoň konečnou podobu. Hromada odpadků má tu přednost, že se nepřetvařuje. Prostomyslnost zde nalezla svůj útulek. Leží tam Basiliova škraboška, ale je z ní vidět

96 Podle palic, které uloupili v Arzenálu za Karla VI.

97 Vizionář upálený zaživa r. 1663.

její lepenku a provázky, a uvnitř a zvenčí je zdůrazněna poctivým bahnem. Falešný nos Scapinův jí dělá souseda. Všechna špína civilizace, jakmile dosloužila, padá do tohoto příkopu pravdy, v němž končí ohromný společenský sestup. Zapadne, ale roztáhne se tam. Ta míchanice je pěkný zmatek. Tam už není žádné falešné předstírání, tam není možná žádná štukatura, špína si svléká košili, je to dokonalé obnažení, zhroucení iluzí a přeludů, nic než co skutečně je a co ukazuje strašnou podobu toho, co podlehlo zkáze. Skutečnost a rozklad. Tam spodek láhve přiznává opilství, držadlo košíku mluví o služebnictvu; tamten ohryzek, který míval literární přesvědčení, se stává zase ohryzkem jablka; obraz na velkém měďáku se docela otevřeně pokrývá měděnkou, Kaifášův chrchel se tu potkává s Falstaffovým vrhnutím; zlaťák, který pochází z vykřičené krčmy, naráží na hřebík, na němž visí kus sebevrahova provazu, kutálí se tam bledý lidský plod zamotaný v cetkách, které v minulém masopustním úterku tančily v Opeře; baret, který soudil lidi, se válí v kalu vedle trosek sukní nějaké děvky; je to víc než bratrství, je to tykání. Špiní se tu, co se kdysi líčilo. Poslední závoj je stržen. Stoka je cynická. Všechno na sebe poví.

Tato upřímnost špíny se nám líbí, dovoluje duši, aby si odpočinula. Když jsme po celý život musili přihlížet, jak se naparuje státní zájem, přísaha, politická moudrost, lidská spravedlnost, stavovská čest, přísnost poměrů, soudcovská neporušitelnost, uleví se nám, když vstoupíme do stoky a vidíme bahno, které přiznává, že je bahnem.

To nás zároveň poučuje. Před chvílí jsme řekli, že stokou procházejí dějiny. Krev Bartolomějské noci tam prosakuje mezi dlážděním kapku po kapce. Velká veřejná vraždění, politické a náboženské jatky procházejí tímto podzemím civilizace a odkládají tam své mrtvoly. Oku přemýšlejícího člověka se zde objeví všichni historičtí vrahové, jak klečí v hnusném přítmí opásáni kouskem rubáše místo zástěry a zachmuřeně smývají stopy svého díla. Je tam Ludvík XI. s Tristanem, František I. s Dupratem, Karel IX. se svou

matkou, Richelieu s Ludvíkem XIII., jsou tam Louvois, Letellier, Hébert a Maillard, oškrabují kameny a snaží se, aby zmizely stopy po jejich činnosti. Pod klenbami je slyšet koště těchto přízraků. Je tam ohromný puch společenských pohrom. V koutech probleskuje narudlé zrcadlení. Teče tam hrozná voda, ve které se omývaly krvavé ruce.

Člověk, který sleduje sociální poměry, by měl vstoupit do těchto temnot. Jsou částí jeho pracovny. Filozofie je drobnohled myšlenky. Všechno jí chce uniknout, ale nic jí neujde. Vykrucování je zbytečné. Kterou svou stránku ukazujeme, vykrucujeme-li se? Ostudnou. Filozofie sleduje svýma poctivýma očima zlo a nedovoluje mu, aby uniklo do nicoty. Rozpoznává všechno v pomíjivosti věcí, které zanikají, a v zmenšování věcí, které se tratí. Znovu vytváří nach podle hadru a ženu podle cárů. Ze stoky kreslí obraz města, z bláta znova vytváří mravy. Ze střepu soudí na vázu nebo na džbán. Podle otisku, který zanechal nehet na pergamenu, pozná rozdíl mezi židovstvem z Judengasse a židovstvem ghetta. V tom, co zbylo, nachází to, co bylo, dobro, zlo, faleš, pravdu, krvavou skvrnu paláce, ztuhlou kaňku doupěte, lojovou kapku nevěstince, přestálé zkoušky, vítaná pokušení, vyzvracené orgie, vrásku, kterou vrývá podlézavá povaha, stopu prodejnosti v dostatečně hrubých duších, a na oděvu římských nosičů stopu, kde do nich šťouchla loktem Messalina.

(3)
Bruneseau

Ve středověku byla pařížská stoka pověstná. V šestnáctém století se ji pokusil Jindřich II. prozkoumat, ale nepodařilo se mu to. Jak tvrdí Mercier, byla stoka přenechána sama sobě a stala se tím, čím se sama mohla stát.

Taková byla ta starobylá Paříž, vydaná napospas potyčkám, nerozhodnostem a tápání. Dost dlouho byla hloupá. Později ukázal

rok 1789, jak do měst vane nový duch. Ale za starých dobrých časů mělo hlavní město málo vtipných hlav, neumělo vést své záležitosti ani mravně ani hmotně, a právě tak špatně vymítalo odpady a zlořády. Všechno bylo spojeno s překážkami, všechno dalo mudrování. Stoka se například vzpírala každému zmapování. V kanálech nebylo vůbec možno se orientovat, tak jako se nepodařilo dohodnout ve městě; nahoře bylo všechno nesrozumitelné a pod zemí bylo všechno k nerozmotání, pod zmatením jazyků byl zmatek sklepů. Labyrint pod Babylónem.

Někdy si pařížská stoka vzpomněla a vystoupila ze břehů, jako by se byl tento zneuznávaný Nil náhle rozhněval. Někdy se stala ohavná věc, stoka se vylévala. Občas ten žaludek civilizace špatně trávil, stoka se valila zpátky k hrdlu města a Paříž dostala od svého bahna škytavku. Ne nadarmo se stoka podobala výčitce svědomí; byla to výstraha; ovšem výstraha špatně pochopená; město se rozčilovalo nad opovážlivostí kalu a nepřipouštělo, aby se špína vracela. Žeňte ji líp!

Jednou z živých vzpomínek nynějších osmdesátiletých Pařížanů je zátopa roku 1802. Bahno se roztékalo čtyřmi směry ve tvaru kříže po náměstí Victoires, kde stojí socha Ludvíka XIV.; dvěma kanály na Champs-Élysées do ulice Saint-Honoré, kanálem Saint-Florentin do ulice Saint-Florentin, kanálem Sonnerie do ulice Pierre-à-Poisson, kanálem Chemin-Vert do ulice Popincourt a kanálem v ulici Lappe do ulice Roquette; vydlážděný příkop ulice Champs-Élysées zaneslo bahno do výše pětatřiceti centimetrů; a na jižní straně Seiny vniklo bahno vomitoriem, které fungovalo opačně, do ulice Mazarine, do ulice Échaudé a do ulice Marais, kde se zastavilo v délce sto devíti metrů, přesně několik kroků od domu, v němž v sedmnáctém století bydlil Racine, a tak projevilo více úcty k básníkovi než ke králi. Největší výšky dosáhlo v ulici Saint- Pierre, kde se zvedlo na tři stopy nad chodníkové rigoly, a nejrozlehlejší bylo v ulici Saint-Sabin, kde se rozlilo do délky dvou set třiceti osmi metrů.

Na počátku tohoto století byla pařížská stoka místem ještě velmi tajemným. Bahno nemůže mít nikdy dobrou pověst; ale zde se proslulost ve špatném slova smyslu stupňovala až k hrůze. Paříž si nejasně uvědomovala, že je pod ní jakési strašné sklepení. Mluvilo se o něm jako o thébském kališti, v němž se hemží patnáct stop dlouhé stonožky a kde by se mohl koupat Behemoth. Vysoké boty čističů stok se nikdy neodvažovaly za některá známá místa. Nebylo to ještě tak dávno, co se katovské káry, na nichž se bratřil Sainte-Foix s markýzem Créquim, vyklápěly zcela jednoduše do stoky. Čištění se přenechávalo lijákům, které spíše stoku zanášely, než čistily. Řím ponechával své stoce ještě trochu poezie a říkal jí Gemonie; Paříž svou stoku urážela a říkala jí „Smradlavá díra". Děsily se jí společně věda i pověra. Smradlavá díra se hnusila hygieně právě tak jako legendě. Pod smrdutou klenbou Mouffetardského kanálu se zrodil kosmatý mnich; mrtvoly Marmousetů byly hozeny do stoky Barillerie; Fagon přisuzoval příliš velkému průduchu stoky v Marais, jenž zel otevřený až do roku 1833 v ulici Saint-Louis – téměř naproti vydavatelství časopisu Messager galant –, těžkou horečku, která řádila roku 1685, tvrdě, že ji vyvolává otrávený vzduch. Vyústění kanálu v ulici Mortellerie bylo pověstné morovým puchem, který z něho vycházel, a železnou mříží, jejíž hroty jako by cenily řadu zubů; toto vyústění připomínalo dračí tlamu, která v té nešťastné ulici chrlí na lidstvo pekelný oheň. Lidová obrazotvornost si spojovala temný pařížský žlab s představou jakéhosi ohyzdného nekonečna. Pro ni stoka neměla dna. Stoka byla barathrum – propast. Policii ani nenapadlo, aby tyto leprózní končiny prozkoumala. Kdo by se také pokoušel vnikat do neznáma, kdo by spouštěl olovnici do temna, kdo by zatoužil podnikat průzkum propasti, kdo by si to všecko troufal? Tak to bylo strašné! A přece se někdo našel. Stoka měla svého Kryštofa Kolumba.

Jednoho dne roku 1805, za jednoho z velmi řídkých pobytů císaře v Paříži, přišel k ranní audienci ministr vnitra, jakýsi Decrès

nebo Crétet. Na náměstí bylo slyšet řinčení šavlí skvělých vojáků veliké republiky a velikého císařství. U Napoleonových dveří se tísnili hrdinové; muži od Rýna, od Šeldy, od Adiže a Nilu; druzi Joubertovi, Desaixovi, Marceauovi a Kléberovi; větroplavci od Fleurusu, granátníci od Mohuče, zákopníci od Janova, husaři, na něž shlížely pyramidy, dělostřelci, jež pocákala blátem koule Junotova, kyrysníci, kteří napadli loďstvo kotvící na Zuiderském jezeře, jedni šli za Bonapartem na most v Lodi, jiní doprovázeli Murata do zákopu u Mantovy, jiní zase předešli Lannesa v úvoze u Montebella. Všechno vojsko bylo tedy zde, na dvoře v Tuileriích, zastoupené rotou nebo četou a střežilo Napoleonův klid; byla to skvělá doba, kdy velká armáda měla za sebou Marengo a před sebou Slavkov.

„Sire," řekl ministr vnitra Napoleonovi, „včera jsem viděl nejneohroženějšího muže vašeho císařství."

„Kdo je ten muž?" řekl císař prudce, „a co vykonal?"

„Chce teprve něco vykonat, sire."

„Co?"

„Prozkoumat pařížské stoky."

Ten muž opravdu žil a jmenoval se Bruneseau.

(4)
Neznámé podrobnosti

Průzkum se uskutečnil. Bylo to hrozné tažení: noční bitva proti moru a zadušení. Byla to zároveň výzkumná cesta. Jeden účastník výzkumu, bystrý dělník, tehdy velmi mladý, o tom vykládal před několika léty velmi zajímavé podrobnosti, které Bruneseau ve své zprávě podávané policejnímu prefektovi považoval za svou povinnost vynechat jakožto nedůstojné úředního slohu. V tehdejší době byly dezinfekční prostředky v úplných začátcích. Sotvaže

Bruneseau pronikl prvními částmi podzemní sítě, osm dělníků z dvaceti odmítlo jít dál. Byla to složitá práce; průzkum vyžadoval čištění; musilo se tedy odklizovat a zároveň vyměřovat; musily se zaznamenávat propusti vody, počítat mříže a ústí, označovat přesně rozvětvování, stanovit rychlost proudu na rozvodech, zjišťovat bývalé obvody různých povodí, zkoumat malé stoky, které ústily do stoky hlavní, měřit výšku pod svorníkem každé stoky a šířku jednak při patce klenby, jednak u koryta, konečně nivelovat každou výšku splašků jak od koryta stoky, tak od povrchu ulice. Postupovalo se namáhavě. Často se stávalo, že se žebříky bořily tři stopy do bahna. Lucerny zhasínaly v otravném puchu. Občas musili omdlelého čističe vynést. V některých místech byly propasti. Půda se propadla, dlažba se bořila, stoka se měnila v bezednou studnu; nebylo možno najít pevnou půdu pod nohama; náhle zmizel muž; jen s velkou námahou ho vytáhli. Na Fourcroyův[98] návrh zapálili v určitých vzdálenostech, v místech dostatečně větraných, velké koše koudele napité smolou. Místy byla zeď pokryta nestvůrnou houbou, mohlo by se říci nádory; zdálo se, že i kámen v tom nedýchatelném prostředí stůně.

Na své výzkumné cestě postupoval Bruneseau odshora po proudu. Na rozvodí dvou vodovodů u Grand-Hurleur rozluštil na vyčnívajícím kameni letopočet 1550; tento kámen označoval mez, kde se zastavil Philibert Delorme, kterého Jindřich II. pověřil průzkumem pařížského podzemního kaliště. Kámen byl stopou šestnáctého století ve stoce; Bruneseau našel dílo sedmnáctého století ve vedení Ponceau a ve stoce v ulici Vieille-du-Temple, jež byla klenuta mezi rokem 1600 a 1650, a dílo osmnáctého století ve východní části sběrného kanálu proraženého a sklenutého v roce 1740. Obě klenby, zejména klenba nejmladší z roku 1740, měly větší trhliny a byly sešlejší než zdivo obvodové stoky z roku 1412, tedy z dob,

98 Slavný chemik (1755–1809).

kdy ménilmontantský potok byl povýšen na velkou stoku pařížskou, což je takové povýšení, jako když se nějaký sedlák stane prvním královským komorníkem; je to něco podobného, jako když jelimánka promění v zámeckého pana France.

Tu a tam se domnívali, že našli – zejména pod soudním palácem – kobky starých vězení, jež byly vestavěny přímo do stoky. Hnusné *inpace.* V jedné z těch cel visel železný obojek. Všechna vězení zazdili. Některé nálezy byly prapodivné; mezi jiným našli kostru orangutana, který zmizel roku 1800 z Botanické zahrady. Toto zmizení pravděpodobně souviselo s pověstným a nepopiratelným zjevením ďábla v ulici Bernardins v posledním roce osmnáctého století. Chudáček čert se pak utopil ve stoce.

Pod dlouhým klenutým vedením, které končilo u Arche Marion, našli dokonale zachovanou nůši ženského prádla a šatstva, což vzbudilo u znalců hotový obdiv. Bahno, do něhož se už stokaři neohroženě pouštěli, všude oplývalo vzácnými předměty, zlatými a stříbrnými šperky, drahokamy a mincemi. Kdyby byl nějaký obr procedil stoku, byl by našel ve svém sítu bohatství celých staletí. Na místě, kde se větvila stoka do ulice Temple a do ulice Sainte-Avoye, sebrali podivnou památku, hugenotskou měděnou minci, která měla na jedné straně obraz prasete s kardinálským kloboukem a na druhé vlka s tiárou na hlavě.

K nejpodivnějšímu setkání došlo u vchodu do hlavní stoky. Tento vchod byl kdysi uzavřen mříží, z níž zůstaly už jen stěžeje. Na jedné z nich visel beztvárný a špinavý hadr, který tam asi uvízl cestou, vlál tam ve stínu a pomalu se rozpadával. Bruneseau k němu přiblížil svou svítilnu a cár si prohlížel. Byl to nejjemnější batist a na jednom z jeho méně rozpadlých cípů bylo vidět heraldickou korunku, vyšitou nad těmito sedmi písmenami: LAVBESP. Byla to markýzská korunka a oněch sedm písmen znamenalo *Laubespine.* Poznali, že to, co mají před očima, je kus Maratova rubáše. Marat měl ve svém mládí, v době, kdy patřil jako zvěrolékař k domu

hraběte artoiského, milostné pletky s jednou vznešenou dámou. Z tohoto historicky prokázaného milostného poměru mu zůstalo prostěradlo. Zatoulaná věc nebo upomínka. A když zemřel, pohřbili ho v něm, protože to bylo jediné trochu jemné prádlo, které měl doma. Staré ženy zahalily tohoto tragického přítele lidu do rubáše, v němž bylo i kus rozkoše.

Bruneseau šel dále. Nechali hadr hadrem; nezničili jej. Z opovržení nebo z úcty? Marat si zasluhoval obojí. A potom, osud byl v něm dost zřetelně vtištěn, aby si každý rozmyslil dotknout se ho. Věcem, které náležejí hrobu, je třeba nechat místo, které si našly. Celkem to byla podivná relikvie. Jedna markýza na tom prostěradle spávala, Marat v něm zpráchnivěl, prošlo Panteonem a skončilo u krys ve stoce. Ten kus prádla z ložnice, jehož všechny záhyby kdysi tak radostně kreslil Watteau, byl nakonec hoden toho, aby se na něj upřeně zadíval Dante.

Úplná prohlídka pařížského podzemního kaliště trvala sedm let, od roku 1805 až do roku 1812. Při svých cestách Bruneseau značkoval, řídil a dokončoval význačné práce; v roce 1808 snížil koryto stoky Ponceau a vytvořil všude nové spoje, v roce 1809 vedl stoku pod ulicí Saint-Denis až k fontáně Innocents; v roce 1810 pracoval pod ulicí Froidmanteau a pod Salpêtriére; v roce 1811 pod ulicí Neuve-des-Petits-Pères, pod ulicí Mail, pod ulicí Écharpe, pod náměstím Royale; v roce 1812 pod ulicí Paix a pod třídou Antin. Zároveň dal dezinfikovat a větrat celou síť. V druhém roce své práce si Bruneseau přibral na pomoc svého zetě Nargauda.

Takto vyčistila stará společnost na začátku století své dvojité dno a upravila svou stoku. Když nic víc, aspoň tohleto – a pořádně.

Křivolaká, rozpukaná, zbavená dlažby, rozpraskaná, přervaná žumpami, hrbolatá s roztodivnými záhyby, bezdůvodně stoupající a klesající, zapáchající, divoká, krutá, potopená do tmy, s trhlinami v dlažbě a se šrámy po zdích, strašlivá, taková byla za starodávna pařížská stoka. Chodby se větvily všemi směry, příkopy se

křížily, dělily, protínaly, na některých místech tvořily hvězdice jako v podkopech, slepé kouty a slepé uličky, na klenutí kvetl ledek, žumpy zapáchaly, stěny lišejovitě prosakovaly, se stropu krápalo, tma; nic se nevyrovnalo hrůze starodávného vředovitého podzemí, tohoto zažívajícího ústrojí Babylonu, sluji, jámě, propasti protkané ulicemi, titánské krtině, v níž lidský duch jako by viděl, jak se v přítmí, v kalu, který býval kdysi nádherou, míhá onen ohromný slepý krtek – minulost.

Tak takhle jsme vypadali.

(5)
Nynější pokrok

Dnes je stoka čistá, chladná, rovná, bezvadná. Je téměř vzorným obrazem toho, co se v Anglii označuje slovem „respectable“. Je přijatelná a našedivělá; tažená podle šňůry; dalo by se říci, že je vyšňořená. Podobá se dodavateli, který se stal státním radou. Je v ní téměř jasno. Bahno se tam chová slušně. Na první pohled by ji člověk měl za podzemní chodby, jež bývaly kdysi, za starých dobrých časů, „kdy národ miloval svého krále“, tak běžné a tak užitečné pro útěk panovníků a princů. Nynější stoka je krásná; vládne v ní čistý sloh; klasický, přímočarý alexandrín, který se po vypuzení z poezie patrně uchýlil do architektury a je jakoby přímíchán do všech kamenů té dlouhé temné a bělavé klenby; každý odtokový žlab je arkáda; ulice Rivoli je školským příkladem stoky. Ostatně je-li geometrická linie někde na svém místě, tedy jistě v kalovém korytu velkého města. Tam má být všechno podřízeno nejkratší cestě. Stoka dnes na sebe vzala úřední vzezření. I policejní zprávy, které se jí někdy týkají, jí prokazují větší úctu. Výrazy, jichž se o ní užívá v administrativním jazyce, jsou nadnesené a důstojné. Tomu, co se dříve nazývalo střevem, se teď říká galerie; čemu se říkalo díra, se

dnes říká světlík. Villon by už své příležitostné obydlí nepoznal. Ta podzemní síť má však stále své nepamětné obyvatelstvo hlodavců, které se zde hemží víc než kdy jindy; čas od času se krysa, starý vousáč, odváží vystrčit hlavu z okénka stoky a pozoruje Pařížany; ale i ta havěť si zvyká, spokojená, že má svůj podzemní palác. Stoka ztratila svou původní divokost. Déšť, který dřívější stoku špinil, nynější stoku oplachuje. Ale příliš jí nedůvěřujte. Jsou v ní ještě jedovaté plyny. Je spíše pokrytecká než bezúhonná. Policejní prefektura a zdravotní komise se marně namáhají. Přes všechna větrací a ozdravovací zařízení vydechuje stoka podezřelý zápach jako Tartuffe po zpovědi.

Přiznejme si, že odplavováním odpadků vzdává stoka hold civilizaci, a jako je Tartuffovo svědomí pokrok proti Augiášovu chlévu, tak je jisto, že se pařížská stoka zlepšila.

Je to víc než pokrok; je to transmutace. Mezi bývalou a nynější stokou se odehrála revoluce. Kdo provedl tu revoluci?

Muž, na něhož každý zapomíná a jehož jsme už jmenovali: Bruneseau.

(6)
Budoucí pokrok

Vyhloubit pařížskou stoku nebyla malá námaha. Pracovalo na ní deset posledních století, aniž ji dokončilo, jako nemohlo dokončit Paříž. A vskutku, stoka prodělává všechny nárazy, které prodělával růst Paříže. Leží v podzemí jako ďábelská chobotnice s tisíci chapadly, která se rozrůstá pod městem právě tak, jak roste město nahoře. Kdykoli město razí novou ulici, stoka natáhne nové chapadlo. Stará monarchie vybudovala jen třiadvacet tisíc tři sta metrů stoky; tam to dotáhla Paříž do 1. ledna 1806. Od té doby, k níž se hned vrátíme, se v díle s úspěchem a rázně dále pokračovalo; Napoleon vystavěl – tato

čísla jsou zajímavá – čtyři tisíce osm set čtyři metry; Ludvík XVIII. pět tisíc sedm set devět; Karel X. deset tisíc osm set třicet šest; Ludvík Filip devětaosmdesát tisíc dvacet; republika z roku 1848 třiadvacet tisíc tři sta osmdesát jeden; nynější vláda sedmdesát tisíc pět set; celkem dodnes dvě stě dvacet šest tisíc šest set deset metrů; šedesát mil stoky; nesmírné vnitřnosti Paříže. Tajemná větvení, jež bez ustání pracují; neznámá a nesmírná stavba.

A jak vidíme, je dnes pařížské podzemní bludiště desateronásobkem toho, čím bylo na počátku století. Těžko si umíme představit všechnu vytrvalost a úsilí, kterých bylo třeba, aby byla stoka přivedena na dnešní poměrně dokonalou úroveň. Jen s velkými obtížemi se podařilo bývalému monarchistickému režimu – a v posledních deseti letech osmnáctého století revoluční radnici – prorazit pět mil stok, které byly postaveny před rokem 1806. Všechny možné překážky se těmto pracím stavěly v cestu; jedny vyplývaly z povahy půdy, druhé vycházely přímo z předsudků pařížského dělného lidu. Paříž je postavena na hornině, která se mimořádně vzpírá motyce, krumpáči, vrtačce a vůbec lidskému usilování. Není nic nesnadnějšího než prorazit a proniknout tímto geologickým útvarem, na němž se usadil podivuhodný útvar historický, kterému říkáme Paříž; naplavené podzemní vrstvy se počnou vzpírat, jakmile je člověk svou prací zneklidní. Jsou to tekuté jíly, prameny vody, tvrdé skály, měkké a hluboké bahno, jemuž odborná věda říká kuřavka. Špičák se jen namáhavě zasekává do vápencových vrstev, prostoupených velmi tenkými proužky jílu a břidlicových nánosů, do nichž se otiskly skořápky ústřic z prediluviálních oceánů. Někdy si pramen náhle prorazí cestu v započaté klenbě a zaplaví dělníky; nebo vyrazí proud slinu a se zběsilostí vodopádu láme nejsilnější podpěrné trámy jako sirky. Nedávno bylo nutno vést sběrnou stoku v La Villette pod kanálem Saint-Martin; úřady nedovolily odčerpat vodu z průplavu a přerušit plavbu. Při hloubení sběrné stoky pod kanálem vznikla v lůžku průplavu

trhlina, voda zaplavila podzemní pracoviště, pumpy nestačily vodu odčerpat. Přivolaný potápěč zjistil trhlinu při vjezdu do průplavu a jen taktak se podařilo průrvu utěsnit. S tekutými písky, do nichž se člověk boří a může zmizet před očima, se ostatně setkáváme i blízko Seiny nebo i dosti daleko od řeky, jako například v Belleville, v Grande-Rue a v průchodu Lunière. Připočtěte k tomu, že člověka mohou zadusit otravné plyny a že půda, která se náhle propadá, může dělníka pohřbít. A nezapomeňte na tyfové bacily, které dělníky ohrožují. Za našich dnů zahynul při práci v podzemí stavbyvedoucí Monnot. Hloubil štolu v Clichy, která měla odebírat vodu z řeky Ourcq; práce byla prováděna v průkopu deset metrů hlubokém. Přes všechny potíže – boky průkopu se sesouvaly, shnilé vydřevení a stojky se často bortily – podařilo se Monnotovi sklenout říčku Bièvre od bulváru Hôpital až k Seině. Aby ochránil Paříž od přívalů vody z Montmartru, uvolnil odtok devítihektarové bažiny, která zahnívala u brány Martyrs; vybudoval soustavu stok od bariéry Blanche k cestě do Aubervilliers za pouhé čtyři měsíce, pracuje se svými dělníky ve dne v noci v hloubce jedenácti metrů; a když provedl nevídanou věc, když bez průkopu a v hloubce šesti metrů pod povrchem prorazil podzemím stoku ulice Barre-du-Bec, stavbyvedoucí Monnot zemřel. Při práci v podzemí zahynul další inženýr jménem Duleau. Sklenul na tři tisíce metrů stok ve všech končinách Paříže, od ulice Traversière-Saint-Antoine až do ulice Lourcine; rozvětvil kanál Arbalète; aby svedl dešťové záplavy, které ohrožovaly křižovatku Censier-Mouffetard, zbudoval na kamenném a betonovém podkladu v tekutém písku stoku Saint-Georges a provedl nebezpečné snížení koryta v pobočni stoce ulice Notre-Dame-de-Nazareth.

O těchto hrdinských činech se nevydávaly úřední zprávy, ačkoliv jsou mnohem užitečnější než hloupé zabíjení na bojištích.

Roku 1832 nebyly pařížské stoky zdaleka tím, čím jsou dnes. Bruneseau uvedl věc do pohybu, ale musela se objevit cholera,

aby se zahájilo rozsáhlá přestavba, která byla dokončena později. Překvapuje například, že v roce 1821 zůstala část okružní stoky, která se jmenovala jako v Benátkách Grand Canal, nepřeklenuta a hnila pod širým nebem v ulici Gourdes. Teprve v roce 1823 našlo město Paříž ve své tobolce dvě stě šedesát šest tisíc osmdesát franků šest centimů. kterých bylo třeba, aby ta ohavnost zmizela. Tři sběrné šachty: Combat, Cunette a Saint-Mandé – se svými odpadovými žlaby, stroji, kalojemy a čisticími kanály pocházejí teprve z roku 1836. Podzemní pařížské bahniště bylo obnoveno a za čtvrt století, jak jsme řekli, víc než zdesateronásobeno.

Před třiceti lety, v době povstání dne 5. a 6. června, byly ještě v mnoha úsecích téměř původní stoky. Četné ulice, dnes bombírovaně dlážděné, byly tehdy rozježděnými silnicemi. Pod srázným svahem, kde se ulice sbíhaly nebo křižovaly, bylo na zemi velmi často vidět široké čtverhranné mříže z hrubých tyčí, jejichž železo vyhlazené kroky chodců se lesklo. Tyto vyhlazené mříže byly nebezpečné povozům, protože na nich klouzali koně. Úřední řeč jmenovala ta srázná místa a mříže docela výstižně zlomvaz. V roce 1832, ve spoustě ulic, v ulici Étoile, v ulici Saint-Louis, v ulici Temple, v ulici Vieille-du-Temple, v ulici Notre-Dame-de-Nazareth, v ulici Folie-Méricourt, na nábřeží Fleurs, v ulici Petit-Musc, v ulici Normandie, v ulici Pont-aux-Biches, v ulici Marais, v předměstí Saint-Martin, v ulici Notre-Dame-des-Victoires, v předměstí Montmartru, v ulici Grange-Batelière, na Champs-Élysées, v ulici Jacob a v ulici Tournon, stará gotická stoka ještě cynicky ukazovala své jícny. V hrubém kamenném zdivu zívaly s vrcholnou nestoudností tyto otvory, které bývaly někdy obstaveny patníky.

V roce 1806 měla Paříž téměř tolik stok jako v květnu 1663, pět tisíc tři sta dvacet osm sáhů. Po Bruneseauovi, 1. ledna 1823, jich měla čtyřicet tisíc tři sta metrů. Od roku 1806 do roku 1831 se ročně vystavělo průměrně sedm set padesát metrů: od té doby se každý rok vybudovalo osm až deset tisíc metrů galerie a k stavbě na

betonovém podkladě se používalo štěrku s maltou z hydraulického vápna. Stál-li metr dvě stě franků, nynějších šedesát mil pařížské stoky by stálo osmačtyřicet miliónů.

Vedle národohospodářského pokroku, který jsme zdůraznili na počátku, připojují se k otázce pařížské stoky závažné problémy veřejné hygieny.

Paříž je položena mezi dvěma vrstvami, vrstvou vodní a vrstvou vzduchovou. Vodní vrstva je uložena dosti hluboko v zemi, ale byla už dvakrát navrtána; je zásobována vodou ze zeleného pískovce, který leží mezi křídovým útvarem a jurským vápencem; představme si, že toto pískovcové ložisko tvoří kotouč o poloměru pětadvaceti mil; do něho prosakují mnohé řeky a říčky; z grenellské studně pijeme ve sklenici Seinu, Marnu, Yonnu, Oisu, Aisnu, Cher, Viennu a Loiru. Vodní vrstva je hygienicky bezvadná, přichází především z oblak a potom ze země; vrstva vzduchová je nezdravá, protože vychází ze stoky. Všechny otravné výpary ze stoky se mísí se vzduchem, který vydechuje město; odtud nevalná kvalita vzduchu. Bylo vědecky zjištěno, že vzduch nad hnojištěm je čistší než vzduch nad Paříží. Až se o to přičiní pokrok, až se zdokonalí stroje a až si to lidé uvědomí, bude se užívat vodní vrstvy k čistění vrstvy vzduchové. Tolik jsme byli nuceni říci o splachování stoky. Chápete jistě, že splachováním stoky rozumíme vracení kalu zemi, vracení hnojivá půdě a mrvy polím. Tímto jednoduchým činem zmenšíme bídu a zvýšíme zdraví veškeré lidské společnosti. Dnes se šíří nemoci z Paříže paprskovitě na padesát mil okolo Louvru, bereme-li jej jako střed morového kola.

Dalo by se říci, že po deset století je stoka chorobou Paříže. Stoka je neřest, kterou má město v krvi. Lidový pud se v tom směru nikdy nemýlil. Řemeslo čističe stok bylo kdysi téměř tak nebezpečné a lidu stejně odporné jako řemeslo rasovo, které budilo hrůzu a bylo přenecháváno katovi. Jen vysoká mzda přinutila zedníka, aby se odhodlal zmizet v tom smrdutém příkopu; žumpařův žebřík váhal

se tam vnořit; říkávalo se: *sestoupit do stoky, to je jako být jednou nohou v hrobě;* a už jsme řekli, že hrůzné pověsti obestíraly tuto hroznou stoku, obávané shromaždiště vyvrhelů, které nese stopu revolucí světa i revolucí lidstva a v němž nacházíme stopy všech kataklyzmat od předpotopní škeble až k Maratovu cáru.

KNIHA TŘETÍ
Bláto, ale duše

(1)
Stoka a její překvapení

A právě v takové pařížské stoce se Jean Valjean octl.

Zase jedna podobnost Paříže s mořem. Potápěč v ní může zmizet jako v oceánu.

Přechod byl neuvěřitelný. V samém srdci města Jean Valjean z města vyšel a ve chvilce, kterou potřeboval, aby zvedl příklop a uzavřel jej, přešel z jasného dne do úplné tmy, z poledne do půlnoci, z hluku do ticha, z víru hromobití do hrobové nehybnosti, a obratem ještě zázračnějším než v ulici Polonceau, z krajního nebezpečí do naprostého bezpečí.

Sestoupil náhle do sklepa; zmizel v pařížském podzemním vězení; v podivuhodné chvíli opustil ulici, v níž všude číhala smrt, a hned nato vstoupil do hrobu slibujícího život! Několik vteřin zůstal jako omámen; poslouchal a žasl. Před ním se náhle otevřela past záchrany. Nebeská dobrotivost se ho zmocnila jaksi úskokem. Jak jsou někdy vítána osidla prozřetelnosti!

Raněný se však vůbec nehýbal a Jean Valjean ani nevěděl, odnáší-li do tohoto hrobu živého člověka nebo mrtvolu.

Zprvu se mu zdálo, že oslepl. Najednou nic neviděl. Navíc se mu zdálo, že náhle také ohluchl. Už nic neslyšel. Prudká vražedná bouře, která se rozpoutala několik stop nad ním, k němu doléhala díky vrstvě, která ho od ní dělila, jen slabě a nezřetelně – spíše jako hluk z hlubin. Pod nohama cítil pevnou půdu; to bylo všechno, ale stačilo to. Natáhl ruku, pak druhou, dotkl se zdí na obou stranách a zjistil, že chodba je úzká; uklouzl, a usoudil z toho, že dlaždice

jsou zvlhlé. Opatrně vykročil jednou nohou, protože se obával díry, žumpy nebo nějaké propasti; odvodil z toho, že dláždění pokračuje; páchnoucí vzduch mu připomněl, kde právě meška.

Po chvíli už nebyl docela slepý. Trochu světla padalo šachticí, jíž sem vklouzl, a zrak si přivykal na sklepení. Chodba, do níž se pohřbil – žádný jiný výraz nevyjadřuje lépe tuto situaci –, byla za jeho zády zazděna. Byla to jedna ze slepých uliček, kterým se odborně říká odbočky. Před ním se tyčila jiná zeď, zeď tmy. Světlo šachtice skomíralo na deset nebo dvanáct kroků od místa, kde se Jean Valjean ocitl, a sinavou bělostí stěží osvětlovalo vlhké stěny stoky jen na několik metrů dopředu. Dál pokračovala jen hmatatelná neproniknutelnost; vycházela z ní hrůza, jako by tam tma člověka hned při vstupu nadobro pohlcovala. Přesto bylo možno vlámat se do té zdi z mlhy, bylo to dokonce nezbytné. A bylo třeba si přispíšit. Jean Valjean si totiž uvědomil, že by si mříže. které si pod kameny všiml sám, mohli všimnout i vojáci, a že všechno závisí jenom na této náhodě. I oni by mohli sestoupit do šachtice a prohledávat ji. Nesměl promarnit ani minutu. Položil Maria na zem, potom ho zase zvedl, vysadil si ho na záda a dal se na cestu. Odhodlaně vstoupil do tmy.

Ve skutečnosti nebyli zachráněni, anebo aspoň ne tak, jak Jean Valjean doufal. Možná že je čekala nebezpečí jiného rázu, a ne menší. Po smrtícím boji nastoupila jeskyně jedovatých plynů a léček; po zmatku stoka. Jean Valjean se dostal z jednoho kruhu pekla do druhého.

Když ušel padesát kroků, musil se zastavit. A rozhodnout. Do chodby totiž ústila jiná příčná stoka. Měl před sebou dvě možnosti. Kterou cestu volit? Má zahnout napravo či nalevo? Jak se vyznat v tom černém bludišti? Bludiště však samo nabízelo vodítko; byl jím svah. Jít po svahu znamenalo jít k řece.

Jean Valjean to okamžitě pochopil.

Řekl si, že je pravděpodobně ve stoce pod tržnicí; a že, dá-li se vlevo po svahu, ani ne za čtvrt hodiny se dostane k nějakému

vyústění, které vede do Seiny mezi mostem Change a Pont-Neuf, to znamená, že se objeví za bílého dne v nejlidnatější části Paříže. Možná že by skončil na nějakém náměstí plném zevlounů. To by chodci žasli, kdyby viděli, jak u jejich nohou vystupují ze země dva zakrvácení muži. Hned by tu byli strážníci a oba by byli odvedeni v ozbrojeném průvodu na strážnici. Byli by chyceni dřív, než by mohli vystoupit na povrch. Je líp dál kráčet bludištěm, svěřit se tmě a starost o to, jak se dostat ven, ponechat prozřetelnosti.

Dal se vzhůru a zahnul doprava.

Když zahnul za roh galerie, vzdálené světlo šachtice zmizelo, opona tmy za ním zase spadla a on znova oslepl. Nicméně šel dopředu tak rychle, jak jen mohl. Obě Mariovy paže měl otočené okolo krku, vzadu mu visely jeho nohy. Jednou rukou držel obě mladíkovy paže, druhou tápal po zdi. Mariova tvář se dotýkala jeho tváře, a jak byla zakrvácená, lepila se k ní. Cítil, jak po něm stéká teplý potůček, který prýštil z Maria, a jak smáčí jeho šaty. Ale vlhké teplo na Valjeanově uchu, které se dotýkalo úst raněného, prozrazovalo, že Marius dýchá a že tedy žije. Chodba, kterou se Jean Valjean dal, byla širší než první. Šel dost obtížně. Včerejší deště ještě neodtekly a utvořily ve středu koryta malou bystřinku, takže byl nucen jít těsně podél zdi, aby se nebrodil ve vodě. Kráčel temnotou. Podobal se přízraku noci, který tápe v neviditelnu a bloudí v podzemních tepnách temnot.

A přece ponenáhlu, buď že vzdálené šachtice vysílaly v neproniknutelné mlze trochu rozptýleného světla, anebo že si jeho oči zvykly na tmu, Jean Valjean měl pocit, jako by se mu vracel zrak, a začal si nejasně uvědomovat, že rozeznává jednou zeď, které se dotýkal, podruhé klenbu, pod níž kráčel. Zřítelnice se ve tmě rozšiřuje, až konečně zachytí světlo právě tak, jako se duše rozpíná v neštěstí, aby v něm nakonec nalezla Boha.

Bylo těžko udržovat směr.

Rozmístění stok se téměř obráží v rozmístění ulic nad nimi.

Paříži bylo tehdy dva tisíce dvě stě ulic. Představme si pod nimi les temných větví, kterým říkáme stoky. Kdybychom tehdejší soustavu stok složili kousek po kousku, bylo by to jedenáct mil. Už dříve jsme řekli, že nynější síť, díky obzvláštní horlivosti posledních třiceti let, má šedesát mil.

Jean Valjean se hned na začátku zmýlil. Domníval se, že je pod ulicí Saint-Denis, ale měl smůlu: nebyl v tom místě. Pod ulicí Saint-Denis je kamenná stoka z doby Ludvíka XIII., která ústí přímo do sběrné stoky nazvané Velká, s jediným ohbím doprava ve výši bývalého Dvora divů a s jedinou odnoží, stokou Saint-Martin, jejíž čtyři ramena se křižují. Ale úzká chodba ulice Petite-Truanderie, do níž se vstupovalo nedaleko krčmy Korint, nikdy nebyla spojena s podzemím ulice Saint-Denis; vyúsťuje do stoky Montmartre, a právě tím směrem se Jean Valjean pustil. Tam mohl snadno zabloudit. Stoka Montmartre je jedno z nejspletitějších bludišť staré čisticí sítě. Jean Valjean naštěstí nechal za sebou stoku tržnice, jejíž geometrický plán vypadá jako halda propletených a zamotaných ráhen pod stožárovým košem; ale čekalo na něho ještě nejedno obtížné setkání a nejedno nároží – neboť stoka je jako ulice –, které se před ním tyčilo ve tmě jako otazník; předně, po jeho levici vedla stoka Plâtrière, jakýsi čínský hlavolam, který vysílá spletitou změť svých ramen v podobě T a Z pod poštovní budovu a pod rotundu obilní tržnice až k Seině, kde končí v podobě písmene Y; za druhé se po jeho pravici chodba otáčela do ulice Cadran, kde má tři ramena, tři slepé uličky; a za třetí po levici měl křižovatku u Mail, která se téměř u vstupu vidlicovitě dělí a křivolace táhne až k velké podzemní výpusti Louvru, odkud se rozbíhá na všechny strany; a konečně napravo měl chodbu, která vedla pod slepou uličkou Jeûneurs; a to vůbec nepočítáme podružné odbočky, které tu a tam potkáváme cestou k okružní stoce, která mohla Jeana Valjeana dovést k nějakému dostatečně vzdálenému a tím i bezpečnému východu.

Kdyby z toho všeho, co zde vykládáme, něco Jean Valjean věděl, byl by brzy zpozoroval, i jen po hmatu, že není v podzemní galerii ulice Saint-Denis. Místo starobylého opracovaného kamene, místo starobylé architektury, hrdé a královské ve stoce, s korytem a podezdívkou ze žuly, s tučnou vápennou maltou, která by stála osm set franků sáh, by byl ucítil pod rukou dnešní láci, úspornou náhražku, tvrdý vápenec a maltu z hydraulického vápna na betonovém podkladě, za dvě stě franků metr, měšťanské zdivo z takzvaného *drobného materiálu;* ale on o ničem podobném nevěděl.

Šel dopředu úzkostlivě, ale klidně, nic neviděl, o ničem nevěděl, odevzdán osudu, to jest pohlcen prozřetelností.

Řekněme, že se ho ponenáhlu zmocňovala hrůza. Tma, která ho obklopovala, mu pronikala do duše. Šel a nevěděl kudy. Akvadukt stoky je strašný; závratně se proplétá. Je hrozné, upadne-li člověk do zajetí pařížských temnot. Jean Valjean byl nucen nacházet a přímo vynalézat cestu, aniž ji viděl. Každý krok, jehož se odvažoval v neznámu, mohl být poslední. Jak nejlépe odtud vyjít? Jak najít východ? Najde ho včas? Dala by se proniknout a prorazit ta ohromná houba s kamennými chodbami? Nenarazí ve tmě na nějakou nečekanou nesnáz? Nenarazí na místa, která nebude moci překročit, nedostane se do chodeb, odkud se nevymotá? Neumře v podzemí Marius vykrvácením a Jean Valjean hladem? Nezahynou tam nakonec oba dva, aby tam pak v nějakém temném koutku strašili jako dva kostlivci? Jean Valjean nevěděl. Na to všechno se v duchu ptal sám sebe a nedovedl si odpovědět. Vnitřnosti Paříže, to je opravdová propast. Byl jako prorok v břiše netvora.

Náhle se zarazil. Ve chvíli, kdy se toho nejméně nadál, zpozoroval, že už nestoupá, ačkoliv se neodchýlil z přímé cesty; voda ve stružce mu narážela na paty, místo aby mu omývala špičky. Stoka nyní klesala. Proč? Dojde snad najednou k Seině? Nebezpečí bylo veliké, ale couvnout bylo ještě nebezpečnější. Šel tedy dál.

Ale nemířil k Seině. S vyvýšeniny, kterou tvoří půda na pravém břehu, stékají splašky po jednom svahu do Seiny a po druhém svahu do Velké stoky. Hřbet této vyvýšeniny určuje rozvodí, jehož čára je velmi klikatá. Nejvyšší bod, kde stoka mění spád, je ve stoce Sainte-Avoye nad ulicí Michelle-Comte, ve stoce Louvre u bulvárů a ve stoce Montmartre blízko tržnice. K tomuto nejvyššímu bodu Jean Valjean došel. Mířil k obvodní stoce, ale nevěděl, že je na správné cestě.

Kdykoli potkal nějakou novou chodbu, ohmatal rohy, a byl-li otvor užší než otvor chodby, kudy šel, nevstoupil do ní a pokračoval v cestě, protože správně usuzoval, že by každá užší chodba končila slepou uličkou a mohla by ho jenom oddálit od cíle, to jest od východu. Vyhnul se tak čtyřem léčkám, které mu v temnotách nastražila čtveřice bludišť, která jsme právě vypočítali.

Přišla chvíle, kdy pochopil, že vychází zpod Paříže, která zkameněla povstáním a v níž barikády podvázaly pouliční ruch, a že vstupuje pod živou a normální Paříž. Náhle uslyšel nad hlavou dunění vzdáleného, ale bez ustání lomozícího hromu. Bylo to hrčení kočárů.

Šel skoro půl hodiny, aspoň podle svého odhadu, a ještě ho nenapadlo, aby si odpočinul; jen vystřídal ruku držící Maria. Tma byla větší než dřív, ale její hloubka ho uklidňovala.

Náhle spatřil před sebou svůj stín. Rýsoval se na slabé, téměř jen tušené záři, která nejasně barvila dno stoky u jeho nohou a klenbu nad jeho hlavou na červeno a šířila se napravo i nalevo po obou slizkých stěnách chodby. Udiveně se obrátil.

Za ním, v části chodby, kterou prošel, ve vzdálenosti, která mu připadala nesmírná, zářila, pronikajíc hustou tmou, jakási záhadná bludička, která jako by se na něho dívala.

Byla to neblahá bludička policie poletující ve stoce.

Za světlem se matně míhalo osm nebo deset černých, nejasně a hrozivě se tyčících postav.

(2)
Vysvětlení

Dne 6. června byla nařízena prohlídka stok. Policie se obávala, aby se tam neutekli poražení. Prefekt Gisquet měl prohledat pařížské podzemí, zatímco generál Bugeaud zametal Paříž na povrchu; dvě vzájemně se doplňující tažení, která vyžadovala dvojí strategii veřejné moci, nahoře zastupované vojskem a v podzemí policií. Tři čety policistů a stokařů prohledávaly pařížské podzemní smetiště, první prohledávala pravý břeh, druhá levý břeh a třetí střed města.

Policisté byli ozbrojeni karabinami, obušky, šavlemi a dýkami.

Záře, jež v tuto chvíli mířila na Jeana Valjeana, vycházela z lucerny hlídky, která měla na starosti pravý břeh.

Tato hlídka právě prošla křivolakou galerií a třemi slepými chodbičkami pod ulicí Cadran. Mezitímco si svítila lucernou až na konec slepých chodeb, přicházel Jean Valjean na své cestě ke vchodu do galerie, ale protože zjistil, že je užší než hlavní chodba, nevstoupil do ní. Přešel ji. Když policisté vyšli z galerie Cadran, domnívali se, že slyší hluk kroků směřující k obvodní stoce. A opravdu, byly to kroky Jeana Valjeana. Seržant, jenž hlídku vedl, pozvedl lucernu, a četa se upřeně zadívala do mlhy směrem k místu, odkud přicházel hluk.

Pro Jeana Valjeana to byl nevylíčitelný okamžik.

Naštěstí dobře viděl lucernu, ale lucerna špatně viděla jeho. Ona byla světlo, on v něm byl stín. Byl velmi daleko a splýval s okolní černou tmou. Přitiskl se ke zdi a zůstal stát.

Ostatně si ani neuvědomoval, co se za ním děje. Nevyspalost, hlad a rozčilení v něm vyvolaly téměř blouznivost. Viděl nějaký plápol a kolem něho jakési příšery. Co to bylo? Nerozuměl tomu.

Jakmile se Jean Valjean zastavil, hluk utichl.

Muži, kteří tvořili hlídku, naslouchali, a nic neslyšeli, dívali se, a nic neviděli. Radili se.

Na tomto místě montmartreské stoky byla tehdy jakási křižovatka, zvaná *služební,* která byla později zrušena, protože tam při velkých bouřích tekly proudy dešťové vody a tvořívaly v ní jezírko. Hlídka se mohla na této křižovatce seskupit.

Jean Valjean viděl, jak příšery utvořily kruh. Hlavy dog se seskupily a šuškaly si. Rada hlídacích psů se usnesla, že se zmýlila, že nic neslyšela, že nikoho neviděla, že by bylo zbytečné pouštět se do okružní stoky, že by to byla ztráta času; ale že je nutno pospíšit si k Saint-Merry a že dá-li se něco podniknout a mají-li chytit nějakého „housingota" tedy to bude jen v oné čtvrti.

Politické strany občas dávají starým nadávkám nový nátěr. Roku 1832 slovo *housingot* tvořilo přechod mezi otřelým slovem *jakobín* a slovem *demagog,* kterého se tehdy ještě téměř neužívalo, ale jež později prokazovalo tak výborné služby.

Seržant dal rozkaz, aby zabočili doleva, ke svahu vedoucímu k Seině. Kdyby je bylo napadlo, aby se rozdělili na dvě čety a šli oběma směry, byl by Jean Valjean chycen. Na tak tenké nitce visel jeho osud. Je však pravděpodobné, že prefektura, předvídajíc setkání a potyčky s povstalci ve větším počtu, nařídila hlídkám, aby se nedělily. Hlídka se dala na pochod, nechávajíc Jeana Valjeana za sebou. Ze všeho toho hemžení nezpozoroval Jean Valjean nic, snad jen zatmění lucerny, která se náhle obrátila.

Než odešli, vypálil seržant pro klid své policajtské duše směrem, který opouštěli, v tu stranu, kde stál Jean Valjean. Výstřel burácel podzemím od ozvěny k ozvěně v tom ohromném střevě jako kručení. Omítka, která padla do stružky a pleskla do vody několik kroků od Jeana Valjeana, jej upozornila, že kulka narazila na klenbu nad jeho hlavou.

Odměřené a volné kroky zaznívaly ještě nějaký čas v korytě tím tišeji, čím víc se hlídka vzdalovala; skupina černých postav zmizela, záře zablikala a zamíhala se po stropě jako načervenalý oblouk, který se zmenšoval a pak zmizel; nastalo opět hluboké ticho, zatmělo

se a slepota s hluchotou se opět ujaly vlády v temnotách. Jean Valjean, který si ještě netroufal jít dál, dlouho stál, opřen o stěnu, napjatě naslouchal a rozšířenou zorničkou sledoval, jak strašidelná hlídka mizí.

(3)
Stopovaný muž

Tehdejší policii se musí přiznat, že i za nejtěžších okolností veřejného života plnila neochvějně svou povinnost dozoru nad cestami i osobní bezpečností občanů. Nějaká vzpoura nebyla v jejích očích záminkou, aby nechávala bez povšimnutí zločince a zanedbávala společnost jen proto, že byla ohrožena vláda. Obvyklá služba se konala přesně i se službou mimořádnou a nebyla jí nijak rušena. Uprostřed nevypočitatelných politických událostí, pod tlakem možné revoluce stopoval policista zloděje, aniž se dal rušit povstáním a barikádou.

A právě něco podobného se stalo odpoledne 6. června u Seiny, na srázném pravém břehu, malý kousek nad mostem Invalidů.

Dnes už tam není srázný břeh. Vzhled těchto míst se změnil.

Na svahu se navzájem pozorovali dva muži, které dělila jistá vzdálenost, a jeden se vyhýbal druhému. Jeden, který šel vpředu, se snažil zmizet, a druhý, který šel za ním, se ho snažil neztratit z dohledu.

Bylo to jako šachová partie, která se hrála na dálku a mlčky. Nezdálo se, že by některý z nich pospíchal, oba postupovali pomalu, jako by se báli, že půjde-li jeden rychleji, i druhý zrychlí krok.

Zdálo se, že choutka pronásleduje kořist, aniž dává najevo, že to dělá s určitým úmyslem. Kořist byla potměšilá a opatrná.

I srovnání pronásledované kuny a honicího psa bylo nápadné. Muž, který se snažil uniknout, nevypadal právě doporučivě, byl zchátralý; ten, který ho chtěl čapnout, byl vysoký chlapík drsného vzezření; a setkání s ním by asi nebylo příjemné.

První cítil, že je slabší, a proto se vyhýbal druhému; uhýbal zarytě; kdyby ho byl někdo pozoroval, byl by v jeho očích viděl urputné nepřátelství prchajícího člověka a hrozbu, která se rodí ze strachu.

Svah nábřeží byl opuštěný; nikdo tudy nešel, ani na lodích, tu a tam uvázaných, nebylo památky po lodníkovi nebo po dělníku skládajícím dříví.

Oba muže bylo možno vidět jen z protějšího nábřeží; z té vzdálenosti muž, který šel napřed, vypadal jako naježený trhan, podezřelý chlap, neklidný a roztřesený ve své rozdrbané kazajce; druhý pak byl dokonalá úřední osoba, v kabátě úřední svrchovanosti, zapnutém až po bradu.

Čtenář by možná oba muže poznal, kdyby je viděl z větší blízkosti.

Co zamýšlel druhý?

Patrně chtěl prvního tepleji obléci.

Jakmile muž oblékaný státem pronásleduje muže v hadrech, dělá to proto, aby i ten otrhaný dostal šaty od státu. Rozdíl je tu jen v barvě. Být oblečen modře je povznášející; ale být oblečen červeně je nepříjemné.

Existuje také purpur spodiny.

První muž se chtěl pravděpodobně vyhnout nějaké nepříjemnosti a purpuru spodiny.

Nechával-li ho druhý jít před sebou a nezatýkal ho ještě, patrně doufal, že ho přistihne při nějaké významné schůzce se skupinou, která by stála za lov. Pak by se provedlo to, čemu se říká „zátah".

Domněnka se zdála docela pravděpodobná, protože upjatý muž, spatřiv z břehu prázdný fiakr přijíždějící po nábřeží, dal znamení kočímu; kočí porozuměl, pochopil zřejmě, s kým má tu čest, obrátil a sledoval oba muže krokem po nábřeží. Avšak podezřelému a otrhanému muži, který šel první, to ušlo.

Fiakr drkotal podél stromů na Champs-Élysées. Nad zábradlím bylo vidět poprsí kočího a bič, který držel v ruce.

V jednom z tajných policejních návodů pro stopování je tento odstavec:

„Pro každý případ nechť je po ruce nájemný povoz."

Oba manévrovali s bezvadnou strategií a přibližovali se k rampě, která se svažovala až ke břehu, takže kočové přijíždějící z Passy se mohli přiblížit až k vodě, když chtěli napojit koně. Rampu už zrušili, prý pro symetrii; koně chcípají žízní, ale oku to lahodí.

Dalo se předpokládat, že muž v blůze vystoupí po této rampě na nábřeží, aby se pokusil zmizet na Champs-Élysées, kde jsou sice stromy, ale zato se tam hemží strážníci, a v těch by druhý muž snadno získal posilu.

Tato část nábřeží je velmi blízko domu, který přenesl plukovník Bruck roku 1824 z Moretu do Paříže a jemuž se říká dům Františka I. Je to nedaleko strážnice.

K velkému překvapení stíhajícího nepustil se pronásledovaný nahoru po rampě napajedla. Šel dál po příkrém svahu podél nábřeží.

Jeho postavení bylo zřejmě kritické.

Co si počne, snad nechce skočit do Seiny?

Teď už nebude moci vystoupit na nábřeží; nejsou tam ani schody, ani rampa. Byli už docela blízko místa, v němž Seina zahýbá k Jenskému mostu a kde se příkrý svah čím dál tím víc úží a končí úzkým jazykem, který se ztrácí ve vodě. Tam ho nevyhnutelně sevře strmá zeď na pravé straně a řeka po levici; v zádech bude mít úřední moc.

Je pravda, že konec svahu byl zakryt hromadou rumu z nějaké bouračky. Doufal snad ten muž, že se dostatečně ukryje za hromadou, kterou stačilo jenom obejít? Bylo by to dětinské východisko. Na to jistě nepomýšlel. Tak pošetilí zase zloději nejsou.

Hromada rumu tvořila na břehu kopec, který se táhl jako výběžek až ke zdi nábřeží.

Sledovaný muž došel až ke kopečku a obešel jej, takže se ztratil z dohledu druhého.

Protože pronásledovatel neviděl pronásledovaného, usoudil, že sám není viděn, a proto zanechal vší opatrnosti a přidal do kroku.

Za několik okamžiků se dostal k hromadě rumu a obešel ji. Tam se zastavil celý ohromen. Muž, kterého honil, nikde.

Muž v blůze úplně zmizel.

Svah se táhl od hromady rumu asi třicet kroků a potom se skláněl pod vodu, omývající v těch místech nábřežní zeď.

Uprchlík se nemohl vrhnout do Seiny ani se vyšplhat na nábřeží, aby ho pronásledovatel nespatřil. Co se s ním stalo? Muž v upjatém kabátě došel až na konec svahu, zamyšleně se zastavil, zatínal pěsti a slídil očima. Náhle se praštil do čela. Všiml si, že na místě, kde končila půda a začínala voda, je široká a nízká železná mříž, do oblouku vyklenutá, opatřená důkladným zámkem a třemi těžkými stěžejemi. Tato mříž, jakási vrata, jež uzavírala otvor prorážený ve spodku nábřežní zdi, vedla k řece i ke svahu. Zpod ní vytékal černavý potůček. Potůček ústil do Seiny.

Za těžkými zrezivělými tyčemi bylo vidět jakousi temnou klenutou chodbu.

Muž založil ruce a zadíval se vyčítavě na mříž.

Protože pohled nestačil, pokusil se mříž odstrčit; zatřásl s ní, ale mříž znamenitě odolala. Pravděpodobně byla právě otevřena, ačkoliv nebylo slyšet žádné zaskřípění, což bylo podivné u mříže tak zrezivělé; bylo však jisté, že byla opět uzavřena. To znamenalo, že ten, před nímž se ony dveře otevřely, neměl šperhák, ale klíč.

Muži, který se namáhal vyviklat mříž, to bylo hned naprosto jasné, takže rozhořčeně vykřikl:

„To je trochu silné! Klíč státní správy!“

Pak se rychle uklidnil a spoustu myšlenek, které mu vířily v hlavě, vyjádřil výbuchem krátkých slovíček, jež ironicky zdůrazňoval:

„Vida! Vida! Vida!“

Po těch slovech se postavil na číhanou za hromadou rumu s trpělivým vztekem stavěcího psa, doufaje v bůhvíco; možná že čekal, že uvidí, jak se muž vrací; snad doufal, že uvidí jiné lidi, jak vcházejí.

Fiakr, který se řídil všemi jeho pohyby, se zastavil nad ním blíže zábradlí. Protože kočí předvídal dlouhé čekání, navlékl koním na tlamu zvlhlý pytlík ovsa, který Pařížané tak dobře znají, neboť i jim ho vláda – mimochodem řečeno – taky někdy zavěšuje. Nečetní chodci, kteří přecházeli přes Jenský most, obraceli hlavy, než se vzdálili, aby se na okamžik podívali na ty dvě nehybné podrobnosti v krajině, na muže na břehu a na kočár na nábřeží.

(4)
Také on nese kříž

Jean Valjean znovu vykročil a už se nezastavil.

Chůze byla stále namáhavější. Výška klenby se mění; průměrná výška je přibližně pět stop šest palců a byla vypočtena na výšku muže; Jean Valjean se musel shýbat, aby nenarazil s Mariem o klenbu; každou chvíli se musil sklonit a zase napřímit, bez ustání ohmatával zeď. Vlhkost kamenů a sliz na dně byly špatnými opěrnými body jak pro ruku, tak pro nohy. Klopýtal v odporném hnojišti města. Střídavé záblesky šachtic se objevovaly jen zřídka a byly tak slabé, že plné sluneční záření tam vypadalo jako měsíční světlo; všechno ostatní bylo ponořeno v mlze, v jedovatých výparech, v neproniknutelnosti a černi. Jean Valjean měl hlad a žízeň; zejména žízeň, a bylo mu jako člověku na moři, kde je také plno vody, ale není možno se napít. Měl úžasnou sílu, jak víme, která stářím neslábla, protože žil cudně a střídmě, a přece nyní počala ochabovat. Začínal pociťovat únavu a umdlévající síla zvětšovala tíhu břemene. Marius, který byl možná mrtev, byl těžký, jako jsou těžká bezvládná těla. Jean Valjean ho nesl tak, aby mu nestlačoval hrudník a aby Marius mohl volně dýchat. Cítil, jak mu kolem nohou proklouzávají krysy. Jedna se tak poděsila, že ho kousla. Občas ho otvorem stoky ovanul osvěžující čerstvý vzduch.

Byly tak asi tři hodiny odpoledne, když se dostal k obvodní stoce.

Nejprve se toho náhlého rozšíření ulekl. Octl se v galerii, kde nedosáhl horního okraje obou zdí, ani když zvedl ruce, a pod klenbou, jíž se hlavou nedotýkal. Opravdu, Velká stoka je osm stop široká a sedm stop vysoká.

V místě, kde se stoka Montmartru stýká s Velkou stokou, tvoří dvě jiné stoky – stoka ulice Provence a stoka Abattoir – jakousi křižovatku. Mezi těmito čtyřmi směry by se byl méně prozíravý člověk těžko rozhodoval. Jean Valjean zvolil nejširší chodbu, to jest okružní stoku. Ale naskytla se znovu otázka: klesat nebo stoupat? Domníval se, že je třeba spěchat a že by bylo dobře, aby se už stůj co stůj dostal k Seině. Jinými slovy, aby se pustil po svahu, zabočil doleva.

Dobře že tak učinil. Bylo totiž mylné se domnívat, že okružní stoka má dva východy, jeden směrem k Bercy a druhý k Passy, a že je, jak to naznačuje její název, podzemní okružní chodbou pravého břehu Paříže. Připomeňme znovu, že Velká stoka je jen bývalý potůček ménilmontantský a že proti proudu končí slepou chodbou v místech, kde potůček vyvěral na úpatí ménilmontantského pahorku. Není v přímém spojení s větví, která sbírá pařížské splašky ze čtvrti Popincourt a vlévá se do Seiny stokou Amelot nad bývalým ostrovem Louviersem. Větev, která doplňuje sběrnou stoku, je od ní oddělena právě pod ulicí Ménilmontant hrází označující rozvodí po proudu a proti proudu. Kdyby byl Jean Valjean šel galerií proti proudu, byl by došel po tisícerých obtížích a k smrti vyčerpán do temnot – ke zdi. Byl by ztracen.

Přesně vzato, kdyby se byl kousek vrátil a dal se chodbou Filles-du-Calvaire – za předpokladu, že by byl přitom nezaváhal v podzemním rozvětvení křižovatky Boucherat –, kdyby se byl pustil chodbou Saint-Louis a pak zabočil vlevo do střeva Saint-Gilles, a kdyby se nato dal napravo a vyhnul se galerii Saint-Sébastien, u níž by byl dostihl stoku Amelot, – jestliže by nezabloudil v jakémsi F pod Bastilou –, byl by došel k východu ústícímu do Seiny blízko Arzenálu.

Ale to by byl musil důkladně znát obrovský rozvětvený korál stoky se všemi větvemi a otvory. My však trváme na tom, že o děsném kališti, jímž kráčel, neměl ani zdání; kdyby se ho byl někdo otázal, kudy se ubírá, byl by odpověděl: tmou.

Ale pud ho vedl dobře. Sestupovat byla jediná možná záchrana.

Nechal napravo obě chodby, jež se drápovitě dělí pod ulicí Laffitte a pod ulicí Saint-Georges, a dlouhou chodbu, která se rozděluje na dvě stoky třídy Antin.

Kousek za přítokem, který probíhal pravděpodobně pod ulicí Madeleine, se Jean Valjean zastavil. Byl nesmírně vyčerpán. Dosti široký průduch, pravděpodobně kanál ulice Anjou, propouštěl téměř denní světlo. Jean Valjean položil Maria na chodník stoky tak něžně, jako by raněného pokládal vlastní bratr. Zkrvavená tvář Mariova se objevila v bílém světle průduchu jako na dně hrobu. Oči měl zavřené, vlasy na spáncích slepené jako štětce zaschlé v červené barvě, ruce svěšené a jako mrtvé, studené údy a krev sraženou v koutcích úst. Trochu sedlé krve uvízlo i na uzlu nákrčníku; košile se lepila na rány, sukno šatů drhlo o živé maso zejících ran. Jean Valjean rozhrnul konečky prstů Mariovy šaty a položil mu ruku na prsa; srdce ještě tlouklo. Potom se v tom přítmí naklonil nad Maria, který byl stále v bezvědomí a téměř nedýchal, a podíval se na něho s nepopsatelnou nenávistí.

Když Jean Valjean rozhrnoval Mariovy šaty, našel v jeho kapsách dvě věci, od včerejška zapomenutý chléb a Mariův zápisník. Chléb snědl a otevřel zápisník. Na první stránce našel čtyři řádky psané Mariem. Pamatujeme se na ně:

„Jmenuji se Marius Pontmercy. Moje mrtvola budiž odnesena k mému dědovi, panu Gillenormandovi, ulice Filles-du-Calvaire, číslo 6, v Marais."

Jean Valjean v zamyšlení přečetl tyto čtyři řádky a přitom tiše opakoval: ulice Filles-du-Calvaire číslo šest, pan Gillenormand. Vrátil zápisníček do Mariovy kapsy. Najedl se a nabyl nových sil; naložil si

Maria opět na záda, opřel mu pečlivě hlavu o pravé rameno a vydal se na další cestu po spádu stoky.

Velká stoka, táhnoucí se podél řečiště ménilmontantského údolí, je téměř dvě míle dlouhá. Z valné části je vydlážděna.

Jean Valjean neměl ovšem po ruce pochodeň, kterou čtenářům osvětlujeme jeho podzemní pouť. Nic mu nenapovídalo, kterou částí města prochází ani jakou cestu už urazil. Jen neustále blednoucí skvrny světla, které občas zahlédl, mu prozrazovaly, že se slunce stáhlo z dlažby a že co nejdřív zapadne; hrčení povozů nad hlavou, které se předtím neustále ozývalo, zaznělo jen chvílemi, potom téměř ustalo a Jean Valjean usoudil, že už není pod středem Paříže a že se blíží k nějaké opuštěné končině, která sousedí se zevními bulváry nebo se vzdáleným nábřežím. Tam, kde je méně domů a méně ulic, má stoka méně průduchů. Temnota kolem Jeana Valjeana houstla. Ale on přesto postupoval, tápaje ve tmě.

A ta tma se náhle proměnila v hrůzu.

(5)
Jemnost písku a jemnost ženy bývá někdy zrádná

Ucítil, že vstoupil do vody a že už nemá pod nohama dlažbu, ale bahno.

Na některých částech bretaňského nebo skotského pobřeží se stává, že muž, poutník nebo rybář, který se prochází za odlivu dále od břehu, náhle zpozoruje, že se mu jde obtížněji; jako by šel po smůle, která se mu lepí na podešve; to už není písek, je to lep. Pobřeží je dokonale suché, ale chodec, jakmile zvedne nohu, vidí, že jeho stopy zalila voda. jinak oko změnu nepozoruje; nesmírné pobřeží je jednolité a klidné, všechen písek má stejné vzezření, pevná půda se v ničem neliší od půdy, která už pevná není; veselé hejníčko vodních blech ani tam nepřestává jaře poskakovat kolem

nohou chodce. Muž jde, kráčí kupředu, míří k pevnině, snaží se dostat ke břehu. Neznepokojuje se. Proč by se znepokojoval? Jen se mu při každém kroku zdá, že mu víc a víc těžknou nohy. Náhle se propadá. Propadá se do hloubky dvou tří palců. Zřejmě není na správné cestě; zastavuje se a rozhlíží. Tu se najednou podívá na své nohy. Chodidla zmizela. Vytáhne je, chce se vrátit zpátky, obrací se dozadu a boří se tím hloub, písek mu už sahá po kotníky; vyprostí se a vrhne se doleva, písek mu sahá do polou lýtek, vrhne se doprava a písek mu jde až po kolena. S nevýslovnou hrůzou zjišťuje, že se dostal do kuřavky a že má pod nohama prostředí, v němž nemůže člověk jít a ryba plavat. Odhodí svůj náklad, má-li nějaký, zbavuje se vší přítěže jako loď v nebezpečí; ale už je pozdě, písek mu sahá nad kolena.

Volá, mává kloboukem nebo kapesníkem, písek se ho zmocňuje čím dál tím víc; je-li pobřeží pusté, je-li země příliš daleko, má-li písčina příliš špatnou pověst, nenajde-li se nablízku odvážný člověk, pak je konec, chodec je odsouzen a mizí v sypkém písku, je odsouzen k zdlouhavému a strašnému pohřbívání, neodvratnému a neúprosnému, jež není možno ani zadržet, ani uspíšit, které trvá hodiny, je nekonečné; schvátí ho volného a zdravého, táhne ho dolů, při každém pokusu o záchranu a každém výkřiku, který vyráží, ho stahuje hlouběji, jako by člověk byl trestán za svůj odpor zdvojeným sevřením, které ho pomalu vtahuje do země, dopřávajíc mu jen tolik času, aby se ještě porozhlédl po obzoru, podíval se na stromy, na zelenou krajinu, na stoupající kouř z vesnic na rovině, na plachty lodí na moři, na poletující a prozpěvující ptáky, na slunce, na oblohu. Propadání do tekutého písku je podobné ponurému přílivu, který stoupá z hloubky země, aby zahubil živého tvora. Čas je zde hrobníkem, který nemá slitování. Nešťastník se pokouší usednout, ulehnout, nebo se odplazit; každý pohyb ho pohřbívá; vztyčuje se, a noří se tím hloub; cítí, že je pohlcován; řve, prosí, volá k nebesům, lomí rukama, zoufá si. Už je v písku až po břicho; písek mu sahá až

k prsům, už je vlastně jen bustou. Napřahuje ruce, vzteká se, sténá, zatíná nehty do písku, chce se zachytit měkkoty, která uhýbá, opírá se lokty, aby se vyprostil jako šavle z těsného pouzdra, šíleně vzlyká. A písek stoupá. Už mu dosahuje až k ramenům, už se mu dostal až ke krku; je vidět už jenom tvář. Ústa křičí, písek zahlcuje; ticho. Oči se ještě dívají, písek je zavírá; tma. Potom mizí i čelo, jen kadeř vlasů se ještě chvěje nad pískem; ještě vyrazí ruka, prolomí povrch, zamává a zmítá se a zapadá. Příšerné mizení člověka.

Někdy se proboří jezdec s koněm; jindy vozka i s povozem; všechno se na takovém pobřeží propadá. Lidé se topí, ale nikoli ve vodě. To země utápí člověka. Země prostoupená mořem se stává léčkou. Nabízí se jako planina a otvírá se jako vlna. Zrádná propast.

Takový chmurný výjev, všední na tom nebo onom mořském pobřeží, se mohl přihodit před třiceti lety i v pařížské stoce.

Než byly podniknuty důležité práce, s kterými bylo započato v roce 1833, pařížská stoka se na některých místech zničehonic propadala.

Do některých obzvláště sypkých vrstev prosakovala voda; koryto, jež ve starých stokách bývalo dlážděné, se v nových stokách betonovalo; a protože nemělo pevný podklad, povolovalo. Podobné prolákliny se později trhaly a půda se sesouvala. Koryto se v určité délce sesulo. Této bahnité rozsedlině se v odborném jazyce říkalo *fontis,* kuřavka. Co je to fontis? To je tekutý písek na mořském břehu, který se náhle dostane do pohybu a sklouzává pod povrch země: pobřeží hory Saint-Michel ve stoce. Rozmočená země je jakoby rozpuštěna; všechny její drobné částice jsou rozptýleny v měkkém prostředí; není to už země a není to ještě voda. Hloubka bývá někdy velmi značná. Nic není strašnějšího než takové setkání… Převládá-li voda, smrt je rychlá, jsi prostě pohlcen; převládá-li půda, je smrt pomalá, poznenáhlu se propadneš.

Umíte si představit takovou smrt? Je-li takové propadávání strašné na břehu moře, oč hrůznější je ve stoce? Místo čerstvého

vzduchu, plného světla, jasného obzoru, nekonečného šumění, místo svobodných mraků, z nichž prší životodárná síla, místo loděk v dáli, místo všemožných nadějí, náhodných chodců, pomoci, která může přijít i v poslední chvíli, místo toho všeho čeká tady jen hluchota, oslepenu černá klenba, vnitřek už hotového hrobu, smrt v bahně pod příkrovem! Pomalé dušení v kalu, kamenný sarkofág, v němž smrtelná mdloba otvírá v bahně svůj spár, aby tě popadla za hrdlo; odporný zápach doprovází chroptění; bahno místo pobřeží, sirovodík místo vichřice, odpadky místo oceánu! A můžeš jen volat, skřípat zuby, svíjet se, bránit se a umírat a mít nad hlavou ohromné město, které o tom nic neví!

Zemřít takto je nevyjádřitelně hrůzné! Smrt někdy vykupuje svou krutost důstojností, která nahání hrůzu. Na hranici, na tonoucí lodi může být člověk veliký. V plameni i ve vlnách lze zachovat hrdý postoj; ve chvíli, kdy umírá, se člověk proměňuje. Ale zde to možné není. Zde je smrt nečistá. Je ponižující vydechnout tu duši. I poslední obrazy plující v podvědomí jsou odporné. Bláto tu má stejný význam jako hanba. Je to nízké, ošklivé a podlé. Umřít v sudu malvazu jako Clarence, budiž; ale umřít v žumpě kalu jako Escoubleau, je strašné. Už jen se v tom zmítat je hnusné; člověk umírá, zatímco se čvachtá v bahně. Na skutečné peklo je tam tmy dost! A dost bahna, aby to nebyla jen žumpa; a tak umírající neví, stane-li se z něho upír nebo ropucha.

Všude jinde je hrob neblahý, zde je nestvůrný.

Hloubka, délka a hutnost takovýchto propadlišť se měnila víceméně podle jakosti půdy. Někde bylo propadliště hluboké tři až čtyři stopy, někde osm až deset; někde se ani nedoměřili dna. Někde bylo bahno skoro tuhé, jinde téměř tekuté. V propadlišti Lunière by se byl člověk propadal celý den, než by zmizel, ale v žumpě Phélippeaux by byl pohlcen za pět minut. Bahno unese více nebo méně, podle toho, jak je husté. Dítě se zachrání, muž je ztracen. První podmínkou záchrany je, aby se člověk zbavil veškeré přítěže.

Každý stokař, který cítí, že mu půda povoluje pod nohama, odhodí nejprve brašnu s nářadím, nůši nebo putnu.

Propadliště vznikala z různých příčin: pro sypkost půdy; pro nějaký sesun v hloubce mimo dosah člověka; prudké pé průtrže mračen v létě; neustálé deště v zimě; vytrvalé mrholení. Někdy se pod tíhou okolních domů, jež stály na slínovité nebo písčité půdě, prolomily klenby podzemních chodeb, nebo se i stávalo, že koryto pod drtivým tlakem prasklo a roztrhlo se. Sedání půdy u Panteonu ucpalo tímto způsobem před sto lety část sklepení pod návrším Sainte-Geneviève. Nahoře na ulici vznikla trhlina a nad místem, kde se pod tlakem domů bortila stoka v podzemí, se zubatě rozestoupila dlažba. Trhlina se hadovitě vinula po celé délce prasklé klenby, a protože zlo bylo viditelné, mohlo se mu rychle odpomomoci. Ale stávalo se, že se vnitřní škody zevně neobrážely. Pak běda stokařům! Když vstoupili bez ochranných opatření ní do zřícené stoky, hrozila jim smrt. Staré záznamy se zmiňují o několika čističích stok, kteří se propadli. Uvádějí více jmen; mezi jiným i stokaře jménem Blaise Poutrain, který se probořil do propadliště pod ulicí Carême-Prenant. Tento Blaise Poutrain byl bratr Nicolase Poutraina, který byl posledním hrobníkem hřbitova, jemuž se říkalo kostnice Neviňátek a který byl v roce 1785 zrušen.

Tak zahynul i mladý a půvabný vikomt Escoubleau, o němž jsme se před chvílí zmínili, jeden z hrdinů obléhání Léridyly, na niž se útočilo v hedvábných punčochách a s hudbou v čele. Escoubleau byl jednou v noci přistižen u své sestřenice vévodkyně Sourdisové a utopil se v žumpě stoky Beautreileillis, kam se ukryl před vévodou. Když paní de Sourdis vypravovali o jeho smrti, vyžádala si, aby jí podali lahvičku s voňavou solí, a pro samé čichání zapomněla plakat. Žádná láska a by nevydržela takovou zkoušku; stoka ji udusí. Héró by odmítla umýt Leandrovu mrtvolu. Thisbé by si zacpala nos před Pyramem a řekla by: „Fuj!“

(6)
Fontis

Jean Valjean se octl u takového propadliště.

Sesuv půdy byl dosti častý v podzemí Champs-Élysées, v němž se špatně prováděly vodovodní stavby a těžko se uchovávaly podzemní konstrukce, protože půda byla prosáklá vodou. Taková nasáklá půda je horší než tekuté písky pod čtvrtí Saint-George, které mohly být zvládnuty jen betonovými základy, a horší než jílové, plynem prosycené vrstvy ve čtvrti Martyrs, tak řídké, že tam mohli vést vodovodní potrubí jen litinovými rourami. Když v roce 1836 zbořili pod předměstím Saint-Honoré starou stoku, kde právě v této chvíli vidíme Jeana Valjeana, aby ji znovu vybudovali, tekuté písky, které jsou v podzemí pod Champs-Élysées až k Seině, působily takové obtíže, že stavba k velké nelibosti obyvatel nábřeží, a zejména majitelů hotelů a kočárů, trvala celých šest měsíců. Byla víc než nesnadná; byla nebezpečná. Je ovšem pravda, že tenkrát půlpáta měsíce pršelo a Seina se třikrát rozvodnila.

Propadliště, k němuž došel Jean Valjean, vytvořil liják předešlého dne. Protože dlažba neměla dostatečnou oporu ve spodní vrstvě písku, porušila se a ucpala odtok dešťové vody. Voda prosákla do písku a dlažba se probořila. Rozestouplé koryto se propadlo do bahna. Na jakou vzdálenost? To nebylo možno říci. Tma tam byla hustší než kde jinde. Byla to žumpa bláta v jeskyni noci.

Jean Valjean cítil, jak se dlažba pod ním bortí. Vstoupil do bahna. Na povrchu voda, vespod bláto. A přece musil přejít. Marius umíral a Jean Valjean byl vysílený. Kam také jinam jít? Jean Valjean šel dopředu. Bahniště se ostatně nezdálo při prvních krocích tak hluboké. Ale jak Jean Valjean postupoval, bořily se mu nohy stále hlouběji. Brzo měl bahno do půl lýtek a vodu nad kolena. Šel, zvedaje Maria, jak jen mohl, oběma rukama nad vodu. Bahno mu sahalo až k podkolení a voda po pás. Už nemohl couvnout. Bořil

se stále víc. Bahno bylo dost husté, aby uneslo jednoho muže, ale ne zase tolik, aby uneslo dva. Marius a Jean Valjean by byli šťastně vyvázli, kdyby byl šel každý sám. Jean Valjean pokračoval, a nesl Maria, který možná už byl mrtev.

Voda mu už sahala k podpaží; cítil, že se propadá; už se sotva mohl hnout v hlubokém bahně, v němž vězel. Hutnost, která byla oporou, byla také na překážku. Šel dopředu s neslýchaným vypětím sil; bořil se. Už měl nad vodou jen hlavu a své dvě paže, které zvedaly Maria. Na starých vyobrazeních potopy je matka, která takto drží své dítě.

Zapadal víc a víc, a proto zvrátil hlavu, aby unikl vodě a mohl dýchat; kdo by ho byl viděl v té tmě, byl by myslil, že stínem pluje nějaká maska; nad sebou nejasně rozeznával Mariovu klesající hlavu a jeho mrtvolně bledou tvář; učinil zoufalý pokus a prudce vyrazil nohu dopředu; noha narazila na cosi pevného, na nějakou oporu. Byl svrchovaný čas.

Jean Valjean se vzpřímil, vykroutil se a jako by do té opory s urputným úsilím vrostl. Připadalo mu, že stanul na prvním stupni schodiště, které vede k životu.

Opora, s níž se v posledním okamžiku setkal v bahně, byl začátek druhého svahu koryta, které se poddalo, aniž se zlomilo, ohnulo se pod vodou jako prkno a zůstalo v celku. Dobrá dlažba se prohne a zůstane pevná. Ten kousek kory a byl zčásti zatopen, ale zůstal pevný, byl opravdovou rampou, a kdo se na tu rampu dostal, byl zachráněn. Jean Valjean se pustil po této nakloněné rovině vzhůru a došel na druhý konec propadliny.

Když vystoupil z vody, klopýtl o kámen a klesl na kolena. Pochopil to jako pokyn shora a zůstal tak několik minut s duší pohříženou v jakousi rozmluvu s Bohem.

Nakonec se vztyčil, roztřesený, zmrzlý, špinavý, ohnutý pod umírajícím, kterého vlekl; kal z něho crčel, ale duši měl plnou zvláštního jasu.

(7)
Někdy člověk ztroskotá právě tam, kde chtěl přistát

A znovu se vydal na cestu.

Nenechal svůj život v propadlišti, ale zdálo se, že tam nechal svou sílu. Svrchované vypětí ho vyčerpalo. Byl už tak ochablý, že po třech čtyřech krocích musil nabírat dech a opírat se o zeď. Jednou, když musil usednout na podezdívku, aby změnil Mariovu polohu, si myslil, že už nevstane. Opět se zvedl.

Šel zoufale, téměř rychle, takřka bez dechu ušel asi sto kroků. Došel k záhybu stoky, a protože šel se skloněnou hlavou, narazil v zatáčce na zeď. Pozvedl oči a na konci podzemní chodby, daleko, velmi daleko před sebou, spatřil světlo. Tentokrát to nebylo světlo, které děsilo; bylo dobré a bílé. Bylo to světlo denní.

Jean Valjean spatřil východ.

Prokletá duše, která by uprostřed výhně náhle spatřila východ z pekla, by pocítila asi totéž, co pocítil Jean Valjean. Na pahýlech svých sežehnutých křídel by zmámeně letěla k zářící bráně. Jean Valjean už necítil únavu, necítil již tíhu Mariova těla a do svalů se mu vrátila ocelová síla. Spíš utíkal než šel. Čím víc se blížil, tím přesněji se rýsoval východ. Byl to klenutý oblouk, nižší než klenba, a ponenáhlu se úžil zároveň s klenbou, která se snižovala. Tunel končil nálevkovitě; nebezpečné zúžení, napodobení dvířek v trestnici, logické ve vězení, ale nelogické ve stoce; bylo také později opraveno.

Jean Valjean došel až k východu.

Tam se zastavil.

Byl to sice východ, ale nebylo možno jím vyjít.

Oblouk uzavírala silná mříž, a mříž, která se patrně málokdy otáčela ve svých zrezivělých stěžejích, byla připevněna ke kamenné vyzdívce těžkým kovaným zámkem, červeným ode rzi, takže vypadal jako velká cihla. Bylo vidět klíčovou dírku a mohutnou závoru

hluboko zastrčenou v železném pouzdru. Zámek byl zřejmě zavřen na dva západy. Byl to jeden z oněch pevnostních zámků, jimiž stará Paříž oplývala.

Za mříží bylo modré nebe, pod ním řeka, světlo, uzounký příkrý svah, který však stačil, aby člověk mohl odejít, do dálky se táhnoucí nábřeží, Paříž propast, ve které se člověk tak lehce ztratí, daleký obzor, svoboda. Napravo po proudu bylo vidět Jenský most. nalevo proti proudu most Invalidů; vhodné místo, aby tu člověk vyčkal noci a pak uprchl. Bylo to jedno z nejopuštěnějších míst Paříže; svah proti Gros-Caillou. Mouchy vlétaly a vyletovaly mezi tyčemi mříže.

Mohlo být půl deváté večer. Šeřilo se.

Jean Valjean položil Maria na suchou část koryta u zdi, přistoupil k mříži a uchopil tyč oběma rukama; zuřivě jimi zatřásl, ale ani trochu ji nevyviklal. Mříž se nehnula. Jean Valjean lomcoval jednou tyčí po druhé v naději, že vyrve některou méně pevnou a že z ní udělá sochor, kterým vypáčí dveře nebo rozbije zámek. Jediná tyč se nepohnula. Tygří zuby nesedí v dásních lépe. Žádný sochor; žádné páčení. Byla to nepřekonatelná překážka. Žádným způsobem nemohl otevřít branku.

Tam tedy musí skončit? Co dělat? Co počít? Vrátit se; znovu prodělat tu strašnou cestu, kterou ušel; k tomu už neměl síly. Ostatně, jak by se znovu dostal přes propadlinu, ze které jen zázrakem vybředl? A což není za propadlinou policejní hlídka, které by jistě podruhé neunikl? A potom, kam jít? Kterým směrem se dát? Jít po sklonu cesty neznamenalo ještě dojít k cíli. Dojde-li k jinému východu, najde jej stejně zatarasený nebo zamřížovaný. Všechny východy byly nepochybně uzavřeny tímto způsobem. Náhoda mu odhalila mříž, kterou možno vstoupit, ale všechna ústí stoky jsou patrně zavřena. Podařilo se mu uprchnout, ale do vězení.

Bylo po všem. Všechno, co Jean Valjean podnikl, bylo marné. Vysílení končilo nezdarem. Bůh odpíral pomoc.

Jeden i druhý byli lapeni v temné a obrovské pavučině smrti a Jean Valjean cítil, jak po těch chvějivých černých vláknech pobíhá ve tmě strašný pavouk.

Obrátil se zády k mříži, klesl na dlažbu, spíše zhroucen než sedící vedle stále nehybného Maria; hlava mu klesla ke kolenům. Žádný východ! Poslední kapka hořkosti.

Na koho myslil v té hluboké sklíčenosti? Ani na sebe, ani na Maria. Myslil na Cosettu.

(8)
Utržený kus kabátu

Ve chvíli největšího vysílení se čísi ruka dotkla jeho ramene a nějaký hlas zašeptal:

„Na polovic."

Je tu někdo v té tmě? Nic se tolik nepodobá snu jako zoufalství, a Jean Valjean se domníval, že se mu něco zdá. Vůbec neslyšel kroky. Je to možné? Podíval se vzhůru.

Před ním stál nějaký muž.

Ten muž měl na sobě blůzu; byl bosý; boty držel v levé ruce; zřejmě je zul, aby se k Jeanu Valjeanovi dostal co nejtišeji.

Jean Valjean ani chvíli nezaváhal. Poznal toho muže ihned, ať bylo setkání sebenečekanější. Ten muž byl Thénardier.

Ačkoliv byl vyburcován téměř ze sna, Jeanu Valjeanovi, jenž byl zvyklý na poplach a obrněný proti nečekaným ranám, které je nutno rychle odrážet, se okamžitě vrátila veškerá jeho duchapřítomnost. Ostatně se jeho postavení už nemohlo zhoršit; jistý stupeň zoufalství není schopen crescenda a Thénardier už nemohl udělat tmu černější, než byla.

Chvíli čekal.

Thénardier pozvedl pravou ruku k čelu, zaclonil si oči, potom svraštil obočí a zamžoural očima, což ve spojení s mírným našpulením úst značí bystrou pozornost člověka, který se snaží poznat druhého. Nepodařilo se mu to. Právě jsme řekli, že Jean Valjean seděl zády ke světlu, a byl ostatně tak změněný, tak zablácený a zakrvavený, že by ho nikdo nepoznal ani v pravé poledne. Naopak Thénardier, na nějž padalo světlo vnikající sem ústím stoky, světlo stoky, zsinalé sice, ale ve své zsinalosti ostré, padl okamžitě – jak říká řízná, ale otřepaná metafora – Jeanu Valjeanovi do oka. Tato nerovnost podmínek stačila, aby Jeanu Valjeanovi zajistila jakousi výhodu v tajemném souboji, který měl počít mezi oběma situacemi a mezi oběma muži. Jean Valjean s hledím sklopeným se utkal s Thénardierem, který měl hledí zdvižené.

Jean Valjean okamžitě vycítil, že ho Thénardier nepoznal.

Chvíli se v tom přítmí pozorovali, jako by měřili své možnosti. Thénardier první přerušil mlčení.

„Jak se chceš odtud dostat?“

Jean Valjean neodpověděl.

Thénardier pokračoval:

„Dveře nevypáčíš. A přece se musíš dostat ven.“

„To je pravda,“ řekl Jean Valjean.

„Tak tedy na polovic.“

„Co tím myslíš?“

„Zabils člověka; dobrá. Ale já, já mám klíč.“

Thénardier ukázal prstem na Maria. Pokračoval:

„Neznám tě, ale chci ti pomoci. Jsi jistě našinec.“

Jean Valjean začínal chápat. Thénardier ho pokládal za vraha.

Thénardier pokračoval:

„Poslouchej, kamaráde. Ty bys jistě nezabíjel toho člověka, kdybys nevěděl, co má v kapsách. Dej mi polovic. Já ti otevřu dveře.“

Zpod blůzy, která byla samá díra, povytáhl mohutný klíč a řekl:

„Chceš vidět, jak vypadá klíč ke svobodě? Takhle.“

Jean Valjean „zatajil dech“, jak říká starý Corneille, jak zapochyboval o skutečnosti toho, co vidí. Prozřetelnost se objevovala ve strašné podobě, strážný anděl se tu zjevil v Thénardierovi.

Thénardier strčil ruku do široké kapsy, schované pod blůzou, vytáhl z ní provaz a podal ho Jeanu Valjeanovi.

„Tu máš,“ řekl, „nádavkem ti přidám provaz.“

„Na co provaz?“

„Potřebuješ taky kámen, ale ten najdeš venku. Je tam hromada rumu.“

„Nač kámen?“

„Troubo, musíš přece hodit panáka do řeky a potřebuješ kámen a provaz, jinak by to plavalo na hladině.“

Jean Valjean vzal provaz. Každý bezděčně vezme podávanou věc.

Thénardier luskl prsty, jako by ho právě něco napadlo. „Abych nezapomněl, kamaráde, jak ses dostal tam z té žumpy? Neodvážil jsem se do ní. Fuj! Že bys voněl, to nevoníš.“

Po chvíli dodal:

„Vyptávám se tě, ale máš pravdu, že neodpovídáš. Je to příprava pro tu mizernou čtvrthodinku před vyšetřujícím soudcem. A pak, když se vůbec nemluví, nevydává se člověk v nebezpečí, že mluví příliš hlasitě. To je jedno; protože ti nevidím do obličeje a neznám tvé jméno, mýlil by ses, kdyby sis myslil, že nevím, kdo jsi a co chceš. To známe. Pochroumal jsi trochu toho pána, a teď bys ho chtěl někam vstrčit.

Potřebuješ řeku, která skryje každou pitomost. Vytáhnu tě z bryndy. Pomáhat dobrému chlapovi v nouzi, to mi sedí.“ Ačkoliv schvaloval mlčení Jeana Valjeana, zřejmě se snažil, aby ho přiměl mluvit. Dloubl ho do ramene, aby se na něho podíval z profilu, a zvolal, aniž však přestal mluvit polohlasem, kterým hovořil bez ustání:

„Když už jsme u toho propadliště! Jsi ty ale blbec. Proč jsi tam toho člověka nehodil?“

Jean Valjean mlčel.

Thénardier pokračoval, povytahoval si až k ohryzku cár, který měl místo kravaty, posuňkem, jakým utvrzuje svůj domýšlivý vzhled vážný muž:

„Opravdu, dost možná, že jsi jednal moudře. Dělníci, kteří zítra přijdou ucpat díru, by toho zapomenutého panáka jistě našli a potom nitku po nitce, stébélko ke stébélku by šli pěkně po stopě a došli by až k tobě. Někdo prošel stokou. Kdo? Kudy vyšel? Viděl ho někdo vyjít? Policie je bystrá a stoka zrádná. Takový nález je vzácnost, probudí zájem, málokdo užívá stoky pro své záležitosti, zatímco řeka patří všem. Řeka je správný hrob. Za měsíc ho vyloví sítě v Saint-Cloudu. No a? Mně je to fuk. Je to zdechlina a dost. Kdo toho muže zabil? Paříž. A spravedlnost, ta o tom ani nemukne. Dobřes udělal."

Čím víc Thénardier žvanil, tím zarytěji mlčel Jean Valjean. Thénardier mu znovu zalomcoval ramenem.

„Už se konečně dohodněme. Rozdělme se. Viděls můj klíč, ukaž mi své peníze."

Thénardier byl vyjevený, poplašený, podezíravý, trochu výhružný, a přece přátelský.

Bylo to podivné; Thénardier se nechoval přirozeně; zdálo se, že není docela ve své kůži; ačkoliv se netvářil nijak tajemně, přece mluvil šeptem; občas dával prst na ústa a šeptal: „Tiše!" Bylo těžko uhodnout proč. Byli tam přece jen sami dva. Jean Valjean se domníval, že další lotři jsou schováni nedaleko v nějakém koutě a že Thénardier nestojí o to, aby se s nimi dělil.

Thénardier pokračoval:

„Skoncujme to. Kolik měl ten floutek ve šrajtofli?"

Jean Valjean prohledával kapsy.

Nikdy, jak víme, nebýval bez peněz. Pohnutý život, ke kterému byl odsouzen, ho k tomu přímo nutil. Tentokrát ho osud přistihl nepřipraveného. Když se včera večer převlékal do stejnokroje národního gardisty, zapomněl, jak byl pohřížen do svých truchlivých myšlenek, vzít s sebou peněženku. Něco peněz měl v kapsičce u vesty. Asi

třicet franků. Obrátil naruby kapsu promočenou bahnem a vysázel na podezdívku koryta zlaťák, dvě pětifrankové mince a pět nebo šest velkých sou.

Thénardier ohrnul spodní ret a významně zavrtěl hlavou.

„Zabíjel jsi za málo," řekl.

A počal prohledávat Valjeanovy a Mariovy kapsy, docela po domácku. Jean Valjean mu nebránil, jen se snažil, aby zůstal obrácen zády ke světlu. Když Thénardier ohmatával Mariovy šaty, utrhl mu s kejklířskou obratností, aniž to Jean Valjean postřehl, kus kabátu, a schoval jej pod blůzu, domnívaje se asi, že by mu ten útržek látky mohl později pomoci, aby poznal zavražděného i vraha. Jinak nenalezl víc než třicet franků.

„Namouduši, jeden ke druhému nemáte toho mnoho."

Shrábl všechno zapomínaje, že prohlásil „na polovic".

Zaváhal na chvilku nad velikými sou. Ale pak se rozhodl, sebral je a zabručel:

„Nevadí. Ale je to příliš laciné bodnutí."

Potom vytáhl znovu klíč zpod blůzy.

„A teď, příteli, musíš odtud. Tady je to jako na jarmarku, platí se při odchodu. Zaplatil jsi, jdi."

A dal se do smíchu.

Měl čistý a nezištný úmysl zachránit vraha, když klíčem pomáhal neznámému a když dveřmi pustil jiného než sebe? O tom musíme chtěj nechtěj pochybovat.

Thénardier pomohl Jeanu Valjeanovi naložit Maria na záda, pak se dal po špičkách a bos směrem ke mříži, kývaje na Jeana Valjeana, aby šel za ním, vyhlédl, položil prst na ústa a několik vteřin jako by váhal; když všechno prohlédl, vstrčil klíč do zámku. Jazýček zámku se odsunul a dveře se otevřely; bez hluku a zaskřípání. Otevřely se docela tiše.

Zřejmě se mříž a pečlivě namazané čepy otvíraly častěji, než by si člověk pomyslil. To tiché otevření bylo příšerné; prozrazovalo

kradmé odchody a příchody, mlčenlivé návraty a vycházky mužů noci a vlčí kroky zločinu. Stoka zřejmě kryla nějakou tajemnou tlupu. Mlčelivá mříž jí sloužila za tajnou skrýš.

Thénardier pootevřel dveře jen natolik, aby mohl Jean Valjean projít, pak mříž zavřel, dvakrát otočil klíčem v zámku a ponořil se znovu do tmy tiše jako duch. Jako by našlapoval na sametových tygřích tlapách. Za okamžik se odporná prozřetelnost rozplynula v neviditelnu.

Jean Valjean se octl venku.

(9)
Marius je pokládán za mrtvého někým, kdo se v tom vyzná

Spustil Maria na svah břehu.

Byli na svobodě!

Hnusné výpary, tma a hrůza byly za ním. Ovíval ho zdravý vzduch, čistý, životodárný, svěží, jehož se mohl svobodně nadýchat. Všude kolem něho bylo ticho, půvabné ticho modré oblohy po západu slunce. Setmělo se; přicházela noc, velká osvoboditelka a přítelkyně všech, kdo potřebují plášť utkaný ze stínu, aby ušli svému stesku. Obloha na všech stranách vydechovala nesmírný klid. Řeka plynula k oblačným obzorům s šepotem polibku. Bylo slyšet ševelení hnízd, která si dávala dobrou noc v jilmech na Champs-Élysées. Několik hvězd, slabě probleskujících bledou modří zenitu a viditelných jenom těm, kdo sní, se mihotalo v rozlehlém prostoru sotva postřehnutelnými jiskřičkami. Nad hlavou Jeana Valjeana rozestřel večer všechnu líbeznost nekonečna.

Byla to neurčitá a vzácná chvíle, která neříká ani ano, ani ne. Byla už dost temná noc, aby se v ní člověk na jistou vzdálenost mohl ztratit, ale ještě se nezešeřilo natolik, aby se lidé zblízka nepoznali.

Jean Valjean byl několik vteřin jako přemožen vším tím slavnostním a konejšivým klidem; jsou takové chvíle zapomenutí; trápení přestane pronásledovat ubožáka; mysl se zatemňuje, mír zahalí snícího člověka jako noc, a v zjasněném soumraku se duše rozzáří hvězdami, napodobujíc rozžíhající se oblohu. Jean Valjean nemohl odolat, aby se nezadíval na širošírý šerosvit, který se nad ním klenul; ve velebném mlčení nebes se zamyšleně hroužil do zanícené modlitby. Pak jako by mu to připomněla povinnost, se naklonil k Mariovi, nabral vodu do dlaně a několika kapkami mu jemně postříkal obličej. Marius neotevřel oči; ale jeho pootevřená ústa dýchala.

Jean Valjean chtěl právě ponořit znovu ruku do řeky, když pojednou ucítil tíseň, jaká na nás padne, když tušíme, že za námi někdo stojí, ale my ho nevidíme.

Obrátil se.

Jako před chvílí, i teď za ním opravdu někdo stál.

Několik kroků od Jeana Valjeana nakloněného nad Mariem stál muž vysoké postavy, v dlouhém kabátě, se založenýma rukama; v pravé ruce držel silnou hůl, jejíž olověnou hlavici bylo vidět.

V tom stínu vypadal jako zjevení. Prostý člověk by byl dostal strach, protože byl soumrak, a rozvážný člověk by se polekal, protože muž třímal hůl.

Jean Valjean muže poznal.

Čtenář jistě uhodl, že pronásledovatel nebyl nikdo jiný než Javert. Javert, který se tak nečekaně dostal z barikády, odešel na policejní prefektum, v krátkém slyšení osobně referoval prefektovi a pak se okamžitě znovu zapojil do služby. Podle zápisků, které u něho byly nalezeny, měj převzít hlídku na říčním svahu pravého břehu u Champs-Élysées. Toto místo náramně zajímalo policii už delší čas. Tam zahlédl Thénardiera a stopoval ho. Ostatek víme.

Víme také, že ochotné otvírání mříže před Jeanem Valjeanem byla jen Thénardierova prohnanost. Thénardier cítil, že tam Javert stále ještě číhá; stopovaný člověk má neklamný čich; musil hodit

tomu špiclovi nějakou kost. Vrah, jaký počinek! Byla to úlitba bohům, kterou nemohou přece odmítnout. Tím, že Thénardier předhodil Jeana Valjeana místo sebe, hodil policii kořist, odváděl ji od své stopy, nutil ji, aby na něho zapomněla pro vážnější záležitost, odměňoval Javerta za jeho čekání, a to špehounovi vždycky lichotí; vydělal třicet franků a dobře počítal, že on sám unikne, odvrátí-li pozornost policie jiným směrem.

Jean Valjean spadl z bláta do louže.

Dvě shledání ráz na ráz, po Thénardierovi narazit na Javerta, to bylo příliš.

Javert Jeana Valjeana, který se sám sobě nepodobal, nepoznal. Nerozevřel založené ruce, jen nepostižitelným pohybem pevněji sevřel v pěsti svou hůl a úsečně, ale klidně se zeptal:

„Kdo jste?“

„Já.“

„Kdo já?“

„Jean Valjean.“

Javert vzal hůl do zubů, skrčil se do dřepu, naklonil trup, položil své mohutné ruce na rameno Jeana Valjeana, zaťal je tam jako dva svěráky a pozorně si ho prohlédl. Byl to on! Jejich obličeje se téměř dotýkaly. Javertův pohled byl strašlivý.

Jean Valjean zůstal k Javertovu sevření lhostejný jako lev, kterému nepřekáží rysův dráp.

„Inspektore Javerte,“ řekl, „máte mě. Ostatně od dnešního rána se považuji za vašeho vězně. Nedal jsem vám svou adresu, abych se vám snažil upláchnout. Zatkněte mě. Jenom mi prokažte jednu laskavost.“

Javert jako by neslyšel. Pevně se díval na Jeana Valjeana. Jeho svraštělá brada mu přitiskla rty až k nosu, což znamenalo, že jeho mozek divoce pracuje. Konečně Jeana Valjeana pustil, vztyčil se, vzal do ruky hůl a jako ve snu spíš zamručel než vyslovil otázku:

„Co tu děláte? Co je to za člověka?“

Zase Jeanu Valjeanovi vykal.

Jean Valjean odpověděl a zvuk jeho hlasu jako by Javerta probudil:

„Právě o něm jsem s vámi chtěl mluvit. Naložte se mnou, jak vám bude libo; ale pomozte mi ho dopravit domů. Žádám vás jen o to."

Javertova tvář se stáhla jako vždycky, když si o něm někdo myslil, že by byl schopen nějakých ústupků. Ale neřekl ani slovo.

Sklonil se znovu, vytáhl ze své kapsy kapesník, namočil ho ve vodě a omyl Mariovo zkrvavené čelo.

„Ten člověk byl na barikádě," řekl polohlasně a jako by mluvil pro sebe. „Říkali mu Marius."

Prvotřídní špehoun, který všechno pozoroval, všechno vyslechl a pamatoval si všechno, co slyšel, ačkoliv předpokládal, že umře; špehoun, který špehoval i v poslední hodince a který, ačkoliv byl jednou nohou v hrobě, si ještě dělal poznámky.

Vzal Mariovu ruku a hledal tep.

„Je raněn," řekl Jean Valjean.

„Je mrtev," řekl Javert.

Jean Valjean odpověděl:

„Ne. Ještě ne."

„Vy jste ho nesl celou cestu z barikády až sem?" poznamenal Javert.

Musil být jistě hluboce zaujat svými starostmi, když netrval na tom, aby se dověděl něco o tom dramatickém zachraňování a cestě stokou, a když si ani nevšiml, že Jean Valjean na jeho otázku mlčí.

Jean Valjean měl, jak se zdálo, jedinou myšlenku. Pokračoval:

„Bydlí v Marais, ulice Filles-du-Calvaire, u svého dědečka. Už ani nevím, jak se jmenuje."

Jean Valjean prohledal Mariův kabát, vytáhl z něho sešitek, otevřel jej na stránce popsané Mariem a podal jej Javertovi.

Ve vzduchu bylo ještě dost rozptýleného světla, aby bylo možno číst. Kromě toho měl Javert kočičí oči, které mu světélkovaly jako

nočním ptákům. Rozluštil oněch několik řádek napsaných Mariem a zamručel:

„Gillenormand, ulice Filles-du-Calvaire, číslo 6."

Pak zavolal:

„Kočí!"

Vzpomínáme si na fiakr, který pro každý případ čekal.

Javert si ponechal Mariův zápisníček.

Za chvíli sjel vůz po rampě k napajedlu; přijel až ke svahu; Maria naložili na zadní sedadlo a Javert se posadil vedle Jeana Valjeana na přední sedátko.

Když zavřeli dvířka, kočár se rychle vzdálil, ujížděl po nábřeží směrem k náměstí Bastily.

Opustili nábřeží a vnikli do ulic. Černá silueta kočího na kozlíku šlehala hubené koně. V kočáře se rozhostilo mrazivé ticho. Zdálo se, že ztuhlý Marius s tělem opřeným v koutě kočáru, s hlavou svěšenou na prsa, se svislýma rukama a ztuhlýma nohama čeká jenom na rakev. Jean Valjean byl vtělený mrak, Javert jako z kamene; a v pochmurném povoze, jehož vnitřek, kdykoliv míjeli lucernu, se rozsvítil sinavým světlem jakoby od zablýsknutí, svedla náhoda dohromady a postavila proti sobě tři strnulé tragické zjevy, mrtvolu, přízrak a sochu.

(10)
Návrat ztraceného syna, který promarnil svůj život

Při každém nárazu o dlažbu skanula z Mariových vlasů kapka krve.

Byla už temná noc, když kočár předjel k číslu 6 v ulici Filles-du-Calvaire.

Javert sestoupil první, jediným mrknutím oka zjistil číslo nad domovními vraty, zvedl těžké klepadlo z tepaného železa, okrášlené postaru kozlíkem, který zápasí se satyrem, a důkladně jím zabouchal.

Křídlo dveří se pootevřelo a Javert do něho strčil. Ve dveřích se objevil se svíčkou v ruce zívající a zpola ještě klímající domovník.

V domě všechno spalo. V Marais se chodí spat se slepicemi, zejména ve dnech povstání. Je-li ta dobrácká starobylá čtvrt poděšena revolucí, utíká se ke spánku, jako děti strkají hlavu pod peřinu, když slyší, že jde bubák. Jean Valjean a kočí vynášeli Maria z fiakru; jeden ho držel v podpaží, druhý v podkolení.

Když Maria nesli, vsunul Jean Valjean ruku pod jeho důkladně roztrhané šaty, ohmatal prsa a přesvědčil se, že srdce ještě bije. Bilo dokonce silněji, jako kdyby je pohyb vozu přivedl k životu.

Javert oslovil domovníka tónem, jaký přísluší úřední osobě, mluví-li s domovníkem buřiče.

„Bydlí tu nějaký Gillenormand?“

„To je tady. Co mu chcete?“

„Přinášíme mu jeho syna.“

„Jeho syna?“ řekl tupě domovník.

„Je mrtev.“

Otrhaný a zamazaný Jean Valjean, který vstupoval za Javertem a kterého si domovník prohlížel s trochou hrůzy, zavrtěl hlavou na znamení, že to není pravda.

Zdálo se, že domovník nerozumí ani Javertovým slovům, ani znamení Jeana Valjeana.

Javert pokračoval:

„Šel na barikádu a tady je.“

„Na barikádu!“ zvolal domovník.

„Dal se zabít. Jděte vzbudit otce.“

Domovník se nehýbal.

„Tak přece jděte!“ pokračoval Javert. A dodal:

„Zítra tady bude pohřeb.“

Pro Javerta byly všechny obvyklé události veřejného života přesně roztříděny – v tom je počátek každé předvídavosti a ostražitosti –, každý případ měl svou přihrádku a z té se podle potřeby

sám nebo spolu s jinými vytahoval; v přihrádce „ulice“ byly povyk, vzpoura, karneval a pohřeb.

Domovník vzbudil jenom Baska. Bask vzbudil Nicolettu; Nicoletta vzbudila tetu Gillenormandovou. Dědečka nechali spát v přesvědčení, že se všecko dozví ještě vždycky včas.

Maria odnesli do prvního patra, aniž v ostatních částech domu vůbec kdo něco zpozoroval; uložili ho na starou pohovku v předpokoji pana Gillenormanda. Zatímco Bask šel pro doktora a Nicoletta otvírala skříně s prádlem, ucítil Jean Valjean, že se Javert dotýká jeho ramene. Porozuměl a sešel dolů s Javertem v patách.

Domovník pozoroval jejich odchod právě s takovou vyděšenou ospalostí, jako když přicházeli.

Vstoupili znova do kočáru a kočí vyskočil na kozlík.

„Inspektore Javerte, dovolte mi ještě jednu věc.“

„Jakou?“ zeptal se Javert drsně.

„Dovolte mi, abych se na okamžik vrátil domů. Potom se mnou dělejte, co vám bude libo.“

Javert chvíli mlčel, brada mu klesla do límce kabátu, pak spustil přední okénko.

„Kočí,“ řekl, „ulice Homme-Armé číslo 7.“

(11)
Zviklání svrchované moci

Cestou už neotevřeli ústa.

Co vlastně Jean Valjean chtěl? Dokončit to, co začal; chtěl upozornit Cosettu, povědět jí, kde je Marius, chtěl snad i poradit, a bude-li moci, ještě zařídit, co sám uzná za nutné. Pokud šlo o něho osobně, věděl, že je všemu konec; byl zadržen Javertem a nijak se tomu nebránil; jiný v jeho postavení by si snad maně vzpomněl na provaz, který mu Thénardier podstrčil, a na mříže vězení, které ho

čeká; jenže od chvíle, co se setkal s biskupem, který na něho hluboce zapůsobil svými mravními zásadami, Jean Valjean váhal před každým násilím, byť by je páchal sám na sobě.

Sebevraždu, ono tajuplné násilí na neznámu, jemuž může jít vzápětí do jisté míry i smrt duše, Jean Valjean vůbec nepřipouštěl.

Na rohu ulice Homme-Armé fiakr zastavil, protože ulička byla příliš úzká, aby tam mohl vjet povoz. Javert a Jean Valjean vystoupili.

Kočí „panu inspektorovi" uctivě vysvětloval, že plyš na sedadlech je celý zamazaný od krve zavražděného a od vrahova bláta. Alespoň tak tomu rozuměl. Dodal, že má nárok na náhradu. Zároveň vytáhl z kapsy knížku a poprosil pana inspektora, aby mu tam laskavě napsal „pár řádek na potvrzenou, co a jak".

Javert odstrčil knížku, kterou mu kočí podával, a řekl:

„Kolik ti patří, včetně čekání a jízdy?"

„Je to sedm a čtvrt hodiny," odpověděl kočí, „a můj plyš byl docela nový. Osmdesát franků, pane inspektore."

Javert vytáhl z kapsy čtyři napoleony a fiakr propustil.

Jean Valjean se domníval, že ho Javert hodlá dovést pěšky na strážnici Blancs-Manteaux nebo na strážnici Archives, které jsou docela blízko.

Pustili se uličkou. Byla jako obvykle pustá. Javert šel za Jeanem Valjeanem. Přišli k číslu 7. Jean Valjean zaklepal. Dveře se otevřely.

„Dobrá," řekl Javert. „Jděte nahoru."

S podivným výrazem, jako by se přemáhal, řekl:

„Čekám tady na vás."

Jean Valjean pohlédl na Javerta. Takhle Javert nejednával. Že mu teď Javert jaksi velkomyslně důvěřuje jako kočka myši, kterou pouští na svobodu, ale jen na dosah svých drápů, Jeana Valjeana příliš nepřekvapilo; byl odhodlán vydat se Javertovi na milost i nemilost a chtěl už mít konečně pokoj. Strčil do dveří, vstoupil do domu a ohlásil se domovníkovi, který už ležel a zatáhl jen za šňůru: „To jsem já!" A vystupoval po schodech.

Když přišel do prvního poschodí, zastavil se. Každá křížová cesta má svá zastavení. Spouštěcí okno na odpočívadle bylo otevřené.

Jako v mnoha starých domech vedla okna schodiště do ulice, schody byly jakž takž patrny. Pouliční lucerna stála totiž přímo naproti a vrhala trochu světla na schody, čímž se ušetřilo na osvětlení.

Jean Valjean, buď aby si odpočinul, nebo jen mimovolně, vyhlédl z okna. Vyklonil se do uličky. Byla krátká a lucerna ji osvětlovala od jednoho konce ke druhému. Jean Valjean strnul úžasem; nikdo tam nebyl.

Javert odešel.

(12)
Děd

Bask a vrátný přenesli Maria do salónu. Marius ležel stále nehybně na pohovce, na kterou ho uložili. Lékař, pro kterého poslali, byl za krátkou chvíli u raněného. Teta Gillenormandová vstala.

Přecházela po pokoji, všecka zděšená spínala ruce a stále jenom volala:

„Panebože, je to možné?“

A chvílemi dodávala:

„Všechno bude potřísněno krví!“

Když ji přešla první hrůza, začala se pomalu na celou situaci dívat filozoficky, a to se projevilo v jejím zvolání:

„Nemohlo to skončit jinak!“

Ale neprohlásila: „Já jsem to vždycky říkala!“, což se při takovýchto příležitostech obyčejně říkává.

Vedle pohovky postavili na lékařův příkaz lůžko z popruhů. Lékař Maria prohlédl, a když zjistil, že srdce pracuje, že Marius nemá žádnou hlubokou ránu na hrudníku a že krev v ústních koutcích pochází z nosu, dal ho přenést na lůžko bez polštáře, takže hlava byla

ve stejné výši s tělem či o něco níž, a rozhalil košili, aby usnadnil dýchání. Když slečna Gillenormandová viděla, že Maria svlékají, odešla a začala se ve svém pokoji modlit růženec.

Marius neměl vnitřní zranění: kulka, která se odrazila od zápisníčku, se stočila po žebrech a způsobila ošklivou tržnou ránu, jež však nebyla hluboká, a proto ani nebezpečná. Dlouhý podzemní pochod úplně vymkl roztříštěnou klíční kost, což bylo na pováženou. Paže byly jeden šrám. Obličej nehyzdila žádná sečná rána, ale zato hlava byla zalitá krví. Jaké rány budou na hlavě? Nepronikly dál, rozsekly jen kůži? Nepoškodily kost? O tom ještě nebylo možno se vyslovit. Závažné byly však mdloby, z nichž se člověk taky nemusí probrat! Nadto raněného velmi vyčerpalo krvácení. Od pasu dolů nebyl Marius poraněn, protože ho částečně chránila barikáda.

Bask a Nicoletta trhali prádlo a připravovali obvazy; Nicoletta je sešívala, Bask je svinoval. Protože neměli cupaninu, zastavil lékař krvácení prozatím chuchvalci vaty. Vedle lůžka hořely tři svíce; stály na stole vedle rozložených chirurgických nástrojů. Lékař omyl Mariův obličej i vlasy studenou vodou. Vědro plné vody za chvíli zrudlo. Domovník mu svítil svíčkou.

Zdálo se, že lékaři není do smíchu. Občas zavrtěl hlavou.

A jako by si odpovídal na nějakou otázku, kterou si v duchu kladl. Takové tajné rozhovory lékaře se sebou samým neznamenají pro pacienta nic dobrého.

Právě když otíral tvář a lehce se dotýkal stále zavřených víček, otevřely se v pozadí salónu dveře a v nich se objevila dlouhá, bledá postava. Dědeček.

Už několik dní byl pan Gillenormand povstáním velmi zaměstnán, rozčilen a rozhořčen. Předešlou noc nemohl usnout a celý den měl horečku. Když nařídil, aby celý dům důkladně zavřeli, šel si večer velmi brzy lehnout a únavou usnul.

Staří lidé mívají lehký spánek; pokoj pana Gillenormanda sousedil se salónem, a ačkoliv se všichni vystříhali jakéhokoliv většího

hluku, ruch ho přece probudil. Byl překvapen proužkem světla ve spáře dveří, vstal z postele a tápavě vešel.

Překvapeně stanul na prahu, ruku na klice pootevřených dveří, lehce pokyvoval hlavou trochu nakloněnou dopředu, s tělem upjatým v bílém splývavém županu bez záhybů jako rubáš; vypadal jako přízrak, který nahlíží do hrobu.

Všiml si lůžka a na žíněnkách v jasném světle uviděl mladého krvácejícího muže, voskově bledého, se zavřenýma očima, s pootevřenými ústy, se zsinalými rty, obnaženého do pasu, posetého jasně červenými sečnými ranami.

Starý pán se zachvěl od hlavy až k patě, pokud to vůbec zkostnatělé údy dovolily; oči, jejichž bělmo stářím zežloutlo, se kalily skelným leskem, tvář se propadla do sinavých rysů umrlce, paže mu klesly a visely, jako by v nich prasklo péro, a prsty na obou třesoucích se rukou se roztáhly zděšením, kolena poklesla, rozevřela župan a ukázala ubohá nahá lýtka, na nichž se ježily bílé chlupy.

„Marius!“

„Pane,“ řekl Bask, „právě pána přinesli. Šel na barikádu…“

„Je mrtev!“ vykřikl stařec hrozným hlasem. „Ach, ten darebák!“

A jakási hrobová proměna napřímila stoletého starce jako mladíka.

„Pane,“ řekl, „vy jste lékař. Především mi řekněte jednu věc. Je mrtev, že ano!“

Lékař v nejvyšším zoufalství mlčel.

Pan Gillenormand zalomil rukama a vybuchl ve strašlivý smích.

„Je mrtev! Mrtev! Dal se zabít na barikádách! A to jenom z nenávisti ke mně! To mi udělal naschvál! Ach, ten krvelačník! A takhle se mi vrací! Takové žalosti jsem se musil dožít! Je mrtev!“

Přistoupil k oknu, otevřel je dokořán, jako by se dusil, a mluvil do ulice k černé noci:

„Probodán, posekán, zardoušen, zabit, roztrhán a na kusy rozsekán! Podívejte se na něho, na ničemu! Jistě dobře věděl, že ho

čekám, že jsem dal přichystat pokoj a že jsem si v hlavách postele pověsil na zeď jeho podobiznu z dětských let!

Věděl dobře, že se může klidně vrátit, že ho už léta přivolávám zpátky, že sedám večer u krbu s rukama na kolenou, až jsem z toho celý zpitoměl! Dobře jsi věděl, že se můžeš vrátit a říci jen: ‚To jsem já,' že by ses stal ihned pánem v domě, že bych poslouchal a že bys dělal se svým hloupým dědečkem, co bys byl chtěl! Tys to dobře věděl a řekl sis: ‚Ne, je to roajalista, tam nepůjdu. ' A šel jsi na barikády a dal ses tam ze zlomyslnosti zabít! Aby ses pomstil za to, co jsem ti pověděl o panu vévodovi berryjském! Ach, to je hanebné! Lehněte si a spěte klidně! A on je v Pánu! Pěkné probuzení!"

Lékař, který se počal znepokojovat na obě strany, opustil na okamžik Maria, přistoupil k panu Gillenormandovi a vzal ho za paži. Stařec se obrátil, vyjeveně se na něho podíval zarudlýma očima a klidně mu řekl:

„Děkuji vám, pane. Jsem klidný, jsem muž; viděl jsem smrt Ludvíka XVI. a umím snášet rány osudu. Nejstrašnější je pomyšlení, že všechno mají na svědomí naše noviny. Budete mít pisálky, řečníky, advokáty, kazatele, tribuny, diskuse, pokrok, osvětu, lidská práva, svobodu tisku, a takhle vám budou nosit vaše děti domů. Ach, Marie! To je strašné! Zabit! Umřít dřív než já! Barikáda! Ach, ten lotr! Doktore, myslím, že bydlíte v naší čtvrti, že ano? Znám vás dobře. Vídám vás jezdit okolo ve vašem kabrioletu. Něco vám povím. Mýlil byste se, kdybyste myslil, že se hněvám. Na mrtvé se nehněváme. To by byla hloupost. Je to dítě, které jsem vychoval. Byl jsem už starý, když on byl ještě docela maličký. Hrával si v Tuileriích s lopatkou a židličkou, a aby hlídači nehubovali, ucpával jsem postupně svou holí díry, které on lopatkou nadělal v zemi. Jednoho dne prohlásil: ‚Pryč s Ludvíkem XVIII.!' A odešel. To není má vina. Byl celý růžový a plavovlasý. Jeho matka je mrtva. Všiml jste si, že všechny malé děti mají světlé vlásky? Čím to? Je to syn jednoho z těch loirských banditů, ale děti nemohou za viny svých otců. Vzpomínám si, když

byl takhle maličký. Nemohl vyslovit souhlásku *d.* Mluvil tak sladce a nezřetelně, člověk by byl myslil, že to šveholí ptáček. Pamatuji se, že ho jednou pod sochou Herkula Farneského obklopili a obdivovali se mu, tak byl krásný ten klučina! Hlavička jako obrázek. Naschvál jsem mluvil hrubým hlasem a naháněl mu strach, hrozil mu holí, ale on dobře věděl, že je to jen žert. Když ráno vstoupil do pokoje, mručel jsem, ale pro mne jako by bylo vstoupilo sluníčko. Před tou drobotinou se člověk neubrání. Zaujme vás, drží a už vás nepustí. Je pravda, že nebylo roztomilejšího dítěte. A teď, co teď řeknete o těch svých Lafayettech, Benjaminech Constantech a o svých Tirecuirech de Corcelles[99], kteří mně ho zabíjejí?! To nelze jen tak prominout."

A přiblížil se k stále bledému a nehybnému Mariovi, k němuž se lékař zase vrátil, a znovu lomil rukama. Starcovy bílé rty se mechanicky pohybovaly a v chroptění vydechovaly téměř nezřetelná a sotva slyšitelná slova:

„Nemáš srdce! Ach! Ty klubisto! Ach! Darebáku! Ty septembristo!"

Tiché výčitky umírajícího člověka člověku mrtvému.

Znenáhla, jak tomu vždycky bývá, když povoluje vnitřní napětí, se slovní souvislost vracela, ale zdálo se, že už stařec nemá sílu mluvit dál, tak byl jeho hlas hluchý a vyhaslý, jako by přicházel z druhého břehu propasti:

„Je mi to docela jedno, já také umřu. A pomyslím-li, že se nenajde v celé Paříži ani jedna poběhlice, která by s radostí neoblažila toho bídníka! Darebák, místo aby se bavil a užíval života, jde se bít a dá se zabít jako hovado! A pro koho? Proč? Pro republiku! Místo aby si šel zatančit do Chaumière, jak se patří na mladé lidi! Je to těžké být dvacetiletý! Republika, to je setsakramentsky pěkná pitomost. Ubohé matky, roďte přece hezké chlapce! Tak tedy tys mi umřel! To budou dva pohřby v jednom domě. Takhle ses dal zřídit pro

99 Liberální poslanec v roce 1832 (správně Tircuy).

krásné oči generála Lamarqua. Co dobrého ti udělal ten generál Lamarque! Sekáč! Žvanil! Dát se zabít pro mrtvého! Jestlipak to není k zbláznění! Rozumějte tomu! Ve dvaceti letech! A k tomu se ani neohlíží, zanechá-li zde někoho po sobě! Staří ubožáci jsou nuceni umírat docela opuštěni. Chcípni ve svém koutě, sůvo! Tím líp, to jsem čekal, to mě dorazí! Jsem příliš starý, je mi sto let, je mi sto tisíc let, už dávno mám právo být mrtev. Tahle rána mi dodala. Jaké štěstí, že je konec. Pročpak mu dáváte vdechovat čpavek a celou tu spoustu léků? Škoda práce, hlupáku doktore! Jděte, je mrtev, načisto mrtev. Já, který jsem taky mrtev, já se v tom vyznám! Neudělal to polovičatě. Ano, tato doba je hanebná, hanebná, hanebná, a totéž si myslím o vás, o vašich ideách, o vašich soustavách, o vašich učitelích, o vašich věštbách, o vašich doktorech, o vašich ničemných spisovatelích, o vašich padoušských filozofech a o všech revolucích, které po šedesát let plaší hejna havranů v Tuileriích! A protože jsi neměl srdce a dal ses takhle zabít, nebudu nad tvou mrtvolou ani naříkat, ty vrahu!“

V té chvíli otevřel Marius pomalu víčka a jeho pohled, zastřený smrtelným obluzením, utkvěl na panu Gillenormandovi.

„Marie!“ vykřikl stařec. „Marie, můj maličký Marie! Mé dítě! Můj synáčku milovaný! Otvíráš oči, díváš se na mne, žiješ! Zaplať Pánbůh!“

A stařec v mdlobách klesl k zemi.

KNIHA ČTVRTÁ
Javert vyšinutý z kolejí

(1)
Javert vyšinutý z kolejí

Javert se pomalu vzdaloval z ulice Homme-Armé.

Poprvé v životě šel se skloněnou hlavou a právě tak poprvé s rukama za zády.

Do té doby si Javert vybíral ze dvou Napoleonových postojů jen ten, který vyjadřuje odhodlanost, paže složené na prsou; postoj, který vyjadřuje nejistotu, ruce za zády, neznal. Teď se změnil; celá jeho váhavá a zachmuřená osobnost nesla rysy úzkosti.

Zmizel v tichých uličkách.

Ale mířil k nějakému cíli.

Šel nejkratším směrem k Seině, dostal se na nábřeží Ormes, šel podél nábřeží, přešel Grève a zastavil se blízko náměstí Châtelet na rohu mostu Notre-Dame. Tady, mezi mostem Notre-Dame a mostem Change z jedné strany a nábřežím Mégisserie a nábřežím Fleurs ze strany druhé, tvoří Seina jakési čtverhranné jezero, kterým protéká dravý proud.

Toho místa se lodníci bojí. Řeka, v té době zúžená a jako podrážděná, že jí v cestě stojí piloty dnes už zbořeného mlýna, byla velice nebezpečná. Oba mosty, jeden blízko druhého, zvyšovaly nebezpečí; voda se tu divoce řítí pod mostní oblouky. Točí se tam v širokých, strašných vírech; hromadí se a těsná se tam; proud prudce krouží kolem mostních pilířů, jako by se chystal vyrvat je pěnivými lany. Lidé, kteří spadnou do proudu, se už nevynoří; nejlepší plavci v něm utonou.

Javert s bradou v dlaních se oběma lokty opřel o zábradlí a přemýšlel, zatímco se jeho nehty bezděky zatínaly do houštiny licousů.

V jeho nitru se stalo něco nevídaného, převrat, pohroma; bylo proč zpytovat svědomí.

Javert nesmírně trpěl.

Před několika hodinami přestal Javert uvažovat přímočaře a prostě. Byl zmaten; jeho mozek, tak jasný ve své zaslepenosti, ztratil svou průzračnost, jako když se zamží krystal. Javert cítil, že se jeho svědomí poltí, nemohl si to zapírat. Když se tak znenadání setkal s Jeanem Valjeanem na říčním svahu Seiny, bylo v něm něco z vlka, který znovu uchvacuje svou kořist, a něco ze psa, který našel svého pána.

Před sebou viděl dvě cesty, obě stejně přímé, ale dvě; a to ho děsilo, jeho, který ve svém životě znal jen jednu. A působilo mu krutou úzkost, že každá z nich vedla jinam. Každá z těch přímých cest vylučovala druhou. Která z obou je správná?

Jeho postavení se nedalo vyjádřit slovy.

Vděčil zločinci za svůj život, přijal a oplatil tento dluh, zapřel se a postavil se na roveň trestanci a zaplatil mu službu službou; připustil, aby mu bylo řečeno: „Odejdi," a když na něho došlo, řekl: „Jsi svoboden." Obětoval povinnost, tento obecný závazek, osobním zájmům a v osobních pohnutkách cítil cosi všeobecného a možná vyššího; zradil společnost, aby zůstal věren svému svědomí; a byl zdrcen, že se tyto absurdnosti uskutečnily a nahromadily právě u něho.

Že mu Jean Valjean dal milost, tomu se divil, ale že on, Javert, dal milost Jeanu Valjeanovi, to ho ohromovalo.

Kam to až dospěl? Hledal se, ale nenacházel.

Co teď dělat? Vydat Jeana Valjeana bylo nesprávné; nechat Jeana Valjeana na svobodě bylo rovněž nesprávné. V prvním případě úředník klesal níž než galejník; v druhém stoupal trestanec nad zákon a vítězil nad ním. Obojí znamenalo zneuctění. Ať se rozhodoval jakkoliv, všude mu hrozil pád. Někdy zabíhá osud do nemožně strmých srázů, mezi nimiž je život pouhou propastí. Javert stál na takovém srázu.

Mučilo ho i to, že byl nucen myslit. Měla ho k tomu prudkost protichůdných dojmů. Myslit nebyl vůbec zvyklý a působilo mu to zvláštní bolest.

V myšlení je jistá dávka vnitřního odboje; Javert byl podrážděn, že má něco takového v sobě.

Přemýšlet o jakékoliv věci, která ležela mimo úzký okruh jeho úředních úkonů, by byl v každém případě považoval za neužitečné a únavné; ale myšlenka na právě uplynulý den ho přímo mučila. A přece bylo nutno nahlédnout po takových otřesech do vlastního svědomí a objasnit si vlastní počínání.

Co právě udělal, ho rozechvívalo. On, Javert, uznal za dobré rozhodovat proti všem policejním nařízením, proti všem společenským a právním řádům, proti celému zákoníku, a o své újmě propustil vězně na svobodu; považoval to dokonce za správné; své vlastní záležitosti postavil naroveň zájmům veřejnosti; takové jednání nelze ani řádně pojmenovat. Kdykoliv si uvědomil tento neslýchaný čin, otřásl se od hlavy k patě. Jak se rozhodnout? Zůstávala mu jediná možnost: vrátit se rychle do ulice Homme-Armé a dát uvěznit Jeana Valjeana. Byl si jasně vědom, že to má učinit. Nemohl.

Cosi mu bránilo, aby se dal tím směrem.

Cosi? Co? Což je na světě ještě něco jiného než soudy, soudní výnosy, policie a úřady? Javert byl rozrušen.

Nedotknutelný galejník! Trestanec, který vítězí nad spravedlností! A to všechno Javertovou vinou!

Nebylo strašné už to, že Javert i Jean Valjean, oba muži podléhající zákonu, jeden, který měl přísně zakročit, a druhý, který měl podstoupit trest, dospěli tak daleko, že se oba stavěli nad zákon?

Jak to? Že by se dály takové ohavnosti a nikdo by nebyl potrestán? Jean Valjean, který je silnější než celý společenský řád, by byl volný, a on, Javert, by jedl dál vládní chléb!

Jeho uvažování se stávalo čím dál tím strašlivější.

V tom blouznění by si byl mohl vyčítat i povstalce, kterého odvezl do ulice Filles-du-Calvaire; ale na to nemyslil. Menší provinění se ztrácelo ve větším. Ostatně ten povstalec byl zřejmě mrtev, a smrt podle zákona zastavuje stíhání.

Jean Valjean, to byla jediná tíha, kterou měl v duši.

Jean Valjean ho přiváděl z míry. Všechny zásady, které byly opěrnými body celého jeho života, se před tím člověkem hroutily. Javerta skličovala šlechetnost, kterou mu Jean Valjean prokázal. Jiné skutky, které si připomínal a které kdysi považoval za lež a pošetilost, se mu teď vracely jako pravdy. Za Jeanem Valjeanem se objevil pan Madeleine a obě postavy se tak kryly, že tvořily jen jednu jedinou bytost, která budila úctu. Javert cítil, že se do jeho duše loudí něco strašného, obdiv k trestanci. Je možné ctít galejníka? To pomyšlení ho rozechvívalo, ale nemohl se té představy zbavit. Marně se bránil, a přece byl nucen před soudem svého svědomí přiznat tomuto bídníkovi vznešenost. Protivilo se mu to.

Dobročinný zločinec, soucitný, vlídný, ochotný a laskavý káranec, který zlé oplácí dobrem, který nenávist odplácí odpuštěním, který dává přednost soucitu před pomstou a raději zničí sám sebe, než by ublížil svému nepříteli, muž, který zachraňuje toho, kdo jej udeřil, je teď na vrcholku ctnosti, bližší andělům než lidem! Javert si byl nucen přiznat, že taková zrůdnost existuje.

Tak to nemohlo zůstat.

Jistě, a na tom trváme, se nevzdal bez odporu té zrůdě, tomu hanebnému andělovi, tomu ohyzdnému hrdinovi, který ho právě tak rozhořčoval, jako udivoval. Nejméně dvacetkrát v něm zařval tygr zákona, když seděl s Jeanem Valjeanem bok po boku v kočáře. Dvacetkrát byl v pokušení vrhnout se na Jeana Valjeana, chytit ho a zakousnout, to jest zatknout ho. Opravdu, což bylo něco snazšího? Stačilo zavolat na první strážnici, kolem které jeli: „Tady máte uprchlého trestance!“ Přivolat četníky a říci jim: „Odevzdávám vám tohoto muže!“ Potom odejít, nechat tam toho proklatce, dalšího si

nevšímat a do ničeho se neplést. Ten muž je navždycky vězněm zákona; zákon s ním naloží, jak se mu zlíbí. Co je spravedlivějšího? Javert si tohle všechno říkal; chtěl toho nedbat, chtěl jednat, chtěl zatknout toho muže, a teď najednou to nebyl schopen učinit; kdykoliv se jeho ruka křečovitě natahovala ke krku Jeana Valjeana, vždycky zase klesla pod nesmírnou tíhou; v hloubi duše Javert zaslechl podivný hlas, který volal:

„Ano, správně! Vydej svého zachránce. Pak si dej přinést umyvadlo Pontského Piláta a umyj si pařáty."

Potom Javert začal uvažovat o sobě a připadal si vedle vznešeného Jeana Valjeana degradován.

Káranec byl jeho dobrodincem!

A proč vlastně tomu člověku dovolil, aby mu daroval život? Měl právo být zabit na barikádě. Měl toho práva užít. Měl si na pomoc proti Jeanu Valjeanovi zavolat ostatní povstalce, měl se dát násilím zastřelit, rozhodně by to bylo správnější.

Nejvíc ho sužovalo, že ztratil svou jistotu. Cítil, že je vyvrácen z kořenů. Ze zákoníku mu zbyla v rukou jen troska. Setkal se s výčitkami svědomí neznámého druhu. Ujasňoval si, že se v něm probouzí cit zcela odlišný od neúprosnosti zákona, který byl pro něho až dosud jedinou směrnicí. Už nestačilo, aby zůstal počestný, jak býval. Vynořovala se před ním celá soustava nenadálých skutečností a podrobovala si ho. Jeho duši se otvíral docela nový svět, přijaté a splacené dobrodiní, obětavost, milosrdenství, shovívavost, soucit, který přemáhá přísnost, ohleduplnost, žádné konečné odsouzení, žádné prokletí, možnost slzy v oku zákona a jakási netušená spravedlnost boží, která jde jinými cestami než spravedlnost lidská. V temnotách zahlédl strašný východ neznámého mravního slunce, které ho děsilo i oslňovalo. Sova nucená dívat se orlími zraky.

Říkal si, že jsou podle všeho nějaké výjimky, že úřední moc může být přivedena z míry, že se před nějakou skutečností mohou předpisy bezradně zastavit, že se do rámce zákoníku všechno

nevejde, že si neočekávané vynucuje pozornost, že trestancova ctnost může pokoušet ctnost úředníkovu, že zrůdnost může být božská, že osud dovede nastrojit podivné léčky, a zoufale si uvědomoval, že ani on nebyl uchráněn překvapení.

Byl nucen uznat, že je na světě dobrota. Ten trestanec byl dobrý. A on sám, neslýcháno, ukázal právě, že je také dobrý. Pokazil se tedy.

Považoval se za zbabělce. Hrozil se sám sebe.

Javertovým ideálem nebylo být lidský, velkorysý, vznešený; přál si být jen bezúhonný.

Teď právě selhal.

Jak to, že dospěl až sem? Jak se to všechno stalo? Sám si to nedovedl vysvětlit. Chytil se oběma rukama za hlavu, ale marně, nedovedl to pochopit.

Jistěže měl vždycky v úmyslu odevzdat Jeana Valjeana zákonu, jehož byl Jean Valjean zajatcem a jehož on, Javert, byl otrokem. Ani na okamžik si nepřiznal, že by byl ve chvíli, kdy ho měl v moci, pomyslil na to, aby ho propustil. Stalo se to téměř bez jeho vědomí, že se mu ruka otevřela a dala mu volnost.

Před jeho zraky se pootvíraly různé záhadné nemožnosti. Ptal se sám sebe, odpovídal si, a vlastní odpovědi ho děsily. Tázal se v duchu: co dělal ten trestanec, ten zoufalec, jehož jsem sledoval a dokonce pronásledoval a který mne měl v rukou a mohl se pomstít, a který to měl udělat už proto, aby uhasil svou zášť a aby se zachránil; co vlastně udělal, když mi daroval život a udělil mi milost? Povinnost? Ne. Něco víc. Je tedy něco vyššího než povinnost? Zde se Javert zarazil; váhy se rozkolísaly; jedna miska padala do propasti, druhá stoupala do nebes, a Javert se děsil té, která byla nahoře, právě tak jako té, která byla dole. Nebyl ani dost málo tím, čemu se říká voltairián, filozof nebo nevěrec, naopak, pudově si vážil vládnoucí církve a znal ji jenom jako vznešenou část sociálního celku; jemu stačil pořádek, který byl jeho dogmatem; od té doby, co uzrál v muže a stal se úředníkem, vkládal téměř celé své

náboženství do policejní činnosti; byl – a zde používáme slov bez nejmenší ironie a v nejvážnějším slova smyslu – stopařem, jako je jiný knězem. Měl představeného, pana Gisqueta; do toho dne nikdy ani nepomyslil na svého druhého představeného Boha.

Znenadání pocítil jsoucnost nového velitele, Boha, a byl zmaten.

Byl popleten jeho nečekanou přítomností; nevěděl, co si počít s tímto představeným, on, který dobře věděl, že se podřízený má vždycky jen podřizovat, že nesmí neposlechnout ani kritizovat, ani odmlouvat, a že má-li představeného, který ho příliš udivuje, zbývá podřízenému jediné útočiště – může podat žádost o propuštění.

Ale jak to udělat, podáváme-li žádost o propuštění Bohu?

Ať tomu bylo jakkoliv, Javert se neustále vracel ke skutečnosti, která všechno zastiňovala, že se totiž dopustil strašného přestupku. Zamhouřil oko nad dvakrát odsouzeným člověkem, který uprchl z galejí. Pustil na svobodu galejníka. Ukradl zákonům muže, který jim patřil. Ano, to učinil. Už si nerozuměl. Už si nebyl jist sám sebou. Vlastní důvody činu mu unikaly, pociťoval z toho závrať. Až do dnešního dne žil v slepé víře, která plodí temnou poctivost. Ta víra ho opouštěla a poctivosti se mu nedostávalo. Všechno, več věřil, se hroutilo. Pravdy, kterým se vyhýbal, na něho neúprosně doléhaly. Od nynějška bude nucen stát se jiným člověkem. Trpěl neznámými bolestmi svědomí, které bylo operováno na šedý zákal. Nyní viděl i to, co se mu příčilo vidět. Cítil, že je na dně, že je neužitečný, vytržený ze svého minulého života, pokořený a zničený. Autorita v něm zahynula. Už neměl proč žít.

Jaký nesnesitelný stav, když člověk zjistí, že se v něm najednou hnulo srdce!

Být ze žuly a pochybovat! Být sochou pomsty, ulitou z jednoho kusu v kadlubu zákona, a náhle zpozorovat, že pod bronzovou prsní bradavkou je něco nesmyslného a neposlušného, co se podobá citu! Došel tak daleko, že oplácí dobro dobrem, ačkoliv si v duchu říkával, že takové dobro je zlo! Být hlídacím psem a lízat ruku z vděčnosti!

Být ledem a roztávat! Být kleštěmi a měnit se v ruku! Cítit, jak se prsty náhle otvírají, a pouštět kořist; jaká děsná věc!

Člověk, jehož poslání je přímočaré jako střela, se už nevyzná v cestě a couvá!

Být nucen si přiznat, že neomylnost není neomylná, že v článcích víry může být omyl, že promluví-li zákon, není ještě řečeno všechno, že lidská společnost není dokonalá, že autorita může zakolísat, že nerozbitelné může popraskat, že soudcové jsou jen lidé a zákon se může mýlit, že soudy se mohou splést! Javertovi se zdálo, že vidí trhlinu v nesmírné modré kupoli oblohy!

V jeho přímočarém svědomí to vypadalo jako ve Fampoux[100]; duše se vyšinula z kolejí, na padrť rozdrcená poctivost se neodolatelně řítila vpřed a rozbila se o Boha. Jistě udivuje, že topič společenského řádu, že strojník veřejné moci, který jel na slepém oři po ztuhlých kolejích, mohl být vyhozen ze sedla jediným paprskem osvícení. Udivuje, že neporušitelná důslednost, přímost, přesnost, vyměřenost, trpnost a dokonalost mohla zakolísat. Jak podivné, že i pro lokomotivy vede cesta do Damašku[101]!

Chápal Javert, že Bůh, neustále přítomný v nitru člověka, se jako jeho pravé svědomí vzpírá falešnému svědomí, zakazuje jiskře pohasnout, velí paprsku, aby si připomínal slunce, přikazuje duši, aby rozpoznávala pravé absolutno, setká-li se tváří v tvář s absolutnem domnělým? Chápal, že Bůh je nepřemožitelná lidskost, nevykořenitelné lidské srdce, zářivý zjev, snad nejkrásnější zázrak našeho nitra? Porozuměl tomu Javert? Uvědomoval si to? Zřejmě nikoliv. Ale cítil, že se mu pod tlakem těchto věcí, jež nebyly rozumem pochopitelné, ale nedaly se popřít, rozskočí lebka.

---

100 Místo v sev. Francii, kde vykolejil v r. 1846 vlak necelý měsíc po otevření nové trati.

101 Apoštol Pavel byl na cestě do Damašku osvícen a stal se z nevěřícího horlivým křesťanem.

Byl spíše obětí zázraku, než aby z něho vyšel vnitřně proměněn. Podroboval se mu rozhořčeně. Viděl v tom všem jenom nesmírnou životní nesnáz. Zdálo se mu, že už nikdy se mu nebude volně dýchat.

Mít nad sebou neznámo, na to Javert nebyl zvyklý.

Doposud vídal prostým okem nad sebou čistou, prostou a průzračnou klenbu; nebylo v tom nic neznámého ani temného; nic, co by nebylo určité, seřazené, sepjaté, přesné, správné, ohraničené, vymezené a uzavřené; všechno se předvídalo; úřední moc byla jako rovina; žádný pád na ni ani žádná závrať před ní. Javert viděl neznámo jen zdola. Věci neproniknutelné, nenadálé, neuspořádaně zívající zmatek, možné sklouznutí do propasti byly skutečnosti, které se děly ve spodních vrstvách mezi odbojníky, zločinci a bídníky. A teď se on sám zvrátil nazad a náhle se vylekal neslýchaným zjevením: propastí nahoře.

Co to? Byl do kořene vyvrácen! Byl zmaten, načisto zmaten! Čemu důvěřovat? To, v co věřil, se hroutilo!

Jakže! Je možné, že velkodušný bídník odhalil slabiny lidské společnosti?

Jakže! Je možné, že se poctivý sluha zákona náhle octl mezi dvěma zločiny, jednak že nechal uprchnout zločince, jednak že ho chtěl zatknout? V nařízeních, která dal stát svému úředníkovi, nebylo všechno! I v povinnosti se mohou vyskytnout slepé uličky! Jakže tedy! Všechno byla skutečnost! Je možné, že ten bývalý lupič, zkrušený několikerým odsouzením, se dovedl zase napřímit a nakonec mít pravdu? Jak tomu věřit? Vyskytly se případy, kdy zákon ustoupil před proměnou zločinu, koktaje slova omluvy?

Ano, bylo tomu tak! Javert to viděl! Javert to mohl přímo nahmatat! A nejenže to nemohl popřít, on se toho dokonce zúčastnil! Byly to skutečnosti. Pobuřovalo ho, že události mohly dospět k takové obludnosti.

Kdyby události konaly svou povinnost, byly by jenom potvrzením zákona; ale události sesílá Bůh. Což od nynějška bude přicházet anarchie z nebe?

A tak – ve vzrůstající úzkosti a zrakovém klamu hrůzy se ztrácelo všechno, co by bylo mohlo omezit a poopravit Javertův základní pocit; společnost, lidstvo, celý svět se shrnuly před jeho zraky v prostý a strašný obrys – a trestní řád, souzený případ, zákonodárná moc, výnosy nejvyšších soudních dvorů, soudnictví, vláda, stíhání zločinů, úřední rozvážnost, neomylnost zákonů, zásada autority, všechny články, na nichž je založena politická a občanská bezpečnost, svrchovanost, spravedlnost, železná logičnost zákoníku, neomezený tlak společnosti, veřejná pravda, to všechno byla jen hromada sutin a zmatek; on sám, Javert, hlídač pořádku, zosobněná nepodplatitelnost ve službách policie, doga – prozřetelnost společnosti, je poražen a povalen; a nad tou zkázou stojí muž s galejnickou čapkou na hlavě a se svatozáří kolem ní; hle, k jakému vnitřnímu převratu Javert dospěl; takové příšerné vidění měl v duši.

Dalo se to snést? Nedalo.

Byl to nemožný stav. A byly jen dvě možnosti, jak se z tohoto stavu dostat. Buď odhodlaně dojít k Jeanu Valjeanovi a vrátit galejníka žaláři. Anebo…

Javert odstoupil od zábradlí, tentokrát s hlavou vztyčenou, a namířil si to pevnými kroky ke strážnici označené lucernou na jednom z rohů náměstí Châtelet.

Když došel ke strážnici, zahlédl oknem strážníka a vstoupil dovnitř. Policisté se poznávají už podle způsobu, jak otvírají dveře. Javert se představil, ukázal seržantovi svou legitimaci a posadil se za stůl, na němž hořela svíčka. Na stole bylo péro, olověný kalamář, trochu papíru pro případ, že by musili sepisovat protokol, a rozvrh nočních hlídek.

Takový stůl, vždycky doplněný židlí se slaměným výpletem, patří k státnímu zařízení; je na každé policejní strážnici; je na něm

vždycky zimostrázová miska plná dřevěných pilin a papírová krabička s červenými nálepkami; je to nejnižší stupeň úředního slohu. Možno říci, že tady počíná literatura státu.

Javert vzal pero a list papíru a dal se do psaní. Napsal toto:

NĚKOLIK POZNÁMEK V ZÁJMU SLUŽBY

Za prvé: prosím pana prefekta, aby poznámkám věnoval pozornost.

Za druhé: vyšetřovanci, kteří přicházejí od výslechu, zouvají si boty, a pokud jsou prohlíženi, zůstávají bosi na dlažbě. Mnozí z nich kašlou, když se vrátí do vězení. To zvyšuje nemocenská vydání.

Za třetí: stopování je dobré, jsou-li tajní rozestaveni na určitou vzdálenost, ale bylo by lépe, aby se v důležitých případech alespoň navzájem viděli proto, že kdyby z jakékoliv příčiny jeden ve službě ochabl, mohl by ho druhý sledovat a zastoupit ho.

Za čtvrté: není zřejmé, proč vězeňský řád ve věznici Madelonettes zakazuje vězňům mít vlastní židli, i když si ji platí.

Za páté: ve věznici Madelonettes jsou v kantýně jen dvě tyče, což dovoluje vězňům, aby se dotýkali rukou kantýnské.

Za šesté: vězňové zvaní hafani, kteří vyvolávají druhé vězně do hovorny, si dávají platit dva sou za to, že vyvolají jméno hlasitě. To je krádež.

Za sedmé: v tkalcovské dílně se strhuje vězni deset sou za přetrženou nit; to je zneužití práva podnikatelem, protože látka není o nic horší.

Za osmé: je nepříjemné, že návštěvníci ve Force musí projít dvorem nezletilých, aby se dostali do hovorny Sainte-Marie-l'Égyptienne.

Za deváté: je známo, že je každodenně slyšet, jak si četníci na dvoře prefektury vypravují o výsleších obžalovaných před soudcem. Opakuje-li četník, který by si měl být vědom posvátnosti svého úřadu, co slyšel u vyšetřujícího soudce, je to závažná nepřístojnost.

Za desáté: paní Henryová je počestná žena; její kantýna je opravdu čistá; ale je velmi nesprávné, že u okénka vězeňské krčmy sedí žena. To není důstojné žalářů civilizovaného národa.

Javert psal tyto řádky nejklidnějším a nejbezvadnějším písmem, nevynechal ani čárku a skřípal vytrvale perem po papíře. Pod poslední řádkou se podepsal:

JAVERT
inspektor první třídy

Strážnice na náměstí Châtelet.
7. června 1832, asi v jednu hodinu ráno.

Javert osušil čerstvý inkoust, složil papír jako dopis, zapečetil a na rub napsal: Poznámky pro administrativu, nechal list na stole a odešel ze strážnice. Zasklené a zamřížované dveře za ním zapadly.

Znovu přešel úhlopříčkou náměstí Châtelet, došel na nábřeží a vrátil se přesně jako stroj na totéž místo, které opustil před čtvrt hodinou, opřel se lokty o zábradlí a zaujal stejný postoj na témž dlažebním kameni. Jako by se ani nebyl pohnul.

Byla úplná tma, hrobová chvíle, která přichází po půlnoci. Příkrov mraků zakrýval hvězdy. Obloha byla zlověstně neproniknutelná.

V domech vnitřního města nesvítilo ani jediné světlo; nikdo tudy neprocházel; všechny ulice a nábřeží, které bylo možno zahlédnout, byly pusté; Notre-Dame a věže Soudního paláce vypadaly jako stíny noci. Lucerna vrhala červenou zář na obrubu nábřeží. Siluety mostů, jedna za druhou, ztrácely v mlze své pravidelné obrysy. Řeka byla rozvodněna dešti.

Místo, kde se Javert opřel, bylo, jak si vzpomínáme, právě nad peřejemi Seiny, kolmo nad obávanou spirálou vírů, která se rozplétá a zaplétá jako nekonečný šroub.

Javert sklonil hlavu a zadíval se do tmy. Všechno bylo černé. Nic se nedalo rozeznat. Bylo slyšet šumění vody; ale řeku vidět nebylo. Chvílemi se v té závratné hloubce nejasně mihlo a hadovitě zavlnilo světlo, protože voda je schopná i v nejčernější tmě zachytit záblesk přicházející bůhvíodkud a přeměnit jej v užovku. Světlo pohaslo a všechno se znovu rozplývalo v neurčitu. Zdálo se, že se před Javertem otvírá nekonečnost. To nebyla voda, co měl pod sebou, byla to propast. Příkrá, neurčitá, zamlžená nábřežní zeď se vytrácela a vypadala jako sráz bez konce.

Nic nebylo vidět, bylo jen cítit nepřátelský chlad vody a pach zvlhlých kamenů. Z černé propasti stoupal divoký dech. Mohutnění veletoku, spíš tušené než pozorovatelné, tragický šepot proudu, pochmurná obrovitost mostních oblouků, pomyšlení, že by někdo mohl spadnout do toho ponurého prázdna, všechna ta temnota byla plná hrůzy.

Javert zůstal několik okamžiků nepohnutě stát a s napjatou pozorností se díval do zejícího jícnu temnot. Voda hučela. Náhle sňal klobouk, položil jej na zvýšený okraj nábřeží. Hned nato se dlouhá černá postava, kterou by byl nějaký pozdní chodec mohl považovat za přízrak, vyhoupla na zábradlí, naklonila se nad Seinu, potom se opět napřímila a padla kolmo do temnot; ozvalo se temné zašplouchnutí. A jenom stín byl svědkem tajemných křečí té černé postavy, která zmizela pod vodou.

KNIHA PÁTÁ
Vnuk a děd

(1)
Opět uvidíme strom se zinkovou náplastí

Nějaký čas po událostech, o kterých jsme právě vypravovali, se pan Boulatruelle silně rozčilil.

Pan Boulatruelle je cestář z Montfermeil, kterého jsme už zahlédli v pochmurných kapitolách této knihy.

Boulatruelle, snad si vzpomínáte, byl člověk, který měl záhadná a rozmanitá zaměstnání. Roztloukal kamení a obíral pocestné na silnici. Tenhle cestář a zloděj toužil po jediném: věřil, že v montfermeilském lese je zakopaný poklad. Doufal, že jednoho dne nalezne v zemi pod některým stromem peníze; zatím je s oblibou hledal v kapsách kolemjdoucích.

Teď se však měl na pozoru. Právě se mu podařilo šťastně vyváznout. Policie ho sebrala, jak víme, s ostatní bandou v Jondrettově pelechu. Dobré stránky neřesti: zachránilo ho opilství. Nikdy se nevysvětlilo, byl-li tam jako zloděj nebo jako okradený. Propustili ho na svobodu podle nařízení, které se opíralo o jeho bezvadně zjištěnou opilost onoho večera, kdy schytali bandu. Vzpomněl si na venkov. S obhroublým, zadumaným výrazem se vrátil štěrkovat za dozoru státní správy a na účet státu svou silnici z Gagny do Lagny a poněkud ochladl ve svých zlodějských záměrech; zato s tím větší láskou se obracel k vínu, které ho tehdy zachránilo.

A proč se Boulatruelle krátce po svém návratu pod drnovou střechu cestářské boudy tak rozčilil? Vysvětlíme to:

Když se jednou zrána před úsvitem Boulatruelle ubíral jako obyčejně za svou prací a snad na čekanou, spatřil mezi větvemi

muže, z něhož viděl jen záda, ale jehož zevnějšek, jak se mu zdálo na dálku a za šera, mu nebyl tak docela nepovědomý. Ačkoliv se opíjel, měl Boulatruelle dobrou a jasnou paměť, která je nezbytnou zbraní každého, kdo je tak trochu na štíru se zákonem.

„I hrome, kde jen jsem už toho chlapa viděl?“ ptal se sám sebe.

Nedovedl si však odpovědět jinak, než že se podobá komusi, na něhož mu zůstala v mysli jen matná vzpomínka.

Ale Boulatruelle, když se mu nepodařilo zjistit totožnost neznámého, srovnával a uvažoval. Ten muž nebyl z kraje. Přišel odjinud zřejmě pěšky. Z Montfermeil v tu dobu nepřijíždí žádný dostavník. Šel tedy asi celou noc. Ne z daleka. Vždyť neměl ani ranec. Pravděpodobně z Paříže. Nač byl v tom lese? A proč tam byl v takovou dobu? Co tam pohledával?

Boulatruelle si vzpomněl na poklad. Pátral v paměti a nejasně se upamatoval, že už před lety ho podobně vystrašil člověk – a to mohl být docela dobře tenhle muž.

Zatímco přemítal, sklonil pod tíhou myšlenek hlavu, to bylo přirozené, ale nevalně chytré. Když ji zdvihl, už tam nikdo nebyl. Muž zmizel v lese a v šeru.

„U všech všudy,“ řekl Boulatruelle, „však já ho najdu. Však já si zjistím, odkud ten podezřelý chlap je! Dovím se, proč tu je tak časně. V mém lese není tajemství, do kterého bych nestrčil nos.“

A vzal si velmi ostrý rýč.

„Tímhletím,“ zabručel, „prohledám zem i člověka.“

A jako se navazuje nitka k nitce, tak sledoval krok za krokem cestu, kterou se mohl ten člověk brát, a pustil se přes mýtinu.

Když ušel asi sto kroků, pomohl mu vycházející den. Podrážky otištěné tu a tam v písku, ušlapaná tráva, zlomený podrost, ohnuté větvičky v houštině, napřimující se s půvabnou pomalostí jako paže krásné ženy, která se protahuje při probuzení, to všechno mu ukazovalo stopu. Sledoval ji, potom ji zase ztratil. Čas ubíhal. Zašel hlouběji do lesa a octl se na jakémsi návrší. Ranní lovec, který

kráčel v dáli po pěšině a pískal si nápěv Kmotra Guilleriho, mu vnukl nápad vyšplhat se na strom. Třebaže byl Boulatruelle starý, byl mrštný. Nedaleko stál rozložitý buk hodný Tityra[102] a Boulatruella. Boulatruelle vylezl na buk, jak nejvýše mohl.

Byl to výborný nápad. Když obhlížel místo, kde je les nejzarostlejší a nejdivočejší, uviděl náhle muže.

Sotvaže ho uviděl, už ho zase ztratil z očí.

Muž vstoupil, vlastně se vplížil na mýtinu dosti vzdálenou a zakrytou vysokými stromy, kterou však Boulatruelle velmi dobře znal, protože si tam vedle veliké hromady žulových kamenů všiml poraněného kaštanu ošetřeného zinkovou náplastí přibitou na kůru. Je to mýtina, které se kdysi říkalo Blaruská. Hromada nalámaného kamene, bůhvíkčemu určená, kterou tam bylo vidět před třiceti lety, je tam bezpochyby dodnes. Co do dlouhověkosti se nic nevyrovná hromadě kamení, leda snad prkenná ohrada. Ta je tu jen dočasně. Proto tak dlouho vydrží!

Boulatruelle se s radostným spěchem spíše spustil než slezl ze stromu. Pelech vypátral; teď šlo jen o to, aby lapil zvěř. Pověstný poklad, o kterém snil, byl patrně tam.

Nebyla to maličkost dostat se na mýtinu. Vyšlapanými pěšinami, které jako na zlost dělají spoustu oklik, potřeboval dobré čtvrthodiny. K tomu, aby se prodral křovinami, které jsou v tom místě neobyčejně husté, velmi trnité a divoké, bylo třeba přes půl hodiny. Boulatruelle chybil, že to nepochopil. Věřil přímé čáře; úctyhodný zrakový klam, který zmýlí mnoho lidí. Houštinu, jakkoliv trnitou, považoval za vhodnou cestu.

„Dejme se vlčí stopou," řekl.

Boulatruelle, zvyklý chodit oklikami, chybil, když se dal přímo.

Odhodlaně se vrhl do spleti křovin.

---

102 Pastýř, který ve Vergiliových *Zpěvech pastýřských* (I, 1) leží natažen pod bukem.

Narážel na rozzlobené cesmíny, kopřivy, hloh, šípek, bodláčí a ostružiní. Důkladně se poškrábal.

Na dně strže našel vodu, kterou musil přebrodit.

Za čtyřicet minut dorazil konečně na Blaruskou mýtinu, zpocený, mokrý, udýchaný, poškrábaný a navztekaný.

Na mýtině ani živáčka.

Boulatruelle běžel k hromadě kamenů. Byla na svém místě. Neodnesli ji.

Muž zmizel v lese. Unikl. Kam, kudy, do které houštiny? Nemohl to uhodnout.

A co horšího, za hromadou kamenů pod stromem se zinkovou náplastí byla čerstvě rozrytá země, zapomenutý nebo úmyslně zanechaný rýč a jáma.

Jáma byla prázdná.

„Zloději!" vykřikl Boulatruelle a oběma pěstmi zahrozil do dálky.

(2)
Marius se vrátil z občanské války a připravuje se na válku domácí

Marius se dlouho potácel mezi životem a smrtí. Po několik týdnů měl horečky a blouznil. Na pováženou byly příznaky, vyvolané spíše otřesem mozku než jeho poraněním.

Po celé noci opakoval v žalostné mnohomluvnosti horečky, jako by se loučil se životem, Cosettino jméno. Rozměrnost některých ran byla vážným nebezpečím, protože široce zející rány mohou snadno zhnisat a přivodit smrt, přidruží-li se vnější vlivy; při každé změně počasí, při každé sebemenší bouřce se lékař znepokojil. „Jen aby se poraněný nerozčilil," říkával. Obvazování ran bylo složité a nesnadné, protože upevňování obvazů náplastmi nebylo tehdy ještě známé. Nicoletta spotřebovala na cupaninu prostěradlo „jako

hrom veliké“, jak říkala. Jen stěží zastavili gangrénu chlórovými roztoky a dusičnanem stříbrným. Dokud hrozilo nebezpečí, seděl pan Gillenormand celý vystrašený u vnukovy hlavy a byl jako Marius: ani mrtvý, ani živý.

Každý den a někdy dvakrát denně přicházel pán s bílými vlasy, velmi pěkně oblečený, jak ho popsal domovník, vyptával se na stav raněného a přinášel veliký balík cupaniny na obvazy.

Konečně 7. září, právě čtyři měsíce po bolestiplné noci, v níž přinesli k dědovi umírajícího Maria, prohlásil lékař, že pacient je už mimo nebezpečí. Marius se začal uzdravovat. Přesto však musil zůstat ještě přes dva měsíce na pohovce, zlomenina klíční kosti se ještě úplně nezahojila. Vždycky ještě zbývá nějaké místečko, které se nechce k veliké nelibosti zahojit a musí se donekonečna obvazovat.

Dlouhá nemoc a dlouhá rekonvalescence uchránily Maria před soudním stíháním. Ve Francii se pomstychtivost nikdy tak nerozběsní, ani ve veřejných záležitostech, aby dříve než za půl roku vášně nepohasly. Společnost si uvědomovala svůj podíl na chybách, a proto neposuzovala vzpouru tak přísně.

Kromě toho neslýchané nařízení Gisquetovo, podle něhož měli lékaři udávat raněné, pohoršilo veřejnost, ale především samého krále, takže ranění byli kryti a chráněni všeobecným rozhořčením; kromě těch, kdo byli zajati přímo v boji, se vojenské soudy neodvážily nikoho znepokojovat. Daly tedy Mariovi pokoj.

Pan Gillenormand se potácel mezi úzkostí a nadějí. Marně vymlouvali starému pánovi, aby nebděl celé noci u raněného; dal si přinést k Mariovu lůžku svou velkou lenošku; poručil, aby jeho dcera vzala na obklady a obvazy nejkrásnější prádlo z celého domu. Slečna Gillenormandová jako stará rozšafná hospodyně dovedla krásné prádlo ušetřit a nechávala děda v domněnce, že poslechla. Pan Gillenormand nestrpěl, aby mu vykládali, že se batist nehodí na cupaninu tak jako hrubé plátno a že je lepší plátno staré než nové. Byl při každém převazu, kdežto slečna Gillenormandová se

cudně vzdalovala. Když stříhali odumřelé maso nůžkami, říkával: „Bože! Bože!“ Bylo dojemné vidět, jak se jeho staré ruce třásly, když něžně podával raněnému šálek čaje. Zahrnoval lékaře otázkami. Ani nepozoroval, že vždycky začíná stejně.

Toho dne, kdy lékař oznámil, že Marius je mimo nebezpečí, byl staroch u vytržení. Domovníkovi dal tři zlaťáky. Když večer odcházel do svého pokoje, tančil gavotu, a napodobuje palcem a ukazováčkem kastaněty, zpíval si samou radostí tuto písničku:

Je z kraje luk a lodí,
kde pastýřky se rodí,
po větru sukničkа,
Anička.

Tys, Amore, v ní doma;
z ní raníš, trampoto má,
skryt v její panence,
mládence!

Zpívám si o své Anně
raději než o Dianě,
o tuhém prsíčku
písničku.

Potom poklekl na židli a Bask, který ho pozoroval pootevřenými dveřmi, byl pevně přesvědčen, že se modlí.

Pan Gillenormand až dosud vůbec nevěřil v Boha.

Při každém zlepšení, které se rýsovalo určitěji a určitěji, byl jako pomatený. Pln radosti pobíhal mechanicky po schodech nahoru dolů a nevěděl ani proč. Jedna sousedka, ostatně velmi milá, žasla, když jednou ráno dostala kytici; poslal ji pan Gillenormand. Manžel žárlil a rozčiloval se. Pan Gillenormand se pokusil posadit

si Nicolettu na klín. Říkal Mariovi „pane barone“ a volal: „Ať žije republika!“

Co chvíli říkal lékaři: „Viďte, že už nehrozí nebezpečí?“ Díval se na Maria očima babičky. Hlídal ho, když jedl. Nepoznával se a za nic se už nepokládal. Teď byl pánem v domě Marius. Starý pán byl šťastný, že mohl postoupit trůn vnukovi; teď byl dědeček vnukem svého vnuka.

Ve svém rozradostnění byl nejctihodnější děcko. Aby rekonvalescenta neunavoval nebo ho neobtěžoval, stavěl se vždycky za něho a usmíval se na něj. Byl spokojený, veselý, nadšený, roztomilý, prostě omládl. Jeho bílé vlasy jemně zdůrazňovaly velebnost, která zářila v jeho tváři. Vrásky okrášlené půvabem jsou milováníhodné. Jako by jitřenka ozlatla starobu.

Při všem tom obvazování a ošetřování měl Marius jedinou myšlenku – Cosettu. Jakmile horečka klesla a Marius přestal blouznit, to jméno už nevyslovoval, zdálo se, že už na ně nemyslí. Mlčel však právě proto, že jeho duše byla neustále u ní.

Nevěděl, co se stalo s Cosettou, na celou událost z ulice Chanvrerie vzpomínal jen matně a v jeho mysli se vznášely skoro nezřetelné stíny; Eponina, Gavroche, Mabeuf, Thénardierovi a všichni jeho přátelé se žalostně mísili s dýmem barikády; podivná účast pana Faucheleventa při tom krvavém dobrodružství mu připadala jako záhada v bouři; nechápal nic ze svého života, nevěděl ani jak, ani kým byl zachráněn, a nevěděl to nikdo kolem něho; dověděl se jenom tolik, že do ulice Filles-du-Calvaire přivezl kdosi v noci ve fiakru; minulost, přítomnost, budoucnost, to všechno bylo jako v mlze, ale v té mlze byl pevný bod, který se rýsoval jasně a přesně: nezvratné rozhodnutí znovu nalézt Cosettu! Pro Maria představa života splývala s představou Cosetty. Řekl si, že nepřijme jednu bez druhé, a pevně se rozhodl, že od kohokoliv, kdo by ho chtěl nutit k životu, od svého děda, od osudu, od pekla, bude vyžadovat, aby mu vrátili zmizelý ráj.

Netajil si, že narazí na překážky.

Zdůrazněme tu jednu podrobnost: nikterak se nedal uplatit a veškerá dědova starostlivost a něha ho vůbec nedojímala. Předně nevěděl, co se všechno událo; přecitlivělý nemocí a snad ještě v horečném blouznění té péči nedůvěřoval; viděl ji jako nějakou novou divnou léčku, jež ho má zkrotit. Laskavosti přijímal chladně. Dědeček marně plýtval svými ubohými starými úsměvy. Marius si říkal, že je to dobré, dokud on, Marius, mlčí a poddává se. Ale že až půjde o Cosettu, bude se dědeček tvářit jinak, a teprve potom se ukáže jeho pravé smýšlení. Potom půjde do tuhého; zhorší se rodinný poměr, bude se poukazovat na společenské rozdíly, všecky posměšky a námitky se vychrlí najednou, Fauchelevent, Coupelevent, bohatství, chudoba, bída, kámen na krk, budoucnost. Marius bude vášnivě odporovat, nakonec však bude odmítnut. Už se předem zatvrzoval.

A potom, čím víc se mu vracel život, tím častěji vzpomínal na bývalé křivdy, v jeho paměti se otvíraly staré rány, vzpomínal na minulost, plukovník Pontmercy se znovu stavěl mezi pana Gillenormanda a jeho vlastní osobu, říkal si, že nemůže očekávat opravdovou dobrotu od toho, kdo byl tak nespravedlivý a tak tvrdý k jeho otci. A se zdravím se mu vracel i odpor k dědovi. Stařec tím tiše trpěl.

Pan Gillenormand, nedávaje to ostatně na sobě znát, si všiml, že mu Marius od té doby, co ho k němu přinesli a co zase nabyl vědomí, ani jedenkrát neřekl dědečku. Neříkal „pane“, to je pravda; ale vždycky našel způsob, jak se oslovení vyhnout.

Zřejmě se blížil kritický okamžik.

Jako se v takových případech téměř vždycky stává, Marius, aby se vyzkoušel, svedl nejdříve šarvátku, než zahájil bitvu. Tomu se říká ohledávání terénu. Jednou ráno pan Gillenormand četl noviny, které mu náhodou padly do rukou, a přitom prohodil lehkovážně něco o konventu a zakončil svou řeč roajalisticky zbarveným výrokem o Dantonovi, Saint-Justovi a Robespierrovi. „Muži třiadevadesátého

roku byli obři," řekl Marius přísně. Stařec se odmlčel a po celý den se už ani neozval.

Marius měl ještě na paměti tvrdého děda ze svého dětství a domníval se, že dědeček mlčí, protože jeho starý hněv je ještě stále živý; předvídal vášnivý odpor a v hloubi duše se na něj vyzbrojil.

Rozhodl se, že bude-li odmítnut, strhne si obvazy, znovu si zlomí klíční kost, obnaží ostatní rány a odmítne jakoukoliv potravu. Jeho rány, to bylo jeho střelivo. Dostat Cosettu, nebo zemřít!

Čekal na příznivý okamžik s potměšilou trpělivostí nemocných.

Ten okamžik přišel.

(3)
Marius útočí

Jednoho dne se pan Gillenormand skláněl nad Mariem, zatímco jeho dcera rovnala lahvičky a šálky na mramorové desce prádelníku, a hovořil k němu, jak dovedl nejněžněji:

„Vidíš, milý Marie, na tvém místě bych teď jedl spíše maso než ryby. Smažená kambala je výborná na začátku rekonvalescence, aby se však pomohlo nemocnému na nohy, k tomu je třeba dobré kotletky."

Marius, jemuž se vrátily téměř všechny síly, se vzchopil, usedl na posteli, položil zaťaté pěsti na přikrývku, pohlédl dědovi zpříma do obličeje, nasadil vzpurnou tvář a řekl:

„To mě přivádí k tomu, abych vám něco řekl."

„Co?"

„Že se chci oženit."

„To jsem předvídal," řekl děd. A dal se do smíchu.

„Jak to? Předvídal?"

„Ano, předvídal. A dostaneš ji, to své děvčátko."

Užaslý a oslněný Marius se zachvěl na celém těle.

Pan Gillenormand pokračoval:

„Ano, dostaneš ji, tu svou hezkou, milou děvenku. Chodí sem každý den v podobě starého pána a ptá se na tebe. Od té doby, co jsi byl raněn, stále jen pláče a dělá cupaninu. Přeptal jsem se na to. Bydlí v ulici Homme-Armé, číslo sedm. I to už víme. Ach, ty ji tedy chceš? Dobrá, dostaneš ji. To ses chytil! Už jsi osnoval malé spiknutí a řekl sis: Já mu to rovnou řeknu, tomu dědkovi, té mumii z dob regentství a direktoria, tomu bývalému krasavci, tomu Dorantovi, z kterého se stal Géronte, řeknu mu rovnou, že i on býval lehkomyslný, měl milostné pletky, grizety a Cosetty; i on vrkal, poletoval, byl mladý; bude třeba, aby si na to vzpomněl. No, uvidíme. Tedy bitva! Ach, jdeš rovnou na věc! To je dobré! Já ti nabídnu kotletku, a ty mi odpovíš: ‚Abych nezapomněl, chci se oženit.' To je mi pěkný přechod! Tys tedy počítal, že se budem hádat? Tys nevěděl, že jsem starý zbabělec. Co tomu říkáš? Zlobí tě to. Shledat, že tvůj starý děd je ještě hloupější než ty, toho ses nenadál, a teď nevíš, co s řečí, kterou jsi měl na mne připravenou, pane advokáte, to je švanda! No, tím hůř, teď můžeš zuřit. Já dělám, co ty chceš, a to ti zarazilo řeč, hlupáku! Poslouchej: Přeptával jsem se na ni, já jsem taky podšívka; ona je rozkošná a moudrá, s tím hulánem to nebylo pravda, nadělala hromadu cupaniny, je to klenot; zbožňuje tě. Kdybys byl umřel, byli bychom tři; její máry by byly šly s mými. Napadlo mě, když se ti vedlo líp, abych ti ji prostě postavil k lůžku; ale jen v románech se bez okolků přivádějí mladé dívky k lůžku hezkých raněných, kteří je zajímají. To se nedělá. Co by tomu řekla tvá teta? První tři čtvrtiny své nemoci jsi byl docela nahý, přítelíčku! Zeptej se Nicoletty, která se od tebe nehnula ani na minutu, zda při tom mohla asistovat dívka. A co by byl řekl doktor? Hezké děvče, prosím, ale to nevyléčí z horečky. Zkrátka a dobře, je to v pořádku, nemluvme už o tom; je to ujednáno, hotovo, uděláno, vezmi si ji! Taková je ta moje ukrutnost. Podívej, já viděl, že mě nemáš rád, a řekl jsem si: Co jen mám dělat, aby mě ten hlupák měl rád? Řekl jsem: Hleďme, mám tu po ruce Cosettu, já mu ji dám, a potom mě snad bude mít

trochu rád, nebo ať mi řekne, co proti mně má. A ty sis myslil, že starý bude láteřit, křičet, odporovat a že bude hrozit holí sluníčku, že konečně vychází. Ale kdež, Cosetta, budiž. Láska, budiž. Nepřeji si nic lepšího. Pane, buďte tak laskav a ožeňte se. Jen buď šťastný, chlapče!“

Po těch slovech se stařec rozplakal.

Vzal Mariovu hlavu a přitiskl ji oběma rukama na svou starou hruď, a oba dva se dali do pláče. To je jedna z podob svrchovaného štěstí.

„Dědečku!“ zvolal Marius.

„Ach, ty mě máš tedy rád?“ řekl stařec.

Nastal nevýslovný okamžik. Dusili se a nebyli schopni slova. Konečně stařec vykoktal:

„No tak, konečně roztál. Řekl mi: Dědečku!“

Marius vyprostil hlavu z dědova objetí a řekl tiše:

„Ale dědečku, teď, když už se mi vede líp, myslím, že bych ji mohl vidět.“

„To jsem předvídal, zítra ji uvidíš.“

„Dědečku!“

„Co je?“

„Proč ne dnes?“

„Dobrá, tedy dnes. Ještě dnes. Řekl jsi mi třikrát *dědečku* a to už stojí za to. Obstarám to sám: Přivedu ti ji. Předvídal jsem to, povídám ti. To už bylo zveršováno. Je to závěr elegie *Nemocný jinoch* od André Chéniera, od André Chéniera, kterého zabili ti lotř… ti obři roku třiadevadesátého.“

Panu Gillenormandovi se zdálo, že Marius lehce svraštil obočí, ale ten, musíme to říci, dědečka vůbec neposlouchal, byl celý u vytržení a myslil na Cosettu mnohem více než na rok 1793. Děd trnul hrůzou, že špatně začal s tím André Chénierem, a rychle pokračoval:

„Zabili, to není to pravé slovo. Je jisto, že velicí géniové revoluce, kteří nebyli zlí, to je nesporné, kteří byli hrdinové, hrome!, shledali, že André Chénier jim trochu překáží, a proto ho dali gilotin… Totiž

ti velcí mužové sedmého thermidoru v zájmu veřejného blaha poprosili André Chéniera, aby se laskavě odebral na…“

Pan Gillenormand se dostal svou vlastní větou do úzkých a nebyl schopen pokračovat; nemohl ji dokončit, ani vzít zpět, a proto, zatímco jeho dcera rovnala za Mariem podušku, vyrazil, zmítán tolikerým rozčilením, jak jen mu to jeho stáří dovolovalo, z ložnice, zavřel za sebou dveře a celý rudý, dusící se, soptící a s očima navrch hlavy se ocitl před poctivým Baskem, který v předsíni leštil boty. Popadl Baska za límec a divoce mu zařval do obličeje: „U všech hromů a ďáblů, ti lotři ho zavraždili!“

„Koho, pane?“

„André Chéniera!“

„Ano, pane,“ řekl ustrašený Bask.

(4)
Slečně Gillenormandové se nakonec nezdá špatné, že pan Fauchelevent přišel s čímsi pod paží

Cosetta a Marius se opět spatřili.

Nebudeme vypravovat, jaké bylo to setkání. Jsou věci, o jejichž popsání není třeba se pokoušet; patří k nim slunce.

Když Cosetta přišla, byla celá rodina s Baskem a Nicolettou shromážděna v Mariově pokoji.

Když se objevila na prahu, zdálo se, že má svatozář.

Dědeček se chtěl právě vysmrkat; zarazil se, drže nos v kapesníku a dívaje se přes něj na Cosettu.

„Báječná!“ zvolal.

Potom se hlučně vysmrkal.

Cosetta byla opojená, okouzlená, poděšená, v nebi! Byla tak polekaná, jak jen může být člověk polekán štěstím. Pletla se v řeči, bledla, červenala se, chtěla se vrhnout do Mariovy náruče a netroufala si.

Přede všemi těmi lidmi se styděla dát najevo svou lásku. Lidé nemají slitování se šťastnými milenci; zůstávají, když by oni byli nejraději sami. Milující přece nepotřebují svědky.

Po Cosettě vstoupil bělovlasý muž, vážný, s náznakem bolestného úsměvu na rtech. Byl to „pan Fauchelevent", Jean Valjean.

Byl velmi pěkně oblečen, jak řekl domovník, v nových černých šatech s bílou kravatou.

Domovník v tom bezvadném měšťanovi, v tom domnělém notáři ani zdaleka nepoznával hrozného nosiče mrtvol, který se objevil u jeho dveří v noci 7. června, roztrhaný, zablácený, hnusný, vyděšený, s obličejem pokrytým krví a blátem a s omdlelým Mariem v náručí; ale jeho domovnický čich se probudil. Když přišel pan Fauchelevent s Cosettou, nemohl se domovník zdržet, aby po straně neřekl manželce: „Nevím, proč si stále myslím, že jsem ten obličej už někde viděl."

Mariově pokoji zůstal pan Fauchelevent jakoby stranou u dveří. Pod paží měl balíček dosti podobný knize osmerkového formátu a zabalený do papíru… Papír obalu byl nazelenalý a jako plesnivý.

„Nosí ten pán vždycky pod paží knihy?" otázala se tiše Nicoletty slečna Gillenormandová, která neměla knihy ráda.

„No," odpověděl týmž tónem pan Gillenormand, který to zaslechl, „je to učenec. Co na tom? Je to chyba? Pan Boulard, kterého jsem znal, také nikdy nechodil bez knih, vždycky tiskl nějakou knihu k srdci."

A ukláněje se, řekl hlasitě.

„Pane Tranchelevente."

Starý Gillenormand to neudělal schválně; tím, že nedbal na příjmení, dával jen najevo své aristokratické způsoby.

„Pane Tranchelevente, mám tu čest poprosit vás o slečninu ruku pro svého vnuka pana barona Maria Pontmercyho."

„Pan Tranchelevent" se uklonil.

„Ujednáno," řekl děd.

A obrátil se k Mariovi a Cosettě, vztáhl obě paže, jako by jim žehnal, a zvolal:

„Máte dovoleno se zbožňovat!“

Nedali se dvakrát pobízet. Tím hůř! Začali švitořit a šuškat, Marius podepřený loktem o pohovku, Cosetta vedle něho. „Můj Bože!“ šeptala Cosetta. „Zase vás vidím. Jsi to ty, jste to vy! Takhle jít a bojovat! Proč vlastně? To je hrozné. Čtyři měsíce jsem byla mrtva. To není pěkné, že jste šel do té bitvy! Co jsem vám udělala? Odpouštím vám, ale víckrát to nedělejte! Před chvílí, když nás přišli pozvat, jsem znovu myslila, že zemřu, ale to už bylo radostí. Byla jsem tak smutná! Tak jsem pospíchala, že jsem se ani pořádně neoblékla, jistě vypadám jako strašidlo. Co tomu řeknou vaši příbuzní, že mě vidí s pomačkaným límečkem? Ale mluvte přece! Necháte mluvit jen mě. Stále bydlíme v ulici Homme-Armé. Zdá se, že vaše rameno bylo strašně poraněné. Řekli mi, že se do rány vešla celá pěst. A pak prý stříhali maso nůžkami. To je strašné. Plakala jsem, div jsem si oči nevyplakala. To je divné, že člověk vydrží tolik trpět. Váš dědeček vypadá velmi dobrácky! Nedělejte si nepohodlí, neopírejte se o loket, dejte pozor, ublížíte si. Jsem celá šťastná! Tak tedy už je po trápení! Jsem z toho jako omámená. Chtěla jsem vám toho mnoho napovídat, ale teď už nic nevím. Milujete mě stále? Bydlíme v ulici Homme-Armé. Tam nemáme zahradu. Po celou dobu jsem dělala cupaninu; hleďte, pane, podívejte se, mám mozol na prstě, to je vaše vina!“

„Andělíčku!“ zašeptal Marius.

Anděl je jediné slovo, které nezevšední. Žádné jiné slovo by to nevydrželo, kdyby ho milenci tak nemilosrdně užívali.

A protože tam bylo plno lidí, odmlčeli se a už si neřekli ani slova, jenom se něžně drželi za ruce.

Pan Gillenormand se obrátil ke všem přítomným v pokoji a zvolal:

„Mluvte přece hlasitě, vy tady! Dělejte rámus, hlučte! Trochu povyku, u čerta, ať si ty děti mohou po chuti popovídat.“ A přistoupil k Mariovi a Cosettě a zamumlal:

„Tykejte si! Nestyďte se!“

Teta Gillenormandová hleděla s úžasem na ten vpád světla do jejího obstárlého srdce. V tom úžasu nebylo nic útočného; ani v nejmenším to nebyl pohoršený pohled sovy na dva holoubky; byl to hloupý pohled ubohé, nevinné sedmapadesátileté ženy; byl to promeškaný život hledící na triumf, na lásku.

„Slečno Gillenormandová starší," pravil jí otec, „vždyť jsem ti říkal, že to na tebe čeká."

Chvíli mlčel, potom dodal:

„Dívej se na štěstí druhých!"

Potom se obrátil ke Cosettě:

„Jak je hezká, jak je líbezná! Jako Greuzův obrázek. Tu tedy budeš mít jen pro sebe, ty šelmo! Ach, ty čtveráku, unikls mi, máš štěstí; kdyby mi bylo o patnáct let méně, bili bychom se o ni na kordy! Víte, slečno, že jsem se do vás zamiloval? To je docela prosté. Je to vaše právo. Ach, to bude krásná, roztomilá svatbička! Naše fara je Saint-Denis du Saint-Sacrement, ale já dostanu dispens, abyste měli oddavky v Saint-Paul. Tam je hezčí kostel. Vystavěli ho jezuité. Je přívětivější. Stojí naproti fontáně kardinála de Birague. Nejlepší dílo jezuitské architektury je v Namuru. Jmenuje se Saint-Loup. Musíte se tam jet podívat, až budete svoji. Stojí to za to. Slečno, jsem úplně vašeho náhledu, chci, aby se dívky vdávaly, proto jsou tady. Říká se cosi o octu, ale já bych byl raději, kdyby se o něm mluvilo jen při vaření. Zůstat svobodná je krásné, ale studené. Bible praví: Množte se! K tomu, aby byl národ zachráněn, je třeba Johanky z Arku; ale aby mohl žít, je třeba maminek. Proto se vdávejte, krasavice! Opravdu nechápu, proč zůstávat na ocet? Vím, že staré panny mají v kostele zvláštní kapli a že se spojují v mariánskou družinu; ale, hrome, hezký manžel, řádný hoch, a do roka je tu světlovlasý capart, který vám čile saje z prsu, který má rozkošné záhyby na baculatých stehýnkách, který vám chytá prs růžovýma ručičkama a usmívá

se jako sluníčko, to je přece lepší než držet svíčku při nešporách a zpívat *Turris eburnea!“*[103]

Dědeček se otočil na svých devadesátiletých patách a opět se rozpovídal jako stroj, který spustí:

„Máš pravdu, Alkippe, když z hlavy pustíš snění,
vždyť dobrá ženitba též není k zahození.[104]

Abych nezapomněl!“

„Nač, dědečku?“

„Neměl jsi důvěrného přítele?“

„Ano, Courfeyraca.“

„Co se s ním stalo?“

„Je mrtev.“

„To je dobře.“

Sedl si vedle nich, vyzval Cosettu, aby se posadila, a vzal jejich čtyři ruce do svých starých vrásčitých rukou.

„Jak je líbezná! Sám půvab, tahle Cosetta. Je to malá dívenka, a přitom veliká dáma. Bude bohužel jen baronkou, o stupeň níž, než má být; vždyť je to rozená markýza. Ta má ale řasy! Děti, vpravte si dobře do svých makoviček, že jednáte správně. Milujte se, až z toho zhloupnete. Láska je lidská pošetilost a jiskra boží. Zbožňujte se. Ale,“ náhle zasmušile dodal, „jaká smůla! Teď mě to napadá! Více než polovina toho, co mám, je má doživotní renta; dokud budu živ, tak to ještě půjde, ale ode dneška za dvacet let nebudete mít ubožátka ani sou! Škoda vašich krásných bílých rukou, paní baronko, budou třít nouzi.“

Tu se ozval vážný a klidný hlas, který řekl:

„Slečna Eufrasie Fauchelevent má šest set tisíc franků.“ Byl to hlas Jeana Valjeana.

---

103 Věž ze slonoviny (lat. – jedno ze vzývání z litanií k Panně Marii).

104 Napodobení začátku Boileauovy satiry na ženy (*Satiry* X, 1–2).

Dosud nepromluvil ani slovo, zdálo se, že nikdo už neví, že tam je; stál nepohnutě za všemi těmi šťastnými lidmi.

„Kdo je to ta slečna Eufrasie?“ otázal se dědeček zděšeně.

„To jsem já,“ odpověděla Cosetta.

„Šest set tisíc franků!“ opakoval pan Gillenormand.

„Bez čtrnácti nebo snad patnácti tisíc franků,“ řekl Jean Valjean.

A položil na stůl balíček, který teta Gillenormandová pokládala za knihu.

Jean Valjean sám otevřel balíček; byl to svazek bankovek. Probrali se v nich a spočítali je. Bylo to pět set tisícovek a sto osmašedesát pětistovek. Celkem pět set čtyřiaosmdesát tisíc franků.

„To je ale hezká knížka,“ řekl pan Gillenormand.

„Pět set čtyřiaosmdesát tisíc franků,“ šeptala teta.

„S tím se dá leccos pořídit, viďte, slečno Gillenormandová starší?“ řekl děd. „Ten čertovský Marius si vybral z hnízda na stromě snů dívenku milionářku! Potom věřte v milkování mladých lidí! Studenti nalézají dívenky s šesti sty tisíci franky. Cherubín se činí lépe než Rothschild.“

„Pět set čtyřiaosmdesát tisíc franků!“ opakovala polohlasitě slečna Gillenormandová. „Pět set čtyřiaosmdesát, to už se dá říci šest set tisíc!“

Marius a Cosetta se dívali po celou tu dobu na sebe; sotva si té maličkosti všimli.

(5)
Uložte své peníze raději v lese než u notáře

Jistě každý pochopil, aniž je to třeba obšírně vykládat, že Jean Valjean mohl při svém prvním útěku po přelíčení s Champmathieuem zajet do Paříže a včas si vyzvednout u Laffitta částku, kterou vydělal pod jménem pan Madeleine v Montreuil-sur-Mer, a že ze strachu

před zatčením, k němuž skutečně po krátké době došlo, ukryl a zakopal tu částku v montfermeilském lese na místě řečeném Blaruská mýtina. Částka šest set tisíc franků, vesměs v bankovkách, měla malý objem a vešla se do skříňky; aby však ochránil skříňku před vlhkostí, vložil ji do dubové bedničky vyplněné kaštanovými hoblinami. Do téže bedničky vložil i svůj drahý poklad, biskupovy svícny. Pamatujeme se, že tyto svícny odnesl při útěku z Montreuil-sur-Mer. Muž, kterého Boulatruelle viděl jednou večer poprvé, byl Jean Valjean. Později, kdykoliv Jean Valjean potřeboval peníze, chodil pro ně na Blaruskou paseku. Proto se někdy vzdaloval z domova, o tom jsme už mluvili. Ve vřesovišti měl ve skrýši, která byla známa jen jemu, rýč. Když viděl, že se Marius uzdravuje, cítil, že se blíží hodina, kdy ty peníze mohou být užitečné, a došel si pro ně; a zase to byl on, jehož Boulatruelle viděl v lese, tentokráte však ráno místo večer. Boulatruelle zdědil rýč.

Skutečná částka činila pět set čtyřiaosmdesát tisíc pět set franků. Jean Valjean si nechal pět set franků pro sebe. „Uvidíme, co bude," pomyslil si.

Rozdíl mezi touto částkou a šesti sty třiceti tisíci franky, které vyzvedl u Laffita, utratil za deset let od roku 1823 do 1833. Pětiletý pobyt v klášteře Petit-Picpus ho stál jen pět tisíc franků.

Jean Valjean postavil oba stříbrné svícny na krb, kde svítily k velikému obdivu Toussaintčinu.

Ostatně Jean Valjean věděl, že byl zbaven Javerta. Slyšel o tom a přesvědčil se o pravdivosti zprávy v *Moniteuru,* který oznámil, že policejní inspektor jménem Javert byl nalezen utopený pod loďkou pradlen mezi mostem Change a Pont- Neuf a že z hlášení, které ten muž zanechal, se dá soudit na náhlé pomatení mysli a na sebevraždu. „Vskutku," pomyslil si Jean Valjean, „měl mě v moci a pustil mě na svobodu, to už byl jistě šílený."

(6)
Dva starci dělají každý svým způsobem všechno, jen aby Cosetta byla šťastná

Všechno se připravovalo k svatbě. Lékař, s nímž se radili, prohlásil, že se může konat v únoru. Byl prosinec. Uběhlo několik rozkošných týdnů dokonalé pohody.

Dědeček byl na vrcholu štěstí. Dlouhé chvíle postával u vytržení před Cosettou.

„Úžasná dívka," volával. „Vypadá tak něžně a tak mile! Je to nejroztomilejší dívka, jakou jsem v životě viděl. A jako vůně fialek prozradí se i skryté ctnosti. To je půvab, namouvěru! S takovým stvořením se nedá žít jinak než vznešeně. Marie, hochu, jsi baron, jsi bohatý, nech té advokacie, snažně tě prosím!"

Cosetta a Marius náhle přešli z hrobu do ráje. Přechod byl prudký a byli by jím bývali omámeni, kdyby jím nebyli oslněni.

„Chápeš něco z toho všeho?" říkal Marius Cosettě.

„Ne," odpovídala Cosetta, „ale zdá se mi, že se na nás dívá Bůh."

Jean Valjean zařídil všechno, urovnal všechno, zprostředkoval a usnadnil všechno. Přičiňoval se o Cosettino štěstí tak horlivě, a jak se zdálo, stejně radostně jako Cosetta sama.

Protože býval starostou, dovedl vyřešit choulostivý problém Cosettina původu, který znal on jediný. Říci drsně pravdu by bylo mohlo překazit svatbu, kdož ví. Zbavil Cosettu všech těch nesnází. Opatřil jí rodinu mrtvých lidí, což je bezpečný prostředek, jak nenarazit na žádnou námitku. Cosetta zůstala jediným potomkem té rodiny. Cosetta nebyla jeho dcerou, nýbrž dcerou jiného Fauchelevanta. Dva bratři Fauchelevantové bývali zahradníky v klášteře Petit-Picpus. Šli do kláštera; dostali plno nejlepších zpráv a velmi úctyhodných svědectví; dobré jeptišky neměly schopnost ani zájem, aby zkoumaly otázky paternity, netušily podvod a nikdy vlastně ani nevěděly, kterému z obou Fauchelevantů Cosetta patří. Řekly, co se

na nich žádalo, a řekly to horlivě. Byl vypracován spis o totožnosti osoby. Cosetta se stala před zákonem slečnou Eufrasií Fauchelevent-tovou. Byla prohlášena za sirotka bez otce a bez matky. Jean Valjean zařídil, aby byl pod jménem Fauchelevent ustanoven Cosettiným poručníkem, druhým poručníkem byl ustanoven pan Gillenormand.

Těch pět set čtyřiaosmdesát tisíc franků odkázala Cosettě zemřelá osoba, která si přála zůstat neznámá. Původní odkaz byl pět set čtyřiadevadesát tisíc franků, deset tisíc bylo vydáno na vychování slečny Eufrasie, z nich pět tisíc franků bylo zaplaceno klášteru samému. Odkaz, uložený v třetích rukou, měl být vyplacen Cosettě v den její plnoletosti nebo při jejím provdání. To všechno, jak je vidět, bylo velmi přijatelné, zvláště s nádavkem více než půl miliónu. Tu a tam byly sice jakési nesrovnalosti, ale těch si nevšimli; jedna ze zainteresovaných osob měla oči zavázané láskou, ostatní šesti sty tisíci franky.

Cosetta se dověděla, že není dcerou starého muže, kterému tak dlouho říkala tatínku. Byl to jen příbuzný; jejím pravým otcem byl jiný Fauchelevent. Jindy by jí bylo srdce krvácelo. Ale ve slastné době, kterou prožívala, to byl jen malý stín, nepatrné zachmuření, a Cosetta byla ráda, že mráček brzy přešel. Měla Maria. Mladý muž přicházel, obraz starého dobráka se vytrácel; takový už je život.

A kromě toho byla Cosetta po dlouhá léta zvyklá vidět kolem sebe samé záhady; člověk, který prožil těžké dětství, je vždycky hotov se něčeho zříkat.

Přesto však stále říkala Jeanu Valjeanovi tatínku.

Jsouc v devátém nebi, byla Cosetta nadšena starým Gilenormandem. Pravda, zahrnoval ji pozornostmi a dary. Zatímco Jean Valjean připravoval Cosettě právní postavení ve společnosti a zabezpečoval jí nedotknutelný majetek, staral se pan Gillenormand o výbavu. Nic ho tak netěšilo jako rozdávat. Dal Cosettě šaty z belgických krajek, které měl po své babičce. „Móda se vrací," řekl, „starobylé věci dělají furýre a mladé ženy se za mého stáří šatí, jako se šatily staré ženy za mého mládí."

Drancoval své ctihodně vypouklé prádelníky natřené indickým lakem, které už po léta nebyly otevřeny. „Vyzpovídáme ty staré škatule," říkal, „podívejme se, co mají v břiše." Hlučně plenil barokní komody s toaletami svých žen, milenek a ženských předků. Pekingské hedvábí, damašky, jemňounké pestré látky z Číny, malovaná moaré, šaty z tourského hedvábí s plamennými vzory, indické šátky se zlatým vyšíváním, kterému neuškodí praní, lněné plátno v celých štůčkách, janovské a alengonské krajky, staré umělecky tepané šperky, bonboniéry ze slonoviny, zdobené droboučkými obrázky bitev, ozdůbky a stuhy, to všechno ve svrchované míře dával Cosettě, a Cosetta, plná úžasu, zblázněná do Maria a celá vyjevená vděčností k panu Gillenormandovi, snila o bezmezném štěstí v hedvábí a sametu. Zdálo se jí, že jí výbavu snášejí andělé. Její duše odlétala do oblak na křídlech z mechelenských krajek.

Opojení milenců se vyrovnalo, jak jsme řekli, dědečkovu nadšení. V ulici Filles-du-Calvaire jako by zaznívaly fanfáry. Každé ráno měl dědeček nachystanou novou pozornost. A kolem Cosetty se kupily samé rozkošné nicůtky.

Marius, který i ve svém štěstí rád hovořil vážně, řekl jednoho dne při jakési příležitosti:

„Mužové revoluce jsou už nyní proslulí jako Kato a Fókión, a každý z nich nám připadá jako stará památka."

„Stará památka!" zvolal stařec. „Děkuju, Marie. Právě jsem hledal něco takového."

A druhého dne přibyly ke Cosettinu svatebnímu daru nádherné šaty ze starého moaré čajové barvy.

Nad těmi kusy látek dědeček mudroval:

„Láska je pěkná; ale musí mít také tohle. Ve štěstí musíme mít zbytečnosti. Ke štěstí nestačí jen to, co je nezbytné. Silně mi je okořeňte zbytečnostmi. Palác, a k němu srdce. Srdce, a k němu Louvre. Srdce, a k němu versailleské vodotrysky. Dejte mi pastýřku, a hleďte, aby byla vévodkyní. Přiveďte mně Fyllidu ověnčenou chrpami,

a přidejte k ní sto tisíc franků renty. Uspořádejte mi pastýřskou hru, ale pod nekonečným mramorovým sloupovím. Mám rád pastýřskou hru, ale také výpravný kus z mramoru a ze zlata. Suché štěstí se podobá suchému chlebu. Člověk jí, ale neobědvá. Já mám rád věci zbytečné, nepotřebné, výstřední, přepychové, ty, které nejsou k ničemu. Vzpomínám si na orloj katedrály ve Štrasburku, vysoký jako třípatrový dům, který ukazuje hodiny, který je tak laskav, že ukazuje hodiny, ale vypadá, jako by k tomu nebyl určen; odbíjí poledne nebo půlnoc, hodinu lásky nebo kteroukoliv jinou hodinu, ukazuje vám měsíc a hvězdy, zemi a moře, ptáky a ryby, Foiba a Foibé a kupu věcí, které vycházejí z jednoho výklenku, dvanáct apoštolů a císaře Karla Pátého, Eponinu a Sabina, a k tomu ke všemu vám předvede navíc hromadu malých pozlacených lidiček hrajících na trumpetu. A to nemluvím o rozkošné zvonkové hře, která hraje při každé příležitosti, aniž víme proč. Zač stojí ošklivý, holý ciferník, který ukazuje jen hodiny? Líbí se mi mohutný štrasburský orloj a dávám mu přednost před švarcvaldkami s kukačkou."

Pan Gillenormand tlachal hlavně o svatbě a do jeho chvalozpěvů se připletlo plno lechtivých vtipů osmnáctého století.

„Neumíte pořádat slavnosti. Dnes už nedovedete uspořádat veselý den," volal. „Vaše devatenácté století zplihlo. Nezná výstřednosti. Neví, co je nádherné, neví, co je vznešené. Ve všem je ostříhané dohola. Váš třetí stav je bez chuti, bez barvy, bez zápachu a bez tvaru. Vaše měštky touží jen po tom, aby měly čerstvě vyčalouněný budoárek: palisandr a kaliko. Z cesty, z cesty! Pan Vydřiduch si bere slečnu Držgrešli. Přepych a lesk! Svíčka se objímá s louisdorem. Taková je doba. Chtěl bych utéci na konec světa. Ach, od roku 1787 jsem předpovídal, že je všechno ztraceno, když jsem viděl vévodu Rohana, knížete léonského, vévodu Chabota, vévodu montbazonského, markýze Soubise a vikomta Thouarse, francouzského paira, v jaké rachotině jedou do Longchamos! Přineslo to ovoce. V tomto století se dělají obchody, hraje se na burze, vydělávají se peníze

a mamoní se. Lidé pěstují a vyšňořují svůj zevnějšek; každý je naškrobený, umytý, vymydlený, vydrhnutý, vyholený, načesaný, navoskovaný, uhlazený, natřený, vykartáčovaný a vydrhnutý, bezvadný, hladký jako oblázek, slušný, čisťounký a přitom, u všech všudy, má ve svém svědomí hnůj a stoku, před nimiž by utekla děvečka od krav, která smrká do ruky. Dávám dnešní době heslo: Špinavá čistota! Marie, nezlob se, dovol mi mluvit, neříkám nic špatného o lidu, vidíš, mám ústa plná chvály tvého lidu, ale shledávám, že je správné trochu spráskat buržoazii. Tak je to se mnou. Kdo má rád, ten trestá. Proto říkám, že se dnes lidé žení, ale ženit se neumějí. Ach, věru, stýská se mi po roztomilých starých mravech. Všechno je totam! Elegance, kavalírství, dvorné a půvabné způsoby, radostný přepych, jeho: si každý dopřával, hudba, která byla součástí svatby, symfonie ve vyšších vrstvách, bubnování v nižších, tance, veselé tváře za stolem, vtipné madrigaly, písně, ohňostroje, upřímný smích, u všech čertů a ďáblů, i ty opentlené dívky jsou pryč! Postrádám nevěstin podvazek. Nevěstin podvazek je bratranec Venušina pásu. Kolem čeho se strhla trojská válka? Parbleu, kolem Helenina podvazku. Proč se lidé bijí, proč božský Diomédes rozbil na Mérionově hlavě velkou přilbu s deseti hroty, proč se Achilleus a Hektór zmalovávali ranami kopí? Protože Helena dovolila Paridovi, aby jí vzal podvazek. Na Cosettin podvazek by Homér složil Iliadu. Vypravoval by ve své básni o starém žvanilovi, jako jsem já, a říkal by mu Nestor. Kdysi, přátelé, za těch roztomilých časů, se lidé ženili znalecky; nejdříve řádná smlouva, potom pěkná bašta. Jakmile odejde Cujas, nastoupí Gamache[105]! Panečku! Žaludek je milé zvířátko, ale chce si přijít na své. Hodovávalo se jak se patří a u stolu jste měli hezkou sousedku bez šátečku na krku, a ten stejně zakrýval ňadra jen malounko! Á, to byl bujný smích, a jak jsme bývali tehdy

105 Cujas – věhlasný právník z 16. stol. Gamache – bohatý sedlák, strojící obrovskou svatební hostinu v Cervantesově *Donu Quijotovi*.

veselí! Mládež, to byla kytice; každý mladý muž byl ozdoben bezem nebo růžemi; i voják si dovedl hrát na pastýře; a byl-li náhodou kapitánem u dragounů, narafičil to tak, aby se jmenoval Florián. Záleželo jim na tom, aby byli hezcí. Zdobili se vyšíváním a navlékali se do purpuru. Měšťan vypadal jako kytka, markýz jako drahokam. Neměli štruple u kalhot a nenosili ošklivé boty. Každý byl vyfintěný, ulízaný, vyleštěný, brunátný; poletoval hezoučký a koketní; to mu nevadilo, aby měl kord po boku. Kolibřík má zobák i drápky. Byla to doba výpravných scén a baletní hudby. Století bylo na jedné straně zjemnělé, na druhé nádherné; a namouduši, lidé se nenudili. Dnes jsou lidé usedlí. Měšťan je lakomý, měštka upejpavá; vaše století je nešťastné. Lidé by nejraději vyhnali Grácie, protože nosí příliš velký výstřih. Krásu skrýváme, bohužel, jako nějakou ohyzdnost. Od revoluce všechno nosí dlouhé kalhoty, i tanečnice; baletka musí být vážná; vaše tance jsou doktrinářské. Člověk musí být vznešený. Velice by ho mrzelo, kdyby neměl bradu zastrčenou do nákrčníku. Ideálem dvacetiletého holobrádka, který se žení, je, aby se podobal panu Royer-Collardovi[106]. A víte, kam se dojde s tou vznešeností? K malosti. Pamatujte si: radost není jen radostná; je vznešená. Buďte tedy zamilováni vesele, u všech rohatých! Žeňte se, a když se už ženíte, tak se žeňte s horečkou, zpitomělí povykem a zmatkem štěstí! V kostele vážnost, budiž. Jakmile však je po obřadech, tisíc láter, ať je nevěsta jako ve snách. Svatba musí být královská a plná fantazie; svatební průvod musí vést od remešské katedrály až k chanteloupské pagodě. Mám hrůzu před hloupou svatbou. U všech všudy! Aspoň toho dne buďte na Olympu! Buďte bohy! Lidé by mohli být vílami, božstvy hry a smíchu, štítonoši se stříbrným brněním; a zatím jsou to tupci. Přátelé, každý novomanžel by měl být knížetem Aldobrandinim. Užijte této jedinečné chvíle, abyste s labutěmi a s orly zaletěli do nebe, připraveni na to, že zítra opět

106 Filozof, člen Akademie a politický řečník.

spadnete do měšťácké žabárny. Nešetřte na sňatku, nepřipravujte jej o lesk; neskrblete toho dne, kdy zářítе. Svatba není šetření. Kdybych to mohl udělat podle své fantazie, bylo by to půvabné; na stromech by bylo slyšet housle. Mým programem je blankyt a stříbro. Pozval bych na slavnost venkovská božstva a svolal bych dryády a nereidy. Amfitritina svatba, růžový oblak, nymfy pěkně učesané a docela nahé, akademik obětující bohyni svou báseň, vůz tažený mořskými obludami.

Na svou mušli troubí Tritón,
ten ušlý chce být při tom.
Na ulitu Tritón hude,
není-li tu, je to chudé.
Hrej, Tritone, na svou mušli;
v blahu tone hned i ušlý.

To je program slavnosti, jak se sluší a patří, nebo tomu vůbec nerozumím, hrom do toho!“

Zatímco dědeček v lyrickém nadšení poslouchal sám sebe, opájeli se Marius a Cosetta navzájem, nemohouce se dosyta na sebe vynadívat.

Teta Gillenormandová pohlížela na to na všechno se svým neporušitelným klidem. Už pět nebo šest měsíců ji stále něco dojímalo; Marius se vrátil, Marius byl přinesen krvácející, Marius byl přinesen z barikády, Marius mrtvý, potom živý, Marius smířený, Marius zasnoubený, Marius se žení s chudou dívkou, Marius se žení s milionářkou. Těch šest set tisíc franků bylo jejím posledním překvapením. Potom byla zase tak lhostejná jako v době, kdy šla poprvé k přijímání. Chodila pravidelně do kostela, odříkávala růženec, četla v modlitební knížce, šeptala v jednom koutě domu *Ave,* zatímco v druhém šuškali *I love you,* a viděla Maria a Cosettu nejasně, jako dva stíny. Ale stín, to byla ona sama.

Je jistý stav nečinného asketismu, v němž otupělá duše, netečná ke všemu, co se dá nazvat životem, nevnímá nic kromě zemětřesení a katastrof, a nic ji nedrásá ani nerozveseluje.

„Taková zbožnost," říkával otec Gillenormand své dceři, „se podobá rýmě. Necítíš nic ze života. Ani zápach, ani vůni."

Ostatně těch šest set tisíc franků upevnilo nerozhodnost staré panny. Její otec si navykl přikládat jí tak malý význam, že se jí ani nezeptal na souhlas s Mariovým sňatkem. Jednal unáhleně, jak bylo jeho způsobem, a protože se z despoty stal otrokem, měl teď jen jednu myšlenku, vyhovět Mariovi. A že existuje teta, která by mohla mít nějaký názor, na to ani nepomyslil, a to ji uráželo, třebas byla taková trpělivá ovce. Tak trochu v duši pohněvaná, ale navenek klidná, si řekla: „Otec rozhodoval o sňatku beze mne; já rozhodnu o dědictví bez něho." Byla vskutku bohatá, její otec nikoliv. V tom směru si tedy vyhradila rozhodnutí pro sebe. Kdyby manželství bývalo chudé, pravděpodobně by byla své peníze odkázala chudým. „Tím hůře pro pana synovce! Bere si žebračku, ať je žebrákem." Ale Cosettin půlmilión tetě učaroval a změnil její smýšlení o zamilované dvojici. Člověk musí mít úctu k šesti stům tisícovek, je tedy jasné, že nemůže učinit nic jiného než své jmění odkázat těm mladým lidem, protože je už nepotřebují.

Bylo ujednáno, že novomanželé budou bydlit u dědečka. Pan Gillenormand trval na tom, že jim postoupí svůj pokoj, nejkrásnější v domě. „To mě omladí," říkal. „To je můj dávný plán. Vždycky jsem si myslil, že ve svém pokoji vystrojím svatbu." Snesl do toho pokoje spoustu starých roztomilých ozdůbek. Dal v něm nahodit strop a vyčalounovat pokoj vzácnou látkou, o níž se domníval, že je z Utrechtu, atlasem nazlátlé barvy se sametovými květy prvosenek. „Touto látkou," říkal, „bylo ověšeno lože vévodkyně anvillské v La Roche-Guyon." Na krb postavil sošku z míšeňského porcelánu, která měla na nahém bříšku rukávník.

Knihovna pana Gillenormanda se stala advokátní kanceláří, kterou Marius nutně potřeboval, jak se pamatujeme, podle nařízení advokátní komory.

(7)
Do štěstí se mísí důsledky snu

Milenci se vídali denně. Cosetta přicházela s panem Fauchelleventem. „Všechno je dnes naruby," říkala slečna Gillenormandová, „snoubenka si chodí k snoubenci pro dvoření." Ale za Mariovy rekonvalescence se to stalo zvykem, který pak upevnily lenošky v ulici Filles-du-Calvaire, protože se pro důvěrné hovory hodily lépe než slaměné židle v ulici Homme-Armé. Marius a pan Fauchelevent se vídali, ale nemluvili spolu. Zdálo se, že to tak spolu ujednali. Sluší se, aby každá dívka měla gardedámu. Cosetta by byla nemohla přijít bez pana Fauchelleventa. Pro Maria pak byl pan Fauchelevent Cosettinou podmínkou. Přijímal ji. Když se hovor nejasně a neurčitě stočil na politické věci týkající se všeobecného zlepšení osudu všech, dovedli si říci něco víc než ano nebo ne. Když se jednou mluvilo o vyučování, které podle Maria mělo být bezplatné a povinné, zahrnující všechny obory a hojnou měrou poskytované všem stejně jako vzduch a slunce, zkrátka přístupné celému národu, byli stejného názoru a takřka se rozhovořili. Marius při té příležitosti zpozoroval, že pan Fauchelevent mluví pěkně, a dokonce vytříbeně. Přesto však se mu čehosi nedostávalo. Pan Fauchelevent měl o něco méně i o něco víc než muž velkého světa.

V duchu a v hloubi svých myšlenek zahrnoval Marius pana Fauchelleventa všemožnými němými dotazy a prostě ho pokládal za laskavého a chladného. Občas pochyboval o svých vlastních vzpomínkách. Měl ve své paměti okénko, černý kout, propast, kterou vyhloubily čtyři měsíce agónie. Ztratilo se v ní mnoho věcí. Ptal se

sama sebe, zda je to skutečně pravda, že viděl pana Fauchelevanta, toho vážného a klidného muže, na barikádě.

Jeho zmámeného ducha nepoznamenala jen zjevující se a mizející minulost. Nelze se domnívat, že se zbavil všech utkvělých myšlenek, které nás nutí ohlížet se melancholicky zpátky, i když jsme šťastní a spokojení. V člověku, který se neobrací k zašlým obzorům, není ani myšlenky, ani lásky. Chvílemi bral Marius hlavu do dlaní a soumrakem jeho paměti táhla rušná a nejasná minulost. Zase viděl, jak padá Mabeuf, slyšel, jak Gavroche zpívá v dešti střel, a on sám cítí pod svými rty chlad Eponinina čela. Enjolras, Courfeyrac, Jean Prouvaire, Combeferre, Bossuet, Grantaire a všichni jeho přátelé vyvstávali před ním a zase se rozplývali. Nebyly všechny ty drahé bytosti, nešťastné, statečné, půvabné nebo tragické, jen přeludem? Existovaly vůbec? Vzpoura všechno zastřela svým dýmem. Velké horečky přivolávají velké sny. Vyptával se sama sebe; zkoumal sám sebe; všechny zmizelé skutečnosti mu působily závrať. Kam se všichni poděli? Je pravda, že všechno je mrtvé? Pád do tmy strhl s sebou všechno kromě něho. Zdálo se mu, že to všechno zmizelo jako za divadelní oponou. I v životě jsou opony, kterými končí jednání. A Bůh přechází k dalšímu dějství.

A co on, byl ještě tím dřívějším člověkem? On, chuďas, je boháč; on, opuštěný, má rodinu; on, zoufalec, se žení s Cosettou. Zdálo se mu, že prošel hrobem, že do něho vstoupil černý a vystoupil bílý. Ostatní v tom hrobě zůstali. Občas ho všechny ty postavy minulosti, vracející se i přítomné, obstupovaly a zachmuřovaly; tehdy pokaždé myslil na Cosettu a znovu se rozjasňoval; jenom tato blaženost byla s to vyhladit onu katastrofu z jeho paměti.

Pan Fauchelevent patřil téměř k zmizelým bytostem. Mariovi se nechtělo věřit, že Fauchelevent z barikády je tento Fauchelevent z masa a krve, který tak vážně sedává vedle Cosetty. Ten první byl patrně jedním z přízraků, které se mu zjevovaly a zase vytrácely v hodinách blouznění. Protože však oba byli uzavření, nemohl se

Marius s panem Fauchelevent dohovořit. Ani by ho to nebylo napadlo. Už jsme se zmínili o této svérázné podrobnosti.

Dvě bytosti, které mají společné tajemství a v jakémsi mlčenlivém srozumění neprohodí o něm ani slovo, najdeme častěji, než se zdá.

Jen jedenkrát se Marius pokusil jít dál. Zavedl řeč na ulici Chanvrerie, potom se obrátil k panu Fauchelevent ovi a řekl:

„Vy jistě znáte tu ulici?"

„Kterou ulici?"

„Ulici Chanvrerie."

„Ani nevím, že se nějaká ulice tak jmenuje," odpověděl pan Fauchelevent nejpřirozenějším tónem na světě.

Odpověď, která se týkala jména ulice, a ne ulice samotné, zdála se Mariovi přesvědčivější, než vskutku byla.

„Jistě jsem snil," pomyslil si. „Měl jsem halucinaci. To se nu někdo podobal. Pan Fauchelevent tam nebyl."

(8)
Dva muži, kteří nejsou k nalezení

Ať byl Marius sebeokouzlenější, přece nezapomínal na své povinnosti.

Ještě před svatbou, která se připravovala, se Marius pustil do nesnadného a velmi svědomitého zjišťování některých podrobností z minulosti.

Byl zavázán vděčností na několika stranách: jednak za svého otce, jednak za sebe samého.

Nejdřív se pídil po Thénardierovi, a potom po neznámém muži, který ho přinesl k panu Gillenormandovi.

Vroucně si přál oba tyto muže nalézt; nechtěl na ně zapomenout ve chvíli svého štěstí; obával se, že by ty nesplacené dluhy vrhaly stín na jeho život, od nynějška tak zářivý. Ve své čestnosti chtěl splatit dávný účet a vyrovnat se s minulostí, než radostně vykročí do budoucnosti.

Vědomí, že Thénardier byl zločinec, nijak nevylučovalo skutečnost, že kdysi zachránil plukovníka Pontmercyho. Thénardier byl lupičem pro každého vyjma Maria.

A protože Marius neznal, co se skutečně na bojišti u Waterloo událo, nevěděl ani o tom, že se mezi jeho otcem a Thénardierem vyvinula podivná situace; že mu totiž vděčil za život, aniž mu byl zavázán vděčností.

Žádnému z agentů, kterých Marius používal, se nepodařilo Thénardiera nalézt. Zdálo se, že zmizel beze stopy. Thénardierová zemřela ve vězení v době vyšetřování. Thénardier a jeho dcera Azelma, jediní, kteří zůstali z té žalostné skupiny, se propadli do tmy. Propast společenského neznáma je mlčky pohltila. Na hladině se neukázalo ani chvění, ani rozruch, ani temné soustředěné kruhy, které prozrazují, že tam cosi spadlo a tam že je možno hledat.

Protože Thénardierová zemřela, Boulatruelle jako nezúčastněný byl zproštěn viny, Claquesous zmizel a hlavní obžalovaní utekli z vězení, proces týkající se přepadení v Gorbeauově baráku se nepodařilo uzavřít. Věc se nevysvětlila. Porota se musila spokojit se dvěma vedlejšími viníky, Panchaudem, řečeným Printanier nebo Bigrenaille, a Demi-Liardem, řečeným Deux-Milliards; ti byli po slyšení stran odsouzeni k deseti rokům galejí. Jejich společníci, kteří utekli, byli odsouzeni k doživotní nucené práci *in contumaciam.*[107] Thénardier, vůdce a původce, byl rovněž *in contumaciam* odsouzen k smrti. Toto odsouzení bylo jedinou stopou, která zůstala po Thénardierovi a vrhala na jeho zasuté jméno svůj příšerný svit jako svíčka hořící vedle már.

Právě toto odsouzení zahnalo Thénardiera do krajních hlubin, protože se bál, že bude znovu dopaden, a tím ještě víc zhustilo temnotu, která toho člověka chránila.

107 V nepřítomnosti (lat.).

Pátrání po neznámém muži, který zachránil Maria, bylo zpočátku úspěšné, ale potom uvízlo. Podařilo se nalézt fiakr, který večer 6. června přivezl Maria do ulice Filles-du-Calvaire. Kočí prohlásil, že 6. června stál na rozkaz jednoho tajného policisty od tří hodin odpoledne až do noci na Elysejských polích, nad výtokem Velké stoky; že se v devět hodin večer otevřela mříž stoky ve svahu břehu; že odtamtud vyšel muž a nesl na ramenou jiného muže, který vypadal jako mrtvý; policista, který v těch místech číhal, zatkl živého a zmocnil se mrtvého; potom na agentův rozkaz vzal kočí „všechny ty lidi" do fiakru; že byli nejprve v ulici Filles-du-Calvaire; tam složí mrtvého, že ten mrtvý byl pan Marius a že ho kočí dobře poznává, ačkoliv je „tentokrát" živý; potom prý zase nasedli do kočáru, on švihl do koní a několik kroků od vrat Archívu dostal rozkaz, aby zastavil; a že mu tam na ulici zaplatili a propustili ho; policista pak druhého muže odvedl; více neví; byla velmi temná noc.

Jak jsme už řekli, Marius se na nic nepamatoval. Jenom si matně vzpomínal, že ho zezadu zachytila pevná ruka, právě ve chvíli, když na barikádě padal naznak; potom se v něm všechno zatemnilo. Teprve u pana Gillenormanda nabyl vědomí.

Nejrůznější domněnky se mu honily hlavou.

O své totožnosti nemohl pochybovat. Jak se tedy stalo, že padl v ulici Chanvrerie, ale byl sebrán policistou na břehu Seiny u mostu Invalidů? Kdosi ho odnesl z okolí tržnice na Elysejská pole. A jak? Stokou. Neslýchaná obětavost!

Kdosi? Kdo?

Právě toho člověka Marius hledal.

O muži, který ho zachránil, nevypátral nic; žádná stopa, ani nejnepatrnější známka.

Marius začal pátrat i u policejní prefektury, ačkoliv tady musil být velice opatrný. Ale ani úřední zprávy, které dostal, nic neobjasnily. Prefektura věděla méně než kočí fiakru. O zatčení 6. června u mříže Velké stoky nebyla na policejní stanici podána žádná zpráva; od

žádného policisty nedošlo hlášení o této události, kterou na prefektuře ostatně pokládali za vybájenou. Ty povídačky přičítali kočímu. Když takový člověk tuší tučné spropitné, proč by si něco nevymyslil a nenapovídal! Nicméně to pravda byla, a Marius nemohl o ní pochybovat, jak jsme právě řekli, ledaže by pochyboval o své vlastní totožnosti.

Podivná záhada se nedala nijak vysvětlit.

A co ten muž, ten tajemný člověk, kterého kočí viděl vycházet z mříže Velké stoky, jak nese na zádech omdlelého Maria, a kterého číhající policista zatkl při činu? Co se stalo s ním? A co se stalo s policistou? Proč policista mlčel? Podařilo se tomu muži utéci? Podplatil policistu? Proč se nepřihlásil u Maria, který mu byl tak zavázán? Nezištnost toho člověka byla stejně obdivuhodná jako jeho obětavost. Proč se ten muž neukázal? Snad nestál o odměnu, ale nikdo nemůže nestát o vděčnost. Zemřel? Co to bylo za člověka? Jak vypadal? Nikdo nedovedl říci. Kočí vypovídal: Noc byla velmi tmavá. Bask a Nicoletta ve svém zděšení viděli jen mladého pána zbroceného krví. Jedině domovník, jehož svíce osvětlovala Mariův tragický návrat, si toho muže všiml a popsal ho takto: „Z toho člověka šla hrůza."

Marius dal schovat zakrvácený kabát, který měl na sobě, když ho přinesli k dědovi, protože doufal, že mu pomůže při pátrání. Když jej prohlížel, všiml si, že jeden šos je zajímavě roztržen. Kus ho scházel.

Jednou večer vykládal Marius před Cosettou a Jeanem Valjeanem o celé té zvláštní příhodě, o nekonečném pátrání a o marnosti svého úsilí. Neúčastná tvář „pana Faucheleventa" ho rozčilovala. S prudkostí, která se téměř zachvívala hněvem, zvolal:

„Ano, ten muž, ať je to kdokoliv, byl vznešený. Víte, co udělal, pane? Zakročil jako archanděl. Musil se vrhnout doprostřed boje, musil mě odnést, otevřít stoku, vtáhnout mě do podzemí a nést mě! Musil ujít přes půl druhé míle v strašných podzemních chodbách,

skloněn, ohnut, ve tmách, ve stoce, přes půldruhé míle, pane, s mrtvolou na zádech! A k čemu to všecko? Jedině proto, aby tu mrtvolu zachránil. A ta mrtvola jsem byl já. Řekl si: Snad je v ní ještě záblesk života; nasadím vlastní život pro tu ubohou jiskřičku! A nenasadil svůj život snad jen jednou, ale dvacetkrát! Při každém kroku mu hrozilo nebezpečí. Když vyšel ze stoky, byl zatčen. Umíte si, pane, představit, co ten člověk všecko dával v sázku? A bez naděje na jakoukoli odměnu! Co jsem byl? Povstalec. Co jsem byl? Poražený. Kdyby mi patřilo Cosettiných šest set tisíc franků…“

„Jsou vaše,“ přerušil ho Jean Valjean.

„Tedy,“ pokračoval Marius, „bych je dal za nalezení toho muže.“

Jean Valjean mlčel.

KNIHA ŠESTÁ
Probdělá noc

(1)
Dne 16. února 1833

Noc z 16. na 17. února 1833 byla požehnaná. Nad svou tmou měla otevřená nebesa. Byla to svatební noc Maria a Cosetty.

Den byl k pomilování krásný.

Nebyla to žádná slavnost v oblacích, jak o ní snil dědeček, výpravné představení se spoustou cherubínů a amórků nad hlavami novomanželů, nebyl to sňatek, který by zasluhoval, aby ho zvěčnili vlysem nade dveřmi; ale byl milý a plný úsměvů.

Roku 1833 se slavily veselky jinak než dnes. Francie si ještě nevypůjčovala od Anglie její svrchovaně útlocitný zvyk unést ženu, utéci s ní po obřadech z kostela, skrývat se ze studu nad svým štěstím a spojovat chování bankrotáře s extází autora *Písně písní.* Tehdy se ještě nechápalo, kolik cudnosti, jemnosti a slušnosti je v tom, když se drkotáme se svým rájem v poštovním voze, když přerušujeme svá zasvěcování cvakáním podkov, když si za svatební lože vybereme hospodskou postel a ve všední alkovně, která stojí tolik a tolik za noc, necháme za sebou nejsvětější vzpomínku svého života, do které se mísí důvěrné šuškání kočího dostavníku s děvečkou z hospody.

V druhé polovici devatenáctého století, v níž žijeme, už nestačí starosta a jeho šerpa, kněz a jeho ornát, zákon a Bůh, dnes je třeba je doplnit postiliónem z Lonjumeau; modrý kabát s červeným límcem a s rolničkami místo knoflíků, plechové nárameníky, zelené koženky, proklínání normanských koní se stočenými ohony, falešné prýmky, klobouk z voskovaného plátna, hrubé napudrované vlasy, ohromný bič a důkladné boty. Francie nejde zatím ve své eleganci

tak daleko, aby podle vzoru anglické šlechty zasypávala poštovní vůz novomanželů krupobitím starých bačkor a sešlapaných bot na památku Churchilla, pozdějšího Marlborougha neboli Malbroucka, takto napadeného v den svatby tetiným hněvem, který mu přinesl štěstí. Staré boty a bačkory nejsou ještě součástí našich svatebních obřadů; ale mějme trpělivost, dobrý vkus se stále šíří a my se toho dočkáme.

Roku 1833 ještě neharcovala svatba v dostavníku.

Tehdy, a to je divné, si ještě představovali, že svatba je rodinné a družné veselí, že patriarchální hostina nic neubírá na důvěrné slavnostnosti, že dobrá nálada, byť i přílišná, jen je-li počestná, nijak štěstí neuškodí a že je konečně velebné a správné, když dva osudy, z nichž vznikne rodina, se sblíží doma, a když společný život manželů má pro příště za svědka svatební ložnici.

Ano, lidé byli tak nestydatí, že se ženili doma.

Podle této módy dnes už zastaralé se konala svatba u pana Gillenormanda.

Třebaže ženění a vdávání je tak přirozené a tak obyčejné, přece jen ohlášky, sepisování smluv, radnice a kostel působí potíže. Nebyli s tím hotovi před 16. únorem.

Stalo se – to poznamenáváme jedině ze snahy po přesnosti –, že 16. února bylo masopustní úterý. Váhalo se a zejména slečna Gillenormandová měla pochybnosti.

„Masopustní úterý," zvolal děd, „tím lépe. Máme přísloví:

Sňatek na masopustní úterý
na děti štědrý je kdekterý.

Nemluvme o tom. Tedy 16. února. Chceš to snad později, Marie?"

„To určitě ne!" odpověděl zamilovaný.

„Ožeňme se tedy," řekl dědeček.

Svatba se tedy konala na masopustní úterý, bez ohledu na veřejné radovánky. Toho dne pršelo, ale mezi mraky se pro radost milencům vždycky ukáže kousek modrého nebe, když se ostatní tvorstvo choulí pod deštníkem.

Den před svatbou odevzdal Jean Valjean za přítomnosti pana Gillenormanda Mariovi pět set čtyřiaosmdesát tisíc franků.

Protože se sňatek uzavíral podle zásady o společném majetku, bylo úřední jednání jednoduché.

Jean Valjean už nepotřeboval Toussaintku; zdědila ji Cosetta a povýšila ji na komornou.

Pro Jeana Valjeana přichystali v domě pana Gillenormanda krásný pokoj s nábytkem zvlášť pro něho vybraným a Cosetta mu tak neodolatelně říkala: „Tatínku, prosím vás," až na něm téměř vynutila slib, že se tam nastěhuje.

Několik dní před ustanoveným dnem sňatku se Jeanu Valjeanovi stala nehoda; poranil si trochu palec pravé ruky. Nebylo to nic vážného; a on nedovolil, aby se tím někdo zabýval ani aby ho ošetřil nebo prohlédl jeho poranění, ba ani Cosettě to nedovolil. Musil si však obvázat ruku a nosit ji na pásce, nemohl se ani podepsat. Zastoupil ho pan Gillenormand jakožto Cosettin druhý poručník.

Nepovedeme čtenáře ani na radnici, ani do kostela. Až tam za milenci nechodíme, obyčejně se obracíme zády k událostem, jakmile si zatkneme do knoflíkové dírky svatební kytičku. Zaznamenáváme toliko příhodu, které si svatebčané ostatně ani nevšimli a jež se stala cestou z ulice Filles-du-Calvaire do kostela Saint-Paul.

Tehdy na severním konci ulice Saint-Louis vyměňovali dlažbu. Byla zahrazena už od ulice Parc-Royal. Svatební vozy nemohly jet přímo do kostela Saint-Paul. Bylo nutno změnit směr a nejjednodušší bylo dát se bulvárem. Jeden z hostů poznamenal, že je masopustní úterý a že tam bude zácpa kočárů. „Proč?" otázal se pan Gillenormand. „Bude tam plno masek!"

„Znamenitě," řekl děd. „Jeďme tamtudy. Dnes se mladí žení, poznají, co je život. Neuškodí jim, podívají-li se na trochu té maškarády."

Jeli tedy po bulváru. V prvním kočáře seděli Cosetta a teta Gillenormandová, pan Gillenormand a Jean Valjean. Marius, podle zvyku ještě odloučený od své nevěsty, byl v druhém kočáře. Jakmile svatební průvod vyjel z ulice Filles-du-Calvaire, zařadil se do dlouhé řady povozů, která tvořila nekonečný řetěz od Madeleine k Bastile a od Bastily k Madeleine.

Na bulváru se masky jen hemžily. Ačkoliv chvílemi poprchávalo, šaškové, paňácové a kašpárkové se tím nedali odradit. V dobré náladě zimy roku 1833 se Paříž přestrojila za Benátky. Taková masopustní úterý už dnes neuvidíme. Svět sám je dnes karneval, a proto už karneval neslavíme.

Ulice byly zaplaveny chodci a v oknech se tísnili zvědavci. Terasy, které vroubí sloupoví divadel, byly přecpány diváky. Lidé se dívali nejen na masky, ale sledovali kolemjedoucí povozy všeho druhu, o masopustním úterý stejně početné jako při dostizích v Longchamps, drožky, nákladní vozy, káry a dvoukolky jedoucí v pořádku, pěkně za sebou, přesně podle policejních předpisů, jako by se pohybovaly na kolejích. Kdo sedí ve voze, je divákem i hercem zároveň. Strážníci řídili na obou stranách bulváru dvě nekonečné rovnoběžné řady, pohybující se proti sobě, a bděli, aby nic nepřerušilo dvojitý proud povozů, dvou potoků, z nichž jeden proudil nahoru, druhý dolů, jeden k Chaussée d'Antin, druhý k předměstí Saint-Antoine. Povozy s erby francouzských pairů a vyslanců jezdily prostředkem jízdní dráhy sem tam docela svobodně. Některé nádherné a veselé průvody, zejména průvod Tučného vola, měly tutéž výsadu. V tomto pařížském veselí si Anglie zapráskala bičem; poštovní vůz lorda Seymoura, na němž si dav brousil svůj vtip, projížděl velmi hlučně.

V dvojité řadě, podél níž městští gardisté cválali jako ovčáčtí psi, počestné rodinné kočáry, plné pratetiček a prababiček, vystavovaly

u svých oken svěží skupiny maskovaných dětí, sedmiletých pierotů a šestiletých pierotek, rozkošných stvořeníček, která cítila, že jsou oficiální částí veřejné zábavy, a která, proniknuta důstojenstvím svého šaškovství, se tvářila důstojně jako hodnostáři.

Občas nastal v některém úseku zmatek; jedna nebo druhá z obou postranních řad se zastavila, dokud nebyl uzel rozmotán; stačilo, aby jeden vůz nemohl dále, a zadržel celou řadu. Potom se vozy zase hnuly kupředu.

Svatební kočáry jely po pravé straně bulváru, v řadě směřující k Bastile. U ulice Pont-aux-Choux se vozy zastavily. Téměř zároveň se na druhé straně zastavil i druhý proud směřující k Madeleine. V této části průvodu byl vůz s maskami.

Pařížané dobře znají takové vozy – lépe řečeno – takové náklady masek. Kdyby scházely na masopustní úterý nebo v polovině postu, spatřoval by se v tom úmysl a řeklo by se:

V tom něco vězí. Asi padne ministr. Skupinky kasander, harlekýnů a kolombín natřásajících se nad hlavami chodců, směšné figury od Turka až k divochovi, pouťoví siláci, podpírající plátěné stříšky, prodavačky ryb, které by přinutily Rabelaisa, aby si zacpal uši, jako kdysi bakchantky přinutily Aristofana, aby sklopil oči, paruky z koudele, růžová trika, frajerské klobouky, pitvorné masky posměváčků, bláznovské třírohé klobouky s mašlemi, pokřikování na chodce, ruce opřené v boky, odvážné postoje, nahá ramena, masky na tvářích a nestydatosti, kterým byl sňat náhubek; směsice drzostí, kterou veze kočí ověnčený květinami; takový je řád toho dne.

Řekové potřebovali Thespidovu káru, Francie potřebuje Vadéovu[108] drožku.

Všechno se může parodovat, i parodie. Saturnálie, škraboška antické krásy, se mění, rostou a bubří, až je z nich masopustní úterek; a bakchantka, kdysi věnčená révou, zalitá sluncem a ukazující

108 Vadé – autor vulgárních divadelních her.

mramorová ňadra v božské polonahotě, dnes zbachratěla pod hadrem zplihlým v severním větru, a dostala nakonec jméno maškara.

Tradice maškarních vozů sahá do nejstarších dob monarchie. Už rozpočet Ludvíka XI. povoluje správci paláce „dvacet tourských sou na tři kočáry pouličních maškar".

Za naší doby se vozí ty spousty povykujících kreatur ve starodávném voze, jehož střechu obsadí; nebo se hlučná skupinka nechá vozit v najatém kočáru s otevřenou střechou. Do vozu pro šest se jich natlačí dvacet. Jsou na kozlíku, na sklopném sedátku, na postranicích i na oji. Sedí obkročmo i na svítilnách vozu. Stojí, leží, sedí na zkřížených nohou nebo je mají spuštěné z kočáru. Ženy posedávají mužům na kolenou. Nad hemžícími se hlavami davu je zdaleka vidět jejich bláznivou pyramidu. Podobné vozy jsou horami žertování uprostřed hlučného shromáždění. Umělci Collé, Panard a Piron[109] zde čerpají a obohacují svůj slovník hantýrkou. Z výše se chrlí na lid katechismus sprostoty. Fiakr, který nabubřel osazenstvem, vypadá výbojně. Vpředu je rámus, vzadu povyk. Křičí se tam, zpívá, ječí, chechtá a každý se svíjí rozkoší; řve tam bujnost, plápolá tam posměšek, rozpustilost se roztahuje jako purpur; dvě herky táhnou frašku, která se rozvila v apoteózu; je to vítězný vůz smíchu.

Smích je však příliš nestoudný, než aby byl upřímný. Ten smích je vskutku podezřelý. Ten smích má své poslání. Má dokazovat Pařížanům, že je masopust.

Nad těmi vozy plnými chátry, v níž tušíme jakousi záhadu, se musí filozof zamyslit. Má v nich prsty vláda. Tady dobře vyhmátneme tajné vztahy mezi veřejně činnými muži a veřejnými ženami.

Padá na nás smutek, že na odiv vystavené hanebnosti mají nahradit veselí, že úřady vábí lid kupením potupy na hanbu, že špionáž podpíraná prostitucí baví dav tím, že ho uráží, a že se publikum

109 Básníci nevázaných popěvků a satir z 18. stol.

rádo dívá, jak se na čtyřech kolech fiakru veze obludná živá hromada, pozlátkový hadr, zpola odpadek, zpola světlo, hromada, která štěká a zpívá; že lid tleská té slávě utvořené ze všemožné ostudy; je opravdu trapné, že se široké vrstvy radují, jen když policie přivede mezi ně mnohohlavé hydry nevázanosti. Ale co se dá dělat? Ty káry bahna, opentlené a plné květin, jsou uráženy i amnestovány smíchem zástupů. Všeobecný smích je spoluviníkem všeobecné zpustlo: ti mravů. Některé nezdravé slavnosti rozkládají morálku lidu a dělají z něho chátru. A chátra a tyrani potřebují šašky. Král má Roquelaura[110] a lid má kašpara. Paříž je velké bláznivé město pokaždé, když není městem velkým a vznešeným. Masopust je v ní částí politiky. Paříž, přiznejme si to, se ráda pobaví komedií, kterou pro ni hraje sprostota. Na svých pánech – má-li vůbec nějaké – žádá jediné: natřete mi bláto líčidlem. Řím měl stejnou povahu. Měl rád Nerona. Nero tyl titánský komediant.

Jak jsme právě řekli, náhoda tomu chtěla, že jeden z těch beztvarých hroznů maskovaných žen a mužů, naložený na velikém voze, se zastavil na levé straně bulváru, zatímco svatební průvod stanul na opačné straně. Vůz, na němž seděly masky, spatřil před sebou na druhé straně bulváru kočár, v němž byla nevěsta.

„Podívej se," řekla jedna maska, „svatba."

„To není pravá svatba," prohodila nato druhá. „Ta pravá jsme my."

A protože byly příliš daleko, aby mohly pokřikovat na svatebčany, a protože se bály strážníků, zadívaly se obě masky jinam.

Za chvíli měl maškarní vůz mnoho práce, protože na něj začali lidé hulákat, to je způsob, jakým se dav mazlí s maškarami; obě masky, které spolu právě mluvily, musily se svými kamarády odrážet útoky diváků a zásoba nadávek z tržnice jim nestačila na odražení ohromných ran, které jim zasazovala tlama lidu.

Mezi maskami a davem nastala strašná výměna malebných rčení.

110 Dvořan Ludvíka XIV., pověstný vtipnými výroky.

Mezitím jiné dvě masky na témž voze, Španěl s ohromným nosem v zestárlé tváři s obrovskými kníry, a hubená prodavačka ryb, docela mladé děvče se škraboškou, si také všimly svatby, a zatímco si jejich společníci nadávali s obecenstvem, tiše spolu rozmlouvaly.

Jejich postranní rozhovor byl přerušován hlukem a ztrácel se v něm. Dešťové přeháňky promočily otevřený vůz; únorový vítr není teplý; polonahá prodavačka ryb se třásla, smála a kašlala, když odpovídala Španělovi.

Tu je jejich rozhovor:

„Poslyš…“

„Co je, fotr?“

„Vidíš toho starýho?“

„Kterýho starýho?“

„Tamhle, toho v první svatební kisně, na naší straně.“

„Co má ruku na černém šátku?“

„Ano.“

„No a?“

„Jsem si jist, že ho znám.“

„Ale.“

„Ať visím, ať mě čert vezme, jestli toho tatrmana neznám.“

„Dneska celá Paříž dělá tatrmana.“

„Nevidíš nevěstu, když se nahneš?“

„Ne.“

„A ženicha?“

„V téhle kisně není ženich.“

„Nesmysl!“

„Ledaže by to byl ten druhý dědek.“

„Koukej, abys viděla nevěstu, a vykloň se pořádně.“

„Nemůžu.“

„Co dělat, toho starýho, co má něco na pazouře, určitě znám.“

„A co z toho máš, že ho znáš?“

„Se neví. Snad někdy!“
„Já na ty dědky kašlu.“
„Já ho znám.“
„Tak si ho znej.“
„Hrome, jak se dostal na svatbu?“
„My jsme na ní taky.“
„Odkud jede ta svatba?“
„Copak já vím?“
„Poslouchej.“
„Co?“
„Měla bys udělat jedno.“
„Co?“
„Vylézt z naší kisny a obletovat tu svatbu.“
„K čemu to?“
„Aby se vědělo, kam jede a co je to zač. Slez honem a val, holka, jsi mladá.“
„Já nesmím z vozu.“
„Proč to?“
„Sem najatá.“
„Hrom do toho!“
„Musím dělat prefektuře celý den prodavačku ryb.“
„To máš pravdu.“
„Když slezu z vozu, první inspektor mě sbalí, to snad víš.“
„Ano, to vím.“
„Pro dnešek si mě bonzové koupili.“
„To je fuk. Ten dědek mě ale dopaluje.“
„Dědkové tě dopalují? Vždyť nejsi žádná holka.“
„On je v prvním voze.“
„Co na tom?“
„V nevěstině kisně.“
„Co dál?“
„Tak je to její otec.“

„Co je mi do toho?“

„Povídám ti, že je to otec.“

„Je tam jen tenhle otec.“

„Poslouchej.“

„Co?“

„Nesmím vycházet, leda maskovaný. Tady jsem v suchu, nikdo neví, kdo jsem. Ale zítra je už po maškarádě. Je popeleční středa. Možná, že by mě zahákli. Musím se vrátit do díry. Ty jsi volná.“

„Moc ne.“

„Ale pořád víc než já.“

„A co potom?“

„Musíš se dovědět, kam jela ta svatba.“

„Kam jede?“

„Ano.“

„To já vím.“

„Kam teda jede?“

„Do Cadran Bleu.“

„Předně to není na téhle straně.“

„Tak tedy do Rapée.“

„Nebo jinam.“

„To záleží na ní, svatby si můžou jezdit, kam chtějí.“

„Nejde jenom o to. Povídám ti, že mi musíš vyzvědět, jaká je to svatba, co je na ní ten starý, a kde bydlí ti mladí.“

„Jdi mi do háje! To bude švanda! To je tak lehký najít za týden svatbu, která jela po Paříži na masopustní úterý. Jehlu v kupě sena! Copak je to možný?“

„Ať, musíš se vynasnažit. Slyšíš, Azelmo?“

Obě řady po obou stranách bulváru se zase daly do pohybu a maškarní vůz ztratil nevěstinu „kisnu“ z očí.

(2)
Jean Valjean má stále ruku na pásce

Uskutečnit svůj sen! Komu je to popřáno? Proto se asi v nebi konají volby; všichni jsme kandidáty, aniž o tom víme; andělé hlasují. Cosetta a Marius byli vyvoleni.

Na radnici i v kostele byla Cosetta skvělá a dojemná. Oblékala ji Toussaintka s Nicolettou.

Cosetta měla bílou taftovou sukni, šaty z belgické krajkoviny, závoj z anglického tylu, náhrdelník z jemných perel a věneček z oranžových květů; to všechno bylo bílé, a v té bělosti Cosetta jen zářila. Bělostná neposkvrněnost vyzařovala světlo. Dalo se říci, že to je panna, z níž se stává bohyně.

Marius si uhladil a navoněl své krásné vlasy; mezi hustými kadeřemi mu tu a tam bylo vidět bledé rýhy, jizvy z barikády.

Cosettu vedl dědeček, hrdý, se vztyčenou hlavou, více než jindy ztělesňující ve svém úboru i chování veškerou eleganci dob Barrasových. Zastupoval Jeana Valjeana, který pro svou ruku na pásce nemohl nevěstě nabídnout rámě.

Jean Valjean v černých šatech šel za nimi a usmíval se. „Pane Fauchelevente," řekl mu děd, „máme to krásný den. Hlasuji pro skončení žalů a zármutků. Není třeba, aby někde byl ještě smutek. Pardieu, nařizuju radost! Zlo nemá právo na existenci, je věru hanba pro nebeský blankyt, že se najdou nešťastní lidé. Zlo nepochází od člověka, člověk je v jádru dobrý. Všechny lidské strasti mají své hlavní sídlo a ústřední vládu v pekle, jinak řečeno v ďáblových Tuileriích. To je dobré, já tu vedu demagogické řeči! Co se mne týká, nemám už politické přesvědčení; nechť jsou všichni lidé bohatí, to znamená veselí, víc si nepřeju."

Bylo po obřadech, před starostou i před knězem byla vyslovena všemožná ano, na radnici i v sakristii se podpisovaly listiny a vyměňovaly prsteny, snoubenci poklekali těsně vedle sebe v dýmu

kadidla pod baldachýnem z bílého moaré; drželi se za ruce a kráčeli uprostřed obdivu a závisti, Marius v černém, ona v bílém, a před nimi obřadník s plukovnickými epoletami ťukal do dlažby halapartnou; tak došli mezi dvěma řadami žasnoucích diváků k dokořán otevřenému kostelnímu portálu a chystali se vsednout do vozu. Všechno bylo skončeno, a Cosetta stále ještě tomu nemohla uvěřit. Hleděla na Maria, hleděla na zástup, hleděla na nebe; zdálo se, že má strach, aby se neprobudila. Její užaslá a znepokojená tvář jí dodávala okouzlující půvab. Při návratu vsedli do téhož kočáru, Marius vedle Cosetty, pan Gillenormand a Jean Valjean naproti nim. Teta Gillenormandová ustoupila a usadila se v druhém voze. „Děti," řekl děd, „pane barone a paní baronko, máte třicet tisíc franků renty." A Cosetta naklonivši se k Mariovi, něžně zašeptala: „Tak je to tedy pravda. Už jsem Mariova. Už jsem tvoje."

Oba zářili. Prožívali chvíle, které se už nikdy nenavrátí a nikdy se nebudou opakovat, dospěli k oslňujícímu průsečíku veškeré mladosti a veškerého blaha. Uskutečňovali verše Jeana Prouvaira; oběma dohromady ještě nebylo čtyřicet let. Bylo to dokonalé manželství; ty dvě děti byly jako dvě lilie. Neviděli se: vnímali se. Cosetta spatřovala Maria ve svatozáři; Marius povýšil Cosettu na oltář. A na tom oltáři a v té svatozáři se obě apoteózy mísily a v pozadí, ani se neví, jak to přišlo, byla pro Cosettu za oblakem, pro Maria za plamenem, přichystána vytoužená skutečnost, dostaveníčko polibku a snu, poduška svatebního lože.

Všechny útrapy, které zažili, měnily se jim v opojení. Zdálo se jim, že zármutky, probdělé noci, slzy, úzkosti, zděšení a zoufalství se proměnily v lichotky a v paprsky a že tu nadcházející kouzelnou chvíli činí ještě půvabnější; že strasti jsou zároveň služkami, které pomáhají radosti při oblékání. Jak je dobré trpět! Neštěstí tvořilo aureolu jejich nevýslovného štěstí. Dlouhé živoření jejich lásky končilo nanebevstoupením.

V obou duších bylo stejné okouzlení, s odstínem rozkoše v Mariovi, s odstínem cudnosti v Cosettě. Šeptali si tichounce: „Půjdeme se podívat na svou zahrádku v ulici Plumet.“ Záhyby Cosettina šatu se rozprostíraly na Mariovi.

V takový den se do snění mísí slovy nevyjádřitelná jistota. Máme a tušíme. Ještě máme kdy, abychom to uhodli. Toho dne nevýslovně vzrušuje, když v poledne myslíme na půlnoc. Rozkoš obou srdcí se přelévala na dav a rozjařovala chodce.

U kostela v ulici Saint-Antoine se zastavovali zevlouni, aby v okně kočáru viděli, jak se na Cosettině věnečku chvějí pomerančovníkové květy.

Potom se svatebčané vrátili do ulice Filles-du-Calvaire, domů. Triumfující a zářivý Marius stoupal vedle Cosetty po schodišti, po němž ho nedávno přinášeli umírajícího. Žebráci, seskupení u vrat a dělící se o obsah jejich peněženek, jim žehnali. Všude byly květiny. Dům byl stejně plný vůní jako kostel; po kadidle růže. Zdálo se jim, že slyší hlasy zpívající v nekonečnu; měli v srdci Boha; osud jim připadal jako hvězdný strop; nad hlavami viděli záři vycházejícího slunce. Náhle zazněly hodiny, Marius pohlédl na rozkošnou nahou paži Cosettinu a na růžovost, prosvítající pod krajkami jejího živůtku, a Cosetta, spatřivši Mariův pohled, se začervenala až po uši.

Na svatbu sezvali mnoho starých přátel Gillenormandovy rodiny; hosté se točili kolem Cosetty a jako o závod jí říkali paní baronko.

Důstojník Théodule Gillenormand, teď už kapitán, přijel z Chartres, kde byl posádkou, aby se zúčastnil svatby svého bratrance Pontmercyho. Cosetta ho nepoznala.

A on, zvyklý, že ho ženy pokládaly za hezkého, se nepamatoval na Cosettu víc než na kteroukoli jinou ženu.

„Vždyť jsem měl pravdu, když jsem nevěřil té historce s hulánem!“ říkal si starý Gillenormand.

Cosetta ještě nikdy nebyla k Jeanu Valjeanovi tak něžná. Zároveň si pěkně rozuměla i s dědečkem Gillenormandem; zatímco on se

blýskal svými aforismy a životními průpovídkami, vydechovala ona lásku a dobrotu jako vůni. Štěstí si přeje, aby všichni byli šťastni.

Když mluvila s Jeanem Valjeanem, vracela se k milému tónu z dob, kdy ještě byla maličká. Hladila ho úsměvem.

Hostina byla připravena v jídelně.

Slavnostní osvětlení je nezbytným kořením velké radosti. Šťastní lidé nemají rádi mlhu a přítmí. Nechtějí být smutní. Noc ano; ne však ponurost. Nesvítí-li slunce, je nutno je vytvořit.

Jídelna byla výstavkou roztomilých věcí. Uprostřed nad běloskvoucím stolem benátský lustr ze skleněných hranolů, s modrými, fialovými, červenými a zelenými ptáčky rozesazenými mezi svíčkami; kolem lustru girlandy, na zdi zrcadlové svícny o třech až pěti ramenech: zrcadlo, křišťál, sklo, stolní náčiní, porcelán, majolika, zlato, stříbro, všechno se třpytilo a radovalo. Prázdná místa na stole mezi svícny byla zaplněna kyticemi, takže tam, kde nebylo světlo, bylo kvítí.

V předsíni troje housle a flétna tlumeně hrály Haydnova kvarteta.

Jean Valjean usedl na židli v salónu za dveřmi, jejichž otevřené křídlo ho téměř zakrývalo. Než zasedli ke stolu, přišla Cosetta, jakoby z náhlého rozmaru, poklonila se mu hluboce, rozkládajíc oběma rukama své svatební šaty, a šelmovství jí zajiskřilo v očích, když se ho něžně ptala:

„Tatínku, jste spokojen?“

„Ano,“ řekl Jean Valjean, „jsem spokojen.“

„Tak se zasmějte.“

Jean Valjean se usmál.

Za chvíli oznámil Bask, že je prostřeno.

Hosté, v čele pan Gillenormand s Cosettou, vstoupili do jídelny a posadili se na místa, která jim byla určena.

Stála tam dvě velká křesla, po nevěstině pravici a levici, první pro pana Gillenormanda, druhé pro Jeana Valjeana.

Pan Gillenormand se posadil. Druhé křeslo zůstalo prázdné.

Hledali očima „pana Faucheleventa“.

Nebyl tam.

Pan Gillenormand se optal Baska.

„Nevíš, kde je pan Fauchelevent?“

„Pane,“ odpověděl Bask. „Vím. Pan Fauchelevent mi řekl, abych pánovi vyřídil, že ho trochu pobolívá nemocná ruka a že nebude moci obědvat s panem baronem a s paní baronkou. Prosí za prominutí a přijde prý zítra ráno. Právě odešel.“

Prázdné křeslo na chvíli ochladilo veselou náladu svatební hostiny. Pan Fauchelevent nebyl přítomen, ale byl tu pan Gillenormand, který zářil za dva. Ujišťoval, že pan Fauchelevent udělal dobře, že si šel brzy lehnout, když měl bolesti, a že to je jenom „bébé“. To prohlášení stačilo. Ostatně, co znamená jeden tmavý koutek v takové záplavě radosti? Cosetta a Marius prožívali jednu ze sobeckých a požehnaných chvilek, v níž je člověk schopen vnímat jen štěstí. Pan Gillenormand připadl na šťastnou myšlenku. „Božínku, máme tu prázdné křeslo. Pojď sem, Marie. Ačkoli má teta na tebe právo, dovolí ti, abys přesedl. To křeslo patří tobě. Tak se to sluší a tak je to hezké. Fortunatus vedle Fortunaty.“ Potlesk celého stolu. Marius se posadil vedle Cosetty místo Jeana Valjeana; a všechno se tak pěkně srovnalo, že Cosetta, zpočátku zarmoucená otcovou nepřítomností, byla s ní nakonec spokojena. Jakmile Valjeana zastupoval Marius, Cosetta by nebyla postrádala ani Boha. Svou něžnou nožku v bílém atlasovém střevíčku přisunula k noze Mariově.

Když bylo místo obsazeno, nikdo už nemyslil na pana Faucheleventa; nic nechybělo. Za pět minut se celý stůl bujaře smál z jednoho konce na druhý a dokonale zapomněl.

Při zákuscích vstal pan Gillenormand s číší šampaňského v ruce, ne plnou, aby ji při svých dvaadevadesáti třesoucích se letech nerozlil, a připil na zdraví novomanželů:

„Neuniknete dvěma kázáním,“ zvolal. „Ráno jste slyšeli farářovo, večer slyšíte dědovo. Poslyšte, dám vám radu: zbožňujte se.

Nemluvím zbytečně a jdu rovnou k cíli, buďte šťastni. Ze všech stvoření jsou moudré jen hrdličky. Filozofové říkají: Mírněte se ve svých radostech. Já říkám: Popusťte uzdu svým radostem. Buďte zamilovaní až po uši. Blázněte. Filozofové žvaní. Chtěl bych jim tou jejich filozofií ucpat huby. Copak může být v životě příliš vůně, příliš rozpuklých růžových poupátek, příliš zpívajících slavíků, příliš zeleného listí a příliš červánků? Můžeme se přespříliš milovat? Můžeme se příliš líbit jeden druhému? Dej si pozor, Estello, jsi příliš roztomilá! Dej si pozor, Nemorine,[111] jsi příliš krásný! Pěkná pitomost! Což se můžeme příliš okouzlovat, příliš si lichotit a příliš si působit radost? Můžeme být příliš živí? Můžeme být příliš šťastní? Tlumte své radosti. Povídali, že mu hráli! Pryč s filozofy! Moudrost je v jásání. Jásejte, jásejme! Jsme šťastni, protože jsme dobří, nebo jsme dobří, protože jsme šťastni? Démant Sancy se jmenuje Sancy, protože náležel Harlayovi ze Sancy, anebo proto, že váží sto šest karátů[112]? Já to nevím; v životě je plno takových problémů; důležité je mít Sancy a štěstí. Buďme šťastni bez pletichaření. Buďme slepě poslušní slunce. Co je to slunce? Slunce je láska. Kdo říká láska, říká žena. Aj, aj, tady máme jednu velmoc, ženu. Zeptejte se demagoga Maria, není-li otrokem té maličké tyranky Cosetty. A to naprosto dobrovolně, ten zbabělec! Žena! Žádný Robespierre se neudrží, a žena vládne. Už nejsem roajalista, leda jde-li o toto království. Co je Adam? Evino království. Pro Evu neplatí rok 1789. Bylo královské žezlo zakončené květem lilie, bylo císařské žezlo, na jehož konci byl globus, bylo žezlo Karla Velikého, které bylo železné, bylo žezlo Ludvíka Velikého, které bylo zlaté, revoluce je rozemnula mezi palcem a ukazováčkem jako bezcenná stébla slámy; tomu všemu je konec, je to rozbito, zničeno, nejsou už žezla; ale udělejte revoluci proti vyšívanému kapesníčku, který voní po pačuli! Chtěl bych vás

111 Postavy z Florianova románu *Estella*.

112 Cent six (ve výslovnosti totožné se Sancy) = 106.

vidět. Jen to zkuste. Proč je tak pevný? Protože je to hadříček. Aj, vy že jste devatenácté století? A co dál? My jsme byli osmnácté! A byli jsme právě tak hloupí jako vy. Nemyslete si, že jste toho tolik změnili ve vesmíru, když se vaše bolení břicha jmenuje teď *cholera morbus* a když se váš tanec *bourée* jmenuje *cachucha.* Opravdu, vždycky bude třeba milovat ženy. Neradím vám, abyste toho nechávali. Ty čertíci jsou našimi anděly. Ano, láska, žena, políbení, to je kruh, z něhož vám neradím vystupovat; já pro svou osobu bych se do něho rád vrátil.

Kdo z vás viděl hvězdu Venuši, velikou koketu propastí, Célimènu[113] oceánu, když vychází v nekonečnu, uklidňující všecko pod sebou a dívající se na mořské vlny jako žena? Oceán, to je hrubý Alceste. Hleďme, marně bručí; jen se objeví Venuše, musí se usmívat. To surové zvíře se podrobuje. Všichni jsme takoví. Hněv, bouřka, blesky, pěna až do stropu. Na jeviště vstoupí žena, vyjde hvězda; jsme na břiše! Marius před půl rokem bojoval; dnes se žení. Tak je to v pořádku. Ano, Marie, ano, Cosetto, máte pravdu. Žijte směle jeden pro druhého, mazlete se, ať třeba pukneme vztekem, že to nemůžeme dělat také, zbožňujte se. Posbírejte do zobáčků všechna stébélka štěstí, co jich je na zemi, a upleťte si z nich hnízdečko pro život. Přisámbůh, milovat, být milován, to je krásný zázrak, když jsme mladí! Nemyslete, že jste to vynalezli vy. Také já jsem snil, vzdušné zámky si stavěl, vzdychal, také já jsem měl duši jako měsíční paprsek. Láska je dítě, kterému je šest tisíc let. Láska má právo na bílé vousy. Metuzalém je kluk vedle Amora. Už šedesát století si muž a žena pomáhají z tísně láskou. Mazaný ďábel začal nenávidět muže, muž, který je mazanější, se zamiloval do ženy. Tak si připravil více dobra, než mu ďábel způsobil zla. Tahle chytrost byla vynalezena už v ráji. Přátelé, je to starý vynález, ale stále nový. Využijte ho. Buďte jako Dafnis a Chloé, dokud se z vás nestane Filemon a Baucis. Když už jste svoji, dělejte to tak, aby vám nic nescházelo; nechť

113 Postava z Molièra.

je Cosetta Mariovým sluncem a Marius Cosettiným vesmírem. Cosetto, úsměv vašeho muže budiž krásným počasím. Marie, slzy tvé ženy buďtež jen ranní rosou. A nechť ve vaší domácnosti nikdy neprší. V loterii jste vytáhli dobré číslo, lásku ve svátosti; máte hlavní výhru, opatrujte ji, zamkněte ji na klíč, nepromarněte ji, milujte se a na ostatní se vykašlete. Věřte tomu, co tu povídám. Je v tom zdravý rozum. Zdravý rozum nemůže lhát. Buďte jeden pro druhého náboženstvím. Každý uctívá Boha svým způsobem. Hrome, nejlepší způsob uctívání Boha je milovat svou ženu. Miluji tě – to je můj katechismus. Kdo miluje, je pravověrný. Oblíbené klení Jindřicha IV. klade svatost mezi žranici a chlast: Panděro svatý vožralý! Já nevyznávám náboženství tohoto klení. Zapomnělo se v něm na ženu. U Jindřicha IV. bych takové klení nepředpokládal. Přátelé, ať žije žena! Jsem starý, jak se o mně říká; je to úžasné, jak cítím, že mládnu. Chtěl bych se rozběhnout do lesa a poslouchat, jak tam hrají dudy. Blaží mě, že se těm našim dětem podařilo nalézt krásu a spokojenost. Hned bych se oženil, kdyby mě někdo chtěl. Nedovedu si představit, že nás Bůh stvořil pro něco jiného než proto, abychom zbožňovali, vrkali, parádili se, byli holoubky a kohouty, líbali se od rána do večera, shlíželi se ve své milované, byli hrdí, a abychom se vítězoslavně naparovali; v tom je cíl života.

To, promiňte, jsme si myslili my, když jsme byli mladí. Ach, tisíc láter, jaké byly tehdy krásné ženy a hezká děvčátka a poupátka! A jak jsem mezi nimi řádil! Milujte se také tak. Kdyby se lidé nemilovali, opravdu nevím, k čemu by bylo jaro; poprosil bych Pánaboha, aby posbíral do náruče všechny ty krásné věci, které nám ukazuje, aby nám je vzal, a květy, ptáky a hezká děvčata uložil do své pokladnice. Děti, přijměte požehnání starého dědka."

Večer byl živý, veselý, roztomilý. Dědův znamenitý humor udával tón celé slavnosti a každý se rád podřídil té skoro stoleté srdečnosti. Trochu tančili, mnoho se nasmáli; byla to pěkná svatba. Jako z doby, když si náš dědeček babičku bral. Jako za dob pana Gillenormanda.

Nejprve byl hluk, potom ticho.

Novomanželé zmizeli.

Krátce po půlnoci se Gillenormandův dům přeměnil ve chrám. Tady se zastavme. Na prahu svatební ložnice stojí vlídný anděl s prstem na rtech.

Duše pokleká před svatyní, kde se rozhořela láska.

Nad těmito domy se zcela jistě chvěje světlo. Paprsky radosti určitě pronikají kamennými zdmi a nejasně brázdí temnotu. Není možné, aby ta posvátná a osudem určená chvíle nevyzařovala do nekonečnosti svůj jas. Láska je vznešená výheň, v níž se spojuje muž se ženou: Bytost jedna, bytost trojjediná, bytost konečná; lidská trojice z ní vychází. Splynutí dvou duší v jedinou musí vzrušit i duše z říše stínů. Milenec je knězem; uchvácená panna je postrašena. Cosi z té radosti stoupá k Bohu. Tam, kde je manželství posvěcené láskou, tam je také ideál. V temnotách světa je svatební lože ostrůvkem naděje. Kdyby tak bylo lidskému oku dopřáno vnímat hrozné i krásné vidiny nadpozemských sfér, viděli bychom, jak se noční přízraky, neznámí okřídlenci a míjející namodralé tuchy neviditelna sklánějí jako shluk temných hlav nad domem vyzařujícím světlo, jak mu šťastně žehnají a jak jedni druhým ukazují panenskou choť a sami lehce zmateni nesou na svých božských tvářích odlesk lidského blaha. Kdyby v té svrchované chvíli manželé, oslnění rozkoší a domnívající se, že jsou sami, naslouchali, uslyšeli by ve svém pokoji neurčité šelestění neviditelných křídel. To božské bytosti žehnají pravé lásce. Strop těsného přístěnku zastupuje nebesa. Když se dvojí ústa posvěcená láskou spojují, aby tvořila, není možné, aby se tento nevýslovný polibek nepromítl až do nesmírna hvězd.

To je pravé blaženství. Není radosti kromě těchto radostí. Jediná extáze je v lásce. Všechno ostatní je jen pláč.

Stačí, když milujeme nebo když jsme milovali. Nechtějme víc. V temných zákrutech života nenajdeme jinou perlu. Láska je naplnění.

(3)
Nerozlučný

Kam se poděl Jean Valjean?

Jakmile s úsměvem vyhověl roztomilému vyzvání Cosettinu, Jean Valjean se zvedl, a když si ho nikdo nevšímal, nepozorovaně odešel do předsíně. Byla to táž místnost, do které před osmi měsíci vstoupil, když umazaný od bahna, krve a prachu přinášel dědovi polomrtvého vnuka. Staré táflování stěn bylo dnes ověnčeno listím a květy; hudebníci seděli na pohovce, na kterou tehdy položili Maria. Bask ve fraku, v krátkých kalhotách, bílých punčochách a bílých rukavicích kladl věnce růží na mísy, které se měly nést na stůl. Jean Valjean ukázal svou ruku na pásce, požádal ho, aby vysvětlil jeho nepřítomnost, a odešel.

Okna jídelny vedla na ulici. Jean Valjean postál několik minut ve tmě pod zářícími okny. Naslouchal. Nejasný hluk hostiny doléhal až k němu. Slyšel silný a pánovitý hlas dědův, housle, řinčení talířů a sklenic, výbuchy smíchu a ve všem tom povyku rozeznával sladký a veselý hlas Cosettin.

Opustil ulici Filles-du-Calvaire a vrátil se do ulice Homme-Armé.

Na zpáteční cestě se dal ulicí Saint-Louis, ulicí Culture-Sainte-Catherine a Blancs-Manteaux; bylo to poněkud delší, ale byla to cesta, kudy si za tři měsíce zvykl každodenně chodit s Cosettou z ulice Homme-Armé do ulice Filles-du-Calvaire, aby se vyhnul překážkám a blátu v ulici Vieille-du-Temple.

Tato cesta, po níž chodívala Cosetta, mu přirostla k srdci tak, že vylučovala každou jinou.

Jean Valjean se vrátil domů. Rozžehl svíčku a stoupal nahoru. Byt byl prázdný. Ani Toussaintka tam už nebyla. Zvuk kroků se rozléhal po pokojích hlučněji než obvykle. Všechny skříně byly zotvírány. Vstoupil do Cosettina pokoje. Lůžko nebylo povlečeno. Polštáře, jen tak v sýpkách, bez povlaků a bez krajek, ležely na

složených přikrývkách v nohách postele na žíněnce, která nebyla přikryta prostěradlem, jako na lůžku, na kterém už neměl kdo spát. Všechny ženské drobnosti, na kterých jí záleželo, si Cosetta odnesla; zůstaly jen velké kusy nábytku a čtyři stěny. Toussaintčino lůžko bylo rovněž bez povlaků. Jediné lože bylo odestláno a zdálo se, že na někoho čeká; bylo to lože Jeana Valjeana.

Jean Valjean se rozhlédl po stěnách, zavřel několik skříní a přecházel z místnosti do místnosti.

Potom se zase octl ve svém pokoji a postavil svíčku na stůl.

Vyprostil paži z pásky a pohyboval pravou rukou, jako by vůbec nebyla chorá.

Přiblížil se k svému lůžku a jeho zrak spočinul – náhodou?, úmyslně? – na *nerozlučném* malém kufříku, který ho nikdy neopouštěl a na nějž Cosetta žárlila. Když 4. června přišel do ulice Homme-Armé, položil jej na stolek u hlav své postele. Divže se teď ke stolku nerozběhl, vytáhl z kapsy klíč a zavazadlo otevřel.

Zvolna z něho vybíral šaty, v nichž před deseti lety Cosetta opustila Montfermeil; nejprve smuteční šatičky, potom černý šátek na krk, pak dobré a důkladné dětské boty, které by Cosetta snad ještě dnes mohla obout, tak malou měla nohu, potom teploučký barchetový kabátek, pletenou sukničku, zástěrku s kapsou a nakonec vlněné punčochy. Punčochy, v nichž byla ještě půvabně vytlačena forma malé nožky, nebyly větší než dlaň Jeana Valjeana. Všechno bylo černé. To šatstvo jí přinesl do Montfermeil. Jak je z kufříku vybíral, tak je pokládal na postel. Přemýšlel. Vzpomínal. Bylo to v zimě, byl velmi studený prosinec, Cosetta se tehdy klepala zimou, polonahá, v hadrech, ubohé nožičky v dřevácích měla celé rudé. On, Jean Valjean, ji svlékl z hadrů a pak ji oblékl do smutečního. Její matka byla jistě v hrobě spokojena, když viděla, že její dcera po ní nosí smutek, a hlavně že je oblečena a že je jí teplo. Vzpomínal na montfermeilský les; šli tudy spolu, Cosetta a on; vzpomínal na počasí, jaké bylo toho dne, na stromy bez listí, les bez ptáků, nebe bez slunce; ale

i tak to bylo krásné. Srovnal drobnosti na lůžku, šátek vedle sukně, punčochy vedle střevíců, kabátek vedle šatů a díval se z jednoho kusu na druhý. Byla tehdy maličká, v náručí držela velkou pannu, jeho louisdor si dala do kapsy zástěrky, smála se, šli, držíce se za ruku, a ona měla na světě jenom jeho jediného.

Tu ctihodná bílá hlava Jeana Valjeana padla na lůžko, staré, statečné srdce pukalo, jeho tvář se zabořila do Cosettiných šatiček, a kdyby býval někdo v tu chvíli šel po schodišti, byl by zaslechl hrozné vzlykání.

(4)
Immortale jecur[114]

Znovu se rozpoutal nelítostný boj; však jsme už byli svědky několika podobných střetnutí.

Jakub zápasil s andělem jen jednu noc. Kolikrát však jsme na vlastní oči bohužel viděli, jak se Jean Valjean v temnotách chytil do křížku se svým svědomím a jak s ním bojoval na život a na smrt.

Neslýchaný zápas! Jednou uklouzne noha, jindy se proboří půda. Kolikrát ho svíralo a soužilo svědomí usilovně prahnoucí po dobru! Kolikrát mu neúprosná pravda klekla na prsa! Kolikrát, sražen poznáním na kolena, prosil o milost! Kolikrát ho neúprosné světlo, které v něm a nad ním roztehl biskup, prudce osvítilo, když si přál nevidět! Kolikrát se v boji vztyčil, chytal se jistot, hledal oporu v klamných závěrech a potácel se v ponížení, jednou své svědomí potlačuje, jindy zase svým svědomím přemožen! Kolikrát nejasná podstava omlouvala zrádné a zdánlivě správné sobectví, když tu zaslechl, jak mu pobouřený cit pro spravedlnost křič do ucha: „To je podraz! Bídníku!“ Kolikrát jeho odbojná myšlenka chroptěla v křečích pod

114 Nesmrtelné srdce (lat. – dosl. játra); začátek Vergiliovy *Aeneidy* (VI, 598) o potrestání Titya, jemuž neustále hryže játra (u Řeků orgán vášně) obludný sup.

samozřejmou povinností! Vzpoura proti Bohu. Smrtelný pot na čele. Kolik skrytých ran utržil, které jen on sám cítil krvácet! Kolik odřenin si odnesl za svého žalostného života! Kolikrát znovu povstal zkrvavený, k smrti zbitý, zlomený, poučený, s beznadějí v srdci, ale s jasem v duši! Ač přemožen, cítil se vítězem. A když se ho svědomí nejvíc natrápilo, když ho na kleštích mučilo a na kole lámalo, řeklo mu, stojíc nad ním, úděsné, plné jasu a klidné: „A teď odejdi v pokoji!"

Ale běda, jak truchlivý to byl pokoj po tak těžkém boji!

Tuto noc však Jean Valjean cítil, že podstupuje svůj zápas poslední!

Naskytovala se otázka věru palčivá.

Předurčený osud nemíří přímo, není to pohodlná přímá ulice; osud vodí člověka také slepými uličkami, zákoutími, která nikam nevedou, a temnými oklikami, na rozcestí, které ho přivádí do rozpaků. Tentokrát se Jean Valjean zastavil na křižovatce nejnebezpečnější.

Dospěl k poslednímu střetnutí dobra se zlem. Před očima mu vytanul ponurý průsečík. I tentokrát, jak se mu už stalo při jiných bolestných obratech osudu, se před ním otvíraly dvě cesty: jedna vábivá, druhá hrůzná. Kterou se dát?

K hrůzné cestě radil tajemný prst, který vídáme, kdykoliv se zahledíme na stín.

Jean Valjean měl ještě jednou volit mezi hrozným útočištěm a usměvavou nástrahou.

Je to tedy pravda? Duše se může uzdravit; osud nikoli. Strašná věc – nevyléčitelný osud!

Nabízela se otázka:

Jak se má Jean Valjean chovat ke Cosettinu a Mariovu štěstí? Vždyť sám toužil, aby byli šťastni, sám jejich štěstí založil; sám si zabodl do srdce nůž, a když jej ještě kouřící vytahuje z rány, může při tom cítit podivné uspokojení zbrojíře, který na noži poznává svou značku.

Cosetta má Maria a Marius má Cosettu. Mají všechno, i bohatství. A to je jeho dílo.

A teď, když už toto štěstí existuje, když už je tu, co s ním učiní on, Jean Valjean? Vnutí se tomu štěstí? Bude s ním nakládat, jako by bylo jeho? Cosetta už patří jinému; ale podrží Jean Valjean z Cosetty všechno, co bude moci pro sebe podržet? Zůstane jakoby otcem, občas vídaným, ale váženým, kterým byl až posud? Nastěhuje se klidně do Cosettina domu? Připojí svou minulost k jejich budoucnosti bez jediného slova vysvětlení? Bude je klidně navštěvovat, jako by měl na to právo, a usedne, on, záhadný, k jejich zářícímu krbu? Bude s úsměvem brát ruce nevinných bytostí do svých tragických rukou? Bude si klidně hovět u krbu v Gillenormandově salónu, on, jenž za sebou vleče zneuctívající stín zákona? Bude se dělit o štěstí s Cosettou a Mariem? Zhustí mrak na svém čele a mráček na jejich? Připojí k jejich blaženosti svůj trpký úděl? Bude stále mlčet? Zkrátka, bude vedle dvou šťastných bytostí mlčícím strašidlem osudu?

Jen člověk tříbený častými ranami osudu se osměluje a dovede se podívat zpříma na některé situace v celé jejich hrůzné nahotě. Na přísnou otázku *Dobro nebo zlo? se* musíš rozhodnout jednoznačně. „Co uděláš?“ ptá se sfinga.

Jean Valjean uvykl zkouškám života. Podíval se sfinze přímo do očí.

Prozkoumal nelítostný problém ze všech stran.

Cosetta, toto půvabné stvoření, mohla být jeho záchranným vorem. Co dělat? Zachytit se ho, nebo se ho pustit?

Zachytí-li se, přežije pohromu, dostane se na výsluní a ze svých šatů nechá odkapat přehořkou vodu, bude zachráněn, bude žít.

A kdyby se voru pustil?

Pak se pod ním otevře propast.

Tak bolestně se Jean Valjean radil sám se sebou. Nebo, lépe řečeno, bojoval; ve svém nitru zuřivě napadal jednou svou vůli, jednou své přesvědčení.

Pro Jeana Valjeana bylo úlevou, že se mohl vyplakat. To ho snad osvítilo. Ale začátek byl krutý. Rozpoutala se v něm ještě zuřivější bouře než ta, která ho kdysi štvala do Arrasu. Minulost se vracela

a stavěla se vedle přítomnosti; srovnával a vzlykal. Když byla stavidla slz spuštěna, nešťastník se svíjel žalem.

Cítil se zaskočen.

Hrůza, když v pěstním zápase na život a na smrt, mezi sobectvím a povinností, couváme krok za krokem před svým neporušitelným ideálem, zmateni, vydrážděni a nanejvýš pobouřeni tím, že musíme ustupovat; když bojujeme o každou píď země, když doufáme v možnost útěku, hledáme východ a ke svému zděšení nahmatáme za sebou nečekaně strašnou překážku, neprostupnou zeď.

Tušit, že posvátný stín nám náhle brání v cestě!

Jaká trýzeň uvědomovat si přítomnost neviditelné a neúprosné bytosti!

Se svědomím nejsme nikdy hotovi. Sám dobře víš, na čem jsi, Brute, pouč se, Katone! Svědomí je bezedné, protože je to sám Bůh. Házíme do té bezedné studny výsledky práce celého života, házíme do ní své štěstí, své bohatství, házíme do ní své úspěchy, svou svobodu nebo svou vlast, házíme tam pohodu, klid, radost. Ještě a ještě a ještě! Vyklopte nádobu a vysypte ji se vším všudy! Nakonec do ní musíte přihodit i své srdce.

Kdesi v šerém dávnověku pekel je podobný sud.

Lze odsoudit člověka, když nakonec odmítne? Je správné žádat splnění nesplnitelného? Což nejsou věčné okovy nad lidskou sílu? Kdo by měl za zlé Sisyfovi a Jeanu Valjeanovi, kdyby řekli: „Už toho mám dost!“

Tření brzdí výkonnost hmoty; což není nějaká hranice, když už člověk nemůže dál? Jestliže uznáváme, že věčný pohyb je nemožný, proč vyžadujeme věčné oběti?

Vykročit je snadné; teprve poslední krok je zlý. Čím byl Champmathieuův proces proti Cosettinu sňatku a všemu, co přinášel s sebou? Co je návrat na galeje proti návratu do nicoty?

Jak temný je první schod, který vede do hlubin, a jak černý je schod, který následuje!

Jak tentokrát neodvrátit hlavu?

Mučednictví je přepodstatňování, sžíravé proměňování. Jenom muka posvěcují. V první chvíli k nim člověk může i přivolit; posadí se na trůn z rozžhaveného železa, na čelo si vloží korunu z rozžhaveného železa, převezme žezlo z rozžhaveného železa, a zbývá už jen přehodit si plášť z plamenů; nemůže snad právě teď nastat chvíle, kdy se ubohé tělo vzepře a člověk odmítne další mučení?

Sklíčená duše Jeana Valjeana se nakonec utišila.

Potěžkal, promyslil a bedlivě zvážil to, co se mu nabízelo, když srovnával jas a tmu.

Má vnutit své galeje dvěma nádherným dětem, anebo sám dokončit svou neodvratnou záhubu? První znamenalo obětovat Cosettu, druhé obětovat sama sebe.

Na jakém řešení se ustálil?

Jak se rozhodl? Co nakonec odpověděl, když ho neúplatný osud vyslýchal? Které dveře se rozhodne otevřít? Kterou stránku života si umíní uzavřít a odsoudit? U jeho nohou se kolem dokola otvírají tajemné srázy. Který z nich si zvolí? Nad kterou z těch propastí přikývne hlavou?

V šílené závrati problouznil celou noc.

Až do bílého rána se nepohnul, zlomen na lůžku, srážen a snad i drcen nesmírnou tíhou osudu, se zaťatými pěstmi, s rozpjatými pažemi, jako ukřižovaný, kterého sňali s kříže a hodili na zem tváří dolů. A tak ležel dvanáct hodin, dvanáct hodin v dlouhé zimní noci, prokřehlý, aniž zvedl hlavu, aniž promluvil. Byl ztuhlý jako mrtvola, zatímco se jeho myšlenky buď ploužily po zemi, anebo vzlétaly, jednou jako hydra, podruhé jako orel.

Kdo by ho byl viděl tak nehybného, byl by řekl, že je mrtev; pojednou se křečovitě zachvěl a počal líbat Cosettiny šatičky, které měl přitisknuty k ústům: tehdy bylo znát, že žije.

Kdo ho viděl? Vždyť Jean Valjean byl sám a nikdo tam nebyl?

Kdosi, jenž bytuje v temnotách.

KNIHA SEDMÁ
Poslední doušek z kalicha

(1)
Sedmý kruh a osmé nebe

Den po svatbě trávívají lidé sami pro sebe. K soukromí šťastných lidí býváme obvykle šetrní. A také k tomu, když si trochu pospí. Ruch návštěv a gratulací začíná až později. Dne 17. února bylo už něco po polednách, když Bask s prachovkou a s péřovým smetáčkem pod paží „dělal předsíň" a zaslechl lehké zaklepání na dveře. Zvonek se neozval, což je v takový den velmi ohleduplné. Bask otevřel a spatřil pana Fauchelevanta. Uvedl ho do salónu, kde bylo ještě neuklizeno a všechno vzhůru nohama a kde to po včerejších radovánkách vypadalo jako na bojišti.

„Božínku, pane," poznamenal Bask, „dneska jsme si poleželi."

„Je váš pán vzhůru?" otázal se Jean Valjean.

„Co dělá vaše ruka, pane?" odpověděl Bask.

„Už je to lepší. Je váš pán vzhůru?"

„Který? Starý nebo nový?"

„Pan Pontmercy."

„Pan baron?" řekl Bask a napřímil se.

Pro své sluhy je člověk hlavně baronem. Něco z té vznešenosti přechází i na ně; filozof by řekl, že na ně padl odlesk titulu, a to jim lichotí. Marius, mimochodem řečeno bojovný republikán, to potvrdil činy, byl teď proti své vůli baronem. Pro tento titul došlo v rodině k malé revoluci. Teď na mm trval pan Gillenormand a Marius se ho zříkal. Ale plukovník Pontmercy napsal: *Můj syn bude užívat mého titulu.* Marius byl poslušný. A navíc, Cosetta, v níž se začínala probouzet žena, byla okouzlena, že je baronkou.

„Pan baron?“ opakoval Bask. „Podívám se. Řeknu mu, že je tu pan Fauchelevent.“

„Ne. Neříkejte mu, že to jsem já. Řekněte mu, že s ním kdosi chce promluvit v soukromí, a neříkejte mu jméno.“

„Aha!“ řekl Bask.

„Chci ho překvapit.“

„Aha!“ odvětil Bask, dávaje si své druhé „aha!“ jako vysvětlení prvního.

A odešel.

Jean Valjean osaměl.

V salónu, jak jsme řekli, bylo všechno vzhůru nohama. Zdálo se, že kdyby se člověk zaposlouchal, slyšel by ještě ozvěnu svatby. Na podlaze se povalovaly květiny vypadlé z girland a účesů. Svíčky dohořely až na sám konec a připojily své voskové krápníky ke křišťálovým lustrům. Ani jediný kus nábytku nebyl na svém místě. V koutech stálo po třech čtyřech lenoškách, přistrčených jedna ke druhé, a tvořily skupinky, jako by si ještě šuškaly. V pokoji zůstala usměvavá pohoda. Stopy půvabu nese i slavnost uplynulá. Bylo v tom plno štěstí. Při pohledu na neurovnané židle stojící mezi vadnoucími květy a pod zhaslými světly jste musili vzpomínat na radost. Záři lustrů teď nahradilo slunce, které vesele vnikalo do salónu.

Uběhlo několik minut. Jean Valjean stál nehybně na místě, kde ho Bask zanechal. Byl velmi bledý. Nevyspalé oči se tak propadaly, že téměř mizely v očních důlcích. Černý kabát měl pomačkaný, jako by v něm prospal celou noc. Na loktech soukenné látky se bělalo chmýří z peřin. Jean Valjean pozoroval slunečnou skvrnu u svých nohou, kterou na parketách kreslilo slunce.

Za dveřmi se ozvaly kroky. Zvedl oči.

Vstoupil Marius se vztyčenou hlavou, s úsměvem na rtech, s jakousi září v obličeji, s jasným čelem a s vítězoslavným pohledem. On také nespal.

„To jste vy, otče!“ zvolal, když spatřil Jeana Valjeana. „Ten hlupák Bask se tvářil tak tajemně! Ale přicházíte příliš brzo. Je teprve půl jedné. Cosetta spí.“

Slovo „otče“, kterým oslovil Marius pana Faucheleventa, znamenalo „jsem na výsost šťasten“. Víme, že mezi oběma byla přehrada, chlad a stísněnost; ledy, které měly teprve popukat nebo roztát. Marius byl do té míry opojen, že se přehrada snížila, že led roztával a že pan Fauchelevent byl i pro něho jako pro Cosettu otcem.

Pokračoval; jeho slova překypovala, jak tomu bývá při božských poryvech radosti:

„To jsem rád, že vás vidím! Kdybyste věděl, jak jste nám tu včera scházel! Dobrý den, otče. Co je s vaší rukou? Je to lepší, že ano?“

A potěšen příznivou odpovědí, kterou si sám dal, pokračoval:

„Co jsme se o vás oba namluvili! Cosetta vás má tak ráda! Nesmíte zapomenout, že tu máte svůj pokoj. My jsme zanevřeli na ulici Homme-Armé. My už ji vůbec nemáme rádi. Jak jste se mohl nastěhovat do takové ulice, která je nevlídná, protivná a ošklivá, nikam nevede; člověka v ní mrazí, a pak, nedá se do ní ani vjet kočárem. Přestěhujete se k nám. A to ještě dnes. Nebo si Cosetta s vámi promluví. Ta dovede s námi všemi točit, na to vás upozorňuji. Viděl jste svůj pokoj, je docela blízko našeho, s vyhlídkou do zahrady; dali jsme všechno opravit, postel na vás čeká, jen vy tu chybíte. Cosetta postavila vedle vašeho lůžka velikou starou lenošku potaženou utrechtským plyšem a nakázala jí: otevři mu svou náruč. Do akáciového houští proti vašim oknům přilétá každé jaro slavík. Za dva měsíce ho tam máte. Jeho hnízdo budete mít po levici a naše po pravici. V noci bude zpívat slavík a ve dne bude švitořit Cosetta. Váš pokoj je obrácen přímo k jihu. Cosetta vám tam srovná vaše knihy, váš cestopis kapitána Cooka a ten druhý Vancouverův a všechny vaše věci. Mezi nimi je, tuším, kufřík, na kterém vám záleží, určil jsem pro něj čestný koutek. Získal jste si mého děda, líbíte se mu. Budeme žít pohromadě. Umíte whist? Děd bude celý blažený, umíte-li whist.

Budete vodit Cosettu na procházku; když budu zaměstnán u soudu, nabídnete jí doprovod, víte, jako kdesi v Lucemburské zahradě. Jsme rozhodnuti, chceme být velice šťastni. A vy budete šťasten s námi, rozumíte, tatínku. Abych nezapomněl, posnídáte dnes s námi?"

„Pane," řekl Jean Valjean, „musím vám něco říci. Jsem bývalý galejník."

Mez ostrých, vnímatelných zvuků může být překročena právě tak dobře pro ducha jako pro ucho. Slova *jsem bývalý galejník,* která vyšla z úst pana Faucheleventa a pronikla do Mariova ucha, překročila však meze slyšitelnosti. Marius neslyšel. Zdálo se mu, že mu bylo právě cosi řečeno; ale nevěděl co. Stál s otevřenými ústy.

Vtom si všiml, že muž, který s ním mluví, vypadá strašně. Až do té chvíle nezpozoroval ve svém štěstí jeho hroznou bledost.

Jean Valjean rozvázal černý šátek, na němž měl zavěšenou pravou ruku, rozvinul obvaz, obnažil palec a ukázal jej Mariovi.

„Ruce nic není," řekl.

Marius pohlédl na palec.

„Nikdy jí nic nebylo," pravil Jean Valjean.

Opravdu tam nebyly stopy po nějakém poranění.

Jean Valjean pokračoval:

„Neslušelo se, abych byl na vaší svatbě. Vzdaloval jsem se, jak jen jsem mohl. Předstíral jsem poranění, abych se nemusil podpisovat a nedopustil se tak podvodu. Svatební smlouva by byla neplatná."

Marius zakoktal:

„Co to znamená?"

„To znamená," odpověděl Jean Valjean, „že jsem byl na galejích."

„Já z toho zešílím!" zvolal zděšený Marius.

„Pane Pontmercy," řekl Jean Valjean, „byl jsem devatenáct let na galejích. Pro krádež. Potom jsem byl odsouzen doživotně. Pro krádež. Pro opětovnou krádež. A nyní jsem uprchlý trestanec."

Marius marně couval před skutečností, odmítal pravdu, vzpíral se jasnému faktu, ale musil se mu podrobit. Začínal chápat, a jak

tomu bývá v takových případech, pochopil až příliš dobře. Zamrazilo ho a přímo se otřásl; mozkem mu probleskla myšlenka, při které se zachvěl. Zahlédl v budoucnosti ohyzdný osud, který ho očekává.

„Řekněte všechno, řekněte všechno!“ křičel. „Vy jste Cosettin otec!“

A s nevýslovným pohybem hrůzy couvl dva kroky zpátky.

Jean Valjean vztyčil hlavu s takovou vznešenou důstojností, že se zdálo, jako by byl vyrostl do stropu.

„Je nezbytně nutné, abyste mi věřil, pane; a ačkoliv naše přísaha je před zákonem neplatná…“

Tu se odmlčel, potom s jakousi svrchovanou a smrtelnou vážností dodal a zvolna přitom článkoval a zdůrazňoval slabiky:

„… Vy mi uvěříte. Cosettin otec, já! Bůh je můj svědek, nejsem. Pane barone Pontmercy, jsem venkovan z Faverolles. Živil jsem se průklestem stromů. Nejmenuji se Fauchelevent, jmenuji se Jean Valjean. Nejsem Cosettě ničím. Upokojte se.“

Marius zakoktal:

„Kdo mi to dokáže?“

„Já. Vždyť to říkám.“

Marius pohlédl na Valjeana. Ten byl truchlivý a vyrovnaný. Z podobného klidu nemohla vyjít žádná lež. V hrobovém chladu byla pravda.

„Věřím vám,“ řekl Marius.

Jean Valjean sklonil hlavu, jako by to bral na vědomí, a pokračoval:

„Čím jsem Cosettě? Náhodným chodcem. Před deseti lety jsem nevěděl, že je na světě. Mám ji rád, to je pravda. Takové opuštěné děvčátko, které jsme viděli maličké, a my sami už byli staří, takové bezbranné děvčátko si snadno zamilujeme. Ve stáří se každý člověk považuje za dědečka všech malých dětí. Můžete, myslím, předpokládat, že mám cosi jako srdce. Byla sirotek. Bez otce, bez matky. Potřebovala mě. Proto jsem ji začal milovat. Ty děti jsou taková

ubožátka, že kdokoliv, i člověk jako já, může být jejich ochráncem. A já prostě chránil Cosettu. Nemyslím, že by se taková maličkost mohla doopravdy nazvat dobrým skutkem. Jestli však to je dobrý skutek, tedy jsem ho vykonal. Připište mi to k dobru jako polehčující okolnost. Dnes Cosetta odchází z mého života; naše cesty se dělí. Příště už nebudu moci pro ni nic udělat. Je paní Pontmercyovou. Už o ni pečuje jiná prozřetelnost. A Cosetta tou změnou získává. Všechno je v pořádku. Nezmiňujete se sice o těch šesti stech tisících, ale já uhaduju vaši myšlenku; ano, ty peníze byly pro ni uloženy. Jak se ta částka octla v mých rukou? Co na tom záleží? Vracím jen svěřené peníze. A na víc se mne nikdo nesmí ptát. Vracím je a k tomu prozrazuji své pravé jméno. To se také týká jen mne. Záleží mi na tom, abyste věděl, kdo jsem."

A Jean Valjean pohlédl Mariovi do očí.

Všechno se v mladém muži bouřilo, nenacházel souvislost. Když zaduje vichřice osudu, rozvlní podobně naši duši.

Všichni jsme prožili chvíle rozrušení, kdy jako by se v nás všechno roztříštilo; mluvíme, co nám slina na jazyk přinese a co nevystihuje to, co by bylo vhodno právě povědět. Nenadálá odhalení jsou k neunesení. Opájejí nás jako neblahé víno. Marius byl tak ohromen novou situací, která se mu naskytla, že mluvil s Jeanem Valjeanem téměř tak, jako by mu zazlíval, že se stařec přiznal.

„Ale teď mi řekněte," zvolal, „proč mi to všechno povídáte? Kdo vás k tomu nutí? Mohl jste si nechat své záhady pro sebe. Nejste ani udán, ani stíhán, ani pronásledován. Máte k tomu asi nějakou zvláštní příčinu, že odhalujete své tajemství o své újmě. Dokončete. V tom vězí něco jiného. Proč se přiznáváte? Z jakého důvodu?"

„Z jakého důvodu?" odpověděl Jean Valjean hlasem tak hlubokým a temným, jako by mluvil spíše k sobě samému než k Mariovi. „Máte pravdu, z jakého důvodu se vám přiznává galejník, že je opravdu galejník? Nuže ano, důvod je podivný. Stalo se to z počestnosti. Hleďte, mým neštěstím je, že mám tady v srdci nitku, která mě váže.

Obzvlášť když je člověk starý, jsou takové nitky pevné. Celý život kolem se rozpadá; nitky jsou však stále jako nové. Kdybych byl dovedl vyškubnout tu nit, přervat ji, rozvázat uzel nebo přestřihnout to pouto a odejít hodně daleko, byl jsem zachráněn, mohl jsem klidně odjet; v ulici Bouloi jsou přece dostavníky; vy jste šťastni, já odcházím. Pokusil jsem se přetrhnout tu nit, tahal jsem za ni, držela pevně, nepraskla, a já jsem si zároveň s ní rval srdce. Tu jsem si řekl: Nemohu prostě žít nikde jinde než tady. Musím zůstat. Ano, máte pravdu, jsem hlupák, proč tu docela prostě nezůstanu? Nabízíte mi pokoj ve svém domě, paní Pontmercyová mě má velice ráda, řekla lenošce: otevři mu svou náruč, váš děd si nepřeje nic lepšího, než aby mě tu měl, líbím se mu, budeme bydlit všichni pohromadě, budeme mít společný stůl, nabídnu rámě Cosettě… paní Pontmercyové, promiňte, to je zvyk – budeme pod jednou střechou, u jednoho stolu, u jednoho ohně, budeme v témž koutku u krbu v zimě, na téže procházce v létě, to je radost, to je štěstí, to je vrchol! Budeme žít jako jedna rodina. Rodina!“

Při tomto slově Jean Valjean vzplanul. Založil ruce, díval se na podlahu u svých nohou, jako by v ní chtěl vyhloubit propast, a jeho hlas byl pojednou zvučný:

„Jako rodina ne. Nemám žádnou rodinu. Nepatřím do vaší rodiny. A vůbec mezi lidi. V domácnostech, kde se žije v rodinném kruhu, jsem přebytečný. Jsou rodiny, ale ne pro mne. Jsem nešťastník, stojím za dveřmi. Měl jsem otce a matku? Téměř o tom pochybuji. Toho dne, kdy jsem provdal to dítě, je po všem; viděl jsem, že je šťastna, že je s mužem, kterého miluje, že tam je dobrý stařec, domácnost dvou andělů, dům plný radostí a že to je tak dobře, a řekl jsem si: Ty tam nechoď. Mohl jsem lhát, to je pravda, klamat vás všechny, zůstat panem Fauchelleventem. Dokud to bylo pro její dobro, mohl jsem lhát; ale teď by to bylo kvůli mně, a to už lhát nesmím. Pravda, stačilo, abych mlčel, a všechno šlo svou cestou. Ptáte se mě, co mě nutí, abych mluvil? Směšná věc, svědomí! Mlčet by bylo ovšem velmi

snadné. Probděl jsem celou noc a snažil jsem se přesvědčit sám sebe; vy mě zpovídáte, a co jsem vám tu právě řekl, je tak neobvyklé, že k tonu máte právo; ano, probděl jsem celou noc a odůvodňoval jsem v duchu své jednání, měl jsem opravdové důvody, dělal jsem, co jsem mohl, a vidíte! Dvě věci se mi nepodařily; přesně přervat nit, která mě drží za srdce, které je tu připevněno, zanýtováno, zapečetěno, a dále se mi nepodařilo umlčet kohosi, kdo se mnou tiše rozmlouvá, když jsem sám. Proto jsem se dnes přišel ke všemu přiznat. Ke všemu, nebo skoro ke všemu. Je zbytečné mluvit o věcech, které se týkají jen mne; to si ponechávám pro sebe. To hlavní víte. Vzal jsem však s sebou své tajemství a přinesl jsem vám je. Z hloubi útrob jsem je vyrval před vašima očima. Nebylo to snadné rozhodnutí. Celou noc jsem se tomu bránil. Ach, vy si myslíte, proč jsem si neřekl: tentokrát to není proces s Champmathieuen? Že skrývám-li své jméno, nikomu neškodím, vždyť jméno Fauchelevent mi dal sám Fauchelevent z vděčnosti za prokázanou službu, mohu je tedy podržet a budu šťasten v pokojíčku, který mi nabízíte, nebudu nikomu v cestě, budu ve svém koutku, a zatímco vy budete mít Cosettu, budu se těšit z toho, že jsem s ní pod jednou střechou. Každý bychom byli chtěli svůj kousek štěstí. Byl bych zůstal panem Fauchelleventem a nikomu by to nevadilo. Nikomu, jenom mému svědomí. Všude kolem mne by byla radost, ale dno mé duše by zůstávalo černé. Nestačí být šťasten, je nutno být spokojen. A tak bych byl zůstal panem Fauchelleventem, ale byl bych ztratil svou tvář; vedle vaší srdečné sdílnosti bych byl v sobě nosil tajemství; uprostřed vašeho krásného dne bych byl měl v sobě temnotu; a tak bych bez výstrahy a bez okolků uvedl galejníka k vašemu krbu, seděl bych u vašeho stolu a myslil si: kdybyste věděli, kdo jsem, vyhnali byste mě; byl bych se nechal obsluhovat služebníky, kteří, kdyby to o mně věděli, by řekli: ‚To je strašné!' Byl bych se vás dotýkal loktem, jemuž máte právo se vyhýbat, a byl bych znesvětil podanou ruku! Ve vašem domě by se úcta dělila mezi ctihodné bílé vlasy

a poskvrněné šediny; ve vašich nejdůvěrnějších chvílích, v nichž by se všechna srdce domnívala, že jsou si dokořán otevřena, ve chvílích, kdy bychom byli všichni čtyři pohromadě, váš děd, vy dva a já, byl by mezi námi neznámý člověk! Byl bych tu vedle vás, žil bych tu s vámi a měl bych jedinou starost, abych nikdy nenadzdvihl víko své hrozné studny. A tak bych se já, mrtvý, vnutil vám, živým. A ji bych byl navždycky připoutal ke svému osudu. Vy, Cosetta a já bychom byli třemi hlavami pod jednou zelenou čepicí! Nechvějete se? Jsem nejsklíčenější z lidí, potom bych byl nejohavnější. A ten zločin bych páchal každodenně! Den za dnem bych se dopouštěl té lži! Denně bych si nasazoval tu škrabošku noci! Každý den bych vám vnucoval díl svého zhanobení, každý den, vám, milovaným, vám, svým dětem, vám, nevinným! Mlčet, to že není nic? Zachovat mlčení, to že je prosté? Ne, není to snadné. Je mlčení, které lže. A svou lež, podvod, hanebnost, zbabělost, zradu a svůj zločin bych pil po kapkách, vyplivoval bych je a zase vpíjel, končil bych o půlnoci a začínal v poledne, a můj ‚dobrý den' by lhal a můj ‚dobrý večer' by lhal a s tím bych spal, přikusoval bych to ke svému chlebu, hleděl bych Cosettě do tváře a odpovídal bych na úsměv anděla úsměvem proklatce; byl bych ohavným darebákem. K čemu to všechno? Abych byl šťasten, já! Což mám právo být šťasten? Jsem mimo život, pane."

Jean Valjean se odmlčel. Marius poslouchal. Tak těsné spojení myšlenek a úzkostí se nesmí přerušovat. Jean Valjean zase snížil hlas, ale to už nebyl temný hlas, byl to hlas příšerný.

„Ptáte se, proč mluvím? Nejsem ani udán, ani stíhán, ani pronásledován, říkáte. Ano! Jsem udán! Ano! Jsem stíhán! Ano! Jsem pronásledován! Kým? Sebou samým. Sám si zatarasuju cestu, sám sebe vleču a strkám, sám se zatýkám a odsuzuju, a drží-li člověk sám sebe, je držen dobře."

Sevřel kabát do hrsti, natáhl pěst k Mariovi a pokračoval:

„Podívejte se na tu pěst. Nevidíte, že ruka drží límec tak pevně, že ho nepustí? A svědomí, to je panečku jiná pěst! Chce-li člověk být

šťasten, nikdy nesmí pochopit, co je to povinnost; neboť povinnost je neúprosná, jakmile si ji kdo uvědomí. Vypadá to, jako by vás trestala za to, že ji chápete; ale ne; ona vás za to odměňuje; neboť ona vás vrhá do pekla, v němž člověk cítí po svém boku Boha. Člověk si nejdříve musí rozervat útroby, a potom žije v klidu sám se sebou."

A s jímavým důrazem dodal:

„Pane Pontmercy, zní to nesmyslně, ale já jsem čestný člověk. Snižuju se ve vašich očích, ale povyšuju se ve svých. Již jednou se mi to stalo, ale nebylo to tak bolestné; nebylo to nic. Ano, čestný člověk. Nebyl bych jím, kdybyste si mne mou vinou i nadále vážil; jsem jím teď, když mnou pohrdáte. Takový je můj úděl, nikdy nemohu požívat jiné úcty než kradené, a proto mě ta úcta niterně ponižuje a skličuje; abych si vážil sebe sama, je nutno, aby mnou lidé opovrhovali. Tehdy se vzpřimuju. Jsem galejník, který se podřizuje svému svědomí. Dobře vím, že si to odporuje. Ale co dělat? Je tomu tak. Vzal jsem na sebe závazky k sobě samému; a plním je. Jsou okolnosti, které nás zavazují, jsou náhody, které nám vnucují povinnosti. Hleďte, pane Pontmercy, mě už v životě ledacos potkalo."

Jean Valjean se znovu odmlčel, namáhavě polkl slinu, jako by jeho slova měla hořkou pachuť, a mluvil dál:

„Je-li člověku souzena taková hrůza, nemá právo ukládat ji druhým proti jejich vůli, nemá právo nakazit je svým morem, nemá právo strhávat je do své propasti, aniž si toho všimli, nemá právo oblékat je do své rudé kazajky a nemá právo potměšile zasypávat štěstí druhých svou bídou. Přiblížit se k těm, kteří jsou zdrávi, a potají se o ně otřít svým neviditelným vředem je odporné. Fauchelevent mi nadarmo půjčil své jméno, já nemám právo je užívat; on mi je mohl dát, já jsem je nemohl přijmout. Jméno? Za ním je celý člověk. Hleďte, pane, trochu jsem přemýšlel, trochu jsem četl, ačkoliv jsem venkovan; a vidíte, že se obstojně vyjadřuju. Dovedu si leccos vysvětlit. Vychoval jsem se sám. Ovšem, ukrást někomu jméno a skrýt se za ním je nepoctivé. Písmenka abecedy se dají ukrást jako

peněženka nebo hodinky. Být ztělesněným padělaným podpisem, být živým paklíčem, dostávat se k počestným lidem tím, že si otevřeme jejich zámek, nikdy nehledět zpříma a vždycky jen pošilhávat, být bezectný ve svém vlastním nitru, ne, ne, ne, ne! Raději budu trpět, krvácet, plakat, rvát si nehty kůži s těla, sníjet se celé noci v úzkostech a hlodat si útroby i duši. Proto jsem vám to všechno řekl.

O své újmě, jak říkáte."

Těžce oddychl a vyrazil poslední slovo:

„Kdysi, abych žil, jsem ukradl chléb; dnes, abych žil, nechci krást jméno."

„Abyste žil!" přerušil ho Marius. „Vy nepotřebujete jméno, abyste žil."

„Rozumím," odpověděl Jean Valjean, a pomalu pokyvoval hlavou.

Nastalo ticho. Oba mlčeli, každý ponořen do propasti myšlenek. Marius si sedl ke stolu a opíral koutek úst o ohnutý prst. Jean Valjean přecházel sem a tam. Zastavil se a postál bez hnutí před zrcadlem. Potom, jako by v duchu uvažoval, zašeptal pro sebe, dívaje se do zrcadla, v němž se neviděl: „Teď se mi ulevilo!"

Znovu začal přecházet z jednoho kouta salónu do druhého. Právě když se obrátil, zpozoroval, že Marius pozoruje, jak chodí. Řekl mu s nevýslovným přízvukem:

„Trochu za sebou táhnu nohu. Teď chápete proč."

Potom se docela obrátil k Mariovi.

„A teď si, pane, představte: kdybych nic neřekl, zůstal panem Faucheleventem, zabydlil se u vás, byl bych jedním z vás, bydlil bych ve svém pokoji, k snídani bych přicházel v pantoflích, večer bychom chodili všichni tři do divadla, doprovázel bych paní Pontmercyovou do Tuilerií a na Place Royale, byli bychom pospolu a vy byste mě pokládal za sobě rovného; jednoho krásného dne jsem tady, vy jste tady, rozmlouváme, smějeme se, a najednou zaslechnete hlas volající: Jeane Valjeane! A ejhle, ta hrozná ruka zákona, policie, vystoupí ze stínu a prudce mi strhne masku!"

Zase se odmlčel; Marius povstal, všecek rozechvělý. Jean Valjean řekl:

„Co tomu říkáte?“

Mlčení odpovídalo za Maria.

Jean Valjean pokračoval:

„Dobře vidíte, že mám pravdu, když nemlčím. Hleďte, buďte šťasten, buďte v desátém nebi, staňte se ochráncem anděla, žijte na výsluní a spokojte se s tím, ale nevšímejte si toho, že si ubohý trestanec rozdírá srdce, protože ví, jaká je jeho povinnost; máte před sebou nešťastného člověka, pane.“

Marius zvolna přešel salón, a když stanul před Jeanem Valjeanem, podával mu ruku.

Ale musil sám uchopit ruku, která se nezvedla. Jean Valjean se nebránil a Mariovi se zdálo, že tiskne ruku z mramoru.

„Můj dědeček má přátele,“ řekl Marius, „vymohu vám milost.“

„To je zbytečné,“ odpověděl Jean Valjean. „Pokládají mě za mrtvého, to stačí. Mrtví nejsou pod dozorem. Je jim dovoleno klidně hnít. Smrt, to je totéž co milost.“

Vyprostil ruku, kterou Marius držel, a dodal s jakousi neúprosnou důstojností:

„Ostatně, konám svou povinnost. Povinnost je přítel, ke kterému mám důvěru; a potřebuju jen jedinou milost, milost svého svědomí.“

V tu chvíli se na druhém konci salónu tiše pootevřely dveře a v nich se objevila Cosettina hlava. Bylo vidět jen její líbezný obličej; byla rozkošně rozcuchaná a víčka měla ještě opuchlá spánkem. Dívala se jako ptáče, které vystrkuje hlavu z hnízda, nejdříve na svého manžela, potom na Jeana Valjeana a zavolala na ně tak mile, jako by se byla na ně sama růže usmála:

„Vsaďme se, že mluvíte o politice. Místo abyste byli se mnou, děláte hlouposti.“

Jean Valjean se zachvěl.

„Cosetto…!“ zakoktal Marius. A odmlčel se. Řekli byste – dva provinilci. Cosetta, celá rozzářená, je nespouštěla z očí. Měla v nich ještě rajskou mlhu.

„Dopadla jsem vás při činu,“ řekla Cosetta. „Právě jsem dveřmi zaslechla tatínka Faucheleventa, jak mluví o svědomí. Říkal: konat svou povinnost… To je přece politika. A tu já nechci. Nesluší se mluvit o politice hned druhý den. To není v pořádku.“

„Mýlíš se, Cosetto,“ odpověděl Marius. „Mluvíme o obchodních záležitostech. Dohadujeme se o tom, jak nejlépe umístit tvých šest set tisíc franků…“

„Peníze nejsou všechno,“ přerušila ho Cosetta. „Teď jsem tu já! Chcete mě tady?“

Rázně otevřela dveře a vstoupila do salónu. Měla na sobě volný bílý župan s mnoha záhyby a velikými rukávy, které začínaly u krku a padaly až k zemi. Na starých gotických obrazech bývají na zlatém pozadí takové rozkošné pytle na anděly.

Prohlédla se od hlavy k patě ve velkém zrcadle a nadšeně vybuchla: „Byl jednou jeden král a královna… Jak jsem šťastná!“

Po těch slovech se poklonila Mariovi a Jeanu Valjeanovi. „Tak,“ řekla, „teď si sednu vedle vás do lenošky, za půl hodiny bude snídaně, vy si zatím povíte, co budete chtít, já vím, muži si musí pohovořit, a budu opravdu hodná.“

Marius ji vzal za ruku a řekl zamilovaně:

„Mluvíme o obchodních věcech.“

„Abych nezapomněla,“ odpověděla Cosetta, „otevřela jsem okno do zahrady, a vtom se objevilo celé hejno pierotů. Ptáků, ne masek. Dnes je popeleční středa; ale ne pro ptáčky.“

„Říkám ti, že mluvíme o obchodních záležitostech, jdi, má maličká Cosetko, nech nás na chvilku. Mluvíme jen o číslech. To by tě nudilo.“

„Máš dnes rozkošnou kravatu, Marie. Jste, pane, velmi koketní. Ne, mě by to nenudilo.“

„Ujišťuju tě, že by ses nudila.“

„Ne. Protože vy byste mě nenudili. Neporozumím vám, ale budu poslouchat. Slyšíme-li milované hlasy, není třeba rozumět slovům. Chci jen, abychom byli pohromadě. A zůstanu s vámi, tak!“

„Jsi má milovaná Cosetta, ale nemůžeš zde zůstat!“

„Že nemohu zůstat?“

„Ano.“

„Dobrá,“ pokračovala Cosetta. „Ale mám pro vás plno novinek. Byla bych vám řekla, že dědeček ještě spí, že teta je na mši, že krb tatínka Faucheleventa kouří, že Nicoletta poslala pro kominíka, že se Toussaintka už pohádala s Nicolettou, že Nicoletta se posmívá Toussaintčinu koktání. A teď se nic nedovíte! Ach, že to není možné? Já vám to oplatím a příště vám, drahý pane, také řeknu: To není možné. A kdo na tom bude hůř? Prosím tě, můj miloučký Marie, nech mě tady s vámi.“

„Věř mi, že je nutné, abychom byli sami.“

„Copak jsem snad cizí?“

Jean Valjean nepromluvil ani slovo. Cosetta se obrátila k němu:

„Nejdřív chci, tatínku, abyste mě objal. Co je s vámi, že mlčíte, místo abyste byl na mé straně? Copak to mám za tatínka? Vždyť vidíte, jak jsem v manželství nešťastná. Muž mě bije. Honem mi dejte hubičku.“

Jean Valjean k ní přistoupil.

Cosetta se obrátila k Mariovi.

„A na tebe, na tebe se mračím.“

Potom nastavila své čelo Jeanu Valjeanovi.

Jean Valjean k ní přistoupil ještě o krok blíž.

„Tatínku, jste tak bledý! Bolí vás ruka?“

„Už je zahojena,“ řekl Jean Valjean.

„Vyspal jste se špatně?“

„Ne.“

„Jste smutný?“

„Ne.“

„Dejte mi pusu. Jste-li zdráv, spíte-li dobře, jste-li spokojen, nebudu vás plísnit.“

A opět mu nastavila čelo.

Jean Valjean políbil to čelo, na němž se chvěl andělský odlesk.

„Usmějte se.“

Jean Valjean poslechl. Jako by se bylo usmálo strašidlo. „Teď mě braňte proti mému vlastnímu muži.“

„Cosetto…!“ řekl Marius.

„Hněvejte se, tatínku. Řekněte mu, že mám zůstat. Přede mnou můžete docela dobře mluvit. Což mě považujete za hloupou? Co je to za záhady, co si tu vyprávíte! Peněžní záležitosti, uložení peněz do banky, to je toho. Muži nadělají tajností pro nic za nic. Chci tu zůstat. Dnes mi to tolik sluší. Podívej se na mne, Marie.“

Podívala se na Maria s rozkošným pokrčením ramen a půvabně se načepýřila. Vtom jako by jediný blesk projel oběma bytostmi. Že tam je ještě někdo třetí, na tom jim pranic nezáleželo.

„Miluju tě,“ řekl Marius.

„Zbožňuju tě,“ pravila Cosetta.

A neodolatelně vábeni k sobě si padli do náruče.

„Teď,“ pokračovala Cosetta s vítězoslavným našpulením úst a upravovala si přitom záhyb na županu, „teď tu zůstanu.“

„A to ne,“ řekl Marius prosebně. „Musíme ještě něco dojednat.“

„Pořád ještě ne?“

Mariův hlas zvážněl:

„Ujišťuju tě, Cosetto, že je to nemožné.“

„Mluvíte jako muž, pane. Tak dobrá. Odcházím. Tatínku, nepodporoval jste mě! Můj pane choti, můj pane otče, jste tyrani. Jdu to říci dědečkovi. Myslíte-li si, že se vrátím a že vám tu budu zbytečně řečnit, pak se velmi mýlíte. Mám svou hrdost. Budu čekat, dokud vy sami nepřijdete. Uvidíte, že se beze mne budete nudit. Odcházím, dobře vám tak.“

A odešla.

Za dvě vteřiny se dveře opět otevřely, svěží růžová tvář vyhlédla ještě jednou mezi oběma křídly dveří a Cosetta zvolala:

„Strašně se zlobím."

Dveře zapadly a chmury se rozhostily znova; jako by jen zbloudilý paprsek náhle nevědomky blýskl tmou.

Marius se přesvědčil, že dveře jsou dobře zavřeny.

„Ubohá Cosetta!" šeptal. „Až se dozví…"

Při těch slovech se Jean Valjean zachvěl na celém těle. Vytřeštil na Maria oči.

„Cosetta! Ach ano, to je pravda, vy to řeknete Cosettě. To je pravda. Vida, na to jsem nepomyslil. Pro něco má člověk dost síly, a na jinou věc ji nemá. Pane, zapřísahám vás, snažně vás prosím, pane, dejte mi své čestné slovo, neříkejte jí to. Nestačí, že o tom víte vy? Dovedl jsem to říci, aniž jsem byl k tomu nucen, byl bych to řekl celému světu, bylo by mi to bývalo jedno. Ale ona, ona neví, co to je, vyděsilo by ji to. Trestanec! Musilo by se jí vysvětlit a říci jí: ‚To je člověk, který byl na galejích.' Kdysi viděla transport galejníků. Ach, můj Bože!"

Zhroutil se do křesla a zakryl si tvář oběma rukama. Nebylo ho slyšet, ale podle otřásání ramen bylo vidět, že pláče. Němý pláč, strašný pláč.

Vzlykáme-li, nemůžeme někdy popadnout dech. Jeana Valjeana zachvátila křeč, zvrátil se nazad, jako by chtěl vydechnout, ruce spustil volně dolů, ukázal Mariovi svou tvář zalitou slzami, a Marius zaslechl, že si šeptá tak tichounce, jako by se jeho hlas nesl z bezedné hloubky:

„Chtěl bych umřít!"

„Uklidněte se," řekl Marius, „vaše tajemství si ponechám pro sebe."

A snad méně dojat, než by měl být, ale už celou hodnu přinucen smiřovat se s neočekávanou strašnou skutečnost, si uvědomoval, jak v jeho očích trestanec pomalu zaclání osobnost pana Fauchelevanta; Marius byl postupně utvrzován v této ponuré jistotě

a přirozený spád událostí mu ukázal propast, která se otevřela mezi tímto mužem a jím.

„Nemohu se vám nezmínit o penězích, které jste tak věcně a čestně vrátil. To je poctivý skutek. Zasluhujete si odměnu. Sám si určete částku, bude vám vyplacena. Nebojte se a *řekněte* si co nejvíce."

„Děkuji vám, pane," řekl měkce Jean Valjean.

Na okamžik se zamyslil, třel si mimovolně nehet svého palce špičkou ukazováčku a pak se ozval:

„Všechno je téměř domluveno. Zbývá mi ještě jedna záležitost…"

„Jaká?"

Jean Valjean jako by naposled zaváhal a nezvučně, téměř bez dechu spíše vykoktal, než řekl:

„Teď, když už všechno víte, myslíte, pane, vy, který o tom rozhodujete, že už nikdy nemám spatřit Cosettu?"

„Myslím, že by to bylo lepší," odpověděl Marius chladně.

„Už ji nikdy neuvidím," šeptal Jean Valjean.

A zamířil ke dveřím.

Položil ruku na kliku, jazýček zámku povolil, dveře se pootevřely, Jean Valjean je otevřel natolik, aby mohl projít, vteřinu postál nepohnutě, potom zavřel dveře a vrátil se k Mariovi.

Už nebyl bledý, byl zsinalý. V očích mu už nestály slzy, hořel v nich jakýsi tragický plamen. Jeho hlas se podivně uklidnil.

„Poslyšte, pane," řekl, „dovolíte-li, přijdu ji navštívit. Ujišťuji vás, že si to vroucně přeji. Kdybych byl nelpěl na tom, abych vídal Cosettu, nebyl bych se vám přiznal a byl bych odešel; protože však jsem chtěl zůstat v místech, kde je Cosetta, a protože jsem ji chtěl vídat, považoval jsem za nutné poctivě vám všechno povědět. Sledujete moje důvody, že ano? To je pochopitelné. Hleďte, mám ji u sebe víc než devět let. Nejdřív jsme bydlili v barabizně na bulváru, pak v klášteře, potom u Lucemburské zahrady. Tam jste ji spatřil poprvé. Pamatujete se na její modrý plyšový klobouk? Potom jsme bydlili ve čtvrti Invalides, kde byla mříž a zahrada. Ulice Plumet.

Bydlil jsem na zadním dvorečku, kde jsem poslouchal, jak hraje na piano. Takový byl můj život. Nikdy jsme se neopustili. Trvalo to devět let a nějaký měsíc. Byl jsem jako její otec a ona byla mé dítě. Nevím, chápete-li mě, pane Pontmercy, ale bylo by pro mne těžké, abych teď odešel a už nikdy ji neviděl a nikdy s ní nemluvil; abych už nic neměl. Nebudete-li v tom vidět nic zlého, přijdu se občas na Cosettu podívat. Nezůstal bych nikdy dlouho. Zařídil byste, aby mě uvedli do pokojíčku. V přízemí. Přicházel bych zadními dveřmi pro služebnictvo, ale to by mohlo být lidem nápadné. Myslím tedy, že bude lépe, budu-li vcházet hlavním vchodem. Opravdu, pane. Rád bych se ještě někdy s Cosettou viděl. Tak zřídka, jak vám bude libo. Vmyslete se do mého postavení, nezbylo mi nic jiného. A potom, musíme si dát pozor. Kdybych už nikdy nepřišel, vrhalo by to na všechny špatné světlo, lidem by se to zdálo podivné. Mohu třeba chodit večer, když se už stmívá."

„Budete chodit každý večer," řekl Marius, „a Cosetta už na vás bude čekat."

„Jste velmi laskav, pane," řekl Jean Valjean.

Marius se uklonil Jeanu Valjeanovi, štěstí vyprovodilo zoufalství až ke dveřím a oba mužové se rozešli.

(2)
Nejasnosti, které mohou být v odhalení

Marius byl rozrušen.

Teď mu byla jasná ona nechuť, kterou vždycky pociťoval k muži, jehož vídal vedle Cosetty. V jeho osobnosti bylo něco záhadného, před čím ho pud varoval. Ta záhada byla nejhnusnější ze všech hanebností – galeje. Pan Fauchelent byl trestanec Jean Valjean.

Nalezneme-li uprostřed svého štěstí takové tajemství, připadá nám, že jsme odhalili škorpióna v hnízdě hrdliček.

Je snad Mariovo a Cosettino štěstí od nynějška odsouzeno k tomu sousedství? Nedá se to zvrátit? Je snad částí uzavřeného manželství povinnost přijímat tohoto muže? Nedá se tu nic dělat?

Oženil se Marius také s trestancem?

I kdyby nakrásně byl člověk zahrnut jasem a radostí, i kdyby nakrásně vychutnával nejblaženější chvíle života a šťastnou lásku, podobné otřesy by rozrušily i archanděla v jeho vytržení, i poloboha v jeho slávě.

Jako se vždycky stává při očividné proměně, ptal se i Marius svého svědomí, nemá-li si co vyčítat. Nebyl snad dost prozíravý? Nebyl snad dost opatrný? Neohlušoval se bezděky? Tak trochu, možná. Pustil se do milostného dobrodružství, které skončilo svatbou s Cosettou, aniž si s dostatečnou opatrností objasnil všechny okolnosti? Uvědomoval si – a tak to na světě chodí, že nás život postupným sebezpytováním a přemýšlením o sobě pomalu napravuje – uvědomoval si svůj sklon k blouznění a vizionářství, cítil, že mu na duši leží stín, tak častý i u jiných povah stín, který houstne, posedne-li nás třeštění vášně a žalu, při němž se povaha duše mění a zachvacuje celého člověka tak, že se jeho vědomí úplně utápí v mlhách. Na tento příznačný prvek Mariovy osobnosti jsme nejednou upozorňovali. Vzpomínal si, že za šest nebo sedm opojných týdnů své kouzelné lásky v ulici Plumet se Cosettě ani nezmínil o dramatě v Gorbeauově pelechu, kde se napadená oběť tak podivně rozhodla při zápase mlčet a potom uprchnout. Proč se o tom Cosettě nezmínil? Přece to nebylo tak dávno, a bylo to strašné! Proč se jí vůbec nezmínil o Thénardierových, zejména v ten den, kdy potkal Eponinu? Teď si jen s námahou vysvětloval tehdejší své mlčení. A přece si ho byl vědom. Vzpomínal na svou závrať, na to, jak mu Cosetta učarovala, vzpomínal na svou lásku, která všechno zastiňovala, na to, jak se navzájem unášeli do výšin ideálu a možná také – protože v něm byla nepostřehnutelná trocha rozvahy, která se pojila k prudkému a půvabnému duševnímu stavu – na nejasný

a temný pud ukrýt a vyhladit ze vzpomínek hrozné dobrodružství, kterého se bál dotknout, protože v něm nechtěl hrát žádnou úlohu. Nemohl v něm být vypravěčem nebo svědkem, aniž byl zároveň žalobcem. Ostatně těch několik týdnů přeletělo, jako když blýskne; na nic jiného nebylo kdy, jen na milování. Konečně, zvážíme-li všechno, zobracíme-li všechno, prozkoumáme-li všechno: i kdyby byl Cosettě vyprávěl o léčce v Gorbeauově baráku, i kdyby se byl zmínil o Thénardierových – ať by už jeho vypravování bylo mělo jakékoliv následky – a kdyby byl dokonce i odhalil, že Jean Valjean byl kdysi trestancem, bylo by to nějak změnilo jeho, Maria? Bylo by to změnilo ji, Cosettu? Byl by couvl? Byl by ji méně zbožňoval? Byl by se s ní rozešel? Ne. Bylo by to něco změnilo na tom, co se stalo? Ne. Není tedy čeho litovat, není si co vyčítat. Všechno bylo správné. Zmámení lidé, kterým říkáme zamilovaní, mají svého bůžka. Zaslepený Marius šel cestou, kterou si jasnozřivě vyvolil. Láska mu zavázala oči, aby ho vedla. Kam? Do ráje.

Od nynějška však ráj sousedil s peklem.

Dřívější Mariův odpor k muži, z něhož se vyklubal Jean Valjean, byl teď smíšen s hrůzou.

Prozraďme, že v té hrůze bylo trochu soucitu a dokonce trochu překvapení.

Ten zloděj, ten několikanásobný zloděj, vrátil svěřené peníze. A jakou částku? Šest set tisíc franků. Jedině on znal tajemství jejich úkrytu. Mohl si všechno nechat, a přece všechno vrátil.

Mimoto sám o své újmě odhalil své postavení. Nic ho k tomu nenutilo. Bylo-li známo, čím je, postaral se o to on sám. Tím, že se přiznal, vystavoval se sám nejen hanbě, ale nebezpečí. Pro odsouzeného člověka není maska jen maskou, ale i útočištěm. Falešné jméno znamená bezpečí; odhodil falešné jméno. On, galejník, se provždycky mohl schovat v počestné rodině; odolal takovému pokušení. Proč? Protože byl úzkostlivě svědomitý. Sám to vysvětlil s neodolatelně pravdivým přízvukem. Celkem, ať byl ten Jean Valjean jakýkoliv,

probudilo se v něm nyní nesporně svědomí. V jeho jednání tkvěl počátek jakési tajemné obrody čestnosti; a svědomitá úzkostlivost řídila podle všeho počínání tohoto muže už dávno. Takové záchvaty spravedlnosti a dobra se neobjevují u všedních povah. Probudilé svědomí ukazuje na duševní velikost.

Jean Valjean byl upřímný. Tato zřejmá, hmatatelná a nevývratná upřímnost, která se ho zjevně bolestně dotýkala, potvrzovala, že je zbytečné se vyptávat, a dodávala důvěryhodnosti všemu, co říkal. Tady se celý stav věcí v Mariových očích převrátil. Co šířil pan Fauchelevent? Nedůvěru. Co vyzařovalo z Jeana Valjeana? Důvěra.

V tajemné rozvaze Jeana Valjeana, kterou Marius sestavoval, zjišťoval aktiva, zjišťoval pasiva a snažil se najít rovnováhu. Ale bylo to všechno jako v bouři. Marius se usilovně snažil, aby si o tomto muži učinil jasnou představu, stopoval Jeana Valjeana takřka až do hlubin jeho myšlenek; ztrácel ho a znova nalézal v jakési osudné mlze.

Poctivě vrácené peníze, počestné přiznání, to bylo správné. Jako by se mračna protrhla a mrak potom zase zčernal.

Ať byly Mariovy vzpomínky jakkoliv zmatené, přece jen se mu některé vybavovaly jako ve snu.

Čím vlastně byla ta příhoda v Jondrettově doupěti? Proč ten muž při vstupu policie uprchl, místo aby si stěžoval? Tady Marius nalézal odpověď. Protože to byl uprchlý galejník.

Jiná otázka: Proč ten muž přišel na barikádu? Marius vše znovu viděl; v rozčilení vyplula vzpomínka a objevila se jako tajné písmo nad ohněm. Ten muž byl na barikádě. Nebojoval tam. Proč tam přišel? Před touto otázkou se vztyčoval přízrak a odpovídal. Javert. Marius si v té chvíli jasně vybavil onu neblahou scénu, kdy Jean Valjean vlekl spoutaného Javerta z barikády, a ještě teď slyšel příšerný výstřel z pistole za rohem uličky Mondétour. Pravděpodobně se špehoun s galejníkem nenáviděli. Jeden překážel druhému. Jean Valjean šel na barikádu, aby se pomstil. Přišel pozdě. Asi věděl, že Javerta zajali. Korsická krevní msta pronikla do některých spodních

vrstev a stala se v nich zákonem; je tak prostá, že neudivuje duše, které jsou napolovic vrácené dobru; a taková srdce jsou utvořena tak, že zločinec, který se chce kát, může cítit výčitky svědomí při krádeži a necítí je při pomstě. Jean Valjean zabil Javerta. Aspoň to tak vypadalo.

Konečně poslední otázka; ale na tu není odpovědi. Marius cítil, že je tou otázkou sevřen jako v kleštích. Jak se stalo, že Jean Valjean žil tak dlouho po boku Cosetty? Jaká temná hra prozřetelnosti svedla dívenku s tímto mužem? Cožpak mají tam nahoře také okovy pro dva a což se Bohu líbí připoutat anděla k démonu? Mohou tedy zločin a nevinnost bydlit pospolu v tajemných galejích utrpení? Mohou v průvodu odsouzenců, kterému říkáme lidský osud, vedle sebe kráčet dvě čela, jedno neposkvrněné, druhé strašné, jedno stopené v božském úbělu jitřenky, druhé navždycky zsinalé světlem věčného blesku? Kdo mohl rozhodnout o tomto nevysvětlitelném spřežení? Jak a jakým zázrakem se mohlo ustavit životní společenství mezi nebeským děvčátkem a starým odsouzencem? Kdo mohl přivázat jehňátko k vlkovi, a – což je ještě nepochopitelnější – přivázat vlka k jehněti? A vlk miloval jehňátko, dravý tvor miloval slabou bytost a celých devět let se anděl opíral o netvora. Cosettino dětství a dospívání, její vstup do života, její panenský růst k životu a světlu byly střeženy jeho hrůznou oddaností. Tady se otázky – abychom tak řekli – rozpadaly v nespočetné záhady, v hlubinách propastí se otvíraly strže, a Marius se již nemohl sklonit k Jeanu Valjeanovi bez závratí. Kdo byl ten propastný člověk?

Staré symboly z časů stvoření světa jsou věčné; v lidské společnosti – a tak tomu bude tak dlouho, dokud ji nezmění větší světlo – jsou odjakživa dva druhy lidí, jeden, který touží výš, druhý přízemní; Ábel, který je stvořen k obrazu dobra, a Kain, který je stvořen k obrazu zla. Kdo to byl, ten útlocitný Kain? Kdo to byl, ten zlosyn, zbožně pohřížený v uctívání panny, který nad ní bděl a vychovával ji, chránil, pozvedal a obklopoval čistotou, sám nečistý?

Co to bylo za nečistou nádobu, která ctila nevinnost tak, že na ní nezanechala poskvrny? Kdo to byl ten Jean Valjean, který se staral o Cosettino vychování? Kdo byl ten pekelník, jehož jedinou péčí bylo uchránit vzcházející hvězdu všeho temna a chmur?

To bylo tajemství Jeana Valjeana; a bylo to také tajemství boží.

Před tím dvojím tajemstvím Marius couval. Jedno tajemství ho utvrzovalo o druhém. Bůh byl v té záležitosti právě tak zjevný jako Jean Valjean. Bůh má své nástroje a používá jich, jak se mu zachce. Není člověku odpovědný. Víme, jak si při tom Bůh počíná? Jean Valjean ztvárňoval Cosettu. Spolutvořil její duši. To nemohl nikdo popřít. Nu, a dál? Dělník byl strašný, ale dílo bylo obdivuhodné. Bůh dělá zázraky, jak uzná za dobré. Stvořil půvabnou Cosettu a použil k tomu Jeana Valjeana. Zalíbilo se mu vybrat si zvláštního spolupracovníka. Má nám skládat účty? Což je to poprvé, že hnůj pomáhá jaru k tomu, aby stvořilo růži?

Takto si Marius odpovídal a sám si prohlašoval, že si odpovídá dobře. V žádném z bodů, o nichž jsme právě mluvili, si Marius netroufal naléhat na Jeana Valjeana, ale sám si nepřiznal, že k tomu nemá odvahu. Zbožňoval Cosettu, měl Cosettu a Cosetta byla nevinná jako lilie. To mu stačilo. Jaké osvícení potřeboval? Cosetta byla světlo. Je potřebí, aby světlo bylo osvěcováno? Měl všechno; po čem mohl ještě toužit? Všechno, což to není dost? Osobní záležitosti Jeana Valjeana se ho netýkaly. Když se skláněl nad osudným stínem tohoto muže, zachycoval se křečovitě slavnostního prohlášení bídníkova: *Nejsem Cosettě ničím. Před deseti lety jsem nevěděl, že je na světě.*

Jean Valjean byl jen mimojdoucí. Sám to řekl. Přešel prostě kolem. Ať je kdo je, jeho úloha je dohrána. Teď tu je Marius, aby se stal Cosettinou prozřetelností. Cosetta se objevila, aby si v blankytném nebi vyhledala svého milého, svého chotě, svého nebem přisouzeného muže. A když odlétala, zanechala okřídlená a proměněná Cosetta za sebou na zemi svou prázdnou a ošklivou kuklu, starého Jeana Valjeana.

Ať kroužily Mariovi hlavou jakékoliv myšlenky, vracel se od nich neustále k zvláštnímu odporu, který cítil k Jeanu Valjeanovi. Snad to byla posvátná hrůza, neboť – jak jsme právě řekli – cítil *quid divinum*[115] v onom muži. Ale dělej, co dělej, ať vymýšlel jakékoliv výmluvy, vždycky došel k jednomu: byl to trestanec, to znamená bytost, která vlastně nemá místo na společenském žebříku, protože je pod poslední příčkou. Za posledním z lidí přichází trestanec. Trestanec není takřka podoben živému člověku. Zákon ho zbavil všeho lidství, které může člověku vzít. I když byl Marius demokrat, trestních věcech byl pro neúprosný systém, a o lidech, které zákon stíhá, smýšlel stejně jako zákon. Řekněme, že nepokročil ve všech směrech. Ještě nebyl schopen rozeznávat mezi tím, co bylo napsáno lidmi, a tím, co bylo napsáno Bohem, mezi zákonem a právem. Vůbec nehloubal a nezvážil právo, které si člověk osobuje, právo rozhodovat o tom, co je neodvolatelné a nenapravitelné. Slova soudní trest ho nepobuřovala. Považoval za zcela správné, že jistá přestoupení psaného zákona jsou stíhána věčnými tresty, a pokládal společenské prokletí za správný akt civilizace. Zatím se dál nedostal, ale později by snad byl pokročil, protože byl dobrý a v jádru přístupný nenápadně působícímu pokroku.

Na pozadí tohoto smýšlení se mu Jean Valjean zdál nestvůrný a odporný. Byl to vyvrhel. Trestanec. To slovo mu znělo jako hlahol trub posledního soudu; ale když dlouho zkoumavě Jeana Valjeana pozoroval, odvrátil nakonec hlavu. *Vade retro.*[116]

Musíme přiznat, a dokonce na tom trvat: ačkoliv se Marius Jeana Valjeana tak důrazně vyptával, až mu Jean Valjean namítl: *vy mě zpovídáte,* přece se ho Marius neotázal na dvě nebo tři rozhodující věci. Neotázal se snad proto, že by si nebyl na ně vzpomněl, ale proto, že se jich bál. Jondrettovo doupě? Barikáda? Javert? Kdoví,

115 Cosi božského.

116 Ježíšova slova z *Evangelia sv. Marka* (VIII, 33): Odstup, (Satane) – lat.

kde by se to odhalování zastavilo? Jean Valjean nevypadal jako člověk, který couvá, a kdoví, zda by si ho Marius, kdyby ho jednou popostrčil, nepřál později zadržet? Nepřihodilo se nám všem, že za svrchovaně rozhodných okolností jsme se nejprve tázali a pak si zacpávali uši, abychom neslyšeli odpověď? Zejména tehdy, když milujeme, se chováme zbaběle. Není moudré vyptávat se na zoufalé poměry, zvláště když jsou nerozlučně spjaty s osudem našeho života. Ze zoufalého vysvětlování Jeana Valjeana by mohla vzejít strašná pravda, a kdoví, zda by hnusné osvětlení nedošplíchlo až na Cosettu? Kdoví, zda by na andělském čele nezůstala nějaká pekelná stopa ďábelského světla? Poskvrnění bleskem je také blesk. Osudovost má podobné souvislosti, a sama nevinnost někdy nasákne zločinem podle chmurného zákona o zbarvení odrazem. Nejčistší rysy mohou navždycky nést odlesk hrozného sousedství. Marius se bál, ať už právem, nebo neprávem. Věděl toho už příliš mnoho. Raději se chtěl ohlušit, než aby jasně viděl. Byl šíleně zamilován, unášel Cosettu v náručí a zavíral oči nad Jeanem Valjeanem.

Valjean byl v jeho očích muž noci, oživené strašné noci. Jak se odvážit až do jeho hlubin? Vyptávat se přízraku je hrozné. Kdoví, co odpoví? Samo svítání by tím mohlo navždycky potemnět.

V tomto duševním stavu cítil Marius palčivé rozpaky, když si pomyslil, že tento muž by se v budoucnu mohl jakkoliv stýkat s Cosettou. Teď si téměř vyčítal, že se neotázal na hrozné věci, před nimiž couval a z jejichž znalosti mohlo vyplynout neúprosné a konečné rozhodnutí. Připadal si příliš dobrý, příliš mírný, nazvěme to správně, příliš slabý. Ta slabost ho svedla k nerozvážnému ústupku. Dal se obměkčit. To neměl připustit. Měl jednoduše a krátce Jeana Valjeana zavrhnout. Jeana Valjeana nebylo možno chránit, měl ho obětovat a zbavit dům jeho přítomnosti. Mrzel se na sebe, mrzel se na prudkost víru plného dojmů, který ho ohlušil, oslepil a vlekl s sebou. Marius byl sám se sebou nespokojen.

Co teď počít? Návštěvy Jeana Valjeana se mu z duše protivily. Proč ho má ten člověk navštěvovat? Co dělat? Tady se Marius ohlušoval, nechtěl situaci rozebírat, nechtěl jít do hloubky; nemínil pátrat ve svém nitru. Slíbil, dal se k slibu strhnout, zavázal se Jeanu Valjeanovi a musí teď stát v slově, když šlo, anebo právě proto, že šlo o trestance. Přesto přese všechno jeho první povinností byla Cosetta. Zkrátka, cítil nesmírný odpor, který všechno ovládl.

Marius všechny ty myšlenky zmateně přemílal, bloudil od jedné ke druhé a všechny ho zneklidňovaly. Tak v něm vznikal hluboký nepokoj. Nebylo snadné ten nepokoj ukrýt před Cosettou, ale láska je vynalézavá a Mariovi se to podařilo.

Ostatně na všechno se jakoby mimochodem Cosetty vyptal, a ta byla tak čistá, jako je holubička bílá; nic nevytušila; mluvil s ní o jejím dětství a o jejím mládí a čím dál tím víc se přesvědčoval, že ten káranec byl ke Cosettě tak dobrý, tak otcovský a tak čestný, jak jen člověk může být. Všechno, co Marius letmo zahlédl a tušil, bylo pravda. Strašná kopřiva milovala a chránila lilii.

KNIHA OSMÁ
Navečerní stmívání

(1)
Pokoj v přízemí

Nazítří, kdy už se stmívalo, zaklepal Jean Valjean na vrata Gillenormandova domu. Uvítal ho Bask. Bask byl právě na dvoře, jako by to měl přikázáno. Někdy se stává, že se sluhovi řekne: „Pohlídáte, až přijde pan ten a ten."

Aniž čekal, až k němu Jean Valjean dojde, oslovil ho Bask:

„Pan baron mi uložil, abych se zeptal pána, přeje-li si jít nahoru, nebo chce-li zůstat dole?"

„Zůstanu dole," odpověděl Valjean.

Bask naprosto uctivě otevřel dveře do místnosti v přízemí a řekl:

„Uvědomím paní."

Jean Valjean vešel do klenuté a vlhké světnice s červenými dlaždičkami, chudě osvětlené zamřížovaným oknem. Místnost sloužila za příležitostnou spíž. Okna vedla do ulice.

Oprašovač, smeták a koště neznepokojovaly tamější prach. Pavouky tam nikdo nehonil. Pěkná, doširoka napjatá a prachem zčernalá pavučina ozdobená mušími mrtvolkami rozprostírala na jedné z okenních tabulí svou síť. V koutě nízké místnůstky se kupily prázdné láhve. Stěny natřené okrově žlutou hlinkou se loupaly v širokých plochách. V pozadí se černal dřevěný krb s úzkou římsou. V krbu hořel oheň; hostitelé zřejmě počítali s tím, že Jean Valjean řekne: *Zůstanu dole.*

Po stranách krbu stála dvě křesla. Mezi křesly položili starou prošlapanou předložku, z které zbývala málem už jen provázková osnova.

Oheň z krbu a okno utopené v soumraku jen nuzně osvětlovaly pokojík.

Jean Valjean se cítil unaven. Několik dní už nejedl ani nespal. Klesl do křesla. Bask se vrátil, postavil na krb rozžatou svíčku a vzdálil se. Jeanu Valjeanovi klesla hlava, brada se opřela o prsa. Nevšiml si ani sluhy ani svíčky.

Náhle se prudce vztyčil. Cosetta stála za ním.

Neviděl, že vstupuje, ale cítil, že vstoupila.

Obrátil se. Zbožně se na ni podíval. Byla k pomilování krásná. Ale tím hlubokým pohledem se nezadíval na její krásu, ale na její duši.

„To je dobré, tatínku," zvolala Cosetta, „věděla jsem, že jste podivín, ale toho bych se od vás nikdy nebyla nadála. Je to ale nápad! Marius mi řekl, že chcete, abych přijala vaši návštěvu zde."

„Ano, chtěl jsem to."

„To jsem mohla čekat. Dobrá. Upozorňuji vás, že vám pořádně zahraju. Začneme hned od začátku. Tatínku, polibte mě."

A nastavila tvář.

Jean Valjean se ani nepohnul.

„Nehýbáte se. Beru to na vědomí. To je postoj provinilce. Ale to je jedno. Odpouštím vám. Kristus řekl: Nastavte druhou tvář. Tady je."

A nastavila druhou tvář.

Jean Valjean se nepohnul. Jako by mu vrostly nohy do dlažby.

„To začíná být vážné," řekla Cosetta. „Co jsem vám udělala? Prohlašuju, že se hněvám. Musíte si mě udobřit. Poobědváte s námi."

„Už jsem jedl."

„To není pravda. Povím panu Gillenormandovi, aby jim vyhuboval. Dědečkové jsou tu, aby pokárali tatínky. Pojďme! Půjdete se mnou nahoru do salónu. A hned."

„To není možné."

Cosetta trochu zakolísala. Přestala poroučet a začala se vyptávat.

„Ale proč? A vybral jste si k návštěvě zrovna tu nejošklivější místnost z celého domu. Je to zde hrozné."

„Víš…"

Jean Valjean se opravil.

„Vždyť to víte, paní baronko, že jsem podivín a že mám své vrtochy.“

Cosetta zatleskala svýma malýma rukama.

„Paní baronko… Vždyť to víte… to jsou mi novinky! Co to znamená?“

Jean Valjean se na ni usmál, až srdce usedalo, jak to někdy míval ve zvyku.

„Chtěla jste být paní baronkou. Nuže, jste jí.“

„Ale ne pro vás, tatínku.“

„Neříkejte mi už tatínku.“

„Cože?“

„Říkejte mi pane Jene. Jene, chcete-li.“

„Copak už nejste pro mne tatínek? Už nejsem pro vás Cosetta? Pane Jene, co to znamená? To jsou mi převraty! Co se to stalo? Podívejte se mi pěkně do očí. Nechce se vám bydlet s námi! Nechcete ani pokoj, který jsem vám přichystala! Co jsem vám udělala? Co za tím vězí?“

„Nic.“

„Tak co se tedy stalo?“

„Všechno je jako dřív.“

„A proč si měníte jméno?“

„Vždyť vy jste se sama důkladně přejmenovala.“

Usmál se týmž úsměvem a dodal:

„Jste-li dnes paní Pontmercyová, mohu být já docela dobře pan Jan.“

„Tomu ani za mák nerozumím. To všechno je hloupost. Požádám svého manžela o dovolení, abych vám mohla říkat pane Jene. Doufám, že to nedovolí. Rmoutíte mě. Člověk může mít své vrtochy, ale nedělá bolest malé Cosettě. To je od vás ošklivé. Nemáte právo být na mne zlý, vy, takový hodný člověk.“

Jean Valjean neodpověděl.

Rychle ho chytila za obě ruce a neodolatelným pohybem je zvedla k obličeji, přitiskla si je ke krku, pod bradu, na důkaz hluboké něžnosti.

„Buďte na mne hodný," řekla.

A pokračovala:

„Pohleďte, čemu já říkám být hodný: buďte milý, pěkně se k nám odstěhujte, u nás zpívají ptáčci zrovna tak jako v ulici Plumet, žijte s námi, opusťte tu díru v ulici Homme-Armé, nenechte nás luštit záhady, buďte jako každý jiný, obědvejte s námi, snídejte s námi, buďte zase jako dřív můj hodný tatínek."

Vyprostil své ruce z jejího mazlivého sevření:

„Už nepotřebujete otce, máte manžela."

Cosetta se rozčilila:

„Už tedy nepotřebuju otce! Takové nesmysly! Opravdu nevím, co mám na to říci!"

„Kdyby zde byla Toussaintka," pokračoval Jean Valjean jako někdo, kdo je v úzkých a chce se dovolat nějaké autority a chytá se každého stébla, „jistě by dosvědčila, že jsem měl vždycky své libůstky. Na tom není nic nového. Vždycky jsem si potrpěl na svůj tmavý koutek."

„Ale vždyť je tu zima. Není tu vidět. To je ohavné, chtít být panem Jenem. A nechci, abyste mi vykal."

„Cestou k vám," odpověděl Jean Valjean, „jsem zahlédl v ulici Saint-Louis kus nábytku. U truhláře. Kdybych byl hezkou ženou, dopřál bych si ho: toaletní stoleček, velmi pěkný, podle dnešní módy. Myslím, že tomu říkáte růžové dřevo. Je to vykládané. Dosti velké zrcadlo. A těch zásuvek. Rozkošný kousek."

„Hu! Ošklivý medvěde!" odpověděla Cosetta.

A s ohromnou roztomilostí stiskla zuby, odhalila rty a zasyčela na Jeana Valjeana. Byla to Grácie, která napodobuje kočku.

„Zlobím se," pokračovala. „Od včerejška mě všichni zlobíte. Moc se hněvám. Nechápu. Vy mě nebráníte proti Mariovi. Marius mě

nebrání proti vám. Jsem docela sama. Připravuju roztomilý pokoj. Kdybych tam mohla dát samého Pánaboha, ubytovala bych ho tam. A oni mi nechají pokojíček na krku. A nájemník je tentam. Nařídím Nicolettě, aby uchystala dobrou večeři. Netoužím po vaší večeři, paní. A můj tatínek Fauchelevent si umane, abych mu říkala pane Jene, abych ho přijímala v hnusném, starém, ošklivém a zatuchlém sklepě s plísní na stěnách, kde jsou prázdné láhve místo křišťálu a pavučiny místo záclon! Jste podivín, tatínku, přiznávám to už je váš způsob, ale novomanželům se přece musí dohřát trochu oddechu. Nemohl jste se svým podivínstvím trochu počkat? Teď budete tedy ohromně spokojen ve své škaredé ulici Homme-Armé. Já tam byla strašně nešťastná! Co máte proti mně? Moc, moc mě trápíte!“

Cosetta náhle zvážněla, upřeně se zadívala na Jeana Valjeana a připojila:

„Mrzí vás snad, že jsem šťastná?“

Prostota tne někdy nevědomky do živého. Cosettina prostá otázka měla pro Jeana Valjeana hluboký smysl. Cosetta chtěla jen škrábnout, a zatím ranila.

Jean Valjean zbledl. Chvíli neodpovídal a potom s nevýslovným přízvukem zašeptal pro sebe:

„Její štěstí bylo cílem mého života. Teď mě už Bůh může propustit. Ty jsi šťastná, Cosetto; můj čas vypršel.“

„Ach! Vy mi zase tykáte!“ vykřikla Cosetta.

A vrhla se mu okolo krku.

Jean Valjean, vyšinut z rovnováhy, ji vzrušeně přivinul k sobě. Téměř se mu zdálo, že je znova jeho.

„Děkuju vám, tatínku!“ řekla mu Cosetta.

Vzrušení Jeanu Valjeanovi rozdíralo srdce. Něžně se vyvinul z Cosettina náručí a popadl klobouk.

„Co to?“ řekla Cosetta.

Jean Valjean odpověděl:

„Opouštím vás, paní baronko, jste očekávána.“

A na prahu dveří dodal:

„Tykal jsem vám. Řekněte svému choti, že se to už nikdy nestane. Odpusťte."

Jean Valjean vyšel a zanechal Cosettu všecku užaslou nad tím záhadným rozloučením.

(2)
Další kroky zpátky

Jean Valjean přišel na druhý den v touž hodinu.

Cosetta se ho na nic nevyptávala, ničemu se nedivila, neříkala nahlas, že je jí zima, a nemluvila o salónu; vyhnula se oslovení tatínku a pane Jene. Dovolila, aby jí vykal. Jenom radost měla o poznání menší. Byla by bývala smutná, kdyby to byla dovedla.

Pravděpodobně hovořila s Mariem a Marius jí jako milující muž řekl jen to, co chtěl, nic nevysvětloval, a svou milovanou ženu uklidnil. Zvědavost milujících nesahá o mnoho dále než jejich láska.

Přízemní místnost trochu upravili. Bask odklidil láhve a Nicoletta pavouky.

V příštích dnech přicházel Jean Valjean v touž dobu. Dostavil se každý den, protože neměl sílu, aby chápal Mariova slova jinak než doslovně. Marius zařídil věci tak, aby v době, kdy přicházel Jean Valjean, nebyl doma. Dům si zvykl na nový způsob života pana Fauchelevanta. I Toussaintka v tom pomohla. *„Pán byl vždycky takový,"* opakovala. Dědeček prohlásil: *„Je to podivín." A* tím se to odbylo. Ostatně v devadesáti letech se už nenavazují nové známosti; všechno je vedlejší; každý nový člověk je jen na obtíž. Už není místa; všechny návyky už zapustily hluboké kořeny. Pan Fauchelevent nebo pan Tranchelevent – starý Gillenormand jen toužil, aby se s tím „pánem" nemusil stýkat. Dodal:

„Takových podivínů je na světě dost. Mají všelijaké nápady. A bez důvodů. To markýz Canaples byl horší. Koupil si palác a bydlil na půdě. Lidé mají všelijaké mouchy."

Nikdo si nevšiml neblahého pozadí. Kdo by ostatně mohl uhádnout něco podobného. V Indii jsou močály, jejichž voda se zdá podivná, nevysvětlitelná, vlní se, aniž ji vítr čeří, je rozbouřená, kde by měla být klidná. Na hladině vře bez příčiny; nevidíme hydru, která se plíží po dně.

Mnoho lidí má v sobě podobného netvora, žalost, kterou živí, saň, která v nich hlodá; zoufalství, které je usazeno v temnu jejich nitra. Takový člověk je jako každý jiný, chodí sem tam. Nevíme, že má v sobě strašnou cizopasnou bolest s tisícem zubů, která v něm žije, až na ni ubožák umře. Netušíme, že člověk je propast. Je v ní stojatá voda, ale hluboká. Občas se hladina zčeří, aniž chápeme proč. Zachvěje se tajemná vlna, pak se vytratí, aby se znova objevila; vzdušná bublina stoupá k povrchu a splaskne. Zahlédnete jen málo, a i to málo je strašné. Je to oddychování neznámé obludy.

Některé podivné zvyky, jako například – přicházet, když všichni odcházejí, ustupovat do pozadí, když se jiní roztahují, chovat se za všech okolností nenápadně, vyhledávat opuštěné aleje, dávat přednost liduprázdným ulicím, nemíchat se do hovoru, vyhýbat se davu a slavnostem, vypadat jako člověk dobře situovaný, a žít chudě, přes všechen majetek mít klíč v kapse a svíčku u domovníka, vstupovat postranním vchodem, používat tajného schodiště – všechny ty bezvýznamné podivnůstky, vrásky, vzdušné bubliny, prchavá vlnění na hladině přicházejí často ze strašidelné hloubky.

Uplynulo několik týdnů. Cosettu zvolna opanoval nový život: známosti, které přináší manželství, návštěvy, péče o dům a zábavy byly významnými záležitostmi. Cosettiny zábavy nebyly nákladné; tkvěly v jediném: být s Mariem. Jejím hlavním zaměstnáním bylo chodit s Mariem a být s ním. Neomrzelo je chodit zavěšeni za bílého dne po ulici a netajit se před lidmi se svou láskou. Cosettě dělaly

starost služky. Toussaintka se nemohla snést s Nicolettou, shoda mezi oběma starými pannami byla nemožná, a dala výpověď. Dědeček byl zdráv; Marius občas vystupoval v nějakém procesu jako obhájce; teta Gillenormandová žila klidně v ústraní vedle mladých manželů, to jí stačilo. Jean Valjean přicházel denně.

Když si přestali tykat, všechno to vykání, oslovování ‚paní baronko' a ‚pane Jene' změnilo Jeana Valjeana v Cosettiných očích docela. Snažil se odpoutat Cosettu od sebe a podařilo se mu to. Byla už veselejší a už ne tak něžná. A přece ho stále měla upřímně ráda a on to cítil. Jednou mu náhle řekla:

„Byl jste můj otec, a už nejste, byl jste můj strýc, a už nejste, byl jste pan Fauchelevent, a už nejste, jste pan Jan. Kdo vlastně jste? Nemám takové věci ráda. Kdybych nevěděla, že jste tak hodný, bála bych se vás."

Bydlil stále v ulici Homme-Armé a nemohl se odhodlat odstěhovat se ze čtvrti, kde bydlila Cosetta.

Zpočátku zůstával u Cosetty jen na pár minut, pak odcházel.

Ponenáhlu si zvykl pobýt na návštěvě déle. Bylo by možno říci, že využíval povolení dloužících se dnů; přicházel dříve a odcházel později.

Jednou uklouzlo Cosettě slovo „tatínku". Radostný záblesk ozářil starý zachmuřený obličej Jeana Valjeana. Opravil ji: „Řekněte Jene."

„Ach! Máte pravdu," odpověděla s výbuchem smíchu, „pane Jene."

„Tak je to správné," řekl.

A obrátil se, aby neviděla, že si osušuje oči.

(3)
Vzpomínají na zahradu v ulici Plumet

To bylo naposled. Po posledním záblesku všechno uhaslo. Už nebylo mezi nimi důvěrnosti; žádné dobré jitro s políbením, už se nikdy

neozvalo to nesmírně sladké slovo „tatínku“! Na vlastní žádost a vlastním přičiněním byl Jean Valjean postupně vyhnán ze všech svých rájů; dožil se vrcholného utrpení, že ztrativ v jednom dni Cosettu celou, musil ji teď ještě ztrácet po kouskách.

Oko si nakonec uvyká i na sklepní světlo. Celkem mu stačilo, že Cosettu vídá každý den. Celý jeho život se upínal k té chvíli. Usedával vedle ní, mlčky ji pozoroval nebo jí vyprávěl o zašlých časech, o jejím dětství, o klášteře a o jejích tehdejších malých přítelkyních.

Jednou odpoledne – bylo to v prvních dnech dubna, kdy už je vlaho, ale ještě svěže, kdy se slunce rozjásá, kdy se zahrady v blízkosti Mariových a Cosettiných oken vzrušeně probouzely, hloh jen jen rozkvést, kdy se bílé fialy skvěly jako šperky na starých zdech, růžové hledíky vykukovaly ze štěrbin mezi kameny, v trávě začaly kvést sedmikrásky a pryskyřník, první běláskové se vydali do světa, a vítr, ten pěvec věčné svatby se ve stromoví pokoušel o první noty nesmírné jitřní symfonie, které staří básníci říkali vesna – v takové odpoledne řekl Marius Cosettě:

„Slíbili jsme si, že se jednou podíváme na zahradu v ulici Plumet. Pojďme tam. Nesmíme být nevděční.“

A odletěli jako dvě vlaštovky vstříc jaru. Zahrada v ulici Plumet jim připomínala svítání. Prožili tu již jakési jaro své lásky. Dům v ulici Plumet, který měli pronajatý, patřil ještě Cosettě. Proběhli dům i zahradu. Znova se tu našli a zapomněli na celý svět.

Večer v obvyklou chvíli přišel Jean Valjean do ulice Fillesdu-Calvaire.

„Paní odešla s pánem a ještě se nevrátila,“ řekl mu Bask.

Jean Valjean se mlčky posadil a čekal. Když se ani za hodinu nevrátila, svěsil hlavu a odešel.

Cosetta byla tak opojená procházkou do jejich zahrady a tak rozradostněná, že „celičký den žila v minulosti“ a nazítří o ničem jiném nemluvila. Ani si nevšimla, že Jeana Valjeana nespatřila.

„Jak jste se tam dostali?“ otázal se jí druhý den Jean Valjean.

„Pěšky.“

„A jak jste se vrátili?“

„Fiakrem.“

Už nějakou dobu pozoroval Jean Valjean, jak mladý párek skromně žije. Těžce to na něho doléhalo. Marius svědomitě šetřil a Jean Valjean v tom slově viděl hlubší smysl. Odvážil se otázky:

„Proč nemáte vlastní kočár? Roztomilé kupé by vás stálo jen pět set franků ročně. Jste bohatí.“

„Nevím,“ řekla Cosetta.

„S Toussaintkou je to právě tak,“ navazoval Jean Valjean. „Odešla. Neobstarala jste si náhradu. Proč?“

„Nicoletta stačí.“

„Ale potřebovala byste komornou.“

„Což nemám Maria?“

„Měli byste vést dům, mít služebnictvo, kočár, lóži v divadle. Pro vás není nic dost krásné. Proč byste nepoužili svého bohatství? Bohatství zpříjemňuje život.“

Cosetta neodpověděla.

Návštěvy Jeana Valjeana se nezkracovaly. Naopak. Jdeme-li za hlasem srdce, nezastavujeme se na svahu.

Chtěl-li Jean Valjean prodloužit návštěvu a přimět Cosettu, aby zapomněla, jak utíká čas, chválil Maria; zdálo se mu, že je krásný, ušlechtilý, odvážný, duchaplný, výmluvný a laskavý. Cosetta ho ve chvále předstihovala. Jean Valjean začínal znovu. Vyprávění nebylo konce. Marius – to byl nevyčerpatelný námět; v těch šesti písmenech byly utajeny celé svazky. Tak dosáhl Jean Valjean toho, že mohl dlouho pobýt. Když viděl Cosettu, bylo mu tak dobře, že zapomínal na všechno ostatní. Byla to hojivá náplast na jeho ránu. Kolikrát se stalo, že Bask musil dvakrát hlásit: „Pan Gillenormand mě posílá, abych připomněl paní baronce, že je prostřeno.“

V ty dny se Jean Valjean vracíval domů velmi zamyšlen. Bylo tedy trochu pravdy v přirovnání ke kukle, které Mariovi vytanulo v mysli?

Je snad Jean Valjean opravdu kukla, která si umínila navštěvovat svého motýla?

Jednou pobyl déle než obvykle. Na druhý den si všiml, že v krbu není zatopeno.

„Podívejme se!“ pomyslil si. „Není zatopeno.“

A vysvětlil si to takto:

„To je prosté. Vždyť máme duben. Už není zima.“

„Božíčku, tady je zima!“ zvolala Cosetta, vstupujíc do pokoje.

„Ale ne,“ řekl Jean Valjean.

„To vy jste nakázal Baskovi, aby se netopilo?“

„Ano. Zakrátko bude máj.“

„Vždyť topíme do června. A v tomhle sklepení musíme topit celý rok.“

„Myslil jsem si, že je to zbytečné.“

„To je zas jeden z vašich vrtochů!“ opáčila Cosetta.

Den nato bylo zatopeno. Avšak obě křesla stála na druhém konci místnosti vedle dveří.

„Co to znamená?“ pomyslil si Jean Valjean.

Šel pro křesla a postavil je na původní místo u krbu.

Oheň v krbu mu přece dodal mysli. Protáhl besedu déle než obyčejně. Když vstával k odchodu, řekla mu Cosetta: „Můj muž mi včera řekl něco směšného.“

„Co?“

„Řekl mi: Cosetto, máme třicet tisíc franků ročně. Sedmadvacet máš ty, mně dává dědeček tři. Odpověděla jsem: To je dohromady třicet. A on na to: Odvážila by ses vyjít se třemi tisíci? Odpověděla jsem: Ano, i bez haléře, budu-li s tebou. A potom jsem se zeptala: Proč mi to říkáš? Odpověděl mi: Abych to věděl.“

Jean Valjean byl na rozpacích, co má říci. Cosetta od něho pravděpodobně čekala nějaké vysvětlení; poslouchal ji a zachmuřeně mlčel. Vrátil se do ulice Homme-Armé; byl tak pohřížen do svých myšlenek, že se zmýlil ve dveřích a místo domů vstoupil do domu

sousedního. Teprve když vyšel téměř do druhého poschodí, uvědomil si svůj omyl a šel zase dolů.

Jeho duši trápily různé domněnky. Marius zřejmě pochyboval o původu oněch šesti set tisíců franků a zřejmě se obával, aby nepocházely z nějakého nečistého pramene. Kdoví? Snad odhalil, že ty peníze jsou od něho, od Jeana Valjeana, a zaváhal před jměním podezřele nabytým, příčí se mu považovat je za své, a proto raději volí chudobu s Cosettou než nepočestně nabyté bohatství.

Mimoto Jean Valjean cítil, že mu vlastně ukazují dveře.

Den nato jako by ho zasáhl blesk, když vstoupil do přízemní místnosti. Křesla zmizela. Nebyla tam ani jedna židle.

„No tohle!“ vykřikla Cosetta, když vstoupila. „Žádná křesla! Kdepak jsou křesla?“

„Nejsou tady.“

„To je trochu silné.“

Jean Valjean zakoktal:

„To já jsem řekl, aby je Bask odnesl.“

„A důvod?“

„Dnes zůstanu jen několik minut.“

„Zůstat chvilku, to ještě není důvod, aby se muselo stát.“

„Myslím, že Bask potřeboval křesla do salónu.“

„Proč?“

„Máte asi dnes večer společnost.“

Jean Valjean už nemohl promluvit jediné slovo.

Cosetta pokrčila rameny.

„Rozkázat, aby odnesli křesla! Minule jste nařídil uhasit oheň v krbu. Vy jste ale podivín!“

„Sbohem,“ zašeptal Jean Valjean.

Neřekl: „Sbohem, Cosetto.“ Ale neměl ani sílu, aby řekl: „Sbohem, paní baronko.“

Odešel zdrcen.

Tentokrát porozuměl.

Nazítří nepřišel. Cosetta si toho všimla až večer.

„Hleďme," řekla, „pan Jan dnes nepřišel."

Lehounce se jí sevřelo srdce, ale sotva si toho všimla, protože pro Mariovo políbení na to zapomněla.

Druhý den nepřišel znovu.

Cosetta to nezpozorovala, jako obyčejně prožila večer, prospala noc a vzpomněla si na to, až když se probudila. Byla tak šťastná! Poslala honem honem Nicolettu k panu Janovi, aby se pozeptala, není-li nemocen a proč včera nepřišel. Nicoletta přinesla odpověď pana Jana. Vůbec nestůně. Má práci. Přijde brzy. Jakmile bude moci. Ostatně se chystá na krátkou cestu. Paní si má připamatovat, že míval ve zvyku občas si vyjet. Ať si nepřipouštějí starosti. Ať na něho nemyslí.

Když Nicoletta přišla k panu Janovi, opakovala mu slova své paní. Že se dává ptát, proč pan Jan „včera" nepřišel.

„Už dva dny jsem tam nebyl," řekl Jean Valjean mírně.

Ale ta připomínka Nicolettě unikla, takže se o ní Cosettě nezmínila.

(4)
Přitažlivost a dohasínání

V posledních jarních měsících a v prvních měsících léta roku 1833 pozorovali nečetní chodci v Marais, obchodníci v krámech, povaleči na prahu domovních vrat slušně oblečeného starce v černých šatech, který den co den, v touž dobu za soumraku, vycházel z ulice Homme-Armé od ulice Sainte-Croix-de-la-Bretonnerie, prošel kolem Blancs-Manteaux, dostal se do ulice Culture-Sainte-Catherine, a když došel do ulice Écharpe, zahnul doleva a vstoupil do ulice Saint-Louis.

Tam šel pomalu, s hlavou dopředu nachýlenou, nic neviděl, nic neslyšel, s očima nepohnutě upřenýma na jeden a týž bod, který

jako by byl pro něho poset hvězdami; ten bod nebyl nic jiného než nároží ulice Filles-du-Calvaire. Čím víc se blížil rohu ulice, tím bylo jeho oko jiskrnější; jakási radost rozněcovala jeho zorničky, jako by mu svítalo v duši, vypadal okouzleně a dojatě, pohyboval rty, jako by mluvil s někým, koho nevidí, neznatelně se usmíval a postupoval, jak jen nejpomaleji mohl. Člověk by byl řekl, že se bojí chvíle, až se octne na dosah, ačkoliv si tam zároveň přeje dojít. A když už ho od ulice, která jako by ho lákala, dělilo jen několik domů, zvolňoval kroky, takže to vypadalo, jako když vůbec nekráčí. Chvění starcovy hlavy a jeho upřený pohled připomínaly magnetickou střelku hledající pól. I když se snažil oddálit svůj příchod, přece jednou dojít musil; dorazil konečně k ulici Filles-du-Calvaire; tehdy se zastavoval, roztřásl se, plaše a ustaraně vykláněl hlavu za roh posledního domu a pozoroval ulici. A v jeho tragickém pohledu tkvělo něco, co se podobalo okouzlení z čehosi nedosažitelného a odlesku ztraceného ráje. Slza, která se pomalu rodila pod očními víčky, sbírajíc jen tolik vláhy, aby mohla skanout, stékala po tváři a občas sklouzla až k ústům. Stařec vychutnával její hořkou příchuť. Chvíli tak zůstal, jako by byl zkameněl; pak se vracel touž cestou, týmž krokem, a čím víc se vzdaloval, tím víc pohasínal jeho pohled.

Pozvolna přestával stařec docházet až k rohu ulice Fillesdu-Calvaire; zastavoval se na půli cesty v ulici Saint-Louis; někdy o něco dál, někdy trochu blíž. Jednou zůstal na rohu ulice Culture-Sainte-Catherine a pohlížel na ulici Filles-du-Calvaire zdálky. Pak mlčky zavrtěl hlavou, jako by si něco odpíral, a vracel se svou cestou.

Brzy nestačil dojít ani k ulici Saint-Louis. Docházel jen k ulici Pavée, potřásl hlavou a vracel se zpátky; později nešel ani za ulici Trois-Pavillons; potom už nepřešel ani Blancs-Manteaux. Dalo se říci, že je jako hodiny, které nikdo nenatahuje a jejichž výkyvy se krátí, než se docela zastaví.

Denně vycházel z domu ve stejnou dobu, podnikal stejnou cestu, ale den po dni, aniž si to uvědomoval, ji zkracoval. Celá jeho tvář

vyjadřovala jedinou myšlenku: Nač? Oči byly vyhaslé; už nezářily. Také slzy vyschly; už se nesbíraly v očních koutcích; zamyšlené oči vysychaly. Starcova hlava byla neustále vychýlená kupředu; brada se mu občas pohybovala; bylo žalostné vidět vrásky na jeho vyhublém krku. Někdy, bývalo-li ošklivo, nosíval pod paží deštník, ale nikdy jej neotvíral. Tetky ze čtvrti říkaly:

„Prosťáček."

Děti chodily za ním a posmívaly se mu.

KNIHA DEVÁTÁ
Nejhlubší beznaděj a nejzářivější svítání

(1)
Mějte slitování s nešťastnými, ale buďte shovívaví k těm, kdo jsou šťastni

Být šťastný je strašná věc. Jak to člověka uspokojuje! A jak se domnívá, že to stačí! A dosáhne-li štěstí – domnělého životního cíle –, jak snadno zapomíná na pravý účel života – na povinnost!

A přece si musíme přiznat, že bychom Mariovi křivdili, kdybychom ho obviňovali.

Jak jsme vysvětlili, Marius se pana Faucheleventa před svatbou na nic nevyptával a později se zas ostýchal vyzvídat na Jeanu Valjeanovi. Litoval slibu, k němuž se dal strhnout. Častokrát si řekl, že neměl pravdu, když povolil a ustoupil beznaději. Omezil se na to, že pozvolna vzdaloval Jeana Valjeana ze své domácnosti a že se snažil, aby na něho Cosetta zapomněla. Stále se jaksi stavěl mezi Cosettu a Jeana Valjeana, přesvědčen, že si toho Cosetta nevšimne a že na to ani nepomyslí. Nestačilo mu, aby na něho jen pozapomněla, nýbrž chtěl, aby jí navždycky, zcela beze stop vymizel z paměti.

Marius dělal pouze to, co pokládal za nutné a správné. Domníval se, že má vážné důvody – které jsme už poznali a později ještě poznáme, totiž aby odsunul Jeana Valjeana jemně, ale také rozhodně. V jednom procesu, v němž obhajoval, ho náhoda svedla s bývalým úředníkem Laffittovy banky, a tak aniž po nich pídil, vyzvěděl některá záhadná fakta, za nimiž však nemohl jít hloub, už z úcty k tajemství, neboť slíbil, že je neprozradí, a také ze šetrnosti k choulostivému postavení Jeana Valjeana. Od té chvíle považoval za svou nejsvětější povinnost vrátit šest set tisíc franků

osobě, kterou velmi nenápadně hledal. Zatím se měl na pozoru těch peněz nějak použít.

Cosetta sice nebyla zasvěcena do žádného z těchto tajemství, ale bylo by kruté, abychom ji odsuzovali.

Marius měl na ni mocný vliv, a ten ji nutil dělat instinktivně a téměř bez uvažování to, co si přál. Tušila, že její choť má cosi proti „panu Janovi", a podrobovala se jeho vůli. Marius jí nepotřeboval nic říkat; podléhala neurčitému, ale zřetelnému tlaku jeho nevyslovených záměrů a slepě se poddávala. Snažila se nevzpomínat na to, nač Marius vědomě zapomínal. Nijak se nemusila přemáhat. Aniž věděla proč a aniž ji kdo mohl obviňovat, její duše se tak ztotožnila s manželovým míněním, že stín, který padl na Maria, obestřel i její duši.

Ale neodbíhejme příliš daleko; vždyť Cosetta na Jeana Valjeana ani nezapomínala, ani ho ze svých vzpomínek nevyškrtla, jak by se zdálo. Byla spíše omámena. Člověka, kterému tak dlouho říkala tatínku, v hloubi srdce upřímně milovala. Ale manžela milovala ještě víc. A tak jedna miska na vážkách Cosettina srdce klesala hloub a hloub.

Stávalo se, že se Cosetta divívala, hovořila-li o Jeanu Valjeanovi. Ale Marius ji chlácholil:

„Myslím, že odjel. Což neříkal, že se chystá na cestu?"

„To je pravda," říkala si Cosetta. „Takhle na pár dní mizíval. Ale ne nadlouho."

Dvakrát nebo třikrát poslala Nicolettu, aby se poptala v ulici Homme-Armé, vrátil-li se pan Jan z cesty. Jean Valjean dal vzkázat, že se ještě nevrátil.

Cosetta se už víckrát neptala, protože ji na světě zajímal jenom Marius.

Musíme ještě říci, že se Marius a Cosetta také vzdálili z domova. Odjeli do Vernonu. Marius zavedl Cosettu k hrobu svého otce.

Marius poznenáhlu odcizil Cosettu Jeanu Valjeanovi. A Cosetta se tomu nebránila.

Ostatně to, co v jistých případech příliš krutě označujeme jako dětský nevděk, není vždycky hodno výtky v té míře, jak myslíme. Je to nevděk přírody. Jak jsme už řekli jinde, příroda „hledí dopředu". Příroda dělí živé tvory na ty, kdo přicházejí a odcházejí. Odcházející míří ke stínu, přicházející ke světlu. Tak vzniká vzájemný odklon, u starých osudný, u mladých bezděčný. Tato zprvu neznatelná úchylka se ponenáhlu zvětšuje jako každé rozvětvování. Větve, aniž se oddělují od kmene, se od něho vzdalují. Není to jejich vina. Mládí jde tam, kde je radost, za slavnostmi, za živým světlem, za láskou. Stáří spěje ke konci. Neztrácejí se navzájem z dohledu, ale už k sobě tak nelnou. Mladí lidé cítí chladnutí života, staří lidé chlad hrobu. Nedávejme vinu ubohým dětem.

(2)
Poslední zablikání lampy bez oleje

Jednou sešel Jean Valjean se schodů, udělal tři kroky do ulice a usedl na patník, právě na ten patník, na němž ho Gavroche nalezl zamyšleného v noci z 5. na 6. červen; zůstal tam několik minut sedět a potom se zase vrátil nahoru. To byl poslední výkyv hodin. Nazítří už nevyšel ze světnice. Pozítří nevstal z postele.

Domovnice, která mu připravovala skromnou stravu, nějaké to zelí nebo brambory s kouskem slaniny, se podívala na hliněnou misku a zvolala:

„Ale vy jste včera nejedl, nebožáčku!"

„Ale jedl jsem," odpověděl Jean Valjean.

„V misce všechno zůstalo."

„Podívejte se na hrnek s vodou. Je prázdný."

„To jenom dokazuje, že jste pil; a ne že jste jedl."

„Eh, co na tom," odpověděl Jean Valjean, „a co když jsem měl hlad jen na vodu?"

„Tomu se říká žízeň, a když se při tom nejí, tak se to jmenuje horečka.“

„Najím se zítra.“

„Na svatýho Dyndy! Proč ne dnes? Copak se říká: najím se zítra! Nechat mi všechno jídlo a ani se ho netknout! Taková dobrota!“

Jean Valjean chytil stařenku za ruku:

„Slibuji vám, že to sním,“ řekl jí vlídně.

„Radost mi zrovna neděláte,“ odpověděla domovnice.

Jean Valjean krom té dobračky už nevídal jiného lidského tvora. V Paříži jsou ulice, jimiž nikdo neprochází, a domy, do kterých nikdo nechodí. Jean Valjean bydlil v takové ulici a v takovém domě.

Když ještě vycházel z domu, koupil si za pár sou u jednoho obchodníka s kovovým zbožím měděný křížek a pověsil jej na hřebík naproti posteli. Je vždycky dobře mít takovou šibeničku na očích.

Uplynul týden, co už Jean Valjean nebyl schopen udělat ani krok po pokoji. Stále ležel. Domovnice říkávala svému muži:

„Ten dobrák shora už ani nevstává, nejí, to nebude dlouho trvat. Teskní. Nikdo mi nevymluví, že se jeho dcera špatně vdala.“

Domovník odpověděl s důrazem své manželské svrchovanosti:

„Má-li na to, ať si vezme doktora. A když nemá, ať k němu doktor nechodí. Ale bez doktora umře.“

„A když k němu nějaký zajde?“

„Umře taky,“ řekl její muž.

Domovnice vzala starý nůž a pustila se do vyškrabování trávy, která rostla na tom, čemu ona říkala „můj chodník“, vytrhávajíc trávu brumlala:

„Je ho škoda. Takový slušný dědoušek! Je bílý jako kuřátko.“

Zahlédla, jak na konci ulice kráčí lékař z jejich čtvrti, o své újmě ho poprosila, aby šel nahoru.

„Je to v druhém poschodí,“ řekla mu. „Jen jděte dál. Klíč je stále ve dveřích, ten chudák už ani vstát nemůže.“

Lékař prohlédl Jeana Valjeana a pohovořil si s ním.

Když sešel dolů, domovnice se ho zeptala:

„Tak co, pane doktore?“

„S vaším nemocným je to zlé.“

„Co mu je?“

„Všechno a nic. Je to člověk, který podle všeho zdání ztratil drahou bytost. Na to se umírá.“

„Co vám řekl?“

„Řekl mi, že se cítí zdráv.“

„Přijdete zase, pane doktore?“

„Ano,“ odpověděl lékař, „ale místo mne by měl přijít někdo jiný.“

(3)
Ten, kdo zdvihl Faucheleventovu káru, neunese už ani pero

Jednou večer se Jean Valjean s námahou zvedl a opřel o loket, sáhl si na ruku a nahmatal tep, dech byl krátký a chvílemi vynechával, pochopil, že je slabší než kdy předtím. A proto, asi pod tlakem nějaké naléhavé starosti, sebral síly a vzchopil se, aby se oblékl. Vzal si své staré dělnické šaty. Protože už nevycházel, vrátil se k nim a oblíbil si je. Při tom si musil několikrát odpočinout, a než vklouzl do rukávů, stékal mu pot s čela.

Od té doby, co byl sám, si dal postel do předsíně, aby v opuštěném bytě zabral co nejméně místa.

Otevřel kufřík a vytáhl z něho Cosettinu výbavičku. Rozložil ji na posteli.

Biskupovy svícny stály na svém místě na krbu. Ze zásuvky vzal dvě voskovice a zastrčil je do svícnů. Ačkoliv bylo ještě světlo, bylo to v létě, zapálil je. Svíčky rozžaté za bílého dne vídáváme v místnosti, kde leží mrtvý.

Každý krok, který Jean Valjean udělal, když chodil od jednoho kusu nábytku ke druhému, ho vyčerpával, takže si musil sednout. To už nebyla obyčejná únava, která marnotratně vydává sílu, aby ji zas obnovila, byl to zbytek možností pohybu, byl to vyčerpaný život, který uchází po kapkách v nesnesitelném úsilí, jež se už nebude opakovat.

Židle, na niž dopadl, stála proti zrcadlu, které bylo pro něho tak osudné a Mariovi tak přálo, když v něm kdysi na pijavém papíře přečetl Cosettino obrácené písmo. Zahlédl se v zrcadle a nepoznal se. Viděl v něm osmdesátiletého starce; než se Marius ženil, vypadal Jean Valjean sotva na padesát; jediný rok vydal za třicet. To, co měl napsáno na čele, nebyla už vráska stáří, ale tajemné znamení smrti. Byla na něm rýha, kterou sem vryl neviditelný spár. Tváře mu zplihly; málem jste uvěřili, že pleť na obličeji se už pokryla hlínou; oba ústní koutky se svěsily jako na tragických maskách, jakými ve starověku zdobili náhrobky; díval se do prázdna jakoby vyčítavě; vypadal jako nějaká vznešená tragická bytost, která si právem na někoho naříká.

Jean Valjean dospěl k poslednímu úseku sklíčenosti, kdy bolest strne, jako by se srazila; lpí na duši jako sedlina zoufalství.

Setmělo se. Jean Valjean s námahou přitáhl stůl a starou lenošku ke krbu a na stůl položil pero, inkoust a papír.

Sotva to udělal, omdlel. Když přišel k vědomí, pocítil žízeň. Protože neměl dost síly, aby zvedl hrnek s vodou, namáhavě jej naklonil k ústům a trochu se napil.

Potom se obrátil k posteli, stále vsedě, protože nemohl vstát, zadíval se na černé šatičky a na všechny ty drahé předměty.

Taková rozjímání trvají hodiny, které se zdají minutami. Náhle se zachvěl, cítil, že jím projel mráz; lokty se opřel o stůl, osvětlený biskupovými svícny, a vzal do ruky pero.

Protože pero ani inkoust už dávno nesloužily, byla špička pera ohnutá a inkoust vyschlý; Jean Valjean musil vstát a přidat do inkoustu několik kapek vody. Dvakrát nebo třikrát si musil odpočinout, než

to byl schopen provést; byl nucen psát obráceným perem. Chvílemi si stíral pot s čela.

Ruka se mu třásla. Pomalu napsal těchto několik řádek:

„Žehnám Ti, Cosetto! Musím Ti něco vysvětlit: Tvůj choť měl pravdu, když mi dal najevo, že bych měl odejít; sice se trochu zmýlil v tom, co si o mně myslil, ale měl k tomu důvod. Je to znamenitý muž. Miluj ho stále vroucně, až budu mrtev. Pane Pontmercy, mějte mé milované dítě neustále rád. Cosetto, tenhle dopis tu najdou, to jsem Ti chtěl povědět, uvidíš cifry, budu-li mít tolik síly, abych si je připamatoval, dobře poslouchej, ty peníze Ti právem patří. Je to takhle: Bílý žet přichází z Norska, černý žet z Anglie; černé skleněné zboží z Německa. Žet je lehčí, vzácnější a dražší. Ve Francii ho umíme právě tak napodobit jako v Německu. Potřebuje se k tomu jenom malá kovadlinka o rozměru dvou čtverečních palců a lihový kahan, aby vosk změkl. Vosk se kdysi připravoval z pryskyřice a sazí a libra stávala čtyři franky. Napadlo mě použít k jeho výrobě šelaku a terpentýnu. Nestojí to víc než třicet sou a je to mnohem lepší. Spony se dělají z fialového skla, které se nalepuje voskem na rámeček z černého kovu. Pro železné rámování musí být sklo fialové, pro zlaté rámování musí být sklo černé. Španělsko jich kupuje mnoho. Je to země žetu…“

Zde přestal psát, péro mu vyklouzlo z ruky; Jeana Valjeana zaskočil zoufalý vzlykot, který chvílemi stoupal až z hlubin jeho bytosti; ubožák se chytil oběma rukama za hlavu a přemýšlel.

„Ach,“ zvolal v duchu (žalostná zvolání, která slyší jedině Bůh), „je konec! Už ji neuvidím! Štěstí se na mne usmálo a teď odejdu do tmy a už ji ani nespatřím. Ach! Kdybych mohl jen chvilinku, jen okamžik slyšet její hlas, dotknout se jejích šatů, podívat se na ni, na svého andílka, a pak umřít! Smrt není zlá; strašné je umírat a už se s ní neshledat. Usmívala by se na mne a řekla by mi dobré slovo. Ublížilo by to někomu? Ne, už je konec, už nikdy! Jsem tak sám! Můj Bože! Můj Bože! Už ji nikdy neuvidím.“

V tom okamžiku někdo zaklepal na dveře.

(4)
Láhev černidla, kterému se podaří leda očistit

Týž den, nebo lépe řečeno, týž večer, ve chvíli, kdy Marius vstal od stolu a odcházel do své pracovny, protože musil nahlédnout do nějakého soudního spisu, odevzdal mu Bask jakési psaní a řekl:

„Osoba, která napsala dopis, čeká v předsíni."

Cosetta se zavěsila do dědečka a procházela se v zahradě.

Dopis může vypadat právě tak podezřele jako člověk. Hrubý papír, neúhledně složený; některé dopisy se nám už na první pohled nelíbí. Dopis, který přinesl Bask, byl toho druhu.

Marius dopis přijal. Páchl tabákem. Nic nám tak nevybavuje vzpomínky jako pachy. Marius rozeznal tabák. Podíval se na adresu: *Panu baronovi Pommercimu. V jeho domě.* Protože poznal tabák, poznal i písmo. Mohli bychom říci, že úžas má svá blesková osvícení. Marius byl jako osvícen takovým zablýsknutím.

Čich, tajemný pomocník, v něm oživil zvláštní svět. Byl to právě ten papír a způsob jeho složení, i vybledlý inkoust, i to písmo, které mu připadalo známé, a hlavně ten tabák. Zjevil se mu Jondrettův brloh.

A tak podivným rozmarem náhody se mu sama nabídla jedna ze dvou stop, které tolik hledal; stopa, na jejíž zjištění vynaložil tolik úsilí a kterou považoval za navždycky ztracenou.

Dychtivě rozpečetil dopis a četl:

Pane barone,

kdibi mě Nejvyšší Bytost obdařila nadáním, mohl bich být baronem Thénardem, členem institutu (akademije vjed), ale nejsem jím. Mám s ním jenom stejné jméno a jsem šťasten, doporučí-li mě tato vzpomínka Vaší výlučné dobrotivosti. Dobrodiní, kterým mě poctíte, bude vzájemné. Znám tajemství, které se dotýká jedné osobi. Ta osoba je s Vámi ve styku. Nabízím

Vám k dyspozici tajemství a považoval bych si za čest být Vám užitečný. Rád bych Vám poradil, jak jednoduše vihnat z Vaší vážené rodiny osobu, která tam nepatří, protože paní baronka je vznešeného rodu. Svatostánek cnosti nemohl bi déle ji bít se zločinem pohromadě, aniž bi tím utrpěl.

Čekám v předsýni na rozkazi pana barona.

S úctou

Dopis byl podepsán *THÉNARD*.

Podpis nebyl nepravý. Byl jen trochu zkrácený.

Ostatně, hatlamatilka a pravopis pomáhaly k odhalení. Jeho původ byl zcela průkazný. Nebylo pochybností.

Marius byl hluboce vzrušen. Po překvapení přišla radost. Nalezne-li ještě druhého muže, jehož hledal, muže, který jeho, Maria, zachránil, nebude si už nic jiného přát.

Vytáhl zásuvku psacího stolu, vzal z ní několik bankovek, strčil je do kapsy, zavřel psací stůl a zazvonil. Bask pootevřel dveře.

„Uveďte návštěvu," řekl Marius.

Bask hlásil:

„Pan Thénard."

Muž vstoupil.

To bylo nové překvapení pro Maria. Muže, který vstoupil, vůbec neznal.

Tento skoro starý muž měl mohutný nos, bradu zastrčenou v nákrčníku, na očích zelené brýle s dvojitým stínítkem ze zeleného taftu, vlasy přihlazené a sčesané přes čelo až k špatnému obočí jako paruka kočích vznešeného anglického světa. Vlasy měl šedivé. Byl černě oblečen od hlavy až k patě, jeho sváteční oblek byl velmi ošumělý, ale čistý; několik přívěsků, které mu visely z kapsičky, dávaly tušit, že má hodinky. V ruce držel starý klobouk. Šel shrbeně a toto nahrbení ještě zdůrazňovalo hloubku jeho poklony.

Na první pohled bilo do očí, že příliš volné šaty návštěvníka, ačkoliv pečlivě zapnuté, nebyly pravděpodobně šity na jeho míru. Zde musíme trochu odbočit.

Paříži žil v té době v starém tmavém bytě v ulici Beautreillis blízko Arzenálu podnikavý Žid, jenž se živil tím, že měnil taškáře v poctivé lidi. Ne nadlouho, protože by to bylo asi lumpům vadilo. Změna se dála na jeden nebo dva dny za denní poplatek třiceti sou – přestrojením, které se co možná nejvíce podobalo slušnému šatu pořádných lidí. Majiteli půjčovny se říkalo *Směnárník;* pařížští darmošlapové mu tak přezděli a pod jiným jménem ho neznali. Měl dost kompletní šatnu. Hadry, do kterých oblékal lidi, byly jakžtakž ucházející. Měl různé speciality a kategorie; na každém hřebíku jeho skladu viselo nějaké opotřebované a ošumělé společenské postavení; zde visely šaty úředníka, tam kněžský hábit, tady oděv bankéře, v koutě šaty vojáka na odpočinku, jinde oděv spisovatele, trochu dále šaty státníka. Žid půjčoval kostýmy k představení ohromného dramatu, které předvádí lumpárna v Paříži. Jeho doupě bylo zákulisí, ze kterého vycházela zlodějna a do něhož se vracel podvod. Trhan přišel do šatny, složil třicet sou a podle role, kterou ten den chtěl hrát, si vybral šaty, které se mu hodily; když sestupoval po schodišti, byl takový lump Někdo! Nazítří šaty poctivě vrátil. Směnárník, který svěřoval všechen svůj majetek, nebyl nikdy okraden. Jeho šaty však měly jednu vadu, „neseděly“, a protože nebyly šity na míru těch, kdo je nosili – jedněm byly těsné, druhým volné –, nikomu nepadly. Žádný ničema, který byl nad nebo pod normální velikost, se necítil v Směnárníkových šatech dobře. A přitom nemusil být ani příliš tlustý, ani příliš hubený. Směnárník si vzal za základní míru prvního lumpa, který se mu namanul, který nebyl ani tučný, ani suchý, ani velký, ani malý. Proto bývalo často těžko šaty přizpůsobit a zákazníci si pomáhali z nesnází, jak jen mohli. Tím hůře pro výjimky! Například šaty státníka, od hlavy až k patě černé a proto korektní, by byly příliš volné Pittovi a škrtily by Castelcicalu. Šaty *státníka*

byly označeny ve Směnárníkově katalogu tímto způsobem: Kabát z černého sukna, pantalóny ze silné vlněné černé látky, hedvábná vesta, boty a prádlo. Na okraji stálo *Bývalý vyslanec* a poznámka, kterou také opíšeme: Ve zvláštní krabici pečlivě učesaná paruka, zelené brýle, přívěsky k hodinkám a dvě brčka, dlouhá jeden palec a obalená vatou. To všechno patřilo k státníkovi, bývalému vyslanci. Celý ten úbor byl takříkajíc skoro na rozpadnutí; stehy bělely, na lokti se pootvírala tušená dírka; na prsou chyběl knoflík; ale to je jenom maličkost; státníkova ruka, neustále zastrčená za kabátem, jakoby spočívající na srdci, měla za úkol chybějící knoflík skrýt.

Kdyby byl býval Marius zasvěcen do tajných pařížských spádů, byl by na návštěvníkovi, kterého Bask právě uvedl, okamžitě poznal šaty státníka vypůjčené ve Směnárníkově šatně.

Mariovo zklamání se obrátilo v nemilost k příchozímu, když viděl, že vstupuje jiný muž, než kterého očekával. Prohlížel si ho od hlavy až k patě, a zatímco se návštěvník přehnaně ukláněl, otázal se ho úsečným tónem:

„Co chcete?“

Muž odpověděl roztomilým úšklebkem; lichotivý úsměv však připomínal spíše krokodýla:

„Připadá mi nemožné, že bych ještě nebyl měl tu čest setkat se s panem baronem ve společnosti. Myslím, že jsem se s ním před několika roky sešel u paní kněžny Bagrationové a v salónech jeho urozenosti vikomta Dambray, francouzského paira.“

Je to vždycky dobrá taktika, když šejdíř předstírá, že někoho poznává, ačkoliv ho vůbec nezná.

Marius pozorně sledoval, jak se ten muž vyjadřuje. Číhal na přízvuk, na pohyb, ale jeho zklamání rostlo; byla to huhňavá výslovnost, dokonale jiná než ostrý a suchý hlas, který čekal. Cítil, že je na falešné stopě.

„Neznám,“ řekl, „ani paní Bagrationovou, ani pana Dambraye. Co jsem živ, nevkročil jsem ani k jednomu, ani k druhému.“

Odpověď byla nevrlá. Muž však zůstal přívětivý a naléhal.

„Tedy jsem pána viděl u Chateaubrianda! Chateaubrianda znám velmi dobře. Je neobyčejně laskavý. Někdy mi řekne: Thénarde, příteli… neťuknem si?“

Mariovo čelo bylo stále přísnější:

„Nikdy mi nebylo dopřáno té cti, abych byl přijat u pana de Chateaubriand. Zkrátka, co chcete?“

Muž se uklonil před drsnějším hlasem ještě hlouběji.

„Pane barone, račte mě vyslechnout. V Americe, v kraji směrem k Panamě, je vesnice jménem Joya. Ta vesnice má jen jediný dům. Velký čtverhranný tříposchoďový dům z cihel pálených na slunci, každá strana čtverhranu je dlouhá pět set stop, každé patro ustupuje o dvanáct stop, takže tvoří nad dolejším patrem terasu, která obtáčí budovu; uprostřed je vnitřní dvůr, kde jsou zásoby a střelivo, žádná okna, jenom střílny, žádné dveře, jen žebříky; žebříky, aby se mohlo vylézt na první terasu a z první na druhou a z druhé na třetí, žebříky, aby mohl člověk sestoupit do vnitřního dvora; žádné dveře do pokojů, jenom padací, žádné schody, které vedou k místnostem, jenom žebříky; večer se zavřou padací dveře, odtáhnou se žebříky a do střílen se nasadí pušky s trychtýřovým ústím a karabiny: není možno vstoupit. Ve dne dům, v noci tvrz, osm set obyvatel, taková je to vesnice! Proč tolik opatrnosti? Protože je to nebezpečný kraj, plný lidojedů. Proč tam tedy lidé chodí? Protože je to kraj obdivuhodný; je tam zlato.“

„Kam s těmi řečmi míříte?“ přerušil ho Marius, jehož zklamání přecházelo v netrpělivost.

„K této záležitosti, pane barone. Jsem bývalý diplomat, unavený životem. Stará civilizace mě uštvala. Chci to zkusit s divochy.“

„A co dál?“

„Pane barone, sobectví je zákon světa. Venkovská dělnice, která pracuje za denní mzdu, se ohlédne, když jede dostavník; selka, která pracuje na svém poli, ne. Chudákův pes štěká na boháče a pes boháčův

štěká na chudáka. Každý sleduje svůj zájem. Vlastní prospěch, to je cíl lidí. Zlato přitahuje.“

„Co dál? Dokončete!“

„Chtěl bych se usadit v Joye. Jsme tři. Mám choť a dceru; děvče je překrásné. Cesta je dlouhá a nákladná. Potřebuju peníze.“

„A co je mi po tom?“ zeptal se Marius.

Neznámý povytáhl krk z nákrčníku pohybem, který připomínal supa, a odpověděl, ještě nápadněji se usmívaje:

„Pan baron nečetl mé psaní?“

Byla to bezmála pravda. Ve skutečnosti obsah dopisu Mariovi ušel. Sledoval víc písmo než obsah. Sotva se na něj rozpomínal. Před chvilkou ho upozornila nová výstraha. Všiml si podrobnosti: moje choť a dcera. Podíval se pátravě na neznámého. Vyšetřující soudce by se neuměl podívat lépe. Téměř na něho číhal. Řekl jenom:

„Mluvte jasně!“

Neznámý zastrčil obě ruce do kapes, zvedl hlavu, aniž narovnal páteř, a zkoumavě pohlédl na Maria zpod zelených brýlí.

„Budiž, pane barone. Budu mluvit naplno. Rád bych vám prodal jisté tajemství.“

„Tajemství?“

„Tajemství.“

„Které se týká mne?“

„Tak trochu.“

„Co je to za tajemství?“

Marius si prohlížel muže čím dál tím pozorněji a přitom mu naslouchal.

„Začnu zadarmo,“ řekl neznámý. „Uvidíte, že vás zaujmu.“

„Mluvte!“

„Pane barone, ve vašem domě je zloděj a vrah!“

Marius se zachvěl.

„V mém domě? Ne.“ řekl.

Neznámý se nedal zakřiknout, otřel si loktem klobouk a pokračoval:

„Vrah a zloděj. Všimněte si, pane barone, že zde nemluvím o starých, bývalých činech, které snad jsou promlčeny anebo před Bohem odpykány. Mluvím o činech nedávných, o činech nynějších, o činech, o nichž policie nemá dosud tušení. Pokračuju: Ten muž se vloudil do vaší důvěry a bezmála i do vaší rodiny pod falešným jménem. Řeknu vám jeho pravé jméno. A řeknu vám je zadarmo."

„Poslouchám."

„Jmenuje se Jean Valjean."

„To vím."

„A také vám zadarmo řeknu, kdo to je."

„Řekněte."

„Je to bývalý trestanec."

„To vím."

„Víte to od té chvíle, kdy jsem měl čest vám to prozradit"

„Ne. Věděl jsem to dřív."

Chladný tón Mariův, ta dvojí nevrlá odpověď *to vím,* stručnost, která odmítala rozhovor ve dvou, probudily v návštěvníkovi utajovaný vztek. Pokradmu šlehl po Mariovi zlostným pohledem, který ihned pohasl. Třeba byl letmý, byl to pohled, jaký si pamatujeme, jakmile jsme jej už jednou viděli; Mariovi ten pohled neušel. Některé plameny mohou vyšlehnout jen ze zvláštních povah; oko, to okno do duše, jimi zahoří; brýle nic neutají; zasklete peklo!

Neznámý s úsměvem pokračoval:

„Neopovážil bych se vyvracet náhledy pana barona. Na všechen způsob vám jistě neušlo, že jsem zasvěcen. A to, co vám teď povím, je známo jedině mně samému. Týká se to jmění paní baronky. Je to kromobyčejné tajemství. A je na prodej. A vám prvnímu je nabízím. A lacino. Za dvacet tisíc franků."

„Znám toto tajemství, jako znám i ta ostatní," řekl Marius. Muž vycítil, že musí slevit.

„Pane barone, dejte mi deset tisíc a promluvím."

„Opakuju vám, že mi nemůžete říci nic nového. Vím, co máte na jazyku."

Návštěvníkovi zablesklo v očích podruhé. Rozkřikl se:

„Ale vždyť se dnes musím taky navečeřet! Je to neslýchané tajemství, to vám povídám. Pane barone, povím to. Mám to na jazyku. Dejte mi dvacet franků."

Marius se na něho upřeně podíval:

„Já to vaše neslýchané tajemství znám; stejně jako jsem znal jméno Jeana Valjeana, znám i vaše."

„Že znáte mé jméno?"

„Znám."

„To není těžké, pane barone. Měl jsem čest vám napsat a říci vám je. Thénard."

„Dier."

„Cože?"

„Thénardier."

„Kdo, prosím?"

Ve chvíli nebezpečí se dikobraz ježí, chrobák se tváří mrtvý, stará garda se sešikuje do čtverhranu; chlap se dal do smíchu.

Potom setřepal smítko na rukávu svého kabátu.

Marius pokračoval:

„Kromě toho jste dělník Jondrette, herec Fabantou, básník Genflot, Španěl don Alvarez a paní Balizardová."

„Paní… jak!"

„A míval jste krčmu v Montfermeil."

„Krčmu! Nikdy!"

„A opakuju vám, že jste Thénardier."

„Popírám to."

„A že jste ničema. Tady máte!"

A Marius vytáhl z kapsy bankovku a hodil mu ji do obličeje.

„Děkuju! Promiňte! Pět set franků! Pane barone!"

A ohromený chlap se uklonil, chytil v letu bankovku a prohlížel si ji.

„Pět set franků!“ vykřikl překvapeně. A polohlasně zakoktal:

„Vopravdovská pětistovečka!“

Potom zčistajasna vykřikl:

„Budiž! Udělejme si pohodlíčko.“

A s opičí hbitostí shrnul vlasy nazad, strhl brýle, z nosu si vytáhl a schoval dvě brčka, o nichž jsme před chvílí mluvili a která jsme ostatně viděli již na jiné stránce této knihy, a sundal svou tvář, jako se sundává klobouk.

Jeho oči se rozzářily; odkrylo se nerovné, rozbrázděné čelo, na některých místech hrbolaté a ošklivě zvrásněné; nos znova zešpičatěl jako zobák; a objevil se sveřepý a zchytralý profil lidského dravce.

„Pan baron je neomylný,“ řekl jasným hlasem, z něhož se vytratilo všechno huhňání, „jsem Thénardier.“

A napřímil ohnutý hřbet.

Thénardier, neboť to byl skutečně on, strnul v úžasu; byl by býval zmaten, kdyby to byl dovedl. Přišel, aby udivoval, a zatím ho ohromili druzí. Za to ponížení dostal nádavkem pět set franků, a jak jsme viděli, přijal je; ale přesto tím nebyl nijak omráčen.

Barona Pontmercyho viděl poprvé a baron Pontmercy ho poznával i v přestrojení, a poznal ho důkladně. Nejenže baron věděl všechno o Thénardierovi, ale zdálo se, že ví všechno i o Jeanu Valjeanovi. Kdo byl ten mladý muž, téměř holobrádek, tak ledový a tak velkomyslný, který znal jména lidí i s jejich přezdívkami, a otvíral jim svou tobolku, který jednal s taškáři jako přímý soudce a který jim platil jako hlupák?

Pamatujeme se, že Thénardier nezahlédl nikdy Maria, ačkoliv bydlil v sousedním bytě, to se v Paříži stává; kdysi zaslechl, že si jeho dcery vyprávěly o velmi chudém mládenci, který se jmenoval Marius a bydlil v domě. Napsal mu dopis, jak víme, aniž ho znal. Ani ho nenapadlo, aby srovnával toho Maria s baronem Pontmercym.

Co se týká jména Pontmercy, vzpomínáme si, že na waterlooském bojišti zaslechl jen poslední dvě slabiky, a proto oprávněně opovrhoval pouhým poděkováním[117].

Pomocí své dcery Azelmy, kterou poslal, aby 16. února stopovala novomanžele, a osobním pátráním se mu podařilo vyzvědět mnoho věcí a z hlubin svých temnot s úspěchem zachytil nejednu záhadnou stopu. Chytrostí přišel na to – či přinejmenším uhádl –, kdo je muž, kterého potkal jistého dne ve Velké stoce. Od muže se snadno dostal ke jménu. Věděl, že paní Pontmercyová je Cosetta. Ale o tom chtěl pomlčet. Kdo je Cosetta? Sám to přesně nevěděl. Tušil v tom sice nemanželský původ, historka s Fantinou se mu vždycky zdála podezřelá, ale proč se o tom zmiňovat? Aby si dal zaplatit mlčení? Měl, nebo si myslil, že má, něco lepšího na prodej než to. A kdyby byl přišel k baronu Pontmercymu a bez důkazů mu řekl: *Vaše paní je nemanželské dítě,* docílil by podle všeho jen to, že by přivábil manželovu botu k udavačovu zadku.

Podle Thénardiera rozhovor s Mariem ještě nezačal. Thénardier musil couvnout, změnit strategii, opustit pozici, přeskupit frontu; ale ještě nebylo nic ztraceno a pět set franků měl v kapse. Mimoto mohl uvést něco rozhodujícího; cítil se proto dosti silný dokonce i proti baronu Pontmercymu, který byl tak výborně informován a tak dobře vyzbrojen. Pro muže Thénardierova kalibru byl každý rozhovor bojem. Jaké bylo jeho postavení v boji, který se měl co nevidět rozpoutat? Nevěděl, s kým hovoří, ale věděl, o čem hovoří. Rychle v duchu přehlédl své síly, a když prohlásil *Jsem Thénardier,* vyčkával.

Marius zůstal zamyšlen. Konečně měl před sebou toho Thénardiera. Muž, kterého tak upřímně toužil nalézt, stál před ním. Může tedy splnit přání plukovníka Pontmercyho.

Cítil se pokořen, že hrdina otec dluží něco takovému zákeřníkovi a že směnka, která byla z hrobu jeho otce vydána na Mariovo jméno,

117 Merci (franc.) – děkuji.

nebyla dodnes proplacena. Ve složitém postavení, v němž se octl vůči Thénardierovi, ho navíc dokonce napadlo, že je vhodný čas pomstít plukovníka za neštěstí, že byl zachráněn takovým ničemou. Buď jak buď, byl spokojen; konečně osvobodí plukovníkův stín od nehodného věřitele; bylo mu, jako by vyváděl památku svého otce z vězení pro dlužníky.

Mimo tuto povinnost měl ještě jinou; chtěl – podaří-li se to – odkrýt původ Cosettina jmění. Zdálo se, že se naskytla příležitost. Možná že Thénardier něco ví. Možná že by bylo prospěšné nahlédnout až na dno tajemství tohoto muže. Tím začal.

Thénardier ztopil v kapsičce opravdickou pětistovečku a vlídně, téměř něžně se podíval na Maria.

Marius přerušil mlčení.

„Thénardiere, řekl jsem, že vím, jak se jmenujete. Chcete, abych vám pověděl i vaše tajemství, které jste mi chtěl prozradit? Mám navíc vlastní informace, uvidíte, že toho vím víc než vy. Řekl jste, že Jean Valjean je vrah a zloděj. Zloděj, protože okradl bohatého továrníka, kterého přivedl na mizinu, pana Madeleina. Vrah proto, že zavraždil policejního agenta Javerta."

„Nerozumím, pane barone," řekl Thénardier.

„Vysvětlím vám to. Poslyšte. Kolem roku 1822 žil v okrese Pas-de-Calais muž, který měl kdysi jakési opletačky se soudy a který se pod jménem Madeleine povznesl a rehabilitoval. Ten muž se stal v pravém slova smyslu poctivým a řádným člověkem. Zařídil továrnu na drobnou černou bižutérii, založil blahobyt celého města. Sám také nabyl jmění, ale jaksi nepřímo a nechtěně. Byl otcem a živitelem chudých. Zakládal nemocnice, otvíral školy, navštěvoval nemocné, dával věno mladým dívkám, podporoval vdovy a adoptoval sirotky, jako by byl poručníkem celého kraje. Odmítl záslužný kříž, jmenovali ho starostou. Jeden propuštěný káranec věděl o trestu, který kdysi musil ten muž odpykat; udal ho, dal ho zatknout a jeho zatčení využil k tomu, aby odjel do Paříže a dal si vyplatit bankéřem Laffittem – vím

to přímo od pokladníka – na falšovaný podpis víc než půl miliónu ze jmění, které patřilo panu Madeleinovi. Galejník, který okradl pana Madeleina, je Jean Valjean. Pokud jde o druhý čin, nemáte mi také co říci. Jean Valjean zabil Javerta; zastřelil ho pistolí. Já, který vám to povídám, jsem byl při tom."

Thénardier vrhl na Maria povznesený pohled člověka, který byl poražen, ale chápe se opět vedení, aby v minutě získal zpátky ztracenou půdu. Počal se usmívat; podřízený smí triumfovat nad nadřízeným jenom licoměrností, a tak Thénardier řekl Mariovi jen toto:

„Pane barone, jsme na nesprávné cestě."

A podtrhl tuto větu, pohrávaje si významně s přívěsky u hodinek.

„Cože!" odpověděl Marius hbitě. „Popíráte to? To jsou fakta!"

„To jsou smyšlenky. Důvěra, kterou mě pan baron poctívá, mě nutí, abych mu to řekl. Pravdu a spravedlnost především! Nemám rád, obviňují-li se lidé nespravedlivě. Pane barone, Jean Valjean vůbec neokradl pana Madeleina a Jean Valjean nezabil Javerta."

„To je trochu silné. Jak to?"

„Ze dvou příčin."

„Z jakých příčin? Mluvte."

„Za prvé: neokradl pana Madeleina, protože Jean Valjean je sám pan Madeleine."

„Co mi to blábolíte?"

„A za druhé: nezabil Javerta, protože Javerta zabil sám Javert."

„Co tím chcete říci?"

„Že Javert spáchal sebevraždu."

„Dokažte to! Dokažte to!" vykřikl Marius celý bez sebe. Thénardier odpověděl, skanduje svou větu jako antický alexandrin:

„Poli-cej-ní agent Ja-vert byl nale-zen uto-pe-ný pod člunem u mostu Change."

„Ale dokažte to!"

Thénardier vytáhl z postranní kapsy velkou obálku z šedého papíru, v níž byly pravděpodobně složeny papírky různé velikosti.

„To jsou mé listiny," řekl s klidem.

A dodal:

„Pane barone, ve vašem zájmu jsem chtěl důkladně poznat Jeana Valjeana. Říkám, že Jean Valjean a Madeleine jsou jedna a táž osoba, a tvrdím, že Javerta nezabil nikdo jiný než Javert sám, a když mluvím, znamená to, že mám důkazy. Ne snad vlastnoruční doklady, na rukopis není spolehnutí, rukopis může stranit, ale tištěné důkazy jsou objektivní."

S těmito slovy Thénardier vybral z obálky dvě čísla zažloutlých novin, zmačkaných a silně páchnoucích tabákem. Jeden z těch časopisů byl přeležely, rozpadával se v záhybech na čtvrtky a vypadal mnohem starší než ostatní.

„Dvě fakta, dva důkazy," řekl Thénardier a podal Mariovi obojí noviny rozložené.

Čtenář oboje noviny zná. Jedny, starší, číslo listu *Drapeau blanc* z 25. července 1823, jehož text je uveden v prvním dílu této knihy, dokazovaly totožnost pana Madeleina s Jeanem Valjeanem. Druhé, *Moniteur* z 15. června 1832, potvrzovaly Javertovu sebevraždu a dodávaly, že podle ústního sdělení, které učinil prefektovi, byl Javert zajat na barikádě v ulici Chanvrerie a děkoval za svůj život jednomu velkomyslnému povstalci, který ho měl pod svou pistolí a místo toho, aby mu roztříštil hlavu, vystřelil do vzduchu.

Marius četl. Byla tu jistota, přesné datum a nezvratný důkaz, neboť ty dvoje noviny nebyly vytištěny jen snad proto, aby podporovaly Thénardierovy výpovědi; zpráva otištěná v *Moniteuru* byla úředním sdělením policejní prefektury. Marius nemohl pochybovat. Pokladníkovy informace byly nesprávné a on sám se mýlil. Marius nemohl zadržet radostný výkřik:

„Podívejme se, ten nešťastník je obdivuhodný člověk! Celé jmění bylo opravdu jeho! Je to Madeleine, prozřetelnost celého kraje! Je to Jean Valjean, zachránce Javertův! Je to hrdina! Je to světec!"

„Není to světec a není to hrdina," řekl Thénardier. „Je to vrah a zloděj."

A hlasem člověka, který si začíná uvědomovat svou důležitost, dodal: „Uklidněme se.“

Zloděj, vrah, dvě slova, o nichž se Marius domníval, že zmizela, a která se znova vracela, dopadla na něho jako ledová sprcha.

„Už zase!“ řekl.

„Nikoli, je to stále totéž,“ odvětil Thénardier. „Jean Valjean neokradl Madeleina, ale je to zloděj. Nezabil Javerta, ale je vrah.“

„Chcete mluvit,“ odpověděl Marius, „o té ubohé krádeži před čtyřiceti lety a odpykané, jak je vidno z vašich novin, celým životem lítosti, odříkání a ctnosti?“

„Říkám vražda a krádež, pane barone. A opakuji, že mluvím o nedávných činech. To, co vám tu odhalím, neví vůbec nikdo. Vůbec se o tom neví. Snad v tom naleznete i původ jmění, které Jean Valjean obratně nabídl paní baronce. Říkám obratně, neboť není žádný nemotora ten, kdo se takovým darem vetře do počestného domu a užívá jeho pohodlí a kdo zároveň utajuje svůj zločin, těží ze své krádeže, skryje své jméno a utvoří si rodinu.“

„Zde bych vás mohl přerušit,“ poznamenal Marius, „ale pokračujte.“

„Pane barone, řeknu všechno a odměnu ponechám vaší velkomyslnosti. To tajemství by se mělo zaplatit ryzím zlatem. Řeknete mi: Proč ses neobrátil na Jeana Valjeana? Z docela jednoduché příčiny: vím, že se zřekl všeho jmění a že se ho zřekl ve váš prospěch, a to jednání pokládám za velmi prozřetelné; ale on už nemá ani groš, ukázal by mi prázdné ruce, a protože potřebuji peníze na cestu do Joye, dávám přednost vám, který máte všecko, před tím, kdo nemá nic. Jsem trochu unaven, dovolte, abych si sedl.“

Marius se posadil a nabídl místo i Thénardierovi. Thénardier se uvelebil na vycpané židli, vzal oboje noviny, vložil je do obálky, a ťukaje nehtem na *Drapeau blanc,* zamručel: „Tohleto mi dalo, panečku, pěknou fušku!“ Potom zkřížil nohy a opřel se o lenoch jako člověk, který si je jist tím, co říká; pak se vrátil k věci a zdůrazňoval

každé slovo: „Pane barone, 6. června 1832, je tomu asi rok, v den povstání, bydlil jeden muž v pařížské Velké stoce, právě tam, kde stoka ústí do Seiny, mezi mostem Invalidů a Jenským mostem."

Marius prudce přistrčil svou židli k židli Thénardierově. Thénardier si všiml tohoto pohybu a pokračoval pomalu jako řečník, který upoutává svého společníka a cítí, jak se protivník při jeho slovech chvěje.

„Tento muž se z vážných důvodů, které nikterak nesouvisely s politikou, musil skrývat ve stoce a měl k ní klíč. Bylo to, opakuju, 6. června; mohlo být asi osm hodin večer. Muž zaslechl ve stoce hluk. Velmi překvapen se skrčil a číhal. Ozvěna kroků zesilovala, kdosi se ve tmách blížil. Podivné, ve stoce byl ještě někdo jiný než on! Mříž nebyla daleko od vývodu stoky. Trochu světla, které do stoky vnikalo, mu dovolilo poznat chodce. Zjistil, že ten člověk, celý shrbený, nese něco na zádech. Ano, poznává v něm bývalého galejníka. A ten galejník vleče na ramenou mrtvolu! Zřejmě šlo o vraždu. A o krádež, to se rozumí samo sebou; člověk se nezabíjí pro nic za nic. Galejník chtěl hodit mrtvolu do řeky. Musím poznamenat, že ten galejník, který šel stokou velký kus, než se dostal k východu, musil nezbytně narazit na strašnou propadlinu, kde by byl mohl, jak se zdá, mrtvolu nechat; ale druhý den měli v té propadlině pracovat stokaři, kteří by byli zavražděného našli; to se vrahovi nehodilo, přebrodil se tedy před propadlinu i s břemenem. Jeho námaha jistě byla strašlivá, dělal to nepochybně s nasazením vlastního života; nechápu, že se odtamtud dostal živ."

Mariova židle se posunula ještě blíž. Thénardier toho využil a zdlouha si oddechl. Pokračoval:

„Pane barone, stoka není Martovo pole. Je v ní nedostatek všeho, i místa. Když jsou v ní dva lidé, musí se potkat. To se stalo. Obyvatel a chodec byli nuceni se k vzájemné lítosti pozdravit. Chodec řekl obyvateli: *Vidíš, co mám na zádech, musím odtud, ty máš klíč, dej mi jej.* Ten galejník byl strašně silný člověk. Nebylo možno ho

odmítnout. Ten, kdo měl klíč, vyjednával, aby získal čas. Prohlédl si mrtvolu a zjistil, že jde o mladého, dobře oblečeného a zřejmě bohatého člověka, zbroceného krví. Při rozhovoru se mu podařilo utrhnout kus kabátu zavražděného, aniž to vrah zpozoroval. Doličný předmět, rozumíte, který postačí k nalezení stopy a usvědčení zločince ze zločinu. Muž strčil usvědčující kus látky do kapsy. Pak otevřel mříž, nechal muže s břemenem vyjít ze stoky, opět mříž zavřel a utekl, protože nestál o to, aby byl ještě ke všemu zapleten do tohoto dobrodružství; zejména nechtěl být při tom, až bude vrah házet mrtvolu do řeky. Chápete? Ten, kdo nesl mrtvolu, byl Jean Valjean; ten, kdo měl klíč, právě mluví s vámi; a ten kus kabátu…“

Thénardier nedokončil větu a vytáhl z kapsy kus otřepaného černého sukna, pokrytého tmavými skvrnami, a zvedl jej do výše očí, svíraje jej oběma palci a oběma ukazováky.

Marius zbledl, a lapaje po dechu, zadíval se upřeně na kus černého sukna. Pak beze slova, aniž spustil oči z toho hadru, couval ke zdi a pravou, dozadu nataženou rukou tápavě hledal klíč v zámku skříně u krbu. Když klíč nalezl, otevřel skříň a sáhl do ní, aniž odvrátil poděšený zrak od cáru, který mu Thénardier ukazoval.

Thénardier zatím pokračoval:

„Pane barone, mám velmi vážné důvody se domnívat, že ten zavražděný mladík byl bohatý cizinec, kterého Jean Valjean vlákal do léčky a který měl u sebe ohromnou sumu.“

„Ten mladík jsem byl já a ten kabát je tuhle!“ vykřikl Marius a hodil na zem starý, černý, celý zkrvavený kabát.

Potom vyrval z Thénardierových rukou útržek sukna, sklonil se a přiložil jej k roztrženému šosu. Cár přesně doplňoval kabát.

Thénardier zkameněl: „To jsem blázen,“ pomyslil si.

Marius se vzpřímil, rozechvělý, zoufalý a zářící.

Hrábl do kapsy, zuřivě přistoupil k Thénardierovi, a mával mu před očima hrstí plnou pětistovek a tisícovek.

„Jste padouch! Jste lhář, pomlouvač a zločinec! Přišel jste obvinit toho muže, a zatím jste ho ospravedlnil; chtěl jste ho zničit, a zatím jste ho oslavil. To vy jste zloděj! To vy jste vrah! Viděl jsem vás, Thénardiere-Jondrette, v tom doupěti na bulváru Hôpital. Vím toho na vás dost, abych vás poslal na galeje a ještě dál, kdybych chtěl. Tu máte tisíc franků, vy jeden šejdíři!“

A hodil Thénardierovi tisícovku.

„Ach Jondrette-Thénardiere, nebezpečný darebáku! Ať vás to poučí, vy prodavači tajností, vy obchodníku s tajemsvími, prohledávači temnot, bídníku! Tu máte pět set franků a kliďte se odtud! Waterloo vás chrání.“

„Waterloo!“ zabručel Thénardier a cpal do kapsy pět set franků s tisícovkou.

„Ano, vrahu! Zachránil jste život plukovníkovi.“

„Generálovi!“ řekl Thénardier a vztyčil hlavu.

„Plukovníkovi!“ odsekl Marius rozhněvaně. „Za generála bych nedal ani groš. A vy sem přijdete páchat hanebnosti! Opakuju, že jste se dopustil všech možných zločinů. Ať už jste pryč! Buďte rád, že to je všechno, co si přeju, vy nestvůro! Tu jsou ještě tři tisíce franků. Vezměte si je. Hned zítra odjedete se svou dcerou do Ameriky; vím, že vaše žena je mrtvá, hnusný lháři! Postarám se, abyste odjel, bandito, a neprodleně vám vyplatím dvacet tisíc franků. Jděte a dejte se oběsit jinde!“

„Pane barone,“ odpověděl Thénardier a uklonil se až k zemi, „budu vám neskonale vděčný.“

A Thénardier odešel, nechápaje nic, užaslý, nadšen tím, že byl tak příjemně rozdrcen žoky zlata a bleskem, který dopadl na jeho hlavu v podobě bankovek.

Byl, pravda, zasažen bleskem, ale hlavně byl spokojen; a bylo by ho nesmírně mrzelo, kdyby byl zlatý blesk sjel někde mimo něj.

Udělejme už tečku za vypravováním o Thénardierovi. Za dva dny po událostech, které tu vypravujeme, odjel za Mariovy pomoci pod

nepravým jménem do Ameriky, s dcerou Azelmou a s poukázkou na dvacet tisíc franků splatnou v Novém Yorku. Mravní bída zkaženého měšťáka Thénardiera se nedala vyléčit; i v Americe zůstal tím, čím byl v Evropě. V rukou špatného člověka se dobro zvrhá obvykle ve zlo. A tak se s pomocí Mariových peněz stal Thénardier v Americe otrokářem.

Jakmile byl Thénardier venku, běžel Marius na zahradu, kde se procházela Cosetta.

„Cosetto, Cosetto!“ zavolal. „Pojď, pojď rychle! Pospěš si! Basku, fiakr! Cosetto, pojď! Ach, Bože! To on mi zachránil život. Neztrácejme ani minuty. Vezmi si šál.“

Cosetta myslila, že se zbláznil, a uposlechla.

Marius ani nedýchal, tiskl ruku na srdce, aby je utišil. Dlouhými kroky chodil sem tam, objímal Cosettu a opakoval: „Ach, Cosetto, jsem nešťastný člověk!“

Marius byl jako bez sebe. V záhadném Jeanu Valjeanovi začínal tušit tragicky ponurou postavu. Objevoval v jeho osobě neslýchanou ctnost, svrchovanou a tichou, pokornou ve své ohromnosti. Galejník se proměnil v Krista. Marius byl tímto zázrakem oslněn.

Nevěděl určitě, co vidí, ale bylo to vznešené.

Za chvíli předjel fiakr.

Marius do něho usadil Cosettu a chvatně k ní přisedl.

„Kočí,“ řekl, „ulice Homme-Armé, číslo 7.“

Fiakr se rozjel.

„Ach, jaké štěstí,“ řekla Cosetta, „ulice Homme-Armé! Netroufala jsem si o tom s tebou mluvit. Navštívíme pana Jana.“

„Tatínka, Cosetto, tatínka víc než kdy jindy! Cosetto, už chápu. Řekla jsi mi, že jsi nikdy nedostala dopis, který jsem ti posílal po Gavrochovi. Dostal se asi do rukou tvému tatínkovi. Vydal se na barikádu, Cosetto, aby mě zachránil. Protože jeho vnitřní potřebou je být andělem, zachraňoval mimochodem i jiné; zachránil Javerta. Vyvlekl z té propasti mne, aby mě dal tobě. Nesl mě na zádech tou

strašnou stokou. Ach, jsem ohavný nevděčník, Cosetto! Nejprve byl prozřetelností tvou, a potom zas mou. Představ si, že tam byla hrozná propadlina, stokrát se tam mohl člověk utopit, utopit v bahně, Cosetto; a on mě přes ni přenesl. Byl jsem v bezvědomí; neviděl jsem, neslyšel jsem nic, nemohl jsem nic ani tušit o svém dobrodružství. Odvedeme si ho, vezmeme si ho s sebou, ať chce nebo nechce, a nikdy už od nás neodejde! Jen abychom ho zastihli doma! Jen abychom ho našli! Po celý svůj život ho budu ctít! Ano, tak to asi bylo, víš, Cosetto? To patrně jemu Gavroche odevzdal můj dopis. Tím se všechno vysvětluje. Chápeš?“

Cosetta nechápala ani slovo. „Máš pravdu,“ řekla mu. Mezitím fiakr ujížděl.

(5)
Noc, po níž přichází den

Jean Valjean se na zaklepání obrátil.

„Vstupte,“ řekl slabě.

Dveře se otevřely. Objevili se Cosetta a Marius.

Cosetta vstoupila spěšně do světnice.

Marius zůstal na prahu, opřen o veřeje.

„Cosetto,“ zvolal Jean Valjean, vzpřímil se na židli a všechen se třesa, vyjevený, zsinalý, hrozný rozevřel náruč s nesmírnou radostí v očích.

Cosetta, která se zalykala rozčilením, padla Jeanu Valjeanovi na prsa.

„Tatínku,“ řekla.

Jean Valjean koktal vzrušeně:

„Cosetta! Ona! Vy, paní baronko! To jsi ty! Ach můj Bože!“

A v objetí své Cosetty volal:

„To jsi ty? To ty jsi tady! Tak mi tedy odpouštíš!“

Marius sklopil oči, aby mu nevyhrkly slzy, postoupil o krok, a svíraje křečovitě rty, aby zadržel pláč, zašeptal:

„Otče!“

„I vy, i vy mi odpouštíte!“ řekl Jean Valjean.

Marius nenacházel slova a Jean Valjean dodal: „Děkuju.“

Cosetta si strhla šál a hodila klobouk na lůžko.

„Překáží mi to,“ řekla.

Usedla pak starci jemně na klín, odhrnula mu půvabně vlasy a políbila ho na čelo.

Zmatený Jean Valjean se nebránil.

Cosetta, která celou situaci chápala jen velmi nejasně, zdvojnásobila své mazlení, jako by chtěla vyrovnat Mariův dluh.

Jean Valjean se zajíkal:

„Jak člověk dovede zhloupnout! Myslil jsem si, že ji už neuvidím. Představte si, pane Pontmercy, že právě ve chvíli, kdy jste vešli, jsem si v duchu říkal: To je konec! Tu jsou její šatičky. Jsem to chudák, už Cosettu neuvidím! To jsem si říkal, zrovna když jste šli po schodech. Byl jsem to ale hlupák. Vidíte, jak je člověk pošetilý! Nespoléhá na Boha. Bůh praví: Ty si myslíš, že tě opustí, hlupáčku! Ne, ne, to se nestane. Vida, ubožák potřebuje anděla, a tu máš, anděl je tu, a on zase vidí svou Cosettu! A on zase vidí svou malou Cosettu! Ach, byl jsem tak nešťastný!“

Chvíli nemohl mluvit, pak pokračoval:

„Opravdu jsem potřeboval Cosettu občas vidět. Srdce potřebuje kost, aby mělo co ohlodávat. Ale dobře jsem cítil, že jsem přebytečný. Uznával jsem důvody: Oni tě nepotřebují; zůstaň si ve svém koutku, nemáš právo věčně u nich vysedávat. Ach, díky Bohu, zase ji vidím! Víš, Cosetto, že tvůj manžel je velmi hezký? Ach, ty máš pěkně vyšívaný límeček, opravdu. Ten vzorek se mi líbí. To ti jej vybral tvůj muž, viď? Ale budeš potřebovat i kašmírový šál. Pane Pontmercy, dopřejte mi, abych jí tykal. Nebude to na dlouho.“

A Cosetta odpověděla:

„To bylo od vás nehezké, že jste u nás tak dlouho nebyl. Kde jste se toulal? Proč jste byl takovou dobu pryč? Kdysi vaše toulky netrvaly déle než tři čtyři dny. Poslala jsem za vámi Nicolettu a pokaždé jí odpověděli: Není doma. Kdy jste se vrátil? Proč jste nám nevzkázal? Víte, že jste se hodně změnil? Ach, ten ošklivý tatínek! Byl nemocen, a my jsme o tom neměli tušení. Podívej se, Marie, sáhni mu na ruku, jak je studená!“

„Tak vy jste zas tady! Pane Pontmercy, odpouštíte mi!“ opakoval Jean Valjean.

Při tom slově, které Jean Valjean znova pronesl, uvolnilo se vše, čím překypovalo Mariovo srdce, a Marius zvolal: „Cosetto, slyšíš? To je celý on, mne prosí za odpuštění. A víš ty, co pro mne udělal, Cosetto? Zachránil mi život! A ještě více: dal mi tebe! A když mě zachránil a když mi dal tebe, Cosetto, co udělal sám se sebou? Obětoval se. Takový je to člověk. A mně nevděčníkovi, mně zapomnětlivci, necitovi a provinilci, mně říká: Děkuju! Cosetto, i kdybych prožil celý život u nohou tohoto muže, bylo by to málo. Ta barikáda, ta stoka, to peklo, ta žumpa, tím vším prošel kvůli mně, kvůli tobě, Cosetto! Pronesl mě všemi nástrahami smrti, odvracel je ode mne, a sám se jim vystavil. V něm se sešly nádherná odvaha, všechny ctnosti, všechna hrdinství a všechna svatost! Cosetto, vždyť je to vtělený anděl!“

„Pst, pst,“ řekl Jean Valjean docela tiše. „Proč to všechno říkat?“

„Ale vy!“ zvolal Marius s hněvem, v němž byla zbožná úcta. „Proč jste nic o tom neřekl? Je to i vaše vina. Zachráníte lidem život a zatajíte jim to! A jdete ještě dále, jen abyste se neukázal ve své pravé podobě, haníte sám sebe! To je hrůza!“ „Mluvil jsem jen pravdu,“ odpověděl Jean Valjean.

„Ne,“ odvětil Marius, „jen celá pravda je pravdou; a tu jste zatajil. Byl jste pan Madeleine, nač se s tím tajit? Vy jste zachránil Javerta, proč to zamlčovat? Vděčím vám za svůj život, proč jste to neřekl?“

„Protože jsem tehdy smýšlel jako vy. Uznával jsem, že jste v právu. Nebylo zbytí, přišla chvíle, abych odešel. Kdybyste byl věděl o té

příhodě ze stoky, byl byste mě přiměl, abych zůstal u vás. Proto mi nezbylo, než abych mlčel. Kdybych byl promluvil, bylo by vám to jen na obtíž."

„Jak na obtíž? Komu na obtíž?" namítl Marius. „Copak si myslíte, že vás tu necháme? My si vás odvedeme. Ach, můj Bože, když si pomyslím, že jsem se o tom všem dověděl čirou náhodou! Hned si vás odvedeme. Vždyť jste přece náš! Jste otcem jejím i mým. Ani den už nesmíte zůstat v tom ohyzdném domě. Ať vám ani nenapadne, že tu budete ještě zítra."

„Zítra," řekl Jean Valjean, „už tady nebudu, ale nebudu ani u vás."

„Co tím chcete říci?" odpověděl Marius. „Nepřipustíme už, abyste se potloukal po světě. Už od nás neodejdete. Patříte k nám! A my vás nepustíme!"

„Tentokrát je to vážné," dodala Cosetta. „Máme dole kočár. Unesu vás. A bude-li třeba, užiju násilí."

A smějíc se, rozevřela náruč, jako by chtěla starce obejmout.

„Stále máte svůj pokoj v našem domě," pokračovala. „Kdybyste věděl, jak je teď zahrada hezká! Azalkám se tam daří moc dobře. Cestičky jsou posypány říčním pískem; probleskují v něm fialové lasturky. Pochutnáte si na mých jahodách.

Sama je zalévám. A už žádná paní baronka a žádný pan Jan; jsme v republice, všichni si tykáme, viď, Marie? Všechno bude jiné. Kdybyste věděl, tatínku, jak jsem se trápila: byla tam červenka, udělala si hnízdo v trhlině ve zdi, a ošklivá kočka mi ji sežrala. Mou maličkou, hezoučkou červenku, která vykukovala ze svého hnízdečka a dívávala se na mě! Plakala jsem pro ni. Byla bych tu kočku zabila! Ale teď už nikomu není do pláče. Všichni se smějí, všichni jsou šťastni. Vy půjdete s námi. A dědeček, jak ten bude rád! Budete mít svůj záhon v zahradě, budete se o něj starat, a uvidíme, čí jahody budou krásnější. A já budu dělat, co budete chtít, a vy mě budete hezky poslouchat!"

Jean Valjean poslouchal, ale neslyšel. Vnímal spíše hudbu jejího hlasu než smysl jejích slov; v jeho oku se pomalu rodila jedna z těch smutných slzí, které jsou perlami duše. Zašeptal:

„To sám Bůh mně ji přivedl na důkaz, že je dobrý."

„Tatínku!" řekla Cosetta.

Jean Valjean pokračoval:

„Máte pravdu, bylo by to krásné žít pohromadě. Stromy jsou plné ptactva. Procházel bych se s Cosettou. Je milé být mezi lidmi, žít, pozdravovat se, volat na sebe v zahradě, vidět se hned od rána. Každý bychom obdělávali svůj kousek. Ona by mi dávala jahody; já bych jí dovolil trhat růže. To by bylo krásné. Jenomže…"

Odmlčel se a potom řekl tiše:

„Je to škoda."

Slza neskanula, vklouzla zpátky a Jean Valjean ji nahradil úsměvem.

Cosetta vzala obě starcovy ruce do svých.

„Můj Bože," řekla, „vaše ruce chladnou! Co vám chybí? Bolí vás něco?"

„Mě? Ne," odpověděl Jean Valjean, „je mi velmi dobře. Jenomže…"

Odmlčel se.

„Co?"

„Za chvíli umřu."

Cosetta a Marius se zachvěli.

„Že umřete?" zvolal Marius.

„Ano, ale to nic," řekl Jean Valjean.

Vydechl, usmál se a pokračoval:

„Cosetto, tys mi něco vyprávěla, pokračuj, povídej dál, tvá malá červenka tedy dozpívala, mluv, ať slyším tvůj hlásek!"

Marius se všecek strnulý zahleděl na starce.

Cosetta bolestně vykřikla.

„Tatínku! Tatínku můj, nesmíte umřít! Už je vám líp! Chci, abyste žil, slyšíte?"

Jean Valjean k ní pozvedl hlavu jako k svatému obrázku.

„Ano, ano, zakaž mi zemřít! Kdo ví, snad poslechnu. Zrovna jsem umíral, když jste přišli. To mě zadrželo, mám pocit, že zase ožívám."

„Vždyť jste při síle a plný života," zvolal Marius. „Myslíte si snad, že se takhle umírá? Leccos vás bolelo, ale teď už se trápit nebudete. Teď já vás prosím za odpuštění, a prosím o to na kolenou! Budete žít, s námi a dlouho. Zase si vás vezmeme. Jsme na to dva a napříště budeme pamatovat jen na vaše štěstí."

„Tak vidíte," řekla Cosetta, která tonula v slzách. „Marius říká, že neumřete."

Jean Valjean se stále usmíval.

„Kdybyste mě zase vzali k sobě, pane Pontmercy, nebyl bych i potom tím, čím jsem? Ne, Bůh uvažoval jako vy a já, a Bůh svůj soud nemění; odcházím včas. Smrt je dobré zařízení. Bůh ví lépe než my, čeho je nám třeba. Chce, abyste byli šťastni, aby pan Pontmercy měl Cosettu, mládí aby se drželo jitra, aby pro vás, děti moje, voněly květy a zpívali slavíci, aby váš život kráčel po prosluněné louce, aby nebesa okouzlovala vaše duše, a já, který už nejsem k ničemu, abych už umřel; je jisté, že je to tak všechno v pořádku. Hleďte, buďme rozumní, teď už se nedá nic měnit; opravdu mám pocit, že je konec. Před hodinkou na mne přišly mrákoty. A dnes v noci jsem vypil jen hrnek vody. Jak je tvůj manžel dobrý, Cosetto! S ním ti bude líp než se mnou."

U dveří se ozval hluk. To přicházel lékař.

„Dobrý den a sbohem, doktore!" řekl Jean Valjean. „Tu jsou mé děti, chudáčkové."

Marius přistoupil k lékaři. Řekl mu jediné slovo: „Pane…?", ale v tom, jak bylo proneseno, byla celá otázka.

Lékař odpověděl na otázku významným pohledem.

„Když nám není něco vhod," řekl Jean Valjean, „není to ještě důvod, abychom byli nespravedliví k Bohu."

Zavládlo ticho. Všechna srdce byla stísněná.

Jean Valjean se obrátil ke Cosettě. Zadíval se na ni, jako by si chtěl její obrázek odnést s sebou na věčnost. Třebaže už sestupoval do

hlubiny stínu, při pohledu na Cosettu byl ještě schopen sladkého vytržení. Záře, která se linula z milované tvářičky, osvětlovala bledost jeho obličeje. I hrob má svá opojení.

Lékař mu ohledal tep.

„Ach, to vy jste mu chyběli," zašeptal a podíval se na Cosettu a Maria.

Potom se naklonil k Mariovu uchu a dodal velice tiše: „Příliš pozdě."

Nespouštěje oka z Cosetty, Jean Valjean se s vyrovnanou myslí zahleděl na Maria i na lékaře. Pochytili z jeho úst sotva slyšitelná slova:

„Zemřít, to není hrozné; hrozné je nežít!"

Náhle se zvedl. Takové nenadálé obraty k lepšímu bývají známkou agónie. Pevným krokem přistoupil ke zdi, odstrčil Maria a lékaře, kteří mu chtěli pomoci, sundal malý měděný krucifix, vrátil se na židli s naprostou volností pohybů svědčící o úplném zdraví a zvolal pokládaje krucifix na stůl:

„Ejhle, veliký mučedník!"

Potom mu hruď vpadla, hlava se zakývala, jako by se ho zmocňovalo mámení hrobu, a jeho ruce položené na kolenou se začaly nehty zarývat do látky kalhot.

Cosetta mu podpírala ramena, vzlykala a snažila se na něho promluvit, ale nedařilo se jí to. Z jejích slov a žalostného zalykání, které doprovází slzy, bylo možno zaslechnout asi toto: „Tatínku, neopouštějte mě! Což je možné, že jsme vás nalezli jen proto, abychom vás znova ztratili?"

Dalo by se říci, že se agónie připlazí jako had. Jde, přichází, blíží se ke hrobu a zase se obrací k životu. Smrt tápe.

Po této poloviční mdlobě se Jean Valjean zase vzpamatoval, zavrtěl hlavou, jako by z ní chtěl vytřepat tmu, a zase nabyl téměř úplného vědomí. Přitáhl si k ústům cíp Cosettina rukávu a políbil jej.

„Přichází k sobě, doktore, přichází k sobě!“ zvolal Marius.

„Jste oba hodní,“ řekl Jean Valjean. „Řeknu vám, co mě bolelo. Mrzelo mě, pane Pontmercy, že jste se nechtěl dotknout těch peněz. Ty peníze právem náležejí vaší ženě. Vysvětlím vám to, děti, a proto jsem rád, že vás vidím. Černý žet přichází z Anglie, bílý z Norska. Všechno to máte napsáno na papíře, který si přečtěte. Přišel jsem na to, že se kroužky ze spájeného plechu u náramků dají nahradit kroužky volně spojovanými. Je to hezčí, lepší a lacinější. Chápete, co se tím dá vydělat peněz. Jmění Cosettino jí tedy patří právem. Uvádím tyhle podrobnosti, abyste byli klidní.“

Domovnice přišla nahoru a nahlédla dovnitř pootevřenými dveřmi. Lékař ji poslal pryč, ale nemohl zabránit, aby ta horlivá dobračka před odchodem nezavolala na umírajícího:

„Nechcete kněze?“

„Už ho mám,“ odpověděl Jean Valjean.

Zdálo se, že ukazuje prstem kamsi nad hlavu, jako by tam někoho viděl.

Možná že biskup byl skutečně při tom umírání.

Cosetta mu jemně dala podušku za záda.

Jean Valjean se znovu rozhovořil:

„Pane Pontmercy, nemějte obavy, zapřísahám vás. Těch šest set tisíc franků náleží Cosettě právem. Celý můj život by byl marný, kdybyste jich neužili! Počínali jsme si v tom oboru důvtipně, soutěžili jsme s úspěchem v tom, čemu se říká berlínská bižutérie. Černému německému sklu například jsme se ovšem i přitom nestačili úplně vyrovnat. Ale náš jeden gros, který má dvanáct set velmi pěkně řezaných zrnek, stál jen tři franky.“

Když nám umírá drahá bytost, díváme se na ni pohledem, který se k ní křečovitě upíná, jako by ji chtěl zadržet. Oba stáli před ním, oněmělí úzkostí, nevědouce, co by řekli smrti, zoufalí a rozechvělí; Cosetta držela Maria za ruku.

Jean Valjean jim zhasínal před očima; spěl ke konci; blížil se k temnému obzoru. Jeho dech byl přerývaný a přerušovalo jej slabé chroptění. Stěží pohnul rukou, nohy zmrtvěly, a zatímco údy ochabovaly a tělo sláblo, duše ve své vznešenosti mohutněla a rozlévala svůj jas po jeho čele. V jeho oku se kmitlo světlo neznámého světa.

Jeho tvář bledla a zároveň se usmívala. To už nebyl život, bylo to už opravdu něco mimo tento svět. Zatímco dech neustále slábl, jeho oči se rozšířily. Umírajícímu jako by narůstala křídla.

Pokynul Cosettě, aby přistoupila, potom Mariovi; zřejmě nadcházela poslední minuta poslední hodiny; promluvil hlasem tak slabým, že se zdálo, jako by přicházel zdálky a jako by mezi nimi a jím byla nějaká zeď.

„Přistup, přistupte oba! Mám vás velice rád. Ó, takhle umřít je krásné! I ty mě miluješ, Cosetto. Však jsem to dobře věděl, že jsi vždycky měla ráda svého starocha. Jsi hodná, žes mi podložila podušku. Budeš pro mne trochu plakat, viď? Ne příliš. Nepřeju si, aby ses opravdu trápila. Budete se musit hodně bavit, děti! Zapomněl jsem vám říci, že na přezkách bez trnů se vydělávalo víc než na ostatním zboží. Veletucet nás přišel na deset franků a prodával se za šedesát. To byl opravdu dobrý obchod. Nesmíte se tedy divit těm šesti stům tisícům, pane Pontmercy. Jsou to poctivě vydělané peníze. Můžete být s klidným svědomím bohatí. Pořiďte si kočár, občas lóži v divadle, pěkné plesové šaty, Cosetto, zvěte si přátele a buďte šťastni. Všechno jsem to Cosettě napsal. Najde tady můj dopis. Jí také odkazuji oba svícny, které jsou na krbu. Jsou stříbrné; ale pro mne jsou zlaté, diamantové. Mění obyčejné svíčky v oltářní. Nevím, zda ten, kdo mi je daroval, je se mnou tam nahoře spokojen. Udělal jsem, co jsem mohl. Děti, nezapomeňte, že umírám chudý, dejte mě pochovat někde v koutku a ať jen kámen napoví, kde ležím. To je mé přání. Na kameni žádné jméno. Bude-li se Cosettě chtít a přijde-li někdy na chvilku, udělá mi radost. I vy, pane Pontmercy. Musím se vám přiznat, že jsem vás neměl vždycky rád; odpusťte mi

to, prosím vás. Ona a vy jste teď pro mě jen jedinou bytostí. Jsem vám opravdu vděčen. Cítím, že Cosetta je s vámi šťastná. Kdybyste věděl, pane Pontmercy, jakou radost jsem míval z její krásné růžové tvářičky, a jak jsem byl celý nešťastný, kdykoliv jsem ji viděl pobledlou. V prádelníku je pětistovka, které jsem se nedotkl. Dejte ji chudým. Cosetto, vidíš své šatičky, tamhle na posteli? Poznáváš je? Vždyť je tomu jen deset let. Jak ten čas utíká! Byli jsme velmi šťastni. Je konec. Neplačte, děti, neodcházím daleko. Budu vás i odtamtud sledovat. Jen se v noci podíváte, a uvidíte, jak se usmívám. Cosetto, pamatuješ na Montfermeil? Šla jsi do lesa pro vodu a hrozně ses bála; pamatuješ se, když jsem popadl držadlo okovu na vodu? Tehdy jsem se poprvé dotkl tvé ubohé ručičky. Byla tak studená! Ach, tehdy jste měla červené ruce, slečno, dnes je máte pěkně bělounké. A ta velká panna, pamatuješ se? Říkala jsi jí Kateřina. Jak jsi litovala, že sis ji nevzala s sebou do kláštera. Kolikrát jsi mě rozesmála, můj sladký andělíčku! Když pršelo, pouštěla jsi stébla slámy po vodě a pozorovalas, jak plavou. Jednou jsem ti dal raketu z vrbového proutí a míč se žlutými, modrými a zelnými péry. A ty jsi ji někde zapomněla. Jaká jsi byla neposeda, když jsi byla maličká! Jak sis uměla hrát! Věšela sis třešně za uši. To už je všechno pryč. Lesy, kterými jsme chodívali, stromy, pod nimiž jsme se procházeli, kláštery, v nichž jsme se ukrývali, hry, smích nevinného dětství – to už je jen stín. Představoval jsem si, že mi to všecko patří. To byla má hloupost. Ti Thénardierovi byli zlí. Musíme jim odpustit. Cosetto, přišla chvíle, abych ti řekl jméno tvé matky. Jmenovali se Fantina. Pamatuj si to jméno: Fantina. Kdykoliv je vyslovíš, klekni na kolena. Mnoho vytrpěla. Měla tě moc ráda. Byla tak nešťastná, jako ty jsi šťastná. Tak to Bůh rozděluje. On je tam nahoře a obklopen velikými hvězdami dívá se odtamtud na nás na všechny a ví, co dělá. Za chvilku odejdu, mé děti. Mějte se tu stále rádi! Na světě není nad vzájemnou lásku. Vzpomeňte si někdy na stařečka, který tady zemřel. Cosetto, není mou vinou, že jsem tě neviděl celou tu

dobu; rozrývalo mi to srdce; chodil jsem až na roh vaší ulice, a lidé, kteří mě viděli, mě jistě pokládali za podivína, počínal jsem si jako blázen, kolikrát jsem vyšel bez klobouku. Děti, už nevidím jasně, chtěl jsem vám toho ještě tolik říci, ale už na tom nezáleží. Vzpomínejte trochu na mne! Jste požehnané bytosti. Nevím, co se to se mnou děje, vidím světlo! Přistupte blíž. Umírám šťasten. Skloňte své drahé milované hlavičky, ať na ně vložím ruce."

Cosetta a Marius padli na kolena, zmateni, dusíce se v slzách, každý k jedné ruce Jeana Valjeana. Ale velebné ruce se už nehýbaly.

Jean Valjean se zvrátil nazad; zář obou svícnů osvětlovala bílou tvář, obrácenou k nebi; už se nebránil, když mu Cosetta a Marius líbali ruce – byl mrtev.

Noc byla beze hvězd a hluboká. Ve tmách stál nesmírný anděl s rozpjatými křídly a očekával duši.

(6)
Tráva kryje a déšť smývá

Na hřbitově Père-Lachaise, poblíž společného hrobu, daleko od elegantního oddělení tohoto města hrobů, daleko ode všech domýšlivých náhrobků, které před tváří věčnosti vystavují na odiv nehezké formy zániku, v opuštěném koutě u zdi, pod velkým tisem, po němž se pne svlačec, leží mezi plevelem a mechem kámen. Ten kámen stejně jako ostatní náhrobky čas neušetřil a pokryl jej plísní, lišejníky a ptačím trusem. Voda jej barví na zeleno, vzduch na černo. Nevede k němu pěšinka a lidé v tu stranu neradi chodí, protože je tam vysoká tráva, v níž se hned urousají. Když svítí sluníčko, míhají se tam ještěrky. Kolem dokola se chvěje metlice. Na jaře zpívají na stromě pěnkavky.

Kámen je úplně holý. Když jej otesávali, neměli na mysli nic víc, než aby kámen byl dost dlouhý a dost široký a stačil zakrýt člověka.

Náhrobní kámen je beze jména.

Ale kdysi dávno na něj nějaká ruka napsala tužkou čtyři verše, které déšť a prach ponenáhlu rozmazal a které jsou dnes už pravděpodobně nadobro vybledlé:

Spí. Byť i náhoda s ním divně dováděla.
Žil. Umřel, jakmile se octl bez anděla;
ta věc se udála docela prostince,
jako když ustoupí den černé hodince.

Victor Hugo
Bídníci II

Překlad Zdeňka Pavlousková
Ilustrace na obálce z volných zdrojů sestavila Laura Martina Švecová
Redakce Jaroslava Bednářová

Vydala Městská knihovna v Praze
Mariánské nám. 1, 115 72 Praha 1

V MKP 1. elektronické vydání
Verze 1.0 z 29. 8. 2019

ISBN 978-80-7602-926-2 (epub)
ISBN 978-80-7602-927-9 (pdf)
ISBN 978-80-7602-928-6 (prc)